TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XIII. SERİ — No. 4²
DÜNYA TARİHİ

HİNDİSTAN TARİHİ

II. Cilt

GURKANLI DEVLETİNİN BÜYÜKLÜK DEVRİ
(1526 - 1737)

Y. HİKMET BAYUR

Metin dışında 4 harita, 71 levha ve 1 kütük vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 7

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XIII. SERİ — No. 4²
DÜNYA TARİH

HİNDİSTAN TARİHİ

II. Cilt

GURKANLI DEVLETİNİN BÜYÜKLÜK DEVRİ
(1526 - 1737)

Y. HİKMET BAYUR

Metin dışında 4 harita, 71 levha ve 1 kütük vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 7

Türk Tarih Kurumu, dilimizde, tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmem olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldanberi devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 38 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

Dünya tarihinin ihtiva edeceği bahisler

I. —	İsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya	2 cilt
II. —	Orta asya (İslâm istilâsına kadar)	1 »
III. —	Çin (En eski çağlardan bugüne kadar)	1 »
VI. —	Hint (En eski çağlardan bugüne kadar	3 »
V. —	Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar)	2 »

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GURKANLI DEVLETİNİN BÜYÜMESİ VE KÖK SALMASI EKBER (1555-1605)

I. Bayram Han Devri

II. Bayram Han'ın Azli (27.3.1660)

III. Enege ve Etek'ler devri (1560 - 1562)

IV. Ekber'in Özel Siyasası

V. Müslüman - Hindu eşitliğinin Kurulması (1562 - 1594)

VI. Türlü olaylar, Padişah ve Devlet eğemenliğinin kurulması ve bazı ülkelerinin ele geçirilmesi (1562 - 1568)

III. Türlü olay ve seferler.

IV. Osmanlı ve İran devletlerile münasebetler.

V. Turan'a karşı sefer

VI. Gurkanlı - Safevi savaşları

VII. Dekken işleri ve savaşları

VIII. Şah Cihan'ın tahttan indirilmesi

ALTINCI BÖLÜM

ÂLEMGİR I (EVRENGZİB)

I. Âlemgir'in bazı özellikleri

YEDİNCİ BÖLÜM

ALEMGİR'İN ÖLÜMÜNDEN NADİR ŞAH AFŞAR'IN AKININA KADAR
1707 - 1738

VI. Bahadur Şah'dan sonraki saltanat savaşları

VII. Barha Seyyidlerinin Egemenliği

VIII. İtimad-üd-Devle Muhammed Emin Han Çin Bahadur'un Eğemenliği

IX. Afgan'ların İran'ı istilâ etmeleri

X. Çin Kılıç Han'ın vezirliği

İÇİNDEKİLER

RESİM VE HARİTALARIN LİSTESİ

Haritalar

ÖNSÖZ

Bu cilde başlık olarak koyduğumuz "Gurkanlı Devleti„ adı hakkında bazı itirazlar yapılabilirse de bunlar yersizdir; bunun neden böyle olduğu, bu cildin kapsadığı devreye ait kanıtlarla, eserin ilk sahifelerinde gösterilmiştir. Daha sonraki devreye ait olan ve 18 inci yüzyılın ortasında yazılmış bulunan bir eserde, Mirza Mehdi'nin "Tarih-i Cihanküşa-yi Nadiri„ sinde ise "Devlet-i Gurkaniye„ ve " Devlet-i Aliye-i Gurkaniye„ tabirleri sık sık geçmekte ve koyduğumuz başlığı ayrıca da haklı göstermektedir.

***

Bu ciltte tarihi gözden geçirilen Gurkanlı Devleti "Yeni Zamanlar„ın önemli bir kısmında Hindistan'a egemen olmuş, bu koca ülkeyi tarihte üçüncü defa olarak birleştirmiş, ona en parlak ve zengin devirlerinden birini yaşatmış, onun yüzünü dünyanın en güzel ve ihtişamlı anıtlariyle süslemiş ve sonra çökmüştür.

Hindistan o devirde mi daha mutluydu veya sonraki devirde mi daha mutlu olmuştur konusu siyasal bir öz aldığı için sonu gelmez tartışmalara yol açmış ve içinden çıkılmaz bir biçime sokulmuştur. Bizce bu mesele başka türlü ele alınmalıdır ve şu sual sorulmalıdır: Hindistan Gurkanlı devrinde mi kültür, rahatlık, zenginlik v. s. bakımından Avrupa'nın durumuna daha yakındı veya ondan sonraki devirde mi? Buna verilecek zaruri karşılık Gurkanlı-Türk yönetiminin üstünlüğünü itiraz götürmez bir surette belirtir.

***

Osmanlı ve Gurkanlı devletleri, yani Osman ve daha sonra Bayezid oğullarının devletiyle Timur oğullarının Hindistan devleti arasında kuruluuş bakımından bazı benzerlikler göze çarpar. Osmanlı devletini kuran unsurlar, Türkistan'ın Müslüman olmıyan Mogol ve Türk'ler tarafından istilâsı üzerine Anadolu'ya geçmiş olan unsurlardır. Gurkanlı devletini kuranlar

da Türkistan'ın, bozkırlardan gelen Özbekler tarafından istilâsı üzerine Hindistan'a geçmiş unsurlardır.

Yeni zamanlar Avrupası bu iki devlet arasında bir türlü bakışım (tenazür) görüş ve birinin başındakine "Büyük Türk„ ötekinin başındakine de "Büyük Mogol„ demiştir.

Mogol yanlış tabirinin nasıl ve neden kullanılmış olduğu üzerinde eserin içinde epi ayrıntı vardır.

Ancak bu iki Türk, Müslüman ve sünnî devletin münasebetleri hiçbir vakit içten ve gerçek bir dostluğa dayanmamıştır. Bunlar yüz yıl kadar biribirinin varlığını bilmemezlikten gelmişlerdir. Bunun sebebi, kısmen Timur - Bayezit kavgasının bırakmış olduğu acılık, fakat asıl olarak Osmanlı'nın Asya'da ana düşmanı Safevî - Türkmeñ devleti iken Gurkanlı'nınki Özbek devleti olması ve Gurkanlı'lar Özbek'lere karşı Safevî Türkmen' lerle iş birliği yapmalarıdır.

17 tnci yüz yılın ilk yarısında, Şah Cihan devrinde, Özbek devleti önemini kaybettikten sonra İstanbul ile Hindistan arasında bir kaç elçi gidip gelişi olmuş ve bundan yüz yıl kadar sonra da Nadir Şah Afşar'ın her iki yanı yenmesi üzerine arada bir doştluk havası esmeye başlamıştır.

Osmanlı ve Gurkanlı devletleri arasındaki ana başkalık bilindiği gibi birincisinin Türk'lerin bütün vasıflarını muhafaza edebildikler iiklime malik ülkelerde kurulmuş olması, ötekinin ise bu vasıfları bir iki göbek içinde kaybettiren iklimli ülkelerde bulunmasıdır. Bu yüzden Osmanlı devleti, kendi halkının ana unsurunu teşkil eden bir ulusa dayanabilirken, Gurkanlı devleti yönetim işlerinde ve orduda kullandıklarını biteviye uzaklardan getirtmek zorunda idi. Bu insan akıntısı durdu muydu veya azaldı mıydı devlette canlılık kalmaz oluyordu.

Tarih incelemeleri bakımından da iki devletin durumu biribirinden büsbütün başkadır.

Osmanlı payitahtı ve ülkesinin bir kısmı istilâ ve yağma görmemiştir. 1918 bırakışmasından sonraki İstanbul işgali tarih kaynaklarını yok edecek özde olmamıştır. İstanbul'un ve genel olarak da Osmanlı ülkesinin iklimi, bazı kolay tedbirler alınınca, kâğıtların, hele eskiden kullanılan iyi cins kâğıtların çürümeden yüz yıllarca saklanılmasını mümkün kılmaktadır. Bu

yüzdendir ki bugün Osmanlı tarihi üzerinde inceleme yapmak isteyenlerin eli altında kocaman bir belgeler hazinesi bulunmaktadır.

Gurkanlı devletinin durumu ise büsbütün başka olmuştur. Onun Delhi ve Agra gibi başlıca başkentleri bir çok yağmalar gördükleri gibi, Hindistan iklimi kâğıtların çabuk çürümesini mucip olmaktadır. Bu sebepler dolayısile resmen 1857 de yok olan bu devletin belgeler hazinesi hiç kalmamıştır ve onun tarihini yazanlar yalnız zamanın tarih kitaplarına ve yabancı kaynaklarına baş vurmak zorundadırlar.

***

Batı'da yazılmış tarihi eserlerde, Gurkanlıların Batının denizci devletlerile olan münasebetleri çok geniş yer tutmaktadır. Buna karşılık bu eserler Gurkanlıların zamanın Türk - Müslüman devletlerile olan münasebetlerine nisbeten çok az yer verirler. Gurkanlı tarihcileri ise Avrupa'lıları hemen hiç anmazlar; o devirde bunlara alelâde tecimler veya korsan gibi bakılmakta ve hiç birisi büyük bir devlet sayılmamaktadır. Bilâkis bu eserlerde Özbek ve Safevi - Türkmen devletleriye olan münasebetlere büyük önen verilmektedir.

Biz de aşağıda bu iki devlet ve Osmanlı ile olan münasebetleri gerek Hindistan gerekse Osmanlı tarihçilerindeki ayrıntılara göre elden geldiği kadar geniş ölçüde anlatmaya çalıştık.

Osmanlı ile olan münasebetler için, İstanbul arşivlerinde, bu cildin kapsadığı devreye ait henüz bir şey buldurmak kabil olmadı. Üçüncü cildin kapsayacağı devir için arşivlerimiz daha ümit verici görünmektedir.

Hindistan tarihlerinde anılan ve hemen hep bu iki ülkenin münasebetleri üzerinde müessir olmuş olan Orta Asya olaylarının geniş özetlerini aldık; bu eserin kapsadığı devirde Orta Asya tarihi oldukça dumanlı bulunduğundan onun üzerine ışık serpebilecek her bilgiyi faydalı saydık.

Bu cildde de, ilk ciltte olduğu gibi, sonradan yazılmış Avrupa eserlerine değil ana kaynak özünde olan yerli eserlere ve Hindistan'ı görmüş olan yabancıların hatıratlarına dayanarak yazmaya dikkat ettik.

***

Bir çok Doğu devletleri için olduğu gibi, Batı tarihcilerinin pek çoğu, Gurkanlı devleti için de yanlış ve insafsız yazılar yazmışlardır.

Şu üç yöne saygı gösterilse, çok kere bilerek ve isteyerek yapılan bu insafsızlıklardan sakınmak mümkün olur sanırız.

1. Bir devletin kuruluş, büyüyüş ve yükseliş anlarile onun batmaya doğru gidiş anlarını biri birlerile karışık olarak göz önünde bulundurmamalıdır. Aksi yapılınca son devirlerin bozukluk ve kötülükleri ilk devirlerin büyüklük ve iyiliklerini örtmek için kullanılabilir; bu ise bile bile yapılmış bir aldatmadan başka bir şey ifade etmez.

2. Bir devlette muayyen bir tarihi devrede olan bitenlér, ancak aynı devre de yaşıyan diğer devletlerdeki olaylarla karşılaştırılmalı ve o devrin görüş, anlayış ve düşünüşüne göre muhakeme edilmelidir. Meselâ 300 yıl önceki olayları bugünkü ahlaki talakkilere göre muhakeme etmek tamamile yanlıştır ve yanıltıcıdır.

3. Bir ulus veya devlet hakkında genel bir hüküm verilmek istenilince bu, onun bütün tarihi göz önünde tutularak yapılmalıdır; her hangi bir ulus ve devletin tarihinde beğenilmiyecek devirler bulunabileceği için yalnız bu gibi anları belirterek hüküm vermek aldatmak ve yanıltmak amacı gütmekten başka bir şey ifade etmez.

Bu yönlere saygı gösterilerek yürütülecek muhakemeler, 16 ıncı ve 17 inci yüz yılların önemli kısımlarında, Gurkanlı devletinin, bir çok bakımdan, Avrupa'dan üstün bir durumda olunduğunu gösterir.

***

Gurkanlı mimarlığının, ana çizgileri bakımından, Türkistan ve Horasan mimarlığının bir devamı olduğunu ve Hindistan'daki şart ve imkânlara uymak için bazı değişiklikleri kabul ettiğini anlatmaya ve bu değişikliklerin başlıcalarını belirtmiye önem verdik.

Bu cilde koyduğumuz bol resimler vasıtasile Gurkanlı devrinin bir takım uzkişilerini en ünlü anıtlarını, bazı güzel eserlerini, oradaki sosyal yaşayışı, giyimleri, taşıt vasıtalarını ilaahırıhı göstermiye çalıştık.

***

Bir çok tekerrürü önlemek için, Gucerat, Ahmetnagar, Bicapur, Gülkende, Bengal, Marata, devletlerile Sihlik cereyanının tarihleri, onların Gurkanlı'larla olan münasebetleri bunu gerektirtikce Gurkanlı tarihi icinde anılmış ve o sırada gerekli bilgiler verilmiştir. Afgan'ların gelişmesi ve yeniden bağımsızlaşması için de öyle yapılmıştır.

Haziran 1947

HİKMET BAYUR

BİRİNCİ BÖLÜM

GURKANLI DEVLETİNİN İLK DEVRESİ

1526 - 1540

Gurkanlı devletinin adı üzerinde birkaç söz

Eski tarihçiler, devletlerin resmî adı kavramiyle ilgili görünmezler; bu, ilk Osmanlı tarihçi ve vakanüvislerinde de görünür. Dolayısiyle Babur'un Hindistan'da kurmuş olduğu devletin resmî adını işbu Hindistan tarihçi ve vakanüvislerinde aramamalıdır; onlar devleti anarken "Devlet-i Ebedkârın„ gibi sözler kullanırlar.

Esasen "devlet resmî adı„ kavramı da pek eski değildir, ve hanedanın ad veya ünvanı daha önemli rol oynar ve teşmil yolu ile devlet adı yerine geçer.

Hükümdarlar arasındaki yazışmalardan Hindistan tahtına oturmuş olan Timur oğulları hanedanına "Gurkanî„ denildiği anlaşılmaktadır. Meselâ, İran şahı Büyük Abbas, 1611'de Cihangir'e bir elçi ile gönderdiği mektupta ona: "Gurkan'ı makamında oturan, Sahipkiranlık tacına varis olan„ diye hitabetmektedir [1].

Timur ve Timur oğulları için "Gurkanî„ bir soyadı ve "Cagataî„ sözü de bir ulus adı gibi kullanılır. Ezcümle Ekber'ce yazdırtılmış olan "Tarih-i Hanedan-ı Timurîye„ adlı esere Şah Cihan'ca yaptırılmış olan resimlerde Timur'un hükümdarlık adı (Nam-ı ferman reva) olarak "Emir Timur Sahipkiran Gurkanî„ tabiri gösterilmekte ve "Kavm„ i için de "Çagataî„ denilmektedir. Bu sözün anlamı üzerinde tereddüde mahal yoktur. "Çagataî„ sözü hele bizi ilgilendiren devirde Mogol'lar için değil, Seyhun'la Hindu-Kuş arasındaki yerlerde ve genel olarak Tengiz'in oğlu Cagatay'a kalan ülkelerde, oturan halk, yani ora Türkleri için kullanılır.

[1] Tüzük-ü Cihangirî, s. 95: آن جانشین مسند گورکانی ووارث افر صاحبقرانی

Bu yön pek açık olarak, Babur devrinin ve daha önce ve sonraki devirlerin doğrudan doğruya şahit ve tarihçisi olan bu kişinin teyzesinin oğlu Mirza Muhammed Haydar Duğlat'ın "Tarih-i Reşidî„sinde görülür. O, biteviye Timur oğullarına, onların ordu ve devletlerine "Cagataî„ der, doğrudan doğruya Cagatay soyundan olan Mogol hanlarına, onların ordu ve devletlerine ise "Mogol„ der[1].

Esasen Timur'un Türkistan'dan Mogol egemenliğini söküp atan ve orada yeniden Türk egemenliğini kuran adam olduğu da unutulmamalıdır.

Bu ayrıntılar Hindistan'daki Timur oğulları devletine, Timur Gurkan'a atfen genel olarak "Gurkanî„ (Osman'dan "Osmanî„ yapıldığı gibi) ve bazan da Gurkanî-Cagataî denilmesinin sebebini açıklar ve buradaki "Cagataî„nin Mogollukla ilgisi olmadığını da gösterir.

Babur kendini Türk bilir ve Türklüğü ile övünürdü

Birçok Batı tarihçisi bu devlete "Mogol„ veya "Büyük Mogol„ devleti demekte oldukları için devletin kurucusu olan Babur'un kendisini, ordu ve devletini Türk bildiğini gösteren birkaç fıkrayı aşağıya koymayı gerekli bulduk.

Babur hatıratında, 925 (1519) da Hindistan'a yaptığı seferi anlatırken der ki[2]:

"Behre, Hoşap, Çanap ve Cenyut gibi birkaç vilâyet, kaç zamandır Türk tasarrufunda idi ve bunları kendi mülkümüz gibi tasavvur ederdik; zorla veya sulhla kendimizin oralara mutasarrıf olacağımıza emindik„.

Ve az aşağıda:

"Hembatu geçidinin başında yerlilerden birkaç kişi, az bir hediye ile gelip mülâzemet etti. Abd-ür-Rahim Şigavul bu gelen adamlarla birlikte Behre halkını kazanmaya çalışıp: "Bu vilâyetler eskiden beri Türk'ün olagelmiştir, sakın korku ve telâşa yer verip halkın bozulmasına meydan vermesinler. Bu vilâyet ili (halkı) ile yakınlığımız vardır yağma edilmiyecektir„ diye söylemesi için Behre'ye gönderildi„.

[1] Tarih-i Reşidi: s. 75, 96, 242 v. s.

[2] Haydarabad yazması s. 223 b ; Türk Tarih Kurumu yayını s. 251.

Yine Babur, Sultan İbrahim Ludi'ye gönderdiği elçiler dolayısiyle der ki[1]:

"Türklerin oturdukları vilâyetleri kendimizin saymıştık. Onun için onlar yağma edilmedi.

"İl (halk) arasında eğer sulh için elçi giderse, Türke ait olan vilâyetlerin müşkülât çıkarmıyacakları söyleniyordu„.

Aşağıdaki beyit, kendini Türk bildiğini yukarıdaki sözlerden açıkça anlaşılan Babur'un Türklüğü ne kadar yüksek gördüğünü açıklar; O, Biyana'da kendisine kafa tutan ora Afgan beyine verinmesi (teslim olması) için fermanlar göndermişti, ona bir de Farsça şu beyiti yollar[2]:

Ey Biyana Miri Türk'le kavgaya girme
Türk'ün çevikliği ve kahramanlığı bilinir

Babur'un anası Mogol hanı Yunus'un kızı idi. Buna rağmen Babur hiç Mogol'ları sevmemiştir ve Hatıratının birkaç yerinde onlara çok karşın olarak yazar. Bir örnek vermekle yetineceğiz[3]:

"Kötülük ve bozgunluk daima Mogol ulusundan çıkagelmiştir. Şimdiye kadar benimle beş defa düşman oldular. Düşman olmalarının sebebi benimle anlaşamadıklarından dolayı değildir. Kendi hanlarına karşı da birkaç defa bu biçimde hareket ettiler„.

Babur kendini Türk bildiği ve kendisine, ordusuna ve devletine Türk dediği gibi Hindistan halkı da bunu böyle bilmiştir. Sıh dini önderlerinden Gobind Singh, 6 ıncı Gurkanlı pâdişahı Evrengzib Alemgir zamanında bazı dağ racalarını kendi tertibettiği vaftizi kabule teşvik ve bunun onları Türklere karşı koruyacağını bildirmesi üzerine racalar:[4]

" Her Türk bütün bir keçiyi yiyebilir, biz ki yalnız pirinç yiyoruz, nasıl böyle kuvvetli adamlarla başa çıkabiliriz. Serçeler şahinleri, çakallar kaplanları öldürebilirler mi ? derler. Önder karşılık olarak vaftiz iksirinin herbir Sıh'ı birçok Türke eş kılabileceğini ve serçelere şahinleri öldürtebileceğini, söyler„.

[1] Haydarabad yazması s. 226 b ; T. T. Kurumu yayını. 254.

[2] Haydarabad yazması s. 298 a ; T. T. Kurumu yayını s. 336.

با ترك ستيزه مكن اى مير بيانه
چالاكى و مردانكى ترك عيانست

[3] Haydarabad yazması s. 64 b ; T. T. Kurumu yayını s. 68.

[4] Dorothy Field : « Religion of the Sikhs », s. 27.

Gurkanlı devletine «Mogol» adı nasıl takıldı

Bu eserin birinci cildinde görmüş olduğumuz gibi, Müslüman Türkler, Tengiz'in Mogol ve Müslüman olmıyan Türklerin başında Türkistan'ı ele geçirmesinden sonra, hele Cagatay ve haleflerinin biteviye Hindistan'ı fethetmiye uğraşmalarının sonucu olarak, Mogolları başlıca düşman diye bellemişlerdi ve bütün edebiyatları bu duyguyu beslemiş ve berkitmişti. Gitgide bu Mogol adı kuzeyden gelenlere ve bilhassa kuzeyden gelme her baskı ve tehlikeye karşı kullanılan bir tabir olur. Bu yolda doğmuş olan genel düşmanlık ve nefretten istifade için Hindistan'a yerleşmiş olan her devlet ve hanedan kuzeyden gelen düşmanına bu adı takar.

Bu, daha Delhi'nin Seyit hanedanı devrinde bile görünür. İlk ciltte görmüş olduğumuz gibi bu hanedanın ikinci hükümdarı Mübarek Şah, Timur oğullariyle ilgisini ve onlara karşı bağımlılığını kesmişti; onun tarihçisi olan Yahya, Tarih-i Mübarek Şahî'sinde Mogolları Türkistan'dan kovmuş olan Timur'un ordusuna hep Mogol demektedir; yıkılan Ludi Afgan devletinin adamlarının da Babur için böyle demeleri ve daha sonra fethedilecek Dekken devletlerinin tarihçilerinin de öyle yapmaları tabiî görülmelidir. Bu yön en açık olarak Osmanlı soyundan olduklarını iddia eden Adilşah'ların tarihçisi Firişte'de görülür; O, genel olarak Mogol'u "Kuzeyden gelme„ anlamında kullanır ve bu geliş bir istilâ biçiminde oldu mu, Osmanlı tarihçilerinin Timur ve onun "Tatar-bed-Kirdar„ dedikleri askerlerine karşı küfürle dolu yazılarına benzer fıkralar yazar. Ekber devrinde Gurkanlıların, Nizamşah'lar devletinin işlerine karışmaları üzerine Firişte işi şöyle bir başlıkla anlatmıya koyulur: "İçinde düşmanlık taşıyan Mogol askerlerinin Nizamşahî ülkesine gelmesinin ve Dekken ülkelerinin sonsuz fesat ve fitne ile dolmasının anılması„ [1].

Ancak demin gördüğümüz gibi Babur kendisine ve ordu ve devletine Türk demektedir; ondan sonra Gurkanlı devletinin tarihçileri onun için Mogol tabirini kullanmazlar. Bazen ve pek seyrek olarak böyle bir tabir geçse de bu, daima Afgan-

[1] c. II, s. 90 : ذکر آمدن سپاه کینه‌خواه مغل بولایت نظام شاهی ومشحون کیشتن ممالك دکن از فتنه وفساد نامتناهی

ları veya Gücerat ve Dekken devletlerini ilgilendiren olaylara ait yukarda andığımız düşünce ve duygularla yazılmış eserlerden alınmış parçalardadır. Özet olarak şuna varılır ki, bu "Mogol„ adı Gurkanlı devletine düşmanlarınca verilmiştir.

İş bu kadarla kalsaydı bu Mogol tabiri kök salmazdı, çünkü Gurkanlı tarihçiler hem daha çok, hem de daha önemli ve değerli idiler. Ancak Hindistan'a yerleşen ilk Avrupalılar, yani genel olarak Portekizliler Gurkanlılarla temasa gelmeden çok önce onlara "Mogol„ sıfatını yapıştıran devletlerle temasa gelmiş ve bu tabiri benimsemişlerdir. Bu tabir bir kere Avrupa'da yerleştikten sonra Avrupa istilâ ve kültürü ile birlikte yeniden Hindistan'a girmiş ve asıl o vakit orada tutunmuştur.

Esasen Avrupalılar da az çok Firişte gibi Mogol sözünü "Dışardan gelme„ anlamında bilmişler ve bunu bir de beyaz insanlara işaret saymışlardır. Bu yön ünlü Fransız gezmeni Tavernier'den pek açık olarak enlaşılır; O der ki : [1]

"Ve önce Hindistan kırallarının ırkından bahsedeceğim, bunlara adi tabirle Mogol, yani beyaz denilmektedir; çünkü beyaz adamlar geçmişte bu ülkeyi fethetmişlerdir. Yerli Hintliler ise esmer veya zeytin rengindedirler„:

Daha sonra tarihî bilgiler gelişince batı tarihçileri bu devlet ve hanedanın Türk olduğunu tabiatiyle anlamışlardır, ancak bunların hemen hepsi bazan alışıklık, bazan bilgisizlik ve bazan da kullandıkları adın yanlışlığını bile bile Hindistan'ın ulaşmış olduğu en yüksek medeniyet ve refahın Türklerin eseri olduğunu itiraf etmemek için, bu devlete "Büyük Mogol İmparatorluğu„ adını vermekte direnirler. Bazıları bu tabirin yanlış olduğunu, hanedan veya devletin gerçekten Türk olduğunu eserlerinin içinde (ezcümle: Kennedy, "The History of the Great Moghuls„ c. I, s. 11; A. S. Beveridge "Humayun-Nama„ s. 2; Prof. J. Serkar, "Studies in Mughal India, s. 6 daki haşiye) yazarlarsa da bu "Mogol İmparatorluğu„ tabirini düzeltmezler. Hatta Gurkanlı devletini kuran ve yöneltenlerin Mogol olmadıklarını o kadar iyi bilirler ki bazıları aynı eserin içinde Mogol ulusu için "Mongol„ ve Gurkanlı devleti için

[1] « Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, en Türquie, en Perse et aux Indes » Paris 1712.

"Mughal„ tabirlerini kullanırlar (Bk. Prof. J. Serkar "History of Aurangzib c. I, s. 76). Böylelikle bildiğimiz "Mongol„ lardan başka olan bu "Mughal„ adının tanınmış hiçbir ulusa ait olmayıp sırf "Türk„ dememek için kullanılmakta olduğu apaçık olarak belli olur. Bütün bu yönler üzerinde Babur'un "Vekayi„ ine yazmış olduğumuz önsözde (s. 011-017) ayrıca birçok kanıt ve ayrıntı vardır.

Hindistan'da Gurkanlı devletinin kurulmasını gerektiren âmiller

Bu devlet, Seyhun'la Hindu-Kuş arasındaki ülkelerin, yani genel olarak Türkistan adı verilen bölgenin en büyük kısmının, bir bozkır oymağı olan Özbeklerin eline geçmesinin sonucu olarak kurulur.

Özbek istilâsı karşısında tutunamıyan Türkistan ve Horasan'daki Timur oğlu devletleri birer birer çöker ve o sırada Timur soyunun güçlü ve kabiliyetli kalmış olan tek üyesi Babur, atalarının yurdunda tutunmak için yaptığı bir sürü savaş ve uğraşdan sonra Hindu-Kuş dağlarının güneyine geçmek ve oradaki ülkelerle yetinmek zorunda kalır. Çok geçmeden o kuzey Hindistan'daki Ludi Afgan devletini yıkıp onun yerine Gurkanlı (Timur oğulları) devletini kurar (1526). 1540 'da Afganlar yeniden Kuzey Hindistan egemenliğini ele alırlar ve bunu 1555 'e kadar elde tutarlar, ondan sonra, birkaç yüzyıl için egemenlik bir kere daha Türklere geçer, 18 inci yüzyılın ilk yarısında Türk, Afgan ve yerli eğemenlikleri karmakarışık bir biçimde biribirine girmiş bir durumda bulunur ve işbu yüzyılın ikinci yarısında Avrupalıların eğemenliği kurulup Gurkanlı devleti resmen ortadan kalkıncaya kadar bir gölgeden ibaret kalır.

I. Babur (Zahir-üd-Din, Muhammed)[1]

1. İlk yıllar

Babur, Timur Gurkan'ın beşinci göbekten torunudur; anası Cengiz soyunun Cagatay kolundandır. Eylemlerinin ilk kısmı Orta Asya'da geçmiş olup bu eserler zincirinin başka

[1] Hindistan'da yazılmış eserlerde « Firdevs-Mekân » (yeri cennet olan) ve « Giti-Sitan (Cihanı Alan) diye anılmaktadır.

bir cildinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Buraya onun hakkında genel bir fikir vermek ve Hindistan'da Gurkanlı devletinin kuruluşunun Orta Asya olaylariyle ilgisini göstermek için bır özet koymakla yetineceğiz.

Babur'un Fergana'da iş başına geçtiği andaki durumu

Büyük Timur'un kocaman devletinden toplu olarak kalmış olan son kısım, yani bilhassa Türkistan'la Horasan, Sultan Ebu-Said'in 1469 'da Ak Koyunlu Uzun Hasan'ca tutsak edilip öldürülmesinden sonra bir daha Timur oğullarından birinin elinde toplanmamak üzere dağılır.

Bir sürü Mirza (Emir-Zade'nin kısaltması, Timur oğullarından şehzade ve sultanlara verilen ünvan) çarpışmasından sonra devlet, ilk dördü Ebu Said'in oğullarında kalmak üzere şu beş parçaya ayrılır:

1. Semerkant'ta Sultan Ahmed Mirza
2. Hisar ve Badahşan'da Sultan Mahmut Mirza
3. Fergana'da Ömer Şeyh Mirza (Babur'un babası)
4. Kâbil'de Uluğ Bey Mirza
5. Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara (Timur'un yetişmiş ikinci oğlu Ömer Şeyh kolundan).

İlk üç Mirza, o devirde oldukça güçlü olan ve Seyhun'un doğusunda pek geniş ülkelerin egemeui bulunan Mogol hanı Yunus Han'ın damadıdır.

O sırada bir bozkır oymaklar topluluğu olan Özbekler çok ezik ve dağınık bir durumda kuzey bozkırlarındadırlar; onların büyük hanı Ebül-Hayr'ın torunu olup çok geçmeden Türkistan'a ve daha nice yerlere eğemen olacak olan Muhammed Şaybak (veya Şibanî, Şeybani) Türkistan kentinde Sultan Ahmed Mirza'nın hizmetindedir.

En çok Sultan Ahmed ve Ömer Şeyh Mirza'ların arasındaki sonu gelmiyen savaşlar dolayısiyle, her ikisinin de kayın babası olan Yunus Han biteviye güç kazanır, Fergana'nın bazı kısımlarını ve Taşkent'le (Sultan Ahmed Mirza'ya aitti) birlikte Seyhun'un doğusunda birçok yeri ele geçirir ve hatta Fergana onun bir türlü sömürgesi olur.

1487 'de Yunus Han ölünce yerine büyük oğlu Sultan Mahmud Han geçer, küçük oğlu Sultan Ahmed Han da Doğu

Mogol ülkesinde kalır [1]. Derhal Sultan Ahmed ve Ömer Şeyh Mirzalar, ölen kayın babaları Yunus Han'a kaptırmış oldukları yerleri geri almıya kalkışırlar, ancak Sultan Mahmud Han tarafından yenilirler. Sultan Ahmed Mirza'nın Taşkent'i geri almak için giriştiği seferde kendi ordusunda 3000 kişinin başında bulunan Muhammed Şaybak, vuruşma sırasında Mogol tarafına geçer ve yenilgiye sebep olur. Buna mükâfat olarak da Mogol hanı Sultan Mahmud Han Türkistan kentini ona süyürgal (tımar, ziamet) olarak verir; böylelikle Şaybak oynıyacağı büyük rol için gereken basamağa ayağını koymuş olur.

Bundan sonra 1493-94 yılında, enişte kayın olan Sultan Ahmed Mirza ile Sultan Mahmud Han'ı Babur'un babası Ömer Şeyh Mirza'ya karşı bağlaşmış ve onunla savaşmakta görüyoruz. Bu savaş gelişmekte iken Ömer Şeyh Mirza bir kaza sonunda ölür (haziran 1494).

Babur Fergana padişahı

Ömer Şeyh Mirza'nın 12, 10 ve 8 yaşlarında üç oğlu vardı. En büyüğü Babur, Endican'da ikincisi, Cihangir Ahsi'de, en küçüğü Nâsır da Kâşan'da atalıkları (vasi) ile birlikte sözde vali gibi bulunmaktaidiler.

Bu üç çocuğun amcaları Sultan Ahmed Mirza ve dayıları Sultan Mahmud Han bir süre için sefere devam ederlerse de önemli bir başarı sağlıyamadan çekilirler ve üç çocuk o an için babalarından kalan ülkeyi ellerinde alakoyabilirler.

Çok geçmeden Semerkant pâdişahı olan işbu Sultan Ahmet Mirza ölür (temmuz 1494) ve oğlu olmadığı için yerine Hisar pâdişahı olan kardeşi Sultan Mahmut Mirza geçer ve böylelikle Seyhun'la Ceyhun arasındaki ülkeler yeniden birleşmiş olur. Sultan Mahmut Mirza yeğeni Babur'un ülkesi olan Fergana'yı da almak için hazırlıklar yapmakta iken ölür (aralık 1494). Ülkesi ikiye bölünür; büyük oğlu Mesut Mirza Hisar'da (Hisar Şadiman), küçük oğlu Baysungur Mirza da Semerkant'ta pâdişah olur; Buhara bu sonuncusuna tâbidir.

[1] O devirde Timur soyundan olanlara «Mirza», Tengiz soyundan olanlara da «Han» denilmektedir. Bu iki kardeş enişteleri olan ve aynı adları taşıyan Ebu-Said'in oğullariyle karıştırılmamalıdır; bundan böyle birincilerin adından sonra hep «Mirza» ve ikincilerinkinden sonra da «Han» ünvanları bulundurulacaktır.

Bunun üzerine bu gençlerin dayısı olan Mogol hanı Sultan Mahmut Han Semerkant üzerine yürürse de Baysungur Mirza tarafından yenilir ve çekilir.

Aynı sırada Herat'taki Sultan Hüseyin Baykara, Hisar üzerine yürür ; Oradaki Mesut Mirza Semerkand'a kaçar, adamlarının bir kısmı ondan ayrılıp Babur'un hizmetine girer; ancak Hüseyin Baykara, Hisar'ı bir süre kuşattıktan sonra içerdekilerden kendisine bağımlı olacakları yolunda söz almakla yetinerek çekilir. Kunduz'da Mesut Mirza'nın valisi olan Hüsrev Şah da Hüseyin Baykara'ya başarı ile karşı koymuştu; sonda Hüseyin Baykara, Hüsrev Şah'dan kendi adına hutbe okutmak, yani Mesut Mirza yerine kendisine bağımlı olmak sözünü alarak çekimlek zorunda kalır.

Bu işde ancak gösteriş başarıları sağlıyabilmiş olan Sultan Hüseyin Baykara'nın maddî ve manevî durumu alçalmış, ona başarıyle kafa tutmuş ve sözde ona bağımlı olmayı kabul etmiş olan Kunduz beyi Hüsrev Şah ise bir uzkişi olarak ortaya çıkmış ve asıl kendi efendisi Mesut Mirza'ya (bu kişi çabucak Hisar'a dönmüştü) kafa tutmak için bir bahane elde etmişti ; yani bağımsızlaşmak yolunu tutmuştu. Babur da Mesut Mirza'nın bir kısım adamlarının kendine katılmasiyle güc kazanmıştı (1495-6).

Aynı 1496 yılında, başta, çok nüfuzlu Tarhan ailesi olmak üzere, Semerkant ve Buharalı bazı beyler, Baysungur Mirza'yı ele geçirir ve yerine kardeşi Sultan Ali Mirza'yı tahta çıkarırlar. Çok geçmeden Baysungur kaçar ve sonuçta Semerkant onda ve Buhara Sultan Ali Mirza'da kalır. Böylelikle Seyhan - Ceyhun arası ülkeler kardeş üç Mirza arasında bölünmüş bulunur.

Babur'un faal siyasaya atılması

1496 yazında o sırada 14 yaşında olan Fergana padişahı Babur, Buhara padişahı Sultan Ali ve Hisar Şadıman padişahı Mesut Mirza' larla bir olup Semerkant Padişahı Baysungur Mirza'ya karşı savaşa tutuşur. 1497 sonbaharında savaş devam etmektedir, ancak Sultan Ali ve Mesut Mirza'lar yerlerine çekilmiş olup Babur yalnız başına Semerkand'ı kuşatmaktadır.

Bu sıkışık durumda Baysungur, Türkistan kentinde bulunan Özbek Muhammed Şaybak'ı yardımına çağırır, o da gelirse de bir şey başaramaz ve Baysungur Semerkant'tan kaçıp Kunduz'a Hüsrev Şah'ın yanına sığınır ve Babur Semerkand'ı alır (kasım 1497).

Babur'un Semerkant padişahı olduktan sonra hem Fergana'yı, hem de Semerkand'ı kaybetmesi

Böylelikle Babur, 15 yaşında atası Timur'un başkentine yerleşmiş olur. Ancak orada uzun müddet tutunamaz; ülke çok yağma ve tahribat görmüştür, parasızlık yüzünden bey ve askerlerinden birçoğu kaçıp Fergana'ya dönerler, dayısı Mogol hanı Mahmut Han Endican'ı ondan ister; Babur'un beylerinden Uzun Hasan [1] ve Ahmet Tembel, Endican'la Ahsi'yi küçük kardeşi Cihangir'e bırakmasını isterler, Babur razı olmaz, bu iki bey ayaklanır, Babur onlara karşı yürür O, Semerkant'tan çıkar çıkmaz Sultan Ali Mirza Buhara'dan gelip Semerkant'ı alır; Babur Fergana'ya yetişinceye kadar Endican ve Ahsi Cihangir'i kukla gibi kullanan beylerin eline düşmüş bulunur ve Babur Hocent'te pek az kişi ile güçsüz bir durumda kalır (1497 - 8).

Bunlar ola dururken, Hüsrev Şah, kendi yanına kaçan Baysungur Mirza'yı bir kukla gibi kullanarak Hisar Şadıman pâdışahı olan onun ağabeysi ve kendi efendisi Mesut Mirza'ya karşın durum almış, onu sultan Hüseyin Baykara'nın yanına kaçmak zorunda bırakmış, sonra işbu Mirza yeniden yanına gelince gözlerini köretmiş ve Hisar bölgesinin gerçek egemeni olmuştu.

1497-8 yılında Seyhun-Ceyhun arasında ve Fergana'da durum şöyledir: Buhara ve Semerkant'ta Tarhan'ların elinde kukla olan sultan Ali Mirza, Hisar'da Hüsrev Şah'ın elinde kukla olan Baysungur Mirza ve Fergana'da Uzun Hasan ve sultan Ahmed Tembel adında iki beyin elinde kukla olan Cihangir Mirza hükümdardır. Hüseyin Baykara ise, büyük oğlu Bedi-üz-Zaman başta, birkaç oğlu ile savaşadurmaktadır ve her gün gücü azalmaktadır. Babur'a gelince O, açıktadır ve kazaklık etmektedir.

[1] Aynı adı taşıyan Ak Koyunlu hükümdariyle karıştırılmamalı.

Babur yeniden Fergana padişahı

Babur 1498-9'da birtakım bey ve erlerin kendisine geri gelmeleri sayesinde Fergana'yı yeniden ele geçirir, ancak dayısı Mogol hanı Sultan Mahmut Han, Cihangir'e yardım ettiği için Fergana'yı onunla, daha doğrusu onu kukla gibi kullanan Uzun Hasan ve Tembel ile bölüşmek zorunda kalır (1500); varılan anlaşmaya göre Hocent suyunun (Fergana'da Seyhun'a verilen ad) kuzeyi Cihangir'e ve güneyi Babur'a ait olacak; iki kardeş Semerkand'ı almıya çalışacak ve bu olunca orası Babur'un ve bütün Fergana Cihangir'in olacaktır.

Az önce Hüsrev Şah, Baysungur Mirza'yı öldürtmüş ve hutbeyi Belh'de bulunan Bedi-üz-Zaman Mirza adına okutarak kendisi Hisar, Kunduz ve Termiz'in gerçekten egemeni olmuştu.

Muhammed Şaybak'ın Semerkand'ı alması

Semerkant'taki sultan Ali Mirza, Tarhanları toptan yakalattırmak istediği ve bunlar da bunu öğrendikleri için işbu kentten çekilmiş ve Buhara'ya gitmişlerdi. Orada Semerkant'ı almak için biteviye bağlaşık arayacaklardır. İlk olarak Mogol hanı Sultan Mahmud Han'ın desteklediği Sultan Ali Mirza'nın en küçük kardeşi Han (veya Vays) Mirza'yı bulurlar (bu Mirza Sultan Mahmud Han'ın kız kardeşinin oğludur), bu işi onunla başarmayınca zaten Semerkant üzerine yürümeye hazırlanan Babur'la anlaşırlar.

Ancak o daha yolda iken resmen olsun henüz Sultan Mahmut Han'ın adamı olan Muhammed Şaybak, Semerkant üzerine gelir; kendine karşı Buhara'dan ilerliyen Baki Tarhan'ı bozar, Buhara'yı alır ve yine Semerkant karşısına gelir. Bir sürü düşmanın saldırısı altında bunalan Sultan Ali Mirza da, Özbek olan ve Muhammed Şaybak'ca evlenme vaatleriyle aldatılmış bulunan anasına uyarak bir yardımcı sandığı işbu Şaybak'ın ordugâhına gider; orada yakalanıp öldürülür ve Semerkant Şaybak'ın eline düşer (1500).

Babur'un yeniden Semerkant'ı alması ve kaybetmesi

Çok geçmeden Babur, Şaybak'ın bir seferde bulunmasından faydalanarak Semerkand'ı alır (1500-1501). Ancak Şaybak gitgide daha büyük ölçüde Özbekleri etrafına toplarken Timur oğulları biribirine hiç yardım etmez ve bunun

tersine aralarında çatışmaya devam ederler. 1501 ilkbaharında Şaybak'ça yenilen Babur, Semerkand'a kapanmak ve daha sonra açlık yüzünden Şaybak'la bir anlaşma yapıp işbu kenti ona bırakmak zorunda kalır. O sırada ablası Hanzade Beyim Şaybak'ın eline düşer ve onun tarafından nikâh edilir (veya yukarıda anılan anlaşma gereğince böyle yapılır).

Babur'un yeniden kazak olması ve dayılarının yanına sığınması

Semerkand'ı böylece bırakan Babur yersiz ve yurtsuzdur, çünkü Fergana'yı daha önce yapmış olduğunu söylediğimiz anlaşma gereğince kardeşi Cihangir'e bırakmıştı. Dolayısiyle Babur, bir süre kazaklık ettikten sonra dayısı Sultan Mahmud Han'a sığınmaktan başka çare bulamaz. İşbu Mogol Hanı ise eski adamı olan ve başlangıçta olsun onun maiyeti olarak Semerkand'a saldırmış olan Şaybak ile boy ölçecek güç ve çapta bir kişi değildir. Ancak 1502 yılında, Uzakdoğudaki Mogol ülkelerinden gelen küçük kardeşi Sultan Ahmed Han'ın da yardımiyle gücü epey artar ve işbu iki kardeşle yeğenleri Babur, önce Fergana'yı Cihangir'den, sonra da Semerkand'ı Şaybak'dan almayı tasarlarlar ve arada şu yolda bir anlaşmaya varırlar: Fergana'nın Hocent suyunun güneyinde bulunan kısmı Sultan Ahmed Han'a, kuzeyindeki kısmı da Babur'a ait olacak, Semerkand alınınca orası Babur'a bırakılacak ve bütün Fergana Sultan Ahmed Han'a geçecek.

Muhammed Şaybak'ın Mogol hanlarını kesin yenilgiye uğratması

1503-4 yılında Babur ve dayıları Endican'ı ele geçirmiştirler; bunun üzerine çok sıkışık bir duruma düşen Cihangir'i kukla gibi kullanan Tembel, Şaybak'ı yardımına çağırır ve ona bağımlı olacağını bildirir.

Şaybak da gayet ustaca bir yürüyüşle baskın biçiminde Fergana'ya girer, Mogol hanlarının ordusunu ezer ve onları tutsak eder (1503 yazı). Babur ise dağlara kaçıp kurtulur. Bir süre için 2-300 kişi ile ümitsiz bir durumda şurada burada dolaştıktan sonra Herat'a, o anda Timur soyunun en güçlü padişahı olan Sultan Hüseyin Baykara'nın yanına, bir sığıntı gibi gitmiye koyulur.

Babur'un yeniden bir orduya sahip olması

Babur Herat'a gitmek üzere Hisar Şadıman bölgesinden geçerken oraya, sözde Hüseyin Baykara'nın oğlu Bedi-üz-Zaman Mirza'ya bağımlı olarak, egemen olan Hüsrev Şah ona karşı iyi davranmaz; ancak, Hüsrev'in kardeşi Baki Bey Cağanyani Babur'a katılır; o da Hüsrev Şah'ın ülkelerini ele geçirmek düşüncelerini beslemektedir.

O sırada Hüseyin Baykara, Muhammed Şaybak'ın ve Özbeklerin Timur oğulları için ne kadar büyük bir tehlike teşkil ettiklerini anlamıya başlamışa benzer. İki yıl önce Şaybak Semerkant'ta Babur'u kuşatırken bu son kişiye hiç yardım etmemiş olan Hüseyin Baykara, 1503 yılında Özbeklerin daha çok yayılmalarını önlemek için birtakım ölçemler almıya koyulur. Bu savgal ölçemler arasında Hüsrev Şah'a ve Babur'a da düşen görevler vardı, Babur bunları seve seve üzerine alır.

Ancak Muhammed Şaybak, Hüsrev Şah'a çatınca, bu sonuncunun ordusu hiçbir ciddî karşı koyma olmadan dağılıverir; bey ve erlerinin bir kısmı Şaybak'ın hizmetine girer; kaçanların öbür kısmı da Babur'a katılır ve böylelikle O, hiç yoktan, birkaç bin kişilik bir ordunun başına geçmiş bulunur.

2. Babur Kâbil Padişahı

İlk yıllar

Bu olay üzerine Babur Hindu - Kuş'un güneyini geçip Kâbil'i alır; orası sözde Abd - ür - Rezzak Mirza'nın (Babur'un amcası Uluğ Beyin oğlu) elinde idi; geçekten ise bunun eniştesi Mukim Bey Argun (Kandahar'ın gerçek egemeni olan Zünnun Bey Argun'un oğlu) oraya egemen idi.

Babur'un baskısı altında Abdürrezak ve Mukim, Kâbil'i ona bırakıp Kandahar'a çekilirler ve böylelikle Kâbil ve Gazne bölgelerini ele geçirmiş olan Babur, Büyük Türk acununu çalkalayan dalgalara karşı Hindu - Kuş gibi bir duvarla örtülmüş bir bölgeye yerleşmiş olur (1504).Bu bölge aynı zamanda Hindistan'la Türkistan ve Horasan arasındaki gidiş gelişin başlıca geçit noktasında bulunmaktadır.

Babur, Kâbil'e yerleştikten sonra, kolay kazançlar sağlamak ve yerler elde etmek imkânları nisbeten daha çok olan Hindistan'a bakacağı yerde gözlerini yine hep Orta Asya'ya, atası Büyük Timur'un ana ülkelerine dikmiş bulunmaktadır.

Babur'un ele geçirmiş olduğu devletin geliri 800,000 şahruhidir [1]; ancak çok sarp dağlık olan bu bölgede vergileri toplamak için çok kere sefer yapmak gerekmektedir; ahali de pek karışıktır: Türk, Oymak (yine Türk) Arap, Sart, Afgan, Hezere v. s.

Babur'un ordusu da karışıktır. İçinde birçok Mogollar vardır ve bunlara söz dinletmek güçtür, kardeşleri ve şuradan buradan etrafına toplanmış olan beyleri de gerekince kendisine kafa tutmaktadır; dolayısiyle O, her bakımdan çok güç bir durumdadır.

Babur devlet ve ordusunu geçindirmek için bir yandan akınlar yapmak, öbür yandan da yeni yerler ele geçirmek zorundadır (Sint'e, Kalat-i Gilcaiye, Hezarecat'a ve türlü Afgan oymaklarına karşı akın ve seferler).

1506'da Hüseyin Baykara, Şaybak'a karşı koymak için bütün soy sopunu yardımına çağırdığından Babur Herat'a giderse de o yolda iken H. Baykara ölür ve oğulları başarılı bir iş göremezler ve Babur Kâbil'e geri döner. Oraya varınca amcası Sultan Mahmut Mirza'nın oğlu Han (veya Veys) Mirza'nın tahtı ele geçirme denemesiyle karşılaşır, üstün gelir ve rakibini af eder.

1507'de Şaybak Herat'ı Hüseyin Baykara oğullarından ve bundan az sonra da Babur Kandahar'ı Argunlar'dan alır; burada pek çok servet ele geçirir. Herat'ı almış olan Şaybak, çok geçmeden Kandahar üzerine yürüyünce Babur, Özbek Hanı'nın son Timur oğlu devleti olan kendi devletini de ortadan kaldırmaya karar verdiğini sanarak büyük bir kaygı içinde Kâbil'i bırakıp Hindistan'a doğru yola çıkar. O, Horasan'a, Türkistan'a ve bu ülkelere komşu bir kısım bozkırlara egemen olan Şaybak'la uğraşacak güçde değildir. Şaybak'ın Kandahar kentini alıp erkini (iç kurgan ve saray) almadan geri dönmek zorunda bulunduğunu öğrenince Babur Kâbil'e geri gelir; Kandahar ise yine Argun'ların eline geçer (1507-8). Babur bundan sonra "Padişah„ sanını alır ve Mirza sanını bırakır.

[1] 5 gr. kadar ağırlıkta gümüş para.

Türk acununun türlü kısımları arasında kesin çarpışmalar

1509 - 1511 yıllarında Türk acununun en güçlü devlet ve uzkişileri arasında işbu acunun birkaç yüzyıllık geleceğini tesbit edecek olan çarpışmalar olur. Bu kişiler Özbekler hanı Şaybak, Türkmenlerin başbuğu olup şiiliğin bir türlü yeni peygamberi geçinen İran şahı İsmail Safevî ve Osmanlı padişahı Yavuz Selim'dir; amaç, Türk acununun egemenliğidir. Babur bu çarpışmalara İsmail'in yardımcısı ve az çok da adamı gibi katılır; 1510 'da İsmail, Şaybak'ı yenip öldürdükten sonra Babur onunla işbirliği yaparak onun yardımiyle az çok ona bağımlı olarak ve şiiliğin bir yayıcısı gibi Türkistan'a girer.

Babur'un gücü, yani Kâbil bölgesinin gelirleri, onun Atalar yurdunu kendi başına geri almıya kalkışmasına yetecek ölçüde olmadığı için O, böyle davranmak zorunda idi. İsmail de onun gibi bir Timur şehzâdesinin nüfuzundan istifade ederek Türkistan'ı daha kolay ele geçirmek ümidinde idi. Başta işler umulduğu gibi gider. Babur Buhara, Semerkant, Taşkent, Fergana gibi kent ve ülkeleri Özbeklerden alır ve atası Timur'un tahtına yeniden oturur (1511).

Böylelikle Şah İsmail Türk acununun Diyarbakır'dan Taşkent'e kadar olan kısmına, kısmen doğrudan doğruya, kısmen de Babur yolu ile egemen olur. Ancak başta Babur'u seve seve karşılamış olan Türkistan Türkleri sünnidirler ve onun şiilerin bir âleti olduğunu görünce[1] çarçabuk ona karşın durum alırlar. Babur da onlarla kendi yardımcıları olan İsmail'in Türkmenleri arasında ne yapacağını şaşırmış bir duruma düşer. Bundan faydalanan Özbekler Babur'a bu çıkmazdan kurtulma ve durumunu sağlamlaştırma zamanını bırakmadan ona saldırır, onu Kulmalık'ta yener ve Türkistan'ın büyük bir kısmında sürüp çıkarırlar (1512). İsmail'in gönderdiği yeni bir Türkmen ordusu da Gacdavan'da, 1512 sonlarında Özbek-

[1] Britiş Muzeum para koleksiyonları arasında bir yanda:
La İlahe İllallah Muhammed-ün Resulullah Ali Veliullah ve öbür yanda:
Sultan Babur Bahadur.
ve bunun etrafında 12 Şiî imamın adı yazılı olan bir iki gümüş para vardır.

lere yenildikten sonra Babur, önce Hisar Şadiman'a ve sonra Ceyhun'un güneyine çekilmek zorunda kalır.

1514 de Şah İsmail Çaldıran'da Yavuz Selim'ce ezildikten sonra Babur "Atalar yurdunu„ Özbeklerden geri almak ümitlerini kaybetmiş olarak Kâbil'e döner ve artık gözünü Hindistan'a çevirir.

Bilindiği gibi Çaldıran'dan sonra Yavuz Selim'in maiyeti onu geri dönmeye zorlar; ve dolayısiyle Selim, Şah İsmail'i yendikten sonra onun yerine Türk acununun büyük kısmına egemen olma düşünce ve isteğini yerine getirmez. Selim, ölünceye kadar bu amaçdan vazgeçmezse de yettiği kadar yaşamadığı için bu yolda yeni bir denemede bulunamaz. Oğlu Kanunî Süleyman ise hep Batı ile uğraşır ve onun Doğudaki uğraşları kısa amaçlı olur. Böylelikle Türk acununun yeniden birleştirilmesi amacı bir yana bırakılmış bulunur; Osmanlı, Türkmen (İran), Özbek (Türkistan) ve az sonra Gurkanlı (Hindistan) Türk devletleri kendi başlarına ayrı ayrı yaşarlar, bundan sonra kimse önemli bir birleştirme denemesi yapmaz ve bu devletler arasındaki savaşlar, iller alıp verme gibi kısa amaçlı savaşlar olur.

Babur'un Kuzey Hindistan'ı ele geçirmek için uğraşlara koyulması

Dört yıldır uzaklaşmış olduğu Kâbil'e geri döndükten sonra Babur, yine önce olduğu gibi geçinmek ve epey çoğalmış olan beylerini ve ordusunu geçindirmek için hem akınlar yapmak, hem de ülkesini genişletmek zorundadır.

Az sonra Kuzey Hindistan'da hasıl olacak olan durum onun bu işini kolaylaştıracaktır. Şöyle ki, 1517 'de Kuzey Hindistan'a sultan olan İbrahim Ludi, ilk ciltte görülmüş olduğu gibi, Afgan beylerini o kadar kırar ki biteviye onların ayaklanmalariyle uğraşmak zorunda kalır : bu yüzden Babur için Hindistan yönünde büyük bir ümit kapısı açılır. Güneyde bu ümitli durumun ortaya çıktığı sırada Babur'un kendisine epey güçlükler doğuran iki kardeşi (Cihangir ve Nâsır Mirzalar) ölmüş ve beyleri arasında da ona kafa tutabilecek kimse kalmamıştır. Bütün bunlar dolayısiyle Hindistan'a karşı ancak 10-15,000 asker kullanabilecek güç ve durumda olan Babur için, ülkelerinin gelirlerine bakılınca 500,000 asker besliyebil-

mesi gereken, fakat kötü yönetim ve beylerinin ayaklanmaları yüzünden savaşa 100,000 kişiden fazla asker süremiyen Kuzey Hindistan'ın Afgan Sultanı İbrahim Ludi ile başa çıkmak imkânı hasıl olacaktır.

100,000 kişi ile 15,000 kişi arasındaki farkı Babur'un ve Türk ordusunun üstünlüğü telâfi edecektir.

İlk uğraşlar

Babur, Ludi devletine karşı kesin bir sefere girişmeden önce devletini doğu ve batıya doğru genişletmek ve böylelikle Hindistan'ı fethetmek işi için daha geniş bir temel elde etmek amacını güder. Pencabı'a yaptığı akınlarla da kârlar sağlar.

1518 'de Babur Kâbil'in doğusunda bulunan çok dağlık Svat ve Bacaur bölgelerindeki bağımsız Yusufzaî Afganları ile savaşır, onları yener ve bölgelerinin bir kısmını ele geçirir; bu sefer de ateşli silâh kullanmıştır, çok geçmeden işbu oymağın ileri gelenlerinden birinin kızını alır (Afganî Ağaçe adile ünlü olan Bibi Mübareke). Böylelikle Babur, hem Hindistan'a karşı seferlerinde kendi ülkesinin güvenini daha çok sağlamış, hem de ünlü ve güçlü bir Afgan oymağı veya onun bir kısmiyle bağlaşmış bulunur.

1519 ile 1524 arasında Babur, kâh Pencap kâh Kandahar yönlerinde seferler yapar. Pencab'a yaptığı seferlerde kendini Türk tasarrufunda bulunmuş olan yerlerin tabîi egemeni saymakta, oraları bir hak olarak istemekte ve orada oturanların yağmaya uğramamalarına dikkat etmektedir.

1520 'de Babur üçüncü Hindistan seferini yaparken Siyalkot ve Seyyidpur bölgelerine kadar ilerler.

Yine bu yıl kendi egemenliği altında Badahşan'ı elinde bulunduran amcasının oğlu Han Mirza ölünce Babur oraya kendi büyük oğlu Hümayun'u vali olarak yollar.

Babur'un Kandahar'ı alması

1522'de üç yıl kadar süren aralı uğraşlardan sonra o sırada Kandahar'a egemen olan Şah Şüca bey Argun, işbu önemli kurganı Babur'a bırakıp daha önceden ele geçirmiş olduğu Sibi ve Şal (Sint) bölgesine çekilir; bunu yapmadan önce Şah Şüca Bey Argun, Şah İsmail'in Herat'ta bulunan oğlu şehzade Tahmasp'ın atalığı

Emîr Handan kendisine yardım etmesini ve hiç olmazsa aracılıkta bulunmasını istemiş ise de Babur, Emîr Hanın Kandahar'ı kuşatmaması yolundaki dileklerine pek o kadar aldırış etmemişti.

Babur Kandahar'ı aldıktan sonra ikinci oğlu Kâmuran'ı oraya vali yapar; çok geçmeden Şüca Bey Argun Sint'te de Babur'un egemenliğini tanıyacaktır.

Böylelikle 1522 yılında Babur, Herat bölgesi ayral, şimdiki Afganistan'ın en büyük kısmını ve Pencab'ın da bazı kuzey bölgelerini ele geçirmiş bulunmaktadır; bu yerlerin gelirleri ve Hindistan'a yaptığı kârlı akınlar yüzünden para durumu da iyidir ve devletinin iç düzen ve denkliği yerindedir.

Babur'un Hindistan içinde bağlaşıklar sağlaması

1522 - 24 yılları arasında Kuzey Hindistan Afgan devletinin en ileri gelenlerinden iki kişi Babur'a başvurup Delhi Sultanı İbrahim Ludi'ye karşı ondan yardım isterler. Bunların birincisi Sultan İbrahim'in Lahor valisi Devlet Han Ludi'dir; bu kişi sözde Sultan İbrahim'in egemenliği altında, gerçektense az çok bağımsız olarak yönelttiği vilâyetinin Sultan İbrahim'ce elinden alınmasından ve birçok Afgan beyi gibi öldürülmekten korkmaktadır ve genel olarak Sultan İbrahim'in zulmünden ürkmüştür. Vilâyeti elinde kalmak üzere Babur'un egemenliği altına girmek isteğindedir. İkincisi Sultan İbrahim'in kendi amcası olan Sultan Ala-üd-Dîn Ludi'dir. (Babur'un "Vakayi„ inde adı hep Âlem diye geçer); yeğeninin tahtına göz dikmiştir ve bu iş için Babur'un kendisini desteklemesini istemektedir.

Keza Babur, Racistan'ın en güçlü Racput hükümdarı olan Çitor racası Rana Sanga (Sanka) ile mektuplaşmış ve Sultan İbrahim Ludi'ye karşı, pek belli olmıyan şartlarla anlaşmıştır.

Bunlardan başka Babur'un Hindistan'da daha ufak çapta birçok yanatı da vardır.

Babur, elinde bu gibi kozlar olarak 1523 - 24 yıllarından itibaren Hindistan işlerine önemli bir biçimde karışmaya koyulur.

Pencap egemenliği için savaşlar

1523 yılında Sultan İbrahim Ludi, bir ordu yollayıp Lahor'u Devlet Han Ludi'den alır ve bu son kişi oradan kaçıp Beluçlar arasında gizlenir. Az sonra 1523 - 24 kışında Babur, Pencab'a

girip Lahor ve Dibalpur'u alır, oraları kendisi için alıkoyar ve saklanmış olduğu yerden çıkıp yanına gelen Devlet Han'a süyürgal olarak Cüllündür, Sultanpur ve daha bazı yerleri verir. Ancak gözü Lahor'da olduğu için olacak, Devlet Han Ludi, Babur'a karşı ayrışık durum alır ve dağlık bölgelere kaçar ; onun küçük oğlu Dilaver Han ise Babur'un hizmetinde kalır.

Başlıca dayanaklarından biri olan Devlet Han'ın kendisinden ayrılması ve ayrışık durum alması üzerine Babur o kış, işi daha ileri götürmez ve Pencap iline kendi beylerini yerleştirerek Kâbil'e döner. Sultan Ala-üd-Din Ludi'yi (Âlem Han) Pencap'ta Dibalpur'da bırakmıştı.

Babur Kâbil'e geri gidince Devlet Han Ludi dağlık bölgeden iner, Pencab'a saldırır, Âlem Han'ı ve ona yardım etmek üzere yanına verilmiş olan Türk birliğini Dibalpur'dan sürüp orasını alırsa da Türk bey ve birliklerine karşı önemli başka bir başarı elde edemez ve Pencab'ın öbür kısımlarını almaz. O sırada Delhi sultanı İbrahim Ludi de Pencab'ı geri almak için bir ordu yollamıştı; Pencab'ı Türkler'den geri almak istiyen bu iki Afgan kuvveti önce aralarında çarpışırlar, Devlet Han Ludi bir sürü hiyle ve avutmadan sonra Sultan İbrahim Ludi'nin yollamış olduğu orduyu bozar ve böylelikle hem Babur'a, hem de Sultan İbrahim'e karşı bir durum almış bulunur.

Afgan beyleri arasındaki intrikalar

Dibalpur'u kaybetmiş olan Sultan Ala-üd-Din Ludi (Âlem Han), Kâbil'e Babur'un yanına gelmişti ; o sırada Özbekler Belh'i kuşatmakta olduklarından Babur, Âlem Han'ı Hindistan'a gönderir, oradaki beylerine ona her türlü yardımda bulunmalarını buyurur ve kendisi kuzeye Özbeklere karşı yürür.

Âlem Han, Lahor'a gelince Babur'un buyruğuna dayanarak Pencap'taki Türk beylerinden yardım ister, ancak bununla yetinmiyerek kendisinin Dibalpur'dan sürüp çıkarmış olduğu daha önce Babur'un beylerine karşı savaşmış olan Devlet Han Ludi ve oğlu Gazi Han'la da işbirliği yapmıya kalkışır. Türk beyleri bu son iki Afgan beyine güvenmediklerini (Devlet Han çok yaşlı olduğundan asıl baş oğlu Gazi Han'dır), Babur'un buy-

ruğuna göre Türk beylerinin Gazi Han'la işbirliği yapmaları için onun küçük kardeşini ve oğlu Hacı Han'ı tutu olarak Kâbil veya Lahor'a göndermesi gerektiğini söylerler. Bununla birlikte Âlem Han, Devlet ve Gazi Hanlarla işbirliği yapmakta çok direndiğinden Türk beyleri onun bu iki uzkişinin yanına gitmesine izin verirler[1]. Bu üç kişi de kuvvetlerini birleştirerek Delhi ve Agra üzerine yürürler; başlıca kuvvet Devlet ve Gazi Hanlarınınkidir; ve Âlem Han, Sultan İbrahim'in amcası olması dolayısiyle onlarca daha çok bir koz gibi kullanılmaktadır. Giriştikleri savaş zalim bir Afgan sultanı yerine daha iyi sanılan onun amcasını geçirmek için Afgan beylerince girişilmiş bir deneme idi; bu iş için geride Pencap'ta bulunan Türk ordusunun dostluğu sağlanmıştı.

Sözü geçen deneme başta başarılı görünür ve Delhi kuşatılırsa da sonda kesin bir bozgunla sonuçlanır; Sütlec ırmağının güneyindeki yerler yeniden Sultan İbrahim'in egemenliği altına girer ve Âlem, Devlet ve Gazi Hanlara katılmış olan pek çok Afgan beyleri Sultan İbrahim'e geçerler.

Babur'un son ve kesin Hindistan seferine girişmesi

O sırada Belh'in güvenini sağlamış olan Babur, 5 nci ve sonuncu seferini yapmak üzere Hindistan'a girmiş bulunuyordu. 16. 12. 1525 'de yazıcı ve hizmetçileriyle birlikte 12,000 kişilik bir ordu ile Sind'i geçmişti; Lahor ve Pencap'daki birlikleriyle ordusunun 20,000 kişiye vardığı anlaşılıyor.

Sultan Ala-üd-Din Ludi (Âlem Han), Babur'un koymuş olduğu şartlar dışında onun düşmanları olan Devlet ve Gazi Hanlarla işbirliği yapmış olduğundan dolayı kendisini suçlu bilmektedir. Bu yüzden önce Babur'dan kaçmak isterse de sonda sonra ona verinmek zorunda kalır; çok geçmeden Devlet Han da yakalanır.

[1]) Bu biçim Babur'un anlatışına göredir (932 yılı olayları). Firişte işi az başka türlü anlatır (C II, s. 213 v. s.); ona göre Devlet Han ve Gazi Han. Sultan Ala-üd-Din Ludi'nin (Âlem Han) Babur'un böyle bir buyruğu ile Kâbil'den Lahor'a geldiğini öğrenince işbu kentteki Türk beylerine haber gönderip onun kendilerine yollanmasını ister ve onu Delhi tahtına oturtacaklarını söylerler (daha çok ayrıntı için bak: Babur: «Vakayi», T. T. K. yayını, Tarihî özet, s. 0115).

O andaki durum şöyle toplanabilir: Afgan sultanı İbrahim Ludi kendisine karşı ayaklanmış olan amcasını ve onun etrafında toplanmış olan birçok önemli beylerini bozmuş ve Delhi ile Pencap arasındaki bölgede olsun devletinin durumunu düzeltmiştir; Babur da Pencab'ın egemenidir ve ona orada güçlükler çıkarabilecek olan Afgan beylerinin en önemlileri az önce Sultan İbrahim tarafından bozulmuş ve ondan kaçanların bir kısmı kendisince yakalanmıştır.

Bu durumda Babur, Sultan İbrahim'e karşı kesin bir savaşa girişmeğe ve Delhi üzerine yürümeğe karar verir (1526 başları). 26 şubatta Babur'un büyük oğlu Hümâyun, Hisar Firuze yönlerinde bir Afgan kolunu bozar; 12 nisan 1526'da Babur, Panipat kentine varır (Delhi'nin 80 km. kadar kuzey batısı) ve orada yaklaşmakta olan Afgan ordusunu bekler.

Panipat alan vuruşması

Babur, beyleriyle danışarak ordusuna gereken savaş düzenini verir; Sağ kanadının ucunu Panipat kentine dayar, önüne kendi yazdığı gibi Rum (yani Osmanlı) göreneğine göre biribirine bağlı arabalar dizer; her araba arasına 6-7 tuğra (bir türlü yere dikilmiş kalkan) koydurur, Usta Ali Kulunun komuta ettiği tüfekçilerini bunların arkasına yerleştirir; sol kanadının ucunu da çukur ve kesilmiş ağaç dallariyle yapılmış bir engele dayar. Önde bazı yerlerde araba ve tuğralar arasında biribirinden birer ok atımı uzaklıkta 100-150 atlının birden çıkıp ileri atılabilecekleri gedikler bırakır.

Babur'un vuruşma alanındaki ordusu 10 - 15000 kişi kadardır; fili bulunduğuna dair işaret yoktur; ancak Usta Ali Kulunun buyruğu altında topçuları vardır; Sultan İbrahim ordusu 100,000 kişi kadardır; pek çok fili vardır; tüfekçi ve topçusu olduğuna dair işaret yoktur.

Babur, ordusu erleri arasında düşmanın çokluğu, renginin esmer veya kara olması, fil kullanması gibi sebeplerden doğmuş kaygular bulunduğunu "Vekayi„ inde anlatmaktadır. Bazı beylerinde ise büsbütün başka biçimde kaygılar vardır; onlar düşmanın bu kadar berkitilmiş bir cepheye çarpmayacağından korkmaktadırlar. Bu münasebetle Babur şunları yazar

[1] ve bu yazı o anda Türkistan ve Hindistan'da savaş işlerindeki bilgi ve anlayış başkalıklarını aydınlatır:

"Derviş Muhammed Sârbân:- "Bu kadar ihtiyat tedbirleri alındı; onun üzerimize gelmesine imkân yoktur„- diye arzetti.- Ben: "Sen bunları Özbek han ve sultanları ile mi mukayese ediyorsun. O sene Semerkand'dan çıkıp Hisar'a geldiğimiz zaman, Özbeğin bütün han ve sultanları toplanarak, birlikte bizim üzerimize gelmek niyeti ile, Derbend'den geçtiler. Biz bütün sipahi ve moğolun [2] aile ve mallarını mahallelere sokup, mahalleleri siperler ile tahkim ettik. O han ve sultanlar yürüyüş ve muharebenin hesap ve usulünü bildikleri için, bizim, ölü ve dirimizi Hisar'da görerek, Hisar'ı tahkim ettiğimizi anlayınca Hisar üzerine yürümenin yolunu bulamadan, tâ Çaganyan civarında Nevendâk'tan geri döndüler. Sen bunları onlara benzetme; iş hesabını ve yürüyüş usulünü nereden bilecekler"- dedim. Tanrı rastgetirdi ve tam benim dediğim gibi oldu.„

Panipat'ta Türk ve Afgan orduları 7-8 gün kadar karşı karşıya kalırlar; bugünlerde Türk akıncıları biteviye Afgan ordusuna karşı akınlar yaparlar ve hemen hiç karşılık görmezler. Bir gece baskın için Sultan İbrahim'in ordugâhına kadar sokulan 4-5000 kişi, karanlıkta hareketlerini düzenliyemedikleri için sabah olunca orada güç bir durumda kalırlarsa da kayp vermeden sıyırılabilirler.

Sonda belki de bu sonu gelmiyen akınlardan usandıkları için Afganlar, Türk mevzi'i üzerine ilerlemiye koyulurlar (21.4.1526 cuma); ancak ona yaklaşıp onun önce hiç görmemiş oldukları kendilerine acaip gelen biçimini görünce şaşalar ve ne ilerlemiye, ne gerilmiye ve ne de bulundukları yerde mevzi almaya karar vermezler. Babur düşmanın bu şaşkınlığını sezer sezmez askerlerini ona karşı her yönden saldırrır, top ve tüfekleri de onu dövmeye koyulur. Sevk ve idare edilmiyen Afgan ordusu gerçekten vuruşmaya fırsat bulamadan on binlerce ölü vererek ezilir ve kaçışır; vuruşma yarım gün bile sürmemiştir; Sultan İbrahim ölüler arasındadır.

[1] T. T. Kurumu yayını: s. 300; Haydarabad yazması s. 265a.

[2] Burada «Sipahi» düzenli asker ve «Mogol» akıncı gibi kullanılmışa benzer.

Birkaç gün içinde Delhi ve Agra alınır. Ludi Afgan devleti yıkılmış ve Gurkanlı Türk devleti kurulmuştur.

3. Babur Kuzey Hindistan Padişahı

İlk güçlükler

Yeni devletin ilk ay ve yılları epey güçlükler içinde geçer. Panipat bozgunu Afgan sultanını ve ana ordusunu ortadan kaldırmış idise de bir sürü Afgan bey ve halkı birçok yer ve kurganda bağımsız davranmakta ve Babur'a kafa tutmaktadır; bunların bir kısmı daha önce Sultan İbrahim'e de kafa tutmakta idiler ve Babur'un alacağını alıp Kâbil'e geri dönmesini ve onları kendi durumlarına bırakmasını istiyor ve bekliyorlardı. Dolayısiyle Babur, Delhi ve Agra'yı ve birkaç büyük kenti aldıktan sonra bir sürü kurgan, bey ve oymakla uğraşmak zorunda kalır. Öbür yandan daha önce de görüldüğü gibi Türkler, Hindistan'ın iklimini hiç sevmemektedirler; o yılın az görülmüş sıcağı ise orduda çok kişinin hastalanmasına ve ölmesine yol açar; bu durum, biteviye bir sürü kurganlara karşı savaşmak zoru ve birçok halk kütlelerinde görülen karşınlık Türk bey ve erlerinde dağlık bölgelere çekilmek isteğini doğurur. Babur da bu istekle biteviye savaşarak adamlarını, elde edilmiş olan eşsiz nimetlerden vazgeçmenin delilik olacağına, güçlükle inandırabilir.

Babur yavaş yavaş hem zor, hem siyasa kullanarak, Kuzey Hindistan'ın merkezinde kendisine karşı koyanları kazanır veya onlara boyun eydirir; ancak karşısında iki büyük düşman kalmaktadır: Doğuda Gence ovasında [1] çok kalabalık olan Afganlar, batıda Racistan'da Çitor racası Rana [2] Sanga.

Purab Afganlarına karşı savaş

Önce Doğu Afganlarına karşı sefer yapılır; o sırada onların başında, daha Sultan İbrahim Ludi zamanında ona karşı ayaklanmış olan Bahar (veya Bihar) valisi Bahar Han Luhan'ı [3] bulunmaktadır. Bu kişi, Sultan İbrahim'in Panipat vuruşmasında

[1] O devirde Kuzey Hindistan'ın doğusuna genel olarak «Purab» denilmektedir.

[2] Raca ile aynı şeydir.

[3] Bir Afgan oymağının adı; kâh Luhani kâh Nuhani diye geçer.

öldüğünü öğrenince kendini Sultan Muhammed saniyle sultan ilân etmiş ve Purab Afganlarını yanına alarak Delhi-Agra bölgesine doğru ilerlemiye koyulmuştu. İlerde büyük ün kazanıp Kuzey Hindistan'da yeniden Afgan egemenliğini kuracak olan Şir Han Sur, onun beyleri arasındadır ve oğlu Celâl Han'ın "Atalık„ ıdır.

Doğudan gelen bu Afganlara karşı yollanılan Hümayun onları önemli bir vuruşma olmadan püskürtür (1526 yaz ve sonbaharı); işbu Purab seferine girişmekteki amac, ülkeler almaktan çok oradaki Afganların baskısından kurtulup merkezde durumu sağlamlaştırmak ve var güç ile Rana Sanga'ya karşı koymaktı; dolayısiyle kaçanlar kovalanılmaz ve Hümayun'un ordusu geri çağırılır. Esasen birçok ünlü Afgan beyi o sırada Babur'a bağımlı olmayı kabul ederler; Şir Han Sur da bunlar arasındadır. Yine o sıralarda merkezde birkaç önemli kent ve kurgan alınır (Biyana, Gvalyor, Dulpur). Bunların Babur'a verinmesinde onun güç ve siyasasının olduğu kadar Hindu Rana Sanga'nın eline düşmek korkusunun da tesiri vardır.

Belh'in Özbeklerce alınması

İşbu 1526 sonbaharında Sultan İbrahim'in anası kendisine son derece saygı göstermekte olan Babur'u zehirlettirirse de Babur ölmez ve kurtulur. Yine o sıralarda Özbekler Babur'un Hindistan işlerine dalmış olmasından istifade ederek Belh'i alırlar.

Rana Sanga ile savaş

1527 ilkbaharında Babur, Rana Sanga ile karşılaşır ve Hindistan'da ikinci kesin vuruşmasını yapar. Rana Sanga, Sultan İbrahim'den çok üstün bir devlet adamı ve komutanıdır; pek çok Racputu yanına toplamış, Müslümanlardan bir çok Kent ve ülkeler almış ve Hinduların gönlünde birkaç yüzyıldan beri kayıp ettikleri Kuzey Hindistan egemenliğini yeniden ele geçirmek ümidini uyandırmıştır. Bununla birlikte Sultan İbrahim Ludi'nin kardeşi Mahmut Han Ludi'yi de birtakım Afganlarla yanına almıştır. Bu işbirliğinden Rana Sanga'nın umduğu fayda müslümanları ikiye bölmek, Afganları kendine çekmek ve Babur'u yendikten sonra onları bir yana atıp Kuzey Hindistan'da yeniden Hindu egemenliğini kurmaktır. Mahmut Han Ludi ise yüzlerce yıldan beri Müslüman eğemenliği tabiî bir şey sayılagel-

diğinden, Babur yenilince Delhi-Agra tahtına kendisi geçmek, Rana Sanga'ya birkaç menfaat sağlıyarak memnun etmek veyahut onu bu menfaatlerle yetinmek zorunda bırakmak ümidindedir.

İşbu Hindu-Afgan işbirliği karşısında, Hindistan'a Türklüğün koruyucusu gibi girmiş olan Babur, Müslümanlığın koruyuculuğunu ve kahramanlığını üzerine alır ve bununla ilgili tedbirlere başvurur, bunların başlıcaları şunlardır :

a) İçkiden vazgeçer ve onunla birlikte yakınlarından birçoğu da bundan vazgeçer; bu yolda kullandığı ne kadar değerli kap ve bardak gibi şeyler varsa kırdırır; altın ve gümüşden olanların kırık parçalarını derviş ve dilencilere dağıttırır.

b) Bir yerden bir yere giden mallardan alınan damga vergisini (iç ve dış gümrük) müslümanlardan afeder.

Öbür yandan da kendi ülke ve yurtlarından bu kadar uzaklarda yenilmenin ne korkunç bir yıkım olacağını, insanın nasıl olsa günün birinde öleceğini ve "Yaman (Kötü) adla yaşamaktansa iyi adla ölmenin daha iyi„ [12] i olduğunu bey ve erlerine anlatır; onlara gerekirse öleceklerine ve dönmiyeceklerine and içirir. Rana Sanga yenildikten sonra istiyenlerin, yani Hindistan iklimine alışamıyanların, Kâbil-Gazne dağlık bölgesine dönmelerine izin vereceğini de söyler.

1527 başlarında Rana Sanga 100,000 kişi ve 500 fil ile Delhi-Agra bölgesi üzerine yürür, Mahmut Han Ludi de 10,000 kadar Afganla onun ordusundadır ve her yönde Afgan kaynaşması yeniden başlar.

Kanva alan vuruşması

Babur kesin vuruşmayı Agra'nın batısında, Sikri bölgesinde yapmayı tasarladığı için oralarda birçok hazırlıklar yapmış ve kuyular kazdırmıştır; ancak kuzeyden getirdiği askerlerin, yani 10-15 bin kişisine kesin olarak güvenebildiğinden onları asıl çarpışma için kendi yanında tutar ve Hindistan'a girişinden sonra kendisine katılmış olanları daha çok akıncı ve öncü gibi kullanır.

Seferin başından beri yapılan bütün öncü çarpışmaları Babur için hep başarısızlıkla sonuçlanır; düşman bir muhit

[1] Vekavi s. 314 b; T. T. K., s. 357.

içinde, iklimine alışmadığı ve sevmediği bir ülkede kendisinden ölçüsüz daha kalabalık düşmanlarla çarpışmak zorunda olduğunu gören Türk ordusunda bu ilk başarısızlıklar maneviyat düşüklüğü husule getirir. Muhammed Şerif adında bir müneccim de kötü yorumlariyle bu duyguları körüklemektedir. Savaş bukadar uygunsuz şartlar altında Babur'un üstün komutası ve Türk bey ve erlerinin yılmaz kahramanlığı sayesinde kazanılacaktır.

Cumartesi 16 mart 1527'de Agra'nın 80 km. kadar batısında Kanva'da kesin vuruşma olur; Babur ordusunu aşağı yukarı Panipat'ta olduğu gibi ve Rum (yani Osmanlı) tabiyesine uygun olarak düzenlemiştir. Demin dediğimiz gibi ondan ölçüsüz olarak daha kalabalık bulunan Hindu-Afgan ordusu gelip onun cephesine çarpar; top, tüfek ve ok ateş yağmuru ile karşılanır, Türk cephesini yerinden oynatamaz, çok kişi kaybeder ve hızı kırılır, Türk karşı saldırışı ise onu tam bir bozguna uğratır.

Bunun üzerine Babur "Gazi„ sanını alır; artık Hindistan'da ondan yılınılmıştır ve bundan böyle kimse onunla bir alan vuruşmasını göze alamıyacaktır. Kanva vuruşması sonucu olarak Racistan (Racputana) ve Malva'nın bir kısmı Babur'un eline düşer ve onun merkezdeki durumu sağlamlaşır.

Babur Purab'da Kanva bozgunundan sonra Mahmud Han Ludi, doğuda Purab'a kaçar; orada Sultan Muhammed adile kendini sultan ilân etmiş olan Afgan beylerinden Bahar Han Luhanî ölmüş bulunuyordu; yerine geçmiş olan oğlu Celâl Han o makamda tutunamaz ve öbür Afgan beyleri gibi yeni Afgan Sultanı Mahmud Han Ludi'nin egemenliğini tanır. Ancak Bihar'da ve genel olarak Purab'da Ludi, Luhanî Fermuli ve Sur gibi ünlü ve güçlü Afgan oymaklarının ileri gelenleri arasında çok geçimsizlik vardır. Babur, Purab'a yürüyünce önemli bir karşı koyma olmadan Sultan Mahmud Ludi Bengal'e kaçar ve pek çok Afgan beyi Babur'a bağımlı olurlar. Kısa bir zaman Bihar'da sultanlık etmiş olan Celâl Han Luhani ve onun "Atalık„ı Şir Han Sur da bunlar arasındadır. Babur, Celâl Han'ı kendisine bağımlı kalmak ve vergi vermek şartiyle Bihar tahtında bırakır. Bu sefer sırasında Afganları korumak

istiyen bir Bengal ordusu da önemsiz bir çarpışma sonucunda bozulmuştu. Bengalli'ler de, Portekizlerden alınmış olması muhtemel toplar kullanıyorlardı, ancak ateşleri pek tesirli olmamıştır. Babur, Gence üzerinde köprü kurdururken bu eylemi topçusiyle korumuştu.

Babur Bengal ordusunu yendikten sonra işbu devlete karşı kesin bir sefere girişmez; amacı Purab'daki Afgan beylerinin hakkından gelmekti; bunların bir kısmı Bengal'e kaçtıktan ve çoğu da kendi buyruğu altına girdikten sonra ve hele yağmur mevsiminin yaklaşması dolayısiyle işi uzatmayı uygun bulmaz ve Bengallilerle bir anlaşmaya vararak geri döner (1528 — 29).

Bu sefer sonucu olarak Babur'un devleti Bengal sınırlarından Racistan ve Malva içerlerine kadar Kuzey Hindistan'ı kaplamış bulunur; Sint'e egemen olan Argunlar da ona bağımlıdırlar.

Türkistan'ı alma denemesi

Babur Hindistan'a sağlam yerleşince "Atalar yurdunu„ ele geçirmeyi tasarlamakta idi. 1528 'de Purab Afganlarına karşı yürümek zorunda olduğu sırada Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasp'ın (o anda daha çocuktur) Türkmen ordusunun başında Özbekleri ezdiğini öğrenir (Cem vuruşması, 26.9.1528) ve kendisinde Türkistan'ı yeniden ele geçirmek ümidi uyanır; ancak durumu Hindistan' dan ayrılmasına uygun bulunmadığından Hisar ve Semerkant üzerine yürüme işiyle Badahşan valisi olan büyük oğlu Hümayun'u görevlendirir. Bir yandan Hümayun'da böyle büyük işler görme yeteneği bulunmaması, öbür yandan da Tahmasp'ın Özbekleri yendikten sonra onları bırakıp Irak işlerine dalması Semerkand'ın yeniden Timur oğullarının eline düşmesine mani olur. Hümayun, Hisar Şadiman'ı alırsa da daha ileri gidemez ve orada da uzun tutunamayıp Badahşan'a geri döner.

Babur'un ölümü

Babur'un 1529 yazından bu yana önemli seferi yoktur, 25.12.1530'da 48 yaşında ölür; son zamanlarda sağlık durumu bozuktu (anlatışlara göre sıtma ve müzmin ishal); bazı Batı tarihçileri, güvenilir bir kanıt göstermeden, ancak onun son aylarında veliahtlık için

bazı oyunlar oynanılmış olmasına dayanarak, büyük oğlu Hümayun tarafından zehirlettirilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir [1].

Babur'un Hindistan'da yönetimi

Babur'un Hindistan padişahlığı 5 yıldan az sürmüştür ; savaşlar dışında sağlamak istediği başlıca yönler şunlardır:

a) Türkistan'dan Hindistan'a elden geldiği kadar çok adam getirtip yerleştirmek ; onun Hindistan tahtını ele geçirdiği 1526 yılı ile oğlu Hümayun'un işbu tahtı kaybettiği 1540 yılı arasında 200,000 kişi veya ailenin Türkistan'dan ve kuzeydeki dağlık bölgelerden Hindistan'a gelip yerleştikleri tahmin olunabilir [1].

b) Hindistan'da bulunan yerli ve hele Afgan beylerini kazanmak ; bu amaçla onlara karşı çok ülüvü cenap göstermiş, birçok kusurlarını afetmiş ve çok cömertçe para harcamıştır. Damga vergisinin müslümanlara bağışlanması da bu siyasa ile ilgilidir.

Böylelikle para dağıtmak, vergi bağışlamak ve biteviye savaşmak zorunda bulunmasından ve propagandasını yapmak için pek uzak yerlere para yollamış olmasından (Kâbil, Semerkant, Horasan, Kaşgar ve Irak'ta (Iran) kalmış akraba, arkadaş ve tanıdıklarına ve Semerkant, Horasan, Mekke ve Medine'nin tanınmış şeyh ve hocalarına pek çok para ve hediyeler yollamıştı) dolayı Babur, Delhi ve Agra'da bulmuş olduğu hazineleri çabuk tüketecek ve son yıllarında ödenekleri % 30 ölçüsünde kısmak zorunda kalacaktır.

c) Babur'un Hindistan padişahlığı pek kısa sürmüş ve savaşlar içinde geçmiş olmasına rağmen O, orada epey bayındırlık işleri başarmıştır. Bunların en önemlisi Agra - Kâbil yo-

[1] Bu yön T. T. Kurumunca Batı Türkçesine çevrilerek yayınlanan Babur'un «Vekayi»ine yazmış olduğumuz «Tarihî Özet»te incelenmiştir s. 0132-0136.

[2] Bu sayı, Haydar'ın «Tarih-i Reşidî» de (s. 477-481) Hümayun'la birlikte Hindistan'dan çıkmak istiyen aile sahipleri için verdiği sayıdır ve bunların son 15 yılda Hindistan'a gelip yerleşmiş olanlar olduğu tahmin olunabilir. Bu yönün ayrıntıları için bk. T. T. K. unca dilimize çevriltilmiş olan Gülbeden'in Hümayunnamesine yazmış olduğumuz «Tarihî Özete» (s. 72-75).

lunu (aşağı yukarı İstanbul - Erzurum uzaklığı) ölçdürmesi, takriben her 27 km. de bir konak yaptırması ve her 50 km. de bir yam (posta) atları bulundurulmasıdır. Keza sulama işlerine önem vermiş, bu sayede birçok bağ ve bostan husule getirmiş ve Hindistan'da bitmiyen veya iyi cinsi bulunmıyan birçok bitkiyi orada yetiştirmiş veya daha önceden var olanlarını iyileştirmiştir. Agra'da ve Firuzpur'da yaptırdığı havuz, hamam, su hazinesi, bağçe ve bostanlar ünlüdür. Yerlilerin, kendileri için yeni olan Babur'un yapılarına "Kâbil„ adını verdiklerini Babur "Vekayi„ inde yazar [1].

Babur'un özellikleri Babur tarihte yalnız devlet adamı ve komutan olarak değil, ayni zamanda yazar ve şair olarak da ün bırakmıştır. Hatıratını kapsayan " Vekayi „ i çok güzel ve açık bir dille yazılmıştır; bu eser başlıca büyük kültür dillerine çevrilmiştir. Teyzesinin oğlu olan "Tarih-i Reşidî„ yazarı Haydar, onu şiirde ancak Ali Şir Nevaî'nin geçebileceğini yazar.

Babur zekâsı, kahramanlığı, yılmaz azmi, en büyük yıkımlar karşısında bezmemesi ve yeniden uğraşmalara koyulması, ve medenileştirme yeteneğiyle Türklüğün en iyi hasletlerini kendinde toplar ; onun hayatı da, zaman zaman her şey kayp olmuş, bitmiş ve batmış sanılırken yeni baştan canlanan ve varlıklar yaratan Türk tarihinin ufaltılmış bir örneğidir. Türklügü ile övünürdü; kendisine kafa tutan Biyana emîrine verilmesi için yolladığı bir mektuptaki farsca beyti yukarıda gördük.

Babur'un malik olduğu hassaların başında iyi yürekli olması, siyasanın ve zamanın gerekliklerinin müsaade ettikleri ölçüde, hattâ ondan da geniş ölçüde, merhametli bulunması, kendini sevdirmeyi ve gönülleri kazanmayı bilmesi gelir. " Vekayi„ inde sık sık görüldüğü gibi her önemli sorum karşısında bir karara varmadan beyleriyle danışır ve görülecek işin onların oyu da eklenmiş olarak görülmesine önem verirdi ; bununla birlikte gerekli bulursa onların oyuna karşın olarak da iş görürdü.

Kendisine karşı ayaklanıp birkaç kere tahtını ve hatta hayatını tehlikeye koymuş olan kardeş ve akrabalarını hemen

[1] 932 olayları

hep afetmiştir; çok saygı göstermiş olduğu halde kendisini çok para harcayarak zehirlettirmiş olan Sultan İbrahim'in annesinin hayatına dokunmamış ve yalnızcana ona bırakmış olduğu servetini almakla yetinmiştir.

Pek çok Türk büyükleri gibi av, spor, her türlü eğlence ve içkiyi çok severdi; "Vekayi„ de bu yönler üzerinde çok ayrıntı vermiş ve pek çok kusurlarını kendi kalemiyle anlatmıştır. Rana Sanga'ya karşı giriştiği seferden önce içkiden töbe etmiş ve bu onu ağlatacak kadar sıktığı halde töbesini bozmamıştır. Afyonu da severdi; ancak durum gerektirdi miydi bütün bu eğlencelerinden vazgeçmesini veya onları sonraya bırakmasını bilirdi.

Babur, Batı acununca da çok sevilmiş ve övülmüştür; ora tarihçilerinin şu veya bu ayrıntıya dayanarak lekelemeye pek çalışmadıkarı nadir Türk ve Müslüman büyük adamlarından biridir.

4. Babur devrinde ve ondan az önceki devirde Hindistan'ın öbür yönlerindeki durumu

16 ıncı yüzyılın başlarında Babur'un ortadan kaldırdığı Ludi Afgan devletinden başka hanedan veya iş başındakilerin çoğu Türk olmak üzere Hindistan'daki başlıca müslüman devletler şunlardır:

a) Doğuda Bengal.

b) Batıda Gücerat devletleri.

Dekken'de Behmenli devletinin dağılmasından doğan ve doğacak olan:

c) Bicapur (Adilşahî).

d) Gülkende (Kutupşahî).

e) Ahmednagar (Nizamşahî).

f) Berar (Imadşahî).

g) Ve az sonra Bidar (Beridşahî) devletleri.

h) Handiş devleti.

İki büyük Hindu devleti de vardır:

a) Racistan'da Udaypur (Çitor) Racput devleti; onun hükümdarı Rana Sanga'yı Babur, Kanva vuruşmasında bozar.

b) Dekken'in güneyinde Viceyanagar (Müslüman tarihçiler Bicanger derler) devleti.

Hindu devletcikleri pek çoktur, bunlar arasında Hint denizlerine yeni ulaşmış olan Portegizlilerle tecim münasebetleri ve bazen de savaşları dolayısiyle ün kazanmış üç devletcik vardır. Bunlar Dekken'in güney-batısındaki dağlık kıyı bölgesinde yaşıyan: Kennenur, Kalikūt (hükümdarına Zamorin denir) ve Koçin devletcikleridir.

Birinci Delhi Türk sultanlığının tarihini kapsayan ilk ciltte, son üç devletcik ayral, öbür devletlerin genel keskilleri anılmıştı.

II. Avrupalıların Hindistan'a Yerleşmeleri

Hindistan - Avrupa tecimi

Avrupalıların Hindistan'da ve Hind denizleri ülkelerinde o devirde en çok aradıkları nesneler, biber ve baharat ve ondan sonra küherçile ve değerli kumaşlardır. O devir Avrupalıları en çok iki yönden baharata kesin olarak muhtaç idiler,

1 — Kışlık birçok yiyeceklerini yazdan saklamak.

2 — Aşçılık usullerinin geriliği dolayısiyle yemeklerine tat vermek zorunda bulundukları için.

15 inci yüzyılın sonlarına kadar baharatı müslüman tecimler ve gemicileri Hindistan'dan ve Hint denizleri ülkelerinden Mısır'a getirir ve en çok Venedik ve Cenova tecimer ve gemicileri bunları Avrupa'ya taşır ve satarlardı. Bu tecim hem sözü geçen bu iki takım denizci ve tecimere, hem de vergi vesair yollarile o zamanki bağımsız Mısır sultanlarına, pek büyük kazançlar sağlardı.

Umit Burnu deniz yolunun bulunması

Bu tecimi kendi ellerine geçirmek istiyen daha pek çok Avrupalı devlet bulunmaktaydı; coğrafî ve siyasal durumu en uygun olan Portekizler bu işi ilk başaranlar olur ve 17.5.1498'de Vasko dö Gama'nın komutası altında 60 ilâ 150 ton arasında bulunan üç Portekiz gemisi bütün Afrika'yı güneyden dolaşarak Umit Burnu yolu ile on buçuk aylık bir geziden sonra Kalikūt'e varır ve böylelikle Avrupa ile Hint denizleri arasında

doğrudan doğruya deniz yolunu bulmuş olurlar; bu yol üzerinde Mısır yolunda olduğu gibi malları iki kere deveye yüklemek (bir kere Süeş'le Kahire ve bir kere de Nil ile İskenderiye arasında) ve masrafları ona göre artırmak zoru da yoktur.

Bu yeni durum bir yandan Mısır ve Arap ülkeleri öbür yandan da sözü geçen başlıca iki İtalyan Cumhuriyeti için pek kârlı bir tecimin elden gitmesi demekti; dolayısiyle, denizcilikle korsanlığın birlikte görüldüğü bir devirde, bunlarla Portekizler arasında amansız ve çetin bir savaşın başlaması tabiî idi.

İtalyan Cumhıriyetleri için aynı yoldan faydalanmak çok güçtü; çünkü : a) Cebel-Tarık Boğazında, Okyanosdan Akdenize doğru akan sular yelken gemilerine epey güçlükler çıkarmaktadır; b) bu yolu tutacak olan İtalyan gemileri kendi üslerinden çok uzaklarda onları avlamak için bekliyen Portekiz donanmalariyle çarpışmak zorunda kalmakta idiler.

Hint denizlerindeki durum

Hint denizlerinde ise durum şöyledir: yukarda sözü geçen Dekken'in güney batı kıyısında bulunan devletcikler arasındaki rekabetlerden istifade eden Portekizler, onlardan kâh biri, kâh öteki ile dost olarak ve öbüriyle savaşarak birkaç kıyı noktasında tutunur ve üsler kurarlar; Bu devir Dekken'de Behmenli devletinin dağılmasından doğan Müslüman devletlerinin kâh biri birleri, kâh Vicayanagar Hindu devletiyle biteviye savaştıkları devirdir; dolayısiyle Portekizlerin kıyılarda üsler kurup sımsıkı yerleşmeleri önlenilemez. İleride Portekiz Genel Valisinin merkezi olacak olan Goa, Adilşahlar devletiyle bir sürü çarpışma sonucunda ve işbu devletin öbür Dekken devletleriyle savaşmakta olmasından istifade edilerek Portekizlerce ele geçirilir ve berkitilir (1510). Daha sonra 16 ıncı yüzyılın ikinci yarısında Dekken Müslüman devletleri daha güclü ve rahat bir duruma girdikleri vakit ise Portekizler birkaç üssü o kadar berkitmişlerdir ki onları oralardan söküp atmak mümkün olmaz.

Esasen Portekizler Hindistan'da bir kara devleti kurmaya pek önem vermezler ve bu yoldaki bazı denemeleri de hep başarasızlıkla sonuçlanır; onların başlıca amacı o denizlerde

egemenlik kurup müslüman gemilerini oralardan kovmak, başka Avrupalı gemilerin oralara gidip gelmesini yasak etmek ve Hindistan'la Batı acunu arasındaki tecimi bir tekel olarak kendi ellerinde bulundurmaktır. Bundan başka yerliler arasında hıristiyan, daha doğrusu katolik dinini yaymaya da önem vermişlerdir.

Türklerin denizcilik bakımından durumu

Portekizlerin Hint denizlerine sokulması üzerine çıkan savaşların özünü anlamak için şu yönleri gözönünde bulundurmalıdır:

a) Orta Asya'dan Hindistan'a gelen Türkler denizciliği bilmemektedirler; denizcilik ise ancak birkaç göbekten beri kıyılarda yaşamış kimselerce iyi yapılabilmektedir; böyle bir zaman geçince de Hindistan iklimi Türkleri az çok yıpratmış bulunmaktadır.

b) Pek çok devirlerde olduğu gibi o devirde de Avrupalılar'la başarı ile boy ölçüşebilecek tek doğu ulusu Türkler'dir; esasen bu yön o devirde Avrupa ve Akdeniz savaşlarından apaçık anlaşılmaktadır. Hindistan'daki Türkler'in yukarıda söylenilen durumda olmaları, Hint denizlerine yerleşen Avrupalılar için büyük bir güç kaynağı olmuştur; Hint denizinin kıyılarında ve yakınlarında yaşayan öbür uluslar ise demin dediğimiz gibi Avrupa gücü karşısında az çok zebun kalmışlardır, denizcilikteki bilgileri de kıttı.

c) O sırada Osmanlı Türkleri Akdenize az çok egemen olmak üzere iseler de donanmalarını, Süeç berzahı dolayısiyle, Kızıl ve Hint denizlerine geçirememektedirler, bu son denizlerin egemenliği onlara daha az önemli geldiğinden o denizlerde sürekli olarak ikinci bir büyük donanma bulundurmak külfetinden de çekinmişlerdir.

d) Süeçin aşağısındaki kıyılarda büyük donanmalar vücuda getirmeyi kolaylaştıracak büyük ormanlar nisbeten az bulunmaktadır.

e) Portekiz devleti uzun devreler için var gücünü Hint ve Arap denizlerinde üstünlüğü elde tutmak uğrunda sarfederken Osmanlı veya Hindistan'ın Müslüman - Türk devletleri başka bin bir işin arkasından koşmaktadırlar ve koşmak zorundadırlar.

Bütün bu amiller yüzünden Portekizler yüz yıldan uzun bir devir için sözü geçen denizlerde çok üstün bir durumda olacaklar ve Hint ve genel olarak Orta ve Uzak Doğu ülkeleriyle Avrupa arasındaki deniz tecimi aşağı yukarı hemen hep onların elinde kalacaktır. Portegizlerin bu durumunu sarsmak için Osmanlı devletinin yapmış olduğu tek önemli deneme daha önce Gücerat tarihi anlatılırken anılmıştı (1538—39).

Şu da söylenilmektedir ki Portegizler, bu üstünlüğü elde tutmak için yaptıkları savaşlarda, tarihin pek az kaydettiği zulümlerde bulunmuşlardır.

III. Hümayun ve Şir Han

İlk Devre (1530-1540)

Hümayun'un özellikleri

Babasının ölümiyle onun yerine Kuzey Hindistan padişahı olan Hümayun, o sırada 22 yaşındadır. Babur'un siyasal ve askerî dehasından ve bükülmez azminden kendisinde eser yok gibidir; yalnız bazı bazı çok büyük yüreklilik gösterecektir. Afyon ve her türlü eğlenceyi çok sevmektedir; günler, haftalar ve bazan da aylarca haremine kapanıp devlet işlerini yüzüstü bıraktığı olacaktır; tenbeldir ve önemli bir işin vaktinde yapılması gerektiğini anlamaz bir adam gibi davranagelmiştir, para işlerinde de kendisine güvenilemediğini Babur yazar[1], birçok acaip halleri de vardır.

Hindistan düzlüğüne yerleşmiş olan Afganlar, her halde birkaç milyondur, 75 yıl orada saltanat sürmüşlerdir ve tabiî olarak yine egemenliği ele almak isteğindedirler; Türklerin sayısı ise, daha yukarıda dediğimiz gibi 200,000 aile başkanı, yani bir milyon kişi kadar tahmin olunabilir. Babur'un ölmesi üzerine Hindistan Türklüğünün başkanı olmuş olan Hümayun gibi yeteneksiz bir kimsenin karşısına tesadüf, Hindistan Afganlığının başkanı olarak Şir Han Sur[2] gibi çok yetenekli

[1] «Vekayi» s. 374.

[2] Asıl adı Ferid'dir; Ludiler gibi Galzaîlerin, yani Afganlaşmış eski Kalaç Türklerinin bir kolu olan Sur oymağındandır. Yukarıda Babur

bir uzkişiyi çıkaracaktır; on yıl geçmeden de Hümayun, Hindistan tahtını kaybedip bundan sonra onbeş yıl kadar kâh bir serseri gibi şurada burada dolaşacak, kâh az çok iğreti olarak Kâbil'de padişahlık edecektir; 1555'de Şîr Şah'ın ölümünden epey sonra yeniden Delhi-Agra bölgesini eline geçirecek ve oraya sağlam yerleşmeden bir kaza sonunda ölecektir.

Hümayun'un kardeş ve akrabaları

Hümayun'un tahtını kaybetmesinde başka bir âmil de kardeşleri ve soy sopudur. Bunlar, Timur şehzadelerinin Türkistan ve Horasan'da yapagelmiş oldukları gibi sık sık ayaklanacaklar ve Devleti sarsacaklardır. Babur öldüğü sırada Hümayun'dan başka üç oğlu yaşamakta idi:

a) Kâmuran; Hümayun'dan 1 — 2 yaş küçük olup Kâbil ve Kandahar'da vali idi; Hümayun devrinde orada hemen hemen bağımsız bir durum alır ve 1532 — 33'de Hümayun, Doğu seferinde iken Lahor'u da alarak Sütlec ırmağına kadar olan yerleri elde tutar.

b) Askerî; Kâmuran'ın ana - baba bir kardeşi ve onun ayaklanmalarında iş ortağıdır; Babur öldüğünde 14 yaşındadır.

c) Hindal (Ebul-Nâsır Muhammed). Babasının ölümünde 11 yaşındadır. "Hümayunnâme„ yazarı Gülbeden'in ana - baba bir kardeşidir.

Hümayun'un başına işler çıkaracak olan öbür Mirzaların başlıcaları: onun amcası Nâsır Mirza'nın oğlu Yadigâr-ı Nâsır Mirza, Hüseyin Baykara'nın oğlu Bedi-üz-Zaman'ın oğlu Muhammed Zaman Mirza (Babur'un damadıdır) ve bir zamanlar Badahşan'ı elde tutmuş ve daha önce adı geçmiş olan Han veya Veys Mırza'nın oğlu Süleyman Mirza'dır.

Afganlara karşı savaş

Babur'un ölümü duyulunca Bengal'e sığınmış olan Sultan Mahmut Ludi ve birçok Afgan beyi Bihar'a girer ve oradaki Afganlarla birlikte batıya ilerlerler; amaç, kaybedilmiş egemenliği geri almak

devri anılırken onun üzerinde bazı bilgiler verilmiştir. Daha çok ayrıntı için bak. Gülbeden'in «Hümayunnâme» sine yazmış olduğumuz «Tarihî Özet» e.

ve Ludi devletini yeniden kurmaktır. Bu yüzden çıkacak savaşlarda en çok adı geçen Afgan beyleri Bebben ve Bayezit'tır.

Bunlar, Gurkanlı devletinin Doğu genel valisinin merkezi olan Cevnpur (Conpur) u alırlar ve Gucerat padişahı Bahadır'a da haber yollayıp kendileriyle işbirliği yapmasını dilerler.

Daha önce Kalincar kurganını almış olan Hümayun, Afganlara karşı yürür, Cevnpur'u geri alır ve onları Devre'de [1] bozar ve Bihar yeniden Türk egemenliği altına girer (temmuz 1531).

Şîr Han Sur Yukarıda anılmış olduğu gibi, o sırada, Şîr Han Sur, Gurkanlılara bağımlı olarak Bihar'da sultan olan Celâl Han'ın "Atalık„ıdır; O, Sultan Mahmut Ludi ordusuna katılmak zorunda kalmışsa da Devre vuruşması sırasında , Hümayun'la önceden anlaşmış olarak, birliğinin başında vuruşmaya seyirci kalır ve böylelikle Afganların bozulmasını kolaylaştırır [2].

Şîr Han'ın o andaki genel durumu şudur: O, Gence'nin güney kıyısında bulunan ve Bihar'ın en güclü kurganı olan Çunari (veya Çunada ; Benares'in az yukarısında) oranın eski komutanı Tac Hanın dul karısını alarak ele geçirmiş ve oradaki pek büyük servete de konmuştur. Bu para, böyle bir kurgana sahip olması ve Bihar hükümdarının atalığı bulunması ona büyük bir önem vermektedir; o da bunlara dayanarak gitgide daha büyük bir ordu ve örgüt (teşkilât) kurmakta, yanat kazanmakta ve kendi oymak ve soyunun o kadar ünlü ve büyük olmamasını, bu gibi maddî dayanaklar elde etmekle ve kendi dehasiyle telâfiye çalışmaktadır.

Hümayun, Devre'de Afgan ordusunu bozduktan sonra Çunar kurganının kendisine verilmesini Şîr Han'dan ister; Babur da iki yıl önce, Purab seferi sırasında, orasını almayı istemişse de, oranın Sultan İbrahim zamanından kalma komutanı olan Tac Han,

[1] Tanı yeri belli değildir. Cevnpur'dan 75 - 80. km. kuzeyinde sanılır.

[2] Bu yön kesin olarak belli olmamaktadır; bu yoldaki tartışmalar için bak. T. T. K. yayınlarından «Hümayunnâme» deki «Tarihî Özet'e» s. 37 v. s.

kurganı vermemekle birlikte Babur'un egemenliği altına girmiş ve Babur da bununla yetinmişti. Bu sefer Hümayun, kurganın gerçekten kendisine verilmesini istemektedir; Şir Han buna razı olmadığından Hümayun orayı dört ay kuşatır ve sonda alamadan Şîr Han'la bir anlaşmaya varır; bu kişi de, daha önce Tac Han'ın Babur'a karşı yapmış olduğu gibi, Hümayun'un yeniden egemenliğini tanır ve böylelikle kurgan elinde kalır; yine bu anlaşma gereğince Şîr Han, oğlu Abd-ür-Reşid'i (Kutup Han) 500 Afgan ile, sözde hizmet için, gerçekten tutu olarak, Hümayun'un yanına gönderir.

Şîr Han'ın yükselmesi Eğer Hümayun, Devre'de Afganları bozduktan sonra geri dönseydi çalımı çok yüksek olacaktı; ancak Çunar'ı dört ay kuşattıktan sonra onu almadan geri dönmesi ve Şir Han'la şöyle böyle bir anlaşma yapması onun mânevî durumunu alçaltır ve Şir Han'ınkini çok yükseltir. Bundan başka, Devre bozgunundan sonra birçok Afgan beyi Gucerat padişahının yanına kaçmışken, Afganların tanınmamış kimselerden mürekkep kalabalık kütlesi Purab'da kalır ve Şir Han'ın etrafında toplanmaya koyulur. Böylelikle bu kişi yavaş yavaş Afganların kahramanı görünmeye başlar. O ise başta çok saknılı davranır; Hümayun'un söz dinler bir beyi gibi görünmeye, onun Cevnpur'da oturan Doğu genel valisi Cüneyd Berlas'ın gözünde olmaya çok dikkat eder; aynı zamanda Bihar'ın doğu komşusu olan Bengal devletiyle ve onun Hacıpur (Patna karşısı) valisi Mahdum Alem'le sıkı bir dostluk kurar.

1533 yılında Bengal ve Bihar olayları Şir Han'ı bu son ülkenin egemeni yapacaktır; şöyle ki:

1532 sonlarında Bengal sultanı Nusret Şah ölür ve yerine çocuk olan oğlu geçer; Nusret Şah'ın kardeşi Mahmud ise az sonra bu çocuğu öldürüp tahtı ele geçirir (mayıs 1533). Bunun üzerine yukarıda sözü geçen Mahdum Alem, Mahmud'u tanımaz ve aralarında savaş çıkar; Şir Han da Mahdum Alem'e yardım eder. Ancak artık büyümüş olan Bihar hükümdarı Celâl Han, "Atalık„ı Şir Han'ın üstünlüğünü çekemez olmuştur; kendisi ve beylerinin çoğu Luhanî oymağındandırlar ve Sur oymağından ve nisbeten küçük bir soydan olan Şir Han'ı

bu yüzden de çekememektedirler; kendi ülkesinde bu gibi baskılar ve güçlüklerle karşılaşan Şîr Han, Mahdum Alem'e dilediği gibi yardım edemez ve Sultan Mahmud bu sonuncusunu yener ve öldürür (1533 yazı). Bundan sonra Mahmut, Bihar devletinden öc almak için ona karşı savaş açar, oradaki Luhanî beylerinin bir kısmı, başlarında hükümdar Celâl Han olmak üzere, Gurkanlı veya Bengal devletine bağımlı olmanın bir farkı olmadığını hatta bu ikincisine bağımlanmanın daha iyi olacağını ileri sürmektedirler; bu, Hümayun'a vergileri düzenle yollıyan ve Bengal'le savaşmıya hazırlanan Şir Han'ın siyasasına karşı durum almak demekti; bu propagandayı yapanlar Şir Han'ı öldürmeye bile kalkışırlarsa da bunu başaramazlar ve Celâl Han'la birlikte kaçıp Bengal sultanına sığınırlar (1533 sonu).

Böylelikle Şir Han, Bihar devletinin ve Doğu Afganların tek başbuğu kalır, ancak kendini hükümdar ilân etmez, ülkeyi yine eskisi gibi yönetmeye, Hümayun'a vergiyi yollamıya, hutbe ve parada onun adını kullanmıya devam eden, yalnız biteviye gücünü arttırır ve 1534 başlarında Bihar'a saldıran Bengal ordusunu ağır bir yenilgiye uğratır.

Hümayun, Şir Han'ın bu bağlılık gösterilerine rağmen onun gücünün bu kadar artmasından kuşkulanmıştır ve ona karşı yürümek isteğindedir, ancak Gcuerat işleri onun o yöne gitmesini gerektirecektir.

Hümayun'un Gucerat seferi

Gucerat'ta 1526'danberi padişah olan Bahadur, Babur'un Sultan İbrahim Ludi'yi yendiği Panipat vuruşmasında bu son hükümdarın ordusunda bulunmuştu. Taht'a çıktıktan sonra bir yandan Portekizlerle uğraşır (Daman limanını onlara kaptıracaksa da Bender-i Dev'i saltanatının sonlarına kadar elde tutabilecektir), öbür yandan da Dekken'de ve Kuzey-Batı Hindistan'da epey yerler alır; Malva onun olur, Handeş ve Ahmetnagar devletleri ona az çok bağımlı olurlar, Gondvana'ya, Alp Han adında bir vali yerleştirir. 1533-34 yıllarında Racistan'da başarılı seferler yapar; orada her ele geçireceği yer onu Delhi-Agra bölgesine yaklaştırmakta ve Hümayun'un merkezlerini tehlikeye düşürmektedir; Bahadur ise bu işi Hümayun'un karşınlığına uğrama-

dan başarabilmek için onun başına işler açmak isteğindedir; bunun için Babur devri anlatılırken çok adı geçmiş olan Sultan Ala-üd-Dîn Ludi'nin (Âlem Han)oğlu Tatar Hanı, Ludi devletini canlandırmak amaciyle, Delhi-Agra bölgesine saldırtmayı düşünür. O sırada Hümayun'a karşı ayaklanmış ve hapsedilmiş üç Mirza kaçıp Bahadur'a sığınırlar; Hümayun onların kendisine gönderilmelerini ve hiç olmazsa Gucerat'tan çıkarılmalarını ister, Bahadur bunu yapamayacağını bildirir; Hümayun, Yıldırım Bayazıd'ın büyük Timur'a karşı aynı durumu almış olması üzerine başına gelmiş olanları Bahadur'a hatırlatır; o da bu göz dağına kızarak Hümayun'a yolladığı karşılıkta kendisinin övünülecek bir başarısı olmadığı için yedi göbek yukardaki atasının görmüş olduğu işlerle övündüğünü yazar (1534).

Bu atışmaların sonucu savaş olur. 1534 'de Bahadur, Racistan'da Çitor'u kuşatmaktadır; Hümayun kendi üzerine gelmesin diye Tatar Hana gizlice bol para vererek onu Gurkanlı devleti üzerine saldırtır. Güya Tatar Han ve Afganlar, kendi başlarına ve Bahadur'la bir ilgileri olmıyarak, Ludi devletini yeniden kurmak için uğraşmaya koyulmuş olurlar.

Tatar Han 40,000 kadar Afgan atlısının başında doğuya doğru ilerler, Biyana'yı alır ve Agra yakınlarına kadar sokulur, ancak oraya varmadan bozulur ve başına topladıkları dağılırlar.

Bunun üzerine Hümayun, Gucerat'a karşı yürümeye karar verir.

O sırada hâlâ Çitor'u kuşatmakta olan Bahadur, kendisinin Hindularla savaştığı sırada Hümayun'un, bir Müslüman hükümdara karşı Hindularla işbirliği yapmış olmamak için, üzerine gelmiyeceğine güvendiğinden bu kuşatmadan vazgeçmez; Hümayun da, Bahadur'ın düşünmüş olduğu gibi, onun bu işi bitirmesini bekler ve ondan sonra Bahadur'a karşı yürür.

Bahadur, Hümayun'a karşı, Babur'un Panipat ve Kanva'da yapmış olduğu gibi, Rum, yani Osmanlı göreneğine göre düzenlenmiş bir cephe kurar ve Hümayun'un gelip buna önden çarpmasını bekler; ancak Hümayun bunu yapacağı yerde Gucerat ordusunun yollarını keser ve onu aç bırakır, açlık ilerleyince Bahadur bir gece ordudan kaçar (Mandasor

vuruşması, 25.4.1535), ordu dağılır ve bir kısmı Hümayun'un eline geçer.

Bu yenilgiden sonra Bahadur'un birçok beyi Hümayun'un hizmetine girerler ve Gucerat'ın hemen hepsi Hümayun'un eline düşer.

Hümayun Gucerat'ı kendi beyleri arasında böler, yani onlara orada avlıklar (tımar, ziamet) verir ve bu ülkenin başına kardeşi Askerî'yi geçirir; kendisi de Malva işlerini düzeltmek için oranın merkezi olan Mandu'ya gider. Oradan Handiş'e girip oranın merkezi olan Burhanpur'a gitmesi Dekken devletleri arasında telâş doğurur ve ora hükümdarları Dekken'e girmemesi için kendisine başvururlar.

Bahadur ise, Bender-i Dev (Diü)'e kaçmış olup, orada Hümayun'a karşı Portekizlerden ve Osmanlı padişahı Kanunî Süleyman'dan yardım ister. Birincilerle yaptığı anlaşmaya göre, kara ve denizde göreceği yardıma karşılık olarak onlara Baseyn limanını (Bombay kuzeyi) verir ve Bender-i Dev'de bir kurgan yapma haklarını tanır, yani onlara Kuzey - Batı Hindistan denizlerinde egemenliklerini perçinlemek için çok önemli üsler sağlamış olur. Kanunî Süleyman'a yapmış olduğu başvurmadan ise üç yıl sonra, büsbütün başka şartlar altında ve beklenilmedik bir özde olmak üzere Hadım Süleyman Paşanın, Gucerat tarihi anılırken anlatılmış olduğu gibi, 1538 tarihli seferi çıkacaktır.

Hümayun'un işlerinin bozulması

1535 yılı, Hümayun'un saltanatının en güclü ve parlak anıdır; O, Afgan ayaklanmasını ezmiş, Kalincar kurganını almış, kendisine bağımlı olan ve vergi veren Şir Han, Bengal devletini yenmiş ve kendisi de Hindistan'ın en zengin ülkelerinden biri olup Kuzey Hindistan'ın Batı ile olan teciminin geçtiği limanları kapsayan Gucerat gibi bir devleti yıkıp ülkesini kendi ülkelerine katmış ve çok zengin hazinelerini ele geçirmiştir.

Böyle bir parlak duruma erişmiş olan Hümayun, yüksek ve iklimi çok sevimli olan Mandu'da afyon ve eğlenceye dalar ve bütün işleri yüzüstü bırakır; kardeşi Askerî de kısmen kendi beceriksizliği, kısmen de yanındakilerin bozutuculuğu

dolayısiyle Gucerat'taki duruma gerektiği gibi egemen olamaz ve yavaş yavaş Gucerat'ın birçok yeri, önemli hiçbir çarpışma olmadan yine Bahadur'un adamlarının eline düşer. Bunu gören Askerî kendini pâdişah ilân eder; bu işde biraz kendi hırsı, biraz da Hümayun'un zevke dalıp ortada görünmemesinin tesiri olmuştur; başlarında bir hükümdar olmadan vuruşanların ölürlerse "Şehid„ sayılmayacakları yolunda var olan bir geleneğin [1] orduda doğurduğu maneviyat düşüklüğünü önlemek isteğinin de buna eklenmiş olması mümkündür. Kendini pâdişah ilân ettikten sonra da Gucerat'ta tutunamıyan Askerî orayı bırakır ve Agra üzerine yürüyüp başkenti almaya çalışır. Ancak o vakit Hümayun uyanıp eğlencelerini bırakır, kardeşinin önüne çıkmak için Çitor yolu ile Agra'ya doğru yol alır. Çitor yakınlarında iki kardeş karşılaşırlar ve barışırlar; fakat Gucerat ve Malva elden çıkmış bulunur.

Bu olaylar sırasında İran şahı Tahmasp da, Kandahar'ı ele geçirmiş, ancak o çekilince Kâmuran orasını geri almıştı.

Şîr Han'ın başarıları Hümayun'un Gucerat ve Malva'yı alması ve sonra elden çıkarmasiyle geçen 1535 ve 1536 yıllarından en çok istifade eden Şîr Han olur. O, önce Hümayun'un hizmetinde bulunan ve gerçekten bir tutu olan oğluna ve adamlarına onun yanından kaçmaları buyruğunu verir ve onlar da kaçarlar; bundan sonra Bengal'e saldırır ve Portekizlerin işbu devlete yardım etmelerine rağmen bir sürü ustaca hareketten sonra onun başkenti Gaur (Gor) önüne kadar gelir; topçusu yoktur ve onu uzun zaman kuşatıp açlıkla alabilecek güçte değildir; ancak Bengal sultanı korku içindedir ve kendisine dayanma öğüdü veren Portekizlere aldırmayarak Şîr Han'dan barış diler; ona bazı yerler bırakır ve büyük bir para vererek barışı elde eder.

Bu barış Şîr Han'ın hem maddî, hem de mânevî bakımdan durumunu çok yükseltir; daha önce, yukarıda görülmüş olduğu gibi, Devre bozgunundan sonra Gucerat'a Bahadur'un yanına gitmiş olan Afganların birçoğu, Bahadur'un yenilmesi üzerine, yine Doğuya gelir ve Şîr Han'ın hizmetine girerler; o da kendine "Hazret-i Â'lâ„ dedirtmektedir. Ancak Hüma-

[1] Bu gelenek bugün dahi Doğuda yaşamaktadır.

yun'a bağlı görünmeye ve onu kuşkulandırmamıya çok önem vermekte olup gerek Bihar'da, gerekse Bengal'den yeni almış olduğu yerlerde hutbe ve parada hep Hümayun'un adı geçmektedir ; dolayısiyle görünüşte Hümayun, Batıda uğraşırken, onun bir beyi olan Şîr Han, Doğuda onun ülkesini genişletmiştir. Bununla birlikte Şîr Han'ın oğlunun kaçmış ve onun gücünün çok artmış olması Hümayun'u ve yanındakileri düşündürmektedir, fakat onun Cevnpur'daki Doğu Genel Valisi Cüneyd Berlas ve o 1536'da ölünce yerine geçen Hindu bey, Şîr Han'ın devlete bağlı olduğunu yazadurdukları için merkezde Şîr Han hakkında bir bekleme durumu alınılır.

Gucerat durumunun doğurduğu tereddütler

Bunun başka bir sebebi de Gücerat padişahı Bahadur'un ne yapacağının bilinmemesi ve onun yeniden Delhi-Agra bölgesini tehdide koyulmasından kaygılanılmasıdır.

1537 şubatında ise Bahadur, Bender-i Dev'de, aldatılarak çağrıldığı Portekiz Hind valisinin gemisinde öldürülür ve Gucerat işleri karmakarışır, Portekizler de elden geldiği kadar çok yer kapmak için bu karışıklıkları körüklerler. Hadım Süleyman paşa donanması bunun üzerine ve Portekizlere karşı Hind denizlerine gönderilir.

Hümayun, Bahadur'un saldırısından kaygılanıyordu, onun öldürüldüğünü duyunca Gucerat'taki kargaşalıklardan faydalanarak orayı geri almaya hazırlanır.

Şîr Han da Doğuda, Hümayun'un ne yapacağını beklemektedir. Bengal sultanı Mahmut Şah ise Şîr Han'dan öc almak ve ona bıraktığı yerleri yeniden ele geçirmek düşüncesinde olup bu iş için Portekizlerin yardımını ister; onlar da o yıl Gucerat'ta çok işleri olduğunu ve kendisine ancak gelecek yıl yardım edebileceklerini bildirirler. Şîr Han bunu öğrenince her şeyi göze alarak Bengal işini o yıl bitirmeye karar verir ve Bengal'e yeniden saldırır (1537 sonbaharı) ve önemli bir karşı koyma olmadan ilerleyip başkent Gaur'u kuşatır.

Hümayun'un Doğu seferi

Şîr Han'ın bu davranışı üzerine Hümayun, bütün Bengal'i ele geçirecek olan bir Şîr Hanın çok güçlü ve tehlikeli olacağını anladığından

Gucerat'ı yeniden alma denemesinden vazgeçip büyük bir ordu ile Doğuya, Bengal devletinin yardımına gider.

Durum şöyledir: Bengal ordusu Şîr Han'la çarpışmayı göze almamış ve onun önemli bir kısmı Gaur'a kapanıp orada kendini kuşattırmıştır. Şîr Han, Hümayun'un karşısına çıkıp onunla bir alan vuruşmasını göze alacak gücde değildir; ancak ordusu hemen hep atlı olduğundan Hümayun da onu yakalayıp ister istemez vuruşmak zorunda bırakabilecek durumda değildir.

Hümayun işbu Doğu seferine, Şîr Hanın Bengal devlet ve ordusunu yoketmesini önlemek için girişmişti; dolayısiyle yapacağı en doğru iş, oranın başkenti olan Gaur'u, ve oradaki orduyu ve hazineleri kurtarmaya çalışmaktı; Şîr Hanın ana ordusu Gaur karşısında bulunduğundan Hümayun böyle davranmakla onu kesin bir vuruşmaya zorlamak için en uygun yolu da tutmuş olurdu. Hümayun bunu yapacağı yerde yedi yıl önce alamamış olduğu Çunar kurganını kuşatmaya koyulur; eğer Şîr han ve beylerinin soy ve hazineleri burada bulunsaydı bu kuşatış, o zamanın düşüncelerine göre, Afgan ordusunu kesin vuruşmaya zorlıyabilecek bir eylem olurdu; halbuki Şîr Han bunları daha önceden başka yerlere taşımış ve Çunar'ı yiyecekle doldurmuştu.

Dolayısiyle 1538 yılının ilk aylarında bir yandan Şir Han Gaur'u ve öbür yandan Hümayun Çunar'ı kuşatmaktadır; Gaur, Portekizlerden ufak bir yardım görürse de açlık yüzünden çabuk düşer (nisan 1538) ve Bengal sultanı dar kaçıp Hümayun'un yanına sığınır; Bengal'in en büyük kısmı ve başkenti Şîr Han'ın elindedir ve O, Gaur'da pek zengin bir hazine ele geçirmiştir. Orada bulmuş olduğu altınlar için verilen sayılar 6 ile 15 milyon altın Türk lirası arasında oynayan bir değer göstermektedir.

Hümayun da az sonra Çunar'ı, Mir Ateş Rumî Han'ın (Osmanlı Türklerinden) himmetiyle alır; ancak bu alış Gaur'un Şîr Han'ca alışını denkliyecek bir önemde değildir.

Bunun üzerine Şîr Han, Hümayun'dan barış ister; önergeleri şunlardır[1]: Bihar'ı büsbütün Hümayun'a bırakmak ve

[1] Abbas Servanî, Elliot., C IV, s. 362.

Bengal'i onun eğemenliği altında ve yılda bir milyon Rupi[1] vererek alıkoymak. Hümayun bunu belki kabul edecekti, ancak Bengal sultanı Mahmut kendisinin bu ülkede henüz çok adam ve yanatı bulunduğunu ve Şîr Han orada kök salmadan onu söküp atmak gerektiğini ileri sürerek onu kandırır. Hümayun, yakın olan yağmur mevsiminde atlı bir ordunun Bengal gibi bin bir su ve bataklıkla dolu bir ülke içine girmesinin pek çok zarar ve insan ve hayvan ölümüne yol açacağını söyliyen beylerinin öğütlerine aldırmıyarak Bengal'e girer.

Şîr Han, Hümayun'un bu kararını duyunca geriden tehdit altında bulunan ordusunu, ele geçirmiş olcalarla birlikte, büyük bir ustalıkla ve ağır tehlikeler atlatarak Bengal'den çeker ve Hümayun önemli bir karşı koymaya uğramadan Gaur'u alır (temmuz 1538).

Hümayun'un uyuşukluğu

Hümayun Gaur'u çok sever, oraya Cennetabâd adını verir ve orada yine afyon ve eğlencelere dalıp, başkentinden 1500 km. den artık bir uzaklıkta olduğunu unutarak devlet ve ordu işlerini yeniden yüzüstü bırakır; bey ve erlerin çoğu da onun gibi davrandığından ordunun durumu pek bozulur, iklim, bakımsızlık ve bu biçim davranış pek çok insan ve atın kaybına yol açar.

Bu aylar içinde Şîr Han, Hümayun'un gerisinde Bihar'ı tekrar ele geçirir ve Bengal ile Delhi-Agra bölgesi arasındaki ülkeleri biteviye vurur. Doğu illeri genel valisi Baba Bey Celâyir güç hal ile kendi merkezi olan Cevnpur'u koruyabilir; Şîr Han her aldığı yere kendi adamlarını yerleştirmektedir.

Merkezde de Hümayun'un küçük kardeşlerinden Hindal kendini padişah ilân eder ve hutbeyi kendi adına okutur; bunun üzerine ikinci ağabeyi Kâmuran Kâbil'den gelir, Delhi'yi kuşatmakta olan Hindal oradan çekilir ve kendi avlığı olan Elver'e gider.

[1] 11 - 11,5 grama yakın ağırlıkta gümüş para.

Hümayun'un geri dönmesi ve Cavnşa bozgunu

Bu olayları öğrenince Hümayun, eğlencelerini bırakıp maddî ve manevî durumu çok kötüleşmiş olan ordusu ile geri dönmiye koyulur (mart 1539). Hümayun, Gence'nin kuzey kıyısı boyunca, kendisile Şîr Han'ın ana ülke ve kurganları arasında Gence gibi büyük bir suyu bulundurarak çekilir ve Şîr Han, o çekilince Bengal, Bihar ve daha birçok yerler kendisine kalacağını bildiği için, ordusunu Gence'nin güneyinde toplar, yani Hümayun'un yolunu açık bırakır; ancak Hümayun çok geçmeden, bu biçim davranışla Şîr Han'ın kendisinden korkulduğunu sanacağı ve padişaha yakışanın geldiği yoldan dönmek olduğu yolunda ileri sürülen düşüncelere kapılarak, çok kötü durumda bulunan ordusunu, Patna'nın doğusunda, Mungir (Muncir) hizasına gelince ırmağın güneyine geçirir ve her an, Gence arkasında olmak üzere, Şîr Han'ın bir saldırısına uğramak tehdidi altında yoluna devam eder.

Şîr Han böyle bir fırsatı kaçıramazdı, üç gün süren hafif çarpışmalardan sonra Çavnşa (veya Çavsa)'da akşamdan az önce Hümayun'un karşısına dikilir; o anda Şîr Han'ın at ve atlıları yorgun olacakları için bazı beyler Hümayun'a ona hemen saldırması öğüdünü verirlerse de o yarını beklemeyi uygun görür; Şîr Han ise Hümayun'un karşısında arada küçük, ancak az yerden geçit veren bir dere bulundurarak, siper kazar ve berkitilmiş bir mevziye girer. Şîr Han, Hümayun'un yolunu kesmekte idi ve padişahın yoluna devam etmesi için ya bu berkitilmiş mevzii zorlaması, ya Gence'nin kuzeyine geçmesi veyahut da büyük bir çevirme hareketi yapması gerekiyordu; ordusunun durumu ve eli altında bulunan gereçler ise onun bu işlerden hiç birini yapmasına müsait değildi.

İki ordu, yağmur mevsiminde önemsiz bir yer değiştirmesi yaparak iki buçuk ay bu durumda kalır, Hümayun ordusunda kıtlık baş gösterir. Kardeşlerinden Askerî kendi yanındadır; Kâmuran'la Hindal ise, yukarda dediğimiz durumda olup, Hümayun'un yardım istek ve buyruklarına aldırış etmezler.

Bu durumda kalan Hümayun, Şîr Han'la barış görüşmelerine başlar; Afgan beyi Bihar ve Bengal'in bağımsız olmak

üzere kendisine bırakılmasını, Çunar kurganının da geri verilmesini istemektedir. Şîr Han, Hümayun'la bu savaşı ve barış görüşmelerini yaparken, kendisine karşın olan bir Hindu başkanla da uğraşmak zorunda idi; ancak bu işi olduğundan çok önemli gösterip birtakım askerî hareketlerini o yüzden gerekli göstermeye ve Hümayun'u da az çok buna inandırmaya muvaffak olmuştu; Bu inanda bulunan ve barış görüşmelerile de kendini avutan Hümayun, Şîr Han'ın bir sabah ordusunun büyük bir kısmını toplayıp, sözü geçen Hindu başkanı bölgesine doğru yola çıkarmasından pek kuşkulanmaz; Şîr Han ise birliklerine iki ordu arasındaki dereyi uzaklardan geçirdikten sonra ertesi sabah gün ağırmadan Hümayun ordusunu uykuda basar (27.6.1539). 8000 ölü veren bu ordu bozulup bütün ağırlıklarını bırakarak kaçmak zorunda kalır; yanına ancak 300 kişi toplıyabilen Hümayun çok yüreklilik göstererek çarpışırsa da yakalanmak üzere iken yanındakiler atını zorla Gence'ye sürerler, orada suya düşer ve bir tulum üzerinde suyu geçen bir saka onu kurtarır. 13 gün sonra ordusunun döküntüleriyle Agra'ya varır.

Şîr Han bundan sonra kendine "Es-Sultan-ül-Adil Şîr Şah„ dedirtir, Kaneviç'in doğusundaki yerleri ele geçirmekle yetinir ve o sırada Delhi-Agra bölgesine saldırmaz; Hümayun'un Bengal'de bırakmış olduğu birliği de, çetin çarpışmalardan sonra yokeder. Artık O, bütün Hindistan Afganlarının tek başbuğu olmuş ve Babur'un yıkmış olduğu büyük Ludi devletinin yerini tutacak olan Sur devletini kurmuştur ve çok geçmeden Gurkanlıları Hindistan'dan sürüp çıkaracaktır.

Kanevç bozgunu ve yıkılış

Hümayun Agra'ya döndükten sonra Kâmuran ve Hindal ile görünüşte olsun barışır, ancak bunlar Şîr Şah'a karşı önemli hiçbir hazırlık yapacak durumda değildirler. Şîr Şah'a karşı yapılacak kesin vuruşmadan önce Kâmuran ağabeyinden ayrılıp Lahor'a gider ve Kâbil'den getirmiş olduğu 12.000 atlıdan pek az kişiyi ona bırakır, bunlar da az sonra bir vuruşmada bulunmadan geri döneceklerdir.

Hümayun'la Şîr Şah arasındaki son kesin vuruşma Gence üzerinde Kanevc dolaylarında yapılır ; vuruşma tarihte bu iki

adı da taşır : Başta iki ordu, arada Gence olmak üzere, karşı karşıya dururlar ; Hümayun ordusunda mânevî durum çok kötüdür, bu yüzden kaçmalar çoğalınca bunu önlemek için ırmağı geçmeye karar verilir ; çünkü önde düşman ve arkada Gence olunca kaçmak güç olacaktı ; ırmak geçildikten sonra yine iki ordu karşı karşıya berkitilmiş mevzilerde dururlar ; bol bir yağmur ve selden sonra Türk ordusuna yer değiştirtmek gerekir ; bunun için ordunun çarpışma durumu alarak siperlerden çıkması ve topların öne sıralanması kararlaştırılmıştı ; düşman saldırırsa vuruşulacak ; o siperlerinden çıkmazsa öğleye kadar beklenilecek, sonra yine eski mevzie girilecekti; ertesi gün yine vuruşma durumu alınacak ve yine düşman saldırmazsa bu sefer yeni mevzie gidilecekti [1].

Afgan ordusunun vuruşkan kısmı 15,000, Türk ordusununki 40,000 olup 5,000 i topçu idi; bu orduda köle ve hizmetçi sayısı erlerinkinden çok üstündü; yani soysuzlaşmış bir pâdişah ve devletin ordusu idi.

Türk ordusu savaş durumunu alır almaz (17.5.1540) Şîr Şah ona saldırır, köleler arasında bir kaçışma başlar ve öyle bir biçim alır ki vuruşmak ve topları kullanmak imkân kalmaz; bu, savaşta bulunmuş olan Tarih-i Reşidî yazarı Haydar'a göredir. Tezkiret-ül-Vakiat yazarı Cevher ise Hindal'ın komuta ettiği sağ kolun Afganları bozduğunu Askerî'nin komuta ettiği sol kolun ise çekilme zorunda kaldığını, çekilen veya kaçanların merkezin arkasına geçebilmeleri için top arabalarını biribirine bağlayan zincirlerin gevşetildiğini ve bunun bozguna yol açtığını yazar.

Her ne ise bu yenilgi Gurkanlılara Hindistan tahtını 15 yıl için kaybettirecek ve Afganları yeniden Kuzey Hindistan'ın egemeni kılacaktır.

Bozgundan sonra Hümayun, üç kardeşi, hanedanın öbür üyeleri, ordunun kalıntıları ve kuzeye çekilmek istiyen 200 bin kadar aile Lahor'da toplanır ve ne yapılması gerektiği üzerinde tartışılır. Lahor, Kâmuran'ın ülkeleri arasındadır ve

[1] Bak «Tarih-i Reşidî» s. 471 v. s. ; Cevherin anlatışı başka türlüdür s. 21 v. s.

onun ordusu yıpranmamıştır; dolayısiyle o üstün bir durumdadır; ancak soyun başkanı ve pâdişah olan Hümayun'un da, bozulmuş olmakla birlikte epey kalabalığı vardır; bu yüzden bu iki kardeşten hiçbiri isteğini ötekine zorlamıya yüreklenebilecek bir durumda değildir. Hümayun elde ne kadar kuvvet ve varlık varsa işbirliği yapmasını istemektedir; bu genel bakımdan faydalı olduğu gibi onun özel menfaatine de uygundur çünkü birlik demek herkesin onun etrafında toplanması demektir.

Yapılan görüşmelerde hep birlikte bir karara varılması ve bu olunca herkesin ona uyması üzerinde birleşilir ve ünlü birkaç hoca da şahit gibi bu kararı imzalar.

Lahor'daki tartışmalar

Başlıca üç düşünce ortaya atılır:

a) Hindal ve Yadigâr Nâsır Mirza'ların düşüncesi: Sint ırmağı boyunca Batıya gidip sözde de olsa Hümayun'a bağımlı olan Argunların elinden Sind ülkesini almak, onların ordusunu Hümayun ordusu ile birleştirerek karmakarışık bir durumda bulunan Gucerat'a el koymak ve bundan sonra, eğer elden gelirse, Kuzey Hindistan'da yeniden egemenlik kurmaya çalışmak.

b) Tarih-i Reşidî yazarı Haydar'ın[1] düşüncesi: karmakarışık bir durumda olan Keşmir'i ele geçirmek ve çoluk çocuğu oraya yerleştirmek; bu yapılınca Pencab'ı kuşatan bütün dağlık bölge elde bulunacağından Şîr Han oralara saldırırsa onu yenmek, saldırmazsa Pencab'ı sürekli bir baskı ve tehdit altında tutmak ve fırsat kollamak.

Bu iki tasarıda, korunulması için antlaşılmış olan birliği bozmadan uygulanabilirdi.

c) Kâmuran bunları altüst edecek bir önermede bulunur; her şeyden önce kendisi, pek kalabalık olan bütün kadın ve çocukları Kâbil'e götürmek ve sonra ordusu ile geri gelip dağlık bölgede kendisine düşen görevi üstenmek. Ancak, o zamanın düşünce ve duygularına göre, bu yapılırsa

[1] Babur'un teyzesinin oğlu olan bu kişi Kaşgar'dan, Kâmuran'ın yanına ve onunla birlikte Hindistan'a gelmiş, sonra Hümayun'un yakınlarından olmuştu.

soy soplarını Kâmuran'ın eline bırakmış olan herkes ona bağımlı olmak zorunda kalırdı, çünkü bunu yapmazsa soy sopu baskı altına girerdi ve o devirde bir beyi kendisine çekmek için onun çoluk çocuğunu ele geçirmek bir görenek idi ve çok kere başarı sağlardı.

Kâmuran bunu onerince toplantıda gürültü çıkar ve istenilen birlik bu muydu diye söylenilir. Kâmuran düşüncesinde direndiği için bütün birlik tasarıları suya düşer; bir yandan tarihçi Haydar, Hümayun hesabına 400 kişi ile Keşmir'i ele geçirmek için yola çıkarılır; öbür yandan da Hümayun'la Kâmuran, Şîr Şah'a elçiler yollayıp ayrı ayrı onunla anlaşmaya çalışırlar. Yani bunlar ne ilerde yapacakları işler, ne de Şîr Şaha karşı alacakları durum üzerinde anlaşamazlar ve Afgan birlikleri Bias suyunu aştıkları sırada (1540 ekim ayının sonu) Türk ileri gelenleri henüz hiçbir karara varmamış olup şaşkın bir durumdadırlar.

Hümayun hemen Keşmir'e gitmeyi düşünürse de, Haydar' ın orayı aldığı haberi daha gelmediğinden, eğer işbu ülke alınamaz ve Şîr Şah Lahor'a gelirse Hümayun Keşmir yolunu tutmakla bir kapana düşmüş olurdu; dolayısiyle O, bu tasarıdan vazgeçirilir; bundan sonra O Badahşan'a gitmeyi düşünür, ancak bunun için Kâbil'den geçmek gerekiyordu; Kâmuran ise, ne olur ne olmaz diye, ağabeyinin oradan, yani kendi başkentinden geçmesine razı olmaz.

Bunun üzerine Hümayun için tek gidilebilecek yer olarak Sint ülkesi kalır; ancak bu işe Hindal ve Yadigâr Nâsır'ın önerdikleri gibi bütün Türk kuvvetlerinin başında değil, kaçacak yeri kalmamış eski bir padişahın arkasına takılan birkaç veya beş-on bin kişi ile girişilir; yani Hümayun Sind'e kendisine bağımlı bir ülkeye giren bir padişah gibi değil, az çok bir sığıntı gibi girer. Lahor'da toplanmış olanların büyük çokluğu Kâmuran'la birlikte Kâbil'e gidecektir. Hindal ve Yadigâr Nasır Mirzalar Hümayunla kalırlar. Bu iki gruptan biri kuzeye, öbürü batıya gidince Gurkanlılar Hindistan düzlüğünden sürülüp çıkarılmış olurlar.

Humayun Sint'te

Sint Argunları, daha önce Babur devrinde görüldüğü gibi, Timur oğullarına bağımlıdırlar. O sırada bunlardan Şah Hüseyin Argun [1] tahttadır; tabiî

[1] Seydî Reis'in «Mir'et-ül-Memalik» inde Şah Hasan Mirza dediği kişi (s. 36 v.s.).

olarak Hümayun'un gelişinden hiç hoşlanmaz ve onun ülkesini elinden alacağı korkusunu besler; kızını da Kâmuran'a vermek üzeredir, ve bu yüzden de Hümayun'a karşındır.

Hümayun onu yatıştırmak için ülkesine ilişmek düşüncesinde olmadığını ve tek amacının Gucerat'a geçmek olduğunu ve kendisinden bu iş için hizmet ve yardım istediğini bildirir ise de Hüseyin Argun, Hümayun'la görüşmeye gelmediği gibi ona her türlü güçlüğü çıkarır ve avutmalarda bulunur; Hümayun onunla savaşa kalkışınca da ona başarı ile kafa tutar. Bu çekişmeler sırasında Hindal Hümayun'dan ayrılıp Kandahar'a gider; oradaki Kâmuran'ın komutanı Karaca Han, kurganı ona vermeyi adançlamıştı; Yadigâr Nâsır ise Şah Hüseyin'in sözlerine inanıp onunla işbirliği yapar ve Hümayun'a karşı durum alır. Sint'teki bu maceraları arasında Hümayun, veliahtı Ekber'in anası olacak olan, kendi hısımlarından Hamide Banu Beyim'le zorla denecek biçimde evlenmiştir [1].

Kuzey Hindistan'da genel durum

Hümayun'la Şah Hüseyin arasında kâh örtülü, kâh açık olarak bu savaş süredururken Kuzey Hindistan'ın genel durumu şöyledir (1541 ilkbahar ve yazı) :

a) Hindistan'da Hümayun'a bağımlı iki yer kalmıştır: 1) Afganlarca daha alınamayan ve kuşatılmakta olan Gvalyor kurganı; 2) Tarihçi Haydar'ın ele geçirmiş olduğu Keşmir'in başlıca ovaları.

Ancak Hümayun bu yerlere ulaşamayacak bir durumdadır.

b) Pencap, Şîr Şah'ın eline düşmüşse de henüz yatışmamıştır ve onun önemli bir ordusunu meşgul etmektedir; keza bu ordu Keşmir'deki Haydar'a ve dağlık bölgeyi elde tutan Kâmuran'a karşı da uyanık durmak zorundadır.

c) Şîr Şah kendisine kafa tutmuş olan Bengal valisine karşı ana ordusunun başında bir sefere girişmiştir.

d) Gucerat ve Malva karmakarışık bir durumdadır.

e) Racistan'da, kendi soyunun iki koluna ait olan Marvaı ve Bikanir devletlerini birleştirmiş olan Maldev adında çok güçlü bir raca, çok büyümüş ve güç kazanmıştır ve yalnız

[1] Bu evlenme işini Gülbeden «Hümayunnâme» sinde çok canlı bir biçimde anlatır. Bk. T. T. K. yayını çevirmesine s. 171 v. s.

kendi oymağı olan Ratorlardan 50,000 asker çıkarabilmekte olup 20 yıl önce Rana Sanga'nın durumuna gelmek ümidindedir; bu bakımdan Kuzey Hindistan'da Türk-Afgan savaşının süregelmesini istemektedir.

Maldev'in Hümayun'a çağrışı

1541 yılında durum yukarda dediğimiz gibi iken Maldev, Hümayun'a haber gönderip onu kendi ülkesine çağırır ve ona işbirliği önerir. Amaç, Şîr Şah ordularının en güçlü kısımları Bengal ve Pencap'ta veya Gvalyor kuşatmasında bulunduğu sırada Delhi-Agra bölgesine saldırmak ve Hümayun'un oralardaki taraftarlarının da yardımiyle bu bölgeyi ele geçirmek ve Gvalyor'u kurtarmaktı. Bu kurganı kuşatan Afgan askeri de hesaba katılsa o sırada işbu bölgede 25-30,000 Afgan ya var, ya yoktur. Yağmur mevsimi yaklaştığı için Şîr Şah'ın Bengal ve Pencap'taki ordularının çabuk yetişmesi zordu ve onları ayrı ayrı yenmek de umulabilirdi.

Bu işde, 15 yıl önce Rana Sanga-Mahmut Ludi işbirliğinde olduğu gibi, Hindu başbuğu tacsız kalmış müslüman hükümdar veya büyüğünü koz gibi kullanmak ve müslümanları ikiye ayırmak istemişti. 1541 yılında, ihtimal böyle bir rol oynamamak için Hümayun, Maldev'in işbu önermesine yanaşmaz ve Sint macerasyile uğraşadurur.

1542 başlarında ise O, artık Sint'te tutunamayacak bir duruma gelmiştir; ordusu erimiş, birçok kişisi ondan ayrılmış ve bir kısmı Şah Hüseyin'e katılmıştır. Bu duruma düşünce, Maldev'in bir yıl önceki çağrısını kabule ve onun ülkesine gitmeye karar verir.

Halbuki o sırada durum bir yıl önceye nisbeten baştan başa değişmiştir; Şîr Şah Bengal işini bitirip başkentine dönmüş, Pencab'ı az çok yatıştırmış ve Gvalyor'u almıştır. Maldev ise Hümayun'un gelişini hiç beklememektedir ve ordusu dağınıktır. Hümayun da pek az kişi ile bir sığıntı gibi gelmektedir.

Hümayun'un zor durumu ve İran'a sığınması

Hümayun'un Maldev'e sığınmakta olduğunu (1542 ilkbahar ve yazı) öğrenince Şîr Şah, bu sonuncusuna elçi yollayıp Hümayun'un kendisine verilmesini ister, hem adanç, hem de tehditlerde bulunur; ve ülkesine bir miktar Afgan

askeri sokar. Maldev de Hümayun'u yakalamak düşüncesinde bulunursa da Hümayun bundan haber aldığı için Codpur'a varmadan geri döner; epey kovalanır ve pek perişan bir durumda Ömerkut (Amr-Kut)[1] ranasına (raca) sığınır (oğlu Ekber orada 15.10.1542 de doğacaktır); İşbu rananın babası Şah Hüseyin'ce öldürülmüş olduğu için Hümayun orada iyi karşılanır, yardım görür, başına 10.000 kişi kadar toplar ve altı ay kadar yeniden Şah Hüseyin'le uğraşmaya koyulur; sonra rana ile Hümayun'un beylerinden Turdi[2] bey arasında çıkan bir kavga sonucunda rana yardımını keser, Hümayun'un adamları arasında da yorgunluk, sıkıntı ve bıkkınlıktan ve Hümayun'un kötü başbuğuluğunun doğurduğu güvensizlikten bir sürü anlaşamazlıklar ve Şah Hüseyin Argun'a kaçışlar olur; Şah Hüseyin de o sırada Hümayun'un bir birliğini tamamiyle ezer (1543 yazı).

Bu sıralarda Şîr Şah bir yandan Raisin kurganını ve Malva'yı alarak Racistan'ın güneyinden geçmek suretiyle Gucerat'tan Delhi-Agra bölgesine götüren yolları kapatmış bulunuyordu, öbür yandan da Sind'e, kuzeyden girmeye başlamıştı. Bu tehlike karşısında Şah Hüseyin, çok kötü bir durumda bulunan Hümayun'a haber yollayıp ülkesinden çekilip Kandahar'a giderse ona istediği kolaylığı göstereceğini bildirir; Hümayun da razı olup yola çıkar (11 - 7 - 1542).

Kandahar bir ara Hindal'ın eline düştükten sonra Kâmuran orayı geri almış ve ana-baba bir kardeşi Askerî'yi orada bırakmıştı. Hümayun oraya yaklaşmakta iken Askerî ona karşı bir baskın yaparsa da onu yakalayamaz, ancak oğlu Ekber'i ele geçirebilir; Hümayun, karısı Hamide Banu ve 30 kişi ile kaçıp İran'a sığınır.

[1] Racistan'ın batısı.
[2] Biz «Durdu» der ve daha çok «Durmuş» biçimini kullanırız.

İKİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN'DA İKİNCİ AFGAN SULTANLIĞI VE GURKANLI DEVLETİNİN YENİDEN KURULMASI

I. Sur Devleti

Hümayun'un Pencap'tan çekilip Sind'e gitmesiyle (ekim sonu 1540) Şîr Şah Kuzey Hindistan'da Timur oğullarının egemenliğine son vermiş ve onun yerine Sur Afgan devletini kurmuş olur; Afganlar için bu olay, 14 yıl önce 1526'da Panipat'ta Ludi devletinin yıkılmasiyle kaybedilmiş olan 75 yıllık egemenliğin yeniden elde edilmesi demektir.

1. Şîr Şah

Şîr Şah da, Babur gibi, bu egemenliği kurduktan dört buçuk yıl sonra ölecektir; bu kısa süre içinde bir yandan ülkesini biteviye genişletmek, bir yandan da güçlü ve düzenli bir yönetim kurmakla uğraşır ve her yönden başarı sağlar.

Şîr Şah, Hümayun'u kaçırdıktan sonra Pencap'ta, en çok Gekker oymağı bölgesinde uğraşmakta iken Bengal'de vali olarak bırakmış olduğu Hızır Han adındaki Türk Beyi'nin eski Bengal Sultanı Mahmut Şahın kızı ile evlendiğini ve hükümdar tavurları takındığını duyunca, mart 1541'de, çabucak ve habersiz Bengal üzerine yürür, Hızır Han hazırlıksız olarak yakalanır ve hapis edilir. Şîr Şah Bengal'i tek bir vali eline bırakacağına onu birçok kısma ayırır ve böylelikle ilerisi için ayaklanmaları çok güçleştirmiş olur.

1542 ilkbahar ve yazında Gvalyor kurganı, Malva ülkesi ve Rantambar kurganı Şîr Şah'ın eline düşer; Hümayun'un Maldev'in yanına gitmesi o sırada, yani Şîr Şah'ın Racistan yönünde en güçlü ve hazırlıklı bulunduğu bir devrede olur ve tabiatiyle bilinen sonucu verir. Hümayun Maldev'in ülkesinden çıktıktan sonra ve onun Kandahar'a gitmeye koyulduğu sıralar-

da Şîr Şah, Maldev ülkesine sokmuş olduğu birliklerini geri alır (eylül 1542). Afgan sultanı 1543'de Raisin kurganını racputlardan alır; ora sahibi müslümanlara çok zulm etmekle ünlü olduğu için Afganlar ora racputlarına karşı çok kırımda bulunurlar. Yine 1543 'de Multan ve az sonra Sind'in pek belli olmıyan kısımları Şîr Şah'ca alınır.

Şîr Şah-Maldev savaşı

Kuzey Hindistan'da Şîr Şah'ın karşısında tek güçlü kişi, Racput hükümdarlarından Maldev kalmıştı; 1544 başlarında Şir Şah ona karşı kesin bir sefer yapar; 80,000 kişiye yakın büyük bir ordu ile onun ülkesine girer, iki ordu Ecmir'in 50 — 60 km. batısında çöllük bir bölgede karşılaşır ve bir ay kadar mevzilerinde karşı karşıya durur. Üslerinden 400 km. içerde çölde yaşamak zorunda olan Afgan ordusunda kıtlık başlar; kendi ülkesinde ve üslerine daha yakın olan Racput ordusunun durumu daha iyidir. Şîr Şah bu sıkışık durumdan kolay bir kurnazlıkla kurtulur ve düşmanını bozar; şöyle ki: Maldev'in Beylerince gûya Şîr Şah'a yazılıp ona işbirliği öneren uydurma mektuplar, ustacasına Maldev'in eline düşürülür; bunlara inanan Racput hükümdarı, o gece korku içinde berkitilmiş mevzi'ini bırakıp çekilmeye koyulur. Şîr Şah bu ordunun önemli bir kısmını ezer ve Codpur devletinin en büyük kısımlarını ele geçirir (1544 ilkbahar ve yazı). Bunun üzerine Racistan' daki Racput devlet ve devletlerinin çoğu Şîr Şaha boyun eğer ve onun egemenliğini tanır.

Şîr Şah ve Osmanlı devleti

Bundan sonra Şir Şah'ın Hindistan dışında ihtiraslar beslediğini gösteren belirtiler vardır. Bunlardan biri onun Hacc'a gitmek isteyen, devrin ünlü hadiscilerinden Mir Seyyid Refi-üd-Dîn'e söylediği aşağıdaki sözlerdir[1]:

"Eğer sizi ayrıca bir iş için şimdiye kadar yanımda tutmamış olsaydım dileğinize itiraz etmezdim; düşündüğüm şudur: Allahın yardımiyle kısa bir zamanda Hindistan düzlüğünü kâfirlerden temizliyeceğim ve halen onlarda kalmış olan tek tük kurganları kolaylıkla ve çabucak alacağım; bunu yaptık-

[1] Mütehab-üt-Tevarih'ten maalen çevrilmiştir; C. I, s. 370.

tan sonra deniz kıyısından ilerliyerek "Ehl-i Sünnetin„ yani sünnî Müslümanların, Hacc'a gitmesine engel olan ve onların inanlarını bozan "Kızılbaşlarla„ (İran'daki Safevî Türkmen devletiyle) savaşacağım. Ondan sonra sizi bir mektupla Rum (Osmanlı) Sultanına göndereceğim taki aramızdaki din kardeşliği bağlarını bağlayıp "Haremeyn-i Şerifeyn" (Mekke ve Medine) den birinin koruyuculuğu ile ödevlenmek yolundaki dileğimi kendisine bildiresiniz. Bu yapılınca ben bir yönden ve Handgar (Osmanlı padişahı) öbür yönden ilerileyerek "Kızılbaşı„ ortadan kaldırabiliriz. Zira Rum sultanı ona yalnız saldırınca o çabucak ona doğru koşar ve Rum sultanı ordusunu geri alınca o yine geldiği yere döner. Halbuki biz onu her iki yönden ben bu ordu ve Hindistan'daki büyük maiyetimle ve Rum sultanı da güçlü asker ve topçusu ile kuşatacak olursak o dayanamıyacak bir duruma gelir„.

Bu sözlerin söylediğini sırada Şîr Şah'ın başlıca düşmanı olan Hümayun, İran şahı Tahmasp'ın konuğudur ve ondan yardım istemektedir. Şir Şah'ın bu gibi düşünceleri, beslediği büyük ihtiraslardan doğduğu kadar, Hümayun'u koruyan bir devlete karşı bağlaşık bulunmak isteğinden de doğmuş olabilir; Tahmasp'ın, Hümayun'a az sonra yapacağı yardım da Şîr Şahı, Hümâyun tehdidiyle çok uzak ve büyük amaçlar kovalamaktan alıkoymak düşüncesiyle yapılmış olabilir.

Şîr Şahın ölümü ve yönetimi

Her ne ise, Şîr Şah bu büyük amaçları gerçekleştirecek kadar yaşamıyacaktır. Kuşatmakta olduğu Kalincar kurganı önünde, kesin saldırı günü, yakınında bulunduğu bir hokka (el bombası ?) yığınının patlaması sonucunda ölür (22.5.1545). O, can çekişirken kurgan alınır; Beyleri, oğlu Celâl Hanı sultan ilân ederler.

Şîr Şah büyük bir devlet adamı ve başarılı bir komutandır. Hümâyun'a tahtını kaybettirmiş olan Gence vuruşması bir yana bırakılırsa, bütün savaşlarında, orta bir sağ duygusu olan herkesce anlaşılması gereken basit kurnazlıklarla başarılar sağlamış olmakla birlikte, her an her durumda alınması en uygun tedbirleri bulup almasını bilmesi onu 500 atlı besliyebilen küçük bir tımar beyliğinden Kuzey Hindistan'ın sultanlığına geçirmiştir.

Yönetimciliği çok üstün ve başarılı idi ve yükselişinde çok tesiri olmuştur. Ala-üd-Dîn Kalac'ın iki buçuk yüzyıl önceki yönetim usullerinden birçoğunu zamanın gerekliklerine uydurarak yeniden uygunlamıştır, bunlar az sonra oğlunun saltanatı anılırken anlatılacaktır.

Şîr Şah'ın ölümünden sonra, Babur'dan sonra olduğu gibi, oğullarının değersiz veya az değerli kimseler olması dolayısiyle devleti on yıldan çok yaşayamıyacak ve ilerde göreceğimiz gibi Gurkanlılar yeniden Hindistan'ı ele geçireceklerdir.

2. Şir Şah'dan sonra

İslâm veya Selim Şah Celâl Han tahta çıktıktan sonra bu adlarla anılır. Başta ağabeysi Adil Hanla epey çarpışır ve bu yüzden ülkede uzun karışıklıklar çıkar.

Yönetimde genel olarak babası gibi Ala-üd-Dîn Kalac usullerine devam eder, caygırları (tımar, ziamet) haliseye (beylik toprak) çevirmesi, asker ve beylere toprak yerine para vermesi; bütün yönetim amirlerine bundan böyle işleri Müftü ve kadılardan fetva alarak değil, bu yönergelere göre yürütmelerini buyurması bu cümledendir. Ancak birçok olaylar onun zamanında genel yönetim işlerinin bozuk gittiğini göstermektedir. Şeyh Ala'i adında birinin "Mehdî„lik saniyle ortaya çıkması pek çok karışıklık doğurmuş ve Şeyhin dövülürken ölmesinden az sonra Sur devletinin çökmesi, bilgisiz kalabalıklarca bu öldürmenin cezası sayılmıştır.

Selim Şah 1553 sonlarında veya 1554 başlarında ölür ve çok geçmeden Sur devleti dağılır ve Hümâyun yeniden Delhi'yi alır.

Selim Şah'dan sonra Sur devletinin durumu Onun 12 yaşında olan oğlu Firuz Şah tahta çıkarılırsa da üç ay geçmeden bu çoçuğun hem dayısı, hem de büyük amcasının oğlu olan (Şîr Şahin kardeşinin oğlu) Mübariz Han, onu öldürüp kendisi, sultan Muhammed Adil veya Adlî adiyle tahta çıkar 1554.Onun zamanında, Selim Şah devrinde başlamış olan bir gidiş artar ve birçok güceniklikler doğurur; o da güven yerlerine Hinduların geçirilmesidir. Bu gibilerin en ünlüsü Sultan Adlî'nin vezir yaptığı Himu'dur. Bu

kişi yetenek ve yürekliliği yüzünden Selim Şah zamanında bakkallıktan polisliğe geçmiş ve yüksele yüksele Şah Adlî'nin veziri olmuştu. O devrin anlayışına göre bunun Afganlara, hele oymakları „Sur„ oymağından yüksek sayılan oymaktan olanlara, çok ağır gelmesi tabiî idi; bu olay şah Adlî'ye karşı çıkan birçok ayaklanmalarda önemli bir âmil sayılmalıdır.

Şah Adlî'nin çocuk yiğenini öldürerek tahta oturması üzerine Sur hanedanı üyelerinden üç kişi ayaklanıp kendilerini bağımsız sultan ilân ederler:

1) Bengal valisi olan Muhammed Han Sur, Sultan Celâl-üd-Dîn adiyle,

2) Pencap'ta Şah Adlî'nin eniştesi olan Ahmed Han Sur, Sultan İskender adiyle,

3) Agra'da Şah Adlî'nin Doğuda bulunmasından faydalanan İbrahim Han Sur, Sultan İbrahim adiyle.

Biribirinin yakın hısmı olup Şîr Şah'ın kurmuş olduğu kocaman devleti böylece aralarında bölüşmüş olan bu dört Sultan biribirine karşı bir kör döğüşüne koyulurlar.

Bunlardan başka Şeca'at Han adında biri de Malva'da ayaklanır.

Başta Sultan İbrahin, Agra'dan Delhi üzerine yürür ve orayı Sultan Adlî'den alır, ancak az sonra Pencap'tan gelen Sultan İskender, Sultan İbrahim'i yener ve Delhi'yi ele geçirir.

Hümayun'un Hindistan'a yeniden girmesi ve Pencap'la Delhi'yi alması bu kargaşalıklar sırasında olacaktır (1555).

II. Hümayun Kâbil Padişahı

Hümayun İran'da

Hümayun'un nasıl bir zor durumda düşerek İran'a sığınmış olduğunu yukarıda gördük. Şah Tahmasp başta onu çok iyi karşılarsa da sonra araya bazı kuşkular girer ve Hümayun'un durumu tehlikeye düşer; Tahmasp'ı kuşkulandıran yönler, bazı ara açıcı kimselerin sözlerine eklenen şu konularda toplanılabilir:

a) Hümayun Hindistan'da yeniden büyük bir devlet kurarsa onun Timur'un bütün mirasına ve bunlar arasında İran Türkmen devletinin ülkelerine göz dikmesi ihtimali,

b) Babası Babur'un daha önce Türkistan seferi sırasında kızılbaşlara oyun etmiş olmakla suçlandırılması,

c) Başlangıçta Hacc'a gitmek düşüncesini beslemiş olan Hümayun'un Osmanlı padişahı Kanunî Süleyman'a âlet olmayı tasarlamış olmasından kuşkulanılması.

Aradaki bu soğukluk çok sürmez, bir yandan Şahın kız kardeşi Sultanım Beyim'in ve öbür yandan Hümayun'un en ünlü beylerinden Bayram Han'ın (Baharlı Türkmenlerinden olup şiîdir) aracılığı ile iki hükümdarın arası bulunur, belki de Tahmasp, Şîr Şah'ın yukarda görmüş olduğumuz gibi kendisine karşı Kanunî Süleyman'la bağdaşma tasarılarını duymuş ve Hümayun'u Şîr Şah'a karşı kullanmak istemiştir. Varılan anlaşmanın esasları şunlardır :

Hümayun ele geçireceği yerlerde şiiliği yaymayı ve hiç olmazsa hutbede şiî geleneklerine göre 12 İmamın adını okutmayı üstenir. Tahmasp da ona kendi oğlu Murat ve onun "Atalığı„ Budak Hak Kacar (veya Afşar) ile birlikte 10,000 (veya 12,000) atlı verir; Hümayun, Kandahar, Gazne ve Kâbil bölgelerini ele geçirmeye çalışacak ve Kandahar'ı Şahın oğlu Murad'a verecektir.

Hümayun'un Kâbil'i alması

Hümayun 21 mart 1545 'de Kandahar'ın önüne gelir ; Şîr Şah bundan iki ay sonra ölecektir (22 mayıs 1545) ; kuşatma uzun sürer ve Kandahar'ı Kâmuran adına müdafaa eden Askerî, beylerinden birçoğunun kaçıp Hümayun'a katılmaları sonucu olarak eylül başında ağabeyine verinir ve Kandahar, yapılan anlaşma gereğince, şehzâde Murad ve "atalığı„ Budak Han'a bırakılır. Sonra Murad ölür ve İran'dan gelmiş birçok Türkmenin geri dönmesi üzerine Budak Han Kandahar'da çok az kuvvetle kalır ve bir kavga sonunda Hümayun'un adamları orayı Türkmen'lerden geri alırlar ; Tahmasp da orayı yeniden almak için bir denemede bulunmaz.

Bundan sonra Hümayun, Kâbil üzerine yürür, orada padişahlık eden Kâmuran, adamlarının çoğu Hümayun'a katıldığı için, ağabeyile çarpışmadan Sind'e kayınbabası Şah Hüseyin Argun'un yanına kaçar ve Kâbil Hümayun'a geçer (18-11-1545). O, orada oğlu Ekber'e yeniden kavuşur. Bundan az sonra

mart 1546 Hümayun Badahşan'ı, orada bağımsız olmak istiyen büyük amcasının torunu Süleyman Mirza'dan alır, orada ağır hastalanır; kardeşi Hindal ve Süleyman Mirza'lar ayaklanmak üzere iken Hümayun'un iyileşmeye yüz tutması bu işi önler, ancak o sırada Kâmuran gizlice Sind'den gelip bir baskınla Kâbil'i, Hümayun'un oğlu Ekber'i ve pek çok bey ve erlerin soy soplarını ele geçirir (1546 sonu).

Çok geçmeden Hümayun, birtakım beylerinin, soy soplarını korumak için Kâmuran'a katılmasına rağmen, Kâbil'i geri alır (27 - 4 - 1547). Kâmuran oradan kaçıp kuzeye gider ve Belh'e egemen olan Pîr Muhammed Han Özbek'e sığınır, onun yardımiyle Badahşan'ın büyük bir kısmını ele geçirir, ancak 1547'de Hümayun'a yenilir, onun eline düşer ve af edilir.

1548 - 49 yıllarında Kanunî Süleyman'ın İran seferi yapılmaktadır, Hümayun 15 - 10 - 1548 tarihiyle Kâbil'den Kanunî Süleyman'a bir mektup yollar [1]; orada Tahmasp'ın kendisinden yardım istemiş olduğunu bildirmekte ve eğer Meşhed'in doğusundaki ülkeler kendisine verilecek olursa, Kanunî Bağdad üzerine yürürken kendisinin Tahmasp'ı, soy sop ve adamlariyle birlikte yakalayıp Kanunî'nin eline vereceğini söylemektedir.

Ancak Osmanlı, Gurkanlı ve Safevîler'in tarihcileri, ne bu mektubu, ne de onun açıkladığı siyasanın hiçbir belirtisini anmazlar. Hümâyun'un davranışı da bu siyasaya uygun değildir, çünkü 1549'da Kanunî yine İran seferiyle uğraşırken Hümayun, Belh'i almak için Özbeklere karşı savaşmaktadır. Dolayısiyle Topkapı Sarayında bulunmuş olan sözü geçen mektup sorumunu, çözülenmemiş bir sorum saymalıdır.

1549 yılında Hümâyun Belh yönünde Özbekler'le savaşır. Bu sefer sırasında hiç yoktan ve en çok Kâmuran'ın bir ihanetinden korkulması yüzünden bozgun çıkar, Hümâyun Kâbil'e döner ve Özbekler'le işbirliği yapmıya koyulan Kâmuran, Badahşan'ın büyük bir kısmını ele geçirmişken onlarla arasına kuşku girdiğinden güneye çekilir ve Kâbil üzerine yürür; Kâmuranla yaptığıbir vuruşmada yaralanan Hümâyun dağlarda gizlen-

[1] Eğer Topkapı Sarayında bulunan mektup gerçekten Hümayun'un ise. Bu sorum için bak. T. T. K. unun yayınladığı Gülbeden'in Hümayunnâme'sine yazmış olduğumuz «Tarihî Özet» e (s. 91 - 92 ve 101 - 104).

mek zorunda kalır ve Kâbil yine Kâmuran'ın eline düşer (1550); çok geçmeden Hümâyun orayı yeniden alır ve yakaladığı kardeşi Askerî'yi (Kâmuran'ın ana-baba bir kardeşi) Hacc'a yollıyarak onun fitnesinden olsun kurtulur.

Öbür üç kardeşin savaşı yine süregelir; Hümâyun'la birlik olan Hindal, Kâmuran'ın adamlarınca bir çarpışmada öldürülür (1551 sonbaharı); bundan sonra yenilmiş olan Kâmuran, önce Hindistan'ın Afgan pâdişahı Selim Şah'a sığınır; onun tarafından hapsedileceğini duyunca kaçar ve bir sürü maceradan sonra Pencap'ta Gekker oymağı başkanı Sultan Âdem'in yanına gider, o da onu Hümayun'a yollar. Hümayun'un bütün beyleri bu sonsuz kardeş kavgasına son verilmesi için Kâmuran'ın yok edilmesinde direnirler, bunun üzerine onun gözlerine mil çekilir ve kendisi Hacc'a yollanılır (1553 sonbaharı).

III. Hindistan'da Gurkanlı Devletinin Yeniden Kurulması

1554 yılının başlarında Hümayun, kardeşlerinin fitnesinden kurtulmuş olup babası Babur'un Hindistan'ı almadan önce elde tuttuğu yerlerin çoğunu eline geçirmiş bulunmaktadır. Hindistan'ın kuzeyine egemen olan Sur hanedanının durumu ise bunun tamamiyle aksidir ve az önce görmüş olduğumuz gibi dört Sur sultanı biribirile savaşmaktadır.

Bu durum, Hümayun'a yeniden Hindistan'a yerleşmek imkânını verecektir; onun karşılaşacağı Sur Sultanı İskender ona nisbeten yine çok zengin ve güçlüdür, dolayısiyle Hümayun da, tıpkı Babur gibi, kendi ordusundan pek kalabalık ordularla karşılaşacaktır ve ancak üstün komuta ve daha düzenli bir ordunun başında bulunması yüzünden yenebilecektir. Eğer Afgan Sur devleti biribiriyle savaşan dört kısma ayrılmamış olsaydı, belki bu üstünlükler Türklerin yeniden Hindistan'ı ele geçirmeleri için yetmiyebilirdi. Türklerin üstün komutan ve devlet adamı Bayram Han'dır; ondan başka birkaç Özbek beyi, hele ilerde Han Zaman diye anılacak olan Ali Kulu Han Özbek bu savaşlarda çok yararlık gösterecekler ve Hümayun'un bilinen yeteneksizliğini telâfi edeceklerdir.

Delhi'nin Hümayun'ca geri alınması

Hümayun'un veya beylerinin 1554 ve 55 yıllarında Pencap'ta Afganlarla birkaç önemli çarpışmaları olur. Son ve kesin vuruşma 22.6.1555 de Serhint dolaylarında yapılır; Sultan İskender Sur'un 80,000 kişilik büyük bir ordusu nisbeten ufak bir Türk ordusunca bozulur, Sultan İskender Pencab'ın Keşmir eteklerindeki dağlık bölgesine sığınır ve Hümayun Delhi'yi alır; 15 yıldan sonra yeniden Kuzey Hindistan tahtını ele geçirmiştir.

Serhint'te bozulan sultan İskender, dört Afgan-Sur sultanından biri idi; öbür üçü ise, yine aralarında savaşmaktadırlar; bunlardan Sultan İbrahim Sur, Şah Adlî'nin veziri Himu'ca birkaç kere bozulduktan sonra kaçtığı Orisa'da (Bengal güneyi) bir müddet sonra öldürülür. Yine Himu Bengal'de sultanlık eden Sultan Celâl-üd-Dîn Sur'u bozar ve bu kişi bozgunda ölür. Böylelikle Kuzey Hindistan egemenliği için iki rakip kalmış olur: Gurkanlı Türklerinden Hümayun ve Sur Afganlarından Şah Adlî. Bu son kişi veziri Himu'yu, pek kalabalık bir ordu ve pek çok para ile Delhi üzerine Hümayun'a karşı yollar ve kendisi Çunar'da kalır.

Hümayun'un ölümü

Kanunî Süleyman'ın ünlü kaptanlarından Galatalı Seydî Reis'in Mirat-ül-Memalik'inden anlaşılabileceğine göre (Seydî Reis o sırada Hümayun'un konuğudur) işbu padişah o anlarda da devlet ve ordu işlerinden çok eğlence ile meşguldür, yani ilk Hindistan padişahlığı sırasında yaptığı gibi her başarıdan sonra keyfe dalmıştır. Ancak Himu'nun Delhi üzerine yürümekte olduğu sırada 28.1.1556 da kitabevinin merdiveninden yuvarlanıp ölür. Seydî Reis'in öğüdü üzerine ve Osmanlı padişahları için çok kere yapıldığı gibi, oğlu Ekber'e haber gidip biat edilmesine kadar ölüsü bir aydan çok gizli tutulur.

Gurkanlı'ların Hindistan eğemenliğini yeniden ele almalarında şüphesiz ki askerî başarıların ve Afgan başbuğları arasındaki savaşların önemi başta gelir; Ancak öbür yönleri de gözden uzak tutmamak gerekir. Bunların üzerinde en çok durulması gerekeni o devirdeki Türk yönetiminin üstünlüğü ve Gurkanlı'lar elinde bulunan ülkelerin, sonsuz boğuşmalar

içinde bunalan bir acunun ortasında nisbeten rahat ve güvenli bir limana benzemesidir; bu yön Mirat-ül-Memalik'te pek açık olarak görünür; Galatalı Seydî Reis'in Gucerat'tan Multan'a kadar, yani 1500 km. dan uzun bir yol üzerindeki gezisi biteviye iç savaşlar ve haydut saldırıları içinde geçmişken o Multan'dan Delhi'ye kadar Gurkanîler elinde bulunan ülkeler içinde geçen gezisini (7-800 km. 30 günden artık) anlatırken hiç bunlara benzer olayları anmaz.

Afgan sultan ve beylerinin biribirlerile savaşmaları ülkeyi çok yıkıp yakmış ve o yılın kurak gitmesi de korkunç bir kıtlık doğurmuştu.

Bu gibi olaylar da halkı Gurkanlı'lara çekmiş olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GURKANLI DEVLETİNİN BÜYÜMESİ VE KÖK SALMASI

EKBER (1555 - 1605)

I. Bayram Han Devri

Durum Hümayun'un ölümü sırasında 13 yaşında olan büyük oğlu Ekber, atalığı Bayram Han'la birlikte, Pencap'ta bulunup dağlık bölgelere sığınmış olan Sultan İskender Sur'u kovalamakla görevlendirilmişti. Delhi bolgesinde bulunan Babur ve Hümayun'un eski beylerinden Turdi bey orada işleri ele alır, hutbeyi Ekber adına okutur (Seydî Reis'e bakılırsa bu iş ölüm haberinin Ekber'e ulaşmasından sonra yapılmış olmalı) ve Kâmuran'ın oğlu Mirza Ebul-Kasım'ı, bir kargaşalık çıkartmaması veya çıkartmak istiyenlerce kullanılmaması için olacak, Ekber'e yollar.

O sırada Ekber'den başka Gurkanlı ilerigelenlerinin durumu şöyledir:

Kâbil - Gazne bölgesi ve genel olarak Hindu - Kuş'la Sint arasındaki ülkeler, Ekber'in küçük kardeşi Abdül-Hakîm'dedir. Atalığı Mün'im Han'dır.

Badahşan, Babur'un amcası Sultan Mahmud'un torunu Süleyman Mirza'dadır (Veys veya Han Mirza'nın oğlu).

Kandahar, Ekber'in atalığı Bayram Han'ın avlığıdır ve bu kişi o sırada hanedan üyeleriyle aynı sırada anılmaktadır.

14 şubat 1556 'da Ekber, Pencap'ta Kalanor'da padişah ilân edilir, atalığı Bayram Han ona vekil olur; işlerin gerçek başı odur. Bu kişi, Hümayun'un gevşek yönetimi yerine çok sıkı ve çetin bir yönetim kuracaktır: O sırada Sıvalık dağlık bölgesinde Sultan İskender'le uğraşan birliklerin komutanı olan Ebul-Maalî'yi, kafa tutmaya yeltenir gibi davrandığı için. yakalattırıp hapsettirir.

Mirza kavgaları

Devletin başına ilk derd Mirza Süleyman'dan gelir ; O, savaşçı ve yerinde durmaz bir kadın olan karısı Harem [1] Beyim'in kışkırtmasiyle Kâbil üzerine yürür, yani Timur soyunda çok alışılmış olan Mirza savaşlarını yenilemeye kalkışır. Yeter gücü olmıyan Mün'im Han onunla bir anlaşma yapar, ona biraz ülke verir ve Kâbil'de kalabalığı az olan bir camide hutbeyi onun adına okutur; Mirza Süleyman, Kâbil'in yardımına Hindistan'dan bir ordu geliyor diye bu kadarla yetinmişti; az sonra Mün'im Han bıraktığı yerleri geri alır ve hutbeyi de kestirir.

Ekber'in pâdişahlığının ilk yılında "bac-ı tamga„ [2] kaldırılır; amaç, Afgan-Sur sultanı Adlî'ye karşı girişilmek üzere bulunulan savaşın ön gününde gönül almak olmalıdır; ancak bu karar hemen uygunlanılamaz.

Delhi'nin kaybı

Afgan sultanı Adlî'nin veziri Himu, pek büyük bir ordu (50,000 atlı, 1000 fil, birçok top) ve hazine ile Delhi'ye yaklaşınca Turdi Bey elindeki küçük ordu ile ona karşı koyar; onun yanındaki Türk beyleri arasında yapılan danışma toplantılarında, padişah ordusu veya başka yardımcı kuvvetler gelinceye kadar Delhi'ye kapanmak ve gece baskın fırsatlarını kollamak düşüncesi ileri sürülürse de sonda, açıkta vuruşmaya karar verilir; vuruşma 7. 10. 1556 'da Delhi önünde olur. Başta Afganların öncüleri ve bir kolları bozulursa da, Türk kuvvetlerinin çoğu onları kovalarken, 300 fil ve seçme bir kuvvetle bekleme durumunda bulunan Himu, Turdi Bey'in yanında kalan birliğe saldırıp onu bozar, kaçırır ve ordugâhını alır, kovalamadan dönen Türk birlikleri bu durumu görünce onlar da çekilirler; bunun üzerine Delhi yeniden Afganlıların eline düşer.

Turdi Bey'in öldürülmesi

Turdi Bey, yenilmiş birlikleriyle Ekber-Bayram Han ordusuna katılınca Bayram Han onu, Ekber'den izin almadan, öldürtür ve sonra Ekber'e,

[1] Batı tarihçileri adını kâh «Hurrem» ve kâh «Haram» diye yazmışlardır., arap harfleriyle hep (حرم) diye yazılmaktadır ve bir kadın için uygun bir addır.

[2] Ekbernâme c. II, s. 19; toprak vergisinden ve cizyeden başka alınan vergilere genel olarak verilen ad, daha çok iç ve dış gümrük.

Turdi Bey'in vuruşma alanından utanılacak biçimde kaçmış ve biteviye kötü davranmış olduğunu, eğer bu gibi suçlar aldırmamazlıkla karşılanırsa girişilmiş işin, yani Hindistan'ın yeni baştan ele geçirilmesinin, başarılamayacağını söylettirir. Pâdişahın merhameti dolayısiyle işi daha önceden ona açıp izin istememiş olduğundan af diler, ve Turdi Bey'in cezasız kalmasının ordu ve ülkede karışıklıklar çıkmasına yol açabileceğini ekler [1]. Badauni ise, Bayram Han'ın yenilginin Turdi Bey'in kötü davranışı yüzünden olduğuna Ekber'i kandırır ve Ali Kulu Han Özbek'i (Han Zaman) tanık olarak gösterir ,ve pek açık olmıyan bir biçimde idam iznini alır [2].

Bayram Han'la Turdi Bey çok dost geçinmekle birlikte (biribirine kardeş, ağabey anlamında olan Tukan, Tuğkan [3] demekte imişler) önürdeş olup biribirlerini çekememekte idiler. Bayram Han'ın şiî ve Turdi Bey'in sünnî olması da bu geçimsizliği artırmakta idi; dolayısiyle bu olayı bazıları, Bayram Han'ın kıskançlıktan doğma bir suçu sayacaklardır.

Bizce bu işde en tarafsız yazan Firişte'dir. O, eğer Bayram Han, Turdi Bey'i öldürmeseydi "Ulus-u Cagatî„ [4] nın yeniden bir Şîr Şah olayına uğrayabileceğini (yani Hindistan'dan sürülüp çıkarılacağını) ve herbiri kendini Keyhusrev ve Keykubad sanan beylerin bu öldürmeden sonra Bayram Han'dan ürktüklerini ve kafa tutmaktan vazgeçtiklerini, geçimsizlik ve çekişmelerin ortadan kalktığını, sözlerine güvenilir kimselerden (sikât) duyduğunu yazar [5].

Panipat alan vuruşması

Vezir Himu, Delhi'yi Turdi Bey'den aldıktan sonra raca Bikramacit (Vikramaditiya) adını alır [6] ve kendisini bağımsız hükümdar ilân

[1] Ekbernâme c. II, s. 32.

[2] Müntehab-üt-Tevarih c. II, s. 14.

[3] Ekbernâme: c. II, s. 32; Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 14 arap harfleriyle توقان ، توغقان diye yazılmaktadır.

[4] Cengiz oğullarından Cagatay'a verilen ülkede (Seyhun - Ceyhun arası v. s.) yaşıyan Türklere verilen ad; burada bu tabir işbu ülkelerden gelmiş olan Gurkanlılar için kullanılmıştır.

[5] Firişte, c. I., s. 245. Esasen Turdi Bey Hümayun zamanında da güçlükler çıkarmış bir adamdı.

[6] Milâttan önceki yüzyılda Ucceyin'de birçok ülkeler almış, daha

eder; ancak Sultan Adlî'ye karşı yazılarında yine vezir gibi davranır ve onu kendisine bağlılığını inandırır ve yanındaki büyük Afgan ordusunu eli altında tutabilir; öbür yandan da kendisine katılmış olan birçok Hindu, Kuzey Hindistan'da yeniden Hindu egemenliğinin kurulmasını ondan ummaktadır.

Himu'nun Afgan-Racput ordusu ile (30,000 atlı, 1500 fil) Türk ordusu (5000i savaşçı olmak üzere 10,000 kişi) Panipat'ta karşılaşırlar; daha önce Türk öncüleri Himu'nun tophanesini ele geçirmişlerdir. Başta, Türk başbuğları aradaki bu büyük sayı ayrılığı dolayısiyle vuruşmayı doğru bulmazlarsa da öncü çarpışmaları başlayınca kesin vuruşmaya karar verilir[1].

Himu, başta Türk öncülerine var güciyle yüklenip onları bozmak ve böylelikle en seçme Türk birliği üzerine bir başarı sağlamak ister; ancak çarpışma çarçabuk genelleşir. Türk sağ ve sol kolları fillerin toplu saldırışı ve düşmanın kalabalığı yüzünden başta bozulursa da Türk okcu ve kılıççılarının himmetiyle[2] veyahut fillerden ürken atlarla onlara karşı durmanın imkânsızlığını anlıyan Türk komutanlarının askere "Kundilan„[3] yaptırmalariyle (düşman önünden kaçıp onun yan ve arkasına saldırmak?) ve okçuların da çok iyi çalışmasiyle, sonda iki kolda durum düzelir; Türk merkezinde Ali Kulu Han Özbek komuta etmektedir, önünde bir hendek kazdırmıştır ve araziden çok ustalıkla istifade ederek düşman saldırılarını kırmaktadır; burada bir başarı sağlıyamıyan düşman çekilmeye başlayınca, Türk akıncıları onun arkasını bırakmazlar; bunu gören Himu birçok fil ile oraya yüklenir, ancak aldığı bir yara üzerine kendinden geçer ve ordusunda bozgun çıkar[4]; hemen bütün filleri Türklerin eline düşer. Ekber'e "Gazi„ sanı verilir; gerek o sırada, gerekse az sonra sayısız para ve servet ele geçecektir.

çok efsanevî özde bir hükümdardır; adı «İktidar Güneşi» demektir. «Milât» ve »Hicret« gibi bir «Tarih» başlatmıştır.

[1] Vuruşma tarihi kâh 2 (Tabakat-ı Ekberî ve Ekbernâme), kâh 10 (Müntehab-üt-Tevarih) muharrem 964 diye gösterilmiştir; 5 veya 13.11.1556 eder.

[2] Müntehab-üt-Tevarih c. II, s. 15.

[3] کوندلان شده, Ekbernâme, c II, s. 39.

[4] Hemen bütün Avrupa tarihçileri bu olayın vuruşmanın tali'ini değiştirdiğini yazarlarsa da, zaman tarihçilerinin anlatışlarından Türk durumunun daha önceden düzelmiş olduğu görülmektedir.

İşbu ikinci Panipat vuruşması, Kuzey Hindistan'da Türk egemenliğinin yeniden kurulması sonucunu verir. Ele geçen yerler Türk beylerine *avlık* [1], *caygır* (tımar ve ziamet) olarak dağıtılır. Bu beylerin en ünlüleri Panipat'ta merkeze komuta eden Ali-Kulu Han Özbek'tir, Han-Zaman[2] sanile Sambal'a gönderilir; oradan efsanevî savaşlarla Doğu ülkelerini Afganlardan alacaktır.

Ekber, Delhi'ye girince büyük bağlılık gösterileriyle karşılanır ve ilerigelenleri kazanmak için bazılarının kızlariyle evlenir [3].

Ele geçirilen yerler Bu olaylar sırasında sultan İskender Sur, Pencab'ın bir kısmını geri almıştı; Ekber'le Bayram Han ona karşı yürür, onu Sıvalık dağlarına kaçırır, Mankut (veya Mangarh) kurganında onu kuşatır ve verinmek zorunda bırakırlar (24. 5. 1557); kendisi Doğu'daki Afgan bölgesine gider. Verinmesinde, Sultan Adlî'nin Bengal için yaptığı bir vuruşmada ölmüş olmasının da tesiri olmuştur. Mankut kuşatılmakta iken Ekber'in beyleri Kuzey Hindistan'ı ele geçiredurmaktadırlar. Ali Kulu, Sambal ile Laknov arasındaki ülkeleri alır, Agra valisi Kaya Han, Gvalyor'u kuşatır (1559'da alınacaktır).

Aksine olarak Ekber, Kandahar'ı İran'a bırakmak zorunda kalır (1558—9).

1559 yılında Ali Kulu, Cevnpur (Conpur)'u Afganlar'dan alır. 1560'da Racistan'da Rantambor kurganı kuşatılır ve Malva'yı almak görevi Ali Kulu'nun kardeşi Bahadur Han'a verilir; Doğuda Çunar kurganının Gurkanlılara verinmesi için de görüşmeler olur.

Doğuda Cevnpur ve Çunar, güneyde Gvalyor ve batıda Rantambor, Panipat vuruşmasından sonra geçen dört yıl içinde Türk devletinin yayılış ölçüsünü vermektedir.

[1] Müntehab-üt-Tevarih'te c. II, s. 18 de « avlık» denilmektedir, öbür tarihçiler genel olarak farsça «caygır» derler.

[2] Doğuda izafet kesresi terk edilmektedir, Osmanlıcada «Han-ı Zaman» denilmek gerekirdi.

[3] Ekbernâme c. II, s. 48.

II. Bayram Han'ın Azli
(27 . 3 . 1560)

Mânevî sebepler

Bu azlin zaman tarihçilerinin yazılarında görülen sebepleri dışında başlıca mânevî sebebi, bir yandan Bayram Han'ın daha Hümayun zamanında devletin en güçlü uzkişisi, Hindistan'ın gerçek fatihi ve Ekber zamanında Gurkanlı devletinin gerçek yeniden kurucusu olması, öbür yandan da çok mütehakkim bulunması ve aynı yaradılışta bulunan Ekber'le gitgide daha çok çatışmasının önüne geçilemez bir olay olmasıdır. Böyle bir durumda iki yanın da kışkırtıcıları bulunması tabiiydi; iş, Ekber 17 buçuk yaşında iken patlak verecektir.

Ekber ve onun yanından olanların başlıca sızlanma konuları, Bayram Han'ın onlara az ve kendisiyle adamlarına çok para sağladığıdır; bundan başka fil kullanma ve dövüştürme meraklısı olan Ekber'in filleri birkaç kere Bayram Han'ı tehlikeye düşürmüşler ve o da bundan kuşkulanmış ve iki kere Ekber'in iki filcisini öldürtmüştür.

Azil

Azil olayı şu biçimde gelişir:

O sırada Agra başkent idi. Ekber, Bayram Han'ı işbaşından atmak istediğini baş sütnesi Mahın Enege (veya Anaga)'ye[1], onun oğlu Edhem Han'a ve daha bir iki kişiye açar. 19.3.1560 da Ekber, gûya av için, Agra'dan çıkıp Kul (Göl, şimdiki Aligarh)'a gider; yanında, avlarda hep yapıldığı gibi, küçük bir ordu vardır; ertesi gün amcası Kâmuran'ın oğlu Ebul Kasım'ı yanına çağırır; amaç, Bayram Han'ın elinde tahta çıkarabileceği bir Mirza bırakmamaktır; bundan sonra Ekber hasta olan anasını görmek için Delhi'ye gider ve vali Şihab-üd-Dîn Ahmet onu uzaktan saygı ile karşılar. Böylelikle Ekber, Delhi gibi sağlam bir kurgana yerleşmiş olur, buyuruğu altında da oradaki birlikle kendisinin götürdüğü birlik bulunmaktadır; Bayram Han için, açıktan açığa düşmanca bir durum takınmadan ve uzun sürebilecek bir kuşatmayı göze almadan, onu yeniden ele geçirmek artık mümkün değildir. Bütün bunlar, Bay-

[1] Ana - Aga'nın kısaltılmışı, sütne anlamında kullanılır.

ram Han'ın eli altında onun her buyuruğuna uyan, güçlü bir merkez ordusu olduğunu ve ondan korkulduğunu göstermektedir.

Ekber Delhi'ye vardıktan sonra güvendiği başlıca beylere birer "yarlık„ yollıyarak: Bayram Han'ın dünya işlerinin sevkiyle doğru yoldan çıktığını, dolayısiyle ondan ayrılıp Delhi'ye geldiğini, kendisine bağlı olan, anlayışlı olan, kendi kurtuluşunu arayan ve muradına ermek istiyen herkesin bu "yarlık-ı gitimuta„ i alınca kendi yanına gelmesini bildirir [1]. Birçok bey buna uyarak birlikleriyle Delhi'ye gelirler; Devletin merkezi olan Agra'nın güneyde bulunması ve Delhi'nin ora ile devletin başlıca güç kaynağı olan Pencap ve Kuzey dağlık bölge arasında bulunması o anda Bayram Han için güçlük ve gücsüzlük doğurmaktadır.

Delhi'de hükümet işlerinin başında Mahım Enege ve vali Şihab-üd-Dîn Ahmet bulunmaktadır; bunlar da yanat kazanmak için birçok kişilere "avlık„ dağıtmaya koyulurlar. Bayram Han, işi (önce tasarıyı kendisine bildiren birine inanmamıştı) Ekber yarlıklarının yapılmasiyle öğrenir; hemen ona yakınlarından iki kişi gönderip bağlılığını sunar; Elçileri, Delhi'de alıkonulurlar ve ancak yazıyle, artık bundan böyle Ekber'in devlet işlerini doğrudan doğruya göreceğini, kendisine bildirebilirler. Bu mektupları alınca Bayram Han Ekber'in yanına (anlaşılan bir ordu ile) gitmek ister, ve Ekber'in yakınları ona Bayram Han'ı beklemeyip Lahor'a ve gerekirse tâ Kâbil'e kadar çekilmesini öğütlerler, ancak Ekber gerekirse savaşı da göze alarak Delhi'de kalmaya karar ve Bayram Han'a Delhi'ye gelmeyi yasak eder.

Bayram Han'ın azlini önce kabul etmesi

Bayram Han bu buyruğu alınca uzun düşüncelerden sonra, kendisini bu yasağa aldırmamaya kışkırtan bazı yakınlarının sözlerine karşın olarak, Timur ve Babur soyuna bağlılık içinde geçmiş olan uzun ömrünün sonunda ayaklanmış bir duruma geçmeyi ve adının böylece lekelenmesini istemez; öbür yandan da kendisi iş başından çekilince işlerin bozuk

[1] Ekbernâme c. II, s. 95.

gideceğine ve dolayısiyle kendisinin ister istemez yeniden çağrılacağına inanmaktadır ve buyruğu altındaki birçok kişinin padişaha karşı savaşa katılmaktan çekindiklerini de görmektedir. Bu düşüncelerle işden çekilip Hac'ca gitmek isteğinde olduğunu yayınlar; yanındaki beylerin çoğunu Ekber'e yollar, Malva'yı feth etmek için yollanmış olan Bahadur Han'ı (Ali Kulu'nun kardeşi) da geri çağırıp Ekber'in yanına yollar ve Ekber de Bahadur Han'ı hemen vekil (başbakan) yapar; O, bu makamda çok az kalacaktır.

Bayram Han bundan sonra Agra'dan Elver'e gider, mevkuf tutulan bazı kimseleri de serbest bırakmıştır, sarayda onun Pencab'ı ele geçirmek düşüncesinde olduğu ve fesat çıkarmak için mevkufları salıverdiği kaygısı uyanır ve onun Pencab'a girmesini önlemek üzere bir ordu gönderilir. Bayram Han ise, önce Hac'ca gitmek üzere Batıya doğru yol alır. Ve Bikanir devletine girerek Gurkanlı devleti dışına çıkarsa da az sonra geri döner ve Pencab'a doğru yol alır.

Bayram Han'ın savaşa karar vermesi

Bu anlatış, Ekber'in yakını olan Ebul-Fadl'ın Ekbernâme'deki anlatışıdır, işi daha yansız biçimde anlatan Tabakat-ı Ekberî ve Müntehab-ül-Tevarih yazarları ise Ekber'in Bayram Han'ı azledişini, kendi düşüncesinden çok Mahım Enege ve onun yanatlarının kışkırtmasına atfederler. Bu olaydan sonra yönetim bir müddet bu gibi kimselerin elinde kalacağı için bu son anlatış daha doğru sayılabilir; keza bu son tarihciler Bayram Han'ın Bikanir'den gelip Pencab'a girmesini, onun, rezilliği ve hırsızlığı dolayısiyle işden çıkardığı Pîr Muhammed adında birinin bir birlik başında kendisini gözetlemeye ve arkasından gitmeye memur edilmesi üzerine kuşkulanması ve coşması sonucu olarak gösterirler.

Bayram Han Pencap'ta bazı başarılar elde ettikten ve yanatlar kazandıktan sonra Celender dolaylarında Şems-üd-Dîn Eteke'nin[1] başbuğluk ettiği padişah ordusu ile vuruşur, başta üstün gelirse de bindiği filin bir bataklığa saplanması ve bu durumdan çok geç kurtulması yüzünden ordusu bozulur

[1] Veya Ataka, Ata-Ağa'nın kısaltılmışı: sütbaba anlamındadır.

(23.8.1560); dağlara kaçan Bayram Han az sonra Ekber'e verinir, affedilir ve Hac'ca yollanır.

III. Enege ve Eteke'ler devri (1560 - 1562).

Bayram Han'ın azlile (mart 1560) Mahım Enege'nin oğlu Ethem Han'ın öldürülmesi (mayıs 1562) arasında geçen iki yıldan az uzun devrede Ekber daha 20 yaşına varmamıştır ve devlet işleriyle süreksiz olarak uğraşmaktadır; başta Mahım Enege olmak üzere sütne, sütbaba ve süt kardeşler [50] çok şımartılmış ve her işe karışır bir durumdadırlar; Ekber ise ancak ara sıra büyüklerden bir ikisine karşı çetinlik göstererek kendini saydırmaktadır.

Ekber'in öz siyasasının ilk belirtileri

Bu devirde Ekber'in öz siyasası olacak olan Müslüman ve Hinduları yakınlaştırma işinin ilk belirtileri görülür; keza girişilen ülke alma savaşlarına, ülke sahiplerinin kötü yönetimlerini ortadan kaldırma amacını sebep veya bahane olarak ileri sürme göreneği de bu devirde geliştirilir.

Bu sebep Keşmir'e karşı yapılan bir sefer için ileri sürülür, oraya karşı gönderilen Kara Bahadur Han (Tarih-i Reşidî yazarı Haydar'ın kardeşi veya onunla kardeş çocuğu) bu işi o yıl başaramaz (1560).

Bazı savaşlar ve Ekber'in komutanlara karşı davranışı

Malva, Afganların elinde olup "Sur„lardan Baz Bahadur orada hükümdardır, kötü yönetimi ileri sürülerek ona karşı Mahım Enege'nin oğlu Edhem Han gönderilir (1561); O, kolaylıkla orayı ele geçirir, pek çok olca alır ve bunların çoğunu yanında alıkoyup Ekber'e yalnız birkaç fil yollar.

Yine bu yıl Doğudaki Afganlar, Şah Adlî'nin oğlu Şîr Han'ın başbuğluğu altında pek büyük bir ordu ile (20,000 atlı,

[1] Mirzaların birçok sütnesi ve dolayısiyle birçok da sütbaba ve süt kardeşi, olurdu. Ekber'in bu gibi kalabalık yakınları arasında biribirini çəkememezlik pek gelişmişti.

50,000 yaya, 500 fil) Cevnpur üzerine yürürler. Ordusu onlarınkinden çok az olan Ali Kulu Özbek "Tüzük-ü-Yasamış„a[1] göre adamlarını iyice elde tutup vuruşmaya hazır olur, Afganları ağır bir bozguna uğratır ve pek çok olca elde eder; o da Edhem Han gibi bunları Ekber'e yollamaz.

Bu olaylar büyük vali ve komutanların padişaha aldırış etmediklerini göstermekte idi; Ekber kanlı bir sefer yapmadan kendini saydırmak için habersizce ve zorlu yürüyüşle Malva'ya gider, birdenbire ordunun karşısına çıkar ve şaşalıyan Edhem Han olcaları ona sunmak zorunda kalır[2].

Ekber aynı şeyi Ali Kulu'ya da yapmak ister; ancak bu kişi zamanın en ünlü ve güçlü komutanlarından olup çok mağrurdur ve Doğu bölgesi komutanları hemen hep ona bağlı Özbek beyleridir. Ekber avlamak bahanesiyle Doğuya gidip Gence ovasında onun bölgesine girer ve orada az çok bir konuk gibi davranır; Ali Kulu ve öbür Özbek beyleri onu pek büyük saygılarla karşılar ve ona pek değerli armağanlar ve ünlü savaş filleri sunarlar, böylelikle aradaki soğukluk ve vali ve komutanların bağımsızlığa yeltenme durumu azıcık olsun kalkar. Ekber de kendisini çocuk sayan ve pek aldırış etmiyen Doğu komutanlarını tatlılıkla yola getirmiş olur.

Malva savaşı daha epey sürecektir; Edhem Han'ın yerine gönderilen Pîr Muhammed önce başarılar sağlamış, hattâ Baz Bahadur'a yardım etmiş olan Handiş devletinin başkenti Burhanpur'u da almışken bir baskında bozulmuş ve ölmüştü, Malva da yeniden Baz Bahadur'un eline düşmüştür.

Bunun üzerine devletin en ünlü komutanlarından Abdullah Han Özbek, pek geniş yetkilerle Malva'yı almıya yollanılır; kendisine verilen yönergelere göre[3]: Köylü, çiftçi ve bütün

[1] Ekbernâme c. II, s. 139.

[2] Bu sırada sütne ve süt kardeşlerin şımarıklığının derecesini gösteren bir olay görülür. Baz Bahadur'un hareminden iki kız Ekber'e sunulmuştu, bir gece Edhem Han, anası Mahım Enege'nin adamlarının işbirliğiyle bunları kaçırtır; Agra'ya geri dönmek için yola çıkmış olan Ekber bunu duyunca durur ve kızların aranılıp bulunmasını buyurur; bunlar bulununca Mahım Enege kendi oğlu Edhem aleyhinde Ekber'e söyliyeceklerinden çekindiği için bunları öldürtür; Ekber de sütnesinin bu yaptığını bilmemiş ve duymamış gibi yoluna devam eder.

[3] Ekbernâme c. II s. 168.

halkın gönlü alınacak, askerî eylemler dolayısiyle halkın kaçıp toprakların boş kalmaması için ölçemler alınacak v. s.. Burada Ekber'in "iyi yönetim„ inin ve tutacağı yolun ilk örneklerinden birini görmekteyiz.

Abdullah Han Özbek Malva'yı kolaylıkla ele geçirir, Baz Bahadur kaçar ve sonda verinir ; ve ülke "avlık„ lara bölünür.

1561 sonlarında Ekber'in sütbabalarından Şems-üd-Dîn Eteke (Ataka) Han, vekil (başbakan) olmuştu ; Bayram Han'ın çekilmesinden sonra bu işi gerçekten Mahım Enege görmekteydi ve o bu tayin dolayısiyle gücenmişti ; onun oğlu Edhem, bir divan günü Şems-üd-Dîn Eteke Han sarayın iş dairesinde "Divanhane-i Padişahî„ de oturup iş görürken onu öldürtür ve oradan hareme gider ; içeri giremez, uykuda olan Ekber gürültüden uyanır ve dışarı çıkar, bir kapışma olur ; Ekber, elini kılıcına götüren Edhem'in yüzüne bir yumruk vurur ve onu bayıltır, oradakiler de onu yakalayıp bulunulan sofadan aşağı atarlar ve Edhem ölür (16 . 5 . 1562).

Bu olaydan sonradır ki Ekber artık devlet işlerini doğrudan doğruya ele alacaktır ; 19 buçuk yaşındadır. Ebu-Fadl'a göre, o ana kadar büyükler devlet gelirlerini ihmal ile kendilerini zengin etmekle uğraşa durmuşken bundan sonra bu işler düzenlenir [1].

IV Ekber'in özel siyasası

Ekber'e büyük önderler arasında eşi az olan bir durum veren yön, onun öbür birçok önder gibi yalnız yeni ülkeler ele geçirmek, onları iyi yönetmek gibi işlerle yetinmeyip yaşadığı zamanın gerekliklerini iyice incelemesi, devleti için bunlara göre yeni bir çığır açmak istemesi ve bunu başarmasıdır ; O, başında bulunduğu devletin yalnız kendi zamanında değil, pek uzun bir süre için ne gibi temeller üzerinde kurulması gerektiği sorumunu belli başlı bir konu olarak ele almış ve çözülemiştir. Bu bakımdan Ekber'in büyük devrimciler arasında önemli bir yeri vardır. Aşağıda onun bu siyasasını inceliyecek ve özelliklerini belirtmiye çalışacağız. Ona bu özel siyasayı kimin ilham ettiği konusu üzerinde çok şey yazılmış ve vezir Ebul-

[1] Ekbernâme, c. II, s. 178.

Fadl Allâmî'nin adı da bu münasebetle ileri sürülmüştür; ancak açık olan şudur ki Ekber bu yolu pek erken, Bayram Han'ın azlinden pek az sonra tutmuştur; halbuki Ebul-Fadl Allâmî'yi ancak 1574'de, yani 12 - 13 yıl sonra tanıyacaktır[1]. Bizce bu siyasa, gençliğine rağmen, Ekber'in kendi buluşu sayılmalıdır ve O, bu siyasayı biteviye geliştirecektir. Ekber'in şu sözü de buna kanıttır[2]: " Bu, Allah'ın inaniyetinin bir tecellisidir ki büyük akıl ve idrak sahibi bir vezir elimize geçmedi, yoksa bizim bu mânevî bilgilerimizi ondan bileceklerdi.„

Ekber'in genel siyasası

Ekber'in genel siyasanın ana çizgileri şöyle toplanabilir :

a) O zamana göre çok ileri bir insaniyet göstermek ve adama değer vermek;

b) İyi yönetim ve ekonomik kaynakların gelişmesine önem vermek ve uyrukun (teb'a) devlet için değil, devletin uyruk için var olduğunu hep gözönünde tutmak;

c) Hindu'lara Müslümanlarınkine eş haklar tanımak, yüksek makamlara ve orduya Hindu'ları da almak.

O ana kadar, Gurkanlı ve ondan önce Hindistan'da yaşamış Türk devletlerinde insanlar genel olarak üç kat üzerinde sıralanırdı; bunlar yukardan aşağıya şunlardır: 1. Kuzeyden gelmiş Türkler, 2. Yerli veya yerlileşmiş Müslümanlar, 3. Müslüman olmıyanlar. Devlet Afgan olunca en üst katta Türkler yerine Afganlar bulunurdu.

Bu biçim anlayış ve yönetim, o sırada bütün dünyada görülürdü ve bugün bile, hele sömürgelerde, yine görülür. Ekber'in devrinde ise Avrupa, en iğrenç ve korkunç din savaşları ve enkizisiyon mezalimi içinde kıvranmakta idi.

Hindistan'da Hindu'lar ezici bir çoğunluk idiler ve onların bazı takımları (Pencap'ta, Racistan'da v. s.) Türk ve Afganlar kadar olmasa da yine vuruşkan kimselerdi. Yakın bir geçmişte Rana Sanga ve Himu olayları onların gücünü ve teşkil ettikleri ve edebilecekleri tehlikeleri göstermişti; onlarda birkaç yüzyıl önce elden gitmiş olan egemenliği geri almak duygusu

[1] Ekbernâme c. III. s. 116 v. s.
[2] Ayini Ekberi c. II. s. 234.

doğmuştu; Hindu'ların Afgan'larla işbirliği yapınca Türk egemenliğini sarsmak gücünde oldukları da anlaşılmıştı.

Ekber'in siyasası, devleti ve orduyu yalnız kuzeyden gelme Türklere ve yerli Müslümanlara dayamayıp Hindu'ları da kazanmaya, onlara da mevki vermiye ve dolayısiyle dayanılan temeli çok genişletmiye varıyordu. Ekber o ana kadar pek büyük bir istisna olan Himu gibi bir Hindu'nun en yüksek makamlara geçmesi olayını istisnalıktan çıkarıp olağan bir iş durumuna sokacaktır. Bunu, Türk olmıyan Müslümanların buyruğu altına girmeyi bile pek sevmiyen Türk beylerine kabul ettirmek kolay olmıyacaktır [1].

d) Ekber, kendisinden önce Ala-üd-Dîn Kalaç ve Şîr Şah'ın yapmış oldukları gibi, beylerini sıkı surette eli altında tutmak işine önem vermiş, onların bağımsızlığa doğru kaymıya olan eyginliklerini kırmış ve bir an yorulmıyan denetlemesiyle yönetim ve ordusunun iyi olmasını ve halkın ezilmemesini sağlamıya çalışmıştır.

Ekber'in dinî siyasası

Ekber siyasasının en önemli özellikleri, "c" böleğinde anmış olduklarımızla onun genel dinî siyasasıdır; burada işbu dinî siyasasının amaçlarını belirtmeye çalışacağız:

1) Herşeyden önce bir hükümdar olarak kendini hocaların egemenliğinden kurtarmak ve Hindistan'da Müslüman dininin başbuğu olmak;

2) Müslüman ve Hindu dinleri arasında benzerlik ve yakınlıklar aramak ve bunlar bulundukca belirtip aradaki uçurumu doldurmıya çalışmak;

3) Hem Müslüman, hem de Hinduların gidebilecekleri bir türlü dinî yol bulup o yolun önderi olmak;

4) Her bakımdan eş duruma sokulmuş olan Müslüman ve Hindulara dayanışmaları gerektiğini anlatmak;

[1] Bunu açıklamak için Ekbernâme'nin şu böleğini aşağı koymayı uygun bulduk (c. II, s. 208): «Hoca Abd-ül-Mecid Asaf Han egerci Tacık'tı ve «Ehl-i Kalem» dendi; ancak bu «Ebed-Karin» devletteki dayanışma yüzünden O, öyle işler gördü ki kılıç sahibi Türkler (Türkân-ı sahib-i şimşir) onun öniinde ellerinin arkasını yere koydular (yani ona itaat ettiler)».

5) Dinî temellere dayanan ve dolayısiyle türlü dinlerden olanlar için başka başka olan birçok kanunlar yerine herkesce uyulması gereken ve dinî esaslardan ayrılan lâik özde kanunlar yapıp, halk arasında kurmak istediği eşitliği berkitmek;

6) Bütün halkın birlikte kutlıyacağı bayramlar yapmak ve türlü takvimleri birleştirmek.

O andaki dinî hava

Ekber'in dinî siyasasını nasıl bir hava ve durum içinde geliştiğini anlamak için şu yönleri gözönünde tutmak ve bu işte rol oynamış bazı kişilerin geçmişini az çok bilmek gerekir.

Hicretin 10 ncu yüzyılının, yani "Elf-i-Evvel„ in (Hicretin birinci binyılı) bitip "Elf-i-Sâni„nin başlamasına doğru gidildiğinde Hindistan'da bir sürü "Mehdî„ türer; bunlar Mehdilik üzerinde var olan gerçek ve uydurma hadisleri, işlerine geldiği gibi yorumlıyarak "Sahib-i Zaman„ ve ellerinden geldiği ölçüde siyasal önder olmak iddiasiyle ortaya atılmakta, yanlarına kendi buyruklarını herşeyin üstünde tutan bir sürü kalabalık toplamakta, bazan ordulardaki komutan ve erlerin bir kısmını kazanmakta ve sultanlara kafa tutacak duruma geçmektedirler.

Sur hanedanından İslâm Şah'ın saltanatı sırasında, bundan önce görülmüş olduğu gibi, Şeyh Alaî adında biri Mehdilik yolunda çok ün ve yanat kazanmış biri olup sonda sultan tarafından dövdürülürken ölmüştü.

Bu "Mehdiler„ karşısında "ulema„nın çoğu sultanların yanında durum almış, Mehdî taslaklarının "Mehdiliklerinin„ uydurma olduğu yolunda onlarla "Ayet„ ve "Hadis„ kavgalarına girişmiş, sultanların erkini korumak için çalışmış ve gerekince "Mehdî„ taslaklarının "Kâfir„ liğine dair fetvalar verip onların baskı altında tutulmasında veya öldürülmesinde sultanların mânevî yardımcısı olmuşlardı. Bu gibi "ulema„nın en ünlüsü ve gerek Sur, gerekse ikinci Gurkanlı devletinin başlarında en nüfuzlusu "Mahdum-ül-Mülk„ sanını taşıyan Sultanpurlu Abdullah Ansarî'dir.

Seyh Alaî'nin bir müridi olarak bu Mehdilik cereyanına katılmışlar arasında Şeyh Mübarek adında biri bulunmaktadır; O, Mahdum-ül-Mülk'ün çok zülmuna uğramıştır.

Ekber, "ulema„nın nüfuzunu kırıp kendisi Hindistan'da islâm dininin başı olmıya uğraşırken işbu Şeyh Mübarek ve oğlu Şeyh Ebul Fadl Allâmî, onun " ulema „ ve onların başı Mahdum-ül-Mülk'le uğraşlarında başlıca yardımcısı ve dinî işlerde (İslâm diniyle ilgili olanlarda) akıl hocası olacak, Ekber'in "Dinî Önder„ olduğu ve olması gerektiği yolunda kanıtlar ileri sürecek ve onu bir türlü " Mehdî „ gibi göstereceklerdir.

Özet olarak denilebilir ki Ekber, Mehdilik cereyanının ezik ve talisiz halk arasında doğurduğu heyecandan ve bu cereyanın ulemanın yardımiyle ezilmiş olmasının husule getirdiği kırıklıktan istifadeye kalkışmış ve bu cereyanın kalıntılarına kendi lehinde bir istikamet vermek istemiştir.

Ekber'in dinî siyasasının gelişmesi aşağıda sırası gelince görülecektir.

Öbür taraftan Hindular arasındaki dinî cereyanlar da Ekber'e uygun fırsatlar veriyordu.

Hindistan'da Müslüman - Türk egemenliği kurulduktan sonra ve kısmen de onun kuruluşu sıralarında Hindulukta doğmuş veya çok geniş ölçüde gelişmiş bazı dinî inan ve cereyanları bu eserin ilk cildinde anmıştık (s. 351 - 359). Bunlar şuraya varmaktadır:

"Kurtuluş„a ermek için adak yapmak ve tapınma kurallarına tıpkı tıpkısına uymak esas değildir; vücuduna bin bir eza ve cefada bulunup kendi "ruh„ ve "öz„ ünün "atman„ yani "Mutlak Kudret„ le aynı şey olduğunu sezmek de esas değildir. "Kurtuluş„ a ermek için mabuda veya türlü adla anılan "Tek Mabud„ a içten ve sevgiyle bağlanıp onun teveccühünü kazanmak yetişir.

Bu, esasen Allah'ın rızasını almayı ve teveccühünü kazanmayı herşeye üstün tutan İslâm dinine bir yakınlaşmaydı. İlk ciltte verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi bir yandan Kebir gibi Hinduluğa daha yakın bazı dinî önderlerin, öbür yandan da bazı Müslüman sufilerinin düşünce ve yazıları bu yakınlaştırmayı arttırmıştır.

Ekber bundan da kuvvet alacak ve bütün bu yakınlaştırmalardan istifade etmek istiyecektir.

V. Müslüman - Hindu eşitliğinin kurulması (1562 — 1594)

Din bilginleriyle temaslar

Ekber büyük bir av ve spor meraklısıdır, en azılı fillere binip onları döğüştürmekte çok ustadır; avları çok uzun sürmekte ve pek geniş alanları kaplamaktadır; bu avlar onun için geniş ölçüde halkla temas için vesiledir; dinî bilgilere de çok merakı vardır ve nerede bulunursa bu işlerde bilgisi olanlarla konuşmayı sevmektedir, av veya başka vesilelerle dolaşırken yogi [1] sanyası [2] ve kalenderlerle görüşmektedir [3].

Bir Racput kıziyle evlenme

Ekber 1562 başlarında Hindistan'ın en ünlü şeyhlerinden Muin-üd-Dîn Çiştî'nin türbesini ziyarete gider, yolda Racputların ilerigelenlerinden Amber racası Bihar Mal gelip ona saygılarını sunar, daha önce bu raca ve uyruklarının çoğu ürkütülüp kaçırılmıştı; Ekber onu yatıştırır ve der ki: "Bizim bütün insanlara (Be-cumhur-u Âlemiyan) inayet ve refet göstermekten başka amacımız yoktur„ [4]. Bunu demekle Müslüman ve Hinduları bir tuttuğunu anlatmış olur. Racanın dileği üzerine onun kızını alır [5], bu kadın veliahd Cihangir'in anası olacaktır; böylelikle Ekber, Racistan'da bir dayanak bulmuş olur; birçok Racput ilerigelenleri devlet ve ordu hizmetine girerler, Bihar Mal'ın hısımlarından Man Sing bunların en ünlülerindendir.

Bir süre sonra Codpur devleti içinde bulunan Mithra alınırken Racputlar da orduda bulunur ve böylelikle Racistan'ın öbür kısımlarının ele geçirilmesi işinde Türklere yardım ederler.

Ekbernâme'de [6] Ekber'in tahta çıkışının yedinci yılı anlatılmaya başlanırken şöyle bir cümle vardır :

[1] Hindu Aziz ve keşişleri. [2] Hindu Aziz ve keşişleri.

[3] Ekbernâme c. II, s. 153. [4] Ekbernâme c. II, s. 156.

[5] Racputlar için kendi «Kast» ları dışındakilere kız vermek çok büyük bir ayıptı. Bihar Mal'ın bunu kendi isteğiyle yapması Ekber'in onun gönlünü ne kadar çok kazanmış olduğunu gösterir.

[6] C. II. s. 159.

Siyasal ve dinsel birlik

"Ulu Tanrı Zatı Kutsi Simatı Şahinşahiyi sureten ve manen uzun zaman Kâmreva kılsın, ona yıl-beyıl artan bir sermaye versin taki âlem, reislerin başkalık ve karşınlığından (tehalüf ve tenazu') ve tefrikadan korunsun ve âfâkta tek bulunan ve Hilâfet-i kül'le lâyık olan ondan (Ekber'den) ışıklansın ve *insanı ve ilâhî şeylerin düzen zincirindeki gerçekler meydana çıkıp dünya kalabalıklarını birlik bağıyle bağlamayı tazammun eden " İbadet-i Kübrâ" ilerlemiş olsun"*.

Bu yazı epey sonra yazılmış olmakla birlikte, Ekber'in güdegeldiği iki amacı belirtmektedir: devletini büyütmek ve imlediğimiz kısma göre uyruklarını birleştirmek.

Eşitliğe götüren insanî kararlar ve vergi bağışlamaları

Yine işbu 1562 yılı içinde Ekber savaştan sonra yenilmiş olanların çoluk çocuğunun tutsak edilmesini yasak eder. Bunu yapmak o devirde genel bir görenekti ve Ekber'in buyuruğu Hindular lehinde idi.

Malva'nın alınması dolayısiyle orada kurulması istenilen iyi yönetim için verilmiş olan buyruk daha yukarıda görülmüştü.

1563'de Ekber Hinduların en kutsal kentlerinden biri olan Matura dolaylarında avda iken, Hindu hacı ve ziyaretcilerindnn, herkesin varlığına göre alınmakta olan verginin (ki Ekbernâme'ye göre krurlara, yani on milyonlara varmaktadır) bütün ülkesi içinde alınmasını bir "yarlık"la yasak eder. Ekbernâme'de, bu işin gerekçesi olarak, Ekber'in ağzından çıkmış şu çok yüksek düşünce ve duyguları kapsayan sözler vardı [1]:

"Bir taifenin yanlış bir inana saplanıp kalmış olduğu muhakkak da olsa, bu onların kendi kabahatları olmayıp, sırf taklid yüzünden olduğu için, o taifeden, Kibiryay-i Ahadiyet eşiğine varmaya bir vesile saydığı Acunu Yaradana o inana göre tapması dolayısiyle bir vergi almak ve bütün dinlere müşterek olan Allaha tapışlardan yalnız bunu ayırt etmek, incelikleri bilen akla göre kötü bir şeydir".

[1] C. II. s. 190.

1564'de, tahta çıkışının dokuzuncu yılında, Ekber bütün ülkesinde "cizye„ yi bağışlar[1]. Başlıca devlet adamlarının buna karşın olmasına, devletin bu yüzden pek çok gelir kaybetmesine ve bazı bilgisizlerin (mutaassıplar olacak) gürültü çıkarmasına aldırmadan Ekber bu işi görür. Ekbernâme bunun gerekçesinin şunlar olduğunu söyler[2]: 1) Bugün bütün Hindistan halkı Ekber'in iyi yönetimi dolayısiyle devletin yükselişi için çalışmaktadır, dolayısiyle eski düşmanlıklar yaşıyormuş gibi davranmak ve vergi almak doğru değildir; 2) Devlet bundan vazgeçecek kadar varlıklıdır.

Ekber'in: "Padişah halkın mal, can, namus ve din koruyuculuğu işinde uyrukları arasında[3] ayrılık yapmamalıdır„ sözü de bu siyasanın bir açıklanmasıdır.

Böylelikle Gurkanlı devleti içinde türlü dinler arasında eşitlik kurulmuş olacaktır.

« Sulh-u-Kül» siyasası

Kimsenin dinî inanlar yüzünden bir zarar görmemesine ve baskıya uğramamasına varan, yani 200-250 yıl sonra Avrupa'da Fransız büyük devrimiyle yerleşecek olan kural ve göreneklerin bir türlü öncüsü olan bu siyasaya genel olarak "Sulh-u-Kül„, yani "herkesle barış ve herkesin inanlarına saygı„ adı verilmiştir.

Bu siyasayı herkes kendi düşünce ve eyginliklerine göre anlamıştır. Ekber'in düşüncelerinin bir aynası olan Ebul-Fadl ileride onun hizmetine girdikten sonra bunun en ateşli yanatı ve yazılarında övücüsü olacaktır. Tarihçi Badaun'ı ve birçok mutaassıplar bu siyasayı iğrenerek ve tiksinerek karşılamışlar ve inanı bozuk diye adam öldürülmemesine kızadurmuşlardır. Hıristiyan misyonerleri ise bundan istifadeye kalkışacaklardır; Ekber'in yanında bulunan katolik misyonerler reisinin 1582'de, Portekizlerin Hind denizlerinde genel merkezi olan Goa'ya yolladığı bir yazıda işbu kentte biri Fars (Müslüman gençler

[1] Müslüman olmıyanlardan varlıklarına göre alınmakta olan şahsî vergi; Hindistan'da cizye hakkında bak. T. Tarih Kurumu'nun Belleteni, sayı 33, Ocak 1945: Hikmet Bayur: Evrengzib Âlemgîr ve dinî siyasası üzerinde bir inceleme s. 40 v. s.

[2] C. II, s. 204.

[3] Ayin-i Ekberî, c. II, s. 244.

için) ve biri Hindustani (Hindu gençler için) dilinde öğretim yapan iki misyoner papas okulu açılması ve böylelikle Hindistan'ı hıristiyanlaştıracak unsurların yetiştirilmesi öğüdünü vermektedir; mektubun sonunda: "Bu benim için tek yol gibi görünüyor, çünkü kıral açıktan açığa söylüyor ki kendi ülkesinde herkes beğendiği dinden olabilir„ [1].

Unutulmamalıdır ki o sırada bunu yazan papasın kendi ülkesinde ve hemen bütün Avrupa'da enkizision mahkemeleri veya kırallar, dinî hızp ayrılıkları dolayısiyle her gün binlerce kişiyi diri diri yaktırmakta veya başka biçimlerde öldürtmekte idiler.

VI. Türlü olaylar, padişah ve devlet egemenliğinin kurulması ve bazı ülkelerin ele geçirilmesi (1562-1568)

Ekber bir yandan bu siyasayı güderken, öbür yandan bazı komşu ülkeleri ele geçirmek ve Hümayun ve Bayram Han devirlerinde Hindistan'ın yeniden fethinde büyük yararlıkları görülmüş olan, ancak illerinde yarı bağımsız hükümdar gibi yaşamaktan vazgeçemiyen ünlü komutan ve valileri ortadan kaldırmak siyasasına girişir; bu son uğraş, en çok 1564-1568 yılları arasındadır; sözü geçen komutan ve valilerin çoğu biribirini tutan Özbek beyleridir; Malva valisi Abdullah Han Özbek ayrı, bunlar en çok Doğu ülkelerindedirler ve başları Ali Kulu Han'dır (Han Zaman). Timur soyunun kökleşmiş geleneklerinden olduğu gibi bu sırada bir sürü Mirza ayaklanması da eksik olmaz.

Bu devrenin başlıca olayları şunlardır:

Türlü savaşlar

1563'de Gekker oymağı bölgesi (Sint ırmağı, Sivalık ve Keşmir dağları arası) fethedilir. Bahane, Ekber'in oymak başkanlığına o sıradaki başkanın yeğeni bulunanan ve kendi adamı olan Kemal Han'ı getirmek istemesidir ve bu yapılır.

1564 'de Doğuda en ünlü kurgan olup Hümayun devrinde adı çok geçmiş olan Çunar ele geçirilir.

[1] Goldie «The First Christian Mission to the Great Mogul», s. 103.

Yine bu yılda Kara valisi Asaf Han büyük ve çetin Gondvana ülkesini (orta Gence ovasının güneyi) fetheder ; eline düşen olcaların pek ufak kısmını Ekber'e yollar.

O sıralarda Bihar'ın güneyinde, Rohtas kurganı bölgesindeki Afganlar, Bihar'ın Gurkanlılar elinde bulunan kısmına saldırır ve orada epey yerler ele geçirirler; başlarında eski Sur sultanı Selim veya İslâm Şah'ın oğlu Avaz Han vardır; Ali Kulu Han çok az bir kuvvetle onları bozup Bihar'ı geri alır.

Kâbil'de, Abdül-Hakîm Mirza ve yönetimi elinde tutan onun anası Mah Çüçek Beyim'in beceriksizlikleri yüzünden, bir sürü kargaşalık çıkar ve oraya Hindistan'dan kuvvet göndermek gerekir (1560).

Badahşan'daki Süleyman Mirza da kuzey ve batıdaki Türkistan Özbek'leriyle çarpışadurmaktadır. Bir zamanlar Hisar Şadiman'ı ele geçirir ve oranın Özbek hükümdarı Timur Han'ı [1] işbu kentin erk'inde kuşatırsa da önemli bir özbek yardımının yaklaşması dolayısiyle Badahşan'a geri döner. 1560'da Süleyman ve oğlu İbrahim Mirzalar Belh'e karşı bir sefer yaparlar ; oranın Özbek hükümdarı Pîr Muhammed [2] Han bir yandan öbür Özbek hükümdarlardan yardım ister ve öbür yandan Mirza'larla bir anlaşma arar ve Hulm ve Aybey kentlerini onlara bırakmayı önerir ; onlar bunu kabul edip Belh'e bir elçi yollamakla birlikte, ordulariyle işbu kentin güneyindeki dağlık bölgeden geçip daha batı-güneyde yaşıyan " oymak „ larla [3] birleşmiye ve böylelikle Belh'i çevirmiye koyulurlar. Dönüşte Özbek ordusuyla çarpışmak zorunda kalır ve ezici bir yenilgiye uğrarlar ; İbrahim Mirza tutsak düşer ve öldürülür. Güç hal ile Badahşan'a geri dönebilen Mirza Süleyman ise Ekber'den yardım diler ; o sırada Ekber'in Hindistan işlerini bırakıp Türkistan işleriyle uğraşmasına imkân olmadığı için ondan yardım gelmez.

1563 'de Kâbil'de yine bir sürü karışıklık çıkar, bunların sonunda Mirza Süleyman ve karısı Harem Beyim gelip Kâbil'i

[1] Ebül-Hayr Han (ünlü Muhammed Şaybak'ın büyük babası) soyundan ; Türkistan'ı az sonra birleştirecek olan Abdullah Han'ın büyük babası Cani Bey Han'ın kardeşinin oğlu.

[2] Yine Ebül-Hayr Han soyundan.

[3] O bölgede elân yaşıyan Türklere bu ad verilir.

alır, Abdül-Hakîm'e kızlarını verir ve bir süre için onu kukla gibi kullanırlar (1564). Çok geçmeden Abdül-Hakim onların adamlarını savmaya koyulur ve Mirza Süleyman üzerine yürüyünce Hindistan'a kaçıp ağabeyi Ekber'den yardım ister; bu yardım gelince Kâbil'i kuşatmakta olan Mirza Süleyman çekilir ve Abdül-Hakîm ağabeyinin ona seçtiği yeni atalıkla birlikte yeniden Kâbil'e yerleşir.

Hindistan içinde az önemli bazı Mirza patırdıları da olur. 1564 yılı başlarında bu Mirzalar'dan birinin azat edilmiş kölesi olan Kutluk Fulat adında biri Ekber'i bir okla yaralar, az çok kapalı geçen yazılara göre bu olay Ekber'in bazı kadınlara sarkıntılıklariyle ilgilidir [1].

Hindistan'a göçler

Yine bu yıllarda Türkistan'dan ve komşu ülkelerden Hindistan'a az çok önemli göçler olur; Ekbernâme'de şöyle denilmektedir [2]:

"Olaylardan biri de şudur ki Hoca Hvand Mahmud'un oğlu Hoca Muin, Kaşgar'dan gelip Şahinşah (Ekber)'in önünde yeri öpmek şerefine yükselir. Allah'a şükürler olsun, gün geçtikçe artan Şahinşah'ın ikbalinin uğurlu gölgesinde yıldan yıla, aydan aya, haftadan haftaya ve günden güne ülkeler fethi, illerin bayındırlığı, yolların güveni ve geçim araçlarının ucuzluğu arttığı için kalabalıklar: Türk, Tacik, sipahi, tüccar, molla, derviş v. s. yedi iklimden gelip aciz alnını cihan sığınağının dergâhına sürerek maddî ve mânevî muratlarına ermektedirler„.

Ancak şu yön unutulmamalıdır ki bu yazı, Türkistan'ın en büyük hükümdarlarından Abdullah Han'ın önce babası, sonra da kendi adına Özbekleri birleştirip Hindistan tarihçilerinin genel olarak kullandıkları tabire göre "Ferman revayı Turan„ olmasından önceki devreye aittir.

Büyük vali ve komutanlara karşı uğraşlar

Büyük vali ve komutanlardan kafa tutanları ortadan kaldırma işine, 1564'de Malva valisi Abdullah Han Özbek'e karşı Ekberce yapılan sefer ile başlanılır.

Önemsiz çarpışmalardan sonra Abdullah Han Gucerat'a kaçar; ilerde gelip Ekber'e sığınacak ve daha sonra yine ka-

[1] Bk. Müntehab-üt-Tevarih c. II, s. 61 v. s. [2] C. II, s. 194.

çacaktır. Bu sefer, Ekber'e Gucerat ve Handiş devletlerine gücünü göstermek vesilesini de vermiştir.

Ali Kulu'nu baş tanıyan Doğu Özbek beylerine ve genel olarak o bölgede kafa tutan komutanlara karşı birkaç defa sefer yapmak gerekir; önemli vuruşmalar olur ve Ekber'in kendisi de oraya gelir. Bu vuruşmalar sırasında her iki yan Bengal'da ve Rohtas'da bulunan Afganların dostluk ve yardımını aramıştır.

Ali Kulu ve arkadaşları 1567 de hutbeyi Ekber'in kardeşi Abdül-Hakîm Mirza adına okutmıya kadar giderler. Bu sırada Timur soyundan birkaç Mirza'nın da Hindistan içinde ayaklanması olur. Badahşan'daki Mirza Süleyman da yeniden Kâbil'e saldırıp Abdül-Hakîm'i kaçırır ve kenti kuşatır. Ekber'e sığınmak ve ondan yardım istemek için Pencab'a gelen Abdül-Hakîm ise durumunu uygun sandığı için kendisini kışkırtanlara uyarak ağabeyinin düşmanlariyle işbirliği yaparak Lahor'u kuşatır; ancak Ekber ona karşı yürüyünce kaçar ve kışın gelmesi üzerine Süleyman Mirza Kâbil kuşatmasını bırakmış olduğundan oraya yeniden yerleşir (1566).

Ali Kulu 1567'de Ekber'le bir vuruşmada ölür ve onunla işbirliği yapan ilerigelenlerin birçoğu yakalanıp öldürülür. Hindistan içinde ayaklanmış olan Mirzaların birçoğu da, o sırada karmakarışık bir durumda olan Gucerat'a kaçarlar ve bir süre için bu ülkenin bazı kısımlarını ele geçirirler.

Ekber, ileride kendisine kafa tutabilecek kimse bırakmamak için Pencap'tan "Ataka-Heyl„ leri (Ataka sürüsünü) kaldırır, bunlar 1562'de "vekil„, yani başbakan iken Edhem Han tarafından öldürtülmüş olan Şems-üd-Dîn Ataka'nın soy sopu idiler; "Avlık„ ları hep bu ilde bulunmakta idi ve dolayısiyle biribirlerile dayanışarak padişaha kafa tutabilirlerdi, nasıl ki bazıları da tutmuştu; bu yüzden dağıtılırlar.

Yönetim ve ordu işlerinde alınan bazı ölçemler

Bu iç savaş ve patırtılar sırasında Ekbernâme'deki cümlelerin belirsizliği yüzünden özleri az çok dumanlı kalan yönetim işleriyle ilgili bazı önemli ölçemler alınmıştır.

Bayram Han devrinde adamların çokluğu ve illerin kıtlığı yüzünden birçok kimselere, onurlarını art-

tırmak için, avlık (tımar, ziamet) verilirken hayalî bir gelir kaydedilirmiş; bunlar (anlaşılan devlet gelirleri artınca) bu paraları gerçekten almıya koyulmuşlar (anlaşılan avlık gelirlerinden kendileri için alıkoyabilecekleri kısmı bu yüzden kabartmışlar) ve altına tapan mütegallipler bunu tegallüb için bir araç yapmışlar. Ekber illerin ve avlıkların gelirlerini yeniden tesbit ettirip bu suyi-istimali ortadan kaldırmış.

Bundan başka yine Ekbernâme'nin pek iyi anlaşılmıyan anlatışından şu da çıkmaktadır ki beylerin, avlıklarının gelirlerine göre, hizmete hazır tutacakları askerlerin sayısı tesbit edilmiştir.

Bu iki türlü ölçem, hem daha iyi ve doğru bir yönetimi sağlamak, hem de beylerin gelir ve askerlerini daha iyi denetlemek, yani ayaklanmaları daha güçleştirmek için alınmışa benzer.

1568'de Haliselerden (kimseye avlık olarak verilmeyip doğrudan doğruya merkezden yönetilen topraklar) alınacak verginin her yıl tesbiti yerine daha uzun bir devre için tesbiti kararlaştırılır.

Racistan'ın birçok kısımlarının alınması; Bengal olayları

Ekber, Ali Kulu Han Özbek'in işini bitirdikten sonra, daha Mirzalar işi bitmeden Racistan'da sefere koyulur; önce Rana Sanga'nın oğlu Çitor racası Udey Sing'e karşı yürür, ülkesini alır ve Çitor kurganı çok çetin vuruşmalar sonunda düşer (şubat 1568). Racputlar kendi elleriyle kendi kadın ve çocuklarını öldürdükten sonra ölünceye kadar savaşırlar (Cevher denilen görenek); bir yıl sonra Rantambor kurganı alınır. Bu Racistan seferi sırasında Ekber'le işbirliği yapan ve onun ordusunda savaşan Racputlar da vardı; ağustos 1569'da Kalincar kurganı (Vindiya dağlarında, Allahabad'ın güney batısında) alınır. 1570 yılında başlıca Racput devletleri açık veya örtülü olarak Ekber'in egemenliğini tanımışlardır. Codpur racası ünlü Maldev'in oğlu da bunlar arasındadır; Ekber, Bikanir ve Ceyselmir racaları hanedanlarından kızlar alır. Bundan böyle bu başarılı savaşların ve "Sulh-ü Kül„ siyasasının sonuçlarından olarak Hindu'ların en vuruşkan uluslarından olan Racputlar pek büyük ölçüde Gürkanlı devletinin dayanakları arasına girmiş bulunurlar.

Ali Kulu Han (Han Zaman) öldükten sonra Bengal'in Afgan hükümdarı Süleyman Kararani Ekber'in Doğu genel valisi Mun'im Han'la dostluk kurar ve hutbe ve paralarda Ekber'in adını kullanmayı kabul eder (bunu gerçekten böyle yaptığını gösteren kayıt yoktur). Ekber'in Çitor'la uğraştığı sıralarda o da Orisa'yı alır ve orada eski Sur sultanlarından İbrahim Sur'u ele geçirip öldürtür (1567).

Bazı Elçilerin gelmesi ve Ekber'in komşu Türk hümdarlarla münasebetleri

İranın Türkmen hükümdarı Şah Tahmasp 1562'de, Hümayun'un ölümü dolayısiyle baş sağlığı dilemek ve Ekber'in tahta çıkışını kutlamak için kendi amcasının oğlu[1] "Sait Bey„ i eliçi olarak Hindistan'a göndermişti. 1564'de Tahmasp ikinci bir elçi yollar; Beker' de (Sint) Ekber'in az çok egemenliği altında hükümdar olan Sultan Mahmut, Tahmasp'a başvurup ve birçok altın yollayıp Ekber'in kendisine " Hanlar Hanı„[2] ünvanını vermesi için aracılık etmesini dilemiş olduğundan Tahmasp bu elçiyi göndermiş imiş. Ekber buna razı olmaz ve Türkmen elçisi geri döner.

1572 de Turan'ın Özbek hükümdarı (Ferman revayi Turan) Abdullah Han'dan[3] Hacı Altmış[4] adında bir elçi bir mektup ve birçok armağan getirir mektubun kapsamı: [5]

"Eski yakınlık bağlarını hatırlamak ve yeni dostluğu (eski yakınlığa) bir elbise gibi giydirmekle onu süslemek dileğinden ibaretti. Bundan başka bu sırada eğer Allahın gücünü temsil eden pâdişah (Ekber) yardım ederse Turan sultanları[6] yenilebilir (deniliyordu). İkinci dileği de şu idi ki ülkeler feth-

[1] Tabakat-ı Ekberî'de c. II s. 263, Farsca metinde Türkçe olarak «Amm'u oğlu» diye yazılıdır.

[2] Ekbernâme'de, c. II s. 237 yine Farsca metinde Türkçe biçimde yazılıdır.

[3] Gerçektense budala olan babasını uzun bir uğraş sonunda Özbekler Han'ı yaptırmış olup kendisi onun adına iş görmekte idi. Muhammed Şaybak'tan sonra en büyük Özbek Hanı'dır ; onun büyük babası Ebül-Hayr Han'ın dördüncü göbekten ve şaybak'inkinden başka bir koldan torunudur.

[4] Çok kere öncü bölükler altmış kişilik oldukları için bu kelime ya ad veya ünvan olarak kullanılmaktadır.

[5] Ekbernâme, c. II, s. 368.

[6] Az çok oymak başkanı anlamında.

eden pâdişahın (Ekber) ordusunun saldırılarına uğramıyarak âfiyet damında hoş bir uyku uyuyabilmek fırsatının kendisine bağışlanması idi.„

Ekber'in biteviye Atalar yurdunu almak düşüncesini beslemiş olduğu birkaç yerde görülür [1]. Ancak bu yolda hiçbir deneme veya girişiti olmamıştır; o sırada, Turan'ın iç işleriyle uğraşan veya çok sıkışık bir durumda görünen Abdullah Hanın bir elçisinin gelmesinden sonra, Ekber'in Gucerat'ı alma seferine girişmesi, onun Turan hakkındaki düşüncelerinin saldırgal olmaktan çok savgal olduğunu gösterir.

Ekbernâme'de [2] 1577 olayları sırasında bu Turan elçisi üzerine verilen az belirlı ayrıntılardan Ekber'in elçiyi Gucerat seferine birlikte götürdüğü, onu güc ve zenginliğiyle şaşırttığı, beylerinin dileği üzerine onu bir karşılık mektubu ile geri yolladığı ve aradakı yazışma kesilsin diye kendi adamlarından kimseyi elçiye katmamış olduğu sezilebilir.

Keza aynı vesileyle Ebül-Fadl Allâmî şunu da yazmaktadır : daha önce de Abdullah Han dostluk kurmaya çalışmış, ancak Ekber, Atalar yurdunu geri almak düşüncesinde olduğundan bu önermelere pek aldırış etmemiştir.

Gucerat işleri Bu ülkenin Bahadur Şah'ın konuk olarak gitmiş olduğu Portekiz Genel Valisinin gemisinde öldürülmesinden (1537) sonraki tarihini kısaca gözden geçirelim:

Beyler önce, Gucerat hanedanına kadınlar yolu ile bağlı bulunan Handiş hükümdarını tahta çıkarmak isterler, ancak o daha tahta yerleşmeden öldüğü için Bahadur'un kardeşinin oğlu Mahmud III. tahta geçer; başta hiçbir önemi yoktur, onu eline geçiren bey onun adına devleti yöneltedurur; Sultanı ele geçirmek amacı da beyler arasında bir savaş sebebi olur. 1538 de, bundan önceki ciltte anılmış olduğu gibi Hadım Süleyman Paşa komutasında bir Osmanlı donanması Hint denizlerine gelir.

Hadım Süleyman Paşa geri döndükten birkaç yıl sonra Mahmud III, beylerin eğemenliğinden boynunu sıyırıp yönetimi

[1] Ez cümle aşağıda sözü geçecek olandan başka, oğlu ve halefi Cihangir'in hatıratında: Tüzük-ü Cihangirî s. 11.

[2] C. III, s. 211.

ele alır; ilk işi Portekizlerle uğraşmak olur. Beylerinden Gazanfer Han Aka-yi-Türk, Surat limanını berkitir; Portekizler bu işi durdurmak için birçok saldırıda bulunurlarsa da bu yolda başarı sağlıyamazlar. Hadım Süleyman Paşadan kalma toplar da bu işde kullanılır. Ancak Mahmud III'ün Bender-i Dev'i Portekizlerden geri almak için yaptığı bütün uğraşlar başarısız kalır ve yenilgi ile sonuçlanır (1546-1548).

Mahmud III durumunu sağlamak için Türk, Habeş ve saireden 12,000 kişilik bir özel birlik kurar.

1549'da beylerinden Imad-ül-Mülk Arslan Rumî ve Türk Ferahşad (Hadım Süleyman Paşa donanmasiyle gelip Gucerat hizmetine geçenlerden) Idar racasına (Racputtur) karşı savaşır, onu yenip yeniden harac vermiye zorlar ve birçok racput öldürürler.

1554'de Mahmud III öldürülür, hanedandan Ahmed II adiyle biri tahta çıkarılır ve bu genç İtimad Han adında bir beyin elinde kukla olur. Çok geçmeden yukarıda anılmış olan Imad-ül-Mülk Arslan Rumî Han, Tatar Han Guri adında başka bir beyle İtimad Han'a saldırır ve onunla çarpışır, sonda aralarında bir anlaşma olur, Sultan eskisi gibi bu son kişinin elinde kalır, ancak Mahi ve Narbada ırmakları arasındaki yerlerin çoğu (Gucerat'ın güneyi) Imad-ül-Mülk Arslan Han'ın olur; yani ülke resmen değilse de gerçekten ikiye bölünmüş bulunur.

1562'de İtimad Han bir şüphe üzerine Ahmed Şahı öldürtür ve Mahmud III ün, nikâhsız bir kadından doğma bir oğlu olduğuna yemin ettiği bir çocuğu Muzaffer III adiyle tahta çıkartır ve onu eli altında tutar. Bunun üzerine ülke yeni sultana ancak sözde bağımlı olan birçok bey arasında bölünür: Kuzeydeki yerleri iki Afgan (Musa Han ve Şîr Han Fuladî) ve bir Belüç (Feth Han) paylaşırlar. Sabarmatı ve Mahi ırmakları arasındaki yerler İtimad Han'da, Mahi güneyinin en büyük kısmı İtimad-ül-Mülk Arslan Rumî'nin oğlu Cengiz Han ve akrabasından Rüstem Han'da kalır. Buharalı Seyyid Mübarek'in oğlu Seyyid Miran ve Emin Han Gurî de pay alan beylerdendir. Bütün bunlar arasında bir kör döğüşüdür gider. Bunlardan Cengiz Han 1566'da Handiş'e çatıp bozulur ve Broç'a geri döner; orada Ekber'e karşı ayaklandıktan sonra Gucerat'a kaçmış olan Timur soyundan birkaç Mirza ona katılır (1568) ve onların askerleriyle de ordusunu berkittikten sonra hep

birden İtimad Han'a çatarlar o da en çok Mirzaların kuvvetlerinin korkusiyle kaçar ve Çitor'u kuşatmakta olan Ekber'i Gucerat'ı almıya çağırır.

Bu çatışmalardan sonra Gucerat'ın en büyük kısmını Cengiz Han'la Şîr Han Fuladî aralarında bölüşülür; çok geçmeden Handiş hükümdarı, Cengiz Han'nın ülkesi üzerine yürürse de, Cengiz, Mirza'ların da yardımiyle onu bozar ve mükâfat olarak Mirza'lara geniş yerler verir; ancak bu dostluk çok sürmez, Cengiz'le Mirza'lar arasında savaş çıkar ve Mirza'lar Cengiz'in bir kuvvetini bozarlarsa da çok geçmeden Handiş'e çekilmek zorunda kalırlar.

Az sonra Cengiz Han öldürülur ve karmakarışıklık artar; daha yukarıda Ekber'in yanına kaçmış olduğunu gördüğümüz İtimad Han geri gelir ve kukla Sultan Muzaffer'i yine avucuna alır; ancak bu genç ondan kaçıp Şîr Han Fuladî ve Uluğ Han (Habeşdir) adındaki beylerin yanına gider. Bunun üzerine İtimad Han eski and içişini unutup Muzaffer'in eski Sultan Mahmut III'ün oğlu olmadığını ve uydurma sultan olduğunu ilân edip içlerinden birini tahta çıkarmak amaciyle Mirza'ları çağırır, onlar da gelip kargaşalığı arttırırlar; Şîr Han Fuladî de yanında Muzaffer Şah olarak başkent Ahmedabad'ı kuşatmağa koyulur; Ekber bu karmakarışık durum varken Gucerat'a girecektir.

Ekber'in Gucerat seferi

1572'de Ekber, Gurkanlıların ülkesinde kesin olarak egemendir ve valiler ile komutanlar arasında kendisine kafa tutacak kimse kalmamıştır; bu ülke hemen bütün Kuzey Hindistan'ı kaplamaktadır (ya doğrudan doğruya veyahut az çok bağımlı hükümdarlar yolu ile) ve Türkistan yönünden o sırada bir korkusu yoktur. Bu durumda iken Kuzey Hindistan'ın en zengin ülkelerinden biri olup ora ile Batı acunun arasındaki tecimin geçit yeri bulunan ve, demin gördüğümüz gibi, iç durumu karmakarışık olan Gucerat'ı almıya koyulur.

Sefer sırasında Kâbil'deki kardeşi Abdül-Hakîm bir iş çıkarır diye Pencap valisi Hüseyin Kulu Han'ın ordusunu berkirtir, kardeşinin propagandasına kapılmaları ihtimali çok az olan birçok Racput'u yardımcı olarak bu orduya yollar

ve, bu kuvvet büsbütün boş durmasın diye olacak, onu Nagarkut'un alınmasiyle de görevlendirir.

Ekber, temmuz 1572'de Gucerat'a doğru yola çıkar; sefere başladığı sırada, 30-35 yıl önceki Şîr Şah-Hümayun olayını hatırlatan bazı ilerigelenler, Bengal'e, bir kısım Bihar'a ve Orisa'ya egemen olan Afgan Sultanı Süleyman Kararanî'nin şüpheli durumu dolayısiyle Gucerat'a gitmeye karşın olmuşlardı. Ekber yolda iken Süleyman'ın öldüğü haberi gelir ve yine birçok ilerigelenler Gucerat işini bırakıp Bengal'i almak öğütünü verirlerse de Ekber yola devam kararında direnir, ancak doğudaki genel vali Mün'im Han'a Bengal'i ele geçirmiye çalışma buyruğu yollanılır; dolayısiyle batıda Gucerat seferi olurken, doğuda da Bengal seferi yapılır.

Ekber'in ordusu Gucerat'a girince orada bir yandan kaçışmalar, öbür yandan da verinmeler başgösterir. Şîr Han Fuladî ve Mirzalar kaçarlar. İtimat Han ve birçok bey ise gelip Ekber'e verinirler.

Ekber, Gucerat'ı ikiye böler. Mahi ırmağının kuzeyini doğrudan doğruya kendi adamlarının yönetimi altına kor; bu yerler vuruşmasız ele geçmişlerdir; henüz Mirzaların ve boyun eğmemiş beylerin elinde bulunan Mahi'nin güneyindeki yerler ise Ekber'in egemenliğini tanımış olan Gucerat beylerine verilir, İtimat Han bunların başına geçirilir ve bunlar sözü geçen yerleri ele geçirmekle görevlendirilirler. Muzaffer Şah da yakalanır.

Ekber'in Gucerat işini çözüleme biçimi aşırı kârlı bir şeydi ve hiç kılıç sallamadan bütün bu ülkeyi, ya doğrudan doğruya veya kendisine bağımlı olacak olan eski Gucerat beyleri yolu ile ele geçirmiye varıyordu. Ancak iş bu kadar kolay yürümez ve çok geçmeden pek iyi anlaşılmıyan sebeplerle işbu Gucerat beyleri karşın durum alırlar, bir kısmı kaçar ve bir kısmı yakalanır. Bunun üzerine Ekber, Güney Gucerat'ı Mirzalar'dan kendi ordusiyle almak gerekliliğinde kalır; en çetin vuruşmalar Surat kuşatması sırasında olur, Ekber de şahsen büyük tehlikeler atlatır. Bu kuşatma olurken Mirzalar'dan İbrahim Hüseyin Mirza, az çok boş olan Agra üzerine bir akın denemesi yaparsa da önemli bir sonuç elde edemeden püskürtülür, Pencab'a gider ve orada yakalanır; öbür Mirzalar da

Şîr Han Fuladî'nin Afganlariyle birlikte Patan kentine saldırırlar, fakat yenilirler; Şîr Han Fuladî Katyavar yarımadasına ve Mirzalar da Dekken'e kaçarlar. Bundan önce bu Mirzalar Portekizler'den yardım istemişlerdi. Türkler arasındaki bu savaşlardan istifade ederek Surat'i ele geçirmek ümidine düşen genel vali, büyük bir Portekiz donanmasiyle Daman'a gelir, ancak Ekber ordusunun gücünü öğrenince elçiler yollar ve arada dostluk kurulur.

Surat kurganı birbuçuk ay kadar süren kuşatma ve epey saldırılar sonucunda düşer; Ekber, Hadım Süleyman Paşa'dan kalma topların bazılarını Agra'ya yollar. Gucerat'ı Gurkanlı devletinin bir ili yapar ve geri döner (1573).

Bengal'de olan bitenler

Ekber'in Gucerat seferi için yola çıkdığı sırada Bengal'deki Afgan Sultanı Süleyman Kararanî'nin öldüğü haberinin alınmış olduğunu yukarıda gördük. Yerine geçen oğlu Beyazit, hutbeyi yalnız kendi adına okutur ve Ekber'in adını anmaz; az sonra akrabasından biri onu öldürür ve merkezde yerine kardeşi Davut geçerse de Bihar'daki Afgan beyleri Beyazit'in oğlunu sultan yaparlar.

Bir yandan Afganlar arasında bu bozutlar olurken Bengal'i almakla görevlendirilmiş olan Mün'im Han ordusunda da Afgan kışkırtmalariyle ve en çok eski Özbek beyleriyle ilgili kimseler yüzünden bozutlar çıkar. Bu yüzden iki yandan hiçbiri karşısındakine karşı önemli bir başarı sağlıyamaz. Ancak o bölgedeki Türk ordusu, Gurkanlı ordusunun küçük bir kısmı idi ve ana ordu padişahla birlikte Gucerat'ta iken Doğu Afganlarının bir şey elde edememeleri ileride onların durumunun kötü olacağını göstermekte idi.

Ekber yeni başkenti Fetihpur Sikri de; onun dinî önderliğinin ilk ileri sürülmesi

Ekber, Çiştiye tarikatı şeyhlerinden Selim Çiştî'yi çok sever ve ona çok değer verirdi; ara sırada onun dergâhının bulunduğu Sikri köyüne gidip onun konuku olurdu; bu yüzden şeyhin hangâhı yanında kendisine de bir hangâh ve şeyh için yeni bir hangâhla yüksek bir camii yaptırır. Yavaş yavaş ilerigelenler de orada

kendilerine birer ev yaptırırlar. Daha sonra Ekber orada bir çarşı ve bir hamam yaptırınca yeni bir kent, Fetihpur-Sikri kenti doğmuş olur; uzun zaman başkent olacaktır. Ekber büyük oğluna da işbu şeyh dolayısiyle Selim adını vermiştir.

Ekber, Gucerat'ı aldıktan sonra Fetihpur-Sikri'ye döndüğünde orada büyük gösterilerle karşılanır; karşılayıcılar arasında yukarıda adı geçen "Mehdî taslağı„ Şeyh Ala'î'nin eski müridi Şeyh Mübarek de vardır; Ekber'e şunları söyler: [1].

"Halk, cihan Hidivine hoş geldiniz demek için toplanmışsa da gayb âleminden kalbime ilham olunan şudur ki, Allah doğru düşünce ve doğru işlerimizin bolluğu dolayısiyle bize bu kutsal uzkişi (Ekber) gibi bir ulu armağanı ve yüksek mutluluğu bağışlamıştır; taki geniş havsalası ve "Dış acununu„ (yani dünya işlerini) iyi yöneltmesi yüzünden "Mâna acununun„ (yani ruhların) dahi önderi olsun. Bunun içindir ki bu yüksek fütuhat (Gucerat ve öbür yerlerin ele geçmesi) kendisine (Allah'ca) bağışlanılmıştır„.

Şeyh Mübarek'in bu demecinin önceden düzenlenmiş bir iş olması akla gelebilir.

Ekber'in yeniden Gucerat'a gidişi

Ekber, Bengal ve Bihar'ın alınması işini düşünmekte iken Gucerat'ta yerli bey'lerden ve Afganlardan ayaklanmalar olduğunu ve Mirzalar'dan Muhammed Hüseyin Mirza'nın oraya gelip, ortalığı karıştırdığını öğrenir, Ahmedabat'taki vali Han'ı A'zam Mirza Aziz Köke kuvvetlerini kentte toplayıp Ekber'den yardım ister; o da çarçabuk yola çıkıp düşmanın kuşatmakta olduğu Ahmedabad önüne gelir.

Gelen nisbeten ufak kuvvetin başında Ekber'in bulunduğunu öğrenen Muhammed Hüseyin Mirza, kendisi de daha kuvvet beklemekte ise de Ekber'e Ahmedabat'taki kuvvetle birleşmek fırsatını vermemek için derhal onunla savaşa tutunur; Ekber de çok az kuvvetle savaşı kabul eder. Mirza, sağ kola Habeş ve Guceratlı'ları, sol kola Afganları ve ortaya kendi öz birliğindeki Türkleri koymuştur; bunların bayrakları kırmızı idi. Ekber, Atası Timur'un Toktamış'a yapmış olduğu

[1] Ekbernâme, c. III. s. 39.

gibi, küçük kuvvetine yalnız bu kırmızı bayrakların olduğu yere var güçleriyle saldırmaları buyruğunu verir ve epey tehlike atlattıktan sonra Mirza'yı yakalar.

Bu başarıdan az sonra ayaklanmış Gucerat beylerinden İtiyar-ül-Mülk'ün ordusu gelir, Ekber yorgun ordusiyle onunla çarpışır Sohrap Türkmen adında bir atlıyı hep İltiyar-ül-Mülk'ü gözetlemek, kovalamak ve vurmakla görevlendirmişti; bu baskı altında kaçmaya koyulan İltiyar-ül-Mülk attan düşer ve öldürülür.

Ekber Gucerat'ta vergi işlerinin düzenlenmesiyle ileride ünlü veziri olacak olan Hindu Raca Todar Mal'i görevlendirir ve Fetihpur'dan ayrılışının 43 üncü günü oraya geri gelmiş bulunur.

Birinci Gucerat seferi sırasında Ahmednagar (Nizamşahî) devletinde pek büyük korkular geçirilmiş ve mallarını dağlara kaçırıp saklıyanlar olmuştur; Ekber bunu öğrenince kendisinde orayı almak düşünce ve isteği doğar.

Dekken'deki beş Türk veya Müslüman devletinden dördü bağdaşıp birkaç yıl önce (1565) Viceyanagar Hindu devletini yoketmiş ve böylelikle güney yönünden güvenlerini sağlamışlardı [1].

Bu sefer kendi ulus ve dinlerinden olmakla birlikte (o devirde devlet deyince daha çok hanedan, ilerigelenler ve ordu düşünülmektedir) daha güçlü bir devletin, Gurkanlı devletinin, kuzeyden tehdidi altına girmiş bulunurlar.

Bengal ve Bihar seferi (1573 - 1574)

1573 yılı içinde Bengal'in Afgan sultanı Davut, ayaklanmış olan kendi beylerinden Ludi ile bir aralık barışır görünerek ülkesinde bir içbirlik kurar ve Mün'im Han'ın Türk ordusunu tehlikeye düşürürse de az sonra Ludi Han'ı öldürtmesiyle Afgan ordusunda yeniden ikilik doğar, ülkede karışıklık çıkar ve Davut, Mün'im Han'ın önünden kaçıp Patna'ya kapanmak zorunda kalır. Türk ordusu onu orada kuşatır. Kuşatmanın uzaması üzerine Ekber'in kendisi de oraya gelir (ağustos 1574). Sonuçsuz bazı barış görüşmelerinden sonra (Ekber,

[1] Bak. c. I, s. 451 - 453.

Davud'la başbaşa vuruşmayı önermiş ve Davut bundan kaçınmıştır)[1], önce Hacıpur (Patna karşısı) alınır, Davut kaçar ve bir gün sonra da Patna düşer.

Bunun üzerine Ekber geri döner ve Mün'im Han'ı Davud'u kovalamakla görevlendirir; o da birçok başarı sağlar ve Bengal' in birçok önemli yerlerini ele geçirir; Başkent Tanda'yı da alır ve Davut Orisa'ya kaçar; mart 1575 'de Bengal - Orisa sınırı yakınında Davut yeniden büyük bir bozguna uğrar; Bengal Gurkanlılara kalır. Böylelikle bütün Kuzey Hindistan yeniden Türk yönetimi altında birleşmiş demekti. Davut barış diler ve Mün'im Han'ın yanına gelir. Bengal Gurkanlılara ait olmak üzere Orisa, o da Ekber'in egemenliği altında olarak, kendisine bırakılır. 1576'da Mün'im Han'ın ölmesi üzerine Davut ayaklanırsa da çabuk yenilir ve yakalanır; söz dinler bir uyruk olarak kalacağı yolundaki andiçmelerinin ne olduğu kendisinden sorulunca bunu Mün'im Han'la yaptığını, onun ölmesiyle bu andiçmeden kurtulduğunu, eğer istenilirse yeni Türk komutaniyle de andiçeceğini söyler; öldürülür.

VII. Yönetimde esaslı yenilik ve iyileştirmeler

Gerekçe Bunların gerekçsıei Ekbernâme'den şöyle toplanılabilir [2]: "Aka„ (ağa, bey) ile "Nöker„ (Çoğu er olmak üzere maiyet) arasında sık sık karşınlıklar çıkmaktadır ve bu Ekber'e dokunmaktadır. Memurlar (daha çok " Aka „ ların adamları) "Nöker„ lere karşı insafsız ve haksız davranıyorlar, "Nöker„ ler de bu gibi davranışlar karşısında sürüp kendilerine başka bir "Aka„ arıyorlar; "Aka„ lar ise hırs ve tama yüzünden namus biriktirecekleri yerde dirhem ve dinar (gümüş ve altın para) biriktirmeyi daha üstün biliyorlar ve dolayısiyle maiyetlerini yanlarında tutamıyorlar. Maişet, maaş ve nafaka işlerinin düzenlenmesi büyük padişahların ilk işi olduğundan Ekber bunu ele almaya karar verir; ancak anlayışsızlık ve azimsizlik veya menfaat sevgisi dolayısiyle bu işde çok güçlükle değerli yardımcı bulabilir. "Vekil„, yani Başbakan Muzaffer Han bunların (Ekber'e ciddî yardım etmiyenlerin) başlıca örneğidir.

[1] Ekbernâme, c. III, s. 97. [2] C. III, s. 68.

Ekber yönetimi iyileştirme işiyle Gucerat'tan ikinci dönüşünde uğraşmaya koyulmuş ve yakınlariyle bu yolda danışmaları sıklaştırmış ise de Bengal ve Bihar'ın alınmasından, yani bir denizden öbür denize kadar bütün Kuzey Hindistan ele geçtikten sonra bu iş gerçekleştirilmiştir. Alınan ölçem ve yayınlanan kanunların başlıcaları şunlardır, bunlar geniş ölçüde Ala-üd-Dîn Kalaç'ın ölçemlerine benzerler [1]:

1. "Kanun-u dağ„ yani atları dağlama kanunu [2]. Amaç, devlet ve ordu atlarının değersizleriyle değiştirilmesini önlemek ve atların sahiplerini belli etmektir.

2. Bütün ülkenin "halise„ yapılması yani "tımar ve ziamet„ gibi verilmiş olan toprakların geri alınması; bunun gerekçesi şudur : "Saltanat işlerini üzerine almış olanlar (memurlar) ülkeler, iller ve sairenin gelirlerini haksız ve hesabsız olarak yükseltiyorlar ve gelirlerin eksik veya artıklığı yüzünden tagallüp ve ihtilas (zorbalık, hırsızlık ve rüşvet) elini uzatıyorlardı, bunların gönlünü yapanlar muradına eriyordu, rüşvet vermiyen de zarara uğrayordu„ [3].

Geri alınan bu topraklar yerine asker ve sivil memurlara maaş verilir, bunların paye ve dereceleri doğruluk ve içtenliklerine (ihlas) ve cemiyetlerinin (maiyetlerinde bulunduracakları asker ve adamların) çokluğuna göre tayın edilir.

Yeni fethedilmiş olan Bengal, Bihar ve Gucerat'taki avlıklar "kadirşinaslık„ ve "maslahat-ı vakt„ dolayısiyle, olduğu gibi bırakılır. Ebül-Fadl, Abdül-Hakîm'in elinde bulunan Kâbil ve Gazni, Davud'un elinde bulunan Orissa ve genel olarak Ekber'e bağımlı hükümdar özünde kimseler elinde bulunan yerler için "henüz fethedilmemişti„ der, yani onları oldukları gibi bırakılmıştırlar.

182 doğru "Amil„ (mal müdürü), haliselere bakmak için seçilir, bunlara birer "krur„ (on milyon) tenge [4] getirir bölgeler verilir.

[1] Ekbernâme, c. III, s. 116.

[2] Ayin-i Ekberî; 55 inci «ayin» de ayrıntılar vardır.

[3] Ekbernâme, c. III, s. 117.

[4] 10 - 11 gram ağırlığında gümüş para. Bu Ebül-Fadl'a göredir; Badaunî »Dam» der, ki bunun kırkta biri değerindedir, ancak o vakit çok az değerde bir gelir olur.

3. Toprakları ölçmek için ipten yapılmış bir ölçü âleti kullanılmakta olup havanın kuru veya yağışlı oluşuna göre bunun uzunluğu değiştiğinden birçok kötülüklere yol açılıyordu; Ekber biribirine demir halkalarla bağlı kamıştan bir ölçü âleti kullandırtır.

4. Bir "Vak'anuvis„ lik ortaya çıkarılır; görevi, tarihî olaylarını günü gününe yazmak, padişahın "yarlık„ larının defterini tutmak, bütün memurlara kendilerine örnek olabilecek düşünce ve işleri bildirmek ve taşralarda olan bitenleri merkeze bildirmektir. Böylelikle bu olan bitenleri merkezden atanmış ve dolayısiyle valiye karşı az çok bağımsız bir işyardan ayrıca öğrenmek te mümkün olacaktı.

Bu yeniliklerin ikincisi büyük bir devrimdi: Ekber, bağımsızlığa ve derebeyliğe kaçmaya eyginlik gösteren büyük vali ve komutanları yenip ortadan kaldırdıktan sonra yeni ele geçirilmiş üç ülke—ki birer büyük devlet idiler—ayral bütün işyar ve subayları merkezin sıkı denetlemesine tabi aylıklı kimseler yapmış ve dolayısiyle ayaklanma ihtimallerini çok azaltmıştır.

Ekbernâme bu yönetim düzeltmelerini 1574--1575 yılında anlatır. Bu eserden anlaşıldığına göre [1] birçok bey, dağ kanununa karşın olmuşlar ve Ekber onlara karşı sert davranmamakla birlikte bazı ölçemler almak zorunda kalmıştır.

Ekber, Gucerat'ta birçok Avrupa eşyası görmüştü. 1575' de Portekiz Genel Valisinin başkenti olan Goa'ya alış verişde ve bazı incelemelerde bulunsunlar diye bir kurul yollar; bunlar arasında Avrupa işlerini yapmayı öğrenecek olan ustalar da vardır; bunlar 1577 yılında geri gelecekler ve yapmasını öğrendikleri işleri göstereceklerdir; onlar da birlikte Avrupa giyimli ve Avrupa çalgıları çalan kimseler de gelir.

Türlü seferler 1576 — 1578 yıllarında Pencab'ın dağlık bölgelerinde, Belucistan'da, Racistan'da (Ekber kendisine kafa tutan Rac'put devletlerine karşı "Sulh-ü kül„ sıyasası sayesinde kendisine bağımlı Racputları biteviye kullanabilmektedir), Gucerat'ta ve Doğuda kâh yeni yerler ele

[1] C. III, s. 147 - 148.

geçirmek, kâh da ayaklanmaları bastırmak için başarılı birkaç sefer olur. Dekken devletleriyle iyi münasebetler var olmakla birlikte, Kuzey Hindistan'ın topunu ele geçirmiş ve merkezi Hindistan'a da taşmış olan Gurkanlı devletinin baskısı ve üstün durum iddiası, Dekken' de gitgide daha çok ve ağır biçimde duyulmaya başlanılmıştır.

VIII. Türkistan, Badalışan ve Hindistan'ın karşılıklı durum ve münasebetleri

Badahşan epey zamandır üç kadının karıştırıcılığı yüzünden bozut içindedir ve bunlar ülkeyi ve ilerigelenleri biribirine katmaktadırlar; bu kadınlar: Badahşan'a egemen olan Mirza Süleyman'ın karısı Harem Beyim [1], bu ikisinin oğlu İbrahim Mirza'nın karısı Muhtereme Hanım [2] ve Kaşgar Han'ı Abdür-Reşid Han'ın karısı Çuçek Hanım'dır [3].

Badahşan bu durumda iken Özbeklerin Şaybak'tan sonra en büyük Han'ı olan Abdullah Han, dağınık Özbek Hanlıklarını ortadan kaldırarak Türkistan'ı birleştirmeye koyulmuş olup 1573 - 1574 de Belh'i almış ve Badahşan'a komşu olmuştu. O, 1575'de Hisar Şadiman'ı tehdit eder ve gösterilen istek üzerine Mirza Süleyman Hisarlılara yardıma karar verip ordusunu toplamaya koyulur. Bu sırada Badahşan'da büyük bir karmakarışıklık ve bozut çıkar ve içerde bir kör dövüşü

[1] Badahşan'ın gerçek egemeni olup hem yönetim, hem de savaş işlerini elinde tutmaktadır. Türk Tarih Kurumınca yayınlanan «Hümayunnâme» de üzerinde epey ayrıntı vardır.

[2] Kaşgarlı Şeyh Muhammed Sultan'ın kızı ve Mirza Kâmuran'ın eski karısı. Kâbil'den Kaşgar'a gitmek üzere Badahşan'daa geçerken Mirza Süleyman ona tutulur ve onu almak ister; Harem Beyim de el çabukluğu ile onu oğlu Mirza İbrahim'le evlendirerek bu işi önler. Böylelikle ortak (aynı erkeğin karıları için kullanılır) olacak yerde kaynana gelin olan bu iki kadın Mirza İbrahim'in ölümünden sonra dahi biribirinin amansız düşmanı kalacaklardır.

[3] Haydar'ın «Tarih-i Reşidî» sini sunduğu kişinin karısı. Türlü yönden hısımlığı dolayısiyle Mirza İbrahim'in yasında bulunmak üzere Badahşan'a gelmiş ve orada en yakın hısımı Muhtereme Hanım olduğu için Harem Beyim'e karşı onunla işbirliği yapmıştır.

Bu üç kadının dalavera ve karıştırıcılıkları Ekbernâme'de ayrıntılariyle anlatılmaktadır; c. III. s. 148 v. s.

başlar; kimin kiminle olduğu pek belli olmamakla birlikte ortada iki kutbun bulunduğu açıkça görünür; bunların biri Harem Beyim ve kocası Mirza Süleyman, öbürü Muhtereme Han'ım ve oğlu Mirza Şahruh'dur. Harem Beyim o sıralarda ölürse de ailenin bu eğemen üyesinin kaybına rağmen kocası Mirza Süleyman bir süre için üstün durumda kalır; ancak torunu Şahruh'un, birçok ilerigelenlerin çoluk çocuklarının bulunduğu Kunduz'u ele geçirmesi üzerine beylerin çoğu soy soplarını koruyabilmek için onun yanına geçer ve Mirza Süleyman torununun tutsağı sayılacak bir duruma düşer; Hicaz'a gitmek için Mirza Şahruh'dan izin alır ve Kâbil'e gelir; amacı, orada damadı Abdül-Hakîm'den yardım görürse Badahşan'ı geri almaktır, yoksa Hindistan'a gidip Ekber'den yardım istemektir; Abdül-Hakîm'den yardım görmeyince Hindistan'a gider ve Ekber'ce olaganüstü parlak biçimde karşılanır, ancak Ekber ona bir yardımda bulunamaz. 1577'de Muhtereme Hanım da Ekber'e elçiler gönderip durumunu bildirir. O, Ekber'in Mirza Süleyman'a yardım edeceği korkusundadır; Ekber de onun elçilerine korkularını yatıştıracak sözler söyler.

Badahşan'daki bu olaylar Abdullah Han'ın Hisar Şadiman'ı alma işini kolaylaştırır, fakat O, Badahşan'ı daha çok sonra alacaktır.

1577 olayları arasında Ebül-Fadl Allâmî[1] "Ferman revayı Turan Abdullah Han„ dan Ekber'e elçi ile bir mektubun geldiğini yazar, Abdullah Han'ın isteği, Irak, Fars ve Horasan'ı Kızılbaş hanedanının elinden "kurtarmak„, yani Safevî Türkmen devletini ortadan kaldırmak için kendisiyle işbirliği yapılmasıdır. Ekber, elçiyi iyi karşılar, onu armağanlarla geri yollar ve yanına Fulad (veya Pulad) Berlas[2] adında birini, kendi elçisi olarak katar. Verdiği karşılıkta: Sözü geçen "silsilenin„ (Saferî Hanedanı), Peygamber Hanedanına "intisabı hassi„ olduğu için aradaki mezhep ayrılığını onun ülkelerini almak için yeter bir sebep saymadığı, yazılıdır. Ekber keza Peygamber Hanedanından olan Şahın saygısızca anılmış olmasından dolayı Abdullah Han'a çıkışmaktadır.

[1] Ekbernâme, c. III, s. 211.

[2] Barlas soyadı yalnız Müntehab-üt-Tevarih,te vardır: c. II, s. 270.

Müntehab-üt-Tevarih'te ise bu elçinin gelip gitmesi 1579' da, yani iki yıl sonra, olmuş gösterilmekte (belki başka bir olay anılmaktadır) ve Ekber'in karşılığının mührü şöyle olduğu söylenilmektedir :

"Biz biribirimizle dost kaldıkça,

Kara ve deniz bozut ve kötülükten korunmuş olur„.

Bu iki olayın başka başka olduklarını sandıracak bir yön de 1577'de Ekber'in dış işlerle uğraşmakta daha özgür olmasına karşı 1579'da dinî tartışmalara ve " ulema„ nın etkisini kırma işine girişmiş olmasıdır ; ilk tarihte ondan İran Türkmen devletine karşı yardım istenilebilirdi ve bu yardım da bulunup bulunmamak onun isteğine bağlı idi. İkinci tarihte ise onun, yukarıdaki mühürde yazılı olduğu gibi, rahat bırakılmak istemesi daha tabiî idi.

IX. Dinî tartışmalar

1. İlk Evre (1575—1576)

Ekber'in 1562—1564 yıllarında her bakımdan Müslüman ve Hinduları biribirine eş kılmak için bir sürü ölçemeler aldığını ve bu amaca erdiğini görmüştük ; bunlar hep siyasal özde olup, devleti daha geniş temellere dayamak ve Hinduların hem genel olarak sevgisini, hem de Racputlar gibi bunların vuruşkan ve askerliğe elverişli olanlarının edimsel (filî) hizmetini sağlamak için yapılmışlardı.

Ekber'in amac ve düşünceleri

1575—1576' da başlanılan iş hem dinî, hem siyasaldır ve yukarıda işbu Ekber bölümünün başında sıralamış olduğumuz amaçları gütmektedir. Bu işleri yaparken Ekber aynı zamanda kendi zevkini de dinizlemiştir ; çünkü dinî ve felsefî (genel olarak "hikmet„ ile ilgili) sorumlar üzerinde tartışmaları çok sevmekte ve bunlardan çok haz duymaktadır; şu sözleri [1] :

"Hikmet sözleri o kadar alımlı ve gönül çekicidir, ki insa nı her şeyden alıkoyar, zorla kendimi onları dinlemekten alı-

[1] Ayin-i Ekberî, c. II. s. 233.

koyuyorum ki devlet işleri (mesalih-i mülkiye) için gereken vakti kayp etmeyim„.

Bizce Ekber, bu işlerde siyasal amaclar gütmüş olmakla birlikte, uzun yıllar dinî ve felsefî tartışmalar yaptırırken : acaba kesin bir "gerçek din„ var mıdır, varsa nedir ve hangisidir, "Saadet-i Dareynî„, yani her iki acunda mutluluğu sağlıyan bir düşünüş, inanış ve yaşayış yolu var mıdır sorumlarını da çözülemeye uğraşmıştır. Şu iki sözü bunu gösterir [1]:

"Yaşımın yirminci yılını doldurunca içimdeki "Nefs-i emmare„ yi (yani terbiye edilmemiş içimi) ele aldım; bir de gördüm, ki son yolculuk araçları bakımından çok züğürdüm„.

„Eğerçi bunca ülkeleri aldım ve cihangirlik araçları el altında hazır bulunuyor, ancak gerçek büyüklük Allahın rızasını kazanmaktır, din ve mezhep karşınlıklarından yürek rahat etmiyor; kederli yüreğim görünüşten ileri gitmiyen şan, şevket ve cihangirlikle sevinmez, meğerki "ermiş„ biri yardıma yetişsin ve yüreğimi kederinden kurtarsın. „

Bu son sözde "ermiş„ birinden yardım umma düşüncesinin bulunması Ekber'in dinî önderliğe kalkışacağına bir im sayılabilir.

Badaunlu'ya göre [2] Ekber, her yönde başarılar elde ettikten sonra kalenderler, sufiler ve en çok Çiştiye şeyhleriyle uzun görüşme ve incelemelere koyulur; Kur'an, Hadis, Kelâm ve Şeriatın türlü konuları üzerinde tartışmalarda bulunur; O, gecelerini dua ve "Ya Hüvve„, "Ya Hâdi„ gibi zikirlerle geçirmekte ve derin bir inan beslemektedir.

Bu işleri görüşmek üzere yeni başkenti Fetihpur Sikri'de "İbadet-Hane„ denilen bir yapı yaptırmıştır ve her cuma tartışmalar orada yapılır.

Ekber'in bazı ölçemleri

Ekber dinî tartışma ve devrimler işine kalkışmadan önce, onlar sırasında ve onlardan sonra birkaç yöne çok önem vermiştir :

Şeyh Selim Çiştî gibi büyük ve ünlü şeyhlerle dost olmak, yoksullara ve yoksul küçük "ulema„ ya ve imamlara bakmak, gönüllerini almak ve onlara "süyürgal„ lar (bu gibilerin geçim-

[1] Keza. [2] C. II, s. 200...

lerini sağlamak için verilen "tımar„ lar) vermek, aynı zamanda bu işi sıkı denetlemek [1].

Peygamber soyundan olanlara (seyyidler) keza eyi bakmak ve onları iyi tutmak.

Hicaz ve Anadolu ve Rumeli gibi Osmanlı ülkesinin Türkçe konuşan kısımlarına varıncaya kadar daha birçok ülkeler yoksullarına para dağıttırmak.

Hicaz şeriflerini de bu gibi yollarla kazanmak.

Et yeme işinde Hinduların gönlünü alacak biçimde bazı davrantılarda bulunmak [2].

Gerektikçe ileride bu gibi işler üzerinde ayrıntılar verilecektir.

«İbadet - Hane» toplantıları

Bunlarda danışmak ve öğrenmek gibi amaçlar olmakla birlikte bunlar dışında ayrıca iki amaç da güdülmüşe benzer: a) bazı çok ünlü "ulema„nın nüfuzunu kırmak, onların menfaatları gerektirince nasıl "hile-i şeriye„ler bulduklarını açığa vurmak ve onlar yolu ile benzerlerinin nufuzunu azaltmak; b) Dört sünnî mezhep arasındaki aykırılıkları açığa vurarak bu mezheplerden olan "ulema"yı biribiriyle çatıştırmak ve böylelikle topunun nufuzunu kırmak.

Hilekârlığı ve şeriatı işine geldiği gibi kullanmaktaki ustalığı yüzüne vurulan „ulema„dan biri "Mehdî„lik işleri sırasında adını anmış olduğumuz ünlü Mevlâna Mahdum-ül-Mülk' dür. Toplantılar sırasında onun da önünde anlatılanlara göre O, Hac'ca gitmekten kortuğu için Hac'cın artık farz olmadığı hakkında fetva vermiş; bu fetvaya göre deniz yolu Portekiz-

[1] Sadr (Bu gibi işlerin ve genel olarak din işlerinin başı) olan Şeyh Abdün-Nebî'nin yolsuzlukları çok olmuştur, ileride Ekber, daha sonra göreceğimiz gibi, bu işleri bölüp dağıtır, yani merkezde tek bir Sadr'ın elinden alıp başlıca illerde bulundurduğu Sadr'lara gördürür (Bak. Ekbernâme, c. III, s. 234 ve 240; Müntehab-üt-Tevarih; c. II, s. 204-205).

[2] Ekber et yemekten vazgeçerse gücsüz kalıp devlet işlerini gerektiği gibi göremiyeceği ve kendisine benzemek amaciyle birçok kişinin de eti bırakacağı için genel bir güçsüzleşme olacağı düşüncesile et yemeğe devam eder. Ancak bu yiyişi gitgide azaltmak ve etsiz günler çıkarmak yolunu tutar; Ekber et yiyişleri dolayısiyle insanların kurt yaradılışlı olmalarından da sızlanmaktadır (Ekbernâme, c. III, s. 234-5).

lerin elinde olduğundan, üzerinde Meryem Ana ve İsa'nın resmi olan Portekiz pasaportlarını kullanmak gerekiyormuş, bu ise puta tapmayı tervice varırmış; Kara yolu ise Müslümanların inanını bozan kızılbaşların elinde imiş.Yine bu Mevlâna'nın önünde, pek büyük olan servetinin zekâtını vermemek için onu her yıl karısı üzerine ettiği ve yıl bitmeden yine geri aldığı ve buna benzer küçüklüklerden çekinmediği anlatılır.

Yukarıda sözü geçen Şeyh Abd-ün-Nebî için de böyle yapılır ve çok övündüğü "Hadis„ bilgisinin epey eksik olduğu ortaya dökülür [1].

Dört mezhep "ulema„ sının karşınlıklarını ve bunların padişaha yaranmak için "Şeriat„ a uymıyan fetvalar verdiklerini açığa vuran bir tartışma da "mut'a„ denilen geçici nikâh üzerinde olur; bu iş Ekber'in kendisinin birçok nikâhlı karısı olduğunu söylemesi ve "Şeriat„ bakımından durumunun aydınlatılmasını istemesi üzerine çıkar; Ekber daha önce Şeyh Abd-ün-Nebî'nin kendisine dokuz nikâhlı kadın alınabileceğini söylemiş olduğunu da ekler [2]; Şeyh böyle bir şey demediğini ve yalnız bu işdeki "ictihat„ ayrılıklarını imlemek istediğini bildirirse de Ekber onun dönekliğini imlemekten geri kalmaz. Tartışma buradan "mut'a„ konusuna geçer ve mezhepler arasındaki karşınlıklar yüzünden tartışmalar acılaşır; "Fatiha„ nın Hanefî ve Şafiî mezheplerindeki okunuş başkalıkları da ortaya atılır. Ekber "ulema„ dan birkaç kişiye, birlikte bir Kuran tefsiri yazılmalarını ısmarlar ve bunlar bu işe koyulur koyulmaz aralarında pek çetin tartışma ve atışmalar olur.

1575-1576 yılları "İbadethane„ toplantılarını siyasal özeti bu kadarla kalır; Ekber "ulema„ cephesini temelinden sarsmıştır. İş öbür yıllarda geliştirilecektir. Ekber'in "Acayiptir ki "Tefsir„ Peygamberimiz zamanında takrir ve tesbit edilmedi; eğer edilseydi bu ihtilâflara yol açılmazdı„ [3] sözü bu tartışmaların felsefesini kapsamaktadır.

[1] Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 202 - 205.

[2] Kuranın « Nisa » suresinin 3 üncü ayetindeki (Ve in hiftüm), «.... size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin....» sözünün, İbni Ebi Leylâ tarafından $2+3+4=9$ kadın alınabilir biçimde geniş tefsiri; bazıları «İkişer» ve saire biçiminden 18 kadın alınabileceğini de çıkarmışlardır (Bak. Müntehab-üt- Tevarih, c. II, s. 207 - 211).

[3] Ayin-i Ekberî, c. II s. 237.

Sözü geçen toplantılarda Müslüman olmıyan "ulema„ bulunmamıştır. Şiî "ulema„ tek tük bulunmuştur. Ekber'in bu işlerde kendini nasıl iyi idare ettiğinin bir kanıtı Badaunlu'da görünür; o, işlerin din bakımından kötü bir yol almasındaki bütün suçu Ebül-Fadl Allâmî ile onun babası Şeyh Mübarek'e yüklemekte ve Ekber'in tek amacının din işlerinde aydınlanmak olduğunu yazmaktadır.

Ekber adına yazan Ebül-Fadl Allâmî[1] ise bu toplantıları, genel olarak ve ancak güdülen amacları az çok belli ederek, şöyle anlatmaktadır:

"Suret ve mâna, yani maddî ve mânevî bilgi arkasından koşanlar, yeryüzündeki bütün hızıp mensupları ve halktan bu gibi hakikatleri öğrenmek istiyenler gelsinler ve bu yoldaki bütün tecrübe ve bilgilerini getirsinler. Orada bilgi ve işlerin ayarı tâyin edildi ve "ademiyet„in cevheri parladı, gerçek üzerine kurulmuş olanlar makbul oldu ve sadece yaldızlanmış olanların foyası meydana çıktı.

"Bir "Hüda-şinasî„ ve "İzed-perestî„ (yani Allah'ı bilmek ve ona tapmak) ziyafeti oldu ve halk-perestlik sona erdi (burada halk, yaradılmışlar anlamındadır, bunda puta tapmak mânası olduğu gibi hocaların dini kendi tahakkümlerine âlet etmek ve dolayısiyle kendilerine bir suretle taptırmak gayretlerine karşı tenkid kasdı da vardır). Toz içindekiler devlet sahibi oldular ve tatlı dilli boş kafalılar mevkilerini kaybettiler.

"Bu doğruluk evine yedi iklimden binlerce ve binlerce "müstait„ ler gelip Şehinşah'ın huzuruna çıktılar; O, taife taife onların ayarını denedi, sarıklılar neye vardı? Padişah her tabakadan adamlar seçti ve bir hakikat bezmi (ziyafeti) yaptı. Bazan da adamlarını yetiştirmek için içlerinden mizaç anlıyan ve adam tanıyanları gönderdi ve onlar her cins halktan "görünüş„ (bu kelimeyi Hint sarayında huzura çıkmak mukabilinde kullanırlar) için adamlar getirdiler.

"Birçok hakikatler ortaya kondu„

[1] Ekbernâme, c. III, s. 112.

2. İkinci Evre

1578 yılına kadar Ekber ya uzaktadır, ya başka işlerle uğraşmaktadır. Bu yıl içinde ise "İbadethane„ toplantıları yeniden başlar.

Müslüman ulema arasındaki toplantılar

Badaunlu'ya göre [1]:

Toplantılar çok kere, hele cuma geceleri sabahlara kadar sürer; "asl„ ve "fer'„ [2] ile ilgili birçok konular üzerinde konuşulur; bunlar yalnız Müslüman "ulema„ (sünnî ve şiî) arasında olur ve iki yıl önceki tartışma ve araştırmalar bu sefer her türlü sınırı aşar; türlü mezhepten olanlar arasındaki atışmalar o dereceyi bulur ki bunlar biribirlerine deli ve "kâfir„ demeye kadar giderler; bu atışmalar sünnî ve şiî, hanefî ve şafiî arasındaki karşınlıkları aşar ve inanın temellerini baltalıyacak raddeyi bulur; Mollalar biri birlerine karşı Yahudilerle Mısırlı'ların durumuna düşerler. En ünlü iki ulema, yukarıda adı geçmiş olan Mevlâna Mahdum-ül-Mülk ve Şeyh Abd-ün-Nebî, biribirini cinayet ve küfürle suçlandırırlar..... v. s.

Sıyasal anlayışı kıt olan Badaunlu'nun (Ekber'ın yedi imamından biridir ve çok mutaassıptır) yazılarından öyle anlaşılıyor, ki Ekber bu "İbadethane„ toplantılariyle yalnız öğrenmek ve aydınlanmak amacını gütmüş, ancak "ulema„ bu davranışlariyle onu baştan çıkarmışlardır.

Buraya kadar yazdıklarımız "ulema„ ile yapılan toplantılarla ilgilidir.

Öbür dinler ulemasının da toplantılara çağrılmrsı

Badaunlu'ya göre Ekber, Hindu ve daha başka dinlerin bilginleriyle birçok özel görüşmeler yapar; bu yolda kendisi yeter bilgi edindikten sonra bu gibi kimseleri de "İbadethane„ toplantılarına çağırır ve onların orada İslâm dinine karşın söz söylemelerini aldırış etmeden dinler.

Ekber'in bu işde siyasal düşüncelerle davrandığını gösteren bir yön de Badaunlu'nun şu sözüdür [3]:

[1] Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 255 ve. s.

[2] «Asl» ın kolu, şubesi,

[3] Müntehab-üt-Tevarih, c. II s. 258.

" Padişah ülke halkının (yani Hinduların) kendi din ve inanlarına ne derece bağlı olduklarını öğrenince bunları (bu inanları) iyi gözle görmeye başlar„.

Ekber bu cümleden olarak Hindu dininde önemli bir yer tutan tenasühe (bir canlı ölünce ruhunun başka bir canlıya geçmesi) inanır, bu nazariyeyi İslâm dinine ve mantıka uygun göstermiye koyulur ve inanı beslemiyen hiçbir din olmadığını isbata çalışır; birçok kişi de (Badaunlu'ya göre içten değildirler) bunu ispat için birçok kitaplar yazarlar.

Bu işte Ekber'in İslâm ve Hindu dinleri arasında benzerlik ve yakınlıklar bulmak yolundaki ilk denemelerinden birine rastlıyoruz. Onun bu yolda bazı sözleri vardır[1]. Ez cümle: "Eski zaman âsilerinin (Allaha karşı isyan mevzuubahistir) maymun ve domuz şekline döndüklerine dair semavî kitaplarda var olan bilgilere inanılır„.

Ve "Sihirkârî Taktir (Allah) cansızları ve hayvanları derece derece birbirine bağlayıp büyük ayıklamalarla (istifa) yükseltirse bunda şaşacak bir şey yoktur„.

Ve "Eskilerden bazılarının sözleri: yâni herkesin ruhu birkaç kalıba girer ve cezasına göre sonu (akıbeti) hazırlanır; Yukarıda söylediğimin müeyyidesidir„

İslâm ulemasınca Ekber üzerinde yapılmak istenen dinî tesirler

Bu evreyi anlattıktan sonra Badaunlu türlü din mensuplarının Ekber üzerinde yaptıkları tesire geçer; bizce bunu daha çok Ekber'in gitmek istediği amaca doğru götüren söz ve düşüncelerinin bir sıralanması saymalıdır. Özetlerini veriyoruz:

Önce Müslümanları gözden geçirelim: Badaunlu bazı ulema, şeyh, sufî ve sairenin Ekber'in aklına koydukları "Bid'at„ ları sayar. Anlattığına göre "Tac-ül-Arifin denilen Şeyh Zekerya adında biri ayet ve hadisleri tahrif ederek ona birçok şeyler öğretir; bunlar arasında: "İnsan-ı kâmil„ sözünün "Halife-i Zaman„a ait bulunduğunu ve bunun "akdes„ (en kütsal) anlamında olduğunu söyler; Pâdişahın önünde yapılmak üzere "zemin pus„ (yeri öpmek) adında bir secde çıkarır, ancak halk arasında kötü tesir yaptığı için az sonra bu secde yalnız ya-

[1] Ayin-i Ekberî, c. II, s. 239.

kınlara hasredilir. Yine bu şeyh, pâdişahın her buyruğuna uymanın dinin kesin bir buyruğu olduğunu söyler ve onun yüzüne "Kâbe-i muradat„ yani dilek ve istekler kâbesi ve "Kıble-i hacat„ yani ihtiyaçlar kıblesi adını verir ve bu iddialarının doğruluğunu ispat için uydurma hadisler ortaya atar.

"O devirde dinî ve şer'î işlerde en yetkili uzkişi sayılan Keşmirli Şeyh Yakup, Abdüc-Cebbar Hemedanının şu düşüncelerini ileri sürer: Peygamber Muhammed "El-Hâdî„ yani doğru yolu gösteren ve İblis (Şeytan) da "El-Muzil„ yani alçak yapan, kötülüğe götüren unvanlarının somut (müşahhas) örnekleridirler; bu iki ünvanın böylelikle temsil edilerek yer yüzünde görülmüş olmaları her iki temsilin zarurî olduğunu açıklar.„

Bu ancak Ekber'in zamanın "El-Hadî„ si olduğu demektir. Bütün bu sözler "Mehdî„ lik cereyanı ile az çok ilgili birçok düşünce ve savları Ekber'den yana kullanmaya varıyor ve ona " her şeyin üstünde„ bir durum vermek imkânlarını hazırlıyordu.

Şeyh Zekerya ve Şeyh Yakub'un bu gibi sözleri, İslâm "ulema„ sı arasındaki çetin karşınlık ve atışmalar, bunlardan birinin şeri'ata uygun dediğine ötekinin şeri'ata karşın demesi Badaunlu'ya göre Ekber için ayrıca bir inansızlık sebebi olur; O, kendi zamanı "uleması„ nın herbirin İmam Gazalî ve İmam Razî ayarında sandığı ve zaman "ulema„ sının değersizliğini gördüğü için bildiklerine göre bilmedikleri üzerinde hüküm vermiş ve dolayısiyle yeni eski bütün "ulema„ ve "imam„ ların değersizliğine inanmıştır.

Öbür dinler ulemasının tesirleri

Bundan sonra Badaunlu öbür din mensuplarının Ekber üzerindeki tesirlerini anlatır: ona göre:

a) Hıristiyan keşişlerini dinliyen Ekber bu dinin gerçek olduğuna inanır, onu yaymak ister, oğlu şehzade Murad'a bu dinden birkaç ders verdirir ve Ebül-Fadl Allamî'ye İncil'leri farscaya çevirttirir.

b) Ekber'in Raca Birbal adındaki yakınlarından bir Hındu güneşin iyilikleri dolayısiyle ona tapmak gerektiğini ve dua ederken batan güneşe değil (yani Hindistan'a göre Batıda bulunan Kıbleye değil), doğan güneşe, yani Doğuya dönmek

gerektiğini söyler ve güneşe tapılmasına sebeb olur. Bir süre sonra inek kesilmesi ve etinin yenmesi yasak edilir; çünkü Hindu'lar ona tapmaktadırlar. Badaunlu bunu yazarken Hindu' ların inek yerine insan adak etmekten (kocaları ölünce diri diri yakılan kadınları düşünmüş olacak) çekinmediklerini yazmayı da unutmamaktadır. İnek etinin yenmesi yasak edilirken bunun sağlık bakımından kötü olduğu üzerinde zaman hekimlerinden bir de karar alınır; ancak bu yoldaki yasağın birkaç kere yenilenmesinden şu anlaşılmaktadır ki ciddî uygulanmamıştır ve belki de daha çok Hindu'ların gönlünü almak için yapılmıştır.

Ekber saltanatının 25 inci yılında alnına Hindu'lar gibi işaret koymuş olarak görünür ve sarayda bazı Hindu ayinleri yapılır.

c) Zerdeşt dininden olan ateşe tapanlar da gelir ve Ekber'i kandırmaya çalışırlar. O da, hiç sönmeden yanan kutsal bir ateşin bulundurulması işini Ebul-Fadl Allamî'ye ısmarlar; çünkü ateş, Allahın alâmetlerinden biri imiş ve onun ışıklarından bir ışıkmış.

Bütün bu olaylar çok mutaassıp olan Badaunlu'nun sinirine dokunmaktadır, ancak onun yazılarını harfi harfine alıp İslâm dininin bırakılıp başka dinlere sapıldığı yolunda bir yorumda bulunulmamalıdır; o da bu sırada o kadarını söylememekte, ancak her dinden birkaç âyinle uğraşmak istenildiğini ve bu yolda görevlendirilenler olduğunu yazmaktan ileri gitmemektedir.

Badaunlu, Ekber'de şöyle bir inan doğduğunu sanmaktadır: her dinde olgun kimseler bulunabilir, her milletten (arapça da olduğu gibi: "bir dinden olan kimseler topluluğu" anlamında) zahit, münzevî, ilham alıcı ve keramet sahibi çıkabilir; "hakikat" her yerde bulunur; dolayısiyle onu yalnız bir tek din ve inana münhasır saymak doğru değildir, hele ki o din daha yeni olup bin yılı bile doldurmamıştır (O sırada Hicretin 986 ncı yılıdır).

Ebul-Fadl'ın anlatışı

Şimdi Ebul-Fadl Allamî'nin, Ekber'in bu evredeki görüşmelerini açıklıyan anlatışına geçelim[1]. O bu işleri yine belirsiz biçimde ve bir felsefî dumanla örtülü olarak anlatmaktadır. Onun verdiği ayrıntılar

[1] Ekbernâme, c. III, s. 253

arasında sözü geçen toplantılarda bulunmuş olan türlü dinler mensupları sayılmaktadır; bunlar:

Sufî, hakîm, mütekellim, fakıh, sünnî, şi'î, Brahman, Ceti (Cena dini rahip ve münzevileri), Siura (Cena) Çarvaka (bir Hindu hizbı), Nasârî (hıristiyan), Yahut, Sabî (bir hıristiyan hızbı), Zerdeştî (ateşe tapanlar) vesairedir.

Bir yerde yazar: "akıl yükseltili.... Ülemai taassup ve Fukahayi taklidin ki, yağlı dilleri ve işittiklerini nakil ile iktifa etmeleri sayesinde en büyük alim geçinmekte idiler, işleri zorlaştı„ diyerek ulemaya çatmaktadır.

Ebul-Fadl, bu toplantılar dolayısiyle, Hindular ve onların müslümanlaştırılmaları üzerinde Ekber'in bazı sözlerini yazar[1]. Ekber dermiş ki (özet):

"Daha çok görünüşe bakan ve işleri kötü olan birçok kimseler sandılar ki içten inan olmasa da dış benzeyiş ve müslümanlığın "harfi„ fayda verir; bu yüzden biz zor ve korku ile birçok Hindu'yu kendi babalarımızın dinine soktuk; şimdiki doğruluk ışığı bizim gönüllerimize girdi..... anlaşıldı ki kanıt ışığı olmadan adım atılmaz ve ancak aklın beğendiği inan fayda verir, yoksa Sultanın korkusile "kelime-i şahadet„ getirmek, sünnet olmak ve secdeye yatmak Allah yolunda gitmek değildir....„.

Böylelikle Ekber, Hinduların artık zorla müslümanlaştırılmıyacağını açıklamış oluyordu. İş, devlet bakımından ele alınırsa Ekber'in yaptığı şuna varmaktadır: Korku ve zorla Hinduların en miskinlerini müslüman yapmaktansa, ulusun toptan gönlünü alarak en güçlü ve işe yararlarını devlet ve ordu işlerinde kullanabilmek.

Ebül-Fadl'ın az sonra yazdığı Ekber'in aşağıdaki sözü, onun ilerde gerçekleştireceği gibi türlü dinlerle bir bireşim (synthèse) yapmak amacını belirtmekte ve Badaunlu'nun yukarda geçen bir sözünü doğrulamaktadır; Ekber'in sözü şudur: "Adam odur ki araştırma yolunda insafı kendine kılavuz yapar, her guruhtan (din veya mezhep mensupları anlamında) aklın kabul edeceği şeyleri alır, böylelikle belki anahtarı kayb olmuş olan kilit açılabilir„

[1] Ekbernâme, c. III, s. 255.

Ekber'in gönül almak için bazı ölçemleri

Besbelli idi ki bütün bu olan bitenler mutaassıp "ulema„yı Ekber'e candan düşman kılmakta idi ve bunların ülke içinde patırdı çıkarmaları beklenilmeliydi; Ekber'in birçok ölçemleri bu kaygı ile ilgili sayılmalıdır.

O sıralarda Ekber, Hinduların kendisine karşı gösterdikleri bağlılık ve fedakârlıkları çok övmekte, bunları yakınlarına örnek olarak göstermekte[1] ve mal, can, namus ve dinlerini, yani acunda en çok sevilen veya kutsal sayılan dört şeyi feda ettiklerini sık sık söylemektedir[2]. Besbellidir ki bu sözler, onların zorla islâmlaştırılmıyacakları hakkındaki sozlerle birlikte, bunları daha çok kendisine bağlamak için sarfedilmektedir.

Bundan başka Ekber birçok yoksul evleri yaptırır ve pek çok para dağıtmaları olur[113]; bunun gönül kazanmak ve hocaların karşın propagandasını baltalamak amaciyle yapıldığı kolayca anlaşılır.

Ekber epey zamandır hacıları toplu olarak götürmek, Hicaz'a yolladığı paraları gerekenlere (yoksul hacı, ulema vesaireye) dağıtmak ve ora "şerif„ leriyle temas etmek için her yıl oraya bir Mir Hac yollardı; işbu 1578 yılında yukarda anlattığımız durumda iken bu işe daha çok önem verir; Ebül-Fadl'a göre[4]:

"Bu altın bahşi işini öğrenen Rum ve Şam'ın mühtaçlarının Ceziret-ül-Arab'a toplanacakları belli olduğundan ve

[1] Ekbernâme, c. III, s. 256.

[2] Bunun anlamı şudur: Ekber bazı Hindularla ve bunlar arasında ilerigelen Raçputlarla sıhriyet peyda ettikten ve birçoklarını yüksek mevkilere çıkardıktan sonra onların bir kısmını kendisine tabi olarak diğer Raçputlara karşı savaştırmıştı; bunlar kendi ırkdaş ve hattâ akrabalarına karşı Ekber için vuruşmuş ve bu yüzden birçok tariz ve hücumlara uğramışlardı; kendilerine yapılan en ağır tarizler arasında Racistan geleneklerine ve Hindu dinine göre en büyük ayıp ve günah olan kendi «kast» ından (Hindulara has bir soysal bağ, bk. ilk cilde) olmıyanlara kız vermek ve onlarla aynı sofrada yemek suçu vardı. Bunlar bu sözlere kulak asmıyarak pervasızca Ekber hesabına Racistan'ın birçok yerlerini fethetmiş ve gerçekten onun veya devletinin uğrunda mal, can, namus ve dinlerini feda etmiş veya tehlikeye koymuşlardır.

[3] Ekbernâme, c. III, s. 263.

[4] Ekbernâme, c. III, s. 264.

orada bulunan yerli ve yabancıların aldıkları para dolayısiyle minnetleri padişaha sunulduğundan, ondaki cömertlik denizi dalgalandı ve buyurdular ki açık gözlü ve gönülden anlar bir adam Mir Hac'lığa anday gösterilsin ve bu sefer önce gönderilen paranın iki katı gönderilsin„.

Burada Rum, Anadolu ve Rumeli, yani Osmanlı ülkesinin Türkçe konuşan kısımları anlamındadır; bundan Ekber'in propagandasının ne kadar geniş olduğu görülür.

Ekber'in kendini Hint Müslümanlarının dinî önderi ilân ettirmesi

Badaunlu'ya göre [1] 987 yılında (1579) Ekber hem din, hem dünya önderliğini kendinde birleştirmek isteğine düşer, çünkü herhangi bir işte başka birisinin ondan üstün durumda olması onun için çekilmez bir yükmüş. O, Peygamber, Hülâfa-yı Raşidin (Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali) ve Emîr Timur Sahibkiran ve Mirza Uluğ Bey Gurkan gibi bazı büyük padişahların cuma namazından sonra hutbeyi kendileri okuduklarını duymuştur; görünüşte onlara benzemek, gerçektense "Müçtehid-i Zaman„ olduğunu göstermek için O da bunu yapmaya kalkışır (temmuz 1579 başı); ancak şaşalayıp kürsüden iner. Ertesi cuma yüz bin kişilik bir kalabalık toplanır ve Sultan Hoca adındaki "Sadr„ ile ünlü komutanlardan Kılıç Han herkese birer altın dağıtırlar.

Az sonra (eylûl 1579) Avrupa tarihçilerinin "yanılmazlık buyrultusu„ (İnfallibility decree) dedikleri fetva çıkar [2]. Buna Ekber'e sunulduğu için "arîza„da denilmiştir; metnin geniş bir çevirmesi aşağıdadır:

"Hindistan, güven ve barışın merkezi ve adâlet ve şefkatin yurdu durumuna girmiş olduğu için birçok halk ve bunlar arasında birçok "ulema„ oraya göçüp orasını kendilerine yurt edinmişlerdir. Bizler ki, hem "şer'„ in ve "fıkh„ın bütün kısımlarını ve "akıl„ ve "nakil„ e dayanan bütün hükümleri bilen, hem de dine bağlılıkları ve doğruluklariyle tanınmış başlıca "ulema„ yız, 1. "Allahın, Peygamberin ve buyruk sahiplerinin

[1] Müntehab-üt-Tevarih, c. II s. 268 v. s.

[2] Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 271.

sözünü dinleyin„ diyen ayeti [1]. 2. "Kıyamet gününde Allahın en çok seveceği insan elbette "imam-ı âdil„ dir, kimki Emîr'in sözünü dinlerse Onun (Allah'ın) sözünü dinlemiş olur, kimki Emîre karşı âsî olursa ona (Allaha) karşı âsî olur diyen gerçek hadisi, 3. " Akıl „ ve " nakil „ e dayanan daha birkaç kanıtın derin anlamlarını iyiden iyiye inceledik ve şunda birleştik ki Allah'ın gözünde "Sultan-ı adil„ mertebesi " müctehid „ mertesinden üstündür. Bundan sonra açıklarız ki Şehinşah-ı İslâm, Emir-ül Müminin, Zillüllah-ı fil Arz, Ebül Feth Celâl-üd-Dîn Muhammed Ekber Padişahı Gazi (Allah Devletini daim kılsın) en adil, en hakîm, en Allah'tan korkan padişahtır. Dolayısiyle ileride Müctehidlerin, üzerinde biribirine uymayan düşünceler besledikleri bir dinî sorum ortaya çıkar ve eğer pâdişah milletin [2] menfaati ve siyasal gereklikler bakımından bu düşüncelerden birini seçer ve bu yolda bir buyrultu çıkarırsa biz bu buyrultunun bizleri ve bütün milleti bağladığını kabul ediyoruz. Şunu da bilitliyoruz ki eğer pâdişah yeni bir buyrultu çıkarmayı gerekli bulursa biz ve millet için ona uymak borçtur, yeter ki buyurltu yalnız Kuran'ın bir ayetine uygun olmakla kalmasın, aynı zamanda millet için de gerçekten faydalı olsun; bundan başka şunu da bilitliyoruz ki pâdişahın böyle bir buyrultusuna karşı koymak yalnız ebedî hüsran doğurmaz, bu dünyada da mal ve dinî faydaların kaybını gerektirir„.

Bu "fetva„ veya "ariza„ nın Ekber'e sunulan metni Şeyh Mübarek'in el yazısiyledir; daha önce adları çok geçmiş olan Mevlâna Mahdum-ül-Mülk ve Şeyh Abd-ün-Nabî de imzalayanlar arasındadır.

Bu belge, başlıca dinî sorumlarda "ulema„ nın anlaşamadıklarını açığa vuran "İbadethane„ tartışmalarının İslâm dinî bakımından bir sonucu sayılmalıdır; bununla Ekber, Hindistan müslümanlarının dinî önderi olmaktadır.

Ebül-Fadl bu işi dumanlı bir biçimde ve asıl olayı özet olarak anlatmakta, ancak onu daha çok şumullü ve bütün dinleri kapsayabilecek gibi göstermektedir.

[1] «Nisa» suresinin 57 inci ayeti: «Ya Eyyühellezine amenu atiullahe....»

[2] Arapça anlamında, İslâm milleti yerine kullanılmış.

Ona göre [1] :

"Kutsal ruh„ yani Ekber " müctehid „ den üstündür; zamanın mizacına uygun olan ilâç " hidiv„ i "ictihad„ unvaniyle çağırmak ve din ve mezhepler karışıklıklarını ona sunarak düğümü çözmesini ondan dilemektir.

Bu düşünceler Ekber'e sunulur, o da bu işi hatır için kabul eder, bunun üzerine fetva çıkar; Ebül-Fadl bunun özetini şöyle verir :

" Acunun hidivi„ yani Ekber'in"imam-ı vakit„ ve "müctehid-i rüzgâr„ dır; geçmişlerin ihtilâflarından ve beliğ hakikat arayıcıların sürü sürü mezheplerinden neyi seçerse, öbür insanlar onu kabul etmekle Allahın rızasını kazanırlar.

Badaunlu'ya göre Ekber, bundan sonra "La İlahe İllallah, Ekber-ü Vekilullah„ gibi sözler çıkarttırır, ancak dışardaki kötü tesiri dolayısiyle bu, hareme hasredilir; yukarıda sözü geçen ulema "vahy„in imkânsızlığı dolayısiyle Kuranın gerçek olmayacağını ileri sürerler [2] v. s.

Ekber'in giriştiği bu dinî uğraşların yakınlarından iki kişi üzerindeki tepkisini, onun Osmanlı pâdişahı hakkındaki hassasiyetini göstermesi dolayısiyle aşağıya koyuyoruz [3].

Ekber, atakalarından, yani süt babalarından, veliahdının atalığı olan ve beylerbeyi unvanını taşıyan Kutb-üd-Dîn Hanı ve ricalden Şahbaz Hanı dinî yeniliklerine taraftar yapmağa çalışırsa da her ikisi de şiddetle itiraz eder ve atakası der ki: "Bütün bu işleri duyunca Garp hükümdarları ve ezcümle İstanbul sultanı ne diyeceklerdir?„ Buna çok kızan Ekber, Hindistan'da İstanbul'dan aldığı gizli bir vazife ile mi bulunduğunu, veyahut Hindistan'dan çıkacak olursa İstanbul'da kendisi için bir mevki mi hazırlamak istediğini sorar, fakat işi tekdirden daha ileriye götürmez.

Ekber ve Hıristiyan misyonerler

Ekber öbür din bilginleri gibi hıristiyan misyoner ve papazlarını da dinî tartışmalarında bulundurmayı düşünür ve 1579'da, Hint denizlerindeki Portekiz sömürgelerinin başkenti olan

[1] Ekbernâme, c. III, s. 269.

[2] Ebül-Fadl çok yerde Ekber için «Hidiv-i Cihan» demektir; bunu «Allahın yer yüzünde vekili» anlamında kullanmaktadır.

[3] Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 273.

Goa'ya bir elçi ile bir mektup gönderir: bunda iki bilgin rahibin incil ve hıristiyan dininin esaslı kitaplariyle birlikte yanına gönderilmesini ister ve bu dinde iyi ve mütekâmil yönleri öğrenmek dileğinde bulunduğunu bildirir.

Elçi ve mektup Goa'ya varınca oradaki Cezvit misyonerleri Ekber'i ve onun yolu ile bütün Hindistan'ı hıristiyan yapmak ümidine kapılırlar; genel vali ise misyonerlerin tutu (rehine) gibi alıkonulmak için istenildikleri kuşkusuna düşer. Sonda iki misyoner ve tercüman olarak da yeni tanassur etmiş bir yerli gönderilir. Bu heyet Ekber'in yanına giden ilk resmî misyoner heyeti olur; ondan önce O, birkaç hıristiyan papası ile görüşmüş ve onlardan hıristiyanlık hakkında bilgiler edinmişti.

Goa'dan gelen misyonerler, dar kafalı mutaassıp, ancak içten inan sahibi ve özel ahlâk bakımından da iyi ve yüksek kimselerdi. Bunların Müslüman ulemasına karşı iki bakımdan üstünlükleri olacaktır: birincisi, İslâm hizpları ve üleması arasındaki karşınlıklar gözleri önündeki tartışmalarda açığa vurulurken İslâm üleması o anda Avrupa'daki din karşınlıklarını ve bunların pek amansız savaşlar veya "enkizision" işkenceleriyle çözülenegeldiklerini pek bilmemekte idiler. İkincisi, gelen misyonerlerin şahsî yüksek ahlâkı bazı müslüman ulemanın açığa vurulan ahlâksızlıklariyle karşılaştırılınca bu, hıristiyanlıktan yana bir propaganda vesilesi oluyordu; Ekber'in sarayında ise kimse Avrupa'da Borjiya (Borgia) lar gibi Papaların, kardinalların ve bir sürü papazların utanılacak ahlâksızlıklarını bilmediği için karşı propaganda imkânsızdı.

Ekber Cezvit misyonerlerini çok iyi karşılar ve epey zaman onları sarayında misafir eder. Bunların dinî tartışma ve ikna usulleri hep skolastik özde ve dar anlayışlıdır; ana çizgilerini aşağıda veriyoruz [1]:

"Ahd-ı Atik" te İncil'in geleceği bildirilmektedir, halbuki Kur'an hiç anılmamaktadır; dolayısiyle İncil, Kur'an'dan üstündür, hatta İncil gerçek, Kur'an ise uydurmadır. Madem ki (Peygamber) Muhammed, İncil'in Allah'dan gelme bir kitap olduğunu kabul etmiştir, İsa'nın uluhiyetini (Allah olduğunu) kabul etmemesi kendi kendini yalanlamaktan başka birşey

[1] Müntehab-üt-Tevarih II, 273 [2] Maclagan, s. 30.

değildir. Hıristiyanların "Ahd-ı Atik„ ve "Ahd-ı Cedid„i değiştirdikleri (tahrif ettikleri) saçma bir yalandır, bunu yapan Muhammed'dir v.s.„ Bundan başka misyonerler hıristiyanlığın esasları arasında bulunan "teslis„ gibi nazariyeleri ayrıntılariyle anlatırlar ve Muhammed'in şahsî hayatını ve düşüncelerini ağır biçimde tenkit ederler.

Misyonerlerin bu biçim konuşmaları İslâm ulemasını çok kızdırır; o kadar ki, misyonerlerin inanına göre, mollaları yenilmiş görmekle memnun olan Ekber, gizlice misyonerlere haber gönderip Muhammed'e aşırı tariz etmemeleri öğüdünü vermek zorunda kalır; onlar da şu yolda karşılık verirler: "mademki padişah gerçeği öğrenmek istiyor, onu kendisine bildirmek bizim görevimizdir. Mollalar "Allah'ın Oğlunu„ yani İsa'yı ve kutsal kitapları yalancı çıkarırken bizi, Kur'an ve Muhammed hakkında bildiklerimizi söylemekten alıkoymak doğru değildir [1].

Mollalarla misyonerler arasında tartışmalar epey kızışmış olmalıdır ki biribirlerine, kimin dininin "Hak dini„ olduğunu göstermek için ateşe atılmayı bile önerirler [2]. Ancak bu işe gerçekten girişilemez; girişilmeme sebepleri her yazarca başka türlü anlatılmaktadır.

Ekber'in hıristiyan dini karşısındaki durumu

Misyonerlerin yazılarından öyle anlaşılmaktadır ki Ekber hıristiyan dini hakkında çok merak göstermiş, ancak onun esaslarına inanmaya veya ona girmeye hiç eyginlik göstermemiştir; aşağıdaki olaylar bunu gösterir:

Bir gün Ekber misyonerlerin saray içinde kilise haline koymuş oldukları bir odaya girer ve oradaki Meryem Ana resmini, hem müslüman, hem hindu, hem de hıristiyan usulünde selâmladıktan sonra der ki: Allah bütün ulusların saygılarını hak ettiği için onu üç biçimde de selâmladım. Bu geniş düşünce, dar düşünceli misyonerlere bir ders sayılabilir. Bundan sonra Ekber misyonerlerle konuşmaya koyulur. Onların anlattığına göre hıristiyan dininin en iyi din olduğunu ve İsa'nın hayatının

[1] Goldie, s. 67.

[2] Bak. Ekbernâme, c. III, 245 - 5 ve İngilizce tercümesindeki uzun hâşiyeye (c. 368); Müntehab-üt-Tevarih (c. II, s. 299) ve Maclagan s. 31).

insanlığın üstünde bulunduğunu kabul etmekle birlikte Allah'ın bir oğlu olabileceğini anlıyamadığını söyler.

Ekber bir defa kilisede " Mes „ esnasında, yani İsa'nın ekmek ve şarap biçiminde mihrapta hazır olarak kendini yeniden adak ettiği farzolunan mucize esnasında hazır bulunmayı ister ve her şey bittikten sonra misyonerlere der ki : yediniz içdiniz ve bana ikram etmediniz! böylelikle "mucize„ ye inanmamış olduğunu açıklamış olur.

Ekber keza "teslis„, yani baba (Allah), oğul (İsa) ve "kutsal ruh„ un hem üç, hem tek olması ve " tecessüm „ (incarnation), yani Allah'ın insanlaşması ve İsa biçiminde dünyada görünmesi gibi dinî sırların kendisine, anlayabileceği bir tarzda açık olarak anlatılmasını ister [1], ancak verilen bilgi ve ayrıntılara kanmaz.

Ekber'in misyonerlerde bırakmış olduğu intiba, onların başkanının Goa'daki Cezvitlerin başına 1582'de yazdığı bir mektubun şu kısımlarından anlaşılmaktadır [2]:

" . . . . . Ben gerçekten onu anlıyamıyorum ; çünkü bize çok teklifsizlik ve içtenlik gösteriyor ve inana ait şeyler hakkında incelemelerden geri durmuyor ve bunu bütün kış dikkatle yaptı ; ancak öbür yönden başka şeylere sıkıldığı anlaşılıyor. Bir gün bana "gerçeğin„ ne olduğunu nasıl tayin edeceğini bilmediğinden şaşırmış bir durumda bulunduğunu itiraf etti. „

Müslümanlığı sömürenlere karşı bazı ölçemler

Bu yıl içinde, az aşağıda göreceğimiz gibi, Ekber'e karşı bir fetva çıkarılmasından sonra bazı hocaların ve pirlerin süyürgal denilen toprakları azaltılır veya geri alınır. Daha sonra keramet yapmak ve vecde gelmek gibi iddialarda bulunan birçok şeyh, pir, kalender ve derviş bir türlü sınava çekilir, yani bu işlerde bir oyun olup olmadığı incelenir. Badaunlu bu işle Hindu'ların görevlendirildiğini ve artık kimsenin vecde gelmez olduğunu yazar [3].

[1] Goldie, s. 75. [2] Goidie, s. 99.
[3] Müntehab-üt-Tevarih. c. II, s. 279.

Ekber'in dinî uğraşları nasıl anlaşılmakta idi

Ekber'in bu uğraşlarından doğan düşünce ve dedikoduları Ebül-Fadl anlatmakta ve bunları yalanlamaktadır; bunlar halkın genel düşüncelerini açıkladıkları için bazı kısımlarının özeti aşağıya konulmuştur [1]:

"Bazıları Ekber'in Allahlık iddiasında olduğunu ileri sürmüşler, bunlar ebedî hüsranla karşılaşmışlardır. Bu dedikoduya kapı açan diğer cihet, Ekber'in etrafındakiler arasında Nuseyir meşrebinden olanların bulunması ve bunların Ekber'e "Muzhir-i Hak„ yani Allahı meydana koyan örnek„ demeleridir. Ekber "Sulh-ü kül„ kaidesi mucibince bunlara ses çıkarmamıştır.

"Bazıları onun Peygamberlik iddiasında bulunduğunu söylemişlerdir; bu zanna yol veren olay, onun yeni kanunlar yapması ve din ile dünya çimenliğini yeşillendirmesi ve eskilerin sözlerindeki tezadları meydana çıkarmasıdır. Ekber bunu duyunca hayret etti, fakat bunlara karşı baskıda bulunmayı uygun görmedi.

"Bazıları Ekber'i müslümanlık aleyhinde gösterdiler; tek delilleri, herkesi aynı surette iyi kabul edişi, bütün dinlere mensup ülema ile görüşüp hakikatı arayışı ve cahillerin iddialarını tetkiksiz kabul etmeyişidir. Bu dedikoducular ezcümle Ekber'in Peygamber ailesine karşı ondan evvel hiçbir hükümdar tarafından gösterilmemiş derecede itibar göstermesini ve iyilik etmesini unutuyorlar.

"Bazıları Ekber için şiî oldu dediler; sebeb olarak sünnî ve şiîleri münakaşa ettirmesi ve müreccah olanı seçmesidir; ekseriyetle şiî olan İranî'lere gösterilen teveccüh de bu fikrin ileri sürülmesini kolaylaştırmıştır. Halbuki bu dedikoducular Turanîlerin büyük yerlere tayinlerini bilmemezlikten gelmektedir.

"Bazıları Ekber'in Brahma dininden olduğunu iddia ettiler: bu yalanın sebebi Ekber'in mahremiyetine Hindu hakîmleri kabul edişi, memleketin maslahatı icabı olarak onların mevkiini yükseltişi ve memleketin iyiliği için onlara hoş muamele edişidir.

[1] Ekbernâme, c. III, s. 271 v.s.

Ebul-Fadl hülâsa olarak üç şeyin dedikoduları doğurduğunu ekler:

"1. Türlü dinlere mensup âlimlerin sarayda toplanması ve her dinde iyi bir şey olduğu için herbirinin bir aferin hissesi alması ve Ekber'in insafının fazlalığı yüzünden hiçbir mezhebin iyilikleri üzerine diğer bir mezhep mensuplarının suiniyetinin bir perde örtememesidir (yani müslüman ülemanın diğer dinlerdeki iyilikleri örtmelerine müsaade edilmemesidir).

"2. "Sulh-ü kül„ yani herşey ve herkese şamil sulh esasının kabul edilmiş olması ve muhtelif din ve mezheplerin maddî ve mânevî alanda muradına ermesidir.

"3. Zamanın kötü adamlarının aşağılığı ve dolambaçlı yolları„.

Misyonerlerin Ekber'in dinî siyasasını anlayış tarzı

Bu anlayış tarzı onların şu yazılarında görünmekte [1] ve Ekber'i az çok "rationalist„ (uscu, akılcı) gibi göstermektedir :

"İmparator Ekber bir müslüman değildir ve her türlü inan hakkında şüphe beslemektedir; O, güvenle ileri sürüyor ki Allahca tesbit edilmiş bir inan şekli yoktur, zira incelediği inan biçimlerinin herbirinde akıl ve mantığa uygun olmayan birşey buluyor ve öyle sanıyor ki akıl ve mantık herşeyi kavrıyabilir. Mamafih bazı zamanlar hiçbir inanın İncil kadar üzerinde tesir bırakmadığını kabul ediyor ve bir adamın bunu gerçek ve öbür inanlara üstün sayacak kadar ileri gittiği vakit onu kabule hazır olduğunu söylüyor. Sarayda bazıları onun güneşe tapan bir put tapıcısı, öbürleri bir hıristiyan ve daha başkaları da yeni bir din kurmak isteğinde bulunan biri olduğunu söylüyorlar. Halk arasında da imparator üzerinde türlü fikirler beslenilmektedir; kimi onun hıristiyan, kimi müslüman, kimi de put tapıcısı olduğunu ileri sürüyor. Bununla birlikte en akıllıları onun ne hıristiyan, ne put tapıcısı ne de müslüman olduğunu iddia ediyorlar, ve işin en doğrusunun bu olduğuna inanmaktadırlar veya öyle sanıyorlar ki O, halkın teveccühünü kazanmak için her dine uyan bir müslümandır„.

[1] Maclagan, s. 34.

Dikkate değer bir yön de şudur ki bugün elân Hindistan'ın aydın müslümanlarının çoğunda bir gelenek gibi yaşayan inana göre Ekber'in dinî uğraşlarının başlıca amacı Hinduların gönlünü almak ve onlarda İslâm dinine karşı bir eyginlik uyandırmaktı.

Ekber'in « Sulh-u Kül » siyasası ve Cezvitler

Ekber'in "Sulh-u-Kül„ adı verilen herkesin din ve inanma saygı göstermek siyasasından Cezvit misyonerlerin nasıl faydalanmak istedikleri bunların başkanının 1582'de Goa'ya yazmış olduğu, yukarda da anılan bir mektuptan anlaşılır[1]. Bunda Goa kentinde müslüman ve hindu gençlere Fars ve Hindî dillerinde öğretimde bulunacak iki papas okulunun açılması ve böylelikle Hindistan'ı hıristiyanlaştıracak unsurların yetiştirilmesi öğüdü verilmekte ve sonda şöyle denilmektedir: "bu bana tek plân gibi görünüyor, çünkü kıral (Ekber) açıkcana bilitliyor ki kendi ülkesi içinde herkes beğendiği dinden olabilir„.

Yine bu misyonerlerin yazılarından anlaşıldığına göre Ekber, onlara istedikleri kadar kilise yapmak iznini vermiş, ancak bunu açıktan açığa ilândan çekinmiştir.

Portekizlere karşı sefer hazırlıkları

Şubat 1580'de Ekber Frengi'lerin (Portekizlerin) Hint kıyılarındaki limanlarını almaya karar verir. İş, Dekken'in Müslüman ve Türk devletlerine bildirilir ve Hac yolunda birer engel olan bu limanları alacak orduya yardımda bulunmaları istenilir; böyle yapmakla hem dostluklarını açıklamış ve biteviye dillerinde dolaşan yararlık isteklerini yerine getirmiş, hem de Dekken köylülerinin (reaya) Gurkanlı ordusundan zarar görmesi ihtimalini önlemiş olacakları eklenilir.

Ebül-Fadl[2] bu seferin Hac yolunu açmaktan başka bir de dağınıklık yerine birlik (bir devletin büyümesi ve küçüklerin ortadan kalkması yolu ile) kurulması olduğunu yazar.

Bu sefer yapılmıyacaktır; sebebi, o sıralarda çıkan bir sürü ayaklanma ve hele Bihar ve Bengal ayaklanmasıdır.

[1] Goldie, s. 103. [2] Ekbernâme, c. III, s. 280.

X. Yönetimde düzeltmeler

1580 yılında Hindistan'ın doğrudan doğıuya Gurkanlı devletinin elinde bulunan kısımları 12 "sube„ ye ayrılır [1]. Bunlara merkezden (Ebül-Fadl'ın yazışından öyle anlaşılıyor) [2] bir sipahsalar (subedar da denir, vali ve komutandır), bir divan (maliye ve onunla ilgili oldukları ölçüde yönetim işlerinin başı), bir bahşi (ordu yönetim ve para işlerinin başı), bir mir adl (Adalet işlerinin başı), bir sadr (din ve evkaf işlerinin başı), bir kutval (güven işlerinin başı; daha çok il'in başkentinde), bir mir bahr (deniz ve ırmak işlerinin başı) ve bir vak'anüvis (olan bitenleri yazan ve validen geçmeden doğrudan doğruya merkeze bildiren) atanır.

Bu yeni biçim, o vakte kadar ilinde tek söz sahibi olan valiyi merkezce seçilmiş birçok işyarla az çok denetlemek ve bağlamak demekti ve doğal olarak birçok valinin hoşuna gitmedi.

İkinci bir yönetim düzeltmesi de vergi işlerinde yapılır. O vakte kadar vergiler (daha çok toprak vergisi) her yıl takdir edilirdi, devletin büyümesi yüzünden bu iş güçleşir ve gecikmelere uğrar, buna göre geçmiş on yıl gelirleri üzerine gelecek on yıl için bir takdir yapılır ve vergiler öyle tesbit edilir [3].

XI. Ayaklanmalar

1580—1581 yıllarında devlet içinde patlamaya hazır epey barut birikmiş bulunuyordu; " İbadethane„ toplantıları birçok mutaassıp hocayı kuşkulandırmıştı. Ekberin dinî işlerde kendini en yüksek, hattâ tek söz sahibi yaptırması hocaların elınden en önem verdikleri silâhı almıya varıyordu. Beylerin elinden topraklarını alıp hizmetleri karşılığı olarak onlara para vermek, beslemeleri gereken er ve atları sıkı bir denet altında tutmak ve böylelikle bir yandan ellerindeki topraklar halkından fazla

[1] صوبه ; Batıdan doğuya: 1) Ahmedabat (Gucerat). 2) Malva, 3) Ecmir (Racistan), 4) Delhi, 5) Agra, 6) Eved (Oud), 7) Allahabad, 8) Bihar, 9) Bengal (Orisa ile birlikte); Kuzeyde: 10) Multan, 11) Lahor (Pencap) ve 12) Kâbil.

[2] Ekbernâme, III, s. 282. [3] Ekbernâme, III, s. 282.

para almalarını, öbür yandan da devlet hizmetinde sarfı gereken paraların bir kısmını yemelerini önlemek demekti, suedar veya sipahsaların (vali ve komutan) yanına merkezden birtakım büyük memur yollamak onları da sıkı bir denet altında tutmak oluyordu.

Bütün bu kızgınlık sebebleri uygun bir durum bulunca patlak verecektir; ayaklananlar da açıktan açığa ayaklanmayan birçoklarından alttan alta yardım görecekleri için yenilmeleri çok güç olacak ve karşı koymaları uzun sürecektir.

Bihar ayaklanması

1580 başlarında Doğunun başlıca merkezi olan Cevnpur kadısı Muhammed Yezdî, Ekber'e karşı ayaklanmanın vacip olduğunu bilitleyen bir fetva çıkarır; çok geçmeden O, ve onunla birlik olan bi) kaç kişi oldürülürse de bu fetva Bihar ve Bengal'de ayaklanacaklar için mânevî bir destek olur.

Bihar ayaklanmasını Ebül-Fadl [1], yönetimin başında bulunanların yetersizliğine, bunların dağ kanunu işinde ve genel olarak askerî denetleme işlerinde aşırı çetinlik göştermiş olmalarına ve amillerin (tahsildar) herkesten rüşvet istemelerine yastamaktadır; bu sonuncular, işi o kadar ileri götürürler ki hükümetten aldıkları paraya göre at bulundurmayanlar rüşvet verip rahat bırakıldıkları halde at bulunduranlar rüşvet vermedikleri veya at aldıklarından paraları kalmayıp rüşvet vermedikleri için amillerin baskısına uğrarlar.

Anlaşılan yeni örgüte (teşkilâta) göre Bihar'a gelen işyarlar orada patlamıya hazır olan barut fıçısını ateşlemişlerdir. Ayaklanma başlayınca Bihar'ın başkenti olan Patna yağmaya uğrar ve hemen bütün Bibar ili ayaklanmış bey ve erlerin elinde kalır. Bunlar Bengal'den gelen ve oranın Afgan devletinden fethile elde edilen servetleri taşıyan büyük bir kervanı vurmak isterlerse de bunu başaramazlar.

Badahşan işleri

Ekber, Bihar üzerine bir ordu yollar. O sırada Kâbil ve Badahşan işleri de karışmıştır. Hacdan dönen Mirza Süleyman önce İran Şahı İsmail'in, O ölünce Kâbil'deki Abdül-Hakîm'in yardımiyle Badahşan'ı torunu Şah-

[1] Ekbernâme, III, s. 284 v.s.

ruh'tan almaya kalkışır; O anda Abdül-Hakîm, ağabeyine karşı Hindistan'da çıkan veya çıkmak üzere olan kargaşalıkları körüklemek ve onlardan faydalanmak düşüncesindedir; dolayısiyle Mirza Süleyman'ı iyi karşılar ve onunla birlikte Badahşan'ı geri almak için ona yardıma kalkışır; Ekber de Şahruh'a yardıma karar verir, anlaşılan O, Abdül-Hakîm'in ordusunu kendi Pencap ordusu ile Badahşan ordusu arasında ezmek isteğindedir; ancak Abdül-Hakîm Badahşan üzerine yürüyüşünü durdurur, çünkü arada büyük baba ile torun arasında önemsiz bir çarpışmadan sonra barış yapılmış ve ülke aralarında bölünmüştür. Ekber'in Pencap ordusu da yerinde kalır. Ebül-Fadl'ın yazış biçiminden Ekber'in Mirza Süleyman'la Şahruh arasındaki barışdan hoşlanmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Bengal ayaklanması

Çok geçmeden büyük Bengal ayaklanması olur; öyle görülüyor ki Ali Kulu Han ve Doğudaki öbür Özbek beyleri ortadan kaldırıldıktan sonra veya kaldırılmaları sırasında oralara Türkmen bey ve erleri yerleştirilmiş ve Bengal Afganlariyle savaş dolayısiyle ve onlar yenildikten sonra ülkeyi elde tutmak için bu Türkmenlerin sayısı çok arttırılmıştır. Her halde 1579-1580 'de bu son ülkedeki orduda çoğunluk bunlardadır.

Ebül-Fadl Bengal'in ötedenberi bir "Bulgakhane„ yani bozut ve kargaşalık yeri olduğunu ve eski yazılarda adının böyle geçtiğini söylemekte ve ayaklanma için birçok sebeb saymaktadır; şunları anacağız:

a) Vali Muzaffer Han'ın yeni kurala göre merkezden kendisine verilen işyarlar dolayısiyle kızgın olması, onları kendine eş görevli sayması, dolayısiyle küskün bir durum takınması,

b) Dağ kanununun uygulanılmasında, yeni vergi alma ve genel ordu denetleme işlerinde birdenbire aşırı çetinlik gösterilmiş ve birçok bey ve ere, ürkütme amaciyle, çok ağır cezalar verilmiş olması,

c) Rüşvet alma işleri,

d) Ekber, Bengal'de asker ödeneklerinin %100 ve Biharda %50 artırılmasını buyurmuşken artılışın gerçekten bu sayıların yarısını geçmemiş olması,

e) İyi düşünen doğru kimselerin birer bucağa çekilip bir işe karışmamaları, yani gücenik durum almaları,

f) Ekber'in dinî siyasası dolayısiyle yapılmış olan propaganda.

Ayaklanmanın başında anlaşma görüşmeleri olursa da oradaki Racput beylerinin, ayaklanmış birkaç kişiyi hemen öldürmekle işin bastırılabileceğini fısıldaşmaları, ayaklanmış Türkmen beylerini kuşkulandırır ve bu yoldaki görüşmeler kesilir.

Durumdaki tehlike

O anda Ekber için durum çok kötüdür; Bihar ve Bengal yeni alınmış ülkeler olduğundan oralardaki ordular kalabalık ve güçlüdür, hocalar ve genel taassup ayaklanmışları desteklemektedir ve Hindistan'ın her yönünde onların içten yardımcıları vardır.

Bu haberler merkeze gelince Ekber'in yakınları kendisinin Doğuya yürümesini söylerlerse de O, merkezden ayrılmayı doğru bulmaz; çünkü Doğudakilerin her yerde yanatı vardır ve kardeşi Abdül Hakîm her an Kâbil'den gelip Delhi-Agra bölgesini ele geçirmeye yeltenebilecek bir durumdadır, ayaklananların bu işe yüreklenmiş olmaları da az çok onun işbu kardeşi ne güvendiklerindendir [1].

O sırada, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, daha önce kaldırılmış olduğu halde yine alınmakta olan damga vergisi kaldı-rılır [2]. Badaunlu o sırada hem bunun, hem cizyenin kaldırılmış olduğunu yazar; halbuki cizyenin daha önce kaldırılmış olduğunu görmüştük [3]. Gucerat,Bihar ve Bengal gibi, son yıllarda ele geçen ülkelerde bu vergilerin ve hele cizyenin alınagelmekte oldukları ve bu sefer buralardan da kaldırıldıkları, Ebül Fadl'ın damga hakkındaki bazı meşruhatına rağmen akla gelebilir.

Merkezde de Ekber'e karşı bazı tertipler meydana çıkarılır; devletin öbür ucunda Malva ordusunda da bazı karışıklıklar çıkar ve vali Şecaat Han öldürülür, ancak orada iş bu kadarla kalır.

1 Ekbernâme, c. III, s. 294.
2 Ekbernâmc, c. III, s. 295-296.
3 Müntehab-üt-Tevarih, c. II, 276.

Bengal'de durumun çetinleşmesi

1580 yılının ilk aylarında Doğuda durum devlet için çok güçleşir; Bengal valisi Muzaffer Han, ayaklanmış olanlara karşı bir başarı kazanırsa da onları yatıştırmak fırsatını kaçırır ve üzerlerine bir merkez ordusu yollanıldığından dolayı Benga'le çekilin Bihar ayaklanmışları Bengal'dekilerle birleşirler, Muzaffer Hanın birçok adamları da onlara geçer ve sonda O, ayaklanmışların eline düşüp öldürülür (nisan 1580); ayaklanmış beylerden Kâbil'li Ma'sum Han "vekil„ (Abdül-Hakîm'in vekili), Baba-i-Kakşal Bengal valisi yapılır ve hutbe Abdül-Hakîm adına okunur.

Ancak Bahadur adında biri de kendi adına hutbe okutturmakla ayaklananlar arasına ikilik girmiş olur.

Ekber doğuya Han A'zâm Aziz Kökeldaş'ın (süt kardeşi anlamında) komutasında büyük bir ordu yollayınca ayaklanmışların durumu güçleşirse de, o yıl kesin bir sonuç elde edilemez ; yukarda sözü geçen Cevnpur kadısı Muhammed Yezdî'nin Ekber'e karşı ayaklanmayı vacip kılan fetvası, Cevnpur ve dolaylarında Masum Han Ferenkhudi adında bir beyin ayaklanması ve Bengal'e karşı giden büyük ordunun arkasını tehdit ederek onun bir kısmını kendi üzerine çekmesi bastırma işini çok güç ve uzun kılacaktır; bu savaşlarda karşılıklı ordular arasında bir yönden öbür yöne geçmeler de az değildi.

Bu sırada vezir (o devirde Maliye Bakanı karşılığıdır) Şah Mansur vergi toplamada aşırı çetin gittiği için işden çıkarılır ve Şah Kulu Mahrem'e (mevkuf tutulmak için) verilir; bu iş doğuda döğüşen orduca çok beğenilir [1].

Ekber'in kardeşine karşı seferi

1580 son ve 1581 başlarında Abdül-Hakîm de Hindistan durumunu olgun sandığı ve ayaklanmış beylerce çağrıldığı için Pencab'a saldırır, ilk yolladığı kuvvetler bozulursa da kendisi bir ordu başında ilerlemeye koyulur. Ekber de ona karşı yürür (şubat 1581). Ekber kendisi gelinceye kadar kar-

[1] Ekbernâme, c. III, s, 316; Ebül-Fadl bir «mestufi»nin (Defterdar muhasebeci) bir «bitikci» (kâtip) den ilerisini düşünmesi gerektiğini yazmakta ve böylelikle vergi toplama işinde körü körüne çetinlik göstermemenin gerektiğini anlatmak istemektedir.

deşiyle savaşılmamasını buyurur ; anlaşılan birçok kişinin ona geçmesinden korkmaktadır ; Pencap'ta Abdül-Hakîm'e karşı gönderilen beylerin adından bey ve askerlerin çoğunun Racput oldukları anlaşılmaktadır ; Ekber'in en yakınları arasında Abdül-Hakîm'in yanatları vardır ; yukarda sözü geçen vezir Şah Mansur'un (daha önce görüldüğü gibi işden çıkarıldıktan az sonra yine o makama getirilmişti) onunla mektuplaşmakta olduğu görülür ve bu kişi öldürülür.

Ekber'in buyruğu gereğince Abdül-Hakîm'in karşısına kimse çıkmadığı için o biteviye ilerler ve Lahor'u kuşatır, içerde de yanatları vardır ; ancak ağabeyi Ekber'in yaklaştığını duyunca kendi dağlık bölgesine çekilir ; kendisiyle birleşmiye çalışan Cevnpur bölgesindeki ayaklanmış beyler bu yüzden daha kolay ezilirler.

Ekber, Sint kıyısına gelince daha ileri gitmeden önce kardeşine adam gönderip onu çağırtır ve onunla barışmak isterse de Abdül-Hakim tuzağa düşmek korkusu ile gelmez ve barış görüşmelerine de yanaşmaz. Ekber de onun arkasından dağlık bölgeye girer (Kâbil denizden 1800 m. kadar yüksektedir). Beylerin çoğu bu dağ savaşına karşındırlar ve yapılan türlü danışma toplantılarında bunu açıklarlar ; ancak Abdül-Hakîm, Ekber'in ona yeniden kendisine bağımlılık göstermiye varacak olan hiçbir barış önergesine yanaşmadan çekildiği için Ekber ileri gitmek zorunda kalır. Bir yandan da kardeşinin Özbeklerden yardım istemesinden korktuğu anlaşılmaktadır [1]. Temmuz 1581 sonunda Kâbil'den birkaç konak aşağıda Ekber'in oğlu Şehzade Murad'ın başbuğluğu altında bulunan bir kol, bir kısım Abdül-Hakîm birliklerini bozar. Bu son kişi biteviye Ekber ordusundaki Turanî ve İranilerin (bu sonuncularla Kızılbaş Türkmenler kast edilir) kendi yanına geçecekleri ümidiyle askerlerini yüreklendirmiştir. Ekber ağustos başında Kâbil'e girer. Ancak Abdül-Hakîm'i af eder ve ülkeyi yine ona bırakır (Turan'a kaçmasın diye). Ekber'in ordusunda Turan'a sefer yapılacak diye bir korku doğmuş idise de O, kardeşini afedip geri dönünce herkes sevinir. [2].

[1] Ekbernâme, c. III, s. 354. [2] Ekbernâme, c. III, s. 369.

Böylelikle Ekber için en büyük tehlike, yani kardeşinin doğuda ayaklanmış olanlarla birleşmesi veya korkup Turan'a kaçıp Özbeklerden yardım alması tehlikeleri önlenmiş olur; artık doğu ayaklanmışlarını ezmek bir zaman işi olmuştur.

Doğudaki ayaklanmanın bastırılması

Doğuda ayaklanmış olanlar Bihar'ı yeniden ele geçirmiş idiseler de, temmuz 1581'de büyük bir bozguna uğramışlardı. 1583 ve 1584 de kısmen yenilmek sonucu, kısmen de aralarına bozut girmesi yüzünden dağılacaklar ve Bihar, Bengal, Orisa yeniden Gurkanlı devletinin eline geçecektir. Ekber, suçlarının bağışlanmasını istiyenlere karşı yumuşak davranır. Bu patırdılar yüzünden şurada burada bağımsızlaşmış Afgan beylerini ve yerli hükümdarları da yenmek, ortadan kaldırmak veya yeniden bağımlandırmak gerekecektir, bu işin serpintileri 1592'ye kadar sürer, Orisa da hutbenin Ekber adına okunması 1590'dadır.

Bengal ayaklanmasının söndüğü sıralarda Gucerat'ta ayaklanmalar çıkar (1583); sebebler, yine dağ kanunu ve genel olarak askerî denetleme işlerinde aşırı çetin davranılması ve "avlıkların„ geri alınmasıdır; son Gucerat sultanı Muzaffer Şahın, Ekber'in adamlarının elinden kaçıp işbu ülkeye gitmesi ora işlerini büsbütün altüsteder. Bu ayaklanmalar 1584 de bastırılacaktır.

XII. Yönetim işleri

Ekber kardeşine karşı seferde iken her yerde bütün halkın sayısının ve işlerinin, gelir ve giderlerinin öğrenilmesini ve kimsenin bir iş görmeden yaşamaması için bir buyrultu çıkarır, "taki dışı iyi görünüp içi kötü olanlar meydana çıkmış olsun„ [1]. Amacın ve işin şumulünün ne olduğu kesin anlaşılmamakla birlikte son sözden, gideri gelirinden çok olanların ve dolayısiyle Ekber'e düşman teşkilâttan para alanların meydana çıkarılması amacının güdüldüğü sanılabilir.

Ekber, Kâbil'den döndükten sonra bütün devlet için tek bir "Sadr„ atamak kuralını kaldırıp bu görevi birkaç kişi arasında

[1] Ekbernâme, c. III, s. 346,

böler, yani başlıca vilâyetlere biribirine karşı bağımsız "Sadr„ lar yollar; söylenilen amac, süyürgallarla (hocalara v. s. ye geçinmeleri için verilen topraklar) yerinde ve daha kolaylıkla uğraşan birinin bulunması ve dolayısiyle bu işlerin gecikmeden ve daha doğrulukla görülmesidir [1]. Gerçek amaç, Osmanlı "Şeyh-ül-İslâm„ ına benzer tek bir kişi yerine vilâyetlere dağılmış, nüfuzları daha çok az, kimseler bulundurmaktadır. Ekber, yine bu gibi düşüncelerle, mutaassıp olmıyan ve kendilerine güvenilir kimseleri, türlü vilâyet ve kentlerde kadınların başına geçirir (Cevnpur kadısı Muhammed Yezdî'nin fetvası olayı yenilenmesin diye) [2].

Alım satım işlerini denetlemek işine de koyulur; kendilerine karşı güven beslediği ileri gelen beylerden herbirini bir cins eşyanın denetleyicisi yapar (narha göre satılması için olacak). Bunlar alıcılardan (toptancılar olacak, çünkü Ebül-Fadl tecimerlerin zarardan korunması amacını da anmaktadır) % 1/2 ve satıcılardan % 1 alacaklar ve bu paraların yarısı kendi zahmetlerinin karşılığı olacaktır (öbür yarısı hazineye gidecek demektir). Evlenme işlerini denetlemek üzere "Toy Beyi„ olarak Baki Han atanır; iki taraftan da % 5 alacaktır ("Mihr„ lerden mi pek iyi anlaşılmıyor) [3].

Ekber dul kalmış Hindu kadınlarının istekleri olmadan diri diri yakılmasını da yasak eder ve bu Hindu geleneğine karşı bazen doğrudan doğruya kendisi uğraşır. Ebül-Fadl bir bildiğinin karısını kurtarmak için kendisinin olay yerine atla koştuğunu anlatır [4].

1583'de, doğuda ayaklanmış olanların ezildikleri sırada, Ekber, merkezde yeni resmî daireler tertip eder ve herbirinin başına: "Doğrulukları bilinen, yaradılışları iyi tok gözlüler„ getirir [5]. Bu, işleri bir türlü "Bakanlıklar„ arasında bölmek demekti; sayıları 12 olan "Bakanlıklar„:

1. "Lütuf ve Kahr„ a (Adalet?) varan işlerle evlenme ve doğum işleri,

[1] Ekbernâme, c. III, s. 234. ve 240; Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 204-205.

[2] Ekbernâme, c. III, s. 372. [3] Ekbername, c. III, s. 396.

[4] Ekbernâme, c. III, s. 402; Ayin-i Ekberî II, s. 42.

[5] Ekbernâme, c. III, s. 404.

2. Sarayların yönetilmesi işleri,
3. Din ve mezheplerin incelenmesi ve bilgi'nin ayırt edilmesi işleri,
4. Ulemaya geçimlik verilmesi ve genel "hayat„ işleri,
5. Ülkenin bayındırlaştırılması ve "halise„ işyarlarının atanması veya işden çıkarılması işleri,
6. Ordunun denetlenmesi ve asker geçimlerinin ta'yini işi,
7. Narh işleri,
8. Silâhların denetlenmesi ve yollara bakılması işleri,
9. Miras işleri (ölülerin mallarının "yatakdarlığı„) işi,
10. Elmas ve değerli madenlerin alım satım işleri,
11. Bina işleri,
12. Dilekçe işleri (hak istiyenlerin daverliği),

ile uğraşmakla görevlendirilirler.

XIII. Dinî devrimler

Ekber bütün uyruklarını, yani başlıca Müslüman ve Hinduları, vergi, işyarlık vesaire gibi yönlerde biribirine eş kılmak ve böylelikle devletin Hindu çoğunluğuna da güvenle dayanabilmesi imkânını elde etmek, yönetimi düzeltmek ve onu daha doğru ve iyi bir biçimde işletmek, büyük vali ve komutanların bağımsızlığa kaçmak eyginliklerini ve bunu kolaylaştıran durumları ortadan kaldırmak, hocaları kendine bağımlı kılıp kendisi Hindistan'da İslâm dininin başı olmak gibi işleri başarmış ve bütün bunları yaparken menfaatlerine veya taassuplarına dokunduklarının, bazı yönetim yanlışlıklarından da istifade ederek, çıkardıkları ayaklanmaları ezmişti. Dolayısiyle artık 1581-1582 yıllarından bu yana kimse ona kafa tutmadan istediğini yapabilecek bir duruma gelmişti.

Ekber'in yeni amaçları

Ekber'in bundan sonra dinî alandaki uğraşları şu yollarda olur:

a) kendini bütün uyruklarının dinî önderi yapmak.

b) İslâm ve Hindu dinleri arasında benzerlikler ve yakınlıklar arayıp bunları buldukca belirtmek ve öbür bakımlardan eş kılmış olduğu bu iki dinden olanlara inan bakımından

da aralarında yakınlık olduğunu göstererek onları biribirine daha çok ısındırmak.

c) Hem Müslüman, hem Hinduların birlikte kutlıyacakları bayramlar ihdas ederek bu yakınlaştırma ve ısındırmayı daha da berkitmek.

d) Her iki dinden olanlar için uygunlanacak lâik özde kanunlarla bu birliği daha da perçinlemek.

Bu siyasanın gelişmelerini aşağıda göreceğiz.

a) Ekber'in bütün Hindistan halkının dinî önderligine kalkışması

1581 yılında dahi, olan biten dinî işlere Ekber'in sürüklenmiş olduğunu sanmakta devam eden Badaunlu'ya göre, bilgin geçinen bazı aşaği ruhlu kimseler, Ekber'in İslâm dininin 72 hizbi ile Hindu dini arasındaki karşınlıkları ortadan kaldıracak olan "Sahib-i Zaman„ olduğunu bilitlerler. Amul Şerifi denilen biri Muhammed Basakvanî'nin yazılarını hatırlatır; bunlara göre 990 hicrî yılında (Badaunlu'nun yazısı 989 dadır) bir adam çıkıp yalanı yer yüzünden kaldıracak ve gerçek dinin mürşidi olacakmış; Şirazlı Hoca Mevlâna adında biri, bazı Mekke şeriflerinden "Mehdi„ nin o sıralarda görüneceğini bildiren bir yazı getirir.

Badaunlu bütün bunları anlatırken bu sözlerin Ekber'i Peygamberlik ve belki de daha yüksek bir derece iddia etmeye sevk ettiğini yazar [1].

Yine Badaunlu'ya göre birtakım Brahmanlar Ekber'in Rama ve Krışna gibi büyük Hindu mabudu Vişnu'nun bir "Avatar„ ı, yani dünyada görünen bir tecesümü olduğunu bilitlerler [2]. Böylelikle O, bu sana inanan Hindular için olsun bir mabut durumuna geçmiş olur.

Badaunlu, [3] Ekber'e karşı bağlılık ve fedakârlığın dört mertebesinin tesbit olunuşunu da anlatır, bunlar daha yukarıda Ekber'in imlemiş olduğunu gördüğümüz gibi onun uğrunda: mal, can, namus ve dinini feda etmektir; bir kimse bunlardan kaç tanesini fedaya hazır olursa o kadar fazilet ve mertebeye malik olmuş sayılır. Bu dört fazilet: hikmet, şecaat, iffet ve adalettir.

[1] Müntehab-üt Tevarih, c. II, s. 286

[2] Keza s. 326. [3] Keza s. 291 ve 303.

Badaunlu, bu işlere kötü bir renk vermekte ise de bu gibi fedakârlıkların ne demek olduğu Raçputlar dolayısiyle yukarıda görülmüştü ve sonuçta Ekber'e ve onun yapmak istediği devrim işine her bakımdan kesin olarak bağlı olmak demekti; bir mürşid veya öndere bu biçim bağlılık ise o devrin gelenek ve göreneklerine uygundu; ancak Ekber'in nüfuzunu kullanış tarzı, çok yüksek ve insanî idi; hele o zamanın Avrupa kıralları ve Enkizisyoncu papaları gözönüne getirilirse bu yön daha açık olarak göze çarpar.

Ekber'in dinî önderlik üzerinde pek çok sözü vardır; bunlardan iki tanesini aşağıya koyduk:

"Mürid etmek kula yaradıcısını anlatmaktır, müridi kendine hizmetçi yapmak değildir.„

"Başarı Allahın yardımına ve Allaha varmak için olgun (kemal sahibi) bir kılavuza bağlıdır. Birçok kişinin istidat cevheri bunlara nail olmadıkları için toprakta çürüyüp gitmektedir [1].

Ebül-Fadl Ekber'e "mürid„ olmak için yapılan töreni anlatmaktadır[2]; bu genel olarak, bir"tarikat„a girmek için yapıldığı söylenen törenlere benzemektedir. İki mürit karşılaşınca biri "Allah-ü ekber„ ve öteki "Celle- Celale hu„ demektedir (Ekber'in bütün adı Muhammed, Celâl-üd-Dîn Ekber'dir).

b) Dinleri yakınlaştırma işi İslâm ve Hindu dinleri arasında yakınlık ve benzerlikler bulmak ve belirtmek için yapılan uğraşlar şöyle toplanılabilir:

Ekber'in genel olarak "Tanrı konusu„ üzerinde pek çok sözü vardır; [3] bunların birçoğu: "Hepimizin taptığımız ayni şeydir„ ve "türlü dinlerin Tanrı ile adam arasındakı bağlar hakkında ileri sürdükleri iddialara pek güvenmeyin„ demeye varır; burada iki örnek vereceğiz:

"Herkes kendi düşünce ve anlayışına göre mahiyeti bilinmez Tanrıya bir ad takmış; ancak nişanı olmayanın adı nerede ?„.

[1] Ayin-i Ekberî, c. II, s. 231 ve 234.

[2] Ayin-i Ekberî; «Ayin-i Rehnümuni» bölümü.

[3] Ayin-i Ekberî, c. II, s. 227 den itibaren, bir kısmı Belleten sayı 5-6 s. 170-171 deki sözü geçen yazımızda vardır.

"Yaradılmışın yaradıcısı ile öyle bir bağlılığı var ki takrire sığmaz„.

Bundan başka Ekber, her iki dinde müşterek kutsal yönler bulmaya çalışılmıştı: güneş bunların başında gelir; bunun hakkında Hindu kutsal kitaplarında pek çok dua vardır; Ayin-i Ekberî'nin "Ayin-i Şebaruzi-i Efser-i Hidiv„ adını taşıyan ve Ekber'in nasıl vakit geçirdiğini anlatan bölümünde onun sabah, öğle ve akşam güneşi tazim yolundaki hareketleri anılır; Ekber'in de yine ayni eserin sonunda güneş hakkında pek çok tazim sözü vardı.

Bunu kötüye ve bir türlü dinsizliğe veya güneşe tapmaya yoranlara karşı Ekber kura'ndaki " Ves-Şems „ suresini ileri sürmüştür, işbu surenin ilk on ayetinde yukarıda sözü geçen üç vakt'e işaret olduğu iddiası ileri sürülebilir.

Hinduların en kutsal dua kitapları olan "Rig-Veda„ da [1] dahi, mabut Vişnu'nun bir hareketi dolayısiyle bu üç an'a işaret bulunduğu, işbu kitabın yorumcuları tarafından ileri sürülmüştür. Bütün bunlar güneşe karşı Müslüman ve Hindu dinlerinin özel bir saygı beslediklerini, yani bu noktada buluştuklarını gösterdiği için Ekber ve onun dinî danışmanları güneş sorumuna önem vermişlerdir.

Keza Ekber, ruhların bir vücut ölünce başkasına geçtiklerini söyliyen ve Hindu dininde önemli bir yer tutan tenasüh nazariyesini, belki açıktan açığa kendine mal etmemekle birlikte az çok benimsemiş ve bunun inanılılır bir şey olduğunu söylemiştir. Bu da iki din arasında benzerlikler bulunup onları belirtmek ve aykırılıkları silmek yolunda bir uğraş sayılmalıdır.

c) Müşterek bayramlar

Müslüman ve Hinduların birlikte kutlıyacakları bayramlar ihdasına da önem verilmiştir.

Ekber'in tahta çıkmasiyle başlıyan ve hicrî takvim gibi ay üzerine değil, güneş üzerine ayarlanan "Takvim-i ilâhî„ adında bir takvim çıkarılır [2]. Genel bayram gün-

[1] Dua: 22; beyit: 16, 17, 18.

[2] Daha doğrusu Ekber tahta çıktıktan sonraki ilk Nevruz'dan başlatılır (27/28 Rebiül-Ahir 963; o vakit Avrupa'nın birçok yerinde elan «Julien» denilen, Osmanlı da «Rumî» adı verilen takvim kullanılmakta idi, ona göre o devirde Nevruz 11 marta düşerdi ; boylelikle «İlâhî» takvimin başlangıcı 11/3/1556 dır.

leri: Ekber'in tahta çıkması, Nevruz, Mihrican (sonbaharın başı olup yukarıdaki haşiyeye göre 11 eylûle düşer) vesaire gibi bayramlar, türlü dinî takvimlere göre değil, bu takvime göre tesbit edilir, bunlara dinî bayramlardan büyük önem verilir ve bunlar geniş şenliklere vesile ittihaz edilirler.

Keza türlü dinden olan kimselerin kalabalık olarak toplanıp tanışmalarına yol açar diye fil, kaplan gibi hayvanların büyük meydanlarda dövüştürülmelerine Ekber önem vermiştir.

Bu türlü bir bayramın ilk kuruluşunun Portekiz misyonerlerince kendi merkezlerine anlatılışı çok dikkate değer[1]:

"Orucuna başladıktan üç gün sonra (Ekber) yeni bir paskalya (bayram) kurdu "Mercan„ diyorlar[2]; ve buyurdu ki o gün bütün beyleri tören giyimlerini giysinler; yerli muzika ve danslar vardı. Kıralın müneccimlerinden bunun ne olduğunu sordum, bana dediler ki ateşe tapan eski İran kırallarının kutladıkları bir yortudur. Müslümanlar bunu rezalet sayıyorlardı[3], ancak kimse onun (Ekber) gibi yapmamaya yüreklenemiyordu; çünkü O, bu ve buna benzer şeyleri yaparken bunları sevdiği veya beğendiği için mi yoksa uyruklariyle işi nereye kadar götürebileceğini denemek için mi yapıyordu bu yön belli olmuyordu.„

d) Müşterek kanunlar

Her dinden olanlar için uygulanılan veyahut İslâm şeriatına pek uygun sayılamıyacak kanunların başlıcaları aşağıdadır:

1. Birden çok kadın[4] almak yasak edilir (çocuk olmama işi müstesna), dul Hindu kadınların yakılmasını önleyici bazı bağlar konulur ve bu işde Hindu taassubuna karşı epey uğraşılır; keza bu dullar için yeniden evlenme hakkı tanılır (Hindularda bu genel slarak caiz değildir).

[1] Goldie: The First Christian Mission to the Great Mogol, s. 99.

[2] Mihrican veya Mihrigan olacak.

[3] Bu, zamanla anlayışların nasıl değiştiğini göstermektedir. Beyhakî'nin «Tarih-i Selâtin-i Al-i Sevük Tekin»inde Mahmut ve Mes'ud gibi İslâmın ve Halifenin büyük koruyucu ve yardımcısı «Gazi» sultanların bu Mihrican bayramını önemle kutladıkları ve bundan dolayı kimsenin onları «tekfir» etmeyi düşünmediği görülmektedir.

[4] Müslümanlar nikâhla dört ve «mut'a» denilen geçici nikâhla istedikleri kadar, Hindular da istedikleri kadar kadın alabilirlerdi.

2. Dördüncü dereceden akrabalar, yani kardeş çocukları arasında evlenmeler yasak edilir ve herkes elden geldiği kadar kendisine yabancı ve uzak kız almaya teşvik edilir. Asıl amaç, Hind'uların "kast„ dışında evlenmelerini sağlamak ve dolayısiyle yozlaşmalarını (tereddi) önlemektir.

Müslümanlarda da hem Hinduları taklid, hem de azlık oldukları için soy sop arasında evlenmeler pek çoktu.

3. Erkeklerin 16 ve kızların 14 yaşından önce evlenmeleri yasak edilir ve evlenme için ana babadan başka evleneceklerin de rızasının alınması şart koşulur. Amac, Hinduların daha beşikte çocuk evlendirmelerini önlemektir.

Evlenmelerle ilgili kanunların gerekçesinde sağlığa ait sebebler de vardır; bunların uygunlanmasiyle uğraşan işyarların başına "Toy Beyi„ denilmektedir [1].

4. Herkesin beğendiği dine girmesine ve her dinden olanların istedikleri gibi tapınma ve dua evi yapmalarına izin verilir.

5. Faizle borç para verilmesine müsaade edilir ve devlet hazinesi de faizle ödünç vermeye başlar.

6. Eğlence ve kumar evlerinin devletin denetlemesi altında açılmasına izin verilir.

7. Hekimlerin izniyle şarap içilmesine müsaade edilir ve devletce de şarap satmak için dükkânlar açılır; bu ölçem yavaş yavaş doktor raporu olmadan da şarap içilebilmesine yol açar; ancak sarhoş olup sokaklarda olay çıkaranlar ağır cezalara çarptırılırlar.

8. Eğitim işlerinde de değişiklik yapılır. Badaunlu'ya [2] göre "Ulum-u arabiye„, yani dinî bilgileri de kapsamak üzere arapcaya dayanan bilgiler yerine astronomi, matematik, tıp, hikmet (felsefe) gibi "gerçekten faydalı„ denilen bilgilerin okutulmasına önem verilir. Badaunlu buna "Kesad-ı fadl„ sözü ile tarih düşürmektedir (995 hicrî, 1587 m.) Ebül Fadl [3] da bilgiye verilen önemi ve çocukların çabuk ilerlemeleri için baş vurulan kuralları anlattıktan sonra öğretilen bilgileri şöyle sıralamaktadır: Ahlâk, hesap, siyak (kitabet olacak), felâhat

[1] Ayin-i Ekberî, « Ayin-i Kethüdai » bölümü.

[2] Müntehab-üt-Tevarih, c. II, s. 364.

[3] Ayin-i Ekberî, « Ayin-i Amuzeş » bölümü.

(tarım bilimi), mesahat (ölçüler bilimi), hendese (geometri), remil (devrin anlayışı gereği), tedbiri menzil (ekonomi). siyaset-i meden (siyasal ve medeni bilgiler), tıp, mantık, riyazi (matematik), ilâhî (dinî) bilgiler ve tarih. Ekber'in "Ahlâk„ı her şeyden ve bilgiden üstün tuttuğu bilindiği için bu sıralamanın bir önem sıralaması olduğuna hüküm olunabilir ve bu bakımdan Badaunlu ile Ebül-Fadl'ın yazılarının biri birini tuttuğu görülür.

XIV. "Tevhid-i ilâhî„, veya "Din-i ilâhî„

Ekber'in, kardeşi Abdül-Hakîm'i yenip merkeze döndükten sonraki dinî siyasasının yeni gidişini anlamakta türlü yazarlar arasında çok ayrılık ve karşınlık vardır. Avrupa tarihçilerinin hemen hepsi onun büsbütün ve açıktan açığa İslâm dinini bıraktığını yazarlar; bunlar, Badaunlu'nun ve Cezvit misyonerlerinin yazılarına dayanırlar. Doğu tarihçilerinin çoğu ise, Ekber'in İslâm dinine bağlı kaldığında direnirler.

İslâm dininin terk ve yasak edildiği iddiaları

Badaunlu siyasal anlayışı kıt, çok koyu mutaassıp bir adamdır ve onun birine "kâfir oldu„ demesinden çok bir şey çıkmaz. O, Ekber'in Hicrî 1000 yılında İslâmın ortadan kalkacağına inandığını ve dolayısiyle kendi muzir inanının uygulanılmasına artık engel kalmadı sandığını yazdıktan sonra [1] sıraladığı icraat (Tarihi Elfi'nin yazılması, şarap içme izini v. s.), hiç de yeni bir din çıkarıldığını gösteren özde şeyler değildir. Biribirine karışık biçimde kâh oruç ve namazın yasak edildiğini, kâh namazda ipekli giymenin mecburî kılındığını, kâh hutbede Ekber adının okunduğunu yazar ve ramazanda oruç tutanların iftar ve oruç bozma törenlerini anlatır [2]. Böylelikle namaz ve oruç yasağının gerçek veya genel olmadığını belirtmiş olur.

Cezvit misyonerleri de ona benzer bir durumdadırlar, bir zamanlar çok ummuş oldukları gibi Ekber'i hıristiyan yapa-

[1] Müntehab-üt-Tevarih c. II, s. 301 v. s.

[2] Müntehab-üt-Tevarih c. II, s. 306 v. s., 340, Bak. keza Belleten sayı 5-6, s. 162 v. s.

madıklarına kızmaktadırlar ve mektuplarında hep Peygambere ve hatta kendi taptıklarından başka imiş gibi Allah'a sövmektedirler [1]. Dolayısiyle İslâm dininin kaldırıldığına dair en ufak bir şey duyunca buna sevinerek inanmaları ve böylece merkezlerine bildirmeleri doğal (tabii) sayılmalıdır.

Ekber'in İslâm dinini bıraktığı iddiasında bulunanlar en çok şu üç yazıya dayanırlar:

1. Cezvit papaslarından Bartoli'nin "Baba (Padre) Ridolfo Akuaviva'nın [2] büyük Mogol yanındaki görevi„ adlı lâtince eserinde özet olarak şu vardır:

"Ekber Kâbil'den döndükten sonra valiler vesairenin ayaklanmasından doğmuş olan korkulardan kurtulmuş olur ve uzun zamanlardan beri tasarladıklarını açığa vurur: yeni bir din kurup onun başı olmak; bu din, kısmen Muhammed'in Kur'an'ından, kısmen Brahman'ların yazılarından ve işine geldiği ölçüde de Hristos'un İncilinden alınmış parçalarla kurulacaktır.

"Bu amaçla Ekber büyük bir toplantı yapar, oraya din bilginlerini ve komutanları çağırır, yalnız R. Akuaviva'yı çağırmaz [3]. Çünkü onun kutsal olan şeylere saldırı demek olan böyle bir işe ancak karşın olabileceğini biliyordu.

"Ekber (Bartoli'ye göre) kurnaz ve hileli bir politika düşüncesiyle„ şunları der: Bir baş tarafından yöneltilen bir devlette yaşayanların biribirinden ayrı ve biribirine karşın inanlar beslemesi ve başka başka kanunlarla yöneltilmesi doğru değildir. Dolayısiyle bütün bunları birleştirmeliyiz, şöyle ki hem hepsi bir olsunlar, hem de o birin içinde hepsi bulunsun; böylelikle herhangi bir dindeki iyi şeyleri kaybetmemek ve öbürlerindeki daha iyi şeyleri de kazanmak gibi bir kazanç sağlanılmış olur. Bunu yapmakla Allah'a tapma işi, halkın rahatlığı ve devletin güveni sağlanılmış olur„.

2. Badaun'lu der ki [4]:

[1] Bak. Goldie. s. 76, 78, 100 v. s.

[2] Ekber'in isteği üzerine Goa'dan kendisine yollanılan Cezvi papaslar kurulunun başkanı.

[3] Bu da papazların sözü geçen toplantıda olan bitenleri doğrudan doğruya değil, dolayısiyle öğrenmiş olduklarını gösterir.

[4] Müntehab-üt-Tevarih, s. 313.

"Devletin dininin yenilenmesi için yapılan bu toplantıda (kendisi orada bulunmamıştır) Raca Bagvan Das şunları söyler: Hindu'ların da Müslümanların da kötü bir dinleri olduğunu kabule hazırım, ancak bize yeni dinin ne olduğunu ve nelere inanmak gerektiğini söyleyin ki ben de ona inanayım„. Padişah biraz düşünür ve racanın yanında direnmekten vazgeçer. Ancak ulu dinimizin hükümlerini değiştirmek işine devam edildi ve bu tarih "*İhdàs-ı bid'at*„ sözü ile tesbit edildi (hicrî 990).

Bu tarih düşürmeden de anlaşılan şudur ki, gerçekten İslâm dinini kaldırmak ve din değiştirmekten çok dinde yenilikler (bid'at) yapmak istenilmiştir.

Yine Badaunlu[1], Ekber'in türlü dinlerin bilginleriyle görüşmelerini anlattıktan ve onların dinlerinden bazı görenekleri aldığını yazdıktan sonra yeni kurduğu dinî kurala "Tevhid-i ilâhî„ adını verdiğini yazar, ancak bunun ne olduğu üzerinde bilgi vermez.

3. Ekber'in şu sözleri[2]:

"Pek çok kişileri zorla dinimize soktuk, bu işi Müslümanlığa hizmet sanıyorduk; bilgi ve anlayışımız çoğaldıkça pek üzüldük, kendimiz müslüman olmadan başkasını ona bağımlı kılmak gerekli değildir, zorla gasp edilen (bir vicdan) dinli olmaz„.

Buradaki "kendimiz müslüman olmadan„ sözü Batı tarihçilerince Ekber'in müslüman olmadığı, yani İslâm'ı bıraktığı ve bunu açıkca bilitlediği anlamında gösterilmiştir; bizce bu söz hiç te bu anlamda değildir ve yalnızca onun müslümanlığın bütün gerekliklerini içten ve gerçekten yerine getirmeyenlerin başkalarını müslüman yapmaya kalkışmalarını kınadığını göstermektedir.

Ekber'den yana yazılar

Karşın yazarların yazı ve yorumlarını bırakıp Ekber'in ve ondan yana olanların yazılarına geçelim:

Ekber'in, Ayin-i Ekberî'de çıkmış olan sözleri içinde İslâmı bıraktığını ve yeni bir din çıkardığını açıklayan birşey yoktur; bu yolda yorumlanabilecek tek sözü şudur:

[1] Müntehab-üt-Tevarih s. 325. [2] Ayin-i Ekberî, c. II, s. 231.

"Her kim ki yüreğinin doğruluğu veya içinin bütün temizliği ile bizim ayinimizi kabul ederse manen ve maddeten yürek isteklerini elde edecektir„ [1].

Ebül-Fadl, "Ayin-i Ekberî'nin, "Ayin-i Rehnümuni„ bölümünde Ekber'i bir pir ve dinî mürşid gibi gösterir; yazdıklarının özeti aşağıdadır :

"Allahın tensibiyle insanların çoğu kendi yaptıklarını beğenir ve başkalarının yaptıklarını kınar ve bazıları da başkalarına kötülük etmekle zevk alır. Buna karşılık bazıları da vardır ki dünyaların nigehbanlığını (yani gözeticiliğini) kendi rahatına tercih eder. Öylelikle türlü kütleler kendilerini kendi uyku ve rüyalariyle eğlendirirler; arasıra biri kendi görenek ve huylarını bırakıp "taklit„ perdesini yırtar ve doğruyu görür. Fakat bilgi ışığı her evi aydınlatmaz ve her yürek söz dinlemeyi bilmez, ve eğer biri bu derece yüksek bir bilgiye irişirse korkudan susar; zira duyduklarını açığa vuracak olursa kötü mayalılar onu rezil eder, "kâfirlik„ ve "bid'atla„ lekeler ve belki de öldürürler. Fakat Âdem oğullarının talii yüzünden hakka tapma zamanı gelince, bir hükümdar, bu yüksek payeyi haiz olarak zuhur eder ve mânevî cihanın önderliğini üzerine alır. Müneccimler Ekber'in bu hasletini onun doğumundan beri keşfetmiş idilerse de O, bir zamanlar bu hasletini örttü, fakat Allah'ın istediğinin önüne kim geçebilir.... O da hidayet (yol göstericilik) işini ele aldı, müridlerinin çoğu (bu kelimeyi bilindiği için kullanıyoruz yoksa Ebul-Fadl "Ahlası Pişkân„ yani karşısındaki halis kimseler gibi tâbirler kullanmaktadır) onun bakışındaki ışıktan ve nefesindeki kudsallıktan bir tek gün içinde dertlerine öyle çare buldular ki başka ruhanî önderlerlerden kırk günde bulamazlar, Yogi (Hindu aziz ve keşişleri), Siyura (Cena mezhebi mensupları) kalender, hakîm, sufî gibi dünyayı bırakmış her türlü adamlar ve asker, tüccar, rencber gibi dünya için çalışanlardan bir sürü insanların günbegün bilgi ve anlayış gözleri açıldı. "Türk ve Tacık„ küçük ve büyük, âlim ve cahil her türlü halk adaklar yapıp huzura çıkmakta ve muratlarına ermektedirler. Birçoğu da uzaklık vesaire dolayısiyle uzaktan adaklar yapıp dua ile vakit geçir-

[1] c. II. s. 234.

mektedirler ve Ekber vilâyetlerin tanzimi ve memleketlerin zaptı ve avda eğlenmek için yola çıkarsa hiçbir kasaba, şehir ve köy bulunmaz ki oradan sürü ile insanlar gelip adaklarını sunmasınlar. Ondan dilenen şeyler işde başarı, sağlık, bir oğlun doğması, dostların buluşması, uzun ömür, servetin artması, mevkiin yükselmesi vesaire şeylerdir. Hakikatı bilen O, herkese uygun karşılık vermekte ve dertlere deva bulmaktadır. Bir gün geçmez ki birçok kimseler kâse ile su getirip onun huzuruna takdim ile nefes etmesini dilemesinler. O ki, gökteki sırları bilir, eğer ümit işaretleri görürse suyu alır güneşe tutar ve ona nefes eder. Keza çaresiz addedilen birçok hastalar nefesi ile iyi olmuşlardır„ [1].

Ekber'in yukarki sozü ve Ebül-Fadl'ın bu yazıları, yeni bir din çıkarıldığını değil, o devirde çok görünen bir " Pir„ veya " Mürşid„ in ortay çıktığını ve her dinden olanların onun arkasından gidebileceğini bilitlemektedir.

Gerçek durum Genel olarak Ekber'e karşın olan Cezvit misyonerlerinin ve onun imamı Badunlu'nun yazılariyle Ekber'in sözleri ve Ebül-Fadl'ın yazıları hep birden incelenirse bizce şu sonuca varılır:

Ekber, sarayına ve yakınlarına öz olmak üzere, birtakım kural ve inanlar ortaya koymuş ve bunların topuna "Tevhid-i ilâhî„ veya "Din-i ilâhî„ denilmiştir [2]. Ebül-Fadl'ın türlü yazılarına ve Ekber'den naklettiği birçok sözlere bakarak bu inanlar şöylecc toplanılabilir:

a) Mutlak kudret sahibi bir Allah vardır.

b) Güneş acunun velinimetidir, onun hakkına belirli anlarda özel ayinler yapılmalıdır.

c) Ekber zamanın maddî ve mânevî önderidir, ona bağlılık yukarda sözü geçen dört fedakârlığı gerektirir.

Ekber'e karşın olan yazarlar: İslâm dini bırakıldı, oruç ve namaz kaldırıldı veya yasak edildi, birçok İslâmî gelenek ve görenekleriyle alay edildi dedikleri vakit bunların olsa olsa

[1] 16 ıncı yüzyılda bulunulduğu ve meselâ 19 uncu yüzyıla kadar Fransız kırallarının bazı hastaları ellerini sürmekle iyi etmek « mucize » sini gösterdikleri (!) unutulmamalıdır. Bu « mucize » yi son gösteren X uncu Şarl'dir (1824—1830). [2] Her iki tabir de Badaunlu'da vardır.

saray ve Ekber'in yakınları çevrelerinde yapıldığı anlamını çıkarmalıdır. Ve yasak sözü de çok kuvvetlidir, bunlar (namaz, oruç v. s) yeni inanı kabul edenlerce bırakılmıştır demek daha doğru olur. Çünkü Ekber ne ilerigelenleri, ne de kimseyi bu "Dîn-i ilâhî„ye sokmak için baskı ve zor kullanmamıştır ve ona girmemesi yüzünden kimseyi iş ve mevkiinden mahrum etmemiştir; bunu Badaunlu birkaç yerde açıklar, ancak yine Badaunlu'ya göre bu dine girenler mükâfatlandırılmaktadırlar.

Badaunlu bu dine girenlerden birine ait ve az çok aşırı bir gayreti açıklayan oldukça aykırı görünebilecek bir belge örneği vermektedir[1]; Tette (Sint) valisi Mirza Cani Bey şöyle yazmıştır:

"Ben ki filânın oğlu filânım, istiyerek ve içten bir eyginliğin sonucu olarak babalarımdan gördüğüm ve duyduğum İslâm dinini büsbütün bırakıyor ve Ekber Şah'ın "Din-i ilâhî„-sine giriyorum ve kesin bağlılığın dört derecesini, yani mal, can, namus ve dinimi feda etmeyi kabul ediyorum„.

Yine aynı yazara göre[2] Han A'zam Aziz Han Kökeldaş Mekke şeriflerinin elinden çektiklerine o kadar kızmıştır ki hacdan döner dönmez bu "Din-i ilâhî„ye girmiştir.

Ekber'in sarayını ve yakınlarını bırakıp kalka geçersek, görürüz ki namaz, oruç, hac vesaire gibi dinî işler eskisi gibi yapılagelmektedir ve Ekber'in adı hutbelerde okunmaktadır; bu bir sürü olaydan ve yine Badaunlu'nun yazılarından anlaşılmaktadır. Ekber'in müphem "pir„lik ve "mürşid„ liği ise onun gezi ve avları arasında kendini göstermektedir.

Ekber'in Turan padişahiyle bu işle ilgili mektuplaşması

1586'da, yani Ekber'in yeni "dini„ çıkardığından dört ve namaz, oruç ve haccı yasak ettiği söylendiğinden iki yıl sonra O, Turan hükümdarı Abdullah Han'dan aldığı bir mektuba verdiği (ilerde ayrıca anılacaktır) karşılıkta[3] şunları der: (Özet).

"Elçi ve mektup gönderme yolunda çıkan engeller hakkındaki imaya gelince[4], gerçek akıl nazarında (akıllı olanlar

[1] Müntehab-üt-Tevarih, s. 304. [2] s. 398.

[3] Metin, Ekbernâme, c. III s. 497 - 501.

[4] Anlaşılan Abdullah'ın mektubunda Ekber'in dinî işlerde aldığı durum dolayısiyle arada elçi ve mektup gönderişmenin kesildiğine dair bir ima vardır.

için) böyle bir konu üzerinde susmak konuşmaktan üstün ise de bunu bir yana bırakarak uygunsuz olan bu işde dinin en büyüklerinden nakledilmiş olan şu kıt'a ile yetineceğim:

"Allah için derler ki bir oğlu oldu (Hıristiyanlara taş)
"Peygamber için bazıları derler ki kâhindir
"Ne Allah, ne Peygamber kurtulamadılar
"İnsanların iftirasından; ben nasıl kurtulabilirdim.

"Elhamdü-Lillah doğuşumuzdan ve tahta çıkışımızdan beri gözümüz hep "millet„ ve "din„ ve "hak„ ve "yakin„ yolunda olmuştur; bütün âdil sultanların amcası Allah'ın kendilerine emaneti olan uyruklarının güven içinde yaşamasının ve Allah'a tapmak ve işlerini görmekle vakit geçirmelerinin sağlanılması olmuş olduğu için biz de bu yolda çalıştık ve Allah'ın inayetiyle başarılar elde ettik. Birçok yerler ki, İslâmın doğuşundan bugüne kadar, sultan ve hakanların eline geçmemişti, Müslümanların yurdu oldu; "ehl-i küfür ve hazelan„ın mâbetleri Müslümanların (erbabı ikan) mescitleri oldu. Ne dilediysek oldu. Hindu ordularının bütün başbuğları bizim karşımızda boyun eğdiler, ordumuza girdiler ve onların taifelerini tam olarak elimize vebuyruğumuz altına aldık. Biz de "Allah sana nasıl ihsan etmişse sen de insanlara öyle ihsan et„ [1] sözüne uygun olarak re'fet kanunları ve nısfet binaları kurmaya, atıfet ışıklarını saçmaya çalışıyoruz ..... „

Ekber'in elde ettiği sonuç

Mektubun bu kısımları Ekber'in dinî siyasasının makul sebeblerini, gerekçe ve faydalarını açıklamaktadır. Ancak bazı Batı tarihçilerinin, Cezvit papaslariyle Badaunlu'nun yazılarından çıkarmak istedikleri anlam doğru olsaydı, yani Ekber açıktan açığa islâm dinini bırakmış, namaz, oruç ve hac gibi farzları yasak etmiş olsaydı böyle bir karşılık veremezdi [2]; keza onun oğlu Cihangir'in saltanatı zamanında Badaunlu'nun kitabının toplattırılması da hiç gerekmezdi.

[1] Kasas suresinin 77 inci âyeti: «Vebtegi .... ahsin kema ahsen Allahü ileyke.....».

[2] Daha ilerde göreceğimiz gibi Ekber aynı mektupta hac yolunda engeller çıkaran Portekizlere karşı savaşmak düşüncesinde olduğunu da bildirmektedir.

Bütün bunlardan şu çıkar, ki Ekber'in "bid'at„ ları dar bir çevre içinde kalmıştır.

"Ayin-i Ekberî„ ve Müntehab-üt-Tevarih„ te Ekber'in "Din-i ilâhî„ sini kabul etmiş olan 17 Müslüman ve bir Hindu' nun adı geçer; ancak doğaldır ki bunlar önemi olan veya yazarlarca yakından tanınan kimseler olup işbu dine girenlerin gerçek sayısı bundan pek üstündü.

Bazı Avrupa yazarları ve ezcümle V. A. Smith [1] bu din veya "Tevhid-i ilâhî„ işini çok küçültücü ve alçaltıcı biçimde muhakeme etmişler ve bunu Ekber'in sonsuz hırs ve deliliğinin bir örneği gibi göstermişlerdir. Bizce büyük bir Asyalı hükümdara kusur bulmak isteğinden büsbütün ari olmıyan bu gibi iddialara gitmeden önce Ekber'in bu davranışında siyasal amaçlar aramak daha doğru olur.

Ekber tahta çıktığı sırada Müslümanlar için Hindular "dinsiz, imansız kâfir„ ve "Cehennemlik mel'un„ kimselerdi; dört sünnî mezhepten yalnız Hanefî mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Azam onlara cizye vererek yaşama hakkı tanımış bulunuyordu; öbür mezheplere göre ya müslüman olmaları veya toptan öldürülmeleri gerekiyordu; Hindular için de müslüman Türkler elden geldiği kadar çok ve çabuk öldürülüp Hindistan'dan dışarı atılması gereken "Mlekka„ [2] lar idi. Ekber, Müslüman ve Hinduları eş şartlar içinde ve biribirine tahammül eder, hatta biribirini anlar, sayar ve sever kimseler gibi yaşatmak için birçok ölçem alırken bunların ilerigelenleri arasında ayrıca ve daha geniş ve sıkı bağlar kurmak, onları aynı toplantılarda bulundurarak biribirine alıştırmak, dinlerinin aynı kapuya çıkabileceğini göstermek ve kendi şahsını her ikisinin de koruyucu ve birleştiricisi olarak devleti temsil eden bir varlık gibi ortaya koyarak, uyruklarının ilerigelenlerini ve halk kütleleri üzerinde söz geçirecek durumda olanlarını, şahsı etrafında toplamak gibi amaçlarla anlaşılabilecek olan Ekber'in davranışını "sonsuz hırs ve delilikle„ anlamaya kalkışmak herhalde doğru olmasa gerektir.

[1] «Akbar the Great Mogol» s. 222.

[2] Yabancı demekse de, Romalının «Barbar» ve Arabın «Acem» inin karşılığı gibi alçaltıcı anlamda kullanılır.

Her iki ulusun büyükleri arasındaki düşmanlık havasını dağıtanın Ekber oluşuna ve bu yakınlaşmanın ondan sonra süregelişine göre bu iş beğenilince onu doğuran işlemelerden biri olan "Tevhid-i İlâhi„yi de hoş görmek gerekir düşüncesindeyiz.

Ekber'in bu yaptıklarına kızmakta tek haklı olanlar büyük siyasal amaçlar uğrunda dahi din ve hattâ mezhep inanlarından görünüşte bile en ufak bir fedakârlığa razı olmıyacak aşırı mutaassıp müslümanlardır.

Bugün ise Hindistan müslümanları arasında babadan oğula geçerek yaşıyan geleneklere göre, genel inan, Ekber'in bu "bid'at„ ları yaymaktaki amacının Hinduları kandırıp müslümanlaştırrnak olduğu yolundadır.

Babasının saltanatının son yıllarında ona karşı ayaklanmış ve tahta çıkınca onun "bid'at„ larını, yani "Din-i ilâhî„ ile ilgili inan ve âyinleri kaldırmış olan Cihangir, "Tüzük„[1] ünde şöyle demektedir:

"…. Onun (Ekber'in) korunulmuş ülkeleri (memalik-i mahrusa)—ki sınırları deniz kenarlarıdır—türlü milletlerden[179] olanların ve gerçek veya eksik inanlar besliyenlerin yeri oldu; biribirine saldırmak yolu kapandı, Sünnî Şiî ile bir mescitte, Frenk Yahudi ile bir kilisede ibadet etti; "Sulh-u kül„ onların "şivesi„ oldu„.

XV. Ekber'in siyasal tasarıları ve kuzeyle münasebetleri

1583 sonbaharında Ekber, Doğu illerinde dayanmakta olan ayaklanmışlara karşı yürür; daha önce de gördüğümüz gibi o sırada bunların durumu çok kötüleşmiştir ve ezilmeleri yakındır. Ekber, kardeşi Abdul-Hakîm'i yenmiş ve dinî devrimlerinin birçoğunu da yapmıştır.

Ebul-Fadl onun bu sıradaki (1583 sonları) tasarılarının şunlar olduğunu yazar[3]:

[1] Tüzük-ü Cihangirî, s. 16.
[2] Arapca anlamında: Aynı dinden olan kimseler topluluğu.
[3] Ekbernâme, c. III, s. 415.

Gence ve Cemne ırmaklarının birleştikleri noktada büyük bir kent ve kurgan kurmak (ona İlâhabad adını verecektir; daha sonra torunu Şah Cihan bunu Allahabad'a çevirecektir).

Bu kentin temellerini attıktan sonra Doğu illerine gidip ayaklanmanın kökünü sökmek.

Ondan sonra gidip Dekken'i ele geçirmek.

Hindistan böylelikle kendi buyruğu altına girdikten sonra yüzünü Turan'a çevirmek, kendisine kafa tutmuş olan kardeşi Abdül-Hakîm'i yola getirmek, keza Badahşan'da biribirleriyle uğraşa duran Süleyman ve Şahruh Mirzalara doğru yolu göstermek ve atalarının ülkesi olan Turan'ı ele geçirmek.

Ekber bu tasarıların ancak bir kısmını gerçekleştirebilecektir.

Doğu illerinde ayaklanmış olanların büyük bir bozguna uğraması ve Gucerat'ta ayaklanma çıkması üzerine Ekber, İlâhabad kent ve kurganının temelini kurduktan sonra Dekken'in ele geçirilmesi işini geri bırakıp Fetihpur'a döner.

Badahşan'ın Özbeklerce alınması

O sıralarda Turan hükümdarı Abdullah Han, Süleyman ve Şahruh Mirzaların vuruşmalarından faydalanarak Badahşan'ı kolayca ve hemen savaşsız ele geçirir. Bu olay Abd-ül-Hakîm'i çok ürkütür; o, ağabeyine başvurarak korunulmasını diler; Ekber kendisine bağlı kalırsa onu koruyacağını söyler; az sonra büyükbaba torun iki Mirza da (Süleyman ve Şahruh) Kâbil'e sığınır.

Daha sonra Abdullah Han, Badahşan işinden dolayı Ekber'den özür diler [1], gûya Şahruh Mirza ona ait bazı köyleri yağma ettirmiş ve o da bunu önlemek için asker yollayınca Mirza korkup Kâbil'e kaçmış imiş. Ancak Abdullah Han girdiği ülkeden çıkmaz. Ekber de, az sonra göreceğimiz gibi, bu durumu kabul eder; böylelikle Timur oğulları Badahşan'dan, yani Hindu-Kuş kuzeyinde ellerinde kalmış olan son ülkeden de atılmış bulunurlar.

[1] Tahir Muhammed : Ravzat-üt-Tahirin, 994 (hicrî) olayları.

Abd-ül-Hakîm'in ölümü Çok geçmeden Abd-ül-Hakîm ölür (1585); çok içerdi ve aklı eğlenceden başka birşeye ermezdi.

Ölümü üzerine beylerinde bir korku doğar; Ekber'in ölen kardeşinin biteviye kendisine kafa tutmuş olmasını onun yanındakilerin kötü öğütlerine atfettiği için bu beyler ondan ürkmektedirler; bu yüzden erleri ve Abd-ül-Hakîm'in oğullariyle birlikte Turan'a, Abdullah Han'ın yanına kaçmayı düşünürler; bu yapılsaydı Gurkanlı ve Özbek devletleri Kâbil için çarpışacak ve Özbekler Hindu-Kuş'un güneyine de geçmiş olacaklardı. Ekber'in çabuk davranışı ve Kâbil'e gönderdiği kimselerin öğütleri bu tehlikeyi önler; kardeşinin çocukları, beyleri ve "Türk ve Tacık„ bütün adamları ona gelir ve bağımlı olurlar ve Kâbil Gurkanlı'larda kalır.

Ekber bu iş dolayısiyle güçlü bir ordu ile kuzeye yürümüş ve Pencab'a gelmişti; bundan faydalanmak ister, Kâbil doğrudan doğruya onun yönetimi altına girdikten ve Özbekler Badahşan'a yerleştikten sonra bu yerlere götüren yollar çok önem kazandığı için onların güvenini sağlamak ve Keşmir'i ele geçirmek, o anın en önemli işi sayılır.

Ekber ünlü Hayber boğazını elde tutan ve "Ruşeni„ler denilen bir hizba, Kâbil'in doğusunu ve oradan geçen yolları tehdid eden Yusufzaî, Afgan oymağına (Ruşeni ve Yusufzailer Hindistan-Türkistan yolunu baskıları altında tutmakta idiler) ve Keşmir'e karşı kuvvetler yollar. Ruşeniler epey hırpalanır, Hayber boğazı güvenle geçilebilir bir duruma sokulur ve orada arabaların geçebilecekleri bir yol yapılır (Ruşenilerin tam uslanmaları başbuğları Celâl-üd-dîn'in 1599'da öldüdürülmesiyle sağlanılacaktır). Yusufzaîlere karşı çok ağır bir yenilgiye uğranılmaktan sonra bu oymak biteviye baskı altında tutularak aman dilemek zorunda bırakılır; Keşmir'in başkenti olan Srinagar'da hutbe Ekber adına okunur ve 1586 da bu ülke Gurkanlı devletine katılır. 1592'de bir ayaklanmadan sonra orası "halise„ye çevrilecektir.

XVI. Gurkanlı, Özbek, Osmanlı ve İran - Türkmen devletlerinin münasebetleri

Ekber'in büyük bir ordu ile Sint kenarına gelip orada bir köprü kurması, Zabîlistana (Kâbil bölgesi) girme amacını açıklanması, ve Hayber boğazından bir araba yolu geçirtmesi üzerine Turan'da kaygılar uyanır; Ekber'in çabuk yürüyüş yapması korkusiyle Belh kapıları kapalı tutulur ve "Fermanrevayı Turan„ Abdullah Han, elçi, mektup ve armağanlar yollar; Elçi mart 1586'da Ekber'ce kabul edilir.

Ekber'e göre o andaki durum şöyledir [1]:

O (Ekber), o sırada kendi "mülk-ü mevrusu„ (miras olarak kendine kalmış olan yer) olan Mavera-ün-Nehri almaya kesin karar vermiştir, taki bu ülke kendi eline geçsin ve "Hanedan-ı Nübüvvet„ e (Safevî Hanedanı) dilediği gibi yardim edebilsin, ancak Abdullah Han (Özbekler Hanı) elçilerle sevgi gösteren mektuplar yollar ve anlaşma ve dostluk arar; bunun üzerine Ekber barış isteyenle savaşmak doğru olmadığı için Turan'a sefer yapmaktan vazgeçer.

Ekber'in 1586'da Abdullah Han'ın az önce andığımız mektubuna verdiği karşılık dört büyük Türk devletinin o sıradaki münasebetleri üzerine bazı ışıklar saçmaktadır; bunu göstermeden önce İran'ın durumunu hatırlatmak gerektir.

İşbu ülkede Şah Tahmasp öldürüldükten sonra (1576) bir kargaşalık devresi başlar ve Osmanlı hükümeti işbu devlete karşı yıllarca sürecek ve türlü taliler gösterecek olan savaşa girişir (1578). Osmanlı-İran barışı 1590'da yapılacaktır.

Ekber 1586'da Abdullah Han'a yazdığı, sozü geçen karşılık mektupta şöyle demektir [2]:

"Bu sırada ki Rum (Osmanlı) sultanı kendi büyük baba ve babasının yaptığı anlaşmaları hiçe sayarak, Irak valisinin (İran Şahî) görünüşte güçsüz durumuna bakarak ona karşı arka arkaya ordular yolladı. Biz (Ekber) onun (İran Şahı'nın) sünnet ve cemâat yolundan ayrılmış olduğuna aldırış etmiyerek ve yalnız hanedanının Peygambere mensup olduğunu düşünerek

[1] Onun ilerde (1594 - 5) İran Şahı Büyük Abbas'a göndereceği bir mektupta yazdığına göre (Ekbernâme, c. III, s. 659).

[2] Çok ağdalı kısımlar sadeleştirilmiştir.

onun yardımına gitmeliyiz; heleki seleflerimizin arasındaki durum gözönündedir [1] ve yine heleki İran Fermanrevası'nın (Şah) ülkesinin işbilenlerini armağanlarla birlikte yardım dilemek için yola çıkarmış olduğu öğrenilmiştir; bizim himmetimize yakışan ve gereken Irak ve Horasan yönüne gitmektir. Aramızdaki (Ekber'le Abdullah arasındaki) sevgi bağlarının ve hısımlığın (rabıta-i muhabbet ve nisbet-i karabet) eskiliği ve elçi Mir Kureyş'le (Abdullah'ın elçisi) yollanılan sevimli mektupla bu dostluk ve birliğin berkitilmiş olması yüzünden şu da hatırımıza geliyor, ki biz (Ekber) Horasan sınırına gidince siz de orasını şereflendiresiniz ve orada yüz yüze ve doğrudan doğruya görüşerek işbu sevgi ve birlik temelleri daha da berkitilsin: gönülleri alan ve doğruyu bildiren sözler - ki kafalarda gizlidir - ve Tanrıyı tanıma (Hüda şinası) ve hakka tapma (hak peresti) işleri bu toplantıda söylenilsin ve ilâhî gerçekliklerin güzellikleri işidilsin; yaşamanın ve mutluluğun özü insanlarla konuşup görüşmek ve mânevî sorumları incelemektir (Ruhanî cisimlerle tanışmak - muvaneseti ecsami ruhanî). Hele bu iş Tanrı'nın iki seçilmişi (Eber'le Abdullah) arasında olursa! Bu istek (buluşma isteği) Tanrı'nın inayetiyle gerçekleşince herkes için bir verimlilik ve erdanlık (feys ve fadl) kaynağı olacaktır; çünkü Tanrı'nın gözünde olanların himmeti onun rızasını kazanmak amacını güder, ün kazanmak ve halka tasallut etmek amacını gütmez. Dolayısiyle hak arayanın (Ekber) içten isteği budur ve sizinkinin de o olduğunu ummaktayım, ki onlardan (Ekber ve Abdullah) hangisinin yüreğinde hakkı tanımak ve aramak duygusu ziyade ise ötekinin gönlünü almaya, onu yola getirmeye çalışsın, bunu kendisine bir görev bilsin, onunla birleşsin, onun eksik ve yanlışlarını düzeltmekten geri kalmasın. Böylelikle birlik ve bağlaşıklığımız alemde duyulduğu vakit Irak ve Horasan hâkimine (İran şahına) yardım etmek meselesi sizin ve bizim uygun gördüğümüz bir surette çözülür."

Ekber'in mektubunun yukarı koyduğumuz kısmının açıkladığı siyasa, Safevî Türkmen devletinin Osmanlı'ya karşı korunulması ve bunun için Gurkanlı ve Özbek devletlerinin onun

[1] Tahmasp'ın Hümayun'a yardımı düşünülmüş olmalıdır.

yardımına gitmesi siyasasıdır; bu da Ekber'in bir denklik siyasası güttüğünü göstermektedir.

Gerçektense Özbek ve Türkmen devletleri tâ Şaybak ve İsmail zamanından beri düşmandır ve, bazı aldatıcı görünüşlere rağmen, hep düşman kalmışlardır. Abdullah Hanın da tahta çıkınca ilk işlerinden biri Osmanlı padişahı III üncü Murad'a elçi yollayıp birlikte İran-Türkmen devletine saldırmayı önermek olmuştur [1]. Ekber'in bunları bilmemesi imkânı yoktur; anlaşılan O, büyük bir ordu ile Hindistan'ın kuzeyinde bulunmasının Turan'da doğurduğu kaygıdan istifade ederek, Abdullah Han'dan dilediği yolda bir söz almak ve daha çok onun da Osmanlı ile işbirliği yaparak İran'a saldırmasını önlemek amacını gütmüştür. Kolayca anlaşılabileceği gibi İran-Türkmen devletinin Osmanlı ve Özbek devletleri arasında ezilmesi, Gurkanlı devletini pek büyümüş ve güçleşmiş bir Özbek devletiyle başbaşa bırakıp onu var gücü ile kuzey sınırlarında bekcilik etmek zorunda bırakabilirdi; Ekber'in önlemek istediği tehlike de bu idi.

Abdullah Han'ın bu mektuba verdiği karşılık bilinmemektedir; ancak olaylar Ekber'in önerdiğinden büsbütün başka bir biçimde gelişir. Özbekler, Türkmenler üzerine yüklenir ve aldıkları yerlerde, o devirde Avrupa protestan-katolik savaşlarında görenek olduğu gibi, pek çok kızılbaşı kılıçtan geçirirler; Horasan'ın büyük bir kısmı (Herat, Sebzvar, Nişapur, Isfarain v. s.) Abdullah Han'ın eline geçer. Bu Özbek saldırışı, Şah Abbas'ın Osmanlı ile barış aramasında ve 1590 barışının Osmanlı için bu kadar kârlı olmasında önemli bir tesir yapmıştır.

Ekber'in Abdullah Han'ın bu biçim davranışına karşı nasıl bir durum aldığı pek belli değildir, ancak edimsel (filî) birşey yapmadığı tarihî olaylardan görülmektedir. Halbuki Ekber için uzaklıklar dolayısiyle Safevî devletini Osmanlı'ya karşı korumak ne kadar güç idiyse Özbeklere karşı korumak o kadar kolaydı. Anlaşılan Ekber, Hindu-Kuş'un kuzeyine geçip savaşmayı uygun bulmadı veya buna yüreklenemedi.

[1] Bak. Hammer, Devlet-i Osmaniye tarihi, Ata Bey tercümesi c. VII, s. 136.

Osmanlı ve Gurkanlı devletleri arasındaki mânevî havayı göstermesi dolayısiyle Ekber'in oğlu ve halefi Cihangir'in, kendi saltanatının dördüncü yılına (1608) ait bir olayı anlatışını aşağıya koyduk [1]:

Akam adında bir Mavera-ün-Nehr hacısı uzun zaman Rum'da (Osmanlı ülkesi) kaldıktan sonra "Elçi-i Hundkâr„ (Osmanlı padişahının elçisi) olduğunu söyliyerek Agra'ya gelir, elinde "meçhul„ bir de yazı vardır; onun durum ve davranışına bakanlardan hiçbirisi elçi olabileceğini kestiremez.

Bunları anlattıktan sonra Cihangir şöyle der:

"Hazret-i Sahib Kıranî (Büyük Timur) Rum'u (Osmanlı) fethettiği ve ora hâkimi İldırım [2] Bayezid'i diri olarak yakaladığı halde peşkeş ve bir yıllık vergi aldıktan sonra bütün Rum "vilâyetini„ [3] yine eskisi gibi ona vermek kararında idi. O esnada İldırım Bayezid öldü ve (Timur) onun ülkesini (Bayezid'in oğlu) Musa Çelebi'ye merhamet etti (verdi) ve kendisi geri döndü. O zamandan bugüne kadar, *böyle bir ihsana rağmen* [4] ora kayserlerinden (Osmanlı padişahlarından) buraya kimse gelmedi ve onlar hiçbir elçi göndermediler. Şimdi Mavera-ün-Nehirli birinin Hundkârca gönderilmiş olmasının ne münasebeti olabilir, bunu hiç makul bulmadım ve kimse de onun iddiasının doğruluğunu kabul etmedi; dilediği yere gidebileceğini buyurdum„.

Ekber'in Abdullah Han'a gönderdiği yazıya dönelim; onun dinî siyasa ile ilgili kısımlar "Din-i ilâhî„ kısmında görülmüştü. Badahşan'ın Abdullah Hanca iki Gurkanlı Mirza'nın elinden alınışı dolayısiyle Özbek Han'ının Ekber'den özür dilediğini yukarıda görmüştük; Ekber bu özür dileyiş dolayısiyle mutluluk göstermekte ve Şahruh Mirza'nın suçlarını saymakta ise de Badahşan'ın ona geri verilmesini istememekte, dolayısiyle işbu ülkenin Özbeklerde kalmasına razı olmaktadır.

Ekber'in andığımız işbu mektubunda durduğu önemli bir nokta da Portekizler konusudur. O, Abdullah Han'a uzuncana anlattığı dinî işlerini bitirince "Küffar-ı Freng„, yani Portekiz-

[1] Tüzük-ü Cihangirî (Cihangir'in hatıratı) s. 68 - 69.

[2] Cihangir'in yazışı başta bir « elif » ledir.

[3] Doğuda «vali» ve «vilâyet» bizdeki anlamda değil, «hükümdar» ve «ülke» veya «devlet» anlamında kullanılmaktadır.

[4] İm bizimdir.

lerle uğraşacağını, bunların denizin adalarına gelip her türlü kötülüklerde bulunduklarını, hacılara saldırdıklarını, çok kalabalıklaştıklarını ve hacılarla tecimerlerin yolu üzerinde bir engel olduklarını ve kendisi gidip onları cezalandırmak istediğini, ancak İran'daki bazı beylerin şaha karşı ayaklanmış olmaları dolayısiyle bu işle oğullarından birini görevlendirmek ve kendisinin bekleme durumunda kalmak düşüncesinde olduğunu ekler.

XVII. Sind ülkesinin alınması ve Dekken savaşları

1586'da Ekber, Sind [1] ve Dekken işlerine karışmaya koyulur. İran durumunun karışıklığı ona Sind'e ayrıca önem verdirecek özde idi; 1586'da Ekber'in Multan valisinin Sind'e başarısız bir akınından sonra ilerde başına geleceklerden korkan ora hükümdarı Mirza Cani Bey sözde Ekber'in egemenliğini kabul eder, ancak kendisi Ekber'in yanına gelmediği için ona karşı sefer yapılır ve ülke 1590'da Gurkanlı devletine katılır. 1593'de Cani Bey Ekber'in yanına gelir, "Din-i ilâhî„ ye girer ve az sonra Ekber'in valisi olarak eski başkentine gönderilir.

Sind'in İran'a bitişikliği dolayısiyle oraya başka bir sırada sefer yapmak belki Safevî ve Gurkanlı devletleri arasında güçlükler doğurabilirdi. Anlaşılan Ekber, Özbek-Safevî-Osmanlı savaşlarından Sind ülkesini ele geçirmek suretiyle faydalanmayı en uygun bulmuştur.

Nizamşahî devletinin durumu 1574'de Ahmednagar hükümdarı Murtaza Nizamşah Berar'daki İmadşahî devletini ortadan kaldırıp bu ülkeyi kendi devletine katmıştı. Murtaza Şah'ın Berar'a yerleştirdiği bazı beyler başarısız bir ayaklanma sonucunda Gurkanlılara sığınırlar ve Ekber'e bağımlı kalmak üzere eski yerlerini yeniden ele geçirmek için onun yardımını dilerler. Ekber Malva Subedarı (vali) Han A'zam'a Berar'ı almasını buyurursa da o ancak önemli olcalar

[1] Sind ırmağının Pencab'ın öbür dört ırmağı ile birleştikten sonra denize kadar olan kısmının iki yanındaki yerler Sint ülkesini teşkil eder

sağlayan bir akın yapabilir ve sonra çekilmek zorunda kalır (1586).

1589'da işbu Murtaza Şah'ın küçük kardeşi Bürhan-üd-Dîn ağabeyine karşı ayaklanıp yenildikten sonra Ekber'e sığınır ve onun hizmetine girer; o sırada Murtaza Şah ve az sonra da yerine geçen oğlu Hüseyin öldürülür ve Nizamşahlar tahtına yukarıda adı anılan Bürhan-üd-Dîn'in oğlu İsmail geçer. Bunu duyunca Bürhan-üd-Dîn, tahtı oğlundan almak için Ekber'den izin ister, izni alınca ülkesine döner, orada Ekber'in yardım önermesini kabul etmez ve Handiş hükümdarı raca Ali Han'ın (bu kişi Ekber'e kâh bağımlıdır, kâh da bağımsızdır) yardımiyle tahta çıkar (1591);

Ekber Bürhan-üd-Dîn'in az çok kendisine bağımlı olmasını isterse de o buna yanaşmaz; bu durum çetin bir savaş doğuracak ve Nizamşahlar devletinin önemli bir kısmının Gürkanlı devletine katılmasiyle sonuçlanacaktır. Bu olayları ve Ekber'in Dekken siyasasının gelişmesini anlatmadan önce yine Türkistan ve İran olaylarına dönelim.

XVIII. Ekber'in Kandahar'ı Türkmenlerden geri alması ve Özbek ve Türkmen devletlerinin münasebetleri

Ekber'in saltanatının başlarında Kandahar'ın (İran ve Horasan'dan Sind'e ve Kâbil üzerinden Pencab'a, yani genel olarak Hindistan'a giden yollar üzerinde çok önemli bir kent ve kurgandır) nasıl Safevî Türkmen devletinin eline düşmüş olduğunu görmüştük. Şah Tahmasp orasını kardeşi Behram'ın oğlu Sultan Hüseyin Mirza'ya verir ve o da daima Ekber'e saygı gösterdiği için [1] Tahmasp ölünce (1576) Ekber Kandahar'ı Hüseyin'den geri almaya kalkışmaz. Aynı 1576 yılında ise Sultan Hüseyin de ölür ve ülke dört (veya beş) oğluna kalır [2]. Büyükleri Muzaffer Hüseyin Kandahar'da ve Rüstem'le öbür kardeşler Zemindaver'de kalırlar ve aralarında vuruşmalar başlar; Özbek Hanı Abdullah, Horasan'ı alınca bunların

[1] Ekbernâmeye göre, c. III, s. 645 kendini hep Ekber'in «bendegân» ından saymış.

[2] Ekbernâme dört Measır-ül-Umera beş oğul bıraktı der.

İran'la olan ilgileri kesilirse de aralarındaki kavgalar kesilmez, ancak hem bu kavgalar yüzünden, hem de Özbeklerin eline düşmemek için önce Rüstem ve sonra da Muzaffer Hüseyin, Ekber'e sığınır ve onun eğemenliğini kabul ederler; böylelikle Kandahar yeniden Gurkanlılar eline geçer (1595), Zemindaver de Özbeklerle bazı çarpışmalardan sonra alınır, Muzaffer ve Rüstem Mirzalar da başka yerlerde Ekber'in valileri gibi kullanılırlar.

Bu sıralarda İran şahı Büyük Abbas'ın bir elçisi Ekber'e gelmişti (1594); O, geri giderken Ekber onunla şaha göndermiş olduğu mektupta [1] Kandahar'ı alışının sebeblerini şu yolda anlatmaktadır:

Şah Hüda-Bende'nin (Abbas'ın babası) ölümü üzerine İran karmakarışık bir duruma girmiş; Kandahar'daki Safevî Mirzaları, Abbas'ın bu geçirdiği güç anlarda ona yardım etmedikleri gibi aralarında da birlik kuramamışlar, Ekber'e de bağımlılık göstermemişler. Abbas'a yardım isteğinde olan Ekber her şeyden önce Kandahar'ı almayı ve Mirzalar yola gelirlerse onlarla birlikte Abbas'a yardıma gitmeyi düşünmüş; ancak Ekber, Kandahar'ı kendine saklayıp Abbas'ın yardımına gitmeyişini unutturmak için olacak, uzun bir edebiyata sapmakta, yukarda görülmüş olan Turan'ı alma tasarılarını ve sonra Abdullah Hanla dost oluşunu anlatmakta ve Abbas'a bir sürü öğüt vermektedir; bu arada "Sulh-ü Kül„ ü anmayı da unutmamaktadır. Sonda o âna kadar elçi yollamamış olmasını Keşmir'de çıkan ayaklanmalar ve Sind'i almak için yapılan seferlerle ve bu yüzden İran ve Horasan yolunun kapanmış olmasiyle açıklamakta ve Sind'in alınmasiyle İran yolunun daha kısa ve güvenli olduğundan bir elçi yolladığını bildirmektedir.

Abbas'la Ekber'in arası Ekber'in ölümüne kadar iyi kalacaktır. 1603'de Abbas, Erivan'ı Osmanlı'dan almak için orayı kuşatmakta iken yanına, birçok armağanlar getiren Ekber'in elçisi gelir; Abbas ondan "Hazret-i Şah Babam„ nasıldır [2] diye sorar (Ekber'in kendi oğul ve torunları da ona hep şah

[1] Metin: Ekbernâme, c. III, s. 656-661.

[2] Ekbernâme, c. III, s. 825.

baba demektedirler); gelen armağanları seyreder ve "Türkistan serdarlarına„ seyrettirir.

Bundan anlaşılıyor ki Osmanlı, bir yandan Nemçelu ve onun Avrupalı bağdaşıklariyle, öbür yandan da bin bir iç ayaklanma ve bozutla uğraşmak zorunda iken ona karşı savaşa koyulan Abbas, Doğuda güvenini sağlamış olup Gurkanlı ve, o an için olsun, Özbek devletleriyle dosttur.

Ekber'in Abdullah Han Özbek'e mektubu

Kandahar'ın ve Zemindaver'in Ekber tarafından alınması ve onun askerlerinin Özbeklerle çarpışmaları (bunlar yersel kalıp bir Gurkanl-Özbek savaşı doğurmazlar) Abdullah Hanı kuşkulandırmış olacak ki, Ekber'e arka arkaya dostluk mektupları taşıyan iki elçi yollar; bunların hastalıktan ölmesi ve haberleşmenin kesilmesi Turan'da büyük kaygılar uyandırır; bunları yatıştırmak için Ekber, Abdullah'a bir elçi ile bir karşılık mektup yollar [1]; bu mektup iki devletin o andaki münasebetlerini ve isteklerini aydınlatmaktadır; buna göre dostluk ve barışseverlik gösterilerinden başka:

a) Ekber, Abdullah'ın istediği gibi Hindu-Kuş'un [2] arada sınır olmasını kabul etmektedir.

b) Anlaşılan Ekber, Abdullah'ın bazı sızlanmalarına karşılık verip onu yatıştırmakta ve ona karşı hep doğru davrandığını göstermiye çalışmaktadır; bunlar arasında şu yönler vardır:

1) Şah Abbas (Özbeklere karşı) kendisinden yardım istemişse de Ekber bunu yapmamıştır.

2) Şahruh Mirza (Badahşan'ın eski sahibi) Kâbil, Keşmir, Svat, Bacaur ve Tire gibi soğuk bir ülkede *caygir* (ziamet) istemişse de oralarının Turan'a yakınlığı dolayısiyle (Badahşan'ı geri almaya uğraşır diye) Ekber buna razı olmamış ve Şahruh Malva'ya gönderilmiştir.

3) Ekber, Kandahar'daki Safevî Mirzaları kendi yanına getirtip önceleri Gurkanlı ülkesinden olan (memalik-i mahrusa)

[1] Metin. Ekbernâme, c. III, s. 704-707.

[2] Hindu-Kuh (Hindu dağı) denilmektedir; öbür biçim Hindu öldüren anlamındadır.

bu yere kendi adamlarını [1] koymuş, taki Turan ordusu orasını İran'a ait sanıp almaya kalkışmasın ve arada büyük bir karışıklık çıkmasın (halt-i azim).

4) Başıboş biri, Mirza Süleyman'ın (Şahruh'un büyük babası ve eski Badahşan sahibi) oğlu olduğu iddiasiyle ortaya atılıp karışıklıklar çıkardığı ve Ekber'den yardım istediği vakit Ekber ona yardım etmemiş ve o da Badahşan'da tutunamamış.

Ekber, bu mektubunda da Abdullah'a buluşup görüşmeyi yeniden önermektedir.

Tibet'le münasebetler

Ekber 1597 'de Tibet'e ve Kaşgar'a elçiler yollar; bu son yere gidenlere Çin üzerinde de bilgiler edinmek görevini verir.

1603'de Tibet hükümdarı Ali Bey, güc kazanmış olduğu için, Keşmir'i tehdit ederse de ora valisi Muhammed Kulu ve ona yardım gönderen Pencap valisi Kılıç Hanların aldıkları durum üzerine bir şey yapmaktan çekinir.

Turan işleri

Şubat 1598'de Özbekler Hanı Abdullah ölür; oğlu Abdül Mü'min değersiz bir adamdır, babasının sağlığında ona karşı ayaklanmıştı; O, tahta çıkınca ortalık çarçabuk karışır. Ekber, Turan'ı geri alma işini yeniden tasarlar ve gidecek ordunun başına büyük şehzadeyi [2] geçirmek isterse de O, "içki sevgisi ve yanındakilerin herzecilikleri yüzünden gönlünü Hint'ten ayıramaz„ [3]. İleri gelenler arasında Turan seferine eyginlik gösterenler olursa da Ekber, çok geçmeden, o an için, bu işden vazgeçip Abdül-Mü'min'le dostluk kurmayı daha uygun bulur. Bu son kişi ise tahtta pek az kalabilir, kendi hısımları ve beyleriyle bir sürü çarpışmadan sonra öldürülür (haziran 1598) ve Seyhun - Ceyhun arası ülkeler küçük beyliklere ayrılır [4].

[1] Kandahar büyük babası Babur'ca ele geçirilmiş ülkelerden olduğundan Ekber oraya yolladığı adamlar için «Mülâziman-ı Baburî» tabirini kullanmaktadır.

[2] Veliaht Selim (Cihangir).

[3] Ekbernâme, c. III, s. 739. Belki de babası ölüp taht kavgası çıkacak olursa Hindistan'dan uzakta bulunmak istemez.

[4] Mavera-ün-Nehr Tavaif-i mülük şud (Ekbernâme, c. III, s. 742.

Bunun üzerine Ekber, Turan'ı alma işini yine tasarlar, ancak oğullarının durumu ve iç durum onu önce bunlarla uğraşmaya ve Dekken'le ilgili işleri çözülemeye mecbur eder; O, ilerde durum uygun olursa Turan'ı almağa karar verir.

Çok geçmeden Şah Abbas, Herat'ı ve oraya kadar Horasan'ı Özbekler'den geri alır; ancak Abdullah Han'ın kızkardeşinin oğlu Baki Han, Özbek devletini az çok toparladığı için Abbas, Belh'i alamaz ve İran'a döner.

1602 yılında Ekber'in kız kardeşinin oğlu Bedi-üz-Zaman Mirza (anası Abdül-Hakîm'in ana-baba bir kız kardeşidir), Badahşan'ı ele geçirip orada Ekber adına hutbe okutur ve para bastırır; o da ona az çok yardım yollar, ancak bunlar ulaşmadan Baki Han, Bedi-üz-Zaman'ı yener, tutsak eder ve öldürtür. Böylelikle Turan karışıklıklarından Gurkanlılar bir şey kazanamamış olurlar.

1604 yılında Baki Han zulmü dolayısiyle öldürülüp Özbekler hanlığına Âbidi Han geçirilmek istenilirse de, işin Baki Hanca öğrenilmesi üzerine Abidi Han, Turan'dan kaçmak zorunda kalır ve Ekber'e sığınır. O sırada, aşağıda göreceğimiz gibi, Dekken'de barış yapılmış olup Gurkanlı ülkesi o yönden serbesttir; dolayısiyle Ekber'de Turan'ı almak düşüncesi yeniden doğar, ancak ileride göreceğimiz olaylar ve çok geçmeden Ekber'in ölümü yüzünden bu işe girişilmiyecektir.

XIX. Dekken savaşları [1]

Nizamşahlar (Ahmednagar) devletiyle savaş

Dekken olaylarını toplu olarak gözden geçirmek için birkaç yıl geriye geçelim. Ekber'in Bürhan Nizamşah'a kızgınlığını yukarıda gördük; Gurkanlı padişahı Ahmednagar devletine çatmak için fırsat kollamaktadır. Burhan'ın saltanatı, çoğu başarısız olmak üzere, Bicapur devleti ve Portekizlerle bir sürü savaş ve bir yandan "Gariban,, (yabancılar) ve Dekkeniyen (Dekkenliler) ve öbür yandan sünnî ve mehdeviler (Hicretin bininci yılına doğru mehdinin geleceğine veya gelmiş olduğunu inananlar) arasındaki kavga ve

[1] Bu yönler için bu eserin 1 nci cildinin Dekken'deki beş müslüman devleti anan kısmına da bakmalı (s. 438-454).

çatışmalar içinde geçer. Bürhan 1595 'de ölür, yerine geçen oğlu İbrahim Nizamşah da, ondan az sonra. ölür ve ülkede karmakarışık bir taht kavgası başlar ve taraflardan biri Ekber' den yardım diler. Onun buyruğu üzerine derhal Gucerat valisi Şehzade Murad ve Malva valisi Han Hanan Abd-ür-Rahim (Bayram Han'ın oğlu) Ahmednagar devletine girer ve bu addaki başkentin önüne gelip orayı kuşatırlar (1595 sonu). Ahmednagar tahtı için dört aday çarpışmaktadır. Kent içinde son sultanın çocuk olan oğlu Bahadur bulunmaktadır ve işler onun büyük halası ünlü ve çok yetenekli bir kadın olan Çand Bibi[1] nin elindedir.

Gurkanlı'ların Dekken'e yerleşmesinden ürken Bucapur sultanı İbrahim Âdil Şah II ve Gülkende sultanı Muhammed Kulu Kutup Şah, Ahmednagar'ın yardımına 25.000 ve 6000 kişilik ordular yollarlar. Handiş hükümdarı raca Ali Han Gurkanlı ordusunda ise de içinden Dekkenli'lerle birliktir ve onlara gizli haberler göndermekle yardım etmektedir.

Gurkanlı ordusunun iki komutanı da (Şehzâde Murad ve Han Hanan) geçinememekte ve biribirini kıskanmaktadır. Bu durum yüzünden Ahmednagar alınamazsa da Çand Bibi, Berar'ı Gurkanlılara vererek barışa razı olur ve savaşın ilk devresi böylece biter ; Ahmednagar tahtı çocuk Bahadur'da kalır.

Çok geçmeden Çand Bibi ile Bahadur'un veziri Muhammed Han'ın arası açılır ; Çand Bibi, Bicapur sultanından ve vezir de Ekber'den yardım ister. Ahmednagar'ın durumu yine karmakarışır, vezir yakalanıp işden çıkarılırsa da yerine geçen vekil (Başbakan) Aheng Han da Çand Bibi ile anlaşamaz ; Gurkanlılar'la yapılmış olan barışın uygulanılması işi de doğru gitmez ; sonda Gurkanlı - Nizamşahî savaşı yeniden başlar ve Bicapur ve Gülkende devletleri Ahmednagar'a yeniden yardımcı ordular yollarlar ; Han Hanan bu orduları Godavari kıyısında tamamiyle bozarsa da (şubat 1597 ; raca Ali Han bu vuruşmada ölür) şehzâde Murad'la geçinemediği için Ahmednagar kuvvetlerini ezemez ; o sırada Ekber de kuzeydedir ve Turan ve İran işlerine önem vermektedir ; dolayısiyle Dekken seferi durgun bir devre geçirir.

[1] Üçüncü Ahmednagar sultanı Hüseyin Nizamşah'ın (1553-1565) kızı.

Ekber Dekken'de

1599'da, yukarda gördüğümüz gibi, Turan işlerini sonraya bırakan Ekber, Dekken'dedir ; arada şehzâde Murad ölmüştür ; Dekken seferiyle Han Hanan ve şehzâde Danyal görevlendirilmişlerdir. Bunların Ahmednagar başkenti üzerine yürüdükleri sırada " vekil „ Aheng Han, kendi sultanı Bahadur ve onun halası Çand Bibi ile savaş halinde olup bunları kapanmış oldukları Ahmednagar'da kuşatmaktadır. Gurkanlı ordusunun ilerlemesi üzerine işbu Aheng Han kuşatmayı bırakıp bu ordu ile karşılaşmak üzere ilerlerse de onun karşısına gelince vuruşmaya yüreği olmaz ve kaçar. Gurkanlı ordusu Ahmednagar'a yaklaştığı sırada bu ordunun başbuğlariyle bir anlaşma arayan Çand Bibi halkça öldürülür. Çok geçmeden Gurkanlı ordusu gelip kenti bir saldırı sonucunda alır (1600 yazı), genc Sultan Bahadur Nizamşah'da tutsak edilir.

Handiş devletiyle savaş

Bundan sonra bir yandan Ahmednagar devletinin kalıntılariyle uğraşılırken, öbür yandan Handiş'le uğraşmak gerekir; çünkü Godavari kıyısındaki savaşta ölmüş olan ora hükümdarı Râcî Ali Han'ın yerine tahta çıkan oğlu Bahadur Farukî, başta Ekber'e kafa tutmaya koyulur. Ancak çok geçmeden yarı korku ve ümitsizik ve yarı kendisine verilmiş olan güven sözlerine inandığından gelip Ekber'e verinir ; bundan sonra da Handiş'in ünlu ve güçlü Asırgarh kurganı dayanmakta devam ettiği için Ekber, Bahadur'a bir konuk değil, bir tutsak muamelesi yapar ve 1601 başında işbu kurgan verinince Ekber Handiş'i Gurkanlı devletine katar.

Nizamşahlar'la barış

Ekber, Ahmednagar devletinin kalan kısmını temizlemeyi ve Dekken'in öbür üç devletini de (Ricapur, Gülkende ve Bidar) Gurkanlı devletine bağımlı kılmayı istemekte ise de [1] yakınlarının biteviye geri dönme önermeleri yüzünden ve büyük oğlu Selim'in (Cihangir) Allahabat'ta ayaklanma belirtileri gösterdiğini öğrenmesi üzerine Agra'ya döner ve başkentini Devletabad'a taşımış

[1] Ekbernâme, c. III, s 789.

olan yeni Nizamşahlı sultanı Murtaza Nizamşah II ile barış yapılır (1602 başı). Nizamşah'lar devletinin kuzeyi, Ahmednagar kentiyle birlikte Gurkanlı devletine katılmış olur. Güney kısımlar da eski Nizamşahlı hanedanında kalır (1630 a kadar onlarda kalacaktır).

XX. Ekber'in son yılları ve büyük oğlu Selim'le uğraşları [1]

Ekber Dekken'den Agra'ya dönmeden önce Selim, Kuzey Hindistan'da padişahmış gibi davranmaya koyulmuş, birçok önemli yere kendi adamlarını yerleştirmiş ve hattâ kendi adına para bile bastırmıştır [2]. Ekber, Agra'ya gelince Selim 30 - 40,000 atlı ile Allahabat'tan kalkıp babasını ziyaret bahanesiyle Agra üzerine yürür, Ettava'ya kadar geldikten sonra Ekber'in aldığı durum dolayısiyle geri döner; Ekber ona Bengal ve Orisa subesini "ikta„ olarak ve oraların suberdarlığını bağımsız olarak (istiklâl ile) verir [3].

Selim ise başkentten uzaklaşmak istemediği için olacak bunu kabul etmez ve Allahabad'da kalır.

O sırada Ekber, Dekken'de bulunan Ebül-Fadl Allamî'yi yanına çağırtır; Selim onu kendine düşman bilmektedir [4] ve

[1] Ekber tarihinin bu kısmı eserlerin çoğunda pek kapalı geçilmiştir; aşağıda en çok Müntehab-ül-Lübab c. I, s. 216 v. s. takib edilmiş ve Tüzük-ü Cihangirinin «Dibaçe» sinden de s. 9 v.s. istifade edilmiştir.

[2] Hoca Kâmkar Han'ın Cihangirnâmesine (Measır-ı Cihangirî de denir) göre.

[3] Müntehab-ül-Lubab'in, c. I, s. 222 deki bu yazışından bizce şunu anlamak gerekir ki Ekber oraları oğlu Selim'e herhangi bir subeder'a vereceği gibi değil, kendi yönetim düzeltmelerini yapmadan önceki bir «ikta» gibi vermektedir; yani büyük işyarlar merkezden gönderilmeyip Selim onları seçebilecektir; Selim'in orada bağımsız bir subedar (Subedar-ı bil-istiklâl) olacağı da ayrıca açıklanılmaktadır. Amaç Selim'i Allahabad gibi nisbeten yakın bir yerden Bengal ve Orisa gibi daha çok uzak bir yere gönderip onunla ayrıca uğraşmak zorunda kalmadan onun tehdidinden kurtulmaktır.

[4] Ekbernâme'de Selim'e karşı çok yazı vardır. Selim bir gün Ebül-Fadl'ın evine habersiz gittiğinde kırk kâtibin Kuran sureleri çıkardıklarını görmüş ve bu adamları ellerindeki yazılarla birlikte Ekber'in yanına götürüp Ebul-Fadl'ın iki yüzlü olduğunu söylemiştir (Ayin-i Ekber'î girişi s. 49 - 50).

o babasının yanına varırsa artık arada barışıklık olmayacağından ve babasının bundan böyle kendisine karşı daha çetin davranacağından korkar ve Ebül-Fadl'ı yolda öldürtür [1]. Bu işin sofu müslümanlarca nasıl karşılanmış olduğu şu cümleden anlaşılır [2]:

"O, Allah'a inanmayanların başı [3] Babamın ulu adının kötülenmesine sebep olduğu için onun işini bu tedbirle gördüm„.

Bunu yapmakla Selim, mutaassıp müslümanların bir türlü başı ve ileri için ümit ve dayanakları olmuş bulunur (ağustos 1602). Bu olay Ekber'i çıldırtacak kadar kızdırırsa da çok geçmeden O, anası Hamide Banu ve halası Gülbeden Beyimlerin aracılığı ile yatışır ve Selime Sultan Beyim [4] gidip Selim'i babasının yanına getirir. Ekber onun korkusunu yatıştırmak için destarını çıkarıp ona geçirir, Ekbernâme'de bu iş dolayısiyle bulunan cümle dikkate değer [5].

"Her ne kadar Hakan (Ekber) Şehzadenin kendinden sonra hilâfete geçmesini istemiyor iselerde buyruklar verme tacına lâyık kıldıkları bir baş üzerine devlet tacını *istemiyerek* [6] koydular„.

Durum şöyledir: Ekber'in üç oğlundan ikincisi şehzade Murat ölmüştür; üçüncüsü ve belki en çok sevdiği şehzade Danyal (o sıralarda Âdilşahlar'dan kız alacaktır) aşırı içkiden çok hastadır ve ölmesinden korkulmaktadır; dolayısiyle ister istemez taht Selim'e kalacaktır; Ekber'in ona suçlarını bağışlaması ve sarığını giydirmesi bu işi kabul ettiğinin bir açıklaması sayılmalıdır; gerçi Danyal sağ olukça

[1] Cihangir Tüzük-ü Cihangirî, s. 9 da bu işi nasıl düzenlemiş olduğunu anlatmaktadır.

[2] Müntehab-ül-Lübab c. I s. 223; bu cümle Cihangir'in kalemine atfedilmektedir, halbuki Tüzük-ü Cihangirî'de aynen yoktur; bu onun ya başka bir yazısında bulunmuş olmalıdır, veyahut da mutaassıp müslüman çevenlernin kendi duygularına uygun bir yakıştırmadır.

[3] « Muktedayı Mülhidan« , yani Ebul-Fadl Allâmî.

[4] Ekber'in karılarından; Babur'un kızının kızı olup Ekber'den önce Bayram Han'ın karısı idi. « Mahfi » mahlasiyle şiirleri vardır. Bak: Hümâyunnâme s, 308-314; C L X X.

[5] c. III, s. 820, Ebul-Fadl'ın ölümünden sonra İnayetullah Muhib Ali tarafından devam ettirilmiş olan kısımda.

[6] im bizimdir'

Ekber'in gönlü ona eygin kalacaktır; ona da Dekken'e bir sarık yollayacaktır, hatta Selim, yine kafa tutma dolayısiyle yakalanıp hapis edildiği vakit veliahtlık için Danyal yine akla gelecektir [1], ancak onun ölüm döşeğinde olması yüzünden Ekber, Selim'i salıverecek ve o rakipsiz veliaht kalacaktır.

Son anlarda 18 yaşlarında bir delikanlı olan Selim'in büyük oğlu Hüsrev'in tahta geçirilmesi sorumu da ortaya çıkacaktır.

XXI. Ekber'in ölümü

1605 ekim başlarında Ekber, amele tutulur ve 22 gün içinde ölür (25/26 - 10 - 1605 gecesi); onun son günlerinde, kendisinden geçmiş olduğu anlarda yerine kimin geçirileceği sorumu çetinleşir [2]. O sırada işler hemen hep Han A'zam Aziz Kökeldaş'ın elindedir; bu kişi, önce de gördüğümüz gibi, "Din-i ilâhî„ ye girmiş en büyük beylerden biridir; Selim'in oğlu Hüsrev onun damadıdır; Bengal valisi raca Men Sing' de Hüsrey'in dayısıdır. Bu iki kişi Hüsrev'i tahta çıkarmaya ve bunun için de babasını görmek için saraya geldiği bir sırada Selim'i yakalamıya karar verirler; ancak Selim babasını görmeye gelirken, Cemne (Agra'da bulunulmaktadır) ırmağını geçdiği kayıktan inmek üzere iken biri ona sözü geçen tasarıyı bildirir ve o da hemen kayığı geri çevirtip kendi yerine adamlarının yanına döner.

Bunun üzerine Aziz Kökeldaş ve Men Sing en önemli beyleri toplayıp şu yolda konuşurlar : "Şehzade Selim'in huyunu ve babasının ona karşı beslediği duyguları hep biliyoruz, Padişah onun tahta çıkmasını istemiyor, tahta onun oğlu Hüsrev'i çıkarmaya karar verelim„. Ancak bu düşünceye yanaşılmaz ve babası sağken oğlunu tahta çıkarmanın doğru olmadığı düşüncesi üstün gelir.

Böylelikle Ekber'in dinî yeniliklerine karşın bilinen Selim tahta çıkar.

[1] Ekbernâme, c. III s. 833: 1604 yazı Ekber, Selim'e karşı yürümeye hazırlanırken anası Hamide Banu'nun ölmesi üzerine iş durmuş ve Selim bu münasebetle saraya gelince yakalanıp hapis edilmiştir.

[2] Bu kısım, en çok ayrıntı veren Esed Beyin «Halat» veya «Vikaya» sına göredir (E ve D., c. VI s. 168.).

XXII. Ekber'in özellikleri

Ekber, büyük babası Babur ve yedinci göbekten atası Büyük Timur gibi, Türklüğün yetiştirdiği en yüksek uzkişiler arasında yer almaktadır.

Ekber'in fatihliği

Büyük bir fatihtir. Babası öldüğü sırada Kâbil-Kandahar dağlık bölgesi dışında ancak Pencap'la Delhi bölgesi, pek de sağlam olmıyarak, Gurkanlıların elinde idi ; atalığı Bayram Han oralardaki durumu sağlamlaştırmış ve bu yerlere Kuzey Hindistan düzlüğünün Gence ve Cemne ırmaklarının birleştikleri Allahabad-Benares bölgesine kadar olan yerleri katmıştır.

Ekber, buralara herbiri birer önemli devlet olmuş olan doğuda Bihar ve Bengal'i, doğu güneyde Gondvana ve Orisa'yı, batıda Racistan ve Sind'i, kuzeyde Keşmir'i, batı güneyde Handiş, Berar ve Ahmednagar'ın kuzeyini katmıştır; O, öldüğü anda Gurkanlı devleti Hindistan'ın dörtte üçünü kaplıyordu.

Ekber, çok başarılı bir komutan ve çetin bir vuruşkan olmakla birlikte, onun, Babur gibi, birinci Panipat ve Kanva ve, Bayram Han gibi, ikinci Panipat vuruşmalarına benziyen ve bir devleti bir günde yıkan veya kuran vuruşmaları yoktur; O, ülkeleri daha çok siyasa ile, onların iç ve dış durumlarından istifade ederek, elden geldiği kadar az kan dökerek ve az tehlikelerle karşılaşarak almıştır ve bu gibi almalarda çok görüldüğü gibi bazan aynı ülkeyi bir iki kere almak gerekmiştir; ancak bundan sonra iyi yönetim sayesinde o ülke sağlam olarak devlete bağlı kalmıştır.

Ekber'in yönetimciliği

Ekber büyük bir yönetimcidir; bugün 350-400 yıl sonra İngilizler Hindistan'ı büyük ölçüde onun kurmuş olduğu esaslara göre yöneltmektedirler [1].

O, derebeyi biçiminde, merkeze gönderilmesi gereken parayı yolladıktan sonra, vilâyetinin bütün gelirlerinin egemeni

[1] Uzun zaman Hindistan'da işyarlık etmiş olan V. A. Smith'in «Akbar, the Great Mogol» adlı eserine göre ; s. 354-355.

ve her işin başı ve sonu olan ve istediği işe dilediği adamı atayabilen "İktadar„ lar yerine yetki ve görevleri sınırlandırılmış, etrafı, en önemli dairelerin başlarına merkezden gönderilmiş, yine yetkileri ve görevleri belirli, işyarlarla alınmış "Subedar„ları geçirmekle Hindistan'da modern yönetimi kurmuş; işyar ve askerlere, gelirleriyle geçinecek toprak yerine para vermekle onları devletin avucu içine almış, "dağ„ kanunu ve sıkı denetlemelerle yönetim ve ordu işlerinde hırsızlığı büyük ölçüde önlemiştir.

Vergilerde insaflı ve âdil davranmak ve birçok vergiyi kaldırmakla ve güven ve adâleti sağlamakla halkı o zamana göre refaha kavuşturmuş ve mutlu kılmıştır [1].

Ekber devletinde kesin saltcılık (mutlakıyet) kurmuştur. Vali ve komutanların kendisine kafa tutamamalarını sağladıktan başka kendisini İslâm dininin Hindistan'da başkanı ve bütün şer'i işlerde son söz sahibi kılmış ve İslâm ulemasını da kendisine kafa tutmayacak bir duruma sokmuştur. Bu gidiş o sırada bütün acunun (İngiltere de içinde olmak üzere) gidişi idi ve Ekber'in sağladığı saltcılık daha çok başsızlığa (anarşi) karşı sağlanılmış bir saltcılıktı.

Ekber'in insaniyeti

Ancak Ekber'in en göze çarpan büyüklüğü dehasının en parlak eseri: Avrupa katolik-protestan boğuşmaları içinde iken, kötü (yani resmî inana uymıyan) inan dolayısiyle "enkizisyon„ yargıçları her tarafta her gün yüzlerce ve hatta binlerce adamı diri diri yaktırırken; savaşlar sırasında ele geçirilen birçok kent halkı çoluk çocuğa varıncaya kadar kılıçtan geçirilirken, yahudiler her yerde adamdan sayılmazken, Osmanlı ve Türkmen İran acunları sünnî-şiî boğuşmalariyle kanlanmakta iken, "Sulh-ü

[1] Birçok yazarlar zoraki muhakemelerde Türk yönetimini kötülemek istemişlerse de zamanın yansız yazarları bizim dediğimizi berkitmektedirler. Cihangir devrinin ikinci yarısında Hindistan'da ış görmüş olan Felemeng Doğu Hindistan kumpanyasının ilerigelen işyarlarından (Francisco) Pelsaert, Ekber zamanında ve Cihangir devrinin başlarında tecimin çok gelişmiş ve halkın mutlu olduğunu ve Cihangir'in kötü yönetimi ile bu durumun bozulduğunu yazar (Jahangir's India; The Remonstrantie of Francisco Pelsaert ; s. 6).

kül "sıyasasıyle Hindistan'da insanlığın ve dinin modern anlayış biçimini kurmuş ve bu işte Avrupa'ya çok takaddüm etmiş olmasıdır.

Bundan başka Ekber savaşçı olmıyanlara karşı insanî davranış bakımından da devrimden bir iki yüzyıl ileridir.

Ekber'in çözülediği en önemli sorum

Ekber başka bir sorumu da çözülemiştir. Hindistan'daki Türk devleti yalnız kuzeyden gelme Türklere ve bir azınlık olan müslümanlara mı dayanadurmalıdır? ve bu iş eskiden beri olageldiği gibi sürdürülmek istenilirse Hindu çoğunluğu karşısında bu durumda tutunmak ve hele yıkıcı iç sarsıntılara uğramadan tutunmak elden gelebilir mi? gelemezse ve yapmalıdır?

Ekber bu sorumu şu suretle karşılamıştır: Denk ve güvenli bir devlet elde etmek için Hindu çoğunluğunu da kazanmak ve onu ve hele onun en vuruşkan kısımlarından olan racputları orduda ve yüksek makamlarda kullanmak gerekir; taki onlar da, müslümanlarla eş haklara sahib oldukları için, devleti onlar gibi benimsesinler. Bu düşünce, husule getirilen bütün eşitliklerin kaynağıdır. Din-i ilâhî de, herşeyden önce, iki dinin ilerigelenleri arasında biribirine düşman gözüyle bakma geleneğini kırmak amacını güden bir ölçem sayılmalıdır.

Ekber orduda ve yüksek makamlarda kuzeyden gelme Türklerin sayısını azaltıp onların yerine aynı ölçüde Hinduyu ve en çok racputu hizmete almakla şüphesiz ordunun değerini bir miktar azaltmıştır; çünkü ne de olsa, çok eskiden gelmiş Türklerin torunları da bulunsalar, ne kadar vuruşkan da olsalar, bunlar kuzey mutedil iklimlerinden gelme Türk ve Afganlar kadar çetin olmamaktadırlar[1]; ancak bu zararın, o âna kadar devlete düşman olan ve sayısı on milyonları aşan bir kütlenin dost kılınmasından doğan kazançla geniş ölçüde telâfi edilmiş olduğu da kabul edilmelidir.

Ekber'in bu yoldaki kararına Orta Asya olaylarının acaba ne kadar tesiri olmuştur? meselâ en büyük Özbek hanlarından biri olan Abdullah'ın Turan'ı birleştirmesi ve bayındır-

[1] Bu yön : P, Kennedy'nin «A History od the Great Moghuls» adlı eserinde : c, I. s. 14 - 15, iyice açıklanılmaktadır.

laştırmasiyle oradan Hindistan'a göçler önemli ölçüde azalmış ve dolayısiyle Ekber için yeni Türk er ve komutanı bulmak keza önemli ölçüde güçleşmiş midir? ve O, kısmen de bu yüzden mi Hindu'lara ve hele Racputlara başvurmak zorunda kalmıştır? Eldeki kaynaklara göre bu soruya karşılık vermek kabil değildir, ancak bu yön büsbütün red edilemez.

Ekber'in eserinin yaşıyan ve yaşamıyan kısımları

Ekber'in eserinden hangi kısımların yaşayıp hangilerinin çarçabuk ortadan kalktığı araştırılırsa şunlar görülür:

Devlet, büyüklüğü ile daha yüz yıldan çok yaşamış ve biteviye büyüyük Evrengzip Alemgir saltanatının sonlarında hemen bütün Hindistan'ı kaplamıştır.

Kurduğu yönetim, tabiî zamanın veya iş başındakilerin anlayışının gerektirdiği değişikliklerle, yaşamıştır ve bugün de ana çizgileriyle yaşamaktadır.

Müslüman - Hindu işbirliği yaşamış ve ancak Evrengzib Alemgir devrinde, o da söylenildiğinden çok az ölçüde, aksaklıklar göstermiştir.

Yaşamıyan "Din-i ilâhî„ ve bazı "lâik„ özde kanunlardır; Cihangir'in tahta geçmesi için uğraşan mutaassıp müslümanlar, aynı zamanda bunların kalkacağı ümidiyle çalışmışlardı.

Genel olarak Gurkanlı devleti, uzun zaman, Ekber'in çizdiği yolda ve en çok ondan aldığı hızla yürüyecektir.

Ekber'in sporculuğu

Her türlü spora, ava ve hele fil sürmek ve dövüştürmeye çok merakı vardı ve bu işlerde eşsiz denecek kadar usta idi; vuruşmalarda ve avda kahramanlığı ile ünlüdür.

Ekber'in başaramadığı işler

Ekbernâme'deki yazılara ne kendi mektuplarına göre Ekber başarmasını çok ister göründüğü iki işin sonunu getirememiştir.

a) "Mülk-ü mevrusum„ dediği atalar yurdunu geri almak;

b) Portekizlerin Hindistan denizlerindeki eğemenliğine son vermek.

Birinci yönü gerçekten ve inanarak düşünmüş olduğunda şüphemiz vardır; bize öyle geliyor ki, ana amacı Turan'dan gelecek bir Özbek istilâsını önlemek ve saldırgal görünerek daha kolay savunmaktı; çünkü en uygun sanılabilecek anların hiçbirinde Hindu-Kuş'un kuzeyine geçmek yolunda hiçbir denemede bulunmamıştır.

İkinci yönü başarmasına imkân yoktu; çünkü denizcilik bilgisinde Hindistan çok geri idi; yerli halk veya Hindistan'a birkaç göbektir yerleşmiş Türkler, Avrupa denizcileriyle sürekli olarak vuruşabilecek güçde olamazlardı. Yeni gelmiş ve hiç denizciliği olmıyan Türkleri yeter ölçüde denizciliğe alıştırmak ve onlarla anadan doğma denizci olan Portekiz ve öbür Avrupalılara karşı başarılı deniz savaşı yapmak da imkânsızdı.

Bunların kıyılarda ve kıyılara yakın adalardaki kurganlarını almak ta, bu yerlerin çetinliği ve hele denizden dövülememeleri yüzünden, yine imkânsız gibi idi; bahusus ki böyle bir işe kalkışılınca bunların ablukası yüzünden bütün deniz tecimi durur ve hac yolu kapanırdı. Bu yüzden Ekber bu işe de hiçbir an önemli biçimde sarılmamış ve bu yolda istekler göstermişse, bunu daha çok ürkütmek veya herhangi başka bir sonuç sağlamak için yapmıştır.

Dolayısiyle bu iki yön yalnızcana görünüşte başarısızlık sayılır. Bunlar ayral, Ekber'in saltanatı hep başarılarla dolu olmuştur.

Ömrü, saltanatı ve unvanı

Ekber 63 güneş yılı yaşamış ve, dördü atalığının yönetimi altında geçmiş olmak üzere, $49/^1_2$ güneş yılı saltanat sürmüştür.

Hindistan tarihlerinde adı "Arş Aşyani„ ve anası Hamide Banu'nunki "Meryem Mekani„ diye geçer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED NUR-ÜD-DÎN CİHANGİR [1]

Selim (1605 - 1627)

Cihangir içki ve eğlenceyi seven, sağlık durumu bozuk, gevşek bir adamdı; işleri şunun bunun eline bırakıp keyfe dalardı; bunlar da, doğal olarak, aralarında yetki mücadelesine koyulurlar ve bu, iç savaşlara kadar giderdi. Bütün bu sebepler dolayısiyle Cihangir'in 22 yıl süren saltanatı sırasında işler gitgide bozulur ve bir çıkmaza girer.

Cihangir devrinde en çok yetki elde edenler arasında şunları anmak gerekir: İtimad-üd-Devle unvanını taşıyan vekil (başbakan) Gıyas Bey, onun kızı olup önce Ali Kulu Bey İstaclu'nun ve sonra da Cihangir'in karısı olan Nur Cihan [2], onun

[1] Selim, kendi adını -ki Ekber'in çok sevip saydığı Şeyh Selim Çiştî dolayısiyle kendisine verilmişti - neden bıraktığını ve Nur-üd-Dîn ve Cihangir adlarını neden aldığını Tüzük-ü Cihangirî'sinde (s. 1) anlatır; Selim adını, Rum kayserlerininki (Osmanlı padişahları) ile karıştırılabileceği için bırakmış; «Cihangir» lik padişahlara öz bir şey olduğu için o adı almış; tahta «Neyyir-i Azam» yani güneşin doğduğu sırada çıktığı için de Nur-üd-Dîn adını buna eklemiş; bu ad «tefe'ül» yolu ile de uygun görünmüş. Herhalde Cihangir'in, Nur-üd-Dîn adını neden aldığını anlatış biçimi onun, tahta çıktığı anda, «Din-i İlâhî» cilere de hoş görünmek istemiş olduğunu sandırabilir.

[2] Batı tarihcileri İran'dan gelen herkese Fars (Persian) derler, halbuki o devirde İran'ın egemen unsuru Türkmenler olup yönetim, ordu, saray hep onlardadır; yukarda adı geçen Gıyas Bey ve damadı Ali Kulu Bey Istaclu için de, hele ikincisinin hem öz, hem oymak adlarının pek açıkcana Türk adları olduğunu bilmemezlikten gelerek, işbu Batı tarihçileri öyle demişlerdir (Ezcümle : «The Cambridge History of India», C. IV, s. 156 ve 160); işin gerçeği bunların Safevî Türk devleti hizmetinden ayrılıp Gurkanlı Türk devleti hizmetine giren Türkmen beyleri olduğudur. İran'ın ordu ve yönetimi hep Türk beylerinin elinde bulunduğu bir devirde bu işlerde hemen hiç payları olmayan Farsların gidip Hindistan'daki Türk ordularına komutanlık etmeleri hiç de akla uygun gelmemektedir.

kardeşi ve Gıyas Bey'in oğlu olan ve kendisine Yamin-üd-Devle Asaf Han unvanı verilen Ebul-Hasan ve beylerden Mahabet Han unvanını taşıyan Zamane Bey.

I. İç işler

Nur Cihan

Cihangir üzerinde en büyük ve sürekli nüfuz kuran Gıyas Bey'in kızı Mihr-ün-Nisan'ın işbu Padişahla evlenmesi şu biçimde olur: Bu kızın ilk kocası Ali-Kulu Bey Istaclu (bir kaplan avı sırasında gösterdiği yüreklilik dolayısiyle kendisine Şîr-Efken[1], yani kaplan deviren, denilmektedir) Bengal'de hizmette iken ayaklanmış bazı Afganlara yardımda bulunduğu için yakalanacağı sırada Bengal valisini vurur ve kendisi de öldürülür (1606-7). Karısı Mihr-ün-Nisa da Cihangir'in üvey analarından Selime (veya Rukiye) Beyim'in sarayına getirilir. Cihangir onu orada beğenip 1611 yılında alır[2]. Ona sıra ile Nur Mahal (sarayın ışığı) ve Nur Cihan (acunun ışığı) adları verilir; kendisine padişah denilir ve yavaş yavaş, hutbe ayral kalmak üzere, bütün padişahlık gereklikleri onun için yapılır: adına para bastırılır[3], beyler "görünüş„ [4] için onun yanına gelirler, buyrultulara (ferman) basılmak için kendisine bir tuğra[5] yapılır v.s.

Gitgide işler o dereceyi bulur ki Cihangir'de padişahlığın yalnız adı kalır; çok kere o dermiş ki: "Ben saltanatı Nur

[1] Bazı Batı tarihçileri eserlerine « Efken » i « Afgan » diye geçirmişlerdir.

[2] Cihangir'in onu sevdiği için kocasını mahsus öldürttüğü sözü çok sonraları çıkarılmıştır; ne zaman tarihçilerinin yazıları, ne de Ali Kulu'nun ölümüyle Cihangir'in Mihr-ün-Nisa'yı görüp alması arasında geçen ve dört yılı aşan süre böyle bir savı doğrulayacak özde değildir.

[3] Bu paranın bir örneği Tüzük-ü Cihangirî'nin Dibaçesi'nde vardır (s. 21); üzerinde şu yazı bulunmaktadır.

بحکم شاه جهانگیر یافت صد زیور   بنام نور جهان بیگم پادشاه زر

Şah Cihangir'in hükmiyle yüz kere süslendi. Nur Cihan Padişah Beyim'in adiyle altun.

[4] Hindistan'daki Türk sarayında huzura çıkmak, Padişahın kabul resminde bulunmak anlamında.

[5] Aynı Dibaçe'ye göre tuğrada şöyle yazılıdır:

حکم علیه العالیه نور جهان بیگم پادشاه

Nur Cihan Beyim padişahın yüksekler yükseği olan hükmü.

Cihan Beyime verdim, bir sir (okka) şarap ve yarım sir etten başka bir şeye ihtiyacım yoktur„. O devrin bir yazarına göre Beyim'in iyiliği kötülüğünden üstün imiş, belki kötülüğü hiç yokmuş, her kendine sığınana iyilik etmiş ve onu zulme karşı korumuş, 500 öksüz kızı evlendirmiş v.s. [1]

Aynı zamanda çok sporcu ve yürekli bir kadındır; "benduk„ la (fitilli çok ağır tüfek) av avladığı ve kaplan öldürdüğü olurdu [2].

İlk ölçem ve olaylar

Cihangir tahta yerleşince ünlü olan 12 hükmünü çıkartır; bunlar ülkeyi bayındırlaştırmağa ve türlü ulusları toptan veya ayrı ayrı hoşlandırmıya yarıyacak yönlerdi; ancak onun gevşek yönetimi bunlardan büyük bir fayda çıkmaması sonucunu verecektir; bunları aşağıda anıyoruz [3]:

1. Taşralarda caygir (tımar, ziamet) sahiplerinin kendi menfaatleri için halktan topladıkları damga, mir bahri ve saire gibi vergilerin bundan böyle alınmaması [4].

2. Issız ve eşkiyası çok olan yerlerde birer kervansaray ve mescit yapılarak oralara adam yerleştirilmesi.

3. Yollarda işyarların, tecimer ve yolcu eşyalarını açmamaları, ölenlerin mirasları üzerinde suyi istimal edilmemesi, ne kalmışsa mirascılara geçmesi, mirascı yoksa kalan servetin kervansaray, köprü, havuz gibi bayındırlık işlerinde kullanılması.

4. Şarap yasağı; (kendisi bunu çok içerdi; belki sofulara hoş görünmek ve baysallığı (âsayişi) daha iyi korumak için yapılmıştır).

5. Kimsenin evine konulmaması (nuzul edilmemesi); işyarlarca evlere girilip zorla konuk olunmaması anlamında olacak.

[1] Tüzük'ü Cihangirî'nin son kısmını ve Dibaçesi'ni yazan Mirza Muhammed Hâdî'ye göre (Dibaçe s. 21).

[2] Tüzük-ü Cihangirî, s. 172; Müntehab-ül-Lübab, c. I s. 289.

[3] Tüzük-ü Cihangirî, s. 4.

[4] Kara ve su yollariyle taşınan mallardan alınan vergiler, bunların birincisini Babur ve Ekber de zamanlarında kaldırmışlardı, ancak Cihangir'in yasağı daha çok devletin değil beylerin kendi hesaplarına topladıkları bu adlardaki vergilere ait görünmektedir.

6. Suçluların kulak ve burnunu kesmek gibi işkencelerin kaldırılması (İşkence Avrupa'da 1789 büyük Fransız devrimine kadar bir kural idi).

7. Halk topraklarına beyler ve işyarlarca tecavüz edilip onların halkın elinden alınmaması.

8. Bey ve amillerin (tahsildar), Padişahın izni olmadan bölgeleri ahalisinden kimse ile evlenmmeeleri (zorla kız alamamaları için olmalı).

9. Halise gelirleriyle büyük kentlerde hastahaneler açılması ve doktorlar atanması.

10. Ekber'in yapmış olduğu gibi her yıl Cihangir'in doğum günü olan 18 Rebi-ül-Evvelde hayvan kesilmesi yasak edilir; keza haftada iki günde: Perşenbe günü (ki kendi tahta çıktığı gündür) ve Pazartesi günü (ki babası Ekber'in doğduğu gündür) hayvan kesmek yasak edilir (Hindulara hoş görünmek için)

11. Babasının bey ve işyarlarının yerlerinde bırakılması; (genel olarak kuraldandır).

12. Genel bağış.

Daha sonra, saltanatının üçüncü yılında, Cihangir haremağası yapılmasını da yasak edecektir.

Cihangir genel olarak babası zamanında kendisine düşmanlık göstermiş olanlara karşı kin gütmez ve kimseden öç almaya kalkışmaz; kendi yerine oğlu Hüsrev'i tahta çıkarmak istemiş olan Han A'zam Aziz Kökeldaş'a ve Raca Man Sing'e ilişmez, Hüsrev'i de Agra erkinde (berkitilmiş saray) tutar; ancak O, çok geçmeden, Ekber'in türbesini ziyaret bahanesiyle oradan çıkıp Pencab'a gider; epey kişiyi başına toplar ve az sonra yenilir, yakalanır ve geri getirilir. Ona katılanlar arasında "Sih„ lerin önderi Guru [1] Ercen de vardı; bu kişi "Pir„ lik ve "Veli„ lik taslayarak Müslümanları da Sih dinine çekmeye çalışmaka idi; Cihangir onu yakalattırır ve Ercen hapsi sonuncunda ölür[2]. Bu olay yüzünden Sih'ler devlete karşı kin bağlıyacaklardır.

Daha sonra Cihangir'i öldürüp Hüsrev'i tahta çıkarmak için tertipler sezildiğinden bu işe karışmış olanların bir kısmı öldürülür ve Hüsrev'in gözüne mil çektirilir; ancak O, büsbütün kör olmaz.

[1] Sihlerin dinî önderlerine verilen ad.

[2] Tüzük-ü Cihangirî'si s. 34.

Bazı saray işleri

1612'de Hurrem, Nur Cihan'ın kardeşi Asaf Han'ın kızı Ercümend Banu (ilerde Mümtaz Mahal adiyle anılacak ve kendisine türbe olarak Tac Mahal adlı anıt yapılacak olan kadın) ile evlendirilir. Böylelikle Cihangir'in tek yetenekli (kabiliyetli) oğlu olan Hurrem, erke'yi (iktidarı) elde tutan Nur Cihan, onun babası Gıyas Bey İtimad-üd-Devle ve kardeşi, devrin en ünlü komutanlarından Asaf Han takımınca elde edilmiş ve bunların nüfuzu da daha çok artmış olur. Hurrem (Şah Cihan) Mümtaz Mahal'i son derece sevecek ve o yaşadıkca üzerine başka kadın almıyacaktır.

Nur Cihan öbür yandan, birkaç defa ayaklanmış olmasına rağmen, babasınca sevilmekte devam eden ve gözleri, yukarıda dediğimiz gibi, az da olsa, görmeye devam eden Cihangir'in büyük oğlu Hüsrev'e de kendisinin ilk kocası Ali Kulu Bey Istaclu'dan olan kızı Ladlı (çiçekli) Beyim'i vermek isterse de Hüsrev tek karısına bağlılığı dolayısiyle onu almak istemez; bu kız daha sonra Cihangir'in en küçük oğlu Şeyhriyar'la evlendirilecektir (1620); böylelikle Nur Cihan, ilerisi için yeni imkânlar kazanmış olmakta veya bunu sanmaktadır. Şehzade Hüsrev ise önceki ayaklanmaları dolayısiyle hep göz altında tutulagelmekte idi. İçki dolayısiyle Cihangir'in sağlık durumunun bozukluğu arttıkça Hüsrev'e karşı nasıl davranılması gerektiği ve Hüsrev-Hurrem önürdeşliği (rekabet) konuları da önem kazanmakta idi. Çünkü her an taht boş kalabilirdi. Hüsrev önce yansız bir Racput Beyinin muhafazası altında bulunurken onun Asaf Han'ın muhafazası altına konulması ileri sürülür; Cihangir'in sarhoşluğu sırasında ondan bu yolda bir de buyrultu alınırsa da sonra iş geri kalır; ancak çok geçmeden O, Dekken ordusuna komutan yapılmış olan kardeşi Hurrem'in, yani taht rakibi'nin, muhafazası altına konulur ve ikisi Dekken'e giderler. 1622'de Hüsrev orada amelden ölünce Hurrem'in bunda parmağı olduğu sözü dolaşır.

II. İlk dış münasebetler ve savaşlar

Ekber ölünce Herat'ta, Kandahar'a yakın yerlerde bulunan Kızılbaş beyleri bu son kenti Gurkanlı'lardan geri almak için uğraş ve saldırılara koyulur ve Cihangir oraya yardım

gönderir; 1603'den beri Osmanlı ile savaşmakta olan Şah Abbas kendi beylerine uslu durmaları buyruğunu yollar ve Cihangir'i kendi kardeşi saydığını ekler [1]. Şah Abbas 1611'de Cihangir'e yolladığı bir elçi ile ona çok dostcasına yazılmış bir mektup göndermiş ve Osmanlı ile Azerbaycan'da yaptığı savaş dolayısiyle bunu daha önce yapamadığından özür dilemiştir.

Cihangir'in başlıca savaşları Ekber'in son yıllarında ona kafa tutmuş olan Çitor (Mevar) Rana'sına (Raca) ve Dekken devletlerine karşı olur; bir sürü uzun ve yorucu vuruşmalardan sonra Cihangir'in üçüncü oğlu Hurrem (ilerdeki Şah Cihan) Rana'yı boyun eğmek ve barış dilemek zorunda bırakır (1614).

III. Dekken işleri

Ekber, Dekken seferini dilediği gibi bitiremeden Selim'in (Cihangir) ayaklanması dolayısiyle Kuzey Hindistan'a dönmüştü. Ahmednagar (Nizamşahlar) devletinin kendi elinde kalan güney kısmında sultan olan Murtaza, Nizamşah II ve hele onun başlıca beyi olan Melik Amber, devleti toparlar ve yeniden güclendirirler; Ekber'in son ve Cihangir'in ilk yıllarında Gurkanlıların başlarında başka dertler olması dolayısiyle Dekken işlerine önem vermemeleri Melik Amber için iyi bir fırsat olur.

Melik Amber, çokluk bakımından Dekken'in Batı dağlık bölgesinde yaşıyan vuruşkan ve çete savaşına çok elverişli gelenek ve görenekleri olan Marataların, Dekken gibi sarp ve çetin bir bölgede çok güclü orduları yıpratma işinde fayda ile kullanılabileceğini anlar ve bu işe koyulur ; böylelikle Maratlar Müslüman - Türk devletlerinden kâh birine, kâh öbürüne, kâh da birkaçına birden yardım ede ede, onların hizmetinde vuruşa vuruşa zenginleşip, güçleşecekler ve sonda, kendi hesaplarına iş görmeye koyulup, işbu devletlerin yıpranmış veya çökmüş olmalarından istifade ederek bir kısım Dekken'in ve hatta, kısa bir zaman için, hemen bütün Hindistan'ın egemeni olacaklardır.

231 Tüzük s. 54.

Cihangir, 1608'den bu yana, Dekken işlerini ele almaya koyulursa da Melik Amber'in ustalığı ve Gurkanlı komutanların anlaşamamazlıkları bir sürü başarısızlık doğurur; Gurkanlıların Dekken işleri ancak şehzâde Hurrem'in (Şah Cihan) 1616'da oraya yollanılmasından sonra düzelecektir. 1608'de Ahmednagar başkenti Melik Amber'in eline düşmüştü.

Hurrem'in Dekken seferleri

1616 yılına kadar Gurkanlıların Dekken işlerinin bozuk gittiğini gördük. 1616'da Cihangir oraya oğlu Hurrem'i (kendi yazdığına göre: Baba Hurrem'i)[1] gönderir, kendisi de arkasından gidip Handiş'de Burhanpur'a yerleşir. Hurrem bu yeni görevinde, daha çok siyasal yollardan, büyük başarılar sağlar; Âdilşahların (o devirde Gurkanlı resmî belgelerinde bunlara hep Âdilhan denilmektedir) aracılığı ve dostluğu onun bu başarılarının başlıca dayanağı olmuştur. İbrahim Âdilşah II, daha 1615'de elçileriyle Cihangir'e saygısını sunmuş ve: "Dekken dünyadarlarının (hükümdar ve ilerigelenleri) kusurlarının affını iltimas etmiş ve Ahmednagar kentiyle padişaha ait öbür vilâyetlerin geri verileceğini üstenmişti„ [2].

1617'de Dekken işleri düzelmiş ve Ekber'in ölümü sırasındaki durum geri gelmiştir. Bundan başka Nizamşah, Kutupşah ve hele Âdilşahlardan öyle peşkeşler (küçüğün büyüğe armağanı) gelir ki İbrahim Âdilşah II'ye Hurrem'in iltimasiyle Cihangir, oğul (Ferzend) adını verir. Hurrem'e de "Şah Cihan„ unvanını ve tahtın yanında bir sandalye üzerinde oturmak hakkını verir [3]; bu münasebetle Burhanpur'da pek debdebeli alaylar ve geçit resimleri yapılır. 1618'de Âdilşah'ın elçisi geri dönerken Cihangir ona Adilşahın Ahmednagar ve Gülkende (Kutupşah) devletlerinden ne kadar yer elegeçirebilirse o yerlerin kendisine tanınacağını ve yardım isterse esirgenmeyeceğini bildirir [4].

[1] Tüzük-ü Cihangirî'si s. 166; Hindistan Türkleri «baba» yı «canım, cicim» gibi bir sevgi tabiri olarak ta kullanagelmişlerdir.

[2] Tüzük-ü Cihangirî, s. 148.

[3] Müntehab-ül-Lübab (c. I, s. 293) ona veliahtlık verildiğini de yazar. Hurrem o anda Cihangir'in sağ olan üçüncü oğludur.

[4] Tüzük-ü Cihangirî, 243-244.

Bu, kendisi rahat etmek ve ilerde Dekken'in fethini kolaylaştırmak için Dekken devletlerini aralarında savaşmaya kışkırtmak demekti; ancak bu siyasa, o anda olsun, başarılı olmaz; çünkü o anda Dekken devletlerinin Gurkanlıya karşı olan korku ve düşmanlıkları, biribirlerine karşı olan düşmanlıktan üstün idi.

Büyük Gurkanlı ordusu Dekken'den çekilince Melik Amber, Cihangir'in Keşmir'de bulunduğu sırada (1619), yeniden Nizamşahlar devletini saldırgan bir duruma geçirir, her yıl göndermeyi üstendiği peşkeşi keser, Âdilşah ve Kutupşahlar'la anlaşır ve Maratların yardımını sağlar; Gurkanlı orduları alan vuruşmalarında başarı elde edebilirlerse de yerli çeteler her yerde üstün durumda kalırlar, bunlar Burhanpur'a kadar olan yerleri tehdit eder ve Ahmednagar kentini yeniden kuşatırlar.

Bir kere daha Hurrem büyük bir ordu ile Dekken'e gönderilir, bir sürü başarı elde eder, yirmi yıldır Nizamşahların başkenti olan Kirki'yi alıp altüst eder, Ahmednagar'ı kuşatılmadan kurtarır ve iki yıl kadar süren uğraşlar sonucunda Nizamşahları yeniden barış dilemek zorunda bırakır. Nizamşahlar, "Kulluk ve devlethahlık bağını elden bırakmayacaklarını, Cihangir'in buyrultuları dışına çıkmıyacaklarını peşkeş ve cerime (suç karşılığı ödenek) olarak ne istenilirse vereceklerini„ bildirirler. Melik Amber yaptıklarının mazereti olarak, evvelki sefer sırasında Âdilşahlara iltifat edildiği halde kendisine yüz verilmeyişini ileri sürer ve bunu kıskandığını bildirir [1]. Belki Cihangir'in Âdilşahları Nizamşahlara karşı kışkırtmış olmasını imlemek istemiştir. Barışın esasları, eski sınırın kenarında on dört Kruh (42 km. kadar) genişlikte bir toprak şeridinin yeniden Gurkanlılara bırakılması ve beş milyon rupilık [2] peşkeş verilmesidir (1621).

Şehzade Şehriyar'in Nur Cihan'ın kızı Ladlı'yı alması 1620'de, Şah Cihan'ın bu ikinci Dekken seferinden az önce idi. Şah Cihan'ın ağabeyi Hüsrev'in ölümü de işbu seferin sonundadır (1622).

Dekken'deki arazi ve ulaştırma güçlükleri ve Cihangir'de bir işi tâ sonuna kadar götürme azmi bulunmaması, ora

[1] Müntehab-ül-Lübab, c. I s. 322.

[2] 11 gr. kadar ağırlıkta gümüş para.

işlerinin hep yarı bırakılagelmesi ve çok uzaması sonucunu vermiştir.Bundan sonra Cihangir devrinde Dekken devletleriyle açık savaş olmıyacaksa da çok geçmeden babasına karşı ayaklanacak olan Hurrem'in ora devletlerine sığınması yüzünden çarpışmalar olacaktır.

IV. Şah Abbas'ın Kandahar'ı tehdit etmesi ve Şah Cihan'ın babasına karşı ayaklanması

Şah Abbas 1618'de Osmanlı ile ikinci barışını yapmış olup o yönden güvenini sağlamış bulunuyordu. 1620-1622 yılları arasında Gurkanlıların var güçleriyle Dekken'de uğraşmalarından faydalanarak, içinde ancak 3-400 kişilik bir birlik bulunan Kandahar'ı almaya kalkışır; o ana kadar Cihangir ile son derecede dostcasına geçinmiş ve biteviye aralarında elçi ve mektuplar gidip gelmişti. Kandahar gibi önemli bir yol kavuşağında bu kadar az bir kuvvet bulundurulmasında bu yüzden doğmuş olan güvenin de tesiri vardı. 1622 yılı başında Abbas'ın büyük bir kuvvetle Kandahar üzerine yürüdüğünü duyunca Cihangir başta buna inanmak istememekle birlikte hemen Hurrem'e haber yollayıp Dekken'deki başlıca kuvvetlerle kuzeye geçmesini bildirir. Cihangir, Gucerat, Bihar ve Bengal'deki kuvvetleri de çağırır ve pek büyük hazırlıklar yapar; İran Türkmenlerine karşı savaşacak olan ordunun üs olarak kullanacağı Multan ile Kandahar arasında çöl ve çorak yerler pek çok olduğu için ordunun beslenmesini sağlamak üzere pek büyük ölçemler alır, en aşağı yüz bin öküzün o bölgede ve yol üzerinde toplanmasını buyurur. Amacı, veya daha doğrusu hülyası, pek büyük kuvvetlerle hiç durmadan Abbas'ın başkenti Isfahan'a kadar gitmektir; sınır üzerindeki komutanlarına da ana orduyu bekleyip ileri atılmamalarını bildirir [1]. Kandahar ise haziran 1622'de Abbas'ın eline düşecektir.

[1] Tüzük-ü Cihangirî 343-346.

Hurrem'in şartları

Cihangir'in bu hazırlıkları yapılırken Hurrem'den karşılık gelir [1]; O demektedir ki henüz Dekken büsbütün yatışmadı ve yağmur mevsimi geldi, ben Mandu'da (Malva'nın başkenti) kalıp iyi mevsimi bekliyeceğim; Şah Abbas eşsiz kahramanlardan olup Rum (Osmanlı) ve Turan'dan yerler fethettiği için onunla yapacağım savaşta işime kimse karışmamalı, bana gereken herşey verilmeli ve Kandahar yolu üzerinde bulunan ve ordumu besliyecek olan Pencab subesi (il) benim buyruğum altında olmalıdır.

Cihangir bu önergelere kızar, Pencab'ı vermez, yani Hurrem'i oraya subedar (vali) yapmaz, ancak oranın en iyi kısımlarının onun "ikta„ ları arasına konulmasını buyurur ve mademki kendisi gelmiyor, ordunun önemli kısımlarını yollasın, der. O sırada başka bir kargaşalık konusu ortaya çıkar; Hurrem bu işlerden önce Dolpur bölgesini (Gvalyor kuzeyi) babasından istemiş ve bu yolda bir buyrultu gelmeden oraya el koymak için adam göndermişti; halbuki Nur Cihan orasını, kendi damadı olan, Cihangir'in en küçük oğlu Şehriyar'a, *tuyul* (tımar, ziamet) olarak verdirmiş bulunuyordu; bu yer için iki kardeşin adamları arasında çarpışmalar olur; bunun üzerine Kandahar seferinin komutanlığı Hurrem'den alınıp bu işlerde hiç denenmemiş olan Şehriyar'a verilir ve yine Hurrem'e Pencap vesair yerlerde verilmiş olan *caygirler* [2] ondan alınıp Şehriyar'a devredilir. Bunlar Nur Cihan'ın isteği üzerine yapılmakta olup onun, padişah ölünce, kendi damadını tahta çıkarmak düşüncesinin sonuçlardıdırlar [3].

Hurrem'in ayaklanması ve yenilmesi

Hurrem'in (Şah Cihan) babasiyle bir barışma denemsi başarısız kalınca (babasını gelip görme isteği de Cihangir'e onun bir saygısızca kafa tutması diye gösterilmişti) [4] O, açıktan açığa ayaklanır ve Agra üzerine yürüyüp orayı ele geçirmeye

[1] Tüzük s. 345 ve Müntehab-ül-Lübab c. I. s. 328 v. s. bu yönler bu son eserde daha ayrıntılıdır ve tabiatiyle baba oğul kavgasında Şah Cihan'ın görüşünü Tüzük-ü Cihangirî'den daha iyi açıklamaktadır.

[2] 'Tuyul ve ikta ile müteradif olarak kullanılmaktadır.

[3] Müntehab-ül-Lübab c. I. s. 329; yazar bunu s. 331 de tekrarlamaktadır.

[4] Müntehab-ül-Lübab, c. I, s. 332.

çalışır, ancak bunu başaramaz; Kuzeye doğru ilerleyince de babasının ordusu ile karşılaşır ve yenilir (1623).

Nur Cihan'ın babası, Gıyas Bey Itımad-üd-Devlet az önce ölmüştü; Hurrem'in kayınbabası olan Nur Cihan'ın kardeşi Asaf Han, kızkardeşiyle ve Cihangir'le birlik kalırsa da, kendisinden şüphelenildiği için olacak, padişahın yanından uzaklaştırılır.

Ayaklanmasının başlangıcında epey yanatı olan Hurrem, bunların yavaş yavaş öbür yana geçtiklerini görür ve ağabeyi Perviz'in (O, sözde komutandır, gerçek komutan Mahabet Han adında bir beydir) baskısı altında Gülkende devletine sığınmak zorunda kalır; daha önce Melik Amber'e işbirliği önermiş idise de ondan yüz bulmamıştı. Hurrem, Gülkende'den Orisa yönüne geçer ve orada epey başarı sağlar, bu il ile Bengal ve Bihar'ı ele geçirir ve Benares'i de alır; böylelikle Kuzey Hindistan düzlüğünün bütün doğusu onda olur.

O sırada Nizamşah (Ahmednagar) devletinin gerçek başı olan Melik Amber, Âdilşahlara (Bicapur) karşı savaş hazırlıkları yapmakta idi; Hurrem'i kovalıyan Perviz, O, Kutupşahlara (Gülkende) sığınınca Âdilşahlar'la bir anlaşma veya bağdaşma yapar ve bir miktar Âdilşahlı birlikler Gurkanlıların yardımcısı olarak Bürhanpur'a gelir.

Cihangir'in durumundaki ağırlık şurada idi ki o bir yandan İran'a karşı ordular toplarken, öbür yandan tek yetenekli oğlu ve şimdiye kadar devletinin en başarılı komutanı olan Hurrem'e karşı bir ölüm kalım savaşına girişmek zorunda kalmıştı ve Dekken'de Melik Amber'in komutasında Nizamşahlı ordularının her an saldırısına uğramak tehdidi altında idi. Âdilşahların dostluğuna ve bağdaşmasına bu yüzden gereklili bulunuyordu. Bu bağdaşmanın verdiği güvenle Perviz ordusu Dekken'den alınmış ve Hurrem'in tehditettiği yöne, yani Doğuya, Gence ovasına gönderilebilmişti. Bu ordu Allahabat bölgesinde Hurrem'i bozarsa da (1624) Dekken'de Melik Amber, Kutupşahlar'la anlaşmış olarak Âdilşahlara saldırır ve onların başkenti Bicapur'u kuşatır; bunun üzerine Bürhanpur'a gönderilmiş olan Âdilşahlı birlikler, yanlarında Gurkanlı birlikler de bulunarak kendi başkentlerini kurtarmak için Bicapur'a doğru giderlerse de bozulurlar ve Melik Amber bir kere daha Nizamşahların eski

başkenti Ahmednagar'ı kuşatır ve her yönden saldırgan durum alır. Melik Amber daha önce Hurrem'e yardımdan kaçınmıştı, ancak kendinin bu yeni güclü durumu üzerine Kuzey - doğu Hindistan'da bozulmuş olan işbu şehzâdeyi yanına çağırır ve onu Bürhanpur'a saldıran birliğin başına geçirir.

Hurrem'le barış Hurrem ve Melik Amber'in Dekken'deki bu üstün durumu ancak Perviz - Mahabet Han ordusunun Gence ovasının doğusundan Dekken'e taşınmasına kadar sürer. Bu taşınma bitince Hurrem bütün ümitlerini kayp etmiş olarak babasından suçlarının bağışlanmasını diler ; işler gerçekten Nur Cihan'ın elinde olduğu için (Cihangir 1623 sonlarından beri hastalığı dolayısiyle "Tüzük„ünü dahi yazmaz olmuş ve bu işi M. Hâdî Hana bırakmıştır) Hurrem ona sığınıyor demekti. Kendisine kabul ettirilen şartlar şunlardır : Elan kendi adamlarının elinde bulunan iki ünlü kurganı, Bihar'da Rohtas ve Handiş'de Asırgarh kurganlılarını geri verecek ve oğulları Dara Şükuh ve Evrengzib'i tutu olarak Cihangir'in yanına gönderecek (1626).

Hurrem bunları kabul eder ve yerine getirir; kendisi de Nasık'da kalır. Yukarıdaki şartların beklenilenden hafif olması Şehzade Perviz-Mahabet Han işbirliğinin çok uzayıp sağlamlaşmasının Nur Cihan'ca istenilmemesine atfolunabilir.

Hurrem'in ayaklanmasiyle ortaya çıkan sarsıntı Nizamşahlar devletini yeniden ümitlere düşürür; Melik Amber 1626'da ölmüş olmakla birlikte, Balagat[1] bölgesi ta Ahmednagar kentinin yakınlarına kadar, savaştan çok tehdit ve rüşvetle yeniden Nizamşahların eline geçer.

V. Kandahar'ın kaybı ve İran'a karşı durum

Yukarıda görmüş olduğumuz gibi Şah Abbas, haziran 1622 de Kandahar'ı almıştı; yardımsız bırakılan oradaki küçücük birliğin onu durdurması zaten beklenemezdi.

[1] «Yüksek yer» anlamında olup birkaç dağlık bölgenin adıdır; burada anılan bölge Haydarabad devletinin batısında ve Ahmednagar kentinin güneyindeki bölgedir.

Bu kent onun eline düştükten sonra Cihangir'e Abbas'ın elçileri ve mektubu gelir[1]; orada dostluk ve "Birader-i Can beraber„lik gösteri ve sözleri arasında özet olarak şunlar denilmektedir:

Abbas'ın Cihangir'e mektubu

"Ben tahta çıktıktan sonra babalarımdan kalma bütün yerleri geri aldım, Kandahar da bunlar arasındadır, onu bana geri vermenizi bekledim ve açık ve kapalı bunu size anlatmaya çalıştım[2]; evet veya hayır demediniz; bu işi dost ve düşman hep duydu; hatırıma şu geldi ki seyahat ve av için Kandahar'a gideyim ve eğer orada bulunan adamlarınız aradaki dostluk dolayısiyle beni iyi karşılar ve bana hizmette bulunurlarsa yeniden bütün dünyaya karşı iyi özel münasebetlerimiz açıklanmış ve düşmanların ve bizi kıskananların dilleri durdurulmuş olur. Bu amacla kurgan almaya (yerak-ı kal'e giri) yarar âletler yanımda olmıyarak Kandahar'a doğru yürüdüm ve Ferah'a varınca sizin Kandahar'daki adamlarınıza nasıl bir düşünce ile geldiğimi bildirdim; onlar beni anlamak istemediler ve bana kafa tuttular. On gün bekledim, onlara bir sürü öğütte bulundum, aldırış etmediler, sonra "Kızılbaş„ askerlerim kurganı almaya koyuldular, çarçabuk kule ve duvarları yıktılar, sizin adamlarınız aman dilemek zorunda kaldılar, aradaki dostluk dolayısiyle onlara saygısızlıklarının cezasını vermedim ve kendilerini "Turbaşı Haydar Bey„le (Abbas'ın elçisi) birlikte size geri gönderiyorum; bu işler yüzünden aramızdaki dostluk bozulmasın, benim ülkelerimi kendinizin bilin....„

Cihangir'in karşılık mektubu

Başta dostluk ve kardeşlik sözlerini kapsayan, ancak antlaşmalara bağlılık gerekliklerini de hatırlatan (istihkâm-ı uhud ve mevasik) Cihangir'in karşılığının özeti şu yoldadır[3].

"Elçiniz Renbil (Zeynel?) Beyin gelişine kadar (1621) Kandahar hakkında bir dileğiniz olduğunu hiç duymamıştım,

[1] Metin: Tüzük-ü Cihangirî, s. 348.

[2] Müntehab-üt-Tevarih c. I, s. 326'da bu yolda bilgi ve ayrıntı vardır.

[3] Tüzük-ü Cihangirî, s, 350...

onunla yolladığınız mektupta da bu anılmamakta idi, bunu yalnız onun sözlerinden öğrendik; ben de ona dedim ki: "Birader-i Kâmkâr„ ımla (Abbas) aramızda hiçbir iş için sıkıntı olamaz; şimdi Dekken işleriyle uğraşmaktayız, bu bitince sizi geri gönderirim. Yaz gelince Keşmir'e gittim ve kendisine izin vermek için Renbil Beyi oraya çağırttım ve ora güzelliklerini ona gösterdim (anlaşılan Cihangir vakit kazanmak için elçiyi bir yıl kadar alıkoymuş). O sırada haber geldi ki "Birader-i Kâmkâr„ım Kandahar'ı almak için oraya doğru yürümektedir; önce inanmadım, bunun gerçek olduğu anlaşılınca ora komutanına buyrultu yolladım ki "Birader-i Kâmkâr „ ımın rızası dışına çıkma, bugüne kadar aramızdaki kardeşlik bağı sağlamdı, ondan bir şey esirgeme, onun kardeşliğine yakışan, elçinin gelmesine değin sabretmektir„.

Mektubunun sonunda Cihangir: "Ey devrin adamları (Ehl-i rüzgâr) antlaşma (ahd) ve sadakat süsünden ayrılmada kim kusur etti, insaniyet (mürüvet) ve cömertlik (fütüvvet) sermayesi hangi tarafa aittir„ diye sormaktadır.

İşin özeti şuraya varmaktadır: Osmanlı yönünden güvenini sağlamış olan Abbas, 1621 'de Gurkanlıların Dekken seferiyle meşgul olmalarından istifade etmek amacile Kandahar'ı istemiş, Cihangir de elçiye karşı atlatmalarda bulunarak, vakıt kazanmayı düşünmüş ve onu bir yıl kadar yanında alıkoymuş. Abbas, Gurkanlıların Dekken işleri büsbütün bitmeden bir sonuca varmak ve belki de İstanbul'da genç Sultan Osman'ın öldürülmesinden önce ve sonraki karışık durumun kendisine sağladığı fazla güvenden de istifade etmek istiyerek, yukarda görülen bahanelerle Kandahar'ı ele geçirmiştir; Abbas'ın yeniden Osmanlı ile savaşa tutuşmuş olmasına rağmen, Cihangir - Hurrem (Şah Cihan) içsavaşı üzerine Kandahar işi Gurkanlılar'ca, o devre için olsun, unutulacaktır.

Özbeklerin Gurkanlılar'la bağdaşmak istemeleri

1627 yılında "Ferman Fermayı Turan„ İmam Kulu Han, Kandahar işini canlandırmaya çalışır. O sırada bir yandan Şah Abbas Osmanlı ile savaşa tutuşmuş, öbür yandan da Hindistan'da Cihangir - Hurrem iç savaşı bitmiş bulunuyordu. Dolayısiyle bir Özbek - Gurkanlı bağdaşması kurarak Abbas'ı ar-

kadan vurmak ve onun geçen yıllarda almış olduğu yerleri geri almak çekici bir düşünce idi.

İmam Kulu bunu önerir ; ancak o sırada Cihangir çok hastadır ; Nur Cihan ise, aşağıda göreceğimiz sebepler dolayısiyle, bu fırsattan istifade edilmesine mani olur.

Olaylar şöyle gelişir : 1627 yılında İmam Kulu'nun bir elçisi onun bir mektubunu getirir ; Tüzük-ü-Cihangirî'de [1], Cihangir adına o kısmı yazmış olan Mirza Muhammed Hâdî'nin bu işi anlatışı ile Şah Cihan'ın (Hurrem) adamı olarak Padişahnâme'yi [2] yazmış olan Abdül-Hamid'in anlatışı arasında oldukça başkalık vardır. Epey sonra, yansız olmak imkânı olan bir zamanda, Müntehab-ül-Lübab'ı [3] yazmış olan Hâfî Han ise, daha çok ikinci yazarın dediklerini tutmaktadır.

Tüzük'e göre "Fermanrevayı Turan„ İmam Kulu Han birkaç yıl Şahinşah'ın (Cihangir) bir elçisini beklemiş, sonra Şah Cihan'ın babasına karşı inayetsizliğini (ayaklanmasını) duymuş ve kendisi elçi göndermiş. Eserde elçi o kadar övülmekte ve onun için o kadar büyük törenler yapıldığı anlatılmaktadır, ki bunun olagan bir geliş olmadığı kolayca sezilmektedir. Ancak "Tüzük„ bu iş üzerinde bundan fazla bilgi vermemektedir; dolayısiyle işin alt kısmının Cihangir veya onun adına devleti idare eden Nur Cihan için övünülecek biçimde idare edilmediğini zımnen olsun itiraf etmektedir :

Padişahnâme'de ise iş şöyle gösterilmekte ve İmam Kulu'nun şunları önerdiği bildirilmektedir:

Şah Abbas'ın Kandahar'ı almış olmasına karşılık olarak yakışık alan şudur, ki kahramanlığı ve iyi huylariyle ünlü olan Şehzade Şah Cihan'ı ordunuzun başında Kandahar'ı geri almakla görevlendiresiniz; biz de buradan Mavera-ün-Nehr (Seyhun - Ceyhun arası), Belh ve Badahşan ordulariyle o yöne gideriz; Kandahar'ı aldıktan sonra Horasan'a da salarız. Aldığımız yerlerden nerelerini beğenirseniz kendiniz için alıkoyarsınız, üstünü bize merhamet edersiniz.

Demin de dediğimiz gibi o sırada Abbas, Osmanlı ile çetin bir savaşa tutuşmuş bulunduğu ve Gurkanlı ülkesinde Şah Cihan ayaklanması sona ermiş olduğu için, İman Kulu'nun

[1] s. 416. [2] c. I, k. I s. 231 v. s. [3] c. I, s. 387.

bu önergesi siyasal bakımdan yerinde sayılabilirdi. Ancak bütün yetkileri elinde tutan Nur Cihan, Şah Cihan'ı yeniden kocaman bir ordu başında görmeyi istemez. O bundan, hem işbu şahzadeden çekindiği, hem de böylelikle kendi damadı şehzade Şehriyar'ın tahta çıkma ihtimalleri sıfıra düşeceği için kesin olarak kaçınmaktadır. Bu yüzden İman Kulu'nun isteği gerçekleşemez.

Çok geçmeden Cihangir ölecek ve işin sonuçlandırılması Şah Cihan'a kalacaktır.

V. Cihangir devrinde Avrupalıların Hint denizlerindeki durumu

16 ıncı yüzyılın sonlarına kadar Hindistan tecimi Portekizlerin tekelinde idi; bu yüzyılın sonlarında ve 17 inci yüzyılın başlarında İngiliz ve Felemenk'liler de bu bölgeye sokulmaya koyulurlar; bu sokulma önce Sumatra ve Cava adalarına, yani Malezya'ya yapılır.

İngilizlerin Hint denizlerine gelmeleri

1606 - 7'de İngilizler Surat (Gucerat) ve Aden'e de gemi göndermeye karar verirler ve Türkçe bildiği için, gidecek donanmanın ikinci komutanlığına Vilyam Havkins (William Hawkins) adında bir tecimeri geçirirler. O, yola çıktığı sıralarda Ekber'in ölümü daha bilinmediği için eline İngiltere kıralı Ceyms (James) den işbu padişaha yazılmış bir de mektup verilir.

Portekiz - Felemenk çarpışmaları

Bunlardan önce Felemenkliler de Surat'a gelmiş (1601), beş yıl sonra (1606) orada yerleşmiye çalışmış, ancak Portekizlerin karşınlığı yüzünden tutunamamışlardı. Bu sonuncuların elinde ise Diu (Bender-i Dev) ve Daman liman ve kurganları bulunmakta olup yüzyıla yakın bir zamandan beri o denizlerin egemenliği (Hadım Süleyman Paşanın kısa seferi ayral) onlarda idi; onlar Gucerat limanlarına işliyen yerli (Daha doğrusu Avrupalı olmıyan) gemilerden bir *bac* almakta, Avrupalıları ise oralara hiç sokmamakta ve genel olarak da kıyıların baysallığını sağlamakta idiler; kıyılarındaki Gurkanlı işyarları da onlardan çekinirlerdi.

Portekiz-İngiliz çarpışmaları

Havkins, Surat limanına gelince (1608), İngilizler için orada bir tecim yeri (factory), yani İngilizlerin yerleşecekleri ve mallarını istif edecekleri bir yer gösterilmesini ve tecimerlerinin orada yerleşmelerine izin verilmesini ister; bu dileğe karşılık olarak oradaki işyarlar ve hele o anda Cucerat limanları hâkimi (başı) olan Mukarreb Han böyle bir iznin ancak Agra'da bulunan padişahca (o vakit Cihangir tahtta bulunuyordu) verilebileceğini söylerler ve genel olarak İngilizlerin gelişini hoş görmezler. Havkins de Agra'ya gider ve nisan 1609 ortalarında Cihangir'ce kabul edilir, Türkçe bildiği için padişahla tercümansız konuşabilir ve ahbab olur; onun içki ve eğlence toplantılarına çağrılır ve ona Avrupa ve deniz seferleri hakkında birçok şeyler anlatmakla kendini sevdirir. Agra'da bulunan Portekizler bu durumu kıskanırlar, Havkins ve yanındaki İngilizler anlaşılmıyan bir hastalığa tutulur ve içlerinden biri ölür. Bunun üzerine Cihangir, Havkins'i ilerde bu gibi "kaza„lardan korumak, yemeklerini pişirmek veya pişirilmesini denetlemek için kendi sarayında bulunan bir ermeni kızı ile (babası Mübarek Şah unvanını taşıyan Cihangir'in hizmetinde bir ermenidir) evlendirir. Ona „İngiliz Han„ unvanını verir, kendi hizmetine girerse yılda 3200 İngiliz lira ödenek, buyruğu altına atlı bir birlik ve Surat'ta istediği tecim yerini vereceğini söyler, Havkins de kendisini gönderenlerin işine yarayabileceği için bu önermeyi kabul eder [1].

Ancak iş onun umduğu gibi gelişmez; Portekizler çetin bir baskıda bulunurlar ve İngilizlere böyle bir müsaade verilecek olursa abluka yolu ile Gucerat'ın bütün deniz tecimini durdurmak, yani işbu ülkeyi yoksulluk içinde bırakmak tehdini ortaya atarlar; bu tehdit karşısında Gucerat işyarlarının ve tecimerlerinin dileklerine uymak ve Havkins'e verilen izni geri almak gerekir; 1609 sonbaharında, Kambey körfezine gelen bir İngiliz gemisinin orada batması ve karaya çıkan taifenin çok kötülük yapması da İngilizlerin mânevî durum ve itibarını sarsmış ve bu iznin geri alınmasında tesiri olmuştu.

[1] Bu ayrıntılar Havkins'in hatıratına göredir; «H-G. Rawlinson'un «British Beginning in Wastern India» sından alınmıştır.

İngiliz başarıları Ancak İngilizler Gucerat limanlariyle tecimde bulunmak yolundaki denemelerinden vazgeçmezler; 1611'de gelen bir İngiliz donanması Portekiz baskısı yüzünden Gurkanlılarca Gucerat limanlarından uzaklaşmak zorunda bırakılınca Bab-ül-Mendeb boğazına doğru gider ve Hint limanlariyle Kızıldeniz arasında işliyen gemilerden bac almıya koyulur. Bu olay Surat tecimerlerini ürküttüğü için eylûl 1612 'de Surat'a gelen iki İngilz gemisi iyi karşılanır ve kendilerine tecim kolaylıkları gösterilir; bu iki gemi üzerlerine gelen bir Portekiz donanmasını yenip çekilmek zorunda bırakınca İngilizlere Surat'ta bir tecim yeri gösterilir (1613).

Gurkanlı-Portekiz çarpışmaları Bunun üzerine Portekizler İngilizleri bırakıp Gurkanlılar üzerine baskı yapmaya kalkışır ve Kızıldeniz'den dönen ve çok değerli yükü olan bir Gucerat gemisini, önceden ona Portekiz izni verilmiş olmasına bakmıyarak yakalarlar. Bu iş Portekizlerle Gurkanlılar arasında savaş çıkarır ve Cihangir, Daman Portekiz limanına saldırılmasını buyurur; böylece başlıyan savaş bir sonuç vermeden uzar; o sırada tecim için Gucerat'a gelmiş olan birkaç İngiliz gemisi ile Portekiz gemileri arasında birinciler lehinde biten bir çarpışma daha olur (1614 sonu). Savaşın uzaması yüzünden tecim işleri bozulmuş olan Portekizler Gucerat'ta İngilizlere verilmiş olan iznin geri alınması şartiyle Gurkanlılara barış önerirler ve el koydukları Gurkanlı gemisini geri vereceklerini bildirirler. Cihangir, denizde İngilizlerle uğraşamıyacağı için, onları Gucerat kıyılarına sokmamak işinin Portekizlere ait olması gerektiğini ileri sürer ve İngiliz işine işaret edilmeden Portekizlerle bir antlaşma yapılır, yani İngilizlere verilmiş olan izin baki kalır (1615).

Bir İngiliz elçisinin Hindistan'a gelmesi Hindistan'la tecim işlerini düzene koymak istiyen ve bundaki kârları gitgide daha iyi anlıyan ve bütün İngilizlerin hırsız olduğu yolundaki Portekiz propagandasını baltalamayı düşünen İngiliz hükümeti, 1600 yılında İngiltere'de kurulmuş olan Doğu Hindistan şirketinin dileği üzerine Hindistan'a Sör Toma Roe (Sir Thomas Roe) adında resmî bir elçi yollar (1615).

Portekizlerin, İngilizlere Gurkanlı ülkelerinde tecim izni verilmemesi yolunda baskıda bulundukları sırasında Hindistan'a ulaşan elçi, şayet tecim iznini elde edemezse, şu yolda konuşmayı ve davranmayı düşünmektedir [1]:

"Moğol (Gurkanlı padişahı) kendi topraklarının efendisidir ve orada istediğini yapabilir. O, kendisini ebedî bir onursuzluğa uğratacak biçimde haraca bağlamış olan Portekizler uğrunda [2], dostluğunu açık ve onurlu yollardan aramış olan bir kıralın (İngiltere kıralı) önergesini reddederse, görecektir ki işbu kıral yakında, şimdi güvendiklerine (Portekizlere) rağmen, bütün bu deniz ve limanların efendisi olacaktır ve bu, Mogol'un uyrukları (Hindistan halkı) zararına gerçekleşecektir„.

Gorüldüğü gibi açık denizlerde Hindistan tecimini sağlıyan gemileri vurmak tehdidi denizci devletlerin Gurkanlılara karşı başlıca baskı vasıtası kalmaktadır.

Ancak elçinin, bu tehditlerini açıklamasına lüzum kalmadan, belki de onun kendi ülkesine gelmiş olmasının Cihangir'in hoşuna gitmesi dolayısiyle, yukarda dediğimiz gibi, İngilizlerin Surat'taki tecim hakları baki kalır.

Esasen o sırada Portekizler, bir yandan İran, öbür yandan da Felemenklilerle uğraşmak zorunda olduklarından İngiliz işinde aşırı direnemezlerdi.

Sör Toma Roe, önce Surat tecim yeri için şehzade Hurrem (Şah Cihan)la müzakerede bulunur. Şehzade ona bir "ferman„ verir; bunda Portekiz gemilerinin de Surat'a girebilecekleri yazılı idi. Elçi bunu kabul etmek istemez; çünkü bir yandan bu gemilerin İngiliz gemilerine sinsice saldırmalarından korkmaktadır, öbür yandan da bunu yalnız İngilizleri bağlayıcı sayar ve dolayısiyle eşitliğe uygun bulmaz, ve işi doğrudan doğruya Cihangir'le çözülemek ister.

1 Roe, 55-56 (geniş özet).

2 Hindistan gemilerinden bac alma işine im olacak.

İngilizlerin kapitülasyon istemeleri[1]

İngiliz elçisi, Cihangir'e başvurmaya karar verince işi daha özlü tutmak ister; o vakite kadar tecim yeri verme ve türlü tecim kolaylığı gösterme işleri, ya padişahın veya büyük bir valinin buyruğu ile oluyordu ve buyruğu veren, izni her an geri alabiliyordu. Elçinin istediği Osmanlı kapitülasyonları gibi bir antlaşma idi; O, 26. 3. 1616 'da bu yolda bir tasarı verir[2]; ana çizgileri aşağıdadır:

Gurkanlıların üstenecekleri yönler:

İngiliz gemileri, Bengal ve Sind limanları dahil olmak üzere, bütün Gurkanlı limanlarına tecim amaciyle girebileceklerdir. İngiliz malları, var olan gümrük ve vergilerden başka birşey ödemeden Gurkanlı ülkesinin her yönünde satılabilecek ve bu amaçla onlara taşıt kolaylıkları gösterilecektir. Ölen İngiliz tecimerlerinin mallarına el koymak, gemiye gidip gelenlerin üzerlerini aramak, padişaha ait armağanları açıp yoklamak, gümrük yoklamalarını uzatmak gibi eylemeleri önleyici ölçemler alınacaktır.

İngilizlerin üstenecekleri yönler:

İngilizler, kendi düşmanlarının gemileri ayral, hiçbir gemiye sataşmıyacaklar - adamları karada uslu olacaklar - Padişaha nadir eşya tedariki, bedeli verilmek üzere onun makul olarak istiyebileceği her türlü nesne ve savaş gerçekleri temini için ellerinden gelen her şeyi yapacaklar - müşterek barışı bozmak istiyen herkese karşı padişaha yardım edecekler - eğer Portekizler isterlerse bu anlaşmaya katılabilecekler, ancak buna yanaşmazlarsa İngilizler padişaha bir zarar vermemek şartiyle denizlerde onlarla savaşabileceklerdir.

Sör Toma Roe'nin bu önergesinin karşılığı epey gecikecekse de O, nisan 1616'da şehzade Hurrem'den, İngilizlerin Surat'ta kalmalarını ve daha içeriye girip seyahat edebilmelerini mümkün kılan ve bazı sızlanma ve isteklerini yatıştıran ve karşılıyan iki ferman alır[3].

İngiliz elçisi, o sırada Surat'a gelen Felemenk gemilerinin tecimden menedilmelerini bir kurnazlıkla sağlamaya çalışırsa da, bu işi başaramaz; işbu gemilerin Hac yolundaki Hint

[1] Bu gibi antlaşmaların ancak zamanla ve yapıldıkları anlardaki şartların değişmeleriyle kötü ve tek yanlı biröz aldıkları unutulmamalıdır.

[2] Metin, Roe s. 134... [3] Roe, 146.

gemilerini vurmaları korkusu, Gurkanlı hükümetini bu yola girmekten sakındırır ve çok geçmeden Felemenkliler de Surat'ta bir tecim yeri elde etmiş olurlar.

İngiliz elçisinin yapmak istediği antlaşmayı incelemek ve bu konu üzerinde onunla konuşmak görevi şehzade Hurrem'in kayınbabası Asaf Han'a verilmişti. O, eylûl 1616 başında kapitülasyon isteğine sözlü karşılık verir [1].

Genel olarak bir antlaşmaya yanaşılmıyacağını ve Surat limanı Hurrem'in bölgesinde olduğu için onun fermaniyle yetinilmesi gerektiğini sert bir dille elçiye bildirir.

İşbu reddin sebepleri şöyle toplanılabilir [2]:

Önerilen antlaşmanın maddeleri o biçimde yazılmıştır ki: İngilizler isterlerse artık şehzade Hurrem'i hiçe sayabileceklerdir. — Surat'tan başka limanlarda da tecim yerleri elde edilmesi bu limanın ve dolayısiyle Hurrem'in gelirlerini azaltabilir — Bengal ve Sint gibi ülkelerde İngilizlere tecim yeri vermek, Avrupalılar arasındaki vuruşmaları oralara kadar yaymak olur — Gurkanlı padişahının, bilhassa tecim işleri üzerinde uzak ve sönük bir ülkenin elçisiyle bir antlaşma imzalaması bir türlü küçülme olur, bahusus ki Portekizler biteviye İngilizleri kötüleme propagandasında bulunmakta idiler.

İngilizlerin berkitebilecekleri bir yer istemeleri

Sör Toma Roe, Hindistan'a ilk geldiği sıralarda orada berkitilmiş bir yere sahip olmanın faydasını "Doğu Hindistan Şirketi" ne yazmıştı [3].

Daha sonra bu iş hakkında Londra'dan almış olduğu yönerge üzerine 14/10/1616'da şehzade Hurrem'i görüp onunla şu yolda konuşur: [4].

İngiltere kıralından aldığım buyruk üzerine padişaha bazı önergelerde bulunacağım, ancak işi önce size açmayı daha uygun buldum. Kıralım, padişahca kendi uyruklarına gösterilmiş olan kolaylıklar ve Portekizlerin bura ahalisine karşı kötü biçimde davranmaları dolayısiyle, onlara karşı size donanmasiyle yardımı onuru gereğinden saymaktadır. Buna göre gemilerimiz, hem müşterek düşmanı cezalandırmak, hem

[1] Roe, 228. [2] Roe, XLII...
[3] Roe, 72. [4] Roe, 249...

de Hindistan'la Kızıldeniz arasında işliyen gemileri korumak işini üzerlerine almaya hazırdırlar.

Hurrem'in: savaş bitti, donanmanıza ihtiyacımız yok, demesi üzerine elçi şu yolda karşılık verir:

Bu sıralarda bir Portekiz gemisi üzerine bir zafer kazandık; korkarım ki onlar öç almaya kalkışsınlar, esasen bu kıyılarda bu gibi çarpışmaların önü alınamaz, dolayısiyle bu anda böyle bir yardım ihtiyacı olmasa da ilerde bu ihtiyaç her halde kendini gösterecektir. Buna göre eğer bize berkitilecek bir ırmak (ağzı) ve bir kent verirseniz biz, her an bu kıyıları koruyabilecek bir kuvveti hazır tutarız.

Hurrem küçümseyici bir durum alarak şunları der:

Ne babam ve ne de ben sizin yardımınıza muhtacız, sizin uğurunuzda Portekizle savaşmak düşüncesinde de değiliz, hiçbir vakit size içinde sizin insafınıza kalacağımız bir kurgan vermiyeceğiz; Tecimer gibi geldikçe iyi karşılanacaksınız; Surat sizin limanınızdır; Ahmedabad, Burhanpur, Broç, Ecmir, Agra ve Lahor'da ve her istediğiniz yerde tecim yapabiliyorsunuz. Daha ne istiyorsunuz? ve saire.

Avrupalılara karşı durum

İngiliz elçisi şubat 1618'de Londra'ya gönderdiği bir raporda şunları söylemektedir:[1]

Sürekli bir kapitülasyon anlaşması yapılmasını ummamalıyız, elde edilebilecek her şeyi ferman almak yolu ile elde ettim. Burada her şey iştiha ve hırs üzerine kurulmuştur; ancak, yabancılara karşı adaletleri iyidir. İyi muamele ile Hintlilerin dostluğunu kazanmaya çalışmak boştur; olnar bizden bıkmışlardır; biz onların limanlarını yoksullaştırdık ve tecimlerini yaraladık; ancak gücümüz sayesindedir ki kendimizi saydırabiliriz...

İngiliz elçisinin gider ayak sağladığı son menfaatler

1618 başlarında Gurkanlılar'la Portekizler arasında çıkan kavgalardan faydalanarak Sör Tomas Roe, Gucerat denizciliğini korumak vadi karşılığında, fakat antlaşma biçiminde değil, yine Hurrem'in bir fermaniyle bazı menfaatler sağlar[2]. Bunların özü aşağıdadır:

1 Roe, 432... 2 Roe, 477.

Bundan böyle Hurrem açıktan açığa İngilizlere karşı dost bir durum takınır ve bir Portekiz saldırısı olunca İngilizlere yardım edilmesi için yönergeler verir, onlara serbest tecim hakkını tanır, gümrük ve vergi işlerini daha düzenler, elmaslar gümrüksüz girebilecektir, tecimerler bazı şartlar altında beğendikleri evleri kiralıyabileceklerdir. Onlar kendi din ve kanunlarına göre kendilerini idare edeceklerdir, Onlardan herhangi biri yerli hükümete sığınsa, islâm dinine girse dahi, geri verilecektir v. s.

VI. Turan, İran ve öbür devletlerle münasebetler

Turan'la münasebetler

Cihangir devrinde bunlar az ve önemsizdir ve daha çok teşrifatî özdedir. Ancak ora olaylarına ilgi gösterildiği, Gurkanlı tarihçilerin yazılarından anlaşılmaktadır. "Vali-i Turan„ , yani Turan hükümdarı Veli Muhammed Han'ın, İmam Kulu Han'ca tahtından edilip Şah Abbas'a sığınmak zorunda kalması, Şah Abbas'ın onu bir Kızılbaş ordusu yardımiyle yeniden tahta oturtmak istemesi, ancak işbu Veli Muhammed'in kendisine bağlılık gösteren ve onu Turan'a geri çağıran bazı Özbek beylerinin söz ve yazılarına inanarak ve Kızılbaş ordusunun yardımı olmadan da tahtını geri alabileceğini sanarak, Turan'a geri dönmesi ve orada savaş sonucu ölmesi Cihangir sarayında ilgi ile takip edilmiştir. [1]

Genel olarak Cihangir devrinde İmam Kulu, Turan hükümdarı ve kardeşi Nezir Muhammed de, Belh'de ona az veya çok bağımlı olarak bulunur; bunlarla Cihangir ara sıra elçiler ve dostluk mektupları gönderişirler [2]; bazen kadınlar arasında da mektuplaşma ve armağanlaşmalar olur; İmam Kulu'nun anası, Nur Cihan'a mektup ve armağanlar yollar. 1621'de Urgenc "Hâkim„i, yani hükümdarı, İzzet Han'ın da bir elçisi gelip mektup ve armağanlar getirir [3].

---

[1] Bak. Müntehab-ül-Lübab, c. I, s. 260-261; 1018 Hicrî (1609-1610) olayları arasında,

[2] Ezcümle Tüzük-ü Cihangirî, s. 330 (1621 yılı) ve s. 406 (1625-6) yılı.

[3] Tüzük-ü Cihangirî, s. 309-310.

İran'la münasebetler

Ancak bütün bu münasebetler, İran'la olanlar yanında hiç denecek kadar azdır ve önemsizdir. Cihangir'le Abbas, bu iki "Canı-bir kardeş„ arasında elçi ve sevişme mektupları gönderişmek son derece sıktır; Cihangir, Tüzüğü'nde bunların hepsini anmakta, ayrıntılar vermekte, gerekince metinleri olduğu gibi yayınlamakta ve bu elçiler için gidiş geliş ve "görünüş„ sırasında büyük törenler yaptırmaktadır. Bunları İngiliz elçisi Sör Toma Roe, kendi Batılı anlayışına göre yazmaktadır; Cihangir elçiden şah için: "Kardeşim nasıldır„ yolunda ona ayrıca unvanlar vermeden sorular sormakta[1] ve arada içtenlik ve yakınlık olduğunu göstermek istemektedir.

Dekken devletleriyle münasebetler

Dekken'deki Bicapur ve Gülkende devletlerine karşı üstün durum ve az çok eğemenlik taslanılmakta ve onlardan, haraç yerini tutabilecek, ancak çok kere zamanında gönderilmiyen, bol peşkeşler alınmaktadır.

Cihangir, Tüzüğünde onların ve hele Âdilşahların elçilerini sık sık anmaktadır.

Avrupalılar'la münasebetler

Portekizlerin daima Agra'da adamları bulunmaktadır. Felemenklerin de adamları gelip gitmektedir. İngilizlerin adamlarını, önce Havkins ve sonra elçi Roe'yi yukarıda andık. Cihangir, Tüzüğ'ünde onları hiç anmamaktadır ve orada İngiliz sözü yalnız, yukarıda gördüğümüz gibi, onların iki gemisinin Portekiz gemileriyle 1614 sonlarında yaptıkları bir vuruşma dolayısiyle geçmektedir[2].

Osmanlının (Rum) sözü de, Ekber devrini anlatırken yazdığımız gibi, Cihangir devrinin başında Agra'ya gelen bir uydurma elçi dolayısiyle Tüzük'te anılmaktadır. Ancak orduda Osmanlı uzmanların bulunduğu muhakkaktır; çünkü Cihangir, 1620'de oğlu Hurrem'i (Şah Cihan) Dekken seferine yollarken

[1] The journal of Sir Thomas Roe, s. 258. İngiliz elçisi kendi kıralı için Cihangir'in «Kıral kardeşim» demiş olmasını yanlış olarak ona daha üstün bir saygı gösterilmiş olduğu yolunda yorumlamaktadır.

[2] s. 134.

yanı a verdiği birlikleri saymakta ve bunlar arasında bin "berk-endaz-ı Rumî„ [1] yi de anmaktadır.

VII. Cihangir'in son yılları ve ölümü

Şehzade Hurrem'e karşı yapılan savaşlarda, değersiz bir kişi olan Şehzâde Perviz'in başarılarını Mahabet Han sağlamıştı. Savaş bitince bu iki kişi birbirlerinden uzak yerlere gönderilir; Perviz Gucerat ve Mahabet Han Bengal valiliğine atanır. Mahabet Han'dan, sözü geçen savaşlar sırasında, elde etmiş olduğu olcaları ve filleri pâdişâhın adamlarına vermesi istenilir ve kendisinden, etmiş olduğu zulümlerin hesabı sorulur ; o da, Cihangir'in Pencap'tan Kâbil'e gitmek üzere Cehlüm ırmağı kıyısında bulunduğu bir sırada onun ordusuna gelir ; yanında kendine bağlı 4-5000 Racput vardır; orduda pâdişâhın yanına gitmesi yasak edilir ve kendisi türlü biçimde alçaltılır. O da Cihangir'in yanında az kişinin bulunduğu bir anda pâdişahın çadırlarını basıp onu ele geçirir ve kukla gibi kullanmaya koyulur (mart 1626). Böylelikle Cihangir, karısı Nur Cihan'ın elinde kukla iken beylerinden Mahabet Hanın elinde kukla olur. Baskın sırasında Nur Cihan kaçabilir, ancak onun damadı (ilk kocası Ali Kulu Bey Istaclu' dan olan kızının kocası) ve Cihangir'in en küçük oğlu olan Şehriyar, Mahabet Hanın elinde kalır. İşbu beyin nüfuzu 1626 sonlarına kadar sürer ve sonra o artık tutunamıyacak bir duruma düşünce kaçar ve birkaç bin kişi ile güneye gider. O sıralarda Şehzâde Perviz ölmüştü (1626). Şehzâde Hurrem de babası Cihangir'i, Mahabet Hanın elinden kurtarmak amacı veya bahanesiyle kuzeye doğru gitmiş, ancak adamlarının azlığı dolayısiyle daha çok sersericesine birkaç denemede bulunabilmişti; Padişah'ı artık eli altında tutamaz olduğu için kaçmış olan Mahabet Han çok geçmeden gelip Şah Cihan'a katılır ve böylelikle biribirleriyle savaşacak olan bu iki kişi birleşmiş olurlar; bunlar, buyrukları altında çok az kimse bulunduğundan bir iş göremezler ve önemli bir denemede de bulunamazlar; Cihangir'in ölümünün yaklaştığı her-

[1] Şimşek atan demek olup fitilli tüfekler için kullanılırdı (Tüzük-ü

kesce görülegelmekte olduğundan kimse de onlara karşı önemli bir şey yapmaz. Cihangir, Keşmir'den Lahor'a dönerken yolda ölünce (7.11.1627) Hurrem (Şah Cihan) babasının sağ kalan en büyük oğlu bulunmaktadır ve karşısında önürdeş (rakip) olarak elinden bir iş gelmiyecek olan küçük kardeşi Şehriyar'dan başka kimse kalmamıştır.

Cihangir'in yönetimi

Başta da dediğimiz gibi bu yönetim gevşektir ve işler en çok karısı Nur Cihan'ın elinde kalmıştır; Cihangir, içki ve eğlenceye çok düşkündü ve sağlık durumu bu yüzden pek çabuk bozulmuştu; debdebeyi, elmas vesair zenginlik gösterilerini ve parlak törenleri çok severdi.

Zamanında yönetimin bozulduğu, en çok Nur Cihan'ın nüfuzu altında bulunması yüzünden doğan Hurrem ayaklanmasının yol açtığı kargaşalıkların da pek çok yıkım doğurduğu ve ülkeyi yoksullaştırdığı şüphe götürmez bir olaydır ve yabancı gezmenlerin yazıları da bunu göstermektedir [1].

Bu böyle olmakla birlikte bayındırlaştırıcı bir padişahtı. Agra'dan Etek'e (Sint kıyısında, Pişaver-Hayber geçidi yolu üzerinde) ve Agra'dan Bengal'e giden yolların iki yanına ağaçlar diktirmiş (hiyaban yaptırmış). Agra ile Lahor arasında her Kuruh [2] da bir işaret kulesi ve her üç kuruhda bir sulu, gölgelik ve kervansaraylı yer yaptırmıştı.. [3].

Din işlerinde Cihangir yumuşak davranmıştır; Ekber'in "Din-i İlâhî„ sinin artık adı anılmaz olursa da onun yarattığı durum, yani Müslüman-Hindu eşitliği ve Hinduların her işde ve gerekince en önemli yerlerde kullanılması işi, artık devletin

[1] Ezcümle « Francisco Pelsaert: The Remonstrantie» (Jahangir's India); s. 6.

[2] Sefer yürüyüşü ile (yavaş yürüyerek) bir saatte alınabilen yol (3000-3200 m.).

[3] Tüzük-ü Cihangirî s. 277. Müntehab-ül-Lübab 1619 yılında çıkan bu yoldaki buyruğu anlatırken onu saltanatın başındaki hükümlerin 2 incisi ile (ıssız yerlerde mescit ve kervansaray yapılması) birlikte yazmakta ve bu işin Lahor'dan Malva'ya kadar yapıldığını bildirmektedir (c. I, s. 298).

gelenek ve göreneklerine girmiş bir kural olmuştur. Ancak Müslümanların hindulaşmasına karşı ölçemler alınmıştır [1].

Taht kavgaları Cihangir'in ölümü sırasında Hurrem (Şah Cihan) ve Şehriyar diye iki oğlu sağdı. Birincisi, zamanın en ünlü komutanları arasında olup birçok önemli işler görmüştü, ancak babasına karşı ayaklanmış olduğu için Dekken'de menkub idi. Genç Şehriyar ise az çok bir "hiç„ idi, fakat Lahor'da bulunuyordu,

Nur Cihan'la kardeşi Asaf Han, ölüm anında Cihangir'le birlikte idiler. Şehriyar, Nur Cihan'ın ve Hurrem, Asaf Han'ın damadı idi. Bunlardan herbiri kendi damadını tahta çıkarmak için uğraşmaya koyulur.

Şehriyar, ağabeyi Hurrem'le boy ölçüşecek bir adam olmamakla birlikte, onun yakında ve Hurrem'in uzakta menkub bulunması Şehriyar'a çarçabuk hazinelere el koymak ve orduyu ele geçirmek imkânını veriyordu. Bunu önlemek için Asaf Han, el altında bulunan, Cihangir'in ölmüş olan büyük oğlu Hüsrev'in, Daver Bahş veya Bulaki adında bir oğlunu, onun işin sonunu görüp bunu istememesine bakmıyarak, zorla denecek biçimde, tahta çıkarır; tâki elinde Şehriyar'a karşı kullanılacak ve orduya gösterilecek biri bulunsun. Asaf Han bir yandan bu Daver Bahş adına hutbe okutup para bastırır, öbür yandan da damadı Şah Cihan'a haber yollayıp çabuk gelmesini bildirir. Nur Cihan ise kocası ölür ölmez kardeşi Asaf Han'ı yanına çağırtmış (belki kendi adamlarına yakalattırmak için) idise de O gitmemişti; bunun üzerine Nur Cihan, Lahor'da bulunan Şehriyar'a haber yollayıp onu taht dâvasına kışkırtır; O da kendini padişah ilân eder, orada hazinede bulunan dokuz milyon *rupi*'den yedi milyonunu, yanat kazanmak için asker v. s. ye dağıtır. Ancak Asaf Han ordu ile yaklaşınca Şehriyar'ın askerleri dağılır, kendisi ele düşer ve gözlerine mil çekilir. Asaf Han, Cihangir'in en küçük kardeşi Danyal'ın (ölmüştür) oğullarına da aynı şeyi yapar ve Şah Cihan'ın gelmesini bekler.

[1] Tüzük-ü Cihangirî'de iki yerde bu yolda ölçem anılmaktadır (s. 34 ve 82).

Şah Cihan Asaf Hana gönderdiği bir buyrultuda onun bütün yaptıklarını beğendiğini, ancak eğer devletin güvenini sağlamak ve kargaşalıkları önlemek için şehzâdeleri öldürmek gerekiyorsa bunu yapmak gerektiğini bildirir[1]; Asaf Han da bunu yapar. Böylelikle Hindistan Timur oğulları arasında Şah Cihan, Osman oğulları gibi, soyundaki bütün erkekleri soğuk kanlılıkla ve suçlu suçsuz ayırmadan öldürten birinci kişi olur. Saltanatının sonunda oğlu tarafından tahttan indirilip yıllarca hapsedilen birinci kişi yine o olacaktır.

[1] Müntehab-ül-Lübab, c, I. s. 393.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞAH CİHAN[1]

Hurrem (1628 - 1658 - 1666)

Şah Cihan güçlü ve başarılı bir devlet adamı ve komutanıdır ve ihtiyarlayıp hastalanıncaya kadar öyle kalacaktır.

Saltanatının tâ başında dine bağlılığını göstermek için Ekber'in bir iki "bidat„ını[2] feda eder; tarihler, güneş üzerine düzenlenmiş olan Ekber'in "Takvim-i İlâhî„si yerine ay üzerine düzenlenmiş olan hicrî takvime göre atılır; padişah önünde "secde„ kaldırılır, bir süre için onun yerine "Zemin pus„, yani yeri öpmek kurali geçirilir, daha sonra "teslim„ denilen selâm[3] la yetinilir.

I. İlk yıllar

Özbeklerin Kâbil'e saldırmaları

Belh ve Badahşan'a oldukça bağımsız olarak sahib bulunan Turan padişahı İmam Kulu'nun küçük kardeşi Nezir Muhammed, Cihangir'in ölümünü ve Gurkanlı şehzâdelerinin taht kavgalarını duyunca, çarçabuk Kâbil üzerine yürür ve baskınla Hindu-Kuş boğazlarından geçerek ve düşüremediği kurganlar önünde vakit kaybetmiyerek Kâbil önüne gelir; oradaki birlik çok küçük ise de Nezir Muhammed'in verinme önermesine aldırış etmez ve ona karşı koyar. İlk saldırısı başarısız olan Nezir Muhammed düzenli kuşatmaya koyulursa da üç aydan çok

1 Tam künyesi : «Ebül-Muzaffer, Şihab-üd-Din, Sahip Kıran-ı Sani, Şah Cihan, Pâdişah-ı Gazi» dir. 1658'de tahtan indirilmiş ve 1666'de ölmüştür.

2 Yenilik demekse de daha çok kötü anlamda kullanılır.

3 Bizdeki eski yerden temenna ; sonda, el alına getirilince «pata çakmak» denilen ve Osmanlı devrinin sonlarında «Külhan Beyi» selâmı sayılan biçimi almaktadır (dirsek elden ve alından mümkün olduğu kadar yükseğe çıkarılarak).

uğraştıktan sonra büyük bir Gurkanlı ordusunun yaklaşması üzerine çekilir (1628 yazı). Şah Cihan bu işte zarar görmüş olanlara, kadı'ca dağıtılmak üzere, yüz bin *rupi* yollar. Nezir Muhammed'in bu macerasına onun ağabeyi İmam kulu gûya karşın imiş[1]. Az sonra Bamyan'a gönderilen bir kuvvet oraları da Özbekler'den geri alır.

İran'a karşı sefer işi

Şah Cihan bu işi bitirdikten sonra İmam Kulu'nun Cihangir'e yapmış olduğu İran üzerine birlikte sefer önermesine (Kandahar ve Horasan'ı almak amaciyle) karşılık verir[2]:

Bunda ana konuya, yani İran'a karşı önerilen sefere, hiç dokunmaz, Nezir Muhammed'in Kâbil saldırısını onun gençliğine bağışladığını söyler ve biteviye dostluk, birlik ve barış üzerinde durduktan sonra sık sık elçi ve mektup gönderişilmesini ileri sürer.

Anlaşılan Şah Cihan, daha Hindistan durumunun alacağı biçimi görmeden, hele Dekken'de babasının son yıllarında işlerin bozulmuş olduğunu ve düzeltilmeye muhtaç bulunduğunu bildiği için uzaklarda maceralara sürüklenmek istememiştir.

Yeni İran şahı ile münasebetler

Cihangir'den bir yıl kadar sonra Şah Abbas ölmüş ve yerine 18 yaşında olan torunu Sam Mirza, Şah Safi adiyle, geçirilmişti. Şah Cihan, Cihangir'ın ölümü dolayısiyle baş sağlığı dileme ve kendisinin tahta çıkışı dolayısiyle de kutlama amaciyle Abbas'ca Hindistana gönderilmiş olan elçi Bahri Bey'in, Abbas'ın ölümü duyulduktan sonra oraya varmış olmasına rağmen, onu gereken törenlekarşılar ve yeni şaha yolladığı elçi ile gönderdiği mektupta[3] ona barışı koruma ve halka karşı iyi davranma yolunda birçok öğüt verir ve iki hanedan üyeleri biteviye biribirlerine yaşlarına göre baba, oğul ve kardeş dedikleri için kendisinin de ona (Şah Safiye) oğul diyeceğini söyler.

[1] Pâdişahnâme. c. I, K. I, s. 206...,.

[2] Metin : Pâdişahnâme, c. I, K. I s. 234.......

[3] Metin : Pâdişahnâme, c. I. K. I, s. 282....

Nezir Muhammed'le münasebetler

Bütün bunlardan çıkan anlam şudur, ki Şah Cihan, saltanatının ilk yıllarında, Hindistan dışındaki kuzey ve batı komşulariyle barış içinde yaşamak ve böylelikle, başgösteren ayaklanmaları bastırmakta ve genel olarak Hindistan işlerini dilediği gibi çözülemekte özgür kalmak istemiştir. 1632'de Nezir Muhammed'in ilk elçisi geldiğinde Şah Cihan, bunun pek geç kalmış olmasına rağmen, memnun olur ve gönderdiği karşılık mektupta bunu açıklar [1]. Nezir Muhammed Kızılbaşlara karşı birşey önermiş olmalı ki Şah Cihan yazısında bu önermeyi pek beğenmemiş olduğunu sezdirmekte ve bu yoldaki düşüncesini kendi elçisinin ağzından ayrıca bildireceğini eklemektedir.

Şah Cihan'ın elçileri

Şah Cihan, doğrudan doğruya komşuları olan İran Şahı ve Belh hükümdarı başta gelmek üzere, komşu devlet başkanlariyle çok elçi, mektup ve armağanlar [2] gönderişecektir ve bunu faydalı ve gerekli bulduğunu biteviye onlara yazacaktır.

Yine en çok bu iki komşusuna elçilerle gönderdiği mektuplarda Şah Cihan, türlü savaşlarını, elde ettiği sonuç ve başarıları ve sağladığı kazançları ayrıntılariyle ve onlara gücünü ve zenginliğini ve bunları biteviye artırmakta olduğunu anlatacak biçimde yazacaktır; eğer savaş müslüman olmıyanlara karşı yapılmışsa dine edilmiş hizmetler, camiye çevrilmiş kilise ve "puthaneler„ ayrıca anılacaktır.

Osmanlı ile münasebetler

Şah Cihan'ın Osmanlı ile münasebeti az olmuştur. O, tahta çıkdıktan sonra soyundan olan bütün erkekleri öldürttüğü sırada amcası Danyal'ın oğullarından Baysungur, önce İran'a kaçmış ve sonra İstanbul'a gelmişti; O, Hindistan tahtını ele geçirmek için

[1] Pâdişahnâme, c. I, K. II, s. 465—472.

[2] Pâdişahnâmede bunlar üzerinde pek çok ayrıntı verilmekte ve Şah Cihan'ın yazdığı mektupların metinleri eserde bulunmaktadır. Armağanlar arasında bazen Türklerce uğurlu sayılan «Dokuz» sayısının farsca metinde Türkçe olarak geçtiği görülür; (Şah Safi 1035-36'da Şah Cihan'a gönderdiği elçi Muhammed Ali Beyle başka birçok armağanlarla birlikte « sedokuz » yani üç kere dokuz Irak atı sunmuştur - c. I, k. I. s. 366).

Murad IV'den bir yardımcı ordu ister; Osmanlı padişahının yakınlarına açıkladığı düşüncesi ise şu yoldadır: "Şah Hurrem (Şah Cihan) bizimle mevalattan dem vurup elçisi hedayayı fahire ile bir iki defa gelip arz-ı hulûsda kusur etmedi; bundan kat'ı nazar ol memalik-i ba'ideye bu makule maslahat-ı vahiye içun irsalı asker ve it'abı leşkerin manası yoktur...„. Bu yüzden Baysungur Mirza'ya yardım edilmez[1]. Ancak IV üncü Murad'ın andığı bu elçi üzerinde Hindistan kaynaklarında bilgi bulamadık; Şah Cihan'ın bir kere Osmanlı padişahı Mehmet IV'e güç ve başarılarını bildiren bir övüntü mektubu göndermiş olduğunu ve Osmanlılarla münasebetlerini sırasiyle aşağıda göreceğiz.

II. İlk ayaklanmalar ve Dekken seferi

Ayaklanmalar

Başta, görenekten olduğu gibi, birkaç ayaklanmayı bastırmak gerekir; Bundelkent (Agra'nın güney doğusundaki dağlık bölge) racasının ve Cihangir'in ünlü Afgan beylerinden olup onun saltanatının sonlarında Dekken'de komutan iken Balagat'ı yeniden Nizamşahlara kaptırmış olan Han Cihan Ludi'nin ayaklanmaları bu cümledendir. Bunlar kolayca bastırılır; ancak Han Cihan Ludi afolunup verindikten ve Agra'ya geldikten sonra bir kuşku sonucu olarak kaçıp Devletabad'a Nizamşahlara sığınır (1629); Şah Cihan'a onun kaçacağı bildirilmiş idise de padişah ona vermiş olduğu af sözünden dönmüş görünmemek için onu yakalattırmamıştı.

Dekken'deki durum

Nizamşahlar devletinin ünlü beyi olan Melik Amber, 1626'da ölmüştü; Sultan Murtaza Nizamşah II sözde hükümdar olup gerçek iktidar beyler arasında bir uğraş konusudur. Bunların başında Melik Amber'in oğlu Feth Han ve damadı Mukarreb Han biribirinin önürdeşi (rakibi) bulunmaktadır; o sırada ikincisi daha üstün durumda olup öbürünü, hapiste denecek derecede, göz altında tutmaktadır.

Melik Amber, ölmeden önce, Cihangir'in son yılları içinde Gurkanlıların güçsüz durumundan istifade ederek, Bicapur'a

[1] Naima, c. III, s. 201—205; 1043 Hicrî 1633—1634 olayları. Naima da Hindistan hakkkındaki yazılarda çok büyük yanlışlar vardır.

karşı başarılı bir sefer yapmış ve Şolapur'la birlikte oradan birkaç yer almıştı. Bundan az sonra Bicapur sultanı İbrahim Âdilşah ölünce(1627) onun büyük oğlu Derviş'in gözüne mil çekilmiş ve küçük oğlu Muhammed Âdilşah, Bicapur tahtına oturtulmuştu; bu, 15 yaşında bir çocuk olup erk (ihtidar), Mustafa Han ve Devlet Han adında iki beyin elinde idi. O sırada Şah Cihan yeni tahta çıkmış olduğu ve iş çıkarmak istemediği için Muhammed Âdilşah'ı tanımıştı; halbuki Nizamşah onu tanımayıp Derviş'i tahta çıkarmak amaciyle Bicapur'a karşı bir sefere girişmişti.

Nizamşahlar'la savaş

Dekken'de bunlar olurken Şah Cihan Gurkanlılar tahtına yerleşir ve işlerini yoluna koyar. Bundan sonra Han Cihan Ludi, Agra'dan kaçıp Nizamşahlar'a sığınır; onlar bunu kabul etmekle ve kendisini ve hele adamlarını Gurkanlılara karşı kullanmaya kalkıştıklarını göstermekle Şah Cihan'ı Nizamşahlar devletini ortadan kaldıracak olan savaşa sürüklerler. Bu savaşın başında ülkeyi iyi bilmeleri ve çete savaşına elverişli olmaları dolayısiyle önemleri büyük olan Maratalar, Nizamşahlar'la işbirliği yapmışlarken Nizamşahın, kendisinden kuşkulandığı için, onların başkanı Cadu Bey'i öldürtmesi üzerine Maratalar, Gurkanlılar'dan yana olurlar. 1630 yazında Dekken ve Gucerat'ta mevsim yağmurlarının hemen hiç yağmaması yüzünden hasıl olan kıtlık ta bu savaşta tesirini önemle duyuran bir unsur olur.

1630 yılında bu şartlar içinde başlıyan seferde Gurkanlı orduları birçok başarı sağlar ve Nizamşahlı ordularını Devletabad'a kadar sürerlerse de duvarları ve kurganı çok güçlü olan bu kenti kuşatmak için büyük bir orduyu orada tutmak gerektiği ve kıtlık dolayısiyle onu beslemek çok güç olacağı için buna girişemezler; keza kıtlık her iki yanın ordularının ciddî ve sürekli bir harekette bulunmalarına engel olur.

1631 başında bu savaşın sebebi olan Han Cihan Ludi, Dekken'den ayrılır ve ayaklanmalar çıkarmak için Afgan oymakları bölgesine gitmek üzere kuzeye geçmiye çalışırken bir çarpışmada ölür.

Yine 1631 başlarında Gurkanlılar, Nizamşahların önemli ve içinde çok hazine ve cephane bulunan Darur kurganını kolayca alırlar.

Âdilşahların durumu

Âdilşahlar ise bir yandan Nizamşahlar'a karşı besledikleri kin, öbür yandan da Gurkanlılar'ın Dekken'e gitgide daha sağlam yerleşmelerinden duydukları korku arasında duruksamaktadırlar; yukarıda sözü geçen Bicapur beylerinden Mustafa Han, Nizamşahlar'a karşı Gurkanlılar'la, işbirliği yapmaya, Ren Devlet Han adında başka bir bey de Nizamşahlar'la anlaşmaya eygindir. Gurkanlılar, Nizamşahlar'dan yeni aldıkları Darur kurganını Âdilşahlar'a vermek istememeleri, Nizamşahlar'ın ise daha önce Melik Amber'ce Âdilşahlar'dan alınmış olan Şolapur'u onlara geri vermiye razı olmaları işbu sonuncuları Nizamşahlar'a yaklaştıracak ve onlarla barış yapmağa sevkedecektir.

Bunu yapmakla birlikte Âdilşahlar ve onlarla beraber Kutupşahlar, Şah Cihan'a peşkeşler yollayıp onunla iyi geçinmek isteğini de gösterirler [1].

Nizamşahlar'ın bağımsızlığının sonu

Âdilşahlar'ın yardımını sağlayamamış olmakla birlikte Gurkanlılar, ordularını üç koldan Nizamşahlar ülkesine sokar ve orada sağladıkları birçok başarı sayesinde hep üstün durumda bulunurlar; o sırada Nizamşahlar sarayında çevrilen bir dolap, Gurkanlıların bu durumunu daha da iyileştirir. Nizamşahlar devletinin egemen beyi olan Mukarreb Han, ordunun başında Gurkanlılar'la savaşırken Murtaza Nizamşah, onun önürdeşi olan Feth Han'ı iş başına geçirir; bundan ürken Mukarreb Han da Şah Cihan'ın hizmetine geçer. Savaşın sonunu kötü gören ve kendi sultanına da pek güvenmiyen Feth Han ise Gurkanlılar'la barış arar, kendi sultanını öldürür ve yerine on yaşında bir çocuk olan Hüseyin Nizamşah'ı geçirir; önceden adançlamış olduğu gibi Şah Cihan'ın egemenliği altına girer ve ona pek büyük peşkeşler gönderir. Bu olay, Nizamşahlı bağımsızlığının gerçekten sonudur. Az sonra o devletin adı da ortadan kalkacaktır.

Âdilşahlar'la savaş

Bu iş böylece çözülendikten sonra 1631 sonlarına doğru Şah Cihan, Âdilşahlar'a karşı döner ve Bicapur üzerine bir ordu yollar; bunun

[1] Pâdişahnâme, c. I, s. 356.

başında bulunan Asaf Han'a verilen yönergeye göre eğer yeni Bicapur sultanı Gurkanlılar'ın egemenliğini kabul eder ve gereken peşkeşleri verirse O yerinde bırakılacak; yok, eğer kafa tutarsa Ona boyun eydirilecek ve ülkesinden ele geçirilecek yerler Gurkanlı ülkesine katılacaktır [1].

Asaf Han, Bicapur'u kuşatırsa da kıtlık ve çekilen Âdilşah ordusunun yollarda her şeyi yok etmiş olması onu çok güç bir durumda ve ordusunu açlık tehlikesi karşısında bırakır, arada görüşmeler başlar; Bicapur'da Gurkanlılar'la anlaşma arayan beylerin başı olan Mustafa Han, Asaf Han'a haber yollar ve der ki: Âdilşahlar, Gurkanlı ordusu büsbütün aç kalıncaya kadar onu avutmak için görüşmelerde bulunuyorlar. Bunu duyunca Asaf Han, ordusiyle birlikte çekilir; Şah Cihan da onu ordunun başından alıp yerine Mahabet Han'ı geçirir.

Nizamşahlar devletinin ortadan kaldırılması

1632'de Nizamşahlar işi yeniden şu biçimde ortaya çıkar. İki yıl önce başbuğlarının Nizamşahlar'ca öldürtülmesine kızarak Gurkanlılar hizmetine girmiş olan Marata ileri gelenlerinden Şahcî [2] adında birine, yukarda sözügeçen Nizamşahlı beylerden Feth Han'a ait toprakların bir kısmı verilmişti. Bu sefer Feth Han, Nizamşahlar devletini Gurkanlı egemenliği altına sokunca bu topraklar kendisine geri verilir ve buna kızan Şahcî, Nizamşahlar'a karşı Âdilşahlar'a başvurup Nizamşahlar'ın başkenti olan Devletabad'ı onlarla birlikte almayı önerir. Bundan ürken Feth Han, Devletabad'ı Gurkanlılar'a vermeyi ve kendisi de doğrudan doğruya Şah Cihan'ın hizmetine girmeyi ileri sürer; Gurkanlı komutanı Mahabet Han da, Devletabad üzerine yürüyen Âdilşahlar ordusunu bozup Devletabad'ı onların tehdidinden kurtarır; ancak o sırada Âdilşahlar'dan büyük bir para önermesi almış olan Feth Han, Gurkanlılara karşın durum alır; bunun üzerine Mahabet Han, Devletabad'ı kuşatıp 2-3 ay içinde alır (1633 yazı). Son Nizamşahlı sultanı Hüseyin ve beylerinden Feth Han tutsak edilirler ve Nizamşahî devleti ortadan kalkmış olur. En büyük kısmı Gurkanlılar'a geçer; Perende, Avsa ve Udgir

[1] Pâdişahnâme c. I; k. I, s. 404.
[2] İlerde çok büyük ün kazanacak alan Sıvacı'nın babası, Hindudur.

gibi, Nizamşahlar devletinin güney kurgan ve kısımları o sırada Âdilşahlar'ın ve Batı dağlık kısmı ve kıyıları Maratalarm elindedir; bu sonuncuların gitgide sivrilen başbuğlarından Şahcı da, bir kukla Nizamşah sultanı ortaya çıkararak oralarda onun adına iş görmeye koyulur.

Âdilşahlar'a karşı durumu

Devletabad'ı aldıktan sonra Gurkanlı ordusu Bicapur üzerine yürür ve Perende'yi [1] kuşatırsa da o yıl alamaz va geri çekilir (1634 sonbaharı).

Gurkanlı ordusunun çekilmesinden sonra Bicapur'da yeniden iç geçimsizlik ve önürdeşlikler başgöstermişti (1634). Bir yandan da Âdilşahlar, elindeki kukla Nizamşah sultanını Gurkanlılar'a karşı kullanan Marata başbuğu Şahcı'ya yardım etmekte idiler. 1635'de Şah Cihan, Dekken işlerini kesin olarak çözülemeye karar verir. 1635 başlarında Muhammed Âdilşah'a (resmî Gurkanlı yazılarında Âdil Han denilmektedir) ve Abdullah Kutupşah'a (Kutb-ül-Mülk denilmektedir), büyükten küçüğe gönderildiğini açık belirten bir biçimde yazılmış, birer ferman yollar; birincisinin özeti aşağıdadır [2]:

Merhum Âdil Han (İbrahim Âdilşah II) bize hizmeti onur sayardı, ondan sonra iş öyle olmadı - Her ne ise biz merhamet ediyoruz; babanızın elinde bulunmuş olan yerleri sizin tanıyoruz - Bizim sözümüzü dinledikçe ezici ordularımızdan bir zarar görmezsiniz - gerekir ki bizim bu sonsuz inayetimizin değerini bilesiniz, Bize karşı olan doğruluk (ihlâs) ve kulluk (bendeği) bağını berkitesiniz - Nizamşah'ların (keza Nizam-ül-Mülk denilmektedir) eski ve yeni başkentleri olan Ahmednagar ve Devletabad kentleri elimize geçti ve Nizam-ül-Mülkler Gvalyor kurganımıza gönderildiler - Şahu (Maharat başbuğu Şahcı) sizce korunulmaktadır, eğer iyilik ve sağlığınızı istiyorsanız bundan vazgeçin - biz tahta çıkalıdan bu ana kadar hiç peşkeşiniz gelmedi; buyuracağımız elmas ve değerli eşya, fil v. s. babanız merhumun yaptığı gibi gönderilmelidir - Babanız merhum Nizamşahlar'dan almış olduğu Şolapur için - ki geliri

[1] Ahmednagar ve Bicapur kentleri arasında yarı yolda.

[2] Metin: Padişahnâme, c. I, k. II, s. 126.

900,000 "hun[1] dur-bize peşkeş verirdi. Biz şimdi oralarını size inayet ettiğimiz için siz de merhumun peşkeşinden üstün bir peşkeş vermelisiniz - bunları yerine getirirseniz hiç korkunuz kalmasın ....„

Kutupşahlar'dan sünnîliğe dönmelerinin istenilmesi

Gülkende sultanı Abdullah Kutupşah'a gönderilen ferman başka bir özdedir ; Âdilşahlar da Kutupşahlar gibi şiî iseler de Âdilşah'dan dinî hiçbir fedakârlık istenilmemişken daha kolay boyun eğeceği bilinen Kutupşah'dan bu yolda fedakârlık istenilmektedir. Fermanın özeti aşağıdadır[2] :

"......... Biz İslâm padişahıyız, Peygamberin dininin ve "ehl-i sünnet ve cemaatin„ mezhebinin yayıcısıyız — Bizim buyruğumuzun geçtiği her yerde şeriat kurallarının da geçmesi ve yenilik ve sapıklığın (bid'at ve dalalet) yok edilmesi gerekir — Duyduk ki sizin ülkenizde Peygamberimizin yakınlarına ve arkadaşlarına (eshabına) sövülmektedir[3] ve siz bunu yasak etmiyorsunuz ve yapanları gereken cezalara çarptırmıyorsunuz. Dolayısiyle size doğru yolu göstermiş olmak için (irşad) buyuruyorum ki ülkenizi bu kötü işten temizliyesiniz, bu kötülükleri yapanları öldüresiniz; bunu yapmazsanız ülkenizi almaklığım ve ora halkının var yoğunu ve kanlarını "helâl„ bilmem gerekir. Yine duydum ki ülkenizde hutbeyi "Fermanevayı İran„ adına okutuyormuşsunuz[4]; bunu bırakınız; hutbeyi bizim adımızla süsleyiniz — Babanız Sultan Muhammed Kutb-ül-Mülk'ün göstermiş olduğu bağlılık dolayısiyle ülkenizi size merhamet ediyoruz — Bundan böyle buyruklarımızı dinlerseniz size hiçbir zarar gelmez — gereken peşkeşleri (para, elmas, fil v.s.) göndermelisiniz — buyruklarımıza uymazsanız başınıza gelecekleri kendi suçunuzdan bilin„.

[1] Yarım altın liramıza yakın değerde. Güney Hindistan'da kullanılan 3,5 gr. ağırlığında bir altın para.

[2] Metin: Padişahnâme, c. I, k. II, s. 130.

[3] Şiîlerin ilk üç halifeye ve Peygamberin karısı Ayşe'ye sövme görenekleri dolayısiyle yazılmış.

[4] Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail'in şiîliğin yeni biçiminin bir türlü Peygamberi hatta mâbudu sayıldığı için.

Kutupşah ve Âdilşahlar'la anlaşma

Şah Cihan da büyük bir ordu ile Dekken'e girer. Gerek Âdilşah, gerek Kutupşah onun elçi ve "yarlık„ larını on beşer kilometre kadar uzaktan karşılarlarsa da[1] birincisi boyun eğmez ve ülkesi saldırıya uğrar; ikincisi ise herşeyi kabul eder, hutbeye "Hülefay-ı Raşidin„ in ve Şah Cihan'ın adını sokar ve yine Şah Cihan adına para bastırır, ona yılda 200,000 hun ödemeyi üstenir v.s.[2].

Bir süre kafa tuttuktan ve ülkesi epey çiğnendikten sonra Âdilşah'da aşağı yukarı yukarda görülen "yarlık„ gereğince barışa razı olur[3]:

Buna göre: 1) Âdilşah, Şah Cihan'ın sözünü dinleyecek; 2) Nizamşahlar devleti ortadan kalkmıştır ve Gurkanlı ve Âdilşahlı devletleri arasında bölünmüştür: Şolapur ve Perende ve önce Nizamşahlar'a ait olan Konkan kıyısı (Bombay'la Goa arası) v. s. Âdilşahlar'a, kalan yerler ise Gurkanlılar'a ait olacaktır; 3) Âdilşah iki milyon *rupi* değerinde peşkeş verecek (bir defaya mahsus); 4) Gülkende devletine hiç ilişmiyecek; 5) iki yan biribirinin adamlarını kandırmak veya başka yol ile kazanıp kendine çekmeye çalışmayacak ve kaçanları saklamıyacak; 6) Şahu (Marata başbuğu Şahcı) kendisinden istenilen yerleri Gurkanlılar'a vermedikçe Bicapur hizmetine ve ülkesine alınmıyacak ve korunulmuyacak (mayıs 1636).

Bu antlaşmalarla Şah Cihan uzun bir devre için Dekken işlerini çözülemiş olur; Gülkende, Gurkanlılar'a bağımlı bir devlet olmuştur. Bicapur ise, belirsiz ve daha çok kuramsal (nazarî) özde olan ilk hüküm bir yana bırakılırsa, bağımsız kalmıştır. Ancak Marata başkanlarından Şahcı ile bu barıştan sonra epey uğraşmak gerekecektir; bu uğurda Gurkanlı ve Âdilşahlı orduları işbirliği yaparlar, sonda Şahcı elinde bulunan bütün kurganları ve tutu (rehine) olarak da oğlunu vermek zorunda kalır; kendisi de Adilşahlar'ın hizmetine girer.

Şah Cihan, görenek edindiği gibi, bu başarılarını Şah Safi ve Nezir Muhammed'e yazmıştı.

[1] Padişahnâme, c. I, k. II, s. 144 ve 145.
[2] Antlaşma metni: Padişahnâme c. I, k. II s. 177-180.
[3] Padişahnâme, c. I, k. II, s, 168-177 ve 203-205.

İran Şahına yazdığı mektupta[1] Gülkende de hutbeden onun adını çıkarıp kendisininkini koydurduğunu doğal olarak yazmamakta, ancak ona karşı çok tatlı ve sevgi ile dolu bir dil kullanıp Nizamşahlar'dan almış olduğu Devletabat kurganını birçok övdükten sonra: eğer o sizin sınırınıza yakın olasaydı onu sizin ülkenize katardım, demektedir.

III. Türlü olay ve seferler

Bengal'de Portekizler'le savaş

Bengal'de Hugli'de (Kalküta'nın kuzey batısında) yerleşmiş olan Portekizler orasını berkitmiş ve Çin, Malezya adaları ve Hindistanın birçok yerile olan tecimlerinin merkezi yapmışlardı; bundan başka ırmaktan (Gence'nin kolları) geçen gemilerden bac aldıkları gibi Hugli'yi bir korsan üssü olarak ta kullanıyor ve Bengalli'lerden yakaladıklarını tutsak (esir) ediyorlardı.

Gurkanlı hükümeti bu işe bir son vermeyi düşünürken Hugli'deki yönetime karşı kızgın olan yine bir Portekiz tecimeri Bengal valisi Kasım Han'a başvurup onu Portekiz bölgesine saldırmaya kışkırtır (1632) ve bu yapılır; epey çarpışmadan sonra Portekizler kaçmıya yeltenirlerse de birçoğu ele geçirilir ve Müslüman olmak istemiyenler tutsak edilir.

Türlü seferler

Bündelkent (Gvalyor güneyindeki dağlık bölge) racası kafa tuttuğu için oraya 16 yaşında bulunan şehzâde Evrengzib'in kuramsal (nazarî) komutası altında bir sefer yapılır ve devlete bağımlı biri racalığa geçirilir (1634 — 1635).

Tibet seferi

Cihangir devrinde Tibet'e karşı bir sefer yapılmış, fakat bu hiçbir sonuç vermeden ağır kayıplara mal olmuştu; esasen bu ülkede, yükseklik dolayısiyle, ancak yılın iki ayında sefer yapmak mümkündür ve öbür aylar her yer karla örtülüdür.

1637'de Şah Cihan, Tibet "Merzban„i Abdal diye adı geçen küçük Tibet veya Baltistan hükümdarına karşı Keşmir

[1] Metin: Padişahnâme, c. I, k. II, s. 257.

subedar'ı Zafer Han'ın komutasında bir ordu gönderir; Abdal'ın kardeşi Adam Han da Gurkanlılara yardım eder. Seferin bir sebebi de Keşmir'in Çak oymağından olan bazı ilerigelenlerinin Tibet'e kaçmış ve oradan Keşmir'de fitne çıkarmaya koyulmuş olmalarıdır. Bundan başka Tibet'ten Keşmir'e tek tük akınlar da olmuştu.

Abdal boyun eğer, peşkeş verir, Çak ilerigelenleri de verinirler ve Zafer Han geri döner (1637).

IV. Osmanlı ve İran devletleriyle münasebetler

1047 hicrî yılı (1637-1638) içinde veya az önce Şah Cihan'ın İran'a karşın düşünceler beslemiye koyulduğu Padişahnâme'de bu tarihlerden itibaren işbu devlet hakkında kullanılan dilden anlaşılabilir; yine bu eserde Şah Cihan'ın Şah Safi yanındaki elçisi Safder Han'ın, Osmanlı-Safevî savaşı hakkında yazdıkları görülmektedir; burada hep Osmanlı'dan yana bir dil kullanılmaktadır[1].

Osmanlı'ya bir elçi gönderilmesi

Daha 1636 sonlarında Şah Cihan, Murad IV'e bir elçi yollamıştı; bu elçi, üzerinde müsbet kayda tesadüf ettiğimiz, Şah Cihan'ca Osmanlı'ya gönderilmiş ilk elçidir. Onun hakkında, o devrin ana Gurkanlı kaynağı olan Padişahnâme ile ana Osmanlı kaynağı olan Tarıh-i Naima arasında esaslı bir ayrılık vardır[2].

Padişahnâme işi, hiçbir siyasal özü yokmuş gibi göstermektedir. Ona göre daha önce İran'a giden bir elçi ile Zarif[3] adında bir bey de, İrak atı satın almak için gönderilmiş ve ne getirdiyse beğenilmemişti; Zarif Bey bundan utandığı için eğer Arap ve Rum ülkelerine (Osmanlı) gönderilirse padişahın suvarileri için iyi atlar getireceğini Şah Cihan'a duyurur; O da buna peki der ve gerekirse elinde bulunsun diye

[1] C. II, s. 15-18.

[2] Padişahnâme, c. II, s. 184-197.

[3] At seçmekte ve binicilikte usta sayılırdı, Zarif Fedaî Han diye de ünlüdür. 1200 atlı komutanlığına kadar yükseldiği (rütbedir) Padişahnâme'de görülür (c. II, s. 737).

"Rum Kayseri„ Sultan (4 üncü) Murad'a bir dostluk mektubu yazdırıp eline verdirir, ancak böyle kuru bir mektup gönderilmesi yakışıklı bulunmadığı için bir de elmaslarla süslü çok değerli kemer gönderilir ve Vezir A'zam, Efdal Han da Şah Cihan'ın buyruğu üzerine Osmanlı sadrazamına bir mektup yazar.

Sultan Murat Zarif Han'ı, Bağdad'ı geri almaya giderken Musul'da görür (1638 sonları), çok iyi kabul eder ; Padişâhnâme'deki ifadeye göre (II, 185—6) :

" Sultan Murad Han onu (Zarif'i) yanına çağırır, Zarif'in iki elile tuttuğu Cihan Hakanının (Şah Cihan) namesini tam bir tazimle alarak kendisine bu kadar uzun yolları aşarak gelmesinin sebebini Türkçe anlatmasını emreder. Zarif bu sebebi anlattıktan sonra birlikte getirdiği, içinde altın kemer bulunan, çekmeceyi huzura getirir„ .

Sultan Murad kemere çok sevinir ve bunun uğur getireceğini söyler, Hindistan üzerinde konuşur ve sorularda bulunur ve elçiye kendisi Bağdad'tan Musul'a dönünceye kadar orada beklemesini söyler, taki Şah Cihan'a karşılığını götürecek olan kendi elçisi " Arslan Aka „ yı [1] onunla birlikte göndersin ; Sultan Murad, Şah Cihan'a kendi atlarından bir arap atı ve türlü hediyeler yollar. Şah Cihan da bunları büyük saygı ve debdebe ile karşılar.

Ancak elçinin yola çıkma tarihi (Osmanlı - Safevî savaşlarının en çetin devri) ve onun Pâdişahnâne'de anılan ilk elçi olması, dikkati çeker özde olduğu gibi, yalnız at satın alacak bir adama pâdişahtan pâdişaha ve sadrazamdan sadrazama mektuplar verilmesi ve onunla ayrıca da çok değerli armağanlar gönderilmesî aykırı gelmektedir; dolayısiyle bu işde Naima'nın yazdığını daha doğru saymak ve Timur oğullarının Osman veyahut Bayezid oğullarını küçük gördüklerinden (daha önce sözü geçen ve bir sığıntı olan Baysungur Mirza'nın IV üncü Murad yanında son derece azametle davranışı da [2] bunu göstermektedir). Şah Cihan'ın bir işbirliği için kendisinin Osmanlı padişahına başvurmuş olduğunun kendi tarihine geçmesini istememiş olması ve olayı

[1] Naima'ya göre (III, 362) kapucubaşılardan Arslan Ağa.

[2] Naima, c. III, s. 204.

Padişahnâme'ye bu biçimde geçirtmesi akla gelebilir[1] hele ki kendisinin Kandahar'ı geri alışı Murad'ın Bağdad'ı alışından 8-9 ay önce vaki olmuştu.

Kandahar'ın İran'dan geri alınması

Kandahar'ın Gurkanlılarca geri alınması işi şu yolda gelişir. Oranın Safevî valisi (vali de işbu hanedandandır) Ali Merdan Han'ın merkezle arası iyi değildir, hükümet kendisinden şüphelenmekte, kendisi de hükümetten kuşkulanmaktadır.

Bu sebeple İran şahı Safi, Osmanlı'ya karşı güç bir durumda iken A. Merdan, Şah Cihanla haberleşmeye koyulur. Sözde Gurkanlılar'a karşı kendisine yardım etmek, fakat gerçekten onu yakalayıp merkeze göndermek için "Kullar Akası„ Siyavuş'un Isfahan'dan geldiğini duyunca Ali Merdan büsbütün ürker ve kendisine bağlı adamlarla Kandahar erkine kapanıp Gurkanlılar'a haber yollar ve onların gönderdikleri birlikleri Kandahar'a sokar, böylelikle bu kent ve kurgan onların eline geçmiş olur (mart 1638); kısa bir zaman içinde bütün o bölge, Zemindaver ve sair kent ve kurganlar da alınır ve Âli Merdan Keşmir valisi yapılır. İran o anda çok kötü bir durumdadır ve Osmanlı ile savaşı bitmemiştir (Kasr-ı Şirin antlaşması 1639' da imzalanacaktır), dolayısiyle o sırada ayrıca bir tepkide bulunmaz ve sözü geçen „Kullar Akası" Siyavuş'un kuvveti, Kandahar yakınlarında Gurkanlılar'ca bozulduktan sonra, Kandahar'a karşı yeniden önemli bir İran denemesi olmaz.

Sözü geçen Kasrı-Şirin antlaşmasından sonra ise Şah Safi Kandahar'ı geri almak için Horasan'a büyük bir ordu yollar; Şah Cihan da Pencap, Multan ve Kâbil bölgelerinde kuvvetler toplayıp kendisi onların başında savaşa gitmeyi düşünürse de büyük oğlu Dara Şükûh'un dileği üzerine bu ordunun komutasını ona verir (1641). Çok geçmeden Şah Safi'nin öldüğü ve yerine çocuk olan oğlu Abbas II'nin geçtiği öğrenilir. Dara Şüküh, toplanmış olan kocaman ordunun İran'ın kötü durumundan istifade edilerek Horasan'ın ele geçirilmesi işinde kul-

[1] Bunu berkiten bir yön de, Padişahnâme'de olayların anlatılışında tarih sırasına çok dikkat edilirken bu Zarif Bey'in gönderilmesi işinin üç yıl sonraki olaylar arasında anlatılmakta olmasıdır.

lanılmasını önerirse de Şah Cihan buna eygin olmaz, az aşağıda göreceğimiz gibi onun gözü başka yöndedir; "Sufi„ geçinen oğluna bir sufilik dersi vermek için olacak ona: "Babasını kaybetmiş ve henüz saltanata alışmamış çocuğun başına iş çıkarmak iyi yol tutmuş padişahlara yakışmaz„ yolunda bir karşılık yollar[1]. Kandahar işi o sırada böylelikle kapanmış olur; Abbas II onu, ileride göreceğimiz gibi, 1649' da geri alacaktır.

V. Turan'a karşı sefer

Kandahar Gurkanlılarca geri alındıktan sonra da Kâbil bölgesinde büyük kuvvetler bulundurulması ve Şah Cihan'ın 1639 başlarında Kâbil'e gelmesi Turan padişahı İmam Kulu Han'ı kuşkulandırır ve O: acaba Şah Cihan Turan'ı da fethetmek mi istiyor kaygısına düşüp bunu anlamak için soruşturmalara koyulur; öbür yandan da eğer padişah Horasan'ı ve Irak'ı (İran) almak düşünce ve isteğinde ise ona yardıma hazır olduğunu duyurur. Şah Cihan onu yatıştırır ve ne korktuğu, ne de umduğu biçimde bir düşüncesi olmadığını ona bildirir[2].

Turan'ın durumu

İmam Kulu çok ihtiyar ve gözleri görmez olduğu için tahtını bırakıp Hacca gitmek ve yerine Belh'deki kardeşi Nezir Muhammed'i geçirmek ister; Özbek beyleri ise işbu Nezir Muhammed'i sevmediklerinden İmam Kulu'nun tahtta kalmasında direnirler. Ancak Nezir Muhammed'in bir sürü uğraşı sonunda İmam Kulu'nu tutan beyler bundan vazgeçmek zorunda kalırlar ve İmam Kuln Hacca gidip Buhara tahtına Nezir Muhammed geçer. O, ağabeyinin Hindistan yoluyle Hacca gitmesine izin vermez; çünkü onun Şah Cihan'la birleşmesinden korkar ve onu İran yoluyle Hacca yollar[3].

[1] Müntehab-ül-Lübab, c. I, s. 591.

[2] Padişahnâme, c. II, s. 152.

[3] Padişahnâme, c. II, s. 251-256 'da Nezir Muhammed'in ağabeyine karşı davranışını çok kötülemektedir; Bu yön büyük ölçüde doğru olmakla birlikte bellidir, ki Şah Cihan'ın Turan seferi için mânevî bir gerekce bulmak istenilmektedir.

Nezir Muhammed'in Turan Hanlığı, Urgenc'ı de kendi yönetimi altına almasına rağmen, çok kötü sonuçlar verecektir. Ağabeyi İmam Kulu her işi (yönetim ve maliye), ilerigelenlerle danışarak ve onlarla düşünce birliği sağlayarak yapardı, "O, yalnız Han adiyle yetinirdi„ [1] Nezir Muhammed ise istibdat yapar. Özbek ilerigelenleri onu ve "Kale Hanı„, yani veliaht, olan büyük oğlu Abdül-Aziz'i yakalayıp başkasını hanlığa geçirmek için hazırlanırlarsa da O, bunu sezdiğinden şüphelendiği beylerin herbirini uzaklara yollar; aynı zamanda birçoklarının "*tuyul*„ larını (tımar, ziamet) ellerinden almaya kalkışır; yavaş yavaş ortalık karmakarışır, bir sürü ayaklanma olur; veliaht Abdül-Aziz de babasına karşın durum alıp ondan, bağımsız olarak, Belh ve Badahşan'ın, yani Ceyhun'un güneyindeki ülkelerin kendisine verilmesini ister, Nezir Muhammed razı olmaz ve aradaki gerginlik artar. Sonda İmam Kulu'nun çekilmesinden dört yıl geçmeden Nezir Muhammed başkenti Buhara'da tutunamıyacak bir duruma girmiş bulunur ve Belh'e kaçmak zorunda kalır (1645).

Kuzeye ordu gönderilmesi

Turan'ın bu karmakarışık durumu Şah Cihan'ca fırsat sayılır. O [2], tahta çıktığından ve hele Nezir Muhammed'in Kâbil'e saldırmasındanberi, hem hanedanının miras olarak malı bulunan ülkelerden olmaları, hem de Büyük Timur'un başkenti olan Semerkand'ın anahtarı sayılmaları dolayısiyle Belh ve Badahşan'ı almayı tasarlıyordu.

1645 yaz ve sonbaharında Hindu - Kuş'un boğazları Gurkanlı birliklerce aşılıp bazı kurganlar alınır ve berkitilir. 1646 başında, Şah Cihan'ın dördüncü oğlu Şehzade Muradbahş, yanında Safevî hanedanına mensup olup Kandahar'ı Gurkanlılar'a veren Ali Merdan Han ve en ünlü komutanlar bulunmak üzere, kuzeye gidecek ordunun başbuğu yapılır. Kendisine 50,000 atlı "sayısız„ toplar, 10,000 tüfekci, birçok okcu v. s. verilmiştir [3].

1 Padişahnâme, c. II, s. 436.

2 Padişahnâme, c. II, s. 482 ye göre.

3 Müntehab-ül-Lübab, c. I. s. 619.

İran'a elçi gönderilmesi

Ordusunu Hindu-Kuş'un kuzeyine geçirdiği sırada Şah Cihan, Kandahar'ı geri alalıdanberi hiç elçi ve mektup gönderişmediği İran şahına bir elçiyle bir mektup yollar [1]. Padişahnâme'de iki devlet arasında ötedenberi var olan iyi münasebetler anıldıktan sonra Şah Safi'nin, saltanatının sonlarında yanlış davrandığı söylenilmekte, bununla birlikte o öldükten sonra Şah Cihan'ın, dostluk zincirinin kırılmasını istemediği için, Abbas II'ye elçi gönderdiği yazılmaktadır. Ancak yeni şah tahta çıkalı beş yıl olduğu için, gönderilen işbu elçi ve mektubun, girişilmiş olan Turan seferi sırasında İran'la teması yeniden kurma amaciyle gönderildiği apaçıktır.

Mektupta Turan seferi hiç anılmayıp dostluk sözleri vardır; Şah Cihan, Kandahar'ı İran'dan geri almış olmasını şu biçimde açıklamaktadır: iki devlet arasında o kadar dostluk ve birlik vardır ki size mensup kimseleri kendimin bilirim; Ali Merdan Han'ın (Kandahar'ı Gurkanlılara veren Safevî hanedanına mensub kişi) bize sığınması kendi isteğiyle değil zorla oldu; çünkü sizin taraftan baskı gördü ve korktu. Sonda Şah Cihan, Abbas'a: sizin saltanatta yerleşmeniz ve durunmanızın artışı için ne gerekiyorsa bildirin onu yaparım, demekte ve elçi ve mektup gönderişmenin iyilikleri üzerinde durmaktadır.

Badahşan'ın alınması

Şehzade Muradbahş ordusu, 1646 mayıs ve haziranında Hindu-Kuş boğazlarından geçer ve önce Badahşan yönüne saldırır; oranın başkenti Kunduz'da Nezir Muhammed'in ikinci oğlu Hüsrev bulunmaktadır; O, Özbek ülkesinin karmakarışıklığından, iç savaş ve yağmalardan çok ürkmüş olup daha önceki kıştan Gurkanlılar'a verinme haberleri yollamıştı; ilkbaharda Muradbahş'ın birlikleri Badahşan'a girince Hüsrev gelip ona sığınır ve böylelikle Badahşan kolaylıkla ele geçer.

[1] Metin: Padişahnâme c. II, s. 493. -altı sahife kaplayan mektubun ilk dört sahifesi yalnız edebiyattır.

Şah Cihan'ın Nezir Muhammed'e mektubu

Bu sırada Şah Cihan, Nezir Muhammed'e bir mektub yollar; çabuk olsun diye o, bir elçi ile gönderileceği yerde, Muradbahş yolu ile gönderilir; önemli yönleri şöyledir: [1]

Bizlere yakışan ittifak ve sadakattir, size karşı ayaklanmış olan nankörleri tepelemek gerekir, onlar bütün ülkenizi ellerine geçirdiler, halka çok kötülük ettiler, hattâ "Seyit„ lere [2] bile el uzattılar, bu yüzden mayıs 1646'da Kâbil'e geldim ve oğlum Muradbahş'ı kocaman bir ordu ile Badahşan'a yolladım; Badahşan ve Belh ülkelerinde gerekenlere gereken cezalar verilecektir, size de gereken yardım yapılaçaktır, istediklerinizi bildirebilirsiniz.

Görüldüğü gibi Şah Cihan, girişdiği sefere, birçok sömürgeci devletler gibi, taht sahibini ve halkı, ayaklanmış olcacılara (yağmacı) karşı koruma bahanesini kullanarak girişmekte ve hükümdarı ele alıp bir kukla gibi kullanmak istediğini göstermektedir.

Nezir Muhammed'in kaçışı

Muradahş Kunduzu aldıktan sonra Aksaray ve Kız Kurgan yolu ile Hulm'a gelir, oradan Şah Cihan'ın mektubunu Nezir Muhammed'e yollar ve az daha ilerliyerek Kuş-Ribat'a gelip bekler. Nezir Muhammed güya Şah Cihan'ın mektubuna çok sevinir [3], ülkeyi, varı yoğu ile birlikte, Şah Cihan'ın adamlarının eline bırakmaya hazır olduğunu, Şehzade gelir gelmez Belh kurganını ona bırakıp Kâbil'e, Şah Cihan'ın yanına ve oradan Hacca gideceğini söyler; ancak Şehzade ve ordusu Belh'e varınca Nezir Muhammed şimdi gelip görüşeceğim, geldim, geliyorum diye atlatmalarda bulunduktan sonra kaçar ve kovalanırsa da yakalanmaz. Yedi milyon *rupi* değerinde sanılan servetinin büyük kısmı Özbeklerce yağma edilir. Gurkanlıların eline ancak 1,200,000 *rupi* değerinde elmas ve değerli eşya ile 2,500 at ve 300 deve geçer.

Genel olarak denilebilir ki biri birlerine girmiş bulunan, başbuğlarınca kendi başlarına bırakılmış olan, bu kadar çok

[1] Metin : Padişahnâme, c. II, s. 530.

[2] Peygamberin küçük torunu Hüseyin kolundan olan soy sopu.

[3] Padişahnâme, c. II s. 534.

ateşli silâha karşı koyacak vasıtaları olmıyan, birçoğu bu silâhlara ve hele bunların kurgan dövme işi dışında genel çarpışmalarda kullanılmasına pek alışmış olmıyan Özbekler (mamafih onların da az sayıda tüfekcisi vardır)[1] önemli hiçbir vuruşmada bulunamadan yenilirler ve kuzeyde Ceyhun'a, batıda da Meymene ve Andhu'ya kadar olan yerler Gurkanlıların eline geçer.

Özbekler'in kendilerini toparlamaları

Ancak çok geçmeden Özbekler çete savaşına koyulurlar ve Gurkanlı ordularının durumu kötüleşir; Şehzâde Muradbahş, içine sıkıntı bastığından, geri dönmeye kalkışır; evedilikle Belh'e gelen vezir Sâdullah Han onu geri gönderir ve ele geçen ülkeyi düzenlemeye çalışır, ancak çete savaşı durdurulamaz.

1647'de Şah Cihan, 3 üncü oğlu Şehzâde Evrengzib'i Belh ve Badahşan'a yollar. Ancak bundan böyle Özbekler'in aralarında birlik kurdukları ve Buhara'da Han olan Nezir Muhammed'in büyük oğlu Abdül-Aziz'in ulusu buyruğu altında topladığı görülmektedir. Artık durum Şah Cihan'ın Nezir Muhammed'e gönderdiği mektupta yazıldığı gibi değildir; işin gerçeği Hindu-Kuş'la Ceyhun arasında bulunan ve bugün Afgan Türkistanını teşkil eden ülkenin egemenliği için Özbek ve Gurkanlı devletleri arasında savaşılmakta olduğudur. Bu amaçla yapılan 1647 savaşı, sayısı düzenli düzensiz 120.000 kişiyi bulan Özbek ordusu ile sayısı 50,000 olması gereken, ancak bazı beylerin kuzeye gitmemek için ayak sürtmüş ve gecikmiş olmaları yüzünden 35,000 i pek geçmiyen[2] Gurkanlı ordusu arasında olacaktır. Alan vuruşmalarında Gurkanlılar, filleri, topcu ve tüfekcileri yüzünden hep üstün gelecekler se de ancak ellerinde bulunan kent ve kurganlarda ve ordunun bulunduğu yerlerde duruma egemen olup gerçektense bütün ülke, kolayca ve çarçabuk yer değiştirebilen Özbeklerin elinde kalacaktır.

[1] Padişahnâme, c. II, s. 699.
[2] Müntehab-ül-Lübab, c. I, s. 671.

Evrengzib'in savaşları

Şehzâde Evrengzib 1647 nisanının başında Kâbil'den kalkıp Şibur ve Ak-Rıbat yolu ile Kehmerd konağına vardıktan sonra daha ileriye, Gurkanlılar'ın elinde bulunan Belh'e gidebilmek için biteviye savaşmak zorunda kalır ve vuruşa vuruşa ve karşısında Kutluk Muhammed komutasındaki Özbek ordusunu ve çetelerini püskürte püskürte mayıs sonlarında Belh'e varır; ora halkına güvenilmediği için ilerigelenler göz altında tutulur.

O sırada Beyoğlu adında birinin komuta ettiği yeni bir Özbek ordusu Ceyhun'u geçip Kutluk Muhammed ordusu ile birleşir ve Belh'in 70 km. kadar kuzey batısında Akçe'ye gelir. Evrengzib ona karşı yürür (haziran başı) ve günlerce süren vuruşmalarda hep üstün durumda olur ve Beyoğlu'nun ordugâhını ele geçirirse de Abdül-Aziz'in kardeşi Suphan Kulu'nun yeni bir Özbek ordusu ile Ceyhun'u geçtiğini duyunca Belh'i koruyabilmek için oraya doğru çekilir ve Beyoğlu'nun Özbekleri, uzaktan da olsa, onun arkasından gidip durumu uygun buldukça onun şu veya bu birliğine saldırırlar. Haziranda Abdül-Azizin komutasındaki bütün Özbek ordusu ile çarpışmak gerekirse de yine top ve tüfekciler yüzünden Özbekler geri atılırlar, Belh'e doğru çekilme devam eder ve sonda işbu kente varılır.

Bu vuruşmalarda Özbekler Gurkanlıları alan vuruşmalarında yenemiyeceklerini, Gurkanlılar da kent ve kurganlar dışında uzun zaman tutunamıyacaklarını anlamışlardır.

On gün kadar vuruşmuş olan orduların her ikisi de çok açlık ve susuzluk çekmiş ve Gurkanlı beylerince geri dönme isteği açıktan açığa gösterilmeye başlanılmıştı. Vuruşmalarda Evrengzib'in yürekliliğinin ve üstün komutasının kazanılan başarılarda çok önemi olmuştur [1]. Özbekler'de de bıkkınlık görülmektedir; bunların küme küme Ceyhun'un kuzeyine geçenleri olduğu gibi Abdül-Aziz de az sonra ana ordu ile çekilip Ceyhun'u geçer.

[1] Measır-ı Alemgirî'de, s. 531, onun ölümü anlatıldıktan sonra yürekliliği hakkında verilen ayrıntılar arasında, bu savaş sırasında, vuruşmanın en kızışmış olduğu bir sırada, öğle gelince, herkesin gözü önünde namaza durup farz, sünnet ve nevafili kıldığı ve bunu duyan Abdül-Aziz'in «böyle biri ile vuruşmak yok olmak demektir» dediği yazılıdır.

Görüşmeler ve çekiliş

Daha önce bir anlaşma için görüşmeler olmuş, Abdül Aziz, Belh'in kendi küçük kardeşi Subhan Kulu'na verilmesini istemiş ve Evrengzib işi Şah Cihan'a yazıp Hindu-Kuş kuzeyinde daha çok kalmanın doğru olmıyacağını bildirmişti; öbür yandan Evrengzib İran'a sığınmış olan Nezir Muhammed'le de müzakereye koyulmuştu. Gurkanlılar Belh ve Badahşan'da tutunmak istemenin çok tehlikeli olacağını anladıktan sonra, Şah Cihan'ın Nezir Muhammed'e göndermiş olduğu yukarıda anılmış mektup hükümlerine göre: "kargaşalık çıkaranları tepeledik, artık ülkeyi Nezir Muhammed'e bırakabiliriz„ biçiminde bir durum almış bulunuyorlardı. Bu amaçla Nezir Muhammed'le yapılan haberleşme birkaç ay sürer, Evrengzib onun kendisininBelh'e gelmesini ister, O, önce şu veya bu kurganı güvenim için benim adamlarımın eline verin der ve sonda hastalığını bahane ederek kendisi gelmez ve torunlarını Evrengzib'e yollar (eylül 1647). Şehzade bunu yeter bulur ve çekilmeye koyulur. Güya, Şah Cihan'ın egemenliği altında hüküm sürmek üzere ülke Nezir Muhammed'e bırakılmaktadır; gerçektense bir kış daha orada kalmamak için, her ne olursa olsun oradan sıyrılmak istenilmektedir; çekilen ordu Hindu-Kuş geçitlerine kadar "Alaman„ların (Türkistan'da akıncı ve olcacı demektir) ve ondan sonra Hezarelerin binbir saldırısına uğrayarak yürür ve son kolları kasım 1647'de Kâbil'e varmış bulunur. Hiçbir sonuç elde edilmeden binlerce adam kaybedilmiş ve milyonlar harcanmıştır.

Bu sefer dolayısiyle tartışmalar

Şah Cihan'ın düşüncelerini kapsayan Padişahnâme'de işbu Turan seferinin esas bakımından doğru olduğu, yani buna girişmekle padişahın yanlış bir iş görmediği, ancak yönetimin kötü veya eksik olduğu, yani suç varsa orduya komuta eden iki şehzâdenin ve onların danışmalarının olduğu isbat edilmek istenilmektedir[1]. Her ne yapılsa Hindu-Kuş kuzeyine Özbeklerin toplayabilecekleri kalabalıkta bir ordu gönderip beslenilemiyeceği, yani ergeç orada yenilmek mukadder olduğu ve dolayısiyle yanlış bir işe girişildiği yolundaki iddiaya karşı işbu

[1] C. II s. 702 - 709.

eserde top ve tüfeğin sağladığı üstünlük ileri sürülmekte ve vuruşmalarda birbiri üzerine Gurkanlı kayıplarının Özbeklerinkinin onda biri olduğu söylenilmektedir (s. 705). Orada Evrengzib'in büyük bir yanlışı olarak, anlaşma görüşmelerine başlanıldıktan sonra, Abdül-Aziz'in çekilmeye koyulduğu sırada (firar tâbiri kullanılmaktadır), onun kovalanmaması gösterilmekte ve bu yapılsaydı onun ya yakalanacağı veya ordusiyle Ceyhun'da boğulacağı ve her iki şıkta da"Maveraün-Nehr'in (Seyhun-Ceyhun arası) bütününün ele geçirilmiş olacağı„ yazılmaktadır (s. 709). Bukadar aykırı ve hiçbir kanıta dayanmıyan, bir iddia, Şah Cihan'ın, tahta çıkalıdan beri uğramış olduğu bu ilk önemli başarısızlıktan ve uğranılan kayıplardan ne kadar sıkılmış olduğunu gösterir.

Esasen mânevî ve bedenî kuvvet ve vuruşkanlık bakımından Özbekler Hindistan'dan gelen Türk ve Racputlara çok üstündürler. İçinde şişirme de olsa, Evrengzib tahta çıktıktan sonra Delhi'ye gelen Özbek elçilerinin Bernier'ye anlattıkları şu olay buna örnektir (s. 122) : Evrengzib'in Belh bölgesindeki seferi sırasında onun ordusundan 25 - 30 kişi bir köyü yağma etmekte imişler, evi soyulan bir yaşlı kadın bunu yapmamalarını, yoksa o sırada evde bulunmıyan kızı geri gelince canları yanacağını söyler ; yağmacılar güler ve işlerine devam ederler. Az sonra kız at üzerinde gelir ve olan bitenleri uzaktan görünce yağmacılara, birşey almadan kendi ülkelerine gitmelerini bağırır ; onlar aldırmazlar, kız ok atıp birkaç tanesini düşürür. onlar da ok atarlar, ancak okları kızınki kadar uzağa gitmediği için ona bir zararları dokunmaz ve kız önce ok, sonra kılıçla onların topunu öldürür. Yine Bernie'ye göre, Özbekler, kadınlarının yürekliliğini çok övmektedirler.

Osmanlı ile elçi ve mektup gönderişmeleri

Şah Cihan'ın Hindu - Kuş kuzeyinde yaptırdığı bu sefer üzerine Nezir Muhammed İstanbul'a bir elçi gönderip yardım istemişti [1].

Sultan Mehmed IV ün tahta çıkışını bildirmek için Seyyid Muhi-üd-Dîn adında biri, elçilikle Şah Cihan'a gönderilmiş ve o, 1064'de (1653 — 54) Hind padişahının,

[1] Hammer (Ata Bey çevirmesi) c. X, s. 148.

Seyyid Hacı Muhammed adında pek çok hediyeler getiren bir elçisi ile birlikte İstanbul'a geri gelmişti [1].

Şah Cihan'a giden Osmanlı elçisine verilmiş olan mektupta güya Nezir Muhammed'in sızlanmaları da anılmıştır; buna kızan Şah Cihan da IV'üncü Mehmed'e yolladığı karşılıkta onun gençliğine ve yanındakilerin değersizliğine işaret etmiştir [2].

VI. Gurkanlı - Safevî savaşları

Abbas II'nin Kandahar'ı geri alması (1649)

Abbas II erkeklik çağına girince kendini gösterecek bir iş arar; Gurkanlılar'ın Hindu-Kuş kuzeyindeki kötü durumlarını öğrenince Kandahar'ı geri almanın zamanı geldiğini düşünür, nisan 1648'de büyük bir ordu ile Isfahan'dan yola çıkar, eylülde Meşhed'dedir; beylerinin birini 10,000 kişi daha toplaması için Herat'a gönderir. Kışın dağ yol ve boğazlarının kapalı olması dolayısiyle Hindistan ordularının Kandahar'ın yardımına yetişmiyecekleri için Abbas, işbu mevsimde oraya saldırmayı kararlaştırmıştır. Kandahar komutanı ve Şah Cihan'ın casusları bu hazırlık ve tasarıları öğrenir ve merkeze bildirirler [3]; O hemen birçok bey ve birliklerin Kandahar'a gitmelerini buyurursa da bunların bir kısmı ayak sürter ve kış ortasında Şah Abbas II'nin böyle bir işe atılmıyacağını ve atılırsa ordusunu besliyemiyeceğini ileri sürerek Şah Cihan'ı yumşatırlar; Kandahar'a ancak 5000 kişilik bir yardım gönderilir. Abbas, 1648 aralık ay'ının ortasında, gelip kurganı kuşatır; sayısı az olan, yardımsız kalan ve yazdan önce yardım ummayan kurgan iki ay kadar dayandıktan sona şaha verinir (şubat 1649).

[1] Naima, c. V, s. 366 - 337.

[2] The Cambridge History of India c. IV s. 219. Kaynak verilmemektedir ve 1653 tarihi gösterilmektedir. Ancak Naima'nın bu tarihte gelen Hint elçisine karşı gösterilmiş olan olağanüstü saygıyı anması bu haberi tutacak özde değildir. Bundan başka «Cambridge» tarihi bunun üzerine Osmanlı - Gurkanlı münasebetlerinin sona ermiş olduğunu yaymakta ise de Naima, aşağıda göreceğiniz gibi, bundan üç yıl sonra yeni bir Hint elçisinin geldiğini ve ona karşılık bir Osmanlı elçisinin gönderildiğini yazmaktadır (c. V, s. 170 ve 199).

[3] Müntehab-ül-Lübab, c. I, s. 684.

Evrengzib'in Kandahar seferleri

Şah Cihan ise Abbas'ın Kandahar'a vardığını ocak 1649'da öğrenir ve derhal Multan valisi olan Şehzâde Evrengzib'in başbuğluğu altında güçlu bir orduyu Kandahar'a göndermeye karar verir. Ancak Evrengzib ilk birliklerle oraya varıncaya kadar kent düşmüş ve Şah Abbas orada bir kuvvet bırakarak geri dönmüştür. Evrengzib'e orayı kuşatıp geri almak ödevi verilirse de o bunu başaramaz, çünkü ordusu dayanan bir kurganı gerekirse onu kuşatanları bir alan vuruşmasında yenerek kurtarmak için düzenlenmişti ve yanında düşman eline geçmiş bir kurganı dövecek ağır toplar yoktu; bundan başka İran Türkmenleri, az çok da Osmanlı Türkleriyle vuruşa vuruşa, topçulukta ileri ve herhalde Gurkanlı Türklerinden ileri idiler; dolayısiyle Evrengzib Kandahar'ı düşüremez, ancak kendi üzerine gelen bir Kızılbaş birliğini bozar.

Bu başarısızılk üzerine Şah Cihan üç yıl hazırlık yapar, 50 - 60,000 kişilik bir orduyu ve yeter sayılan büyük bir topçu kuvvetini, yine şehzâde Evrengzib'in komutası altında, Kandahar'a yollar. Vezir-i âzam Sadullah Han da bu ordudadır; Şah Cihan da 40 - 50,00 kişilik başka bir ordu ile Kâbil'e gelir ve oradan asıl komutayı kendisi yapar. Bu sefer de Gurkanlı top ve topçuları Kandahar duvarlarında bir gedik açma işini başaramazlar. Evrengzip gedik açılmadan da bir genel saldırıda bulunmak için izin isterse de Şah Cihan bunu vermez ve kış yaklaşınca (eylûl 1652) ordu çekilmeye koyulur. Bu sefer de Kandahar'a yardıma gelen büyük bir Türkmen ordusu bozulursa da Gurkanlılar kenti almadan çekilmk zorunda kalırlar.

Dara Şükûh'un Kandahar seferi

1653 yazında (nisandan eylüle kadar) Kandahar'ı geri almak için üçüncü bir deneme yapılır; 70,000 atlı, 5,000 topcu, 3,000 ahadi (seçme er), 10,000 yaya bendükcü (fitilli tüfekci), 6,000 kazma ve baltacıyı kapsayan kocaman bir ordunun başında büyük şehzâde Dara Şükûh bu işle görevlendirilir [1]. O da Kandahar'ı alamaz ve bundan sonra Şah Cihan bu denemeyi bir daha yenilemez.

[1] Müntehab-ül-Lübab, c. I, s. 716.

Osmanlı'ya başvurma

Ancak Onun bundan kesin olarak vazgeçmediği de anlaşılmaktadır ; çünkü 1656 başlarında İstanbul'a varan Kaim Bey adında bir elçi ile Şah Cihan, Mehmed IV 'den şunları ister [1] :

1. Kandahar'ın İran'dan geri alınması için yardım ; 2. Mekke'de Hintli hacıların namaz kılmalarına mahsus bir yer yapılmasına izin ; 3. Nur Mahal (Tac Mahal) kubbesinin yapılması için bir mimar.

Tac Mahal'in kubbesi

Osmanlı hükümeti yalnız bu üçüncü isteği kabul eder. Tac Mahal'i yapanlar arasında, adı kubbe yapıcı olarak geçen [2], "Rum„ yani Osmanlı'dan gelme "İsmail Efendi„ nin bu kimse olması mümkündür ; ancak bu olay için gösterilen tarih (1066 H. - 1656 M.) doğru ise Tac Mahal'in bitme tarihi olarak az çok kabul edilen 1652 - 53 tarihinin düzeltilmesi ve daha ileriye alınması doğru olur, hele ki bu tarihi kabul edenler anıtın başlanılış ve bitişini gördüğünü yazan ünlü Fransız gezeri Tavernie'nin [3] bu iş için geçtiğini söylediği 22 yıllık sürenin başı olarak 1630 yılı almaktadırlar. Bu tarihi almak bizce pek makul değildir, çünkü bu, Mümtaz Mahal'in ölüm tarihidir ; halbuki ondan sonra plânları ve anıtın tahtadan örneklerini yapmak (ki böyle yapılmıştır), bunları Şah Cihan'a beğendirmek ve bunun sonucunda işe koyulmak için bir iki yılın geçmiş olması gerekmektedir.

VII. Dekken işleri ve savaşları

Şehzâde Evrengzib'in ikinci Dekken valiliği

Turan işindeki başarısızlıklar ve Kandahar'ın elden çıkması Şah Cihan için ağır bir çarpı olur ; çok geçmeden O, daha kolay başarılar sağlayabileceği Dekken işlerine dönecektir. Kandahar'ı iki defa alamadıktan sonra Evrengzib Dekken'e subedar (vali) olarak gönderilmişti ; orada

[1] Naima, c. VI, s. 170 ve 199-200 de, yalnız elçinin geliş, gidiş ve karşılanış törenlerini, gelip giden armağanları ve bu münasebetle yollanılan Osmanlı elçisini anmaktadır ; yukarıdaki ayrıntılar Hammer c. X, s. 257 dedir (Ata Bey çevirmesi).

[2] Mevlevî Muin-üd-Din Ahmed «The Tac» s. 118.

[3] «Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, k. II. s. 76.

beş yıl kalacaktır (1652-1657); başlangıcta başarılı bazı ufak tefek seferler yapar. Bundan başka Divan'ı (maliye âmiri) Mürşid Kulu Han'la birlikte köylünün kalkınması, halkın zenginleşmesi ve devlet gelirlerinin artması yolunda büyük başarılar sağlar; köylülere tohum ve hayvan satın alabilmeleri için geniş ölçüde borç verilir ve sulama işleri de önemle ele alınır; Evrengzib'in yönetim ve ordudaki kötülükleri ortadan kaldırmak ve bunları ıslâh etmek için de başarılı çalışmaları olur. Bunlara rağmen babası ona karşı daima sert ve ters davranır ve inhalarının birçoğunu rededer, bu işte Evrengzib'i çekemiyen ağabeysi Dara Şükûh'un da tesiri vardır.

Evrengzib Dekken'de genel işleri düzenledikten sonra Kutupşahlar (Gülkende) devletiyle olan pürüzlü işleri ele alır.

Âdilşahlı ve Kutupşahlı devletlerinin durumu

1636 barış ve antlaşmalarından sonra Bicapur (Âdilşahlı) ve Gülkende (Kutupşahlı) Türk devletlerinin durumu şöyle gelişmişti, Bu iki devlet artık Gurkanlılar yönünden, yani kuzeyden, rahat bırakılmışlardı ve Şah Cihan'ın Turan ve İran'la uğraşması onlar için ayrıca bir güven kaynağı olmuştu; bunların güney, doğu ve batılarında ise büyük Viceyanagar Hindu devletinin Talikota vuruşmasında (1565) ezilip çökmesinden doğmuş küçük Hindu devletcikler ve derebeylikler ve keza Ahmednagar devletinin bölüşülmesinden doğmuş, yine çoğu Hindu, devletcik veya derebeylikler vardı. Bicapur ve Gülkende devletleri bunların çoğunu ele geçirip o yönlerde büyürler. Gülkende, Penner ırmağına kadar (Madras kuzeyi) olan yerleri, yani elmas madenlerini kapsayan Kuzey Karnatık kıyısını (Dekken'in güney-doğu kıyısının adıdır) alır; Bicapur da, Batıda kendisinin olduğu tanınmış olan Konkan kıyılarını aldıktan sonra Güneye iner ve Döğuya kıvrılarak Madras güneyinde Bengal körfezine ulaşır.

Mir Cümle sorumu

Kutupşah devletinin yukarda sözü geçen başarılarında Mir Cümle diye ünlü olan vezirin çok tesiri olmuştu; ancak O, o kadar güc ve servet kazanmıştı, ki ele geçirdiği Karnatık'ın gerçek egemeni olmuştu; sırf kendi buyruğu altında 25,000 kişilik bir ordusu vardı ve Kutupşahlı Sultan onu bir kere yakalatmak istediği,

fakat bunu başaramadığı için, o artık merkeze gelmeyip hep Karnatık'ta kalmakta ve kendi sultanına karşı Bicapur Sultanı, İran Şahı (kendisi İsfehanlı'dır) ve Şah Cihan'ın Dekken valisi şehzâde Evrengzib ile haberleşmekte, onlar arasında bir dayanak aramakta ve elindeki Karnatık'ı onlara peşkeş çekmek istemekte idi. Ancak onun Evrengzib'le bu yolda haberleştiği duyulunca her iki Dekken Türk devleti (Bicapur ve Gülkende) bundan son derece kuşkulanırlar, çünkü bu, Gurkanlılar'ın Karnatık'ı almalarına ve Güney Dekken'e kadar sokulmalarına varabilirdi. Bu yüzden bu iki devlet hep birden Mir Cümle'yi ezmeyi tasarlarlar; onlar bu işe girişmek üzere iken, Kutupşah, kendi sarayında kendisine karşı çok saygısızcasına davranmış olan Mir Cümle'nin oğlunu (O, merkezde babasının vekili idi) ve bu iş dolayısiyle Mir Cümle'nin orada bulunan bütün soy sopunu yakalattırır (1655).

Kutupşahlara karşı savaş

Evrengzib bu olayı bir savaş vesilesi yapar; çünkü az önce Şah Cihan, Mir Cümle'yi kendi hizmetine almış bulunuyordu. Kutupşah Abdullah, Evrengzib'in Mir Cümle'nin soy sopunu salıverme isteğini hemen kabul etmemesi üzerine işbu şehzâde, Gülkende devletini istilâya koyulur; esasen arada, Gülkende'nin 1636 antlaşması gereğince vermesi gereken paranın ödeme biçim ve şartları hakkında, bir anlaşamamazlık da vardı.

Evrengzib, ordusunu ilerletmeye başlayınca Kutupşah barış dilemelerine koyulursa da Evrengzib, zenginliği ile ünlü olan bu devleti Gurkanlı ülkesine katmak düşüncesindedir; dolayısiyle ordusunu durdurtmaz ve elinden geldiği kadar Kutupşah'ın barış istek ve yalvarmalarının Şah Cihan'a ulaşmasını önlemeye çalışır. 1656 başında çabuk bir yürüyüşle, o sırada Kutupşah'ın başkenti olan Haydarabad'ı düşürür, orası alınan ölçemlere rağmen kısmen yağmaya uğrar, Kutupşah sağlamlığile ünlü Gülkende kurganına kapanır ve yine barış için yalvarır ve Şah Cihan'la onun büyük oğlu Dara Şukûh'a başvurur; Evrengzib ise bütün Kutupşahlar devletini Gurkanlı devletine katmak isteğinde direnir. Sonda bu isteğini sağlıyamaz, çünkü Şah Cihan'dan aldığı kesin buyruk üzerine Kütüpşahlar'la barış yapmak zorunda

kalır. Kutupşah'ın kızı Evrengzib'in büyük oğlu şehzâde Muhammed Sultan'la evlendirilir, Kutupşah bundan böyle Şah Cihan'ın bütün buyruklarını dinliyeceğine yemin eder ve bu yolda kendi eliyle yazılmış bir de mektup verir; Godavari ve Penganga ırmakları arasındaki Ramgir bölgesini Gurkanlılara bırakır ve bir miktar para da ödemek zorunda kalır. Barıştan sonra iki devlet arasında Karnatık için tartışma başlar, Gurkanlılar orasını, kendi hizmetlerine girmiş olan Mir Cümle'ye ait olduğu için isterler; zaten Evrengzib'in almış olduğu, az önce sözü geçen, Ramgir bölgesi Gurkanlıları Karnatık'e komşu kılmak için alınmıştı. Kutupşah ise tabiî bu zengin bölgeyi alıkoymak isteğindedir; amma Şah Cihan'ın kesin buyruğu üzerine orasını vermek zorunda kalır; bununla birlikte Evrengzib tahta çıkıp yerleşinceye kadar Kutupşah'ın adamları Karnatik'te tutunmaya çalışacaklardır.

Âdilşahlar'a karşı savaş

Gülkende devletiyle bu yolda bir anlaşmaya varıldıktan az sonra sıra Bicapur devletine gelir. Muhammed Âdilşah'ın ölümüne kadar (aralık 1656) münasebetler iyi gider; Onun Şah Cihan'la arası, 1636 antlaşmasından bu yana, genel olarak iyi geçmiştir, hatta Şah Cihan ona Âdil Han demek göreneğini bırakıp Âdilşah diye hitap etmiştir. Yukarda gördüğümüz gibi Muhammed Âdilşah daha önce birçok yer ele geçirmişti. Onun zamanında çok güçlü ve ünlü Cinci kurganiyle (Madras güneyi) bütün Güney Karnatik Bicapur devletine katılmış ve 40 milyon *hun* [1] değerine hazineler ele geçirilmişti (1649); O, daha sonra 1654 yılında, Goa'daki Portekizlere karşı başarılı savaşlar yapar. Onun devrinde Bicapur devleti tarihinin en yüksek noktasına erişmiş bulunur.

O ölünce yerine 18 yaşında olan oğlu Ali Âdilşah II geçirilir ve görenek olduğu gibi ülkenin türlü yerlerinde ve hele yeni alınmış olan Karnatik'te kargaşalıklar çıkar ve birçok bey nüfuz kavgasına koyulur.

Evrengzib, Ali Âdilşah'ın tahta çıkarıldığını duyunca onun ölen sultanın uydurma bir oğlu olduğu iddiasiyle Şah Cihan'

[1] Yarım altınımız değerinde bir altın para.

dan orayı istilâ etmek iznini ister, bir yandan da Bicapur bey ve erlerini kendi hizmetine çekmeye başarı ile koyulur (her iki devlet Türk - Müslüman devletidir).

Bu savaşta güdülen büyük amac, bütün Bicapur ülkesini Gurkanlı devletine katmaktır; bu yapılmazsa eski Ahmednagar devletine ait iken Bicapur'a bırakılmış olan yerler alınacak, Âdilşahlar'a kalan ülkeler için de para ve hutbede Şah Cihan'ın adı bulunacak ve 15 milyon *rupi* peşkeş olarak alınacaktır.

Evrengzib 1657 başlarınba Bicapur devleti topraklarına girer ve ilk olarak Bidar [1] kent ve kurganını kuşatır ve bir ay geçmeden saldırı ile alır (mart 1657). Bundan sonra Kalyani kurganını kuşatır ve ağustos başında onu da düşürür. Böylelikle Bicapur devletinin kuzey sınırını örten iki ünlü kurgan ele geçmiş olur. Daha Kalyanı alınmadan Şah Cihan, yağmur mevsiminin yaklaşması dolayısiyle, Evrengzib'e barış yapılmasını yazmıştı. Kalyanı düşünce barış görüşmeleri başlar. Âdilşah, Bidar, Kalyanı ve henüz kendi elinde bulunan Perende'yi vermeyi ve 15 milyon *rupi* ödemeyi kabul eder; Şah Cihan da bunun 5 milyonunu ona bağışlar ve barış yapılır. Çok geçmeden Şah Cihan hastalanıp oğulları arasında taht kavgası başlıyacağı için Âdilşahlar bu barışın bütün şartlarını ve hele Perende kurganını vermek şartını yerine getiremiyeceklerdir.

Sıvacı'nın ortaya çıkması

Sıvacı, yukarıda birkaç kere adı geçmiş olan Marata başbuğlarından Şahcı'nın oğludur. O Marataların ün ve gücünü çok arttıracağı ve ondan sonra Maratalar bir zamanlar Hindistan'ın egemen kuvveti olacakları için Sıvacı Hindistan tarihinde önemli bir yer tutar. Bundan başka bugünkü Hindu ulus ve yurtseverleri, onu yabancıya karşı Hindistan'ın ulusal kahramanı saymakta ve onun Türklere (yanlış olan genel tabire göre Mogollara) karşı savaş ve uğraşlarını, bugün İngilizlere karşı yapılan uğraşlarda, bir örnek gibi göstermektedirler.

Demin andığımız Gurkanlı - Âdilşahlı savaşı olurken Şahcı

[1] Eski Beridşahlı devletinin ünlü başkent ve çok güçlü kurganı.

Bicapur hizmetinde bir beydi ve onun birçok yerde birçok *caygır*'ı vardı. Sıvacı, babasının Batı Gat dağlarında bulunan caygir ve kurganlarının birçoğunu zorla ele geçirdiği gibi Bicapur subaylarının elinden de birçok yer alır; böylelikle O, Bicapur'a ve onun hizmetinde bulunan babasına karşı Evrengzib'in bir bağdaşık ve yardımcısı gibi görünür; ancak O, Gurkanlılar'ın elinde bulunan yerlere de saldırdığı için Evrengzib'ce kovalanır ve Bicapur barış yapınca o da Evrengzib'den barış diler ve onun hizmetine 500 atlı göndermeyi önerir. Evrengzib de kardeşleriyle taht kavgasına girişmek üzere olduğundan bunu kabul eder.

VIII. Şah Cihan'ın tahttan indirilmesi

Şah Cihan'ın oğulları

Şah Cihan'ın dört oğlu vardı: Dara Şukûh Şüca, Evrengzib ve Muradbahş.

Dara Şükûh (1615 doğumlu) babasının en büyük ve en sevilen oğludur; türlü yerlere vali yapılmışsa da gerçekten hemen hep babasının sarayında kalmış ve dolayısiyle yönetim ve savaş işlerinde hiç yetişmemiş ve pişmemiştir; babasının bütün sevgisini kendine çekmeğe uğraştığı açıkça görüldüğünden öbür üç kardeşi onu sevmemektedirler; O ise en çok Evrengzib'i sevmemekte ve çekememektedir. Babasının Türk ve Müslüman vezir ve beylerine karşı çetin ve yüksekten davrandığı için onlarca da sevilmemektedir. Dara'nın başlıca ünü, "sufilik„ yolundaki çalışmaları dolayısiyledir [1]. O, bu yolda birkaç eser yazmış ve İslâm ve Hindu dinlerinin yakın ve hatta eş olduklarını göstermeye uğraşmıştır; Kur'an'da Hindu kutsal kitaplarının İslâm dinince de kutsal olduklarını gösteren ayet bulduğu iddiasındadır; özet olarak kendisinde dedesi Ekber'in dehası olmamakla birlikte onun tutmuş olduğu yolda yürüyeceğini göstermekte, Hindu din bilginleriyle düşüp kalkmakta ve Hindu'ların en vuruşkan ulusları olan Racputlar'ı çok tutmaktadır. O sırada sözde Pencap validir, ancak, yukarda da dediğimiz gibi, orasını vekili yönetmekte olup kendisi babasının yanındadır.

[1] Bu yolda ayrıntılar için bak. Türk Tarih Kurumu «Belleten» i ocak 1945 sayı 33. s. 1-62; Hikmet Bayur: «Evrengzib Alemgir ve dinî siyasası üzerinde bir inceleme».

Şuca Bengal valisidir, önemsiz bir kişidir.

Evrengzib (1618 doğumludur), Şah Cihan'ın tek yetenekli oğludur, Dekken valisidir; küçük yaşlarındanberi Dara ile geçinememekte olup babasının kendisine karşı ara sıra gösterdiği aksilikleri, çok kere haklı olarak, hep Dara'dan bilmektedir. Hem içten inanı, hem de Dara'ya karşı beslediği siyasal düşünceler dolayısiyle koyu Müslümanlık yolunu tutmuştur; babasının vezir ve beylerine karşı çok dostluk göstermektedir; devrin tabirine göre "Turaniyan„, yani sünnî Türkler ve "İraniyan„ yani şiî Türkler ve genel olarak da Müslümanlar onu tutmakta ve sevmektedirler.

Muradbahş içki ve eğlenceyi çok seven ve sıkıya pek gelmiyen bir adamdır; Gucerat valisidir.

Dolayısiyle ilerdeki gerçek taht savaşı, babasının sevgisine ve onu kendisine vermiş olduğu veliahtlığa dayanan Dara Şükûh ile Evrengzib arasında olacaktır.

Şah Cihan'ın ağır hastalanması ve ölüm haberinin yayılması

1657 yılının eylülünde Şah Cihan, Delhi'de 66 yaşında iken ağır hastalanır ve bir süre için kendini halka gösteremediği gibi yanına ancak Dara, hekimler ve bir iki yakını girer. Bunun üzerine onun ölmüş olduğu, Dara'nın tahta rahat yerleşmek için bunu gizli tuttuğu söylentisi ortaya çıkar ve ne yapılsa bu inan kesin olarak zihinlerden sökülemez. Şah Cihan, ekim ayı ortalarında biraz iyileştikten sonra halka görünmeye başlayınca ve Delhi'den Agra'ya gidince ona benzer birinin ortaya çıkarıldığı sözü yayılır v. s.

Bu iyileşme sırasında O, Dara'yı veliaht yapar; aynı zamanda Dara'dan yana olan birçok kimseler önemli yerlere geçirilir ve onun kuşkulandıkları işden çıkarılır. Vezir-i a^{c}zam olan ve o sırada Dekken'de bulunup Evrengzib'e eyinliğiyle tanınan Mir Cümle işden çıkarılır, Dekken ordusunun bir kısmı Evrengzib'in gücünü azaltmak için geri çağırılır ve hele bu şehzâdenin saraydaki adamı İsa Bey hapsedilir ve onun varlıklarına el konur. Bunlar yetmiyormuş gibi Dara, başlıca yollar üzerine kendi adamlarını gönderip kardeşlerine gidecek bütün mektup ve haber götürücüleri yakalattırır. Bunlar yukarda yazdığımız Şah Cihan'ın öldüğü inanını doğuran ve berkiten olaylardı.

Şehzadeler arasında savaş

Bu durum üzerine Bengal'de Şüca' ve Gucerat'ta Muradbahş kendilerini pâdişah ilân ederler; Evrengzib bukadarına gitmez, ancak ordusunu ve genel olarak gücünü artırmak ve yanatlarını çoğaltmak için elden geleni yapar. İşbu üç şehzade, orduları başında Agra üzerine yürümiye kovuldukları sırada babalarını ölmüş bildiklerini ve eğer bu haber doğru değilse buna sevineceklerini ancak babalarını kendi gözleriyle görmeden buna inanmıyacaklarını yaymaktadırlar.

Şehzâdelerin orduları iki takım halindedir: Doğuda Şüca' ordusu ve güney-batıda, nisan 1658 başındanberi birleşmiş olan Evrengzib ve Muradbahş orduları (Başbuğluk hep Evrengzib'de olacaktır). Şah Cihan adına davranan Dara, önce Şüca'a karşı kendi oğlu Süleyman Şükûh'un komutasında bir oru gönderir ve öbür iki kardeşiyle savaşı kendisi yönetlemeye koyulur. Az önce gördüğümüz gibi Türk ve Müslüman beylerin çoğu Evrengzib'i sevmektedirler ve onun daha değerli olduğu bilindiğinden herkes onun yıldızına daha çok güvenmektedir. Evrengzib de Dara'nın tahta çıkmasının İslâm dini için bir yıkım olacağı propagandasını var güciyle yaymaktadır. Dara, Evrengzib ve Muradbahş'a karşı gönderdiği ordunun başına Racput hükümdarlarından Marvar racası Cesvent Sing'i geçirir; Evrengzib bu orduyu Ucceyin'in 20 km. kadar güney-batısında kesin olarak bozar (nisan 1658) ve Agra üzerine yürümeye devam eder, yenilen merkez ordusundan birçok bey ve er kendi ordusuna katılmıştır. Bundan iki ay önce, şubat 1658'de, Süleyman Şükûh, amcası Şüca'ın ordusunu Benares yakınlarında bozmuştu; ancak galip ordu Agra'nın yardımına yetişemiyecek kadar uzakta idi.

Cesvent Sing ordusunun bozulmasından sonra Şah Cihan ve bazı Beyleri yeniden vuruşulmaması, iki şehzâdenin (Evrengzip ve Muradbahş) gelip babalariyle görüşmelerine izin verilmesi ve pâdişahın şahsî nufuzunun onları vilâyetlerine geri göndermeye ve gerekirse Beylerinden bir kısmını onlardan ayırmaya yeteceği düşüncesinde bulunurlarsa da Dara savaşmakta direnir ve yeneceğine güven gösterir.

Son kesin vuruşma Agra dolaylarında Samugarh da olur (haziran 1658) ve Dara'nın komuta ettiği son merkez ordusu

tamamiyle bozulur; vuruşma sırasında çok yüreklilik göstermiş olan Muradbahş da yaralanır. Bu yenilgi üzerine Dara kaçar; Şah Cihan'ın elinde ordu kalmamıştır ve Evrengzib Agra'yı alır. O, babasını, öleceği 1666 yılına kadar, Agra sarayında (erk) bir mahpus gibi tutacaktır.

Şah Cihan devri Bu devir Gurkanlı devletinin en parlak devridir: tarım, tecim, gönenc (refah) ve baysallık çok gelişiktir. Artık Hindistan'da üç büyük Türk devleti kalmıştır: Gurkanlı, Âdilşahlı (Bicapur) ve Kutupşahlı (Gülkende) ve bu sonuncusu birincisine bağımlıdır; şurada burada dağınık olan Hindu devletçiklerinin çoğu da bu üç devletten birine bağımlıdır.

Şah Cihan, bayındırlık işlerine önem vermiş ve Lahor'dan geçen ve Pencap (Beş su) yu teşkil eden ırmaklardan biri olan Ravi ırmağının suyunu dağlardan çıktığı yerden alıp Racpur' dan Lahor'a kadar (150 km.) bir sulama tertibatı yaptırmıştır; Ali Merdan Han bu işi önermiş ve bunda ön ayak olmuştur. Bu sulama tertibatı elân vardır ve yeni bir tertibin içinde bulunmaktadır.

En zengin mimarî üslûplarından biri olan, üzerine değerli taş (firuze, akik, lâcivert taş v. s. gibi) kakılmış mermerle büyük anıtlar yapmak uslûbu onun devrinde gelişmiştir; 1631 de ölen karısı Mümtaz Mahal için yaptırdığı Tac Mahal adlı türbe (ki kendisi de oraya gömülmüştür) bu üslûbun ve Türk mimarlığının en ünlü şaheserlerinden biridir.

İnci ve elmas gibi değerli taşlara da çok merakı vardı; hazinede bulunan değerli taşların bir kısmiyle ünlü "Taht-ı Tavus„ u yaptırır; bunun o vakitki değeri on milyon rupidir[1].

Şah Cihan, Cihangir'in gevşekliği ve aldırışsızlığı yüzünden bozulmuş olan yönetimi, hele ordu yönetimini düzeltir, beylerin aldıkları para ile beslemeleri gereken askeri iyice tayin eder ve denetler; malî işlerde de düzeltmeler yapar. Bir çivit tekeli kurmak yolundaki denemeleri ve bunun başlıca alıcısı olan Portekiz ve Felemenklerin karşınlığı yüzünden

[1] Padişahnâme, c. I, k. II, s. 78.

işbu denemenin başarısızlıkla sonuçlanması ayrıca bir bölümde görülecektir.

Şah Cihan'ın dinî siyasası

Onun devrinde İslâmı kurallara uygunluğa daha çok önem verilir; bu, en çok Müslümanların hindulaşmasını, müslüman kızların Hindula'rla evlenmesini ve yeni Hindu mâbetleri yapılmasını önleme işinde görülür[1]. O, baskı kullanılmadan, islâmlaşmayı genişletmeye de çalışır. Ancak genel olarak Hinduların da gönlünü almaya uğraşır. Birçok Brahman ve Hindu şair, Şah Cihan ve Dara Şükûh'dan para yardımı görerek türlü yerli dillerde birçok eserler vucuda getirir ve yerli edebiyatları geliştirirler.

Öbür yandan Dara, yanında kalabalık bir Hindu bilginler kütlesi bulundurmakta ve yazdığı eserleri için Hindulukla ilgili bilgileri onlardan öğrenmektedir. Bunların yardımiyle Hindu dini felsefesinin temelini kapsayan "Upanışatlar„ adlı eseri farscaya çevirir. Bu eserin ilk Fransızcaya çevrilmesi Ankötil Düperron (Anquetil Duperron) tarafından Dara'nın işbu çevirmesi kullanılarak yapılacaktır.

Şah Cihan devrinde dış siyasada ve Osmanlı ile olan münasebetlerde görülen değişiklik

Buradaki dış siyasa sözünden maksat, Hindistan dışındaki devletlerle olan münasebetlerdir. Gurkanlı devletinin, kuruluşundan Şah Cihan devrine kadar giden süre içindeki dış siyasasına bir göz atarsak şunları görürüz:

Babur devrinde dış "düşman„, kendisinden çekinilen veya öc almak istenilen ve fırsat düşünce ülkeleri kapılmaya kalkışılan ana "düşman„ Türkistan'daki Özbek devletidir. Onun düşmanları dost ve dostları düşman sayılmaktadır. Bu yüzden Babur, Özbeklerin büyük Hanı Şaybak Han'la çok savaşmış ve onu vuruşma alanında öldürmüş olan İran'da Safevî Türkmen devletinin kurucusu Şah İsmail ile işbirliği yapmıştı ve doğal olarak da onun düşmanı bulunan Osmanlı'dan hoşlanmaması gerekmekte idi. Babur'un Çaldıran vuruşması devrine ait hatıratı kaybol-

[1] Ayrıntılar için bak. T. Tarih Kurumu Belleteni sayı 33 (ocak 1945) s. 3 ve devamı.

duğu için bunun orada kaydı bulunmamakta ise de bu yön böylece kabul edilebilir.

Hümayun devrinde Türkistan, biribiriyle çarpışan birkaç Özbek Hanı arasında bölünmüş olduğundan ve İran, daha çok Osmanlı işleriyle meşgul bulunduğundan Gurkanlı devletinin kuzeye karşı belirli bir siyasası yoktur ve ora ile pek uğraşıldığı görülmez; esasen bu gibi işler, elde bulundurduğu ülkelerin coğrafî durumu dolayısiyle şehzâde Kâmuran'a aitti. Hümayun'un Hint tahtını kaybettikten sonraki durumu ise onun şuurlu bir dış siyasa gütmesine doğal olarak imkân vermemişti.

Ekber devrinde Kuzey komşulara karşı güdülen siyasa, onlar arasında bir denklik kurmak ve korumak isteğine dayanır gibi görülür. Abdullah Han Özbek, Türkistan'ı birleştirip Özbek devletini yeniden güçlü bir duruma getirince Ekber, elinden geldiği kadar, Safevî Türkmen devletinin de güclü kalmasına çalışılır, dolayısiyle O, genel olarak İran'ı za'fa uğratan ve ona saldıran Osmanlı hükümetine karşı sevimsiz davranıp ondan hoşlanmadığını gösteredurur.

Cihangir, keyfine dalmış ve devlet işlerini karısı Nur Cihan'a ve onun seçtiklerine bırakmış bir kişi idi; şuurlu bir dış siyasası görülmez.

Şah Cihan devrinde Türkistan gücsüz ve dağınıktır. Ümit burnundan geçen yeni deniz yollarının bulunması yüzünden artık Uzakdoğu ile Avrupa arasındaki tecim Türkistandan geçmemektedir ve dolayısiyle bu ülke yoksullaşmıştır. Artık kuzeyde Gurkanlıların tek güclü komşuları İran'dır; O, hem Hindistan'ı tehdit edebilecek, hem de Şah Cihan'ca bir zaman girişilen Turan'ı fethetme siyasasına engeller çıkarabilecek bir durumdadır. Onu denkliyebilecek hemen tek devlet Osmanlı olduğundan bundan böyle, o âna kadar işbu devlete karşı takınılmış olan ve yukarda (s 147) Tüzük-ü Cihangirî'den alınmış bölekte görülen, onu küçük saymak ve ona aldırışsız bir sevimsizlikle bakmak siyasası bırakılır ve „Rum Kayserler"ine elçi gönderip onlarla dostluk kurma siyasasına girişilir.

Ancak Osmanlı ve Gurkanlı devletleri arasında ciddî bir işbirliğine varabilecek bir anlaşma olmamıştır. Buna mani olmuş olan sebepler arasında en çok akla gelenleri şunlardır: a) Aradaki uzun mesafeler ve elçilerin gidip gelişlerinde yabancı dev-

letlerin (denizci devletlerin) az çok denetlemesine tabi olmaları veya onlarca korunulmaya muhtaç bulunmaları; b) Elçilerin gidip gelmesi ve bir işbirliği sağlayabilmek amaciyle gereken görüşmelerin yapılması ve şartların tespit edilmesi için geçecek zaman içinde varılacak anlaşmayı hükümsüz bırakabilecek birçok olayın gelişmesi ve siyasal durumda birçok değişikliğin olması ihtimali; c) Osmanlı devletini birçok Avrupa devletiyle her an değişebilen bir sürü münasebeti ve ilgileri bulunması yüzünden Doğuda istikrarlı bir ana siyasa güdebilecek bir durumda bulunmaması.

ALTINCI BÖLÜM

ALEMGİR I (Evrengzib) [1]

I. Alemgir'in bazı özellikleri

Evrengzib 3. 11. 1618'de Dekken'de doğmuştur. Türkçe, Farsça, Orduca ve Arapçayı okur ve yazardı. Kur'an ve Hadis'de bilgin sayılırdı.

Alemgir'in yürekliliği, komutanlığı ve devlet adamlığı

O, tâ çocukluğundanberi yürekliliği ile ünlü idi. 1633 yılında 14-15 yaşlarında iken babası Şah Cihan'ın tahta çıkma günü (cülus) kutlanırken birçok eğlence arasında fil döğüşmeleri de vardı. O, iki büyük kardeşiyle birlikte bunları at üzerinde seyrederken fillerden biri karşısındaki fili bırakıp ona saldırır, o ise kaçmaz ve atını geri dönsün bırakmaz, fili karşılayıp mızrağiyle yaralar, acıdan azan fil hortumu ile atı devirir ve üzerine ateş edilmesine aldırış etmiyerek şehzâde Evrengzib'e saldırır, o da kaçmayıp kılıcını çeker ve fili karşılar. O anda öbür fil gelip düşmanı olan file çatar ve böylece çocuk kurtulur [2].

1647'de Hindu-Kuş kuzeyinde Özbeklere karşı yapmış olduğu sefer sırasında gösterdiği soğuk kanlılığı yukarıda anmıştık.

[1] Tuğrasına göre tam künyesi: «Ebul-Muzaffer Mühi-üd-Dîn Muhammed Evrengzib Bahadur Alemgir Padişah Gazi» dir. Batı tarihçileri daha çok onun şehzadelik adı olan Evrengzib'i kullanırlar, halbuki babası Şah Cihan ve büyük babası Cihangir için Hurrem, Selim, Nur-üd-Dîn gibi adları kullanmazlar. Bunun başlıca sebebi, birçok Avrupalı yazarın onu şehzâdeliğinde tanımış olup yazılarında onu hep şehzâdelik adile anmakta devam etmiş olmalarıdır. Hindistan tarihçiler ise onu hep saltanat adı olan «Alemgir» adile anarlar ve ona sunulmuş olan veya onunla ilgili bulunan bütün eserler hep bu adı taşırlar: Alemgirnâme, Adab-ı Alemgirî, Measır-ı Alemgirî, Fetavi-yi Alemgirî gibi. Bu yüzden onu şehzâde iken Evrengzib ve padişah olduktan sonra Alemgir diye anacagız.

[2] Ahkam-ı Alemgiri, ahkâm 1 ve Padişahnâme, c. I, k. 1. s. 489-493.

Alemgir, bütün alan vuruşmalarında üstün gelmiş bir komutandır ; karşısına çıkan Türkmen ordusunu bozmakla beraber Kandahar'ı İran'dan geri alamaması, topçusunun duvarlarda gedik açmaktaki başarısızlığı yüzündendir.

Devlet adamı olarak da çok başarılı bir kişidir. Hindu-Kuş dağlarından (yani bugünkü Afganistan'ın bir kısmını da içine alan bir çizgiden) tâ güneydeki burnun yakınlarına kadar hemen bütün Hindistan'ı birleştirmiştir.

Kör taassubu ve Hindulara karşı aldığı saldırgan durum yüzünden devletin mezarını kazdığı ileri sürülmüştür. Bu, çok şişirilmiş bir iddiadır ve daha çok Müslüman - Hindu gerginliğini veya hiç olmazsa bunun başlangıcını Gurkanlılar'dan birine yüklemek isteğinden doğmuştur.

Şu yön de gözden kaçmamalıdır ki Alemgir, dedesi Ekber gibi, devrimci (inkılâpçı) bir padişahtır: yani ülkesini iyi yöneltmeyi ve yeni yerler ele geçirmeyi ana amaç bilmekle yetinmemiştir, devlette gördüğü zaaf alâmetlerini gidermek için yeni çığırlar arayıp onlardan yürümeyi kendine görev edinmiştir. Bu amaçla Müslümanların hindulaşma cereyanını durdurmak ve aksi cereyanı pek geniş ölçüde geliştirmek yolunda uğraşlarda da bulunmuştur.

Bu konular ilerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Alemgir, son nefesine kadar var güciyle ve durup dinlenmeden devlet ve ordu işleriyle uğraşacaktır.

1662 ilkbaharında hayatını tehlikeye koyan bir hastalığa tutulmuştu. Bernier'nin (s. 129-130) anlatışına göre bu hastalıktansonra olacak, beylerinden biri ona bukadar çalışmanın vücut ve dimağını yoracağını söylemesi üzerine O, bunu duymamaktan gelmiş ve bu beyin az ötesinde duran ve bilgin diye tanınmış olan başka bir beye hitabederek tehlike anında bir hükümdarın hayatını feda etmesi ve gerekirse kılıç elde ölmesi lâzım geldiği herkesce bilinirken iyi ve yüksek bir kişi, benim devlet işleriyle yorulmamamı, onlar uğrunda uykusuz hiçbir gece geçirmememi ve hiçbir eğlencemi feda etmememi istiyor. O istiyor ki işleri bir vezire devredip rahat edeyim, halbuki O, devlet işlerini vekâletle yürütmenin mahzurlarını takdir etmiyor.

Bu olay bir yakıştırma dahi olsa bu sözler Alemgir'i eyice tasvir etmektedir.

Alemgir ve kardeşleri

Alemgir tâ çocukluğundanberi büyük ağabeyi Dara-Şükûh ile sevişmemekte ve onunla çekişmektedir. Bunda huylarının karşınlığının payı olduğu gibi babalarının en büyük oğluna karşı gösterdiği aşırı eyginliğin ve onun bu yüzden şımarıp küçük kardeşlerine yukardan bakmasının ve her vesileyle üstünlüğünü onlara duyurmak istemesinin de payı olmalıdır.

Evrengzib'in kendinin ağabeyinden çok değerli olduğunu sezmesi ve buna rağmen hep ona karşı alçaltılmakta olduğunu görmesi, bu gerginlikte ayrıca bir tesir yapmış olabilir. Evrengzib'in öbür kardeşleriyle arası genel olarak iyidir ve bu durum aralarında taht için önürdeşlik çıkıncıya kadar böyle devam edecektir.

Dara-Şükûh düşmanlığının Alemgir'in siyasası üzerindeki tesirleri

İşbu padişahın tutacağı siyasal yol üzerinde, kendi mizac ve eyginlikleri kadar Dara-Şükûh'un tutmuş olduğu yolun zıddını tutmak isteğinin de tesiri olmuştur.

Dara-Şükûh "ulema-yı batına„ ya (şeyh, kalender ve derviş) ne kadar eygin olmuş, onların zikr, keramet vesairesine ve tasavvufa ne kadar önem vermişse Evrengzib de "ulema-yı zahire„ ye (hocalara), sunniliğe, hanefiliğe ve fıkha o kadar önem vermiştir.

Dara-Şükûh ne kadar Hindu dinine eyginlik göstermiş, onunla İslâm dini arasında yakınlıklar ve benzerlikler bulmaya çalışmış, Hindulara ve hele Racputlara dayanmıya ve kendini onlara sevdirmeye önem vermişse Evrengzib de İslâm dinini bilinen gelenekler içinde tutmaya, onunla Hindu dini arasındaki karşılaştırmalar yapmayı en büyük günah saymıya ve "Turaniyan„ ve "İraniyan„a (sünnî ve şiî Türkler) dayanmıya o kadar eyginlik göstermiş ve önem vermiştir.

Babası tarafından aşırı şımartılan Dara-Şükûh ne kadar babasının vezir ve beylerine karşı azametli davranmış ve bu

yüzden onların birçoğunu kırmışsa Evrengzib de o ölçüde onlara ve genel olarak herkese karşı alçak gönüllülük göstererek kendini sevdirmeye önem vermiştir.

Alemgir'in oğulları

İlerde göreceğimiz gibi Evrengzib, babasını hapsedip kendisi tahta çıktıktan sonra babası kendisine yaptığını oğullarından bulması yolunda inkisar etmişti.

Alemgir bütün ömrü boyunca oğullarına karşı kuşku içinde yaşıyacak ve onların bazıları da kendisine karşı ayaklanacak veya kötü davranacaklardır.

Büyük oğlu Muhammed Sultan (1639 doğumlu), aşağıda göreceğimiz gibi, 1659'da babası adına amcası Şüca' ile savaşırken kızı ile nişanlı bulunduğu işbu amcasının yanına kaçacak, sonra yine babasına sığınıp uzun yıllar Gvalyor kurganında hapsedilecektir.

İkinci oğlu Muhammed Muazzam (1643 doğumlu) Şah Alem unvanını taşırdı. Gülkende kuşatılırken düşmanla haberleştiği için uzun zaman hapsedilecektir. Alemgir öldükten sonra Bahadur Şah unvaniyle tahta çıkacaktır.

Üçüncü oğlu Muhammed A'zam (1653 doğumlu) Şah Alicah unvanını taşırdı. Babasına karşı açık bir kötülüğü olmamıştır.

Dördüncü oğlu Muhammed Ekber (1657 doğumlu) Racistan seferi sırasında babasına karşı ayaklanıp kendisini padişah ilân etmiştir (1681). Önce Maratalar'a ve sonra İran'a kaçıp orada ölmüştür.

Beşinci oğlu Kambahş'ın (1667 doğumlu) önemli siyasal uğraşı olmamıştır.

II. Alemgir'in tahta çıkışı ve kardeşleriyle savaşları

Samugarh vuruşmasından sonra

Yenilmiş olan Dara-Şükûh Agra'da kalmadan birkaç bin kişi ve babasının gönderdiği bir hazine ile Delhi'ye kaçar ve yine babasının buyruğu üzerine ora erkinin kapuları kendisine açılır.

Yenilmiş ordunun beyleri ve başkentteki birçok ilerigelenler, hele Evrengzib Agra dolaylarında Nur Menzil bahçesine vardıktan sonra, onun yanına gelip kendisine saygı ve bağlılıklarını sunarlar.

Evrengzib ve Şah Cihan

Evrengzib o âna kadar hep babasına karşı ayaklanmamış olduğunu, ancak ağabeyi Dara-Şükuh'un devletin gerçek eğemeni olduğu ve onu hem islâm dininin hem de kendisinin düşmanı bildiği için savaşmak zorunda kaldığını iddia ededurmuştu,

Şehzâde Muradbahş ise daha babasının ilk hastalığı sırasında, onun ölümü sözü dolaşmaya başlayınca kendini padişah ilân etmiş ve Mürevvic-üd-Dîn ünvanını almıştı (1657 sonları). 1658 başlarında Evrengzib'le Muradbahş arasında bir anlaşmaya varılıp bir türlü bölüşme yapılmıştı; Evrengzib küçük kardeşine kendine dost kalması şartiyle Keşmir, Pencap ve Sint ülkelerini ve kuzeydeki dağlık bölgeyi vadetmişti.

Samugarh'da Dara'yı yendikten sonra Evrengzib babasına bir mektup gönderip durumunu yine eski biçimde anlatır. Şah Cihan da karşılığında onunla görüşmek isteğini belirtip onu yanına çağırır. Evrengzib kendisine bu mektubu getirip bu çağrıyı bildiren babasının elçilerine, önce peki derse de ertesi gün bundan cayar; buna sebep, hem kendi adamlarının, hem de babasının adamlarından bazılarının ona Agra “erk„ ine (berkitilmiş saray) girince elan gönlünde Dara-Şükûh sevgisini taşıyan Şah Cihan'ın onu tutsak edeceği yolundaki sözleridir.

Bu elçi gidiş gelişi sırasında Şah Cihan, Evrengzib'e “Alemgir„ adını taşıyan kılıcı armağan olarak yollamıştı.

Baba oğul arasında görüşme işi çözülenemeyince Evrengzib ve Muradbahş'ın birlikleri Agra kentine girerler ve erk'e kapanan Şah Cihan orada kuşatılır; yanında kendine bağlı kalan 1500 kadar Türk, Kalmuk ve Habeş kul vardır.

Ekber, Agra erkini çok berkitmişti, dolayısiyle orayı bir saldırı ile almak çok güçtü; uzun bir kuşatma ise Dara-Şükûh ve Şüca'ın yeniden ordular toplamalarına meydan verebilirdi.

Bunu önlemek için Evrengzib'in adamları Cemne ırmağı üzerine açılan Hızırı Dervaze adlı kapının dışarda kalan ber-

kitilmiş kısmını anî bir saldırıyle ele geçirirler ve böylelikle içerdekileri ırmaktan su alamıyacak duruma sokarlar. Birkaç gün içinde erk verinir (haziran 1658).

Yine baba oğul arasında adamlar gidip gelir; Şah Cihan'ın kızı Cihan - Ara, aracılık eder; babası adına dört kardeş arasında devletin bölünmesini, merkezdeki en büyük parçanın veliahtlıkla birlikte Evrengzib'e verilmesini önerir; Evrengzib, Dara'nın "Kâfir„ liği dolayısiyle ona bir yer verilmesini kabul edemiyeceği karşılığında bulunur ve önerge suya düşer. Bundan sonra Evrengzib gidip babasiyle görüşmiye razı olur ve büyük bir alayla erk'e doğru ilerlerse de birkaç bey, harem dairesine girer girmez Şah Cihan'nın onu Tatar halayıklarına öldürteceğini söylerler; bu sözler üzerine Evrengzib, yol üzerinde filini durdurtur ve duruksar. O sırada saray kölelerinden biri, Şah Cihan'ca gizlicene Dara - Şükûh'a götürülmek üzere kendisine verilmiş bir mektubu Evrengzib'e teslim eder; Şah Cihan bu mektupta Dara - Şükûh'u yüreklendirmekte ve ona ümitler vermektedir[1]. Bunun üzerine Evrengzib babasını görmekten vazgeçer, onu erk'te bir türlü tutsak gibi bulundurur ve kendisi, Dara ile savaşmak üzere, Delhi'ye doğru yola çıkar.

Şah Cihan ölünciye kadar (1666) bu durumda Agra erk'inde kalacaktır.

Evrengzib ve Muradbahş

Evrengzib ağabeyi Dara - Şükûh'a karşı Delhi üzerine yürürken o ana kadar bağlaşığı olmuş olan Muradbahş'ın kendisine karşın durum aldığını sezmiye başlar. Muradbahş kendi ordusunun başında olarak ağabeyinin ordusunun arkasından gitmektedir ve öndeki ordu bir düşmanla karşılaşsa onu arkadan vurabilecek bir durumda bulunmaktadır. Esasen o, daha önceden de Evrengzib'in adam ve askerlerini, onlara daha çok para vadederek, kendi yanına çekmek gibi işlere kalkışmıştı. Evrengzib bir gün onu her nasılsa kendi ordugâhına gelmiye kandırtır ve orada onu tutsak edip ordusunu kendi hizmetine geçirir.

[1] O sırada Hindistan'da bulunan yabancı yazarlar, sonraki davranışını mazur göstermek için, bu gibi mektupların Evrengzib'ce düzenlendiğini yazmışlardır. Bernier, s. 65 ve Manucci, c. I. s. 296.

Muradbahş 1661 sonlarına kadar Gvalyor kurganında az çok serbest bir tutsak gibi yaşıyacaktır. O tarihte bir kaçma denemesi başarısızlıkla sona erince Alemgir onu öldürtmeye karar verecek ve bunun için onun çok önce Gucerat'ta vali iken öldürtmüş olduğu bir adamın oğluna kadı nezdinde dâva açtıracak ve kadı'nın hükmiyle kardeşini idam ettirecektir.

Evrengzib'in ilk cülûsu

Evrengzib, Muradbahş'ı yakalattırdıktan sonra Dara-Şükûh'un bırakmış olduğu Delhi'ye girer, orada ilk tahta çıkma törenini yapar ve "Alemgir„ unvanını alır [1].

Dara-Şükûh'un kovalanması

İşbu şehzâdenin durumu gitgide kötüleşir, hem kardeşinin elindekilere göre adam ve parası azdır, hem de kafaca onunla boy ölçüşecek bir kişi değildir. Delhi'den Lahor'a kaçmıştı; Sütlec ve Bias ırmakları kıyılarını tutamaz, ordusundan pek çok kişi ondan ayrılır, kovalana kovalana önce Sint bölgesine ve sonra Gucerat'a kaçar.

Alemgir ve Şüca'

O sırada Alemgir Dara-Şükûh işini beylerine bırakıp kendisi doğudaki kardeşi Şüca'a karşı dönmeyi gerekli bulur.

Şüca'ın durumu şöyle idi: Dara-Şükûh'un oğlu Süleyman Şükûh onu, Şah Cihan bölümünde anılmış olduğu gibi, bozduktan sonra babası Dara'dan onunla (Şüca'ile) barış yapmak buyruğunu almıştı; sebep, Evrengzib'in başarıları idi. Evrengzib de, daha Samugarh zaferini kazanmadan, Şüca'a mektup yazıp ona dostluk göstermiş, kendi ilini (Bengal) ona bırakacağını ve Bihar'ı da buna ekliyeceğini bildirmişti.

Ancak Evrengzib Dara-Şükûh'u kovalıyarak Multan dolaylarına kadar gidince Şüca'da, bu durumdan faydalanarak Agra'yı almak, babası Şah Cihan'ı ele geçirmek ve böylelikle devletin egemeni olmak gibi düşünceler doğar.

[1] Müntehab-ül-Lübab, II, 39 da, cuma gurre-i zilka'de 1068 tarihini verir. Bu tarih Eduard Mahller'in arabî tarihlerini gregorien tarihlerine çevirme çetveline göre 31.7.1658 etmektedir, ancak çarşanbaya rastlar. M. L. da bir tarih hatası olmalıdır.

O sırada Cemne'nin doğusunda birçok kent ve kurgan henüz Dara-Şükûh'un adamlarının elinde idi; Dara bunlara Şüca'ın buyruğu altına geçmelerini bildirir. Böylelikle Şüca' Allahadad-Cevnpur çizgisinin hemen bütün doğusunu kolaylıkla ele geçirir.

Ancak çok geçmeden Evrengzib, Dara-Şükûh'un arkasını bırakıp büyük kuvvetlerle Doğuya gelir. Şuca', Allahabad'ın az batısında Hecve denilen bir yerde Alemgir'in oğlu Sultan Muhammed'in ordusu ile karşılaşmış bulunuyordu, 1659 yılının ilk günlerinde Alemgir de oraya yetişir.

Kesin savaştan önce Alemgir bir yıkım tehlikesi atlatır. Daha önce Şah Cihan'ın buyruğu üzerine kendisiyle Darmat'ta vuruşmuş olan Marvar racası Cesvent Sing, bu sefer 10-15.0000 Racputla birlikte Alemgir'in ordusunda idi, işbu raca bir gece, Şüca'a önceden haber vermiş olarak, Alemgir'in ordusunu basar ve Sultan Muhammed'in ordugâhını yağma eder, birçok kişiyi öldürüp kaçırır ve Racistan'a doğru çekilir. Bu işi Alemgir'in bir hilesi sanan Şüca' o sırada vuruşmaya katılmamış ve Alemgir'in ordusu da bu sayede tam bir bozgundan kurtulmuştu; ancak bu ordunun hemen yarısı dağılmıştı.

Gündüz olunca dağılanların çoğu yeniden toplanır ve Şüca' ordusu tamamiyle bozulur.

Bunun üzerine Alemgir, Şüca'la uğraşmak işini oğlu Sultan Muhammed'le Mir Cümle'ye bırakıp kendisi, Dara Şükûh'la savaşmak üzere Batıya gider.

Dara - Şükûh'a karşı ikinci sefer

Alemgir Doğuda uğraşırken Gucerat'a gelen Dara ora valisini kendi yanına çekmiş, yeniden bir ordu düzenlemiş ve, yukarda gördüğümüz biçimde, Alemgir'den ayrılmış olan Marvar racası Cesvent Sing'in çağrısı üzerine Racistan'a da girmişti.

Ancak Alemgir, Cesvent'i yeniden kendi yanına çeker ve yalnız kalan Dara - Şükûh'u Ecmir yakınlarında bozar (mart 1659). Artık bundan sonra Dara bir tehlike olmaktan çıkacaktır.

Alemgir'in ikinci cülûsu Buna büyük cülus ta derler. Pek büyük debdebeler içinde yapılır ve iki buçuk ay sürer (haziran-ağustos, 1659). Alemgir artık kendini tahta sağlam olarak yerleşmiş saymaktadır. O sırada kendisi 40 yaşındadır.

III. Bazı islâmî ve insanî ölçemler ve vergi bağışlamaları

Bu parlak törenler sırasında Alemgir, bazı " islâmî ve insanî özde „ buyruklar çıkartır ve birtakım vergileri bağışlar. Bunlar hem halk kütlelerini ve türlü düşünce besliyenleri kazanmak, hem de iki yıllık iç savaşlar yüzünden fakirleşmiş halkın yükünü hafifletmek için yapılmıştır.

Dinî özde olan buyruklarının başlıcaları aşağıdadır: bunların bazıları " cahilâne taassup „ sahiplerini hoşlandıracak özdedir ve Alemgir'in ağabeyi Dara-Şükûh'a karşı gütmüş olduğu siyasanın "démagogique„ bir sonucu sayılmalıdır.

Tahta çıktıktan sonra onun ilk işlerinden biri dindarâne görünecek tedbirler almak olur :

Ayak altında sürünebilir diye paralara "Kelime-i Şahadet„i koydurmaz [1].

" Asar-ı Acem ve etvar-ı Mecus „ dan olması dolayısiyle " bid'at „ olan Nevruz (21 mart) bayramını kaldırıp ikinci defa cülûsu ramazan'da olduğundan onun ilk gününü bayram yapar[2].

Halbuki, yukarda da hatırlatmış olduğumuz gibi, "Nevruz„ ve "Mihrigan„ bayramları islâm koruyucusu ve yayıcısı sayılan büyük Gazne sultanlarınca kutlanmakta ve ne Abbasî Halifesi ve ne de kimse bunda bir günâh görmemekte idi.

Şeriatın buyruk ve yasaklarına herkesce saygı gösterilmesini sağlamak, içki, fuhş vesaireyi kaldırmak için „Turan danışverlerinin başı" olan Molla İvaz Vecih'i muhtesip tayin eder ve bütün idare âmirlerine onun buyruklarına uyulması için „yarlık"lar yollar.[3]

[1] Measır-ı Alemgirî, 23.
[2] Alemgirnâme, 390.
[3] Alemgirnâme. 392.

Mekke ve Medine'de seyyid, şeyh, derviş v. s. ye dağıtılmak üzere 660,000 rupi yollar.

Terkedilmiş ve cemaatsiz olanları dahil, bütün cami, tekke v. s. yi yeniden tamir ettirip oralara imam, müezzin ve hatib tayin eyler.

İşbu ikinci cülustan sonra kaldırılan vergilerin başlıcaları aşağıda anılmıştır:

Alemgirnâme (s. 437) on milyonlarca rupi gelir getiren 80 kadar verginin kaldırıldığını yazar ve bundan herkesin, kendi deyişine göre, "mümin ve kâfir„in faydalandığını söyler. Kaldırış sebebi olarak, yukarda andığımız gibi, şehzâde savaşlarının doğurduğu tahribat ve kıtlık gösterilmektedir.

Bağışlanan vergiler arasında en önemli ikisi, *rahdari* (kara ve su yollariyle nakledilen eşyadan alınan) ve *panderi* (tüccardan alınan bir nevi zeminlik) dir. Bunlar yiyeceği ucuzlatır; Alemgir bunları doğrudan doğruya merkeze tabî yerlerde (Halise) kaldırır ve tuyul ve ikta sahiplerine v. s. ye de böyle yapmaları için buyruklarda bulunur. Kaldırılan vergiler arasında Hindu mâbetleri etrafında kurulan bir türlü panayırlardan alınan vergiler de vardır [1].

Bunlardan başka Alemgir saltanatının türlü yıllarında din, adalet, sosyal yardım ve bayındırlık işleriyle geniş ölçüde uğraşmıştır. Din işleriyle ilgili bazı ölçemler sırf bazı mutaassıp zümreleri veya mezheb erbabını hoşlandırmak için yapılmışa benzer.

Çalgının sarayda yasak edilmesi (nöbet denilen askerî özde çalgı ayral) bu cümleden sayılmalıdır. Bu, güya imam Şafii'ye karşı beslenilen büyük saygının sonucu imiş.

Measır-ı Alemgirî (s. 529) onun yukarda andığımız yönlerle ilgili birçok işini sayar; önemlileri aşağıdadır:

a) Âlemgir o kadar "hayrat, müberrat ve idrarat„ yapar ve sağlar ki ondan önceki pâdişahlar zamanında bunun yüzde biri (üşrü aşiri) yapılmamıştır; bunlardan olmak üzere:

b) Ramazanda 90,000 rupiyi ve öbür aylarda daha az parayı gerekenlere dağıttırır.

[1] Alemgirname, 87. Müntehab-ül-Lübab, II, 437.

c) "Dar-ül-Hilâfede„ (Agra) ve öbür kentlerde yoksullar için birçok "bulgurhane„ açtırır.

d) Yolcu ve konukların konakladıkları yerlerde han ve benzeri yapılar yoksa bunları yaptırır.

e) Bütün "fuzela ve müderrisler„ e iş verir ve geçim sağlar: bilgi öğrencilerine (talebe-i ilim) geçim sağlar.

f) İşbu eserde denilir ki:

"*Bütün Ehl-i İslâm*„, Hanefî mezhebi ulemasının fetvalariyle iş gördükleri halde fıkıh kitaplarındaki meseleler, kadı ve müftülerin karşıtlıkları, zayıf rivayetler ve onların birbirine karşın sözleri yüzünden karmakarışık bulunmaktadır; bununla birlikte hiçbir kitapta bunların toplu olarak bulunmadığı ve pek çok kitap toplamak gerektiği ve kimsede fıkıh bilgisinde yeter hazırlık, geniş kudret ve yeter tetebbu bulunmadığı için bunlardan mâna çıkarılmamaktadır. Bu yüzden *Padişah-ı Din-penah*: Hindistan'ın ünlü ulema ve tanınmış fuzalâsından kalabalık bir takım, bu bilgi (fen) ile ilgili devlet (veya kendi) kitabevinde toplu olarak bulunan kitapları incelesinler, fetvalık meseleleri ortaya çıkarsınlar ve bütün bu kitapların topundan toplu bir eser (nüsha-i câmi'a) düzenlesinler, tâ ki bundan böyle meselelerin çözülenmesi kolay olsun, diye buyurur. Bu işin başkanlığı Şeyh Nizam'a verilir ve 200,000 rupi sarfedilir. Çıkan kitaba *Fetavi-yi Âlemgirî* adı verilir ve herkes öbür fıkıh kitaplarından müstağni kalır„.

Âlemgir'e halk arasında "Pir„ lik ve keramet atfolunurdu ve "Âlemgir Zinde Pir„ sözü çıkarılmıştı.

Bununla birlikte Âlemgir bazen büyük tevazu gösterilerinde bulunmayı severdi. 1671'de kendisinden bir dâvası olanların dâvalarının görülebileceğini ve bu iş için her yöne "Vekil-i Padişahî„ atanacağını bilitler[1].

Âlemgir'in taassubu

İşbu padişah körükörüne davranan bir müslüman mütaassıbı ve Hindu düşmanı diye gösterildiği için bunun böyle olmadığını belirtmek ve onun gördüğü işlerde siyasal düşüncelerin üstünlüğünü göstermek gerekir.

[1] Müntehab-ül-Lübab, 249 ve 252.

Yukarıda anmış olduğumuz bazı vergi bağışlamaları bu özdendi, aşağıdaki olaylar da böyledir.

Saltanatının dördüncü yılında (1661) ikinci oğlu şehzâde Muhammed Muazzam'a, vaktiyle Dara-Şükûh hizmetinde Evrengzib'e karşı savaşmış ve bir vuruşmada onun filine saldırırken öldürülmüş olan Rator'lardan (Racputların bir kolu) Raca Rup Sing'in kızını alır ve pek parlak bir düğün yapar [1].

Saltanatının 19 uncu yılında (1668) üçüncü oğlu Muhammed A'zam, Ahom (Assam bölgesinde) hanedanından bir kızla evlendirilir.

Görüldüğü gibi ona atf edilen kör taassup siyasal evlenmeler yaptırmasına mâni olmamıştır.

Kendisi şehzâdeliğinde Keşmir Hindu racalarından biri ile evlendirilmişti ; bundan doğan ikinci oğlu Muazzam, Bahadur Şah I unvaniyle tahta çıkınca bu kadının Seyyid kızı olduğu yolunda bir hikâye uydurulmuştur [2].

Saltanatının 6 ıncı yılında, 1663 sonunda, Brahmanların sızlanmalarına ve bunun kendi gelenekleri gereği olduğu yolundaki başvurmalarına rağmen dul kalan Hindu kadınların diri diri yakılmasını veya kendi kendilerini yakmalarına müsaade edilmesini kesin olarak yasak eder [3]. Bu yasak mutaassıp Hindu'larca dinî işlerine karışma sayılmışsa da insanî bir hareketti ve daha önce gelen birçok Türk padişahının yaptıklarına uygun idi. Eğer Âlemgir, gösterilmek istenildiği gibi, mutaassıp ve kör bir Hindu düşmanı olsaydı onların sayısını azaltma sonucunu veren bir işi durdurtmaya kalkışmazdı.

Saltanatının 11 inci yılında (1668) çocukların harem ağası edilmesini yasak eder [4]. Bu buyruk da onun insanî duygularına bir örnektir.

Yine bu yılda Matura dolaylarında ayaklanmış Hindu köylülerle yapılan bir çarpışmada kendi askerlerince köylü-

[1] Müntehab-ül-Lübab, II, 28 ve 128. Measır-ı Alemgirî, 37. Yalnız bu son eser kızının müslümanlığı kabul ettiğini yazar.

[2] Müntehab-ül-Lübab, II, 604. Bu konu üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

[3] Manucci, II, 97.

[4] Measır-ı Alemgirî, 75.

lerin tarlalarına ve halka bir zarar verilmemesi ve kimsenin çocuğunun tutsak (esir) yapılmaması için 200 atlıyı bekçi tâyin eder (Measır-ı Âlemgirî, s. 92).

Âlemgir'in 50 yıl süren saltanatı sırasında kullandığı Hindu mansapdarlar'ın (subay ve işyar) sayı ve önemi üzerinde çok tartışılmıştır, Sri Ram Şarma bu işi, pek de Âlemgir'den yana olmamak üzere, incelemiştir (s. 129-136 ve 178-180). Ona göre Âlemgir devrinde 1000 ve daha üstün sayıda kişiye komuta eden Hindu mansapdarların sayısı 148 dir; en büyük makamlardan olan 7000 kişilik komutanlar arasında 3; 6000 likler arasında 4 ve 5000 likler arasında 14 Hindu görünmektedir. Her ne denilirse denilsin bu durum kör bir taassubu ve Hindu düşmanlığını göstermez.

Son olarak anacağımız şu olay onu bir yönden lâik düşünceli göstermektedir.

Kötü mezhebli diye sıfatlandırdığı bir şiînin işgal ettiği bir makamı eski hizmetlerine binaen istiyen bir emekdarının dilekçesinin kenarına Âlemgir şunları yazmıştır[1]:

"Eski hizmetiniz üzerine yazılmış olan doğrudur. O elden geldiği kadar takdir edilmektedir. İranîlerin kötü mezhebi dolayısiyle yazılana gelince: dünya işlerinin mezheple ne münasebeti vardır? İşlerin taassuba ne dahli vardır? *Size dininiz bana dinim*[2]. Eğer bu kural (ileri sürdüğünüz kaide) kabul edilecek olsa gerekir ki bütün racaları ve uyruklarını (tebaa) yok edeyim. Değerli (kabiliyetli) kimselerin yerlerinden kaldırılması akıllılarca kötü sayılır„.

IV. Şehzâde savaşlarının sonu

Dara-Şükûh'un sonu

Ecmir yakınında bozulduktan sonra Dara-Şükûh sıra ile Gucerat'a, Kuç'a ve Sind'e kaçar; onun başlıca kovalayıcıları, babasının sağlığında o kadar koruduğu ve güvendiği Racput başbuğlarıdır (Cey Sing, Cesvent Sing v.s.).

Dara, Sint ırmağını geçtikten sonra Seyistan'a girer, Kandahar'a gitmek ve İran şahına sığınmak düşüncesindedir;

[1] Ahkâm-ı Alemgirî, Ahkâm 39.
[5] «Kâfirun» suresinin son ayeti.

ancak bir yandan hasta olan karısı Nadire Banu Beyim'in yola dayanma ihtimali olmamasından ve onun, ayrıca da İran şahınca odalık yapılması korkusunu göstermesinden, öbür yandan da bizzat Dara-Şükûh'un taht dâvasından pek vazgeçmek istememesinden, İran'a gitmek düşüncesi bırakılır ve Dara başka bir tasarıyı gerçekleştirmeye koyulur.

Bu tasarının ana çizgileri şunlardır:

Çok önceleri hayatını kurtardığı Bolan geçidi güneyinde Dadar'da zemindar olan Melik Ciyun (Civan?) Eyub'un bölgesine girmek, ondan alacağı adamlarla kendi hazinesinin bulunduğu Bekker'i (Sint) kurtarıp hazinelerine yeniden sahip olmak (Bu kent henüz dayandığı için Âlemgir'in beylerinden Mir Baba tarafından kuşatılmakta idi), bu serveti Kandahar'a götürmek, oradan Kâbil'e gidip elân orada Subedar (vali) olan kendi adamlarından Mahabet Han'la birleşerek Afganlar'dan asker toplayıp taht savaşını yenilemek.

Bu tasarının gerçekleşebilmesi için Kandahar'ı elde tutan İran şahının bu işe razı olması gerekirdi; ancak onun çok geçmeden Âlemgir'e karşı alacağı çetin duruma bakılırsa bu işe razı olacağı ve işi kolaylaştıracağı sanılabilirdi.

Fakat bu tasarıyı uygunlamak imkânı olmaz; arada Nadire Banu Beyim ölür; Lahor'da gömülmek istediği için Dara onun cenazesini götürmek üzere bir kısım adamlarını Lahor'a yollar; adamlarının başka bir kısmı da kendisinden ayrılıp giderler. Bekker'i kurtarıp hazineyi almak işinden vazgeçip doğruca Kandahar'a gitmek zorunda kalınılır; ancak yolda Eyup, adamları çok azalmış olan Dara'yı yakalar ve Alemgir'in adamlarına verir[1].

Dara-Şükûh Delhi'ye getirilir ve çok çirkin ve halkı tiksindirecek biçimde sokaklarda teşhir edilir, ondan sonra ulemanın fetvasiyle idam edilir. Suçları şunlar imiş: [2].

"Son zamanlarında bahtının dönmesiyle ve talihsizliği yüzünden özünde bulunan ibahat (kötülüğü mübah kılmak) ve ilhadı (doğru mezhepten dönmek) kendine mübah kılıp açığa vurmuş ve ona tasavvuf adını vermiş, bununla da yetinmiyerek Hindula-

[1] Bernier, 94 v.s., Alemgirnâmede, 412 v.s. ayrıntı yoktur.
[2] Alemgirnâme, s. 34-35.

ra ve onların âyinlerine eyginlik göstermiş, biteviye Brahman'lar, Cugi'ler ve Sanyasi'lerle (Hindu rahip, aziz ve pirleri) görüşedurmuş ve bu yanıltcı ve aldatıcı sürüyü olgun önderler ve hakka ermiş bilginler sanmış, *Bid* (Veda) denilen onların kitabını gökten inme kitap ve Allah'ın sözü bilmiş ve ona *Mushaf-ı Kadim* ve *Kitab-ı Kerim* demiş, *Bid'e* (Veda'ya) karşı tam olarak beslediği yanlış inan yüzünden büyük emekler ve saygılarla dört bucaktan Brahman ve Sanyasileri toplamış ve onlarla (Veda'yı) çevirmeye koyulmuş, bütün vaktini bu doğru olmıyan (nâ - sevap) işe ve kötü yola götüren o kitabın anlamları üzerinde düşünme ve incelemelere sarfetmiş ve Allah'ın güzel adları yerine "*İsm-i Âzam*„ (en büyük ad) bildikleri *Prabhu*[1] Hindu adını Hindu yazılariyle üzerinde taşıdığı elmas, yakut, zümrüt ve benzerleri mücevherler üzerine kazdırmış ve bunu bereket getirir sanmış ve ibadet külfetinin ancak eksik (anlayışlılar - nâkısan) için gerekli ve bilgin ve olgun (ârif ve kâmil) için gereksiz olduğu inanını beslediği için....„

Görüldüğü gibi Âlemgir kardeş kanına girerken ya bir fetva yahut da birkaç yıl sonra Muradbahş için yapacağı gibi bir kadı'nın hükmüne dayanmayı siyasasına uygun saymaktadır.

Şüca'la savaş

Bu şehzâde Hecve'de bozulduktan sonra Gaur bölgesine kadar çekilir veya kaçar; bazı beyleri, Allahverdi Han adında biri başta olmak üzere ona karşın olur ve bu son kişi idam edilir. Şüca'ı kovalıyan ordu Mir Cümle'nin başbuğluğu altındadır ve Âlemgir'in oğlu Sultan Muhammed de onun yanındadır.

Şüca' elindeki gemiler sayesinde bir ara Gence kıyılarında bazı başarılar sağladıktan ve kendi kızı ile nîşanlı olup babası yerine tahta çıkmak hulyalarına kapılan yiğeni Sultan Muhammed'i de kendi tarafına çekdikten sonra yine gerilemek ve hatta kaçmak zorunda kalır; önce Dakka, sonra Arakan'a gider ve kaybolur. Sonu bilinmemektedir. Çok geçmeden şehzâde Sultan Muhammed gelip babasına verinecek, önce hapis ve sonra affedilecektir.

[1] «Bereket ve saadet bahşetmeye ve cezalandırmıya kâdir olan» anlamında sanskrit bir söz.

V. Âlemgir'in dış münasebetleri

Âlemgir, kuzeydeki Türk komşu devletler ve oradaki ilerigelenlerle münasebetlerine önem vermiştir.

Ancak onun, komşu veya uzak, Türk veya Müslüman devletlerle olan münasebetleri, Ekber ve Şah Cihan'ınkilere benzememiştir. Bu iki hükümdar kah "hakları„ ve "Mülk-ü mevrus„ları saydıkları "Atalar yurdunu„ geri almak kah kuzeyden gelecek saldırılara karşı koruyucu ve önleyici ölçemler bulmak amaciyle fâal bir dış siyasa gütmeyi gerekli bulmuşlardı.

Âlemgir ise Hindistan'a kapanmayı ve bu ülkeyi kendi buyruğu altında birleştirmeyi başlıca amaç sayacaktır. Onun bu yoldan ayrılır göründüğü birkaç olay ise yerinde anılacaktır. Bundan başka, İran şahı İkinci Abbas'ın son yılları müstesna, o kendini dışardan gelme bir tehdît altında duymıyacaktır, dolayısiyle onun elçileşmeleri daha çok teşrifatî ve dinî özde olacaktır ve o, en çok Ortaasya ülemasiyle temasta bulunmaya önem verecektir.

Onun elçileşmeleri bu özde olduğu için onları toplu olarak anmayı daha uygun bulduk.

Bernier ve Manucci gibi bazı Batı yazarlarının anlattıklarından şu da çıkmaktadır, ki bir yandan Âlemgir, elçilerin gelişini kendisine karşı bir saygı eseri ve kendi kudret ve büyüklüğünü uzaklara tanıttırmak için bir vesile saymakta, öbür yandan da bazı züğürt hükümdar ve elçiler bu işi, gönderdikleri veya sundukları armağanlardan daha çok değerlilerini almak veya birçok eşyayı gümrük vermeden Hindistan'a sokmak ve oradan çıkarmak için fırsat saymaktadırlar[1].

Bernier (133-4) bu yolda bir isnadı, açık olarak, Mekke Şerifi, Yemen İmamı (o kıral demektir) ve Basra hâkiminin (vali; o prens demektedir) elçileri için yapmaktadır.

Esasen Âlemgir'in elçilere ve yanlarındakilere ettiği masrafların ve verdiği armağanların değeri çok kere yüz bin *rupî*'yi[2] geçmektedir. Bazan Âlemgir elçiye kendi hazinesinden para verip, beğendiğin malı Hindistan'dan satın al ve

[1] Bernier, 116-151. Manucci, II, 115, Alemgirnâme'de de (s. 1035) Hadramaut sultanının elçisi için böyle bir im vardır.

[2] 11 gr. dan az ağır gümüş para.

hükümetine götür demektedir[1] Bazan da elçiyi gönderen hükümdarın kendisine para yollanılmaktadır. Âlemgirnâme s. 886 da, Habeş hâkimine (kıral) 12,000 ve Hadramaut hâkimine de 7000 rupi gönderildiğini yazar.

Bazan elçiye verilen armağanlar arasında ayrıca bastırılmış büyük ağırlıkta altın ve gümüş paralar vardır; zaman tarihçileri 100 *tola* [2] ağırlığında eşrefı (altın) ve rupi (gümüş) verildiğini yazarlar.

Türkistan'dan gelen ve oraya gönderilen elçiler

Alemgir'in en çok ve en sıkı münasebetleri Türkistan devletleriyle olmuştur; esasen o, bunların bir kısmıyle savaş alanlarında karşılaşmıştı.

Âlemgir'in tahta çıkmasını kutlamak için ilk gelen Türkistan elçileri Belh hükümdarı Suphan Kulu Han'ın elçisi İbrahim Bey ve Buhara hükümdarı Abd-ül-Aziz Han'ın elçisi Hoca Ahmed olur. Alemgir 1664'de Mustafa Han adında birini bunlara karşılık olarak elçi sıfatiyle gönderir.

Âlemgir devrini yazan tarihçiler bu elçilerin gidip gelişlerini ve alınıp verilen armağanları yazmakla yetinmekte, başkaca ayrıntı vermemekte ve Âlemgir'den önceki üç padişah devrinde olduğu gibi elçilerin mektuplarında neler bulunduğunu yazmamaktadırlar. Dolayısiyle bu elçi gidip gelişlerinin teşrifattan başka bir siyasal özleri varsa bizce bilinmemektedir. Bu yüzden bu gibi elçilerin gelip gidiş tarihleriyle birlikte ancak bir listesini vermeyi daha uygun bulduk. Bu elçilikleri anan Hindistan kaynaklarında Türkistan durumunu aydınlatacak bir bilgiye rastlanıldıkça özet olarak kadyedilmiştir.

a) Buhara elçileri:

Yukarıda anılan Hoca Ahmet'ten sonra Abdullah bey (1667) ve Rüstem Bi (1667) gelirler.

1670'de Âlemgir, Yekketaz Han'ı Buhara'ya elçi olarak yollar.

[1] Ezcümle Alemgirnâme, 1063.

[2] Bir *rupi*'nin tabiî ağırlığı 11 gr. 70 kadar eder, dolayısiyle armağan için basılmış paralar 1170 gram gibi bir kiloyu epey aşan çok büyük ağırlıkta paralardır.

1671'de Muhammed Şerif, 1676'da Hoca Nimetullah, 1681 de Rahman Kulu, 1690'da Bedr Bi, 1701'de Kutb-üd-Dîn Han, Buhara elçisi olarak gelirler (sonuncusu için Measır-ı Âlemgirî s. 440'da Turan elçisi der).

b) Belh elçileri:

Yukarıda anılan İbrahim Bey'den sonra 1667'de Hoşi Bey [1] gelir. Alemgirnâme'de (s. 1050) bu münasebetle şu cümle vardır: "Belh valisi (hükümdarı) büyük kardeşi Abd-ül-Aziz Hana (Buhara hükümdarı) uydu„. Bundan anlaşılan şudur: ki o âna kadar az çok bağımsız davranan Belh'deki Suphan Kulu, Buhara'daki ağabeyinin egemenliğini tanımış ve o sırada her iki kardeş Âlemgir'e birer elçi göndermişlerdir (az yukarda aynı tarihte Buhara'dan Abdullah Bey adında bir elçinin gelmiş olduğunu görmüştük).

1669'da Şadman Hoca, 1676'da Molla Muhammed Tahir (ünlü ulemadan Alemgir'in "muhtesib„i Molla İvaz Vecih'in kardeşidir, 1670'de Âlemgir'in Türkistan'a yollamış olduğu Tekketaz Han'la birlikte gelir), 1680'de Kalender Bi (Suphan Kulu'nun atalığı Nezir Bi az önce, Measır-ı Alemgirî'nin s. 193 deki yazışından az çok sezilebileceği gibi, bir sığıntı olarak Alemgir'in yanına gelmişti. Bu elçi o münasebetle gönderilmiş olabilir), 1704'de, yani arada 24 yıl hiçbir elçi gelip gitmeden, Hoca Zahit gelir.

c) Urgenc elçileri:

1667'de Muhammed Han, Urgenc'de vali, yani hükümdar iken Divan beyi İşim Bi, 1671 de ise Enuşe Han hükümdar iken Sufi Bahadur ve 1681'de yine aynı hükümdar zamanında Han Mirza gelir.

Measır-ı Alemgirî (s. 242) bir Sufi Bahadur'un 1684'de Alemgir'in hizmetine girmek ümidiyle Kâşgar'dan geldiğini yazar. Aynı adam olması ve önce Kâşgar hükümdarının, sonra da Alemgir'in yanına gelmiş bulunması mümkündür [2].

d) Kâşgar elçileri:

[1] Alemgirnâme, s. 1050 de Hoşi ve s. 1063'de Hoşhal der.

[2] Measır-ı Alemgirî'yi yayınlıyan Ağa Ahmed Ali «dizin»de ikisini aynı adam diye kabul etmiştir.

1664 de Abdullah Han vali, yani hükümdar, iken Mir Hacı Fulad gelir.

1665'de Hoca İshak Alemgir'ce elçi olarak, Kârşgar'a gönderilir. Orada kargaşalık olduğunu duyunca o, yoldan geri döner[1].

Sözü geçen kargaşalık, Kâşgar hanı Abdullah Han'ın, oğlu Bulbers Han tarafından yenilip, tahtını bırakarak Hindistan'a sığınması sırasında çıkmıştı. Abdullah Han'ın geleceğini duyunca Alemgir,onun olağanüstü karşılanmasını buyurur, ona pek değerli armağanlar yollar ve Keşmir ve Lahor valilerinin herbirinin emrine onu karşılamak, ağırlamak ve saire için ellişer bin rupi tahsis eder. Abdullah Han, Agra'ya varınca da çok iyi karşılanır. O, sonra Hacca gidip gelecek ve Hindistan'da çok büyük izaz ve ikram içinde ölecektir[2].

Daha önce de 1660 yılında, daha Abdullah Han'ın tahtta bulunduğu sırada, onun korkusuile kardeşi Mansur ve kardeşinin oğlu Mehdi, Alemgir'e sığınmış ve iyi karşılanmışlardı[3].

Bulbars Han'ın Kâşgar hanlığı sırasında 1669'da Abd-ür-Reşid ve daha sonra 1683'de Eyyub Bey, 1690'da Abd-ür-Rahim Bey elçi olarak Hindistan'a gelirler.

Turan ülemasına ve ilerigelenlerine karşı durum

Alemgir, Turan ulemasını kendine bağlı bulundurmaya çok önem vermiş, onlarla sık sık haberleşmiş ve onlara çok para göndermiştir; en ünlü hocalardan sayılan Hoca Abd-ül-Gaffar'a, ondan hemem her mektup gelişde, binlerce ve hatta onbinlerce rupi gönderilmekte ve yine Alemgir hesabına alınan Hindistan malları yollanılmakta idi. Alemgirnâme'de bu gibi ihsanlar alan birçok Turan hocasının adı geçer.

Bu biçim davranışı, bir yandan Alemgir'in müslümanlığa dayanmak amacını güden genel siyasası gerektirmekte idi. Bundan başka onun babasını hapsetmiş olmasından doğabilecek tepkileri önlemek, o devirlerde Hindistan uleması az çok Türkistan ulemasının mânevî nüfuzu altında bulunduğundan

[1] Alemgirnâme, 983 4.
[2] Measır-ı Alemgirî, 63, 71, 75, 105, 143.
[3] Measır-ı Alemgirî, 32.

bu keyfiyetten faydalanmak ve o sırada elan bütün islâm acununda mânevî önemi büyük olan Türkistan'da propagandasını yürütmek gibi düşünceler de beslenilmiş olmalıdır.

Alemgir Hindistan'da yerleşmek amaciyle gelen Türkistan ve İran ülema veya ilerigelenlerini de çok iyi karşılamıştır. Kâşgar Han'ı Abdullah Han'ın nasıl karşılandığını gördük. Eski Özbek hükümdarı Nezir Muhammed Han'ın damadı olan ünlü ulemadan Hoca Muhammed Yakub Hindistan'a gelince kendisine 10,000 rupi gibi çok yüksek bir aylık bağlanır [1].

Şu da unutulmamalıdır ki o devirde Türkistan'ın, gitgide yoksullaşma yoluna girmiş olmasına rağmen, Alemgir oradan gelebilecek bir istilâdan daima korkmuştur. Ahkâm-ı Alemgirîye göre (Ahkam 49) Türkistan'dan satın alınmış 11,000 atın, her iki at için bir seyisle Kâbil'e geldiklerini öğrenince, Alemgir bir kâğıt üzerine şunları yazar:

"Bizim terbiyemizi görmüş ve mizacımızı öğrenmiş olan Emîr Han'ın (Kâbil valisi) böyle bir dalgınlık göstermesine şaşmalı. Bu, 5500 cerrar Turani'nin yabancı ülkeden padişahî ülkeye girmesi demektir. Yine bu halktır ki Afganların elinden Hindistan ülkesini aldı (Babur'un istilâsına im), bundan böyle bu gibi işlerden sakınmalıdır; at sürüleri (sınıra) gelince yirmi at için bir seyis içeri sokulmalıdır, o da iş göremez, perişan, biçare, ihtiyar (olmalıdır)".

Türkistan ülema ve ilerigelenlerine karşı gösterilen cömertlik ve onlarla sıkı temas ve mektuplaşmalar bir yandan da az çok bir haber alma ve korunma ölçemi sayılabilir.

Oralarda olan bitenleri öğrenmeye verilen önem, Alemgir'e yakın bulunmuş veya resmî belgelere göre yazmış olan Hindistan tarihçilerinin Türkistan olaylarının birçoğunu bazen ayrıntılı olarak anlatmalarından da anlaşılabilir [2].

[1] Measır-ı Alemgirî, 140.

[2] Bu cümleden olarak Alemgirnâme, 1070 yılı başında (1659), Belh hükümdarı Suphan Kulu Han'la kardeşi Hisar Şadiman hükümdarı Kasım Sultan'ın arasının bozulmasını ve işin savaşa kadar gitmesini ve birincisinin ikincisini hile ile öldürtmüş olmasını ayrıntılı olarak yazmaktadır (s, 442-3). Measır-ı Alemgirî'de olay daha kısa anlatılmaktadır (s. 28).

İran'la gerginlik Saltanatının başlarında Alemgir'le İran şahı Abbas II'nin arası epey açılır ve acı mektuplaşmalar olur.

Şahın elçisi "Tüfenkci Akası„ Budak Bey, mayıs 1661'de Delhi'ye gelir ve olağanüstü gösterilerle karşılanır; 66 Irak atı ve 37 kıratlık bir inci getirir, gidişinde de değerli armağanlar alır.

Şah Abbas, Budak Bey'le Alemgir'e gönderdiği mektupta, görenek olan kutlamalardan sonra, ona karşı bir koruyucu durumu takınmış, ihtiyacı olursa ona yardıma hazır olduğunu bildirmiş, iki hanedan arasındaki dostluğu ve Şah Tahmasp'ın Hümayun'a yardımını hatırlatmış ve bu olaylarla ilgili olarak nasıl istemiye istemiye Kandahar'ı almak zorunda kaldığını söyliyerek, bu kaleyi alıkoymasına rağmen iki devlet münasebetlerinin dostane olması dileğini açıklamıştır.

Bu biçim yazışa kızan Alemgir, 1663'de İsfahan'a gönderdiği elçi Terbiyet Han'la şu yolda karşılık verir: Şah'ın dostluk gösterilerine teşekkür ettikten sonra kendisinin yalnız Allah'ın yardımına güvendiği için insanî yardıma muhtaç olmadığını, hayret verici zaferlerinin Allah'ın, yardımını kendisinden esirgemediğine delil olduğunu ve bütün vaktini halkın refahını, ülkenin imarını ve İslâmın yükselmesini sağlamak için harcadığını bildirir.

Şah Abbas buna çok sert karşılık yollar. Şiiliği, Safevî hanedanını ve kendi başarılarını yükseltir, Alemgir'in ise bir hiç olan ve ayaklanmış bulunan kâfir Siva ile (Sivacı) dahi başa çıkamadığını, "Alemgir„ adını almışsa da babasını hapis ve onun meşru varisleri olan kardeşlerini öldürmekten başka bir başarısı olmadığını, hükümdarın aczi dolayısiyle Hindistan işlerinin çok kötü gittiğini, kendisinin acizlerin koruyucusu olduğu için yakında Hindistan'a gelip oradaki fesatları ortadan kaldırmak için kendisine (Alemgir'e) yardım edeceğini bildirir.

Alemgir bunu bir savaş tehdidi sayacak ve ona göre hazırlanacaktır. 1667 yazında Şah Abbas'ın ölümü böyle bir tehlikeyi ortadan kaldıracaktır.

Osmanlı ile münasebetler

Şaşılacak bir yön, Alemgir'in elli yıl süren saltanatı sırasında Osmanlı'ya hiç elçi göndermemiş ve ondan kendisine (bir kişi ayral) hiç elçi gelmemiş olmasıdır.

Silâhdar tarihi (I. 164), daha önce Şah Cihan'a elçilikle gönderilmiş olan Maan zade Hüseyin Ağa'nın 1069 hicrî yılı sonlarında (1659 yazı) İstanbul'a döndüğünü, ve Şah Cihan'ın oğlu "Sultan„ Muradbahş'dan bir mektup ve armaganlar getirdiğini, bunlar arasında 46 kıratlık bir elmasın bulunduğunu yazar. Buna göre Osmanlı elçisi, Gucerat valisi bulunan Muradbahş'ın kendini padişah ilân etmiş olduğu 1657 aralık ayı ile onun Evrengzib'le birleştiği 1658 nisan ve nihayet ağabeyince hapsedildiği 1658 mayıs ayı arasında işbu şehzade ile görüşmüş olması gerekir.

Ne Osmanlı, ne de Gurkanlı tarihçileri Alemgir'in elli yıl süren saltanatı sırasında Osmanlı'ya bir elçi gönderdiğini anmazlar; dolayısiyle onun devrinde Ekber ve Cihangir devirlerindeki bir türlü küskün durum, veya daha çok, Timur oğullarının Bayezit oğullarına karşı azametli durumu, yeniden takınılmış olur ve Şah Cihan'ın kurmuş olduğu görenek bırakılır. Alemgir'in İran'la savaşmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu 1662-66 yıllarında da Osmanlı'ya bir elçi yollamayışına bakılırsa bunun kendisince kararlaştırılmış bir siyasa olduğuna, veya tahta çıkması üzerine İstanbul'dan bir elçinin gelmemiş olmasına kızdığına hükmetmek gerekir.

Hindistan tarihçileri ancak bir defa Osmanlı'dan bir elçinin geldiğini kayderler. Measır-ı Alemgirî (s. 337), işbu pâdişahın 34 üncü cülûs yılının başındaki (ramazan 1101, haziran 1690) olayları anarken :

" Kayser-i Rum'un (Osmanlı pâdişahı) *ilçisi* (elçisi) Ahmed Aka ve Buhara valisinin (hükümdar) sefiri Bedr Bi (Bey) ve Kâşgar hâkiminin (hükümdar) "firistade„si Adb-ür-Rahim Beyk (bey) . . . " Niyaznâme „ ve armağanlarını ..... sunarlar„ [1], demektedir.

İşbu tarih, Osmanlı devletinin en kötü durumda bulunduğu

[1] Aynı özde iş için gelen üç kişiye verilen ayrı ayrı unvanlar belki onların ellerindeki mektuplardakilerin aynıdır diye yukarıya nakledilmiştir.

bir andır ; elçiyi gönderen 1099'da tahta çıkan ikinci Sultan Süleyman olmalıdır ; gönderiş sebebi bilinmemektedir ve o devri yazan Silâhdar ve Raşid tarihlerinde bu yolda bir kayıt yoktur ; ancak öyle sanılabilir ki Avrupalıların ve bilhassa Avusturyalılar'la Venediklilerin Makedonya ve Mora'yı istilâ etmiş bulundukları bir sırada İran'ın bir saldırısına uğramak korkusiyle Alemgir'e başvurulmuştur.

Alemgir'in eş gücde ve derecede hükümdarlar arasında görenek olduğu gibi Ahmed Aka'nın gelişine karşılık ayrıca bir elçi gönderdiğine dair bir kayıt yoktur. Measır-ı Alemgirî, gelen yazılar karşılığının elçilere verildiğini bildirmekle yetinmekte ve pek ağır armağanlardan bahsetmektedir.

Mümkündür ki Osmanlı tarihçilerinin bu elçinin gönderilişini hiç anmamaları onun karşılığında bir Gurkanlı elçisinin gelmemiş olması yüzündendir.

Mekke şerifleriyle münasebetler

Ancak Osmanlı pâdişahına hiç aldırış etmiyen Alemgir, Mekke şerifleriyle çok sıkı münasebetler kurmaya önem vermiştir ; amac Türkistan ülemasına karşı davranıştaki amacın az çok eşi olmalıdır ; bundan başka, Hac dolayısiyle, bütün islâm acununda olan bitenleri öğrenmek için en uygun yer Hicaz'dır.

Mekke Şerifi ise başta nazlı davranmışa benzer. Manucci' nin yazdığına göre (c. II, s. 3 ve 114) O, Alemgir'in ilk elçi ile gönderdiği para ve armağanları başta kabul etmek istemez ; sebep, onun babasını tahttan indirmiş ve hapsetmiş olmasıdır. Bu iddia doğru veya yanlış olsun, bunda Osmanlı hükümetinin tesiri bulunsun bulunmasın, şu yön dikkate değer ki Alemgir'-in oraya büyük cülûsundan az sonra, 1659 sonbaharında, gönderdiği heyet (sadaka olarak dağıtılmak üzere 660,000 rupi götürmüştü) ancak beş buçuk yıl sonra 1665 başlarında Hindistan'a geri döner.

Bu heyetle birlikte Mekke Şerifinin elçisi (resul'u) Seyyid Yahya gelir ; gertirdiği armağanlar üç arap atı ve Kâbe'yi süpürmekte kullanılmış bir süpürgedir [1].

[1] Son bilgi Bernier'ye göredir (s. 133) ; atları Measır-ı Alemgirî anar (s. 49), Alemgirnâme (s. 886) hiçbirini anmaz.

O devrin inanlarına bir örnek olmak üzere Measır-ı Alemgirî'de bulunan (s. 251) şu olayı zikredelim:

Alemgir, 1684'de Hacca giden kadı ve şeyh-ül-islâmına, "niyaz„ arizalarilye dolu bir sandukayı, Peygamberin ayak ucuna konulmak üzere verir.

Mekke'ye adam gönderişi ve oradan, daha çok iane toplamak ve para almak için, elçi gelişi sık sık vaki olacaktır. Mekke Şerifinin aç gözlülüğü ve gönderilen paraları yoksullara dağıtacağına kendisi için saklaması Alemgir'i kızdırmış ve usandırmış olacak, ki O, kendi vezirine gönderdiği bir yazıda[1].

"Hindistan'ın büyük servetini duyan Mekke Şerifi kendine kazanç sağlamak için her yıl buraya bir adam gönderiyor. Benim oraya gönderdiğim para onun için değil, yoksullar içindir. Bu paranın şerifin eli değmeden yoksullara ulaşması için bir çare bul. Surat'taki Arap tecimerleri arasında ünü ve durumu en iyi olanlardan benim paramı kutsal kentler yoksullarına güvenle götürebilip götüremiyeceklerini sor. Bunu yapabileceklerse bundan böyle onlar yoluyle para gönderirim. Amacım, Allah'ı sevenlerin ruhunu şad etmektir, yoksa sadaka severliğimi ilân etmek değildir„.

Sonda sadakalar büyük ölçüde tecimerler yolu ile gönderilecektir.

Âlemgir ve Basra valileri

Öyle görünüyor ki Basra hâkim veya beylerbeyi (vali) vezir Hüseyin Paşa, Alemgir ile münasebet kurmaya önem vermiş ve Alemgir de bu işi önemli saymıştır. Alemgirnâme ve Measır-ı Alemgirî gibi eserlerde, Hüseyin Paşânın gönderdiği adama ve daha sonra işbu paşanın Hindistan'a sığındığı sırada bu olaya ayrılan yer, birçok elçilerin geliş gidişine ve Kâşgar hükümdarı Abdullah Han'ın Hindistan'a sığınması olayına ayrılan yerden büyüktür.

1661' de Hüseyin Paşânın Kasım Aka adındaki adamının Surat'a geldiği Alemgir'e bildirilince O, derhal Surat'taki gere ken işyara bir "yarlık„ gönderip kendisine yol masrafı yardımı olarak 4000 rupi verilmesini bildirir (bu gibi yardımlar

[1] Ruk'at-ı-Alemgirî, sayı 174 e göre Serkar III, s. 104 den.

görenektendir). Bu kişi Alemgir'in tahta çıkışını kutlamak ve ona armağanlar sunmak için Basra'dan Hindistan'a geldiği anılan ilk ktmsedir. Elçiler gibi genel "Derbar„ da Alemgir'ce kabul edilir.

Kasım Aka 1665'de bir kere daha Alemgir'e gelir. Hüseyin Paşa'nın Hasâ sancağını bırakmak istememesi dolayısiyle Babıâli'nin ona karşı açtığı ilk sefer 1666'da oluşuna göre Kasım Aka'nın Hindistan'a bu ikinci gelişinde bir yardım ve dayanak arama amacı görmek gerekir. İşbu ilk sefer sonunda Babıâli, Hüseyin Paşa ile yarım yamalak bir barış yapar ve Basra eyaletini onun oğlu Afrasyab Beye verir, ancak gerçek yönetim yine Hüseyin Paşâda'dır. 1668'de Babıâli ona karşı kesin bir sefer yapar ve onu İran'a sığınmak zorunda bırakır. Yine Babıâli'nin baskısı yüzünden İran hükümeti onu ülkesinde tutmaz ve O, 1669 yılında, karadan, Multan yolu ile Hindistan'a sığınır. Bunu öğrenince Alemgir, ilk olarak "Gürzberdar Artık Bey„ i onu karşılamıya memur eder; Hüseyin Paşa Lahor'a varınca, en ilerigelenlerce karşılanır. Daha sonra Alemgir'ce kabul edildiği sırada, görenek olduğu gibi, tahtı öpmek için yaklaşınca padişah elile onun sırtını sıvar, ona ve iki oğluna pek çok armağanlar ve para olarak da kendisine yüz bin rupi verir. Hüseyin Paşa 5,000 atlı komutanı rütbesine yükseltilir ve ona "İslâm Han„ unvanı verilir. Büyük oğlu Afrasyab Bey'e "Han„ lık ve 2,000 atlı komutanlığı, ikinci oğlu Ali Bey'e de yine "Han„lıkla birlikte 1500 atlı komutanlığı verilir[1].

Bütün bunlar Alemgir'in Basra körfeziyle ayrıca bir ilgisi bulunduğunu sandıracak özdedir.

İki yıl sonra 1671'de Hüseyin Paşa'nın yerine Basra hâkimi olmuş olan Yahya Paşa da Hindistan'a sığınır, Alemgir'ce kabul edilir, birçok armağan, on bin rupi ve 1500 atlının komutanlığını alır.

Öbür elçilikler Bunlar üzerinde durmıyacağız, birçok Arap hükümdarlarından veya ilerigelenlerinden elçiler gelir. Bunlar Hadramaut ve Yemen hâkimlerinin (bu son ülkenin o anda Osmanlı'ya bağımlılığının derecesini tespit güç-

[1] Measır-ı Alemgirî, 85—87.

tür), Mekke'de bulunan Seyid Abd-ür-Rahman Moğrebi'nin ve Habeş kıralının elçileridir.

1683'de "Hâkim-i Mogreb Zemin„in kardeşi Seyyid Ahmed Hindistan'a gelip huzura kabul olunur[1].

VI. Alemgir'in Hindistan dışındaki uğraşları

Bunlar nisbeten azdırlar; başlıcalarını kısaca anacağız.

Tibet işleri Alemgirnâme (s. 920 v. s.) deki yazış biçimi, 1665'de büyük Tibet'e karşı kalkışılan seferin en çok İslâmcılık propagandası ve Alemgir'e "Gazi„ unvanına ayrıca bir hak kazandırmak amaciyle yapıldığı duygusunu uyandırmaktadır. Bu esere göre: en eski zamanlardanberi hep "Küfr„ içinde yaşamış olan bir ülkeye islâm dini sokulmuş, orada cami yaptırılmış, ezan sesi işitilir olmuş, Alemgir adına hutbe okunmuş ve para basılmışdır. Böylelikle "Kâfir„ liğe eygin diye ağabeyini öldürtmüş ve onu tutuyor diye babasını tahttan indirip hapsetmiş olan Alemgir, bütün İslâm acununa ve Hindistan müslümanlarına karşı, uzunluğu altı ay ve genişliği iki ay geziyi gerektirecek büyüklükte olan kocaman bir ülkeyi "Dar-ul-İslâm„ a katmış olmakla övünebilecek bir duruma geçer.

Olay şöyle gelişir: Büyük Tibet "Zemindar„ ı (hükümdar) Dilden (veya Daldan) Nemcel'e (نمجل) Alemgir'in bir mektubu götürülür, orada eğer İslâma itaat eder, İslâmı bilgilerin ülkesinde yayılmasını ve yukarda anılan hutbe ve para gibi yönlere ait istekleri kabul ederse vilâyetinin (ülkesinin) kendisine bırakılacağı, yoksa fethedileceği bildirilir. Nemcel de boyun eğer.

Measır-ı Alemgirî'ye göre (s. 236) ülke ,1683'de doğrudan doğruya Hindistan'a katılır. Ancak bu egemenlik veya katma işini daha çok resmî özde saymak doğru olur.

Asam seferi 1657'de Şah Cihan'ın oğulları arasında başlayan taht savaşları sırasında Koç Bihar'ın (Ben-

[1] Measır-ı Alemgirî, 227.O sırada Fas sultanı Mevlay-ı İsmail nisbeten yeni olan hanedanını temelleştirmek ve henüz kendi egemenliğini tanımamış yerleri ele geçirmekle meşguldü. Bu Seyyid Ahmed'in kim olduğunu tesbit edemedik.

gal kuzeyi) Gurkanlılara bağımlı olan kıralı Pran. Narayan bağımsızlığını bilitler ve doğrudan doğruya Gurkanlıların yönetimi altında bulunan Kamrup bölgesine (Güney - batı Asam) saldırır. Bunun üzerine asıl Asam'ın Ahom hükümdarı Cayadvac Sing (bağımsızdır), hem Gurkanlı ülkesindeki iç savaşlardan faydalanmak, hem de önürdeşı (rakibi) olan Koç Bihar kıralının Kamrup bölgesini ele geçirmesini önlemek için işbu bölgeye kendisi saldırır; oradaki Türk birliklerini ve oraya girmiş olan Koç Bihar birliklerini çekilmek zorunda bırakıp Kamrup'un başkenti olan Gavhati'yi ve bölgenin en büyük kısmını ele geçirir.

1660'da Alemgir, Mir Cümle'yi Bengal subedar'ı yapar vc onu Asam'a karşı yapılacak savaşla görevlendirir. Önce Asam kıralı, sırf Koç Bihar kıraliyle savaşmayı düşündüğünü, Curkanlı devletinden aldığı yerleri işbu kıraldan korumak için aldığını ve bunları geri vermiye hazır olduğunu bildirirse de bu geri verme işinde içten olmadığı çarçabuk anlaşılır.

1662'de Mir Cümle, Asam'a karşı, işe verilen çapa bakılırsa, bu ülkenin fethi amacını güden, büyük bir sefere girişir; bundan önce Koç Bihar'a girmiş ve orayı yeniden devlete bağımlı kılmıştı.

O sırada Hindistan'da bulunan bazı Avrupalıların iddiasına göre Mîr Cümle'nin bu işle görevlendirilmesinde Alemgir'in düşüncesi çok yetenekli ve güçlü bir beyi uzak işlerle uğraştırıp onun işsiz kaldığı takdirde çıkarabileceği gailelerden korunmak imiş. Mir Cümle'nin amacı da, Çin sınırlarına kadar gidip büyük bir ün kazanmakmış [1].

Her halde gerek işbu Asam seferi, gerekse Tibet işi dolayısı şu yön gözönünde tutulmalıdır ki, o devir, Çin'de Ming hanedanının devrilmesi ve yerini derece derece Mançu hanedanına bırakması devridir; bu olayın doğurduğu karmakarışıklık ve güçsüzlükten Gurkanlılar türlü ölçüde faydalanmıya çalışmışa benzerler.

Bu Asam seferi sırasında Türk ordusu genel olarak büyük Brahmaputra ırmağı boyunca güçlü bir ırmak donanmasına dayanarak ilerler. Ahom'lar Türk atlılarından ürkdükleri

[1] Bernier, 171.

için karada önemli bir vuruşma olmaz. Mart 1662 başlarında Ahom donanması bir vuruşma sonunda tamamiyle yok edilir; 21,000 gemici ölür, 300 gemi Türklerin eline geçer. Üç hafta sonra başkent Gargaon alınır ve pek büyük olcalar ele geçer.

Asam'da 7-8 ay süren yağmur mevsimi o yıl hem görenek olduğundan erken gelir, hem de olaganüstü yağışlı olur. Dolayısiyle Türk ordusunu konaklama hazırlıklarını bitirmeden yakalar; bu yüzden çok sıkıntı ve bilhassa kıtlık çekilir. Birçok yerde topraklar su altında ve ırmaklar taşmış bulunduğundan gemiler işletilemez olur ve geri ile irtibat kesilir. Orduda salgınlar da çıkar. Bu durumdan faydalanan Ahomlar çete savaşı ile bazı yerleri geri alırlar.

Kasım ayında yağmur mevsimi geçip yerler kuruyunca Mir Cümle ileri hareketine devam eder ve başarılı birkaç vuruşması olur. Kasım sonunda Ahom başkomutanı kendi kralından ayrılıp onun yanına geçer.

Ancak 1662 sonlarında ordu, seferin sonsuz güçlüklerinden çok bıkmıştır ve Mir Cümle'nin kendisi de hastadır; O ana kadar Asam kıralının bütün barış dileklerine aldırış etmemiş olan Mir Cümle bu iki türlü baskı altında barışa razı olur.

Yapılan antlaşmaya göre Asam kıralı ve Tipam racasından her biri Alemgir'in haremine kızlarından birini yollıyacaklar, kıral bazı tutular (rehine), ağır peşkeş ve haraç verecek (altın, gümüş ve fil) ve Darrang bölgesiyle Kalang ırmağına kadar olan yerleri Gurkanlılara bırakacaktır.

Bundan sonra ordu çekilmeye koyulur; ve Dakka'ya varmadan Mir Cümle ölür. Savaşı çok güç şartlar altında çok iyi yöneltmiştir. Ancak Asam'ın arzettiği tabiî güçlükler, iklimin çok ağır ve yıpratıcı olması ve Türk bey ve erlerinin ona alışamamaları kendi hastalanmasına eklenince onun işi sonuna kadar götürmesine imkân bırakmaz. Esasen yeni alınan yerler de uzun zaman elde tutulamıyacaktır.

Bengal körfezindeki korsanlara karşı sefer

Alemgir, ölen Mir Cümle'nin yerine kendi dayısı Şayeste Han'ı Bengal subedarı yapar. Bu kişi herşeyden önce korsanlıkla geçinen Arakan bölgesindeki Mag ulus ve devletini ve onunla bağlaşık olan birtakım korsanları ezmekle görev-

lendirilir. 1665 ve 1666 yıllarında kara ve denizden yapılan seferde bu iş başarılır ve Magların başlıca limanı olan Çittagong alınır.

Ayaklanmış bir İran valisine yardım 1688'de İran'ın Herat valisi ayaklanır ve Kandahar'ı kuşatır; Alemgir ona hafif tertip yardım ederse de ayaklanma İran'ca bastırılır.

Böylelikle Alemgir'in Hindistan dışında veya kenarlarında yapmış olduğu başlıca uğraşları anmış olduk.

VII. Alemgir'in Hastalığı

Alemgir kardeşlerinin teşkil ettikleri tehlikeden kurtulduktan sonra 1662 nisanında ağır surette hastalanır ve ölüm tehlikesi geçirir. O sırada büyük oğlu hapiste olduğundan bir yandan ikinci oğlu Muazzam'ın tahtı sağlamak için bazı beylerle görüştüğü, öbür yandan da bazı kimselerin Alemgir'in çocuk olan dördüncü oğlu Ekber'i tahta çıkarmak için tertiplerde bulundukları ve bütün bu hazırlıkların Şah Cihan'ı yeniden tahta çıkarmak perdesi altında yapıldığı Bernier'nin yazılarından anlaşılmaktadır (s. 123-26). Keza aynı yazara göre Alemgir, şehzâde Muazzam'a, kendisi ölecek olursa Şah Cihan'ı hapisten çıkarmak öğüdünü vermiş imiş.

Alemgir kendisini öldü sandıran uzun bir baygınlıktan ayılır ayılmaz derhal ölmediğini görsünler diye birkaç beyi çağırtır ve kullanılıp kullanılmadığını anlamak için de kız kardeşi Ruşen-Ara Beyim'e emanet etmiş olduğu büyük mühürü kapsayan keseyi istetir. İşbu kesenin ağzı daima yanında sakladığı bir mühürle mühürlü imiş.

Bernier'nin anlattığı bu olayların ne ölçüde doğru olduğunu kestirmek güçtür, ancak bunlar Gurkanlı sarayı içindeki havayı göstermeleri bakımından önemlidirler.

VIII. Alemgir'in genel ve dinî siyasasının ana çizgileri

Alemgir'in gördüğü işlere bakarak bu çizgileri şöyle belirtebiliriz:

a) Bütün Hindistan'ı bir devlet halinde birleştirmek.

b) Gurkanlı devleti içinde var olan özgür (muhtar) devletleri uygun fırsat düştükçe elden geldiği kadar ortadan kaldırmak.

c) İslâm dinini elden geldiği kadar Hindistan içinde yaymak ; Müslümanların hindulaşması olayını durdurmak ve buna mukabil Hinduların müslümanlaşması işini pek büyük çapta geliştirmek.

Aşağıda anacağımız olaylar bu üç yönü belirtecektir; ancak son yönün, yani dinî işlerin, anlaşılmasını kolaylaştırmak için şunları hatırlatmak gerekir :

Müslüman ve Hindu dinlerinin karşılıklı durumu

Bu eserin ilk cildinde (s. 351 - 359) Müslüman ve Hindu dinleri arasında yakınlaştırma doğuran bazı cereyanları anmış ve bunun din değiştirmelerini kolaylaştırdığını söylemiştik.

Bu din değiştirme işinde iki türlü âmil gözönünde tutulmalıdır.

Birinci türlü âmiller genel özdedir ve galiplerin dininden yana tesirilerini göstermektedirler: hükümet kuvvet ve nufusunun, onun sağlıyabileceği faydaların veya verebileceği cezaların tesiri, sadece galip ve fatihler dini olmanın mânevî alanda dahi bir üstünlük duygusu uyandırması, gibi.

Bunlar tâ baştanberi, Ekber'in eşitlik siyasasının onları kısmen hafifletmesine kadar, yalnız İslâm dininden yana tesir etmişlerdir.

İkinci türlü âmiller İslâm ve Hindu dinlerinin bazı özellikleriyle ilgilidir.

İslâmiyetin büyük mânevî üstünlüğü kesin tektanrıcılığıdır (Tevhid); bu, en çok aydınlar üzerinde tesirini göstermekte olup pek çok kişiyi müslümanlığa çeken bir âmildir.

Bu yönü bir yana bırakarak İslâm ve Hindu dinlerinin cahil Hindistan kütlelerine nisbeten durumunu incelersek şunları görürüz :

İslâm dininin birkaç esaslı dayanağı vardı : Kur'an ve hadis gibi; bunlardan pek uzaklaşmak "cemaat„ tan ayrılmak, yani işin sonunda İslâm dininden çıkmak demektir. Hindu dini ise dünyada var olan dinlerin belki en seyyallarından biridir, kaynak ve dayanakları ölçüsüz olarak daha çoktur, boldur ve

birkaç binyıl içine yayılmıştır; ondaki karşıtlıklar da (veya o inandan olmıyanlarca görülen karşıtlıklar) o nisbette çok ve boldur.

Bu yüzden onun birkaç binyıl içinde almış olduğu biri birinden büsbütün başka biçimlerin herbiri için kutsal kitaplarda dayanak bulmak ve her biçimin yine eski din olduğunu iddia etmek kabildir ve hep böyle yapılagelmiştir.

Dolayısiyle "Allah'a veya *Tek Mâbud*'a tapmak ve onun sevgi ve teveccühünü elde etmek için içten çalışmak yeter, başka bir şeye lüzum yoktur„ gibi kavramlara kapılan ve sayısız denecek kadar bol olan dinî önderlerin (bunların bir kısmı keramet sahibi geçinen usta hokkabaz idi) sözlerini dinliyen ve *Keramet*'lerini seyreden bilgisiz kimseler, eger Hindu iseler yine Hindu kalıyorlardı; ancak bunların vaazlarına giden birçok bilgisiz Müslüman, İslâmdan çıkma yoluna girmiş oluyorlardı.

Birçok emarelerden öyle anlaşılıyor ki Ekber Müslüman-Hindu eşitliğini kurduktan, yani hindulaşmanın bir zarar vermediği anlaşıldıktan sonra, yukarıda anılan yoldan hindulaşan müslümanlar çok olmuş ve birçok Hindu, Sih ve sair hızıptan dinî önderlerin etrafına toplanan müridler arasında pek çok da müslüman bulunmuş; özet olarak Müslüman ve Hindu dinleri arasındaki uğraş bu son dinden yana gelişir olmuştur.

Bundan başka Hindistan'a gelen Türklerin birçoğu asker veya devlet hizmetine girmek için geldiklerinden tecim ve ona benzer sair yollardan zenginleşmek işile daha az uğraşmışlar ve çocukları da o gibi göreneklere sahip olmamışlardır. Hindular ise hem büyük devlet işlerinde daha az kullanıldıklarından ekonomik işlerle daha çok meşgul olmaları, hem de „kast" dayanışmasının onlar için bu gibi işlerde bir güç kaynağı olması dolayısiyle genel olarak daha zengindirler (Büyük Müslüman beyler belki ayral). Onların bu zenginliği de dinlerinin yayılmasına az çok yaramaktadır.

Cihangir ve Şah Cihan devrine ait bazı kayıtlardan şu çıkmaktadır ki bu iki padişah, Müslümanların hatta bazen de kendi yakınlarından olan beylerin oğullarının hindulaşmasına karşı ara sıra sert ölçemler almayı gerekli bulmuşlardı [1];

[1] Bunlar hakkında Belletenin 33 üncü sayısında (ocak 1945, s. 5-6) birkaç örnek verdik.

ancak işi toptan ve devletin güvenini ilgilendiren bir sorum gibi ele almayıp bunları münferit ve dağınık olaylar addederek böyle bir şeyle karşılaşınca onu önlemek ve gerekirse ilgilileri cezalandırmakla yetinmişlerdi.

Alemgir ise bu işi esaslı bir biçimde ele alacaktır.

O, Ekber'den yüzyıl kadar sonra, iş mantıkî sonucuna kadar götürülerek muhakeme edilirse Hindistan'daki Müslüman azlığını Hindu çokluğu içinde eritmeye varabilecek bir cereyanı, her ne bahasına olursa olsun, belki Hinduları toptan devlete düşman etmeyi dahi göze alarak (ki işi öyle almadığını gördük ve göreceğiz) durdurmaya ve aksi cereyanı, yani müslümanlaşma cereyanını büyük ölçüde canlandırmaya kalkışacaktır. Şu da derhal söylenilmelidir ki O, din değiştirmek için o devirde Avrupa'da hâlâ yapılageldiği gibi adam öldürmek veya işkence kullanmak gibi yollara girmiyecektir.

Âlemgir'in ölçemleri

Onun bu amaçla aldığı başlıca ölçemleri şöyle toplıyabiliriz :

a) Müslümanları hindulaştırmaya çalışanları yıldırmak, hapsetmek ve pek nadiren öldürtmek.

b) Böyle bir olay karşısında veya bunu bahane ederek mabet yıktırmak.

Bu iki yönle ilgili olayları tarih sırasiyle göreceğiz. Zamanın kaynakları bu yoldaki ölçemleri saldırgal değil savgal (tedafuî) özde göstermektedir ; bunlar üzerinde de ilerde ayrıca duracağız.

c) İslâmı kabul eden Hinduların itibarını artıracak ve onların durumunu yükseltecek hareketlerde ve yardımlarda bulunmak.

Âlemgir bazan bu gibilere kendisi " Kelime-i Şahadet „ i öğretir, hil'at ve armağanlar verir, müslüman adları takar ve onları propaganda için fillere bindirtip sokaklarda gezdirtirdi ; çok kere bu gibilere en aşağı 4 ana (rupi'nin dörtte biri eder) gündelik verilirdi. Genel olarak taşrada müslümanlaşan Hindulara sünnet edildikten sonra bir hil'at ve bir aylık geçinecek para verilirdi.

d) Müslümanların çalımını artırmak ve Hindularınkini kırmak için, Racputlar ayral, Hinduların silâh taşımaları, file

ve Turan, Arap ve Irak atlarına binmeleri, palkı (tahtırevan) ile gezmeleri yasak edilir (1695). Ordudaki Hinduların, Müslüman hizmetçi kullanmaları da yasak edilir (1694). Gitgide Müslüman işyarların bir Hindu işyarının buyruğu altında bulunmaları uygunsuz ve acayip görülür.

e) 1671'de bir kısım işlerdeki Hindu işyarlar işden çıkarılıp yerlerine Müslümanlar geçirilir; az sonra, yeter sayıda işyar bulunmadığı için olacak, o yerlerde yarı yarıya Müslüman ve Hindu kullanılmasına karar verilir.

e) "Mahsul„ adı verilen ve kentlere satılmak için getirilen mallardan alınan verginin Müslüman tecimlerden alınmamasına karar verilir (1665). Daha sonra bu vergi Müslümanlar'dan % 2,5 ve Hindular'dan % 5 olarak alınır.

f) Ekber'in 1564'de kaldırmış olduğu cizye 1679'da yeniden konulur, bunun en çok islâmlaştırma amaciyle yapıldığı devrin eserlerinden ve Alemgir'e atfedilen sözlerden anlaşılmaktadır.

Bu bakımdan başarı sağlanıldığı (yapılan işin doğru veya yanlışlığı ayrı tutulmak şartiyle) o zamanın yazılarında görülmektedir.

Manucci (II, 234 ve IV, 117) şöyle demektedir:

Cizyeyi "ödeyemiyen birçok Hindu, tahsildarların baskı ve hakaretinden kurtulmak için Müslüman oldu„. "Evrengzib bu gibi baskılarla işbu Hinduların islâm dinine gireceklerine seviniyordu„.

Bütün bu ölçemler, bazı Batı ve Hindistan tarihçilerinin yazdıkları gibi kör bir taassuptan doğma değildi; Alemgir kendi düşüncesine göre, Müslümanların hindulaşmasını önlemek, Hinduların geniş ölçüde Müslümanlaşmasını sağlamak ve devletin temeli sayılan müslüman unsurunu çoğaltmak amacını güdüyordu, yani, doğru veya yanlış, bunlar birer siyasal ölçemdi. Alemgir'in kör bir mutaassıp olmadığını daha yukarda ayrıntılı olarak göstermiştik.

Elde edilen sonuçlar

Alemgir'in işbu müslümanlaştırma siyasasında ne gibi bir sonuç elde ettiği, yani ne ölçüde Hinduları müslümanlaştırdığı üzerinde bir şey söylemek güçtür. 1641-1666 yılları arasında Hindistan'da beş

kere gezi yapmış olan Tavernier (c. I. s. 409) 1 Müslümana karşı 5-6 Hindu bulunduğunu yazar. 1931 sayımı ise 1 Müslümana karşı 3 Hindu gösterir. Tavernier'nin verdiği sayının sırf takribî olduğu ve bugünkü anlayışa uygun hiçbir esaslı incelemeye dayanmadığı, genel olarak da Müslümanların Hindu-lar'dan çabuk çoğaldıkları bilinmekle birlikte yine bu iki nisbet arasında önemli bir fark vardır. Bu fark, her ne ölçüde gerçek ise, en çok Âlemgir'in ölçemlerinin sonucu sayılmalıdır.

Bu yönleri tesbit ettikten sonra Alemgir'in Hindistan içindeki siyasasına geçecek ve sırasiyle yukarıdaki konularla ilgili davranışlarını belirteceğiz.

IX. Bazı küçük seferler

Alemgir'in padişahlığı ile sonuçlanan şehzade savaşları birçok raca ve yerli başbuğu merkezi tanımamaya veya ona aldırış etmemeye kışkırtmıştı.

Bunlardan Bikanir racası Raokaran'a karşı 1660'da bir ordu gönderilir, raca boyun eğer ve 3000 kişi komutanı yapılır.

Bundelkent (Allahabad güneyi) racalarından Çampat Rai uzun kovalamalardan sonra tutsak edilmemek için kendini öldürür (1661), oğlu Çatra Sal o sırada Gurkanlı hizmetine alınırsa da on yıl kadar sonra ayaklanır ve devletin başına epi gaile çıkarır.

Bihar'ın güneyindeki Palamau ülke ve kentine karşı 1660 da sefer açılır ve ülke birkaç yıl süren vuruşmalardan sonra alınır.

Daha ufak ölçüde ayaklanmalar ve ortaya çıkan düzmece Dara - Şükûh ve Şüca'lar üzerinde ayrıca durmayacağız.

X. Sıvacı'ya karşı sefer

Dekken'in durumu

Şehzade Evrengzib kardeşleriyle taht savaşına girişmek üzere 1657'de Dekken'den çekildikten sonra Gülkende ve Bicapur devletleri onunla 1656 ve 1657'de yapmış oldukları antlaşmaları tıpkı

tıpkısına uygunlamaya pek önem vermemişlerdi; bunu Şah Cihan devri anılırken görmüştük.

Gurkanlı şehzâdeleri arasındaki savaş sırasında Bicapur devleti Sıvacı işini bitirmek ister; önce onun babası Şahcı'ya oğlunu yola getirmesini ve cezalandırmasını söyler; Şahcı ise bunu yapacak güçde olmadığını bildirip oğlunu reddeder ve onun cezalandırılması işini Bicapur devletine bırakır; O da 1659'da Sıvacı'ya karşı Efdal Han'ın komutasında sayısı 10,000 atlıya varan bir ordu gönderir. Sıvacı kendini bu ordu ile çarpışacak güçde görmez ve bir anlaşmaya varmak için konuşmalar başlar. Sıvacı'nın Efdal Hanla görüşmesi kararlaştırılır, her iki kişi buluşma yerine silâhsız ve yanlarında bir iki adamı olarak gelecekti. Sıvacı elbisesi altında zırh giymiş ve silâh gizlemiş olarak gelir ve Efdal Hanı öldürür; ordusu da ona göre hazırlanmış olduğundan Bicapur ordusuna başarı ile saldırıp onu dağıtır [1].

Bu başarıdan sonra Sıvacı Güney Konkan'da ve Kolapor bölgesinde birçok yeri ele geçirir ve bir Bicapur ordusunu bozar. Pankala kurganı da onun eline geçmiştir.

Sıvacı'ya karşı Gurkanlı - Âdilşahlı bağlaşması

Temmuz 1659'da Alemgir, dayısı Şayeste Han'ı Dekken subedarı yapmış ve ona ilk görev olarak Sıvacı'nın işini bitirmeyi vermişti. Şayeste Han'ın buyruğu altında, 10,000 Racputla birlikte, adı birkaç defa geçen Maharaca Cesvent Sing de vardı.

[1] Sıvacı, Hindu ulusseverlerince ulusal kahraman sayıldığı için onun bu çirkin hareketi çok tevile çalışılmıştır. Bu iş üzerindeki tartışmalar için Belleten s. 33 (ocak 1945) de s. 44 - 45 e ve oradaki haşiyeye bakmalı. Bazı Hint ulusseverleri ve bunlar arasında ünlü Taylak (Tilak) bilâkis Sıvacı'nın yaptığını beğendiklerini yazmışlardır. Tamamı yukarıda anılan Belleten nüshasında görülecek olan onun demecinin bu işle ilgili kısmının bir parçası aşağıya konulmuştur «Efdal Han'ın öldürülmesi işinde bundan fazla araştırmalar yapmak faydasızdır. Sıvacı'nın cinayeti önceden düşünerek tasarlamış ve işlemiş olduğunu da kabul edelim. Gördüğü iş eyi miydi, kötü mü? bu soruya ceza kanunu, Manu kanunları (Hind dini kanunları) veya Batı ve Doğuda kurulmuş ahlâk esaslarına göre karşılık verilemez. Cemiyeti bağlıyan kanunlar sizler ve benim gibi halk için yapılmıştır.... Büyük adamlar alelâde ahlakî esasların üstündedirler.»

Şayeste Han kuzeyden ve Ali Âdilşah güneyden Sıvacı'ya karşı yürürler ve 1660 yılında birincisi bir sürü kurganı düşürüp ve çete savaşı yapan Sıvacı'nın birliklerini bozup mayıs ayında Puna kentini ve ağustosta çok güçlü olan Çakan kurganını alır. Aynı sıralarda Ali Âdilşah II de Pankala kurganını geri alır.

Puna baskını

Sıvacı, üzerine saldıran kuvvetlerle boy ölçüşecek gücde değildi; O, Konkan bölgesinin son derece çetinliğinden faydalanarak yalnız çete savaşı yapabilirdi. Ancak O, pek cüretli bir iki baskınla manevî nüfuzunu yok olmaktan kurtarıp ününü arttırmak ve pek çok da para ele geçirmek çaresini bulur. Sıvacı, 1663'de ramazan ayında bir gece, hile ile Şayeste Han'ın karargâhının bulunduğu Puna kentine birkaç yüz kişi ile sokulur ve sahurdan sonra her kes uykuda iken onun harem dairesini basar; kendisini ve iki oğlunu yaralar ve biri yine Şayeste Hanın oğlu olmak üzere, erkek kadın, birkaç kişiyi öldürdükten, daha birkaç kişiyi yaraladıktan sonra çekilip gider. Esas bakımından bir şey ifade etmiyen bu olay, o bölgede olaganüstü bir tesir yapar ve Sıvacı'nın bir sürü yenilgisini unutturur (nisan 1663).

Şayeste Han geri çağrılıp Alemgir'in huzuruna kabul edilmeden Bengal'a subedar yapılır. Orada korsanlara karşı yapmış olduğu başarılı seferi yukarda gördük.

İlk Surat baskını

1664 yılının ilk günlerinde Sıvacı baskınla Surat limanına girer; ona kafa tutacak gücde olmayan oradaki kuvvet kurgana çekilir. Maratalar kentin büyük bir kısmını yakar ve yağma ederler; on milyon rupi değerinde olca alır ve bir Gurkanlı kuvvetinin yaklaşması üzerine çekilirler. İngiliz ve Felemenkliler kendi tecim bölgelerini korumuşlardı.

Dekken'e yeniden kuvvet gönderilmesi

Şayeste Han Dekken'den alındıktan sonra Alemgir oraya ikinci oğlu şehzade Muazzam'ı göndermişti; bu kişi av ve eğlence ile vakit geçirir. Sıvacı da yağmur mevsiminin ortasında bir baskınla Ahmednagar kentine girip orayı yağma eder.

1664'de Alemgir, oğlunun maiyetinde bulunmak, fakat gerçekten Dekken ordusuna komuta etmek üzere Amber racası Cay Sing'i gönderir; az sonra bütün yetkiler ona verilecek ve şehzade Muazzam geri çağrılacaktır. Arada Cesvent Sing de geri çağrılmıştı.

Cay Sing, Bicapur devleti, Konkan'ın bazı derebeyleri ve o kıyılardaki Avrupa limanları başkanlariyle anlaşmış veya dost olarak Sıvacı'yı sıkıştırmaya koyulur. Başarılı birkaç çarpışmadan sonra 1665 ilkbaharında Sıvacı'nın başlıca beylerinin soy soplarının bulunduğu çok güçlü Purandar kurganını kuşatır ve onun alt kısmını alır. Bunun üzerine her yönden sıkışmış bulunan Sıvacı, Cay Sing'i görmek ister ve kendisine güvenle gelebileceği inançlanınca gelir; Cay Sing, onu karşılamıya gönderdiği bir adamla, ona: eğer devlete tâbi olmak ve elindeki bütün kurganları teslim etmek için geliyorsa, gelebileceğini, yoksa geri dönmesinin daha iyi olacağını ve bütün ülke ve kurganlarının fethedileceğini söyletir. Sıvacı da karşılık olarak: huzura geldim, kulluk ve devletseverlik neyi gerektiriyorsa onu yapacağım, der; o sırada çok sıkıştırılan Purandar kurganı da verinir.

Barış

Haziran 1665'de yapılan Purandar barışına göre Sıvacı, elindeki 35 kurganın 23 ünü Gurkanlı devletine teslim etmeyi üstenir; bunların hâkim oldukları arazinin yıllık geliri bir milyon hun, yani 500,000 altın lira kadardır; kendisine kalan kurganların az önemli olan arazisi ancak 100.000 hun getirmektedir; oğlu Sambuci'nin 5000 kişi komutanı sıfatiyle Alemgir'in hizmetine girmesi de kararlaştırılır[1].

Bundan ayrı olarak Sıvacı'nın bir dileği biçiminde şöyle bir anlaşmaya da varılır;

O sırada Âdilşahlar devletine ait olup Konkan bölgesinde bulunan ve yıllık gelirleri 900,000 hun'u aşan bazı yerler, Sıvacı tarafından fethedilir ve Âdilşahlar devleti Alemgir'in eline geçtikten sonra dahi bu yerlerin Sıvacı'da bırakılacağı kendisine verilecek bir fermanla üstenilirse o, 13 yılda ayrıca dört milyon hun ödemeyi kabul eder[2].

[1] Alemgirnâme 902-905.
[2] Serkar, III, 78.

Purandar barışından az sonra Cay Sing Âdilşahlar'a karşı savaşa başlayınca Sıvacı ona kendi oğlunun komutası altında yardımcı birlik olarak 2000 atlı ve 7000 yaya asker gönderir.

XI. Âdilşahlar'la savaş

Savaş sebepleri Şah Cihan devrinde 1657'de şehzâde Evrengzib'in Âdilşahlar'la yapmış olduğu barışın tam uygulanılmamış olduğunu yukarda görmüştük; verilecek paralar tam verilmemişti ve Parenda kurganı da teslim edilmemişti. Gurkanlı'lar 1660 eylülünde orasını ele geçirmişlerdiyse de bunu Âdilşahlar devleti teslim etmiş olmayıp kurganın komutanı bazı vaad ve para karşılığında kendi hesabına bu işi yapmıştı.

Sıvacı'ya karşı yapılan savaşta da Gurkanlı'lar Âdilşahlar'dan gerçekten bir yardım görmediklerinden, bilâkis onların el altından Marata başbuğuna yardım etmiş olduklarından sızlanmakta idiler.

Tabiî bunlar hep bahane idi; Âlemgir bütün Dekken'i fethetmek isteğini gerçekleştirmek için uygun zamanın geldiğini inandığından bu sebepleri birer koz olarak kullanmaya kalkışmıştı.

Savaş hazırlıkları Bir yandan Âdilşahlar devletine karşı askerî hazırlıklar yapılırken, öbür yandan Bicapur beylerinin birçoğu, para ve Gurkanlı hizmetinde önemli mevki vaadiyle, el altından kazanılır.

Savaş Kasım 1665'de Gurkanlı ordusu Purandar kurganından Bicapur'a doğru ilerler; başlangıçta önemli bir karşı koyma olmaz ve birçok Âdilşahlı kurganı korkudan veya komutanları kazanıldığı için Gurkanlı'lara verinir. Âdilşah, başlıca kuvvetlerini başkenti dolaylarına çekmiş ve ilerleyen düşmana karşı çete savaşı yaptırmıya koyulmuştu. Bundan başka başkentinin etrafında on kilometrelik bir alanda herşeyi yıkmış ve yok etmiş, kuyuları doldurmuş ve iki büyük su haznesini kurutmuştu.

Cay Sing, Bicapur'a yaklaşınca orayı bir baskınla alamıyacağını anlar; Âdilşahlar ordusuna karşı birkaç başarı sağ-

lamış olmakla birlikte uzun bir kuşatmaya ne gücünün, ne de elindeki savaş gereçlerinin yetmiyeceğini anlar, bundan başka bir Gülkende ordusu da Bicapur'un yardımına gelmekte idi. Dolayısiyle Cay Sing çekilmeye karar verir (1666 başı) ve bu işi çok güçlük ve sıkıntı içinde yapar. Âdilşahlar'ın ordusu onun arkasını bırakmamakta ve biteviye gerilerini vurmakta idi.

Sıvacı'ya karşı kazanılan savaştan ve onun doğurduğu yorgunluktan sonra işbu Bicapur seferine derhal ve maddî hazırlıklar eksik olarak girişmenin büyük br yanlış olduğu şüphesizdir. Cay Sing'in Âdilşahlı beyleri para ile satın alma siyasası da çok pahalıya mal olmuştu.

O, 1667'de geri çağrılır ve yolda ölür; yerine yine şehzade Muazzam gönderilir.

XII. Sıvacı'nın Agra'ya gitmesi ve oradan kaçması

Sıvacı, Bicapur'a karşı yapılmış olan seferde bir ara Cay Sing ordusunda bulunmuştu. Çekiliş sırasında Cay Sing ona birçok ümitler vererek onu Agra'ya Alemgir'in yanına gitmeye kandırır. Mayıs 1666'da O, Agra'ya varır. Cay Sing'in başkentte bulunan oğlu Ram Sing ona bir kötülük edilmeyeceğine kefil olmuştu.

Âlemgir'in 50 inci doğum günündeki (hicrî yılı hesabiyle) tören sırasında Sıvacı da "görünüş„ de (huzura çıkmak) bulunur; Alemgir ona iltifat eder ve 5000 kişi komutanları arasında kendisine yer verilmesine işaret eder. Sıvacı'nın yedi yaşındaki oğlu ve bir adamı da bu sırada olduğundan O, bunu bir hakaret addeder ve gürültü çıkarır, sonra bayılır; Alemgir dışarı götürülüp yüzüne gülsuyu serpilmesini ve tedavi edilmesini buyurur; Sıvacı bundan sonraki günlerde hep aldatıldığı yolunda sızlanmalarda bulunur; bunları öğrenen Âlemgir bundan böyle "görünüş devletinden mahrum„ olmasını [1] ve bulunduğu yerden dışarı çıkmamasını buyurur ve kendisine yapıldığını ve tutulmadığını biteviye söyleyip durduğu vaatlerin ne olduğunu Cay Sing'den yazı ile sorar.

1666 yazında Sıvacı bir hile ile Agra'dan kaçar ve bu yılın sonunda ülkesine dönmüş bulunur.

[1] Alemgirnâme 969

O sırada Gurkanlı devleti bir yandan Âdilşahlara karşı yapılan seferdeki başarısızlığın doğurduğu güçlükler, öbür yandan da Safevilerin istilâ tehdidi karşısında bulunulmakta idi ve devletin başlıca kuvvetleri kuzeyde toplanmıştı ; dolayısiyle Sıvacı'ya karşı bir tedbir alınılmaz. II inci Şah Abbas'ın ölümü Safevî tehlikesini, eğer gerçekten mevcut idiyse, ortadan kaldırırsa da 1667 ilkbaharında Pişaver dolaylarında büyük Yusufzaî Afgan oymağının ayaklanması önemli bir orduyu oralarda tutar ve Sıvacı'ya karşı sefer yapılmasını yine geciktirir.

Cay Sing'in oğlu Ram Sing, Sıvacı'nın kaçmasından suçlu görülmüştü ; bu da Cay Sing'in Dekken ordusu komutanlığından azline tesir etmişti.

Sıvacı ise biteviye af diler, 1668'de onunla yeniden barış yapılır ve kendisinin raca unvanı tanılır.

Âlemgir devrinin bu ilk Dekken seferlerinin sonucu şöyle toplanılabilir: Sıvacı ve onun Marataları yenilmiş ve az çok sinmiş bir duruma getirilmişdirler ; Âdilşah ve Kutupşahlar ise Gurkanlılara karşı boynu bükük durumdan az çok çıkmışlardır.

XIII. Âlemgir'in mâbet yıkma buyruğu

Alemgir 1667 sonbaharında, belki Müslümanların tecim işleriyle daha çok ilgilenmelerini sağlamak için ve her halde onları tecim işlerinde üstün bir duruma geçirmek amaciyle, yukarıda anmış olduğumuz gibi onları, tecimerlerden alınan bir vergiden istisna etmiş ve az sonra da bu vergiyi onlardan yarı nisbette almaya karar vermişti.

1669 ilkbaharında O, Müslümanların hindulaşmasını durdurma işini esaslı olarak ele almak ister. Measır-ı Alemgirî 1079 (1669) olayları arasında şunu yazar (s. 81):

"Dinperver pâdişah'a arzolundu ki Tette, Multan ve hele Benares'de batalet nişan (boşluk ve yanlışlık onların nişanı olan) Brahmanlar mukarrer medreselerde batıl (boş ve yalan) kitapleri okutmakla meşguldurlar ve Hindu ve Müslümandan ragıp ve talipler uzun mesafeler katederek uğursuz (şum) ilimleri tahsil için bu yolu kısır cemaatin yanına gelmektedirler. *Bütün subelerin (vilâyet) başlarındakilere islâm-nizam hükümler gönderildi ki dinsizlerin (Hinduların) medrese ve mâbetlerini yıksın-*

lar (desthoşu inhidam sazend) ve onların (o küfür Ayinan'ın) ders ve tedrislerini ve dinî âyinlerini kuvvetli bir biçimde durdursunlar.,,

Bu yazıda anılan üç kentten birinin Sint, öbürünün Batı Pencap ve üçüncüsünün Gence ovasında oluşuna bakılırsa Müslümanları hindulaştırma propagandasının bütün Kuzey Hindistan'a yayık olduğu anlaşılır.

Measır-ı Alemgirî, Alemgir'in ölümünden birkaç yıl sonra resmî belgelere dayanılarak yazılmış olduğundan hindulaştırma işinin uydurma veya yalandan bir bahane olduğunu iddia etmek yersizdir.

Ancak şu denilebilir ki, toptan mâbet yıkma sözü bir şişirmedir ve bir yandan, yazar bakımından "pâdişah-ı dinpenah,,ı övmek amacını güttüğü gibi öbür yandan, Âlemgir bakımından da, hindulaştırıcıları ürkütme amacını gütmüş olabilir.

Özet olarak denilebilir ki Alemgir, doğru veya yanlış düşüncelere kapılarak veyahut işi aşırı ileri götürerek, Müslümanlığı korumak ve devletin temeli saydığı Müslüman unsurun azalmasını önlemek için anılan ölçemi almıştır. Ancak birtakım tarihçiler onu yok yere ve durup dururken kör bir taassupun tesiri altında davranmış göstermek için eserlerine yukarıda metni görülen buyruğun yalnız bizce imlenilmiş olan ikinci kısmını koymakta ve Hindu tahrikini kapsayan ilk kısmını hiç anmamaktadırlar (Serkar III, 282; Cambridge, IV, 241; İşvari Prasad, 681).

Genci-Erşed-î gibi az tanınmış bir eser ise Benares'de-ki Hinduluğun kutsal kentlerinin en önemlilerinden biridir - bu mâbet yıkma işinin Hindu taassubu yüzünden başlamış olduğunu göstermektedir. Ondaki yazı aşağıya konulmuştur [1]:

"*Kâfirler* (Hindular) yapılmakta olan (Benares'te) bir camii yıkarlar ve bu işte çalışanları yaralarlar. Bu haberler Şah Yasine varınca o Mandvaya'dan Benares'e gelir ve Müslüman dokumacıları toplıyarak büyük mâbedi yıkar. Esnaftan olan bir Seyyid, Abdül-Resul adında biri ile anlaşarak Benares'te bir cami yapmayı kararlaştırır ve temeller atılır; onun yapıldığı alana yakın bir yerde bir mâbet vardı ve ona bağlı

[1] Şarma s. 173 den alınmıştır.

birçok evde Racputlar bulunmakta idi. *Kâfirler* orada bir çami yapılmasının uygun olmadığına ve onun yıkılması gerektiğine karar verirler. Gece camiin duvarlarının yıkılmış olduğu görülür, gündüz onlar yine yükseltirlir; bu 3-4 kere böyle olur; sonra Seyyid bir köşeye saklanır, gece olunca *Kâfirler* kötü işlerini görmeye gelirler. Abdül-Resul (onların geldiklerine dair) işaret verince *Kâfirler*, Müslümanlarla vuruşmaya koyulurlar ve Seyyid, Racputlar tarafından yaralanır; bunlar olurken komşu müslümanlar yetişir ve *kâfirler* kaçışırlar. Yaralı Müslümanlar Şah Yasin'e götürülünce o İslam'ın öcünü almak ister; O camiye gelince halk da yakın yerlerden oraya toplanır. Görünüşte işyarlar o evliya ile birlik olmak isteğinde idiler ancak gerçekten (yakınında cami yapılmak istenilen) mâbedi yaptırmış olan Racan'ın Padişah'ın adamlarından olması dolayısile ondan çekinmekte idiler. Bu böyle olmakla birlikte Şah Yasin kılıcı çekip *Cihat* a koyulur. İşyarlar ona haber yollayıp padişahın izni olmadan böyle önemli bir işe girişmenin doğru olmıyacağını bildirirler. Şah Yasin aldırış etmeden taş yağmuru altında Çav Hamba pazarına varıncaya kadar ilerler... kapılar zorlanırlar, putlar yerlere atılır; dokumacılar ve öbür müslümanlar 500 kadar mâbet yıkarlar. Beni Madho mâbedini de yıkmak isterlerse de sokaklar kesilmiş olduğundan bundan vazgeçerler.„

Yukarıda adı geçen üç yeni eserde ise bu gibi olaylar, yani Hinduların da camilere saldırmaları, hiç anılmamaktadır.

Tarihi pek belli olmıyan ancak Hâfî Han'ın, az aşağıda görülecek anlatışına göre (Âlemgir'in Ucceyn dolaylarında bulunması ve Jat ayaklanması zamanına rastlanması), 1685-1686 yıllarına doğru çıkarılmış olması gereken bir buyruk ta birtakım Sih mâbetlerinin yıkılmasına aittir. Müntehab-ül-Lübab'ın yazışı olduğu gibi aşağıdadır (II, 651):

"Ecin (Ucceyn) sınırına (serhaddine) vardıklarında (Âlemgir), Dar-ül-Hilâfe (Agra) ve Pencap nahiyelerinin etrafında *Guru* (Sihlerin dinî önderlerine verilen ad) fırkasının (taifesinin) ayaklanması (fesadı) haberi gelir... Kötü işli ve Zendavesta'ya tapan (zeydepus) bir *kâfirler* takımı vardır ki, onlara Guru derler ve daha çok onlara Sih denir; onların önderleri (pişva) *Fakir* elbisesiyle Lahor yakınında oturur; öteden beri her ünlü

kentte ve kalabalık yerde bir mâbet yapmış ve adamlarından bir *Fakir*'i oraya naip olarak koymuştur, ta ki ona inananlardan biri — o dalâlette bulunan taife ki daha önce Pencap'ın Catları ve Ketri'lerinden ve diğer rezil *kâfir* kavimlerden idiler — işbu mâbede sadaka ve armağan (nezir ve niyaz) da bulunursa bunları toplasın, kendine zarurî olan parayı alıkoysun ve üstünü sadakatle kendisine yollasın. Huld-Mekân (eser Âlemgir öldükten sonra yazılmıştır). *Bunu öğrenince bu kötü özlünün naiplerinin dışarı çıkarılmasını ve işbu kâfirlerın mâbetlerinin yıkılmasını buyururlar„.*

Burada da görüldüğü gibi Alemgir'in durumu savgaldır; O, kendisine karşı ayaklanmalar tertip eden birinin bu ayaklanmaları beslemek için para tedarik etmesini önlemek amaciyle mâbetleri yıktırma buyruğunu vermiştir. Bu işte aşırı ileri gittiği iddia edilirse de bazı tarihçiler yukarıdaki yazının yalnız sonundaki cümleyi (tarafımızdan imlenilmiş kısım) almakta ve Alemgir'i durup dururken kör bir taassuba kapılmış olmakla suçlandırmaktadırlar (Bak. Serkar III, 313, h. 1 ve Cambridge IV, 245).

İlk mâbet tahribi buyruğundan 16 - 17 yıl sonra çıkmış olan bu son buyruğu burada anmamızın bir sebebi de, 1669 buyruğu üzerine bütün mâbetlerin yıkılmamış olduğunu göstermektir. Buyruklarda görülen "bütün mâbetlerin„ tahribi yolundaki sözler, az önce de demiş olduğumuz gibi daha çok tesir yapmak için kullanılmış cümleler sayılmalıdır.

Bu mâbet yıkma işiyle doğrudan doğruya ilgili veya ondan doğma büyük çapta ayaklanmalar olmaz; Hinduluğun seyyallığı, kast'lara ayrılmış bulunması, za'fı ve pek çok Hindu'nun ancak belirli bir veya birkaç mâbede büyük kutsallık atfedip ötekilere pek ilgi göstermemesi bu sebeplerin başında gelir.

Bu gibi işlerle ilgili sayılabilecek bir ayaklanma 1669'da Hinduluğun en kutsal kentlerinden biri olan Matura'da görülür; ayaklananlar en çok Cat'lardır. Matura'da eski bir mâbedin yıkıntıları üzerine bir çami yaptırmış ve daha önce Dara-Şükûh'ca oradaki bir mâbede armağan edilmiş olan bir taş parmaklığı oradan almış olan fevcdar'ın (kaymakam) Hindular

tarafından öldürülmesi ayaklanmaya önem kazandırır. Ayaklanma çok geçmeden bastırılır.

Bu olay ve Benares'de yukarda anılan olaylar bir yandan da şunu göstermektedir ki, Hinduların mutaassıp kısmı kutsal saydıkları kentlerde cami yapılmasını önlemek için ayaklanma ve vuruşmayı göze almaktadırlar ve onların taassubu her halde Alemgir'inkinden az değildir.

1672'de Satnami denilen bir dinî hizbin ayaklanması (Delhi batısında Narnol dolayları) bir askerle bunlardan biri arasında şahsî bir kavgadan doğarsa da çok büyür ve epey kan aktıktan sonra ezilir.

1675 yılında Sihler'in önderi (Guru) olan Teg Bahadur, Siyeri Müteehhirine göre (I. 112-Cunningham, 64, h. 2) yağmacılığı dolayısile, Sih geleneklerine göre de Alemgir'in mâbed yıkma ve Hinduları islâmlaştırma siyasasına karşı koyduğu için Delhi'ye çağrılır ve orada öldürülür. Yine sih geleneklerine göre ona bundan önce işkence edilmiş, Müslüman olması veya dinî önderliğini ispat edecek bir mucize yapması kendisinden istenilmiş, o da bir yazı yazıp boynuna asacağını ve bunu yapınca kılıcın boynunu kesemiyeceğini söylemiş imiş, bu iş denenince tabii kafası uçmuş, kâğıtta açılıp okununca: "başverir sır vermem„ yazısı çıkmıştır (Cunningham 65).

O öldürüldükten sonra oğlu Guru Govind Sing, Sihlerin teşkilâtını daha mazbut kılar ve daha çok askerileştirir, komşu racalarla ve Gurkanlılarla türlü tali'li çarpışmaları olur; sonda O pek sıkışık ve kötü bir duruma düşecek, adamlarının pek çoğu kendisini bırakacak ve Alemgir'in çağrısı üzerine Dekken'e giderken yolda onun ölümünü öğrenecektir (1707). Sihlerin Alemgir'e çıkardıkları gaileler pek önemli sayılamaz (bak. Cunningham s. 78-81). Sihler'e ait olaylar daha ayrıntılı olarak aşağıda anılacaktır.

Genel olarak denilebilir ki, Alemgir'in taassup kokusu veren işleri zamanın herhangi bir hükümdarının ve herhalde müslüman bir hükümdarının aynı şartlar içinde yapacağının en hafifi sayılabilir ve onun bu davranışları "Nant buyruğunu„ ortadan kaldırıp protestanlara karşı bu kadar zulmeden çağdaşı Fransa kıralı XIV üncü Lui'ninkinden oldukça daha az serttir.

Şu da gözönünde tululmalıdır ki, 1669 buyruğu Alemgir'in Hindu mâbet ve medreselerinin yıkılması hakkındaki ilk genel buyruğudur ve saltanatının onikinci yılında yapılmıştır. Bundan önceki tedbirler muayyen bazı mâbetlere ve daha çok izinsiz yeni yapılmış mâbetlere aittir; yukarıda verdiğimiz ve aşağıda vereceiğimiz kanıtlara bakılınca şu da muhakkaktır ki, pek çok mâbet yıkılmış olmakla birlikte iş mahdut kalmış ve bütün Hindistan mâbetleri yıkılmamıştır.

XIV. Afgan bölgesinde ayaklanma

1672'de Afridiler başta olmak üzere birçok Afgan oymağı ayaklanır; başlangıçta, mahallinde bulunanların işi iyi tutmamalarının da tesiriyle, olay çok büyür, önem kazanır ve çok çetin çarpışmaları gerektirir; dağlık bölgede bir iki defa Türk orduları pek kötü duruma düşer ve ezilirler; 1674'de Âlemgir'in kendisi de Afgan bölgesine gelir ve 1675-6'da ortalık düzelir. Bu savaşlarda Ağır Han adında bir komutan kahramanlığiyle çok ün kazanmış ve onun şerefine bir "Ağırnâmè„ yazılmıştır (M. L. II, 243).

XV. Maratalar ve ülkeleri

18 nci yüzyılın bir kısmında Maratalar Hindistan'ın en önemli ulusu olacaklardır. Bu bakımdan onlar hakkında bazı bilgi vermeyi gerekli buluyoruz.

Ülke Marabatlar, Narbada ve Taptı ırmakları arasındaki Satpura dağ zincirinin güneyinde, Godavari'nin kuzey kolu olan Veynganga ırmağıyle Dekken'in batı kıyısı arasında kalan bölgede dağınık olarak oturan bir ulustur; İskit - Dravit ırk veya tipindendirler (Bk. c. I, s. 5). Ancak en toplu bulundukları yer Konkan kıyısıdır (Batı Gat dağlarının Goa kuzeyindeki kısmı). Hele bu son bölgenin sarplığı ve ikliminin sağlamlığı onları genel olarak Dekken halkından daha vuruşkan yapmış ve onlara kalabalık bulundukları işbu Konkan bölgesini yabancı istilâcılara karşı kolay savunmak imkânını vermiştir. Bu bölge bir zamanlar Maharastra adını taşırdı.

Dinî tesirler

Gerek bu ciltte (s. 76-77), gerekse ilk ciltte (s. 351-359) Hindu acununda doğmuş olan yeni dinî cereyanlar anılmıştı. Bu cereyanlar, "Bakti„ kavramı, yukarı veya aşağı sayılan bir "Kast„tan da olsa mâbuda tapan herkesin onun lûtfunu elde edebileceği düşününce ve inanları, Maratalar arasında çok yayık bulunuyordu, bu da "Kast„ ayrı gayrılıklarının gevşeyip ulusal birliğin gerçekleşmesine yolaçmıştır.

Bu yolda propaganda yapan ve hem dinî önder, hem de destancı şair olanların en ünlüleri arasında Tukaran'ı (1568—1649) ve Sıvacı'nın " Guru „ su (dinî önder) Ramdas'ı (1608—1682) anmak gerekir. Bu son kişi Das - Bodh adlı eserinde, bu dinî düşünce ve cereyanları siyasal bir kalıba sokmakta ve ulusal birliğin kurulması ve yayılması için çalışmak gerektiği yolunda öğüler vermektedir.

Sıvacı ise arasıra dinî " veed „ emareleri göstermekte, Hinduluğun mâbutlarca seçilmiş kahramanı rolünü oynamak istemekte ve belki kendisi de bunun için dünyaya geldiğine inanmakta idi. Duff, Marata yazmalarını çok kullanarak ortaya koyduğu Mahratta'lar tarihinde (c. I, s. 215—216) Sıvacı'nın ilerde anacağımız Karnatik seferine giderken Purvuttum mâbedine girdiğini bildirdikten sonra şöyle der :

" Sonda (Sıvacı) o derece çoştu ki, kılıcını çekip kendini mâbuda kurban etmek istedi. Ancak, iddia edildiğine göre, o anda dişi mâbut Bovani'nin doğrudan doğruya işe karışmasiyle kurtarıldı ; bu vesile ile ve işbu mâbudun ilhamiyle Sıvacı, pek çok olan kehanetlerinden birini o sırada yaptı. Mâbut onun (Sıvacı'nın) ağziyle kendisinin (Sıvacı'nın) Hindu dinine daha çok büyük hizmetlerde bulunmak için dünyada kalmasının gerektiğini söyledi ve Karnatik'de hemen o sırada yapılacak pek parlak fütuhatı bildirdi„.

Bu yazı Maratalar'ın ve başbuğları Sıvacı'nın nasıl bir dinî coşkunluk içinde savaştıklarını açıkca göstermektedir.

Sıvacı'dan önce Maratalar'ın durumu

O devreye kadar Maratalar en çok Bicapur ve Gülkende devletlerinde askerî ve sivil birçok işte kullanılmakta ve bazıları, Sıvacı'nın babası Şahci gibi, önemli mevkilere yükselmekte idiler.

Sıvacı yukarıda anılan bütün güc unsurlarından istifade ederek Marata büyüklüğünü kuracak ve büyük Viceyanagar Hindu devletinin yıkılmasındanberi ezik olan Dekken Hindu'luğunu ve hatta bütün Hinduluğu yeniden yükseltecek ve üstün duruma geçirecektir. Gerçi Alemgir, onun ölümünden birkaç yıl sonra, kurmuş olduğu devleti yıkacaksa da Marata kuvveti yok edilmeyecek, o Alemgir'i yine boyuna uğraştıracak ve onun ölümünden bir süre sonra Hindistan'da egemen kuvvet olacaktır.

Genel olarak denilebilir ki, kuzeyden kuvvet alamaz veya yeter ölçüde alamaz olunca veya herhangi bir sebep yüzünden Hindistan Türklük ve Müslümanlığının uğradığı zâfı sömürmek 18inci yüzyılda, bir süre için, yukarda anılan sebepler dolayısiyle,o devirde Hinduluğun en güçlü unsuru olan Maratalara nasibolacaktır.

Sıvacı'nın askerî örgütü

Bu örgüt'ün (teşkilâtın) temeli, bilhassa çok sarp dağlık olan Konkan'da, civar köylülerin korunulmasına ve gerekince sığınmasına yarayan yerlerde ve önemli yol kavuşaklarında yapılmış olan kurganlardır. Son zamanlarda Sıvacı'nın böyle 280 kurgana malik olduğu bildirilir. Bu yüzden esasen yoksul ve çok dağlık olan ana Marata bölgesinde sefer yapmak son derece güç, yıpratıcı ve kârsız bir iş olur; bu gibi seferler Âlemgir'i çok yıpratacaktır.

Yukarıda dediğimiz gibi Maratalar daha önce, ülkelerinin yoksulluğu yüzünden komşu devletlerin hizmetine girmekte ve yabancılarhesabına çalışmakta ve savaşmakta idiler; Sıvacı onları kendi hizmetinde ve kendileri hesabına çalıştırır ve savaştırır. Âdilşahlı ve Kutupşahlı devletlerinin çürümüş olması ve Gurkanlıların bunlara karşı sık sık savaşmaları da ona her yönde çok kârlı akınlar yapmak fırsat ve imkânını verir.

Kendi ülkesi böylecene, hem tabiî çetinliği, hem onun başlıca yol kavuşaklarının ve boğazlarının kurganlarla kapatılmış bulunması, hem de yoksulluğu dolayısiyle korunulmuş olan Sıvacı, sefer mevsimi gelince, ömrünün sonlarında 30 - 40,000 atlıya varan hareket ordusunu önceden tasarladığı ve iyice incelediği yönlere yağma için gönderir ve ele geçen mal ve para ile örgütünü yaşatırdı.

Bazen Maratalar yağma edecekleri bölgelerde bundan vazgeçmek için "Çavs„ adı verilen ve o bölgenin gelirlerinin dörtte birine varan bir bac alırlardı; sonraları (Alemgir'den sonra) bu para pek geniş ülkelerden alınacağı için Marata hazinesine büyük gelirler sağlayacaktır.

Bu şartlar altında yapılan akınların bir bozgun veya yenilgi ile sona ermesi Maratalar için bir yıkım sayılmazdı, çünkü umulan kârdan zarar edilmiş oluyordu. Onlar için yıkım ancak ülkelerinin işgali olabilirdi ki, o da fatih için çok yıpratıcı bir işti.

Alemgir'in Dekken seferleri ve Maratalar ve Dekken müslüman devletleriyle savaşları ve Sıvacı'nın da hem Alemgir, hem de işbu devletlerle savaşları bu gibi şartlar altında gelişecektir.

XVI. Dekken savaşları

Sıvacı ile savaş

Alemgir ile Sıvacı arasında savaş 1670'de yeniden başlar; o sırada Sıvacı kendini toparlamıştı ve Alemgir de para sıkıntısı dolayısıyle Dekken ordusunu azaltmıştı; Alemgir'in hizmetinde 5000 kişi komutanı olan Sıvacı'nın oğlu Sambuci'ye 1668'de babasının yanına gitme izni verilmişti, 1669'da Sıvacı'nın Alemgir hizmetinde bulunan bazı komutanları da kaçarlar; 1670'de Sıvacı, Alemgir'e tâbi birkaç kurgana başarılı baskınlar yapar ve onları alır.

O sırada Dekken'de şehzade Muazzam ile Cesvent Sing bulunmaktadır; Alemgir onlara yardımcı olarak Dilir Han adında bir Afgan beyini yollar, halbuki bu kişi ile Muazzam'ın arası açıktır ve O, daha önce Alemgir'e, Muazzam'ın Sıvacı ile anlaşacağı yolunda haberler yollamıştı, işbu şehzadenin tembelliği de bu yolda yormaları makul gösteriyordu. Muazzam da Dilir'in, yakalanır ve bir kötülüğe uğrarım korkusiyle kendi yanına gelme buyruğuna icabet etmemesini babasına bir isyan gibi göstermişti; bir an olur ki Muazzam, Dilir'e karşı Sıvacı'yı yardıma çağırır. Bu gibi olaylar Gurkanlıların Dekken'deki durumunu çok sarsar ve Sıvacı'ya her şey yapmak ve her tarafı yağma etmek imkânını verir. O, nisan 1670'de Surat limanını ikinci defa basar ve yağma eder; resmî tah-

minlere göre eline düşen para ve eşya 660,000 altın lira değerinde imiş. Yalnız yeni saray adını taşıyan ve Osmanlı Türklerinin tecim yeri olan bina ile İngiliz tecim yeri, içindekilerin çetin savunması yüzünden Marata yağmacılarının eline düşmez.

Bu yağma savaşı türlü tali'le fakat daha çok Sıvacı lehine devam eder. Gurkanlı komutanları arasındaki anlaşamamazlıklar Sıvacı'ya tâ Handiş ve Berar'a kadar akınlar yapmak imkânını verir. Ancak bu son iki yere yapılan akın çok ağır bir yenilgi ile sonuçlanır (1672 sonu).

Bicapur'daki durum

Bu savaş ve akınlar ola dururken 1672'de Bicapur sultanı Ali Âdilşah II ölür ve yerine dört yaşında olan oğlu İskender (Sikender) Adilşah geçirilir. Ali Âdilşah ölmeden önce veziri Abd-ül-Muhammed'i oğluna atalık (vasi) yapmak istemiş ise de O kabul etmemiş, "Dekkeniyan„ [1] in başı olan Habeş Havas Hanın o makama getirilmesini ve devletin dört başlıca bey arasında bölünmesini (bunların vali yapılmalarını) ileri sürmüştü; onun düşüncesine göre merkez Havas Hanın, Gurkanlı ülkelerinin karşısında bulunan kuzey-doğu bölgeler kendisinin (Vezir Abd-ül-Muhammed'in), Marata ülkeleri karşısında bulunan batı bölgeler Behlul Han'ın (Afgan'dır) ve güney bölge de Muzaffer Han adında bir beyin elinde bulunmalıdır. Vezirin bu bölüşmeyi önermeteki amacı, her güçlü ihtirası tatmin edip iç savaş ihtimal lerini önlemekti.

Bu yolda herkesin bölgesinin büyüklüğü hakkında tartışmalar olurken Ali Âdilşah II ölür ve Havas Han iktidarı ele alıp yukardaki anlaşmaya saygı göstermez.

Öyle anlaşılıyor ki o devirde Bicapur'da "Gariban„ ın çoğu artık Türk değil, Afgan'dır ve "Dekkeniyan„ ın başbuğluğu hemen hep Habeşlerdedir.

Bahadur Kökeltaş'ın [2] Dekken subedarı olması

Han Cihan diye anılan bu kişi başarılı bir komutan diye ünlü idi; Alemgir ondan hem Sıvacı'nın hakkından gelmesini hem de Bicapur'u ele geçirmesini, bekliyordu. O, 1673 başlarında şu siyasayı gütmeye koyulur: önce

[1] «Dekkeniyan» ve «Gariban» tabirleri için bk. c 1. s. 428-29 a

[2] Süt kardeş anlamında; Köke, kadın göğsü.

Sıvacı'yı ezmek ve o sırada Bicapur Beyleri arasında para ve vaad ile yanat kazanmak; Alemgir ise Bicapur'un derhal istilâsına eygindi, ancak Bahadur bu iki işi (Sıvacı ve Bicapur işlerini) birden başarmak imkânını görmediği için yukarda dediğimiz gibi davranmayı daha uygun bulur.

Sıvacı'nın yenilgileri

Handiş ve Berar akınlarında yenilen Maratalar 1673 başlarında Puna bölgesine saldırır ve orada da bozulurlar; yine o sıralarda (?) Sıvacı kendi doğum yeri olan Şivner kurganına sokulur; oranın Gurkanlı komutanı orayı ona vereceği va'dile onu aldatmıştı; oraya gelince Maratalar pusuya düşer ve ağır kayıplara uğrarlar.

Bu başarısızlıklar üzerine Sıvacı Gurkanlıları bırakıp Âdilşahlar devletine saldırır, oradaki iç durum dolayısiyle epey başarı elde eder: Panhala kurganını, komutanına para vererek ele geçirir, daha birkaç yer de alır. Başta Sıvacı gailesinden kurtulmak için ona 400,000 rupilik armağanlar vermiş olan Âdilşahlar, Gurkanlıların Konkan'a saldırışlarından istifade ederek Sıvacı'ya karşı koyar ve Marataları birkaç yerde bozarlar.

Sıvacı'nın taç giyme töreni

1674 yılında Gurkanlı'lar Dekken'den epey asker çekmek zorunda kalırlar; sebep, 1672'den beri kuzeyde süregelen Afridi ve birtakım Afgan oymaklarının ayaklanması ve oraya asker göndermek zaruretidir.

Bundan istifade eden Sıvacı pek büyük şenlikler ve debdebe içinde taç giyme töreni yapar. Marata devleti resmen kurulmuş ve kendisi raca olmuştur.

Bundan sonra onun başarılı akınları yine başlar; temmuz 1676 ortalarında Bahadur Han'ın ordugâhını bile basıp yağma eder, Surat limanını yeniden tehdit eyler vesaire.

Sıvacı'nın Gurkanlı'larla barış görüşmeleri

Sıvacı 1675 ilkbaharında Bahadur'la barış görüşmelerine koyulur; amacı, biraz rahat etmek ve Âdilşahları bir Gurkanlı-Marata anlaşmasiyle tehdit ederek onlardan para koparmak veya onlara karşı birkaç başarılı baskın yapmaktı.

Bahadur, barış şartı olarak, Sıvacı'nın 17 kurgan vermesini ve oğlu Sambuci'yi 6,000 atlı komutanı yapılmak üzere Âlemgir'in hizmetine göndermesini ileri sürer. Sıvacı ise Âdilşahlara karşı umduğu başarıları elde ettikten sonra Gurkanlı'larla yaptığı barış görüşmelerini keser (temmuz 1675).

Gurkanlı - Âdilşahlı anlaşması

Sıvacı'nın sonu gelmiyen baskısı altında bulunan Âdilşahlı hükümeti Gurkanlı'larla bir anlaşma arıyordu; Bahadur da Sıvacı'nın kendisine oynadığı oyun üzerine böyle bir anlaşma yapılmasını ister ve Bicapur'da işbaşında olan "Dekkeniyan„ın başkanı vezir Havas Han'la görüşmelere başlar.

Böylelikle Gurkanlı, Âdilşahî ve Marata devletleri arasında her birinin öbür ikisiyle düşman bulunması yüzünden kör döğüşünü andıran savaşlar yerine, ilk iki devletin üçüncüsüne karşı işbirliği yapması gibi daha makul ve belirli bir durum yaratılmak istenilir; aynı zamanda Bicapur devletindeki iç durum, yani "Gariban„ ve "Dekkeniyan„ karşıtlığından doğan durum da çözülenmek istenilir.

Bu gibi amaçlarla Bahadur ve Havas Hanlar, kasım 1675' de buluşur ve önce Bicapur'daki "Gariban„ partisini (çoğu ve başları Behlul Han, Afgan'dır) ezmek ve sonra birlikte Sıvacı ile savaşmak üzere anlaşırlar.

Bicapur'da devrim ve Gurkanlılar'la savaş (1676)

Ancak iş tasarlanıldığı gibi olmaz; başına geleceği öğrenmiş olan Behlul Han bir kurnazlıkla Havas Han'ı ele geçirir (onu az sonra öldürtecektir), kendisi vezir olur, çok geçmeden Bicapur'da "Gariban - Dekkeniyan„ savaşı başlar ve bu sonuncuların başı Şerze Han yenilip Bahadur'un yanına kaçar.

Böylelikle Âdilşahlar'la birleşip Sıvacı'yı ezmek istemiş olan Bahadur, Bicapur devletinin iç savaşlarına katılmak zorunda kalır.

Bicapur'un bir kısım kuvvetlerinin de yardımiyle, işbu ülkeye egemen olan Afganlara karşı yapılmış olan bu savaşta Bahadur başta birkaç başarısızlığa uğrar, hatta bir Kutupşahlı ordusunun Bicapur'un yardımına gelmesi onun durumunu çok

tehlikeye düşürür. Aacak Bahadur bu Kutupşahlı ordusunu kendi tarafına çeker ve bundan ürken Behlul barış diler ve Bicapur devletine ait bazı bölgelerin Bahadur'ca ele geçirilmesine karşı koymamayı üstenir; bu sayede Bahadur, Naldrug ve Gülberge'yi ele geçirir.

Bahadur, Âdilşahların iç işlerine karışarak bu devletin başındakilerle savaşa tutuşacağı sırada Sıvacı ile bir anlaşma yapmıştı. Sıvacı Alemgir'e peşkeş olarak bir miktar para ve hatta (Düff, I. 214) Bahadur'a da, şahsına mahsus olmak üzere, ayrıca para vermişti. Esasen Sıvacı o sırada Karnatik'i (Dekken'in güney - doğu kıyı bölgesi) ele geçirmek istediğinden bu anlaşma onun çok işine geliyordu.

Gurkanlılar'ın yeni Dekken siyasası

Bahadur Kökeltaş, Bicapur'un kuzeyinde Naldrug ve Gülberğe gibi Âdilşahlar devletinin önemli bölgelerini Gurkanlı devletine kattığı sırada onun ve onun güttüğü Dekken siyasasının değiştirilmesi, esasen Alemgir'ce kararlaştırılmış bulunuyordu.

Gurkanlı'ların Afgan beylerinden Dilir Han (yukarıda adı geçmişti) 1676 yazında, Bahadur'un buyruğu altında olmak üzere, yeniden Dekken'e gelmişti. O, kendisi gibi, bir Afgan olan Bicapur'daki vezir Behlul ile anlaşır ve ikisi birden Âlemgir'e Bahadur aleyhinde yazarlar ve Behlul, ister Gülkende'ye, ister Sıvacı'ya karşı Gurkanlı'larla işbirliği yapmayı önerir. Bunun üzerine Âlemgir, Bahadur'u geri çağırır ve Dilir'i onun yerine geçirir (1677 yazı).

Bu yeni siyasanın ilk sonucu Gurkanlı ve Âdilşahlı'ların birlikte Kutupşahlara karşı savaşmaları olacaktır.

Sıvacı'nın Karnatik seferi (1677)

Bu savaşa geçmeden önce Sıvacı'nın Karnatik seferini anlatmak gerekir. Marata başbuğunun Âdilşahlar devletine egemen olan Afgan Behlul'e karşı savaşmak üzere olan Bahadur'la anlaşmış olduğunu az önce görmüştük. Behlul da, Bahadur'un saldırısı tehlikesi karşısında Sıvacı ile barış yapmak lüzumunu duymuş, onun Kolapur bölgesi gibi bazı yerler üzerindeki egemenliğini tanımış, ona 300,000 rupi armağan etmiş ve Gurkan-

lı'lara karşı Sıvacı'dan beklenilen yardım karşılığı olarak ona yılda 100,000 hun ödemeyi üstenmişti.

Böylelikle hem Gurkanlı, hem Âdilşahlı devletleri yönünden güvenini sağlıyan Sıvacı, Karnatik'i almak için Kutupşahlar devletiyle bir anlaşmaya varır; buna göre Kutupşah Ebul-Hasan, Sıvacı'ya günde 3,000 hun verecek ve onun ordusuna 5,000 kişi ve yeter sayıda bir topçu kuvveti katacaktır Bunun karşılığında alınacak yerler ve olcalardan Kutupşah'ın da payı olacaktır. Bu payın ne olacağı pek iyi anlaşılmamaktadır. Ancak Duff'deki tahminî bilgilere göre (c. I, s. 215) daha önce Sıvacı'nın babası Şahcı'nın caygir'i olmuş olan yerler Sıvacı'ya, öbür yerler ise Kutupşah'a ait olacaktır. Eğer Âdilşahlar Behlul'u iş başından uzaklaştırırlarsa onlar da bu anlaşmadan istifade edebileceklerdir. Şu da dikkate değer bir yöndür ki alınacak yerlerin bir kısmı Âdilşahların malıdır.

Aynı zamanda Sıvacı ile Kutupşah arasında Gurkanlılara karşı saldırgal ve savgal bir bağdaşma da yapılır.

Sıvacı'nın bu sefer sırasında elde ettiği yer ve kurganlar hakkında biribirine karşıt epey yazılar vardır; en büyük rakkamlara göre O, yüz kadar kurgan almış ve ele geçirdiği yerlerin yıllık geliri 2,200,000 hun imiş.

Gurkanlılar'la Âdilşahlar'ın Kutupşahlar'a karşı savaşları (1677)

İlk iki devletin Sıvacı ile birer anlaşma yapmış olduklarını az önce görmüştük; Dilir ile Belhul'un esasen başlıca amaçları, Kutupşah'lar devletine çatmaktı. Onun Sıvacı ile yapmış olduğu anlaşma ise bunlara güzel bir bahane veriyordu. Ağustos 1677'de Dilir, o sırada Kutupşah'ın ülkesinde bulunan Sıvacı'nın ve kendileriyle işbirliği yapacağı vaadiyle Gurkanlılar'dan çok para almış olan Şeyh Münhac'ın kendisine teslim edilmesini ister; az sonra Dilir, Sıvacı'ya ettiği yardımın cezası olmak üzere Kutupşah'dan on milyon rupi ve 10,000 at ister. Kutupşah ise ancak 500,000 rupi vermiye razı olur: istenilenle verilmesi kabul edilen para arasındaki kocaman ayrılık işi savaşa götürür. Dilir ve Behlul'un komuta ettikleri Gurkanlı ve Âdilşahlı orduları Gülkende ülkesinde bir miktar ilerler ve bazı başarılı vuruşma yaparlarsa da Kutupşahlı ordusu kesin bir yenilgiye uğramaz ve sonda

Kutupşahlı çetelerin gerilerindeki eylemleri yüzünden istilâcılar kıtlık çekmiye başlarlar. O sırada Behlul ağır hastalanır ve ölmek üzere olduğu anlaşılınca adamlarının çoğu dağılır. Âdilşahlı yardımcı ordusunun böylelikle sıfıra inmesi ve hiç olmazsa işe yaramaz bir duruma düşmesi üzerine Gurkanlı ordusu da çekilmek zorunda kalır ve bunu çok ağır şartlar altında yapabilir.

Bicapur - Gülkende barışı Bunun üzerine Bicapur'da "Dekkeniyan„ partisi yeniden canlanır ve onun başkanı sıfatiyle Habeş'lerden Siddi Mesut "Gariban„ partisiyle kendi partisi arasında hakemlik etmesini Kutupşah'dan diler. Bu kişinin öğütleri üzerine Bicapurlu iki parti arasında şu yolda bir anlaşmaya varılır : 1) Behlul vekilliği (çocuk sultanın vekilliğini) Siddi Mesud'a bırakacak ; 2) Bu son kişi 600,000 rupi alacağı olan Afgan askerlerine bu parayı ödeyecek, Behlul da kendi caygirine çekilecek ; 3) Bicapur (Âdilşahlı) devletinden başka yerler alınmayacak ; 4) Kutupşahlar'ın bir adamı Bicapur yönetimini gözetliyecek ve öğütler verecek. Bu anlaşma aynı zamanda bir Âdilşahlı - Kutupşahlı barışı yerine geçiyordu ve ikinci devleti birincinin az çok egemeni yapıyordu.

Gurkanlı-Âdilşahlı anlaşması Bundan sonra Bicapur devletinin Gurkanlılar'la münasebetlerini düzenlemek için Siddi Mesud, Dilir'le Gülberge'de buluşur ; şöyle bir anlaşmaya varılır :

Siddi Mesud Bicapur'da vezir olacak, ancak Alemgir'in buyruklarını yerine getirecek, Sıvacı ile bir bağlaşma yapmıyacak ve Gurkanlı'lar onun kendilerinden almış olduğu yerleri geri almak istedikçe onlara yardım edecek. İskender Âdilşah'ın kız kardeşi Şehr Banu Beyim (Padişahi Bibi diye daha ünlüdür) Âlemgir'in bir oğlu ile evlendirilecektir (kasım 1677). Görüldüğü gibi bu kargaşalık devrinde Adilşah'lı hükümeti hem Kutupşah'ın gözcüsünü, hem de Alemgir'in egemenliğini kabul etmekte, yani biribirine uydurulması imkânsız denecek kadar güç iki zıt işi üstenmektedir.

Kutupşah'ın Sıvacı ile bozuşması ve Bicapur kargaşalıkları

Kutupşah, Âdilşahlı devletiyle yukardaki anlaşmayı yaptığı sırada veya az önce Sıvacı ile bozuşmuştu; sebebi, bu son kişinin Kutupşah'a Karnatik yağma ve kazançlarından bir şey vermek istememiş olmasıydı.

1678 başlarında Sıvacı az kalsın Bicapur kent ve kurganını ele geçirecekti. Şöyle ki Behlul 1677'nin son günlerinde ölünce onun vekili Çemşit "Dekkeniyan„ partisinin üstün geleceğini görmüş ve Sıvacı'ya haber gönderip, kendisine yeter para verecek olursa, Bicapur'u ve çocuk sultan İskender Âdilşah'ı ona teslim etmeyi önermişti; Sıvacı da bunu kabul etmişti. Ancak Siddi Mesud bir kurnazlıkla Bicapur kent ve kurganını ele geçirip bu oyunu önlemişti.

Bicapur'da yönetim Siddi Mesud'un eline geçtikten sonra bu ülkedeki durum çok güçleşir. Onun Âlemgir'e yollamak zorunda bulunduğu 1,100,000 rupi tutarındaki peşkeş dolayısiyle hazinede yeter para kalmadığından ve Kutupşah da, önce vadettiği gibi, Afgan askerlere verilecek olan 600,000 rupiyi ödünç olarak yollamadığından işbu asker ayaklanmış, yağmalara koyulmuş ve devlet karmakarışmıştı. Bir yandan da Şerze Han gibi bazı "Dekkeniyan„, Siddi Mesud ile aynı partiden olmakla birlikte, belki onun Habeşliği dolayısiyle, ona karşın durum almışlardı. Sıvacı da baskıda bulunmakta idi.

Bu ümitsiz durum karşısında Siddi Mesud Sıvacı'ya başvurup onunla anlaşmaya çalışır; bu deneme ise, Gurkanlı'larla az önce yapılmış olan anlaşmaya karşın olduğundan, derhal bir Gurkanlı-Âdilşahlı savaşı doğurur.

Siddi Mesud'un Sıvacı'ya başvurduğu sırada veya az sonra, pek iyi anlaşılmıyor, Sıvacı'dan öc almak istiyen Kutupşah, Siddi Mesud'u, Şerze Han gibi iç düşmanlariyle barıştırmış, ona Afgan askerine olan borcu ödemek için para vermiş ve her iki devlet Sıvacı'ya karşı birlikte sefer hazırlıklarına koyulmuştu.

Gurkanlı'ların yukarıda andığımız sebep dolayısiyle Âdilşahlı ülkesini o sıralarda istilâ etmeleri, işbu durumu temelinden değiştirir.

Gurkanlı-Âdilşahlı savaşı, sonra işbirliği ve yine savaşı (1678 - 9).

Gurkanlı komutanı Dilir, görenek olduğu gibi başta Âdilşahlı bey ve erlerini kazanmaya çalışır ve bunlardan, çoğu kendi gibi Afgan olmak üzere, 20,000 kişiyi çabucak kendi hizmetine çeker. O sırada (1678 sonbaharı) Sıvacı'nın büyük oğlu Sambuci babasından kaçıp Dilir'e sığınır ; derhal kendisine 7,000 atlı komutanı payesi ve raca unvanı verilir.

Gurkanlı istilâsı karşısında Siddi Mes'ud Sıvacı'dan yardım istemiş, o da 6,000 kişi göndermişti ; ancak bunlar Bicapür kurganının bir kısmının korunması işinin kendilerine verilmesini istedikleri vakit bu dilekten kuşkulanan Siddi Mesud buna yanaşmaz; çok geçmeden, hem buna kızdıklarından, hem de görenekleri olduğu için, Maratalar yardımcı olarak geldikleri Bicapur ülkesini ve hatta kentinin dolaylarını yağmaya koyulurlar.

Bunun üzerine Âdilşahlı vezir, Gurkanlı yardımını ister ve böylelikle dünkü iki düşmanı Maratalara karşı yanyana savaşırlar. O sırada Dilir, Sıvacı'nın başlıca dayanak noktası saydığı Bupalgarh kurganını alır ve pek çok Maratayı öldürür (Nisan 1679).

Bundan bir kaç ay önce şehzade Muazzam, Dekken subedarı olarak gelmiş ve Dilir ancak ordu komutanı kalmıştı (1678 sonu). Muazzam'la birlikte 20,000 asker de gelmişti.

1679 yılı, Bicapur ilerigelenleri arasında gerginlik, kuşku ve iç savaşlarla geçer; bu durum karşısında Dilir, Siddi Mesud'tan bazı ağır isteklerde bulunur ; bunlara göre: Mesud vekillikten (çocuk sultanın vekilliği) çekilecek, yerine Gurkanlılar'ın bir kuklası olan Hâkim Şems-üd-Dîn geçecek, bir Gurkanlı birliği Bicapur kentine bulundurulacak, Adilşahlı ordusu ise Sıvacı ile savaşmak üzere Marata bölgesine gönderilecektir.

Siddi Mesud bu şartları kabul etmez ve savaş başlar.

Yukarıda da görmüş olduğumuz gibi Şehşâde Muazzam'la Dilir'in arası öteden beri açıktı; bu anlaşmamazlık bu sefer de kendini gösterir ve Dilir umduğu kadar yardım görmez. Gurkanlı'larla yeniden başlıyan savaş karşısında Âdilşahlar Sıvacı'yı yardıma çağırırlar; O da büyük bir ordu ile gelir

ve İskender Âdilşah'ı başkentinde ziyaret etmek ister; ancak onun kenti almasından korkulduğu için oraya yalnız 500 kişi ile girmesi istenilir; o da yakalanmaktan korkar ve kabul etmez.

Bunun üzerine Sıvacı Âdilşahlar'la bağlaşık olarak Gurkanlı'lara karşı yaptığı savaşa başka bir biçim verir: Bicapur'u kendi haline bırakır ve 30,000 atlı ile Gurkanlı ülkesi içerlerine, tâ Berar, Handiş ve Bağlana bölgelerine kadar büyük akınlar yapar, pek büyük ölçüde olcalar elde eder, tahribat yapar ve caygirleri oralarda bulunan Gurkanlı askerlerini büyük zararlara sokar.

Dilir ise Bicapur kentini kuşatmıya ve bu ülkeyi yağmaya koyulur; onun düşüncesine göre Bicapur'u almakla bütün öbür zararları telâfi etmiş olacaktır; dolayısiyle Marata akıncılarını önlemek için askerini onların arkasından koşturmaktansa Bicapur'u kuşatmak ve almaya çalışmak daha doğru bir yoldur. Dilir, şehzâde Muazzam'ın herşeyden önce Gurkanlı ülkesini Marata akınlarına karşı korumak gerektiği yolundaki buyruklarına aldırmadan bu yolda direnir. O, yukarıda bildirilen düşüncesine göre davranarak Bicapur ülkesini yağma ettirir, birçok zulûmde bulunur ve başkenti almak için uğraşadurur. Bunları yaparken kendi yanında savaşan Sıvacı'nın oğlu zulüm görenlerin Hindu olmaları dolayısiyle onunla kavga eder ve önce Bicapur kentine, sonra da babasının yanına kaçar.

Dilir, 1679 sonlarında Bicapur kentine saldırmaya koyulur, ordusunun gücü, tam bir kuşatmaya yetişecek kadar kalabalık olmadığından O, asker ve topçusuna yer değiştirterek, kâh bir yönden, kâh başka bir yönden saldırılarda bulunmakta idi.

Sonda Dilir, Bicapur'u alamaz ve çok geçmeden geri çağrılır. Âdilşahlar hükümeti de hutbe ve paralara Alemgir'in adını koymak üzere Gurkanlılar'la barış yapar. (mart 1680). Az sonra şehzâde Muazzam'da Dekken'den geri çağrılır ve ora subedarlığına yeniden Bahadur Kökeltaş (Han Cihan) atanır.

Sıvacı'nın ölümü

Gurkanlıların 1679-1680 Bicapur seferi sırasında Sıvacı, Gurkanlı ülkeleri içinde pek çok ve pek geniş yerleri yağma etmiş olmakla birlikte bir iki yerde adamları pek ağır kayıp ve yenilgilere uğramışlardı;

ancak bu yenilgiler bazen 10 - 15,000 atlıyı bulan akıncı kollarının bozulup ağır kayıplar vermesinden ibaretti ve genel durumu değiştirecek özde olmayıp ancak akınları bir süre için durdurmak veya gevşetmek gibi sonuç verebiliyordu.

Sıvacı, mart 1680'de kısa bir hastalıktan sonra ölür. Marata büyüklüğü kurulmuştur; ölümünde devleti kuzeyde Surat'ın güneyinden Goa'nın güneyine kadar giden dağlık bölgeyi ve Bağlana bölgesiyle Karnatik'in birçok kısımlarını kaplamakta idi. Maratalar, daha önce babasından kaçıp bir ara Gurkanlı hizmetin girmiş olan Sıvacı'nın büyük oğlu Sambuci'ye güvenmediklei için, başta tahta Sıvacı'nın küçük oğlu Rac Rami geçirirler, ancak çok geçmeden Sambuci onu deviripIrlerataların racası olur.

XVII. Cizyenin yeniden konulması

Yukarda andığımız savaşların sonlarına doğru, 1679 yılında Alemgir, "cizye„ adı verilen ve müslüman olmıyanlardan alınan "şer'i„ vergiyi yeniden almak kararını verir. Daha önce gördüğümüz gibi Ekber 1564'de Müslüman - Hindu eşitliğini kurmak istediği sırada bu vergiyi kaldırmıştı.

Resmî belgelere dayanarak yazılmış olan Measır-ı Alemgirî (s. 174) bu yolda şunları der:

"Dinperver ve şeriat güster (dini seven veya besleyen ve şeriatı yayan) Hidivin (Alemgir), hak taviyyet (hâkkı gönlünde gizli tutan) himmeti, İslâm şeriatını yaymak, küfür ve zalâm (karanlık) merasimini yok etmek yolunda sarfedildiği için... *küçülmüş (alçalmış) oldukları halde elleriyle cizye verinceye kadar* [1] fermanı vacib-ül-izanına mutabık ve rivayet-i şer'iyeye muvafık olarak Huzur (Halise, yani doğrudan doğruya merkeze tâbi topraklarda oturan) ve subeler (vilâyetler) *zımmî*'lerinden (Müslüman olmıyanlar anlamında) cizye aldılar„.

Bu yazıdan şu anlaşılmaktadır ki ana amaç, Hindular arasında müslümanlaşmayı çoğaltmak idi. "Kenz-ül-Mahfuz„

[1] «Töbe» suresinin 29 uncu ayetinin bir kısmı. Bu konu üzerinde ve Müslüman-Türk idaresinde Hinduların «Şer'i» durumu hakkında bk. Belleten sayı 33 (ocak 1945) s. 40 daki haşiye (66) ya.

daki bir yazı da bunu gösterir (Elliot VIII, 38). Orada denildiğine göre Alemgir Agra'da bulunan ve pek kutsal sayılan bir mâbedin yıkılmasını buyurur; bazı kimseler ora ziyaretcilerinden alınan verginin yüksekliğini ileri sürerek hazinenin bu paradan mahrum edilmemesini isterler; bunun üzerine Âlemgir der ki:

"Dedikleriniz doğrudur, ancak bu konuyu eyice inceledim ve onun üzerinde derin düşündüm; eğer devletin gelirini arttırmak istiyorsanız bunun için daha eyi bir yol vardır, o da cizye almaktır. Böylelikle putperestlik (puta tapma) yok edilmiş, İslâm dini ve gerçek inan yükseltilmiş, bizim ödevimiz yerine getirilmiş ve *kâfirler* alçaltılmış olur„.

Bu amacın, yani Hinduları müslümanlaştırma amacının ne ölçüde gerçekleştirilmiş olduğunu yukarda inceledik.

Bu olay ayrıca başka bir yönü de belirtmektedir. Alemgir'in 1669'da, bazı yerlerde Müslümanlara Hindu dinî telkinleri yapıldığı için mâbet ve medreselerin yıkılmasını buyurduğunu ve bunun bir kısım tarihçilerce nasıl şişirilmiş bir propaganda konusu yapıldığını yukarda anlatmıştık. Bu buyruğun genel bir mâbet yıkma buyruğu olmadığını ve Measır-ı Alemgirî'nin "Dünpenah Padişahi„ övmek için bunu böyle yazmış olduğunu burada görmekteyiz, çünkü işbu mâbet yıkma buyruğundan on yıl kadar sonra, "cizye„ yi yeniden koymak istenildiği sırada, devletin başkentlerinin birinde, "Dar-ül-Hilâfe„ denilen Agra'da, hâlâ büyük ziyaretçi kütleleri çeken bir mâbedin var olduğu anlaşılmaktadır.

"Cizye„ nin tutarı hakkında "Belletenin„ yukarda anılan 33 üncü sayısında ayrıntılar vermiş ve bazı incelemelerde bulunmuştuk. Buraya bunların bir özetini koyuyoruz:

Bu vergiyi verecek olanlar varlıklarına göre üç kısma ayrılırlar: 1) yoksullar, yani varlıkları 200 dirhemden (52 rupi) az olanlar; 2) orta durumlular, yani varlıkları 200 dirhemle 10.000 dirhem (52-2.600 rupi) arasında olanlar; 3) varlıklılar.

Sarraflar, giyim eşyası satanlar, geniş toprak sahipleri, tecimerler ve doktorlar varlıklı, işciler de yoksul sayılırlar. Bunlar, ancak kazançları kendilerini ve çoluk çocuklarını geçindirecek ölçüyü aşarsa "cizye„ vereceklerdir. Körler,

sakatlar ve deliler ancak varlıklı iseler cizye vereceklerdir. Kadınlar, 14 yaşından aşağı çocuklar, köleler, bir yılda altı aydan uzun bir zaman hasta kalanlar ve devlet işyarları bu vergiyi vermiyeceklerdir.

"Cizye„ nin yıllık miktarı üç sınıf halk için şöyledir: yoksullar 12, orta durumlular 24 ve varlıklılar 48 dirhem, yani 3 1/2, 6 2/3 ve 13 1/3 rupi vereceklerdir.

Bu verginin bazı yazarların ileri sürmüş oldukları ölçüde ağır olmadığını yukarda andığımız "Belleten„ de göstermiştik.

XVIII. Racistan savaşı

Alemgir'in genel siyasal amaçları arasında yerli özgürlükleri (muhtariyetleri) elden geldiği kadar kısmak ve merkezin egemenliğini genişletmek olduğunu yukarda yazmıştık. Uygun fırsat sanılan bir olay üzerine girişilen uzun ve çetin Racistan seferi böyle bir amacı gerçekleştirilmek isteğinden çıkar.

Marvar'ın istilâsı

1678 yılının sonlarında yukarda çok adı geçmiş olan Marvar racası Cesvent Sing, Hayber, dolaylarında komutanlık ederken ölür ; oğlu yoktur. Alemgir derhal bu devletin merkezi olan Codpur'u ve Marvar'ın başlıca kısımlarını işgal ettirir ve bunu yaptıktan sonra Cesvent'in akrabasından İndra Sing'i (Nagor'da küçük bir raca idi) Rator'ların (Racputların bir koludur, Marvar halkının büyük çokluğu bunlardandır) başı ve Marvar racası yapar, amma gerçek yönetim Alemgir'in adamları elinde kalır.

Cesvent'in ölümünden birkaç ay sonra iki oğlu doğar. biri ölür, öbürü Acit Sing yaşar; babasının adamları bu çocuğun Marvar tahtına oturtulmasını ve dolayısiyle yeni raca İndra Sing'in geri alınmasını isterler; Alemgir ise çocuğu kendi sarayında büyütüp yetiştirmek ve sonra raca yapmak ister; bunun üzerine Cesvent Sing'in adamları çocuğu kaçırırlar veya uydurma bir çocuğu odur diye Marvar'a götürürler; Âlemgir de gerçek Acit Sing'i veya karşı tarafın iddiasına göre uydurma birini, gerçek Acit Sing'dir diye büyütür, müslüman yapar ve ona Muhammed Rac adını verir.

Babasının adamlarınca Marvar'a kaçırılmış olan çocuk saklı tutulur; Racput'ların birçoğu ise ona taraftar olur, Gurkanlılara karşı koyar, ezilir ve çete savaşiyle yetinmek zorunda kalır. Ancak ülkenin her önemli kısmı Türk elinde kalır; birçok mâbet tahrib edilir ve bir müddet sonra Marvar doğrudan doğruya ve hiçbir kukla raca kullanılmadan Âlemgir'in adamlarınca, nazarî olarak onun elindeki çocuk adına, yöneltilir (1679).

Müntehab-ül-Lübab'a göre (II, 260) Âlemgir, ancak çok ilerde, Mevar Maharana'si (Maharaca) kızını kaçırılmış çocuğa verince onun Cesvent Sing'in gerçek oğlu olduğuna inanacaktır (Racput'ların kendilerinden olmıyana ve hele soyu belli olmıyana kız vermemek gelenekleri dolayisiyle).

Mevar'la savaş

Marvar'ın ezilmesi ve Âlemgir'in eline düşmesi üzerine Mevar Maharana'si (Maharaca) Rac Sing, kuşkulanmış ve savaş hazırlıkları yapmıya koyulmuştu. O, daha önce de Rana Sanga olayında görmüş olduğumuz gibi Racistan'ın en güçlü hükümdarıdır. Esasen Marvar savaşını yöneltmek için Ecmir'e gelmiş olan Âlemgir 1679 başlarında işbu Rac Sing'e tehdit edici bir ferman gönderip ülkesi halkının cizye vermesini ve Cesvent'in çocuklarını Codpur'a getirmesini (teslim etmesini) istemişti[1].

O devirde çete savaşına sapan tarafa karşı kullanılan tabiye, ele geçirilen düzlüklerdeki mahsulleri ve mamureleri tahrip ederek ve savaş uzayacak olursa ülkeyi aç kalmak tehlikesi ile karşılaştırarak karşı tarafı aman dilemeğe zorlamaktı; Âlemgir de Rac Sing'e karşı böyle bir savaşa karar verir. Bu yüzden ürken Rana barış ister; cizye karşılığı olarak ülkesinin bir kısmını bırakmayı ve Cesvent'in çocuklarına yardım etmemeyi önerir; bunun üzerine Âlemgir Agra'ya döner; ancak bundan sonra her nedense Rana Rac Sing bu yoldaki anlaşmadan vazgeçer, Âlemgir Ecmir'e geri gelir, birçok kuvvetleri yanına çağırır, oğlu Ekber'i büyük bir ordu ile Rana'ya karşı yollar, Tehevvür Han unvanını taşıyan Şah Kulu Han'ı da ona katar. Bunları öğrenince Rana, başkenti olan Udaypur'u tahrip edip

[1] Müntehab-ül-Lübab, II, 261.

hazinelerini yanına alır ve kendisinin ve Cesvent'in adamlariyle birlikte dağlıklara kaçar, kovalanır ve ülkesi tahrip edilir; kanlı bir vuruşmada Rana'nın adamları bozulurlarsa da bunlar yılmayıp uzun ve yorucu bir çete savaşına koyulurlar.

Şehzâde Ekber'in ayaklanması

Çok kötü olan bu durumdan kurtulmak için Racput ilerigelenleri önce şehzâde Muazzam'a ve ondan yüz bulmayınca şehzâde Ekber'e baş vururlar ve onu kandırırlar; ileri sürdükleri düşünce ve önergeler şunlardır:

Âlemgir, mutaassıp siyasasiyle Racputları düşman ediyor ve devletin muvazenesini bozuyor; şehzâde Ekber tahta çıkıp dedelerinin siyasasına geri dönmeli ve devleti kurtarmalıdır; Racputlar bu işde ona yardım edeceklerdir (40,000 atlı Racput, sayısız hazineler). Bu esas üzerinde müzakereler başlar, 1680 sonbaharında Mevar Maharana'sı Rac Sing'in ölmesi ve yerine oğlu Cay Sing'in geçmesi bu görüşmeleri uzatır; sonda bir anlaşmaya varılır ve 1681 yılının başında işe başlanılmasına karar verilir.

Şehzâde Ekber babasını gafil avlamak için ona şu yolda bir mektup yazar: yeni Maharana Cay Sing'in kardeşiyle oğlu ve Rator'ların ilerigelenleri bana gelip kendilerini bizzat benim size götürüp aflarını sağlamamı istediler, ben onları bizzat size getirmezsem af edileceklerine güvenmiyecekleri için gelmiyeceklerini söylüyorlar, dolayısiyle onlarla birlikte size geliyorum.

Böylelikle şehzâde Ekber babası üzerine yürüyüşünü akla yakın bir bahane ile örtmeye çalışır [1].

Bu ilerleyiş sırasında Ekber kendi hizmetinde bulunan dört hocaya babası Alemgir'in "şeriat„ a aykırı işler görmesi dolayısiyle saltanattan sakit olduğuna dair bir fetva çıkarttırır, kendisi tahta oturur, para basar ve rütbe ve mansablar dağıtmaya koyulur (1681 başı).

Bu olaylar ve 30,000 Racput'un ona katıldığı söylentisi ağızdan ağıza, çadırdan çadıra duyulunca Âlemgir, Müntehab-ül-Lübab'a göre (II. 266), çok güç bir duruma düşer; çünkü o sırada eli altında bulunan bütün birlikler Racputları tepelemek

[1] Adabı-Alemgirî, 676; Serkar III 356-7'ye göre.

için şehzâde Ekber'in buyruğu altına verilmişti ve Âlemgir'in yanında kalanlar harem ağası, kâtip v.s. gibiler de sayılsa 7-8000 kişiyi geçmiyordu; Âlemgir, şehzâde Muazzam'a yanındaki kuvvetlerle yetişmesi için haber yollar; o, 9-10 günlük yolu 2-3 günde alır ve 9-10,000 atlı ile yetişir. Ancak O, daha önce kardeşi Ekber'in böyle bir oyun hazırladığını babasına bildirmiş, Âlemgir ise buna inanmayıp Muazzam'ı azarlamıştı; bu yüzden Âlemgir'in etrafındakiler Muazzam'ın buyruğu altındaki kuvvet Padişahın buyuruğu altındakine sayı ve değerce üstün olduğundan, işbu şehzâdeden de kuşkulanır ve korkarlarsa da O, babasının buyruğu üzerine ordusundan ayrılıp az bir maiyetle ilerler, böylelikle kötü bir düşüncesi olmadığını göstermiş olur ve aradaki kuşku ortadan kalkar.

Ancak bu yardım ile de, 70.000 kişisi olan şehzâde Ekber'le başa çıkmak imkânsız idi. Bu iş bir kurnazlıkla çözülenir; Müntehab-ül-Lübab'ın yazdığına göre (II. 269) Âlemgir, Ekber için bir ferman yazar; bunda Racputları, kendisine verilen talimata göre, toplayıp getirmekle iyi bir iş görmüş olduğunu, ancak şimdi, onları iki ordunun ateşi arasına sokarsa bu işini tamamlamış olacağını bildirir. Bir tuzak olan bu ferman, bilerek Racputlar'ın eline düşürülür. Onlar bundaki yazının gerçekliğine inanırlar ve derhal aralarında kargaşalık ve bozgun çıkar; bunun bir oyun olduğu sonra anlaşılırsa da iş işten geçmiş bulunur. Bu hikâye doğru olsa da olmasa da doğru olan şudur ki, Ekber'in başına topladığı o koca ordu kılıç bile çekmeden dağılır ve kendisi kaça kaça Dekken'de Sıvacı'nın oğlu ve Maratalar'ın yeni başbuğu Sambuci'nin yanına sığınmak zorunda kalır. Kardeşi Muazzam ve Dekken subedarı Han Cihan Bahadur Kökeltaş'ın onu kovalamakta kasten tekâsül gösterdikleri yine Müntehab-ül-Lübab'ca rivayet edilir (II. 257).

Şehzâde Ekber'in devletin en büyük düşmanları olan Marataların yanına kaçması Alemgir'i de o yöne yani Dekken'e çeker; O, 1682 de Dekken'e gider ve ölünceye kadar oranın fethi veya yatıştırılması için uğraşır.

Ondan önce Maharana Cay Sing ile barış yapılır (haziran 1681), Maharana bizzat gelip şehzade A'zam'ı ziyaret eder; varılan anlaşmaya göre Maharana üç pergeneyi (nahiye) "Cizye,,

karşılığı olarak Gurkanlılara bırakır ve kendisine 5000 kişi komutanı mansabı verilir.

Marvar'da çete savaşı uzun zaman devam edecek ve ülke çok harap olacaktır.

XIX. Yeni Dekken savaşları

Şehzâde Ekber'in Maratalar'a sığınması, yukarıda da dediğimiz gibi, Alemgir'i ve başlıca Gurkanlı kuvvetlerini Dekken'e çekecek ve oradaki savaşlara başka bir önem verdirecektir.

Bu savaşların belirli yönleri şunlardır:

Maratalar bir yandan Konkan kıyısındaki Avrupalılar veya onlarla işbirliği yapan Cancira limanındaki "Siddi„ ler denilen başbuğlarla savaşmaktadırlar, öbür yandan da Alemgir'le uğraşmakta ve kendini padişah ilân etmiş olan şehzâde Ekber'e tahtı ele geçirmesi için yardım etmekte veya etmeğe çalışmaktadırlar. Alemgir ise Maratalar'a karşı Âdilşahlar'dan yardım isteyip bunu elde edemedikten ve bilâkis Âdilşahlar'ın Maratalar'a yardım ettiklerini anladıktan sonra önce Âdilşahlar'ın işini bitirmiye karar verir, bu kararı uygunlarken Kutupşahlar'ın Âdilşahlar'a yardım ettikleri görülür, dolayısile onlarla da savaşmak gerekir ve savaş bütün Dekken'i kaplar. Sonda sıra ile Âdilşahlı, Kutupşahlı ve Marata devletleri ortadan kalkar ve ülkeleri büyük ölçüde Alemgir'in eline geçer. Ancak ortadan kalkan bu üç devletten sonuncusu obür ikisi gibi kendine yabancı olan bir ulusu yönelten bir örgüt (teşkilât) ve bir ordudan ibaret olmayıp bir ulusa dayanıyordu ve o ulus hem vuruşkandı, hem de dinî ve sosyal bazı devrimler ona yeni bir gayret vermişti, dolayısiyle Marata devletinin yıkılmasiyle önemli bir şey sağlanılmış olmaz.*

Aşağıda bu yönleri anlatacağız.

Cancira Siddiler'i Cancira (arapça ada demek olan Cezireden bozma) Bombay'ın 100 km. kadar güneyinde berkitilmiş bir adacık olup bunda Racapur adlı bir limanın körfezinde bulunur. Konkan kıyıları Âdilşahlar'ın elinde iken orada, taifesinin çoğu Habeş'lerden mürek-

kep bir savaş donanması bulundurulurdu. Onun görevi deniz tecimini ve Hacı taşıyan gemileri korumaktı. Bu donanmanın komutanı o bölgede bazı yerlerin "caygirdarı„ idi (tımar sahibi) ve Hindistan'da Habeşler'e "Siddi„ denildiği ve kendisi de Habeş olduğu için Siddi diye anılırdı, fakat resmî unvanı vezir idi.

Âdilşahlar Konkan kıyılarını kaybettikten sonra Cancira Siddileri gerçekten bağımsız olurlar; fakat çok kere Gurkanlılar'la işbirliği yaparlardı ve resmen olsun onlara bağlı görünürler, onların "Kaptan Paşa„ ları sayılırlar ve bu görev karşılığında yılda 400,000 rupi alırlardı. Kıyıda birkaç kurganları vardı, denizcileri hemen hep Habeş, kara askerlerinin önemli bir kısmı ise ücretli Maratalar idi.

Sıvacı'nın Cancira Siddi'sine çatması

Sıvacı karada birçok başarı sağlar ve ülkeler ele geçirirken deniz işleri ile de ilgilenmiş ve ölümünden az önce 1679'da Kanderi adacağını bir baskınla alıp berkitmişti. Bu eylem kendisini Cancira Siddileri ve İngilizler'le savaşa sürükler.

1680 başlarında Siddi işbu adacığa yakın bir yere ağır topçu koyar ve orasını Maratalar'ca faydalı biçimde kullanılamaz bir duruma sokar. Bundan sonra İngilizler savaştan çekilir ve Siddi ile Maratalar buna başbaşa devam ederler. O sırada İngilizler genel olarak Gurkanlı devletiyle ve ona bağlı olan veya onunla işbirliği yapan Cancira Siddileriy'le iyi geçinmeyi daha uygun bulmakta ve kendi limanlarında (Bombay'da) onların gemilerine her türlü kolaylığı göstermekte idiler. Doğal olarak Maratalar da buna kızmakta idiler.

Siddiler'le Maratalar arasındaki şavaş karşılıklı baskın ve tahripler biçiminde kesin bir sonuç vermeden Sıvacı'nın oğlu Sambuci zamanında da devam eder. Sambuci bir sıra Cancira'yı uzun saldırılardan sonra alacakmış gibi olursa da bunu başaramaz. Esasen O, hem Konkan kıyısındaki denizci devletlerle, hem de Gurkanlı'larla uğraşacak güçte olmadığı için, denizci devletlere karşı kesin bir başarı sağlamasına imkân yoktu.

1683'den itibaren Sambuci denizci devletlerden en çok Portekizler'le savaşacaktır.

Gurkanlı-Marata savaşları

Gurkanlı'ların Racistan savaşları Maratalar için iyi bir fırsat sayılabilirdi; ancak, yukarıda gördüğümüz gibi, son günlerinde Sıvacı, ve Maratalar'ın racası olduktan sonra oğlu Sambuci deniz devletleriyle uğraşmak yüzünden bu fırsattan tam istifade edemimişler ve Gurkanlılar'a karşı savaşa gevşekce devam etmişlerdi.

Sambuci, şehzâde Ekber olayını öğrenince daha yüreklenerek Handiş'in başkenti olan Burhanpur'un varoşlarını yağma eder ve yakar (1681 başları); Evrengabad'a karşı yapmak istedigi bir baskını ise başaramaz.

Şehzâde Ekber'in Sambuci'ye sığınması

Şehzâde Ekber, babasının adamlarınca kovalana kovalana Konkan'a ulaşır (haziran 1681) ve Sambuci'nin adamlarınca sayın bir konuk gibi karşılanır. Ekber kendini padişah saymakta ve ona göre davranmaktadır; Maratalar da onu öyle saymakta veya sayar görünmektedirler. O kadar ki O, bir sığıntı gibi geldiği halde Sambuci ona ilk ziyareti yapar.

Ancak çok geçmeden Racistan'da Mevar Maharan'sı ile barış yapıldıktan sonra başlıca Gurkanlı kuvvetleri Dekken'e gelmeye başlar; Âlemgir'in kendisi de, kasım 1681'de, Bürhanpur'a gelir, Maratalar'a karşı çetin saldırılar başlar, ünlü Kalyan kenti alınır (1682 başları) ve Sambuci, Cancira'ya karşı yaptığı saldırıları bırakıp hemen bütün gücünü Gurkanlılara karşı toplamak zorunda kalır; genel olarak tuttuğu yol, bir yandan dağlık bölgelerdeki kurganlarını korumak, öbür yandan da uygun gördüğü yönlerde Gurkanlı ülkesi içine akıncılar göndermek olur.

Gurkanlılar ise çokluk bakımından kurgan alma işinde başarısızlıklara uğrar, fakat alan vuruşmalarında Maratalar'ı yenerler (1682-83 savaşları).

Bu savaşlar sırasında her iki yan Âdilşahlar'a işbirliği önermişti. Ancak hiçbiri onlarla bir anlaşmaya varmamıştı; Âdilşah, Marata işi bitince kendi sırası geleceğini düşündüğü için Âlemgir'den kuşkulanmakta idi. Sambuci ise Âdilşah'ın istediği Panhala kurganını ona geri vermeye yanaşmadığı için arada anlaşma olamamıştı.

Nisan 1683'de, mevsim yağmurlarının öngününde Âlemgir Marata dağlık bölgesinin içine dalmış olan birliklerini geri çağırır ve Kalyan'ı da boşaltır. Bu boşaltış 1681-83 saldırılarının Gurkanlılar için başarısızlıkla sonuçlandığının açığa vurulması idi.

Sambuci'nin durumu ve Portekiz'lerle savaşları

Gurkanlı çekilişi üzerine akla en yakın gelen yön Sambuci'nin şehzade Ekber'i kullanarak Gurkanlı ülkelerine saldırması idi, Ekber'in de bütün istediği bu idi. Ancak Maratalar bakımından kendi dağlık bölgelerini, akın için değil, fütuhat için bırakmak ve düzlüklere çıkmak çok tehlikeli olabilirdi ve şehzade Ekber'in Gurkanlı ordusunda veya Racistan'da yeter sayı ve güçte fedakâr yanatı olduğu da şüpheli idi.

Bu böyle olmakla birlikte şu da var ki Âlemgir var gücü ile Dekken'de durur ve yağmur mevsiminin sonunu beklerken Sambuci'nin onu bırakıp Portekizlerle savaşması da doğru değildi, Sambuci bunu yapacaktır ve bu işe, Avrupalılarınki ile boy ölçüşebilmekten pek uzak olan zaif bir donanma ile girişecektir.

Marata - Portekiz savaşı 1683'de Gurkanlı çekilmesinden az sonra başlar ve türlü tali'lerle devam eder. Genel olarak Portekizler karalar içinde bir işe giriştikçe yenilirler, Maratalar da Goa'ya ve türlü adacıklara karşı bir işe kalkışınca ağır kayıplarla çekilmek zorunda kalırlar.

Gurkanlı - Marata savaşının yeniden başlaması

Yağmur mevsimi geçince, eylül 1683 de, Maratalar'a karşı Gurkanlı saldırısı yine başlar. O sırada Sambuci, Goa'yı karadan kuşatmakta ve düşürmiye uğraşmaktadır; Âlemgir de Portekizlerle bağdaşmıştır ve Sambuci'nin bazı adamlarını da gizlice avlamıştır.

Gurkanlı orduları birkaç kere Marata ordularını bozar, birçok yer ve kurgan alır ve Goa yakınlarına kadar gelerek orasını Marata baskısından kurtarırlar. Bu işi yapan ordu, 1683'de, kıtlık yüzünden çok ağır kayıplara uğrarsa da, genel olarak 1683 - 1685 savaşları Gurkanlı'lar için başarılı sayılabilir.

Gerek bu savaşlarda, gerekse Racistan savaşlarında, o devrin deyişine göre, "Turaniyan„ dan Şihab-üd-Dîn Han (Gazi-üd-Dîn Han unvanını taşır) çok temayüz etmiş ve kendisine Han Bahadur Firuz Ceng unvanı verilmiştir. Oğlu Çin Timur Han ilerde Ḥaydarabad devletini kuracak ve bugünkü Nizam hanedanının atası olacaktır.

Gürkanlı - Âdilşahlı savaşı

Âlemgir Dekken'e geldiği sırada hem kendisi, hem de gelini (oğlu A'zam'ın karısı) olan Âdilşah'ın kızkardeşi Padişahı Bibi (Şehr Banu Beyim) o sırada Bicapur'da duruma egemen olan Şerze Han'a mektup yazıp ona Sambuci'ye karşı işbirliği önermişlerdi (temmuz 1681). Bu mektup ve isteklere bir karşılık gelmez, bilâkis Âdilşahlar'ın Maratalar'a yardım ettikleri her gün daha belli olur. Bu yüzden Âlemgir, Bicapur'a karşı da bir sefer tertip eder (1682); ilk amaç Âdilşahlar'ı kendi ülkelerini korumak zorunda bırakarak onların Maratalar'a yardım etmelerini önlemektir.

İlk amaç bu olduğu için Bicapur'a karşı savaş başlangıçta gevşek tutulur ve ancak 1684 de çetinleşmeye başlar.

1684 ilkbaharında Âlemgir'le İskender Âdilşah arasında ters mektuplaşmalar olur. Mart'ta Âlemgir, Âdilşah'a gönderdiği bir mektupta Gurkanlı ordusuna gereken gereç ve yiyeceği sağlamasını, bu ordunun kendi ülkesinden geçmesini kabul eylemesini, Maratalar'a karşı savaşmak için 5-6000 atlı vermesini, Sambuci'ye hiçbir biçmde yardım etmemesini ve Şerze Hanı ülkesinden çıkarmasını ister.

Âdilşah, o andaki duruma göre, eğer daha çok ye'sin bir açıklaması değilse, mezbuhane bir caka özünde olan bir karşılık yollar ve Âlemgir'den şunları ister: şimdiye kadar kendisinden peşkeş ve armagan adile alınan paraların ve bütün yerlerin geri verilmesi, kendi ülkesinde bulunan Gurkanlı birliklerin geri alınması, Maratalar'a karşı yapılacak saldırılar için yalnız Gurkanlı topraklarından geçilmesi, Maratalar'ın o ana kadar Âdilşahlar'dan almış oldukları bütün yerler geri alınıp Âdilşahlar'a verilmeden önce Maratalar'la barış yapılmaması !

Bu biçim yazışmalardan sonra savaşın çetinleşmesi beklenebilirdi. Önemli bir karşı koyma ve vuruşma olmadan Gurkanlı ordusu Bicapur önüne gelir ve orasını kuşatmaya koyulur (nisan 1685).

Kutupşahlar devletine karşı sefer

İskender Âdilşah, Âlemgir'e yukarıda anılan mektubu gönderdikten sonra Kutupşah'tan yardım istemiş (temmuz 1684) ve bu yolda vadalmıştı (1685 başı). Şubat 1685 de de bir Marata yardımcı birliği Bicapur'a gelmişti.

Âlemgir ise bu Gurkanlı-Âdilşahlı savaşına karışmamasını Kutupşah'dan istemişti.

Kutupşah Ebul-Hasan'ın "Ordu-yu Müalla„ da, yani Âlemgir'in ordusunda iki adamı (elçisi) vardı; bunların Kutupşah'la haberleşmelerini Âlemgir'in casusları denetlemekte idiler. Haziran 1685'de Kutupşah'ın işbu adamlarına gönderdiği bir mektup bu suretle Âlemgir'in eline düşer. Measır-ı Âlemgirî'ye göre (s. 260) işbu mektupta şöyle denilmektedir:

"Onlar (Âlemgir) büyüktürler ve bu âna kadar hep büyüklük göstermişlerdir. Şimdi-ki Sikender'i (Âdilşah) yetim ve güçsüz biliyorlar — Bicapur'u kuşattılar ve onu güç bir duruma soktular. Bicapur'un kalabalık adamları ve ona yardım için gelen (Kömek) raca Sambu'nun (Sambuci) sayısız askerleri bir yandan dayanırken vacib olan şudur ki, Ben de pelenk saldırışlı Halil-Ullah Han'ı 40,000 atlı ile bu yandan savaş için göndereyim. Görelim onlar (Âlemgir) hangi tarafa mukabele ve mukavemet edecekler„.

Bu mektubun Âlemgir'in eline düşmesi kasırgayı Kutupşah'ın ülkesine doğru çevirir ve Gurkanlı ordusu Haydarabad üzerine yürür. Bu kent Kutupşah'ın başkenti ve ona yakın olan Gülkende kurganı ise onun sığnağı idi.

Başlıca vuruşmalar Gülberge'nin 30-40 km. kadar doğusunda Serum-Malkad bölgesinde olur ve Gurkanlı ordusu kendisinden 2-3 misli daha kalabalık olan Kutupşahlı ordusu karşısında bir süre duraklar ve sık sık vuruşmalar olur; sonda Kutupşahlı ordusu bozulur ve Gurkanlılar ilerleyip Haydarabad'ı alırlar (ekim 1685).

Kutupşah az önce Gülkende kurganına kaçmıştı; o kaçar kaçmaz, daha Gurkanlılar gelmeden, Haydarabad'da büyük bir yağma başlar. Devlete ait 40-50 milyon rupi değerinde mal böylelikle elden; çıkar ortalık ancak Gurkanlı birlikleri kente girdikten sonra düzelir ve yatışır.

Kutupşah'ın birçok adamı ve bunlar arasında kendi eniştesi (kızkardeşinin kocası) Gurkanlılar'a geçer ve Kutupşah af ve barış diler. Âlemgir şu şartları ileri sürer:

12 milyon rupilik peşkeş verilmesi; her yıllık peşkeşin düzenle gönderilmesi, Madanna (Kutupşah'ın veziri) ve kardeşi Akanna'nın işten çıkarılması, Kedhi (Malkad) ve Serum'la Kehir bölgesinden vazgeçilmesi, yani oraların Gurkanlılara bırakılması (Mütehab-ül-Lübab, II. 307-8). Kutupşah bunları kabul eder ve Gurkanlı ordusu Bicapur kuşatmasını sikıştırmak üzere Kutupşahlar'a kalan yerlerden çekilir. Arada Madanna, gabila Kutupşah Ebül-Hassan'ın buyruğu ile ve hiç olmazsa onun bilgisile öldürülür; O, Kutupşahlı-Marata dostluğunu, siyasasının temel taşı yapmıştı.

Bicapur'un alınması ve Âdilşahlı devletinin sonu

Kutupşahlara karşı savaşılırken Bicapur kuşatması devam etmişti. Bu savaşta da Âdilşahlar eski tabiyelerini kullanmışlardı: çok güçlü olarak berkitilmiş bulunan başkentlerine çekilmek ve onun dışındaki yerleri harabederek düşmanın, eğer kalabalıksa—ki öyle olması gerekiyordu—barınmasını ve yiyip içmesini çok güçleştirmek. Aynı zamanda düşman gerilerine akın etmek ve onunla gerileri arasında gidip gelişi kesmek için dışarda da kalabalık bir akıncı kuvveti bulundurmak.

Bu yüzden Bicapur'u kuşatan Gurkanlı ordusu bazı zamanlar çok sıkıntı ve kıtlık çekecek ve geri ile gidiş gelişin serbest tutulması ona çok pahalıya malolacaktır. Bundan başka Bicapur'dakiler, Âlemgir'in iki oğlu arasındaki önürdeşlikten de istifade edeceklerdir. Şehzade A'zam (Şah Alicah) Bicapur kuşatmasına ve ağabeyi Muazzam da (Şah Alem) Haydarabad seferine memur edilmişlerdi. İşbu kent düştükten sonra Âlemgir ve şehzade Muazzam (temmuz 1686) Bicapur önüne gelirler.

Muazzam, Bicapur işine resen memur olan kardeşini orayı almak şerefinden mahrum etmek ve bu şerefi kendisi elde etmek için adamlarından Şah Kulu vasıtasiyle Âdilşahlar'la gizli müzakereler yapar ve işi barış yolu ile bitirmek için ortalığı yoklar. Ancak iş anlaşılınca Şah Kulu cezalandırılır ve Muazzam azarlanır.

Bu ümit kapısı kapandıktan sonra Bicapur'da güçsüzlük ve bezginlik artar, birtakım ülema oradan çıkıp Âlemgir'in yanına gelir ve Müslümanlara karşı savaşması dolayısiyle ona çıkışırlar. Âlemgir, Maratalar'ın ve Sambuci'nin kötülüklerini sayar ve Âdilşahlar'ın onlarla işbirliği yapmalarından sızlanır. Ülema da verecek karşılık bulamaz.

Measır-ı Âlemgiri'ye göre (s. 279) iki ay ve 12 gün durup dinlenilmeden en ağır savaş vasıtalariyle dövülen Bicapur, 4 zilka'de 1097'de (22/9/1686) verinir. Sultan Mehmet Fatih'in küçük kardeşi geçinen Yusuf Âdil Türkmen'in 196 yıl önce (güneş yılı, 202 Hicrî yıl eder) kurmuş olduğu devlet ortadan kalkmış, Büyük Timur'un onuncu göbekten torunu olan Âlemgir, Yıldırım Bayezid'in keza onuncu göbekten torunu olduğunu iddia eden Sikender'i tahtından etmiş olur.

Âlemgir, Sikender'i iyi kabul eder, onu tahtının sağına oturtur ve çok değerli hıl'at ve armağanlarla taltif eder Bundan sonra ona Sikender Han denilir ve kendisine 100.000 rupi yıllık bağlanır. Maiyeti Âlemgir'in maiyeti olur ve Bicapur'a "Dar-üz-Zafer„ adı verilir[1].

Gülkende'nin alınması ve Kutupşah'lar devletinin ortadan kalkması

Bicapur düşer düşmez Âlemgir orduyu Gülkende üzerine yürütür; Ocak 1687'de kendisi de işbu kurganın karşısındadır; ilk saldırı bir sonuç vermez, dışarda bulunan Kutupşahlı askerlerini bozup onlarla birlikte kurgana girmeye çalışan Kılıç Han ağır yaralanır ve ölür. Kendisi Haydarabad devletini kuracak olan Çin Kılıç Han'ın büyük babasıdır.

[1] Measır-i Âlemgirî, 279 - 283. Müntehab-ül-Lübab II, 322'de olaya Seddi Sikender girift» mısraı ile tarih düşürülmüştür (Sikender'in seddini aldı): سد سکندر گرفت Ebcet hesabiyle hicri 1098 eder ; ancak olayın 1097 de geçtiği Measır-ı Âlemgirî'de ve her eserde açık olarak yazılıdır.

Bu başarısızlık üzerine düzenli kuşatmaya katlanmak gerekir.

Her iki yanın da karşı yanda adamı ve yanatı vardı; Kutupşah Ebul-Hasan'ın Hacib'i Saadet Han, Âlemgir'le anlaşmıştır. Âlemgir'in oğlu şehzâde Muazzam da Kutupşah'la onu tahtında bırakacak bir barış sağlamak için haberleştiğinden hapis edilir. Şair olan karısı Mihr-ün-Nisa da (Necmi Sani denilen Mirza Sancar'ın kızı) bu işlere karıştığından tekdir edilir.

Türlü saldırı ve lâğım patlatma işleri hep başarısız kaldıktan sonra Âlemgir, Gülkende'yi dışardan bir kerpiç duvarla kuşatır, tâki oraya gece kaçak olarak girip çıkma da imkânsız olsun ve içerdekiler kuşatmadan vazgeçilmiyeceğini anlayıp ümitsizliğe düşsünler. Bundan sonra Âlemgir kurganın açlıktan verinmesini bekler. Haydarabad ülkesini de bir fermanla Gurkanlı ülkesine katar.

Kurgan zilka'de 1098'de (1 - 10 - 1687) içerdeki bir erin ihanetiyle alınır ve Kutupşahlar devleti 175 güneş yılı (180 hicrî yıl) yaşadıktan sonra ortadan kalkar. Ebul - Hasan'a 50,000 rupi yıllık bağlanır; maiyetinin çoğu Âlegir'in maiyetine geçer.

Marata devletinin ortadan kalkması

Âlemgir, Âdilşahlı ve Kutupşahlı devletleriyle savaşırken Sambuci'nin önemli bir iş gördüğü bildirilmemektedir; O, bu devri kendisi ve ulusu için bir dinlenme devri saymışa ve nisbeten önemsiz akınlarla yetinmişe benzer.

Şehzâde Ekber de birkaç başarısız akınla yetinir ve Bicapur'un düştüğünü öğrendikten sonra ekim 1686 sonlarında bir gemi ile Hindistan'dan çıkıp önce Maskat'a, sonra da İran'a gider.

Âlemgir, Gülkende'yi aldıktan sonra Âdilşahlı ve Kutupşahlıların ülkelerinde kendisine kafa tutan bey ve kurganları almak için adam göndermekle birlikte başlıca gücünü Matalar'a karşı yöneltir; onların birçok kurganı düşürülür ve Sambuci bir baskın sonunda yakalanır (1689 başı) ve idam edilir. Oğlu Sahu Âlemgir'in yanında alıkonulur. Çok geçmeden Sambuci soyunun çoğu ve birçok Marata kurganı daha Gurkanlıların eline düşecektir (1689-1690).

Âlemgir'in ve Gurkanlı devletinin durumu Bu yılda hemen bütün Hindistan ve Hindu-Kuş'a kadar bugünkü Afganistan Gurkanlılar'ın buyruğu altına girmiş ve birleşmiş olur.

Bu üçüncü birleşmedir; ilk birleştirici Asoka (Milâttan önce üçüncü yüzyıl) ve ikincisi Ala-üd-Dîn Kalaç (Milâttan sonra 14 üncü yüzyıl) idi.

Gurkanlı egemenliği dışında kalan yalnız Hindistan'ın güney ucunda Madura bölgesi ve Avrupalıların elinde bulunan bir kaç limandı; yerli racaların ciddî bir kafa tutması güçtü ve hepsi veya hemen hepsi Âlemgir'i başları tanıyorlardı.

İşbu yılda Osmanlı devleti, birkaç yıldan beri ağır bozgunlar içinde, Avrupa'daki ülkelerinin pek büyük kısmını elinden alacak olan gerileme ve yenilgiler zincirine kendini kaptırmış bulunuyordu.

Yukarıda anılmış olan Osmanlı elçisi Ahmed Aka, işbu yılda Âlemgir'in yanına gelir. Bu kişi, Osmanlı devletinin, bir Gurkanlı elçisinin karşılığı olarak değil, Hindistan'dan İstanbul'a kimse gelmeden kendiliğinden gönderdiği ilk elçidir. O anda Âlemgir'in İslâm acununun en güçlü hükümdarı görünmesinin bu gönderişe tesiri etmiş olması mümkündür.

Ancak Gurkanlı devleti çıkmış olduğu bu tepede uzun zaman tutunmayacak ve güçlükler derhal başlayıp Âlemgir'in son yıllarını karartacaktır. İlerdeki genel gerileme ve yıkılma sebeplerinin incelenmesini sonraya bırakıp Âlemgir'in çektiği güçlükleri ele alırsak şunları görürüz.

Hindu acununda birkaç yüzyıldan beri gelişe gelen yeni dinî cereyanlar, "Baktı„ kavramı ve hele "Kast„ kavramını ortadan kaldıran veya çok zayıflatan eşitlik düşünceleri Maratalar ve Catlar gibi vuruşkanlığını kaybetmemiş Hindular'da bağımsızlık dâvasını, bir hanedan veya zümrenin dâvası değil, az çok kütlenin dâvası yapmıştı. Dolayısiyle Âlemgir, Marata devletini yıkmakla işi bitirmiş olmaz, bu sefer Marata ulusu ile savaşmak, gayet çetin dağ ve boğazları olan, çok dar ovalarla bir çok parçaya bölünmüş bulunan bir ülkede, her tepe ve boğaz için vuruşkan bir ulusla çarpışmak, her an baskına uğramak ve gidiş geliş yollarının kesildiğini görmek

tehlikesi altında sonsuz kurgan kuşatmalariyle uğraşmak gerekir ve Marata akınlarının arkası kesilmez. Çok kere Marata akınları şakavet özlü işlerdi, ancak genel davranışda ülkücülük olduğu inkâr edilemez. Bu uzun ve yıpratıcı savaş ise gerektirdiği masraf dolayısiyle Gurkanlı hazinesi için çok ağır bir yük olur ve buna karşılık hiçbir kazanç sağlamaz.

Bu gibi olaylar, daha az önemli olarak, Kuzey Hindistan'da Catlar'ın ve Sihler'in (ki bu dinden olanların çoğu Cat'tırlar) bölgelerinde de, genel olarak aynı dinî ve sosyal tesirlerin altında tekerrür eder.

XX. Âlemgir'in son yılları

Maratalar'la uğraşlar

Sambuci'nin yerine kardeşi raca Ram, Maratalarn racası olarak mı, yoksa yeğeni Sahu adına mı (pek kesin anlaşılmıyor) işbu ulusun başına geçirilir. Kendisi Karnatik'te elan Maratalar'ın elinde bulunan ünlü Cinci kurganına (Pondişeri'nin kuzey-batısı) gider ve Konkan'da elde kalmış olan tek tük yerlerde başka başbuğular Gurkanlı'lara karşı koyma işini canlandırmıya çalışırlar.

Cinci'nin alınması için savaş türlü talihlerle 7-8 yıl sürer ve sonda bu kurgan düşer, ancak Maratalar'ın kâh çete, kâh ordu savaşları biteviye genişler ve gelişir.

Bu savaşlar sırasında Tancor racası Şahcı II Âlemgir'in egemenliğini tanır, yılda 13 milyon rupi peşkeş vermeyi ve Maratalar'a yardım etmemeyi üstenir (haziran 1694).

Cinci 1698 başlarında düşmüş ve raca Ram daha önce oradan kaçmıştı; bundan sonra bu bölgede Gurkanlı egemenilği az çok sağlamlaşır.

Konkan bölgesinde ve ona yakın bölgelerde tepe, ova ve kurgan savaşı uzun uzadıya sürer. 1695' den buyana Âlemgir, yaşı 80' e yaklaştığı halde bu savaşı doğrudan doğruya yöneltmeye koyulur. 1695-99 yıllarında onun askerî durumu pek iyi olmaz. 1699 yılından itibaren ise, Cinci'nin alınmasından sonra başlıca Gurkanlı kuvvetlerini Konkan yönünde toplamak mümkün olduğu için, savaş daha başarılı bir biçim alır. Ancak yapılan iş, büyük emeklerle bir kurganın, bazen içerdekilere rüşvet vererek

alınmasından ve çok kere, az zaman sonra, başka bir kurganla uğraşılırken, onun elden çıkmasından ibarettir. Marata akınları da devam ededurmakta ve ülkeyi her gün daha harap kılmaktadır. Bu hal ,Âlemgir'in ölümüne kadar böyle devam edecektir.

Cat ayaklanması Kuzeyde 1685' le 1688 arasında düşündürücü bir biçim alan büyük bir Cat ayaklanması olur ve bu son yılda güçlükle bastırılabilir; Catlar'ın başbuğu, Raca Ram denilen biri idi ve 1688' de bir vuruşmada ölmüştü, o bir yıl önce Âlemgir'in ünlü komutanlarından Ağır Hanı Dolpur bölgesinde öldürmüş ve Agra yakınında Skandara'da bulunan Ekber'in türbesini yağma etmişti. Âlemgir'in Sih mâbetlerini yıkma buyruğu bu münasebetle ve Slh Guru' sunun Cat'lara yardımı dolayısiyle çıkarılmıştı.

XXI. Sihler

Sih dininden olanların sadece bir dînî topluluk durumundan çıkıp askerî bir örgüt biçimini almaları Cihangir ve Şah Cihan devirlerine rastlarsa da bu yön en çok Âlemgir devrinde gelişir; bu bakımdan onların Baba Nabak'ın ölümiyle (1539) bulunduğumuz devre arasındaki tarihlerini burada anmayı uygun gördük.

Sih dininin esasları 1 inci ciltte (s. 358) görülmüştü, burada işbu dinin ve Sih cemaatinin gelişmesi gözden geçirilecektir.

Baba Nanak ölmeden önce "Bereket"ini Lahna adında birine devreder, Sih'lerin inanına göre böylelikle Baba Nanak'ın ruhu bu kişinin vücüdüne geçmiş olur ve dinin kurucusu ölünce bu kişi Angat adiyle "Guru" olur (1539-52)

Baba Nanak'ın oğlu Sri Çand ise "Udasis„ adlı ayrı bir hızıp kurar. Angad ölmeden önce "bereket„ ini Amar Das'a verir ve o "Guru„ olur (1552-74). bu kişi ise "bereket„ini damadı Ram Das'a (1574-81) bırakacağı için "Guru„ luğun bir soy içinde kalması yolnua girilmiş olur.

Sih'liğin örgütleşmesi. Ram Das "bereket„ ini oğlu Arcun (Ercen) e bırakır (1581-1606). Bu yeni "Guru„ Sih'liği yayık bir din ve Sih cemaatini örgütlü (teşkilâtlı) bir cemaat haline koyar. O, Amritsar'i Sihliğin merkezi

yapar; daha önce "Guru„ Angad'ca toplanmış olan Baba Nanak'ın söz ve telkinlerine, son bir iki yüzyılda yetişmiş olan bazı dinî önderlerin söz ve telkînlerini ekler; bunlara kendi düşünce ve telkînlerini de katar ve topunu bir kitap olarak ortaya cıkarır; buna „Grant„ yani "kitap„ denir. Böylelikle Sih'lerin dini inan ve ahlâkî kuralları tesbit edilmiş olur ve bu "kitap„ kendilerince, Veda'lar dahil, her şeyden üstün sayılır.

Keza Arcun o âna kadar müritlerin ve başka kimselerin verdikleri ianeleri düzenli bir türlü vergi biçimine sokar, bunları toplamak için güvendiği kimseleri seçip her yöne yollar ve cemaati zenginleştirmek için müritlerine tecim işlerine önem verdirir.

Onun "Guru„ luğu sırasında müritlerinden Gur Das, Baba Nanak'ı Vyasa'nın [1] ve İslâm Peygamberi Muhammd'in bir halefi, saflık ve kutsallığın yenileyicisi, insanların gitgide artan kötülüğünün ve türlü dinlerin ve dinî hızıpların vahşicesine çarpışması belâsını çeken acunun düzelticisi olarak ilân eder. Gur Das bir yandan müslümanların taassuplarına ve şiddete başvurmaya olan eyginliklerine, öbür yandan da Hinduların "tarik-i dünyalık„ larına ve "ermek„ için katlandıkları fuzulî cefalara çatıp bütün insanları fazilet ve barış içinde yaşamaya çağırmakta ve Baba Nanak'ın şahadet ettiği gerçek Allah'a tapmaları gerektiğini ileri sürmektedir.

Güya Guru Arcun bu düşünceleri "Grant„ a koymak istememiştir çünkü başkalarına çatmak ve onları suçlandırmak Baba Nanak'ın telkinlerine karşın imiş [2].

Bu yeni düşüncelere göre bir yandan Baba Nanak, Allah tarafından insanlığı kurtarmak işile görevlendirilmiş kutsal bir kişi, öbür yandan da Sih dini, Nanak'ın da istemiş olduğu gibi, Müslüman ve Hinduları birleştiren yeni bir genel din özünde görünür.

Sih dininin Arcun devrinde tuttuğu yeni yol ve Müslümanlardan bazı kimseleri Sih yapma gayreti başarılı olmuş

[1] «Mahabarata» destanının yazarı olduğu iddia edilen kişi; birkaç dinî ve felsefî eseri de vardır. Mahabarata hakkında bk. c. I. s. 116-120 ye.

[2] Bu yönler ve bu kısımdaki bilgilerin pek çoğu İ. D. Cuningham'ın «A History of The Sikhs» inden alınmıştır.

olmalı ki tâ Cihangir'in sarayında ve yanındakiler arasında da din değiştiren Müslümanlar olmuş ve bu padişahı onlara karşı bazı ölçemler almak zorunda bırakmıştır. Arcun (Ercen) babasına karşı ayaklanmış olan şehzâde Hüsrev'e yanatlık ettiği için Cihangir'ce hapsettirilmiş ve hapiste ölmüştü. Sih gelenekleri onun bir derede yıkanmak iznini aldığını ve orada, şaşakalan bekçilerinin gözü önünden yok oluverdiğini söylerler (1606).

Sih'liğin askerîleşmesi

Arcun öldükten sonra oğlunun çocukluğu dolayısiyle kardeşi "Guru„ luğa kalkışırsa da çok geçmeden cemaat, ölen "Guru„ nun oğlu Har Gobind'i onun halefi tanır.

Bu "Gùru„ savaşçı ve avcı olacak, Baba Nanak gibi et yemekten sakınmıyacak ve Sih'ler de et yemiye koyulacaklardır.

Başlangıçta, Har Cobind, Padişah Cihangir'in gözünden düşer, Gvalyor kurganına hapsedilir, sonra salıverilir, yine Padişah'ın hizmetine girer sonra hükümetle kavgaları olur, ona karşı ayaklanır, kaçar, yine gelir vesaire. O 1645 de ölür. Arcun'un kurduğu malî örgüt sayesinde Har Gobind binlerce kişilik bir silâhlı kuvvet besliyebilmiş ve artık Sihlik yalnızcana bir din olmaktan çıkıp devlet içinde kendi maliyesi, ordusu ve türlü örgütü olan ve epey yayık bulunan, daha çok, gizli bir devlet durumuna geçmiş ve bilhassa Pencap'ta hatırı sayılır bir kuvvet olmuştur.

Önemsiz «Guru» lar

Har Gobind'in yerine torunu Har Rai geçer (1645 - 61). Dara-Şukûh-Âlemgir savaşında birinciye yardım ettiği için Âlemgir'ce ayaklanmış sayılır ve büyük oğlu tutu (rehine) olarak yanından alınır. Âlemgir bu çocuğa çok iyi bakar ve anlaşılan gönlünü almaya çalışır.

Har Rai çabuk ölür, yerine güya Âlemgir'in de tensibiyle küçük oğlu Har Kişan geçer (1661 - 64), ancak daha çocukken ölür.

Gurkanlı'larla savaşlar

Yerine ağabeyi Ram Rai geçirileceği yerde efsanevî biçimde bir seçişle Har Gobind'in oğlu Teğ Bahadur geçirilir (1664-75) ve bu iki kişi arasında önürdeşlik (rekabet) başlar. Sanıldığına göre Ram Rai'nin kışkırtmaları yüzünden Gurkanlı hükümeti fesat çıkarıyor suçuyle Teğ Bahadur'ı Delhi'ye çağırır. O, orada iken Bengal'e tayin edilmiş olan Ceypur racası (Racputtur) onu kutsal ve Allahlık bir kişi olduğu için yanına alır ve Doğuya götürür. Oradan Pencab'a dönüşünde Teğ Bahadur, şekavet yolu ile, ancak zenginlerden aldığının bir kısmını yoksullara verip gönül avlıyarak, çok para kazanır ve birçok kaçakları saklar ve korur. Âdem Hafız adında sofu geçinen bir müslümanla bir olup, anlaşılan dinî işlere sarfedilmek amaç veya bahanesiyle, Âdem Müslümanlardan ve Teğ Bahadur Hindulardan baskı ve tehditle para toplamıya koyulurlar v.s.

Bütün bunların sonucunda Teğ Bahadur tutulup bir kere daha Delhi'ye götürülür ve orada daha önce anlatmış olduğumuz biçimde öldürülür; galiba onun devrinde Sih "Guru„ larına "Sahih padişâh„ denilmeye başlanılmıştır. Bu tabir belki dinî ve felsefî anlamda, yani "ruhların ve gönüllerin padişahı„ anlamında kullanılıyordu; ancak Gurkanlı hükümeti bundan kuşkulanmışa benzer.

Teğ Bahadur'un bu biçim ölmesi Sihlerin Gurkanlı hükümetine karşı bir kan dâvası gütmelerine yol açacaktır veyahut zamanın uygunluğu aradaki savaşa bu özün verilmesini mümkün kılacaktır.

Gobind ve yeni inan ve örgüt

Teğ'in oğlu Gobind (1675-1708) o sırada 15 yaşında idi, bundan sonra yirmi yıl kadar gölgede kalmışa benzer; anlaşılan o sırada veya bu devrenin büyük bir kısmında Ram Rai üstün durumdadır ve yanatı daha çoktur, ancak onun Teğ Bahadur'u Âlemgir'e fitnelediği ve öldürülmesine sebep olduğu da söylenilmektedir.

Teğ Bahadur Delhi'ye götürülürken, orada öldürüleceğini bildiği için, ayrılmaları sırasında oğluna öc alması gerektiğini söylemişti.

Bir yandan babasının bu öğütleri, öbür yandan efsanevî kahramanlara benzeme isteği ve bunların hepsinin üstünde de kendisinde insanlara yeni gerçekler öğretecek, yeni yollar gösterecek ve onlara daha mutlu bir yaşayış sağlayacak bir kudret olduğuna inanışı Gobind'i bir sürü vaaz ve savaş yoluna sürükliyecektir.

Gobind'in dinî telkini şu esasta toplanmaktadır: Güya bundan önce insanları kötülükten ayırıp iyiliğe götürmek için görevlendirilmiş olanlar ya kendilerine tapınmayı sağlamış (Gobind'e göre Hindu mabutları Siva, Brahma ve Vişnu gibi) veyhut da Allah'a yalvaranların kendi adlarını da anmalarını mecburî kılmışlarmış (yine Gobind'e göre Müslüman peygamberleri Muhammed gibi). Dolayısiyle bu gibilerin her biri kendine göre bir yol tutmuş ve insanlığı yanıltmış imiş. Gobind ise kâmil bir inan kurmak, fazileti yaymak ve kötülüğü yok etmek için gönderilmiş imiş, ancak kendisi, bütün öbür insanlar gibi Uluhiyet'in bir hizmetçisinden başka bir şey olmayıp kendisine tapmaya kalkışanlar ebediyen ateşde yanacaklarmış, Müslüman ve Hinduların inan, ibadet ve görenekleri selâmete ermek için bir işe yaramazmış; Allah, kitaplarda ve biçimlerde (put) değil ancak tevazu ve içtenlikle bulunabilirmiş vesaire...

Görenek olageldiği gibi Gobind'e inananlar onun ilhamlarını mucizevî bir biçimde elde ettiğini yayacaklardır. Güya O, insanlığın "Ana-İlâhe„ sinin, Naina (Nine?) dağının tepesinde bulunan mâbedinde en derin ibadetlerde bulunmuş ve ondan eski zamanda kahraman Arcun'un[1] büyük kalabalıkları tek bir okla nasıl vurduğunu sormuş. Ana-İlâhe de bu kabiliyetin dua ve fedakârlıkla elde edildiğini ona bildirmiş imiş.

Bundan sonra Gobind yeni bir örgüt (teşkilât) kurar, buna göre :

Müritlerin (Sihler'in) topuna "Halsa„ (Halise, halis olanlar anlamında) denilmektedir ve bu topluluk her şeyin üstündedir.

Gobind'in başlıca buyrukları şunlardır:

Allah'a gerçeklik ve içtenlikle tapılmalıdır: O, maddi benzetilişlerle (put) alçaltılmamalıdır; O, yalnız inan gözleriyle

[1] Mahabarata'daki kahraman Arcuna anılmaktadır. Bk. c. I. s. 117 vs.

"Halsa„ nın genel vücudünde görülebilir. Hepsi (bütün Halsa) tek kişi gibi olmalıdır, en aşağıdakiler en yüksektekilerin eşi olmalıdır, "kast„ unutulmalıdır, herkes kendisinin (Gobind'ın) irşadını (Pahu) kabul etmelidir ve dört ırk (4 nazarî kast olmalı) aynı çanaktan yemek yemeli, "Türkler„ [1] yok edilmeli ve evliya ve aziz denilenlerin mezarlarına bakılmamalı, Hindular'ın yolları bırakılmalı, Brahmanların ipleri [2] koparılmalı, selâmete ancak "Halsa„ yolu ile erişilebilir, herkes kendini tamamiyle inanına ve önderleri olan kendisine teslim etmeli; iş, soy sop, inan (eski inanlar) ve ayinler bırakılmalı [3]...

Gobind, Sihler'e der ki: "Bütün bunları yapın ve acun sizin olacaktır„. Görüldüğü gibi bu kişinin koyduğu esaslar fütuhatcı yeni bir inan kuran hemen herkesin koyduğu esaslara benzemektedir.

Yüksek "kast„ tan olanların sızlanmaları üzerine Gobind eştlik düşüncesinde direnir, aşağıdakilerin yükseltilmesi gerektiğini ve kendisinden sonra bu gibilerin geleceğini (mevki alacağını) söyler. Suya şeker katarak onunla kendisine en bağlı olan beş müridi ıslatır (bir türlü vaftiz), bunlardan biri Brahman, öbürü Kşatriya ve öbür üçü Sudra idi, onlara "Sing„ der (asker), kendisi onlardan "Pahul„ u yani irşadı alır ve kendisine de Gobind Sing der ve şunu da ekler ki, bundan böyle nerede beş Sih bir arada bulunursa kendisi de orada (manen) hazır bulunacaktır.

Bundan sonra her yeni Sih'in beş Sih'ce vaftiz edilmesi esasını koyar; Sihler biribirlerine rastladıkça "Selâmet Guru„ya (Yaşasın Guru) diye selâmlaşacaklardır [4] Ancak " Grant „ dan, yani kutsal kitaptan, başka gözle görünür hiçbir şey karşısında eğilmiyeceklerdir.

Bunlardan başka Gobind, hemen her dinde olduğu gibi, o dinden olanları biribirine daha çok bağlamak için, bazı

[1] Bu da halkın Gurkanlıları nasıl Türk bildiğini ve «Mogol» tabirini kullanmadığını gösterir.

[2] Onların boyunlarında taşıdıkları yüksek «Kast» tan olduklarını gösteren ip.

[3] Burada Ekber'in dört fedakârlığından ilham alınılmışa benziyor (Bk. yukarda s. 109 ve 128 e).

[4] Nazilerin «Heil Hitler» ini hatırlamamak elden gelmiyor.

benzeyişler ve müşterek görenekler doğurmak ister ; bunlara göre Sihler :

Arasıra Amritsar havuzunda yıkanacaklar, kendilerine hep Sing diyecekler, saç ve sakallarını kesmiyecekler, maddî cisimlerden ancak çeliğe bağlanacaklar, daima savaşacaklar v. s.

Gobind Sing bir yandan bu dinî temel ve örgüteri kurarken, öbür yandan askerî örgütü de genişletmiş, hizmetine birtakım Afgan da almış, bazı yerleri berkitmiş ve sığnak durumuna sokmuştu. Amacı, Cat'lara dayanarak Pencap bölgesinde bir devlet kurmak olduğu sanılabilir. Sihler'in pek çoğu da vuruşkanlığını kaybetmemiş olan işbu oymak veya ulustan idiler.

Gobind başta, bazı dağ racalarını kendi egemenliği altına almaya kalkışırsada önemli başarılar sağlamamışa benzer. Bu cildin başlangıcında (s. 3) Gobind'le bu racalar arasındaki haberleşmeyi ve racaların Türkleri şahin ve kaplana benzettiklerini anmıştık.

Bundan sonra Gobind, Gurkanlılar'la çekişen veya çarpışan bazı racalara yardım eder ve bu yüzden kendisine karşı gönderilen Gurkanlı kuvvetlerini yener. Bu olay bir yandan Âlemgir'in dikkatini onun üzerine çeker, öbür yandan da Gobind Sing'in kendi bağımsızlıklarına göz dikmesinden kuşkulanan bazı dağ racaları ona karşı Gurkanlılar'dan yardım isterler. Âlemgir de Lahor ve Serhind valilerini ona karşı yürütür (1701), Sih Guru'su Anandpur dolaylarında kuşatılır ve adamlarının birçoğu kendisinden ayrılıp kaçarlar, yanında ancak 40 kişi kalır ; güç hal ile sıvışabilir ve elinde olan Çamkavr kurganına kapanır ; orada kuşatılır, verinmesi ve dininden vazgeçmesi kendisine önerilir ; kabul etmez ve bir gece kurgandan kaçar ; epey kovalandıktan ve bazı çarpışmalardan sonra ya izi kayedildiğinden veya artık önemsiz sayıldığından arkası bırakılır.

1706 yılına doğru Âlemgir onu kendi yanına çağırmak için bazı kimseleri yollar; o da güya Âlemgir'e, kendisine güveni olmadığını bildiren ve onu, yaptıkları dolayısiyle, Allah'ın cezasiyle tehdit eden mektuplar yazar. Sonda ise Gobind Âlemgir'in bulunduğu Dekken'e doğru yola çıkar: ancak onun ordugâhına varmadan Âlemgir'in öldüğünü ve oğlu Bahadur Şah'ın (şehzâde Muazzam) tahta çıktığını öğrenir, onun yanına

götürülür ve kendisi devlet hizmetine alınır. Bir yıl sonra öldürmüş olduğu bir Afgan'ın oğlu onu öldürecektir (1708).

Görüldüğü gibi Sih büyüklüğünün temelini kurmuş olan Gobînd Sing kendi sağlığında gerçekten önemli askerî bir iş başaramamıştır; ancak çok geçmeden Gurkanlı devletinin çöküşü sırasında en çok onun atmış olduğu tohumların sonucu olarak büyük bir Sih devleti doğacaktır.

XXII. Âlemgir'in Avrupalılar'la münasebetleri

Âlemgir'in Maratalar'la savaşırken bir ara Portekizler'le bağlaşmış bulunduğunu yukarda görmüştük; onun devrinde en çok gelişen Avrupa tecimi İngiliz tecimi olur; Âlemgir de en çok onlarla çekişir, hatta savaşır.

İngilizler ile olan güçlükler

İlk geçimsizlik ve çatışmalar Bengal'de başlar. Şah Cihan'ın saltanatı sırasında Bengal subedarı olan oğlu şehzâde Şuca', 1652'de İngillzler'e bir nişan (şehzâde buyrultu veya fermanı) vermişti; buna göre onlar, yılda 3.000 rupi gibi ufak bir para karşılığında Bengal'de her türlü gümrük ve vergiden muaf olarak ticaret edebileceklerdi (1652). İngilizler'in Bengal tecimi Şayeste Han'ın Bengal subedarlığına atanılmasından (1664) sonra geniş ölçüde artar ve 1667 de onların dışarı çıkardıkları mallar'ın değeri 34,000 İngiliz lirası iken 1680'de 115,000 İngiliz lirasına yükselir. Ancak arada birçok çekişmeler de olur.

Bunları anlamak için şu yönleri gözönünde tutmak gerekir:

Genel olarak özel müsaadeli İngiliz ve Felemenk şirketleri tarafından Gurkanlı devletine Surat limanı yolu ile sokulan mallardan %2,5 gümrük alınmakta idi. 1664'de Sıvacı Surat'ı yağma ettiği sırada İngiliz ve Felemenkli'lerin gösterdikleri metanete mükâfat olarak onların gümrüğü %2'ye indirilir.

1679'da "cizye„ yeniden konulunca bu Avrupalılar'dan da istenilir ve onlar buna itiraz ederler; sonda Surat gümrükleri %1 artırılmak ve 1664'de yapılmış olan %0,5 indirme de kaldırılmak suretiyle gümrükler %3,5'a çıkarılır (mart 1680 fermanı).

İngilizlerle çekişmeler en çok şu yönlerde olur (1682):

a) İngilizler şehzâde Şuca'nın "nişan„ına dayanarak yılda 3000 rupi vermek suretiyle Bengal'de başka gümrük parası ve hiçbir vergi vermeden tecimde bulunmak isteğindedirler.

Halbuki bir subedar olan Şüca'nın "nişan„ı ebedî bir özde sayılamıyacağı gibi biteviye artan bir tecim için yılda 1500 Osmanlı mecidiyesi gibi hiç derecesinde bir vergi vermekte direnmek de doğru değildi.

b) İngilizler, Âlemgir'in yukarıda anılan mart 1680 fermanında bulunan: Surat'ta % 3,5 gümrük vererek başka hiçbir vergiye tabi olmadan tecimlerini yürütebilecekleri yolundaki ifadeyi, Surat limanına çıkarılmıyan İngiliz mallarından hiç gümrük alınmayıcağı gibi aklın güç kabul edeceği bir biçimde yorumlamaya kalkışırlar.

c) İngilizler birçok Gurkanlı işyarının yolsuz vergi almıya veya rüşvet istemiye yeltenmesinden, bazı büyük işyarların da bölgelerinden geçen denkleri açtırıp içinden beğendikleri malları kendi taktir ettikleri fiyata satın almaları gibi eylemlerden sızlanmakta idiler.

O sırada kendi işyarları dahi pek doğrulukla iş görmemelerine rağmen (meselâ Bengal'de başka devlet uyuruklarının (tebasînîn) mallarını da, İngiliz malı diye, verilen yıllık 3000 rupinin içinde gümrüksüz kaçırıyorlardı) İngilizler bu sızlanmalarında haklı idiler.

Savaş ve barış Bu işler üzerinde tartışmalar epey sürdükten sonra 1686'da küçük sayılabilecek bir olay yüzünden savaş başlar, tabii bu savaş küçük baskın ve çarpışmalar biçiminde olur. 1688 de İngilizler Bengal'i boşaltırlar Balasor limanını baskınla alıp yakarlar ve sonra çekilirler.

Bengal'da savaşın başlaması üzerine İngilizler onu Hindistan'ın batı kıyılarına da yayar ve denizlerde buldukları Hindistan gemilerini yakalamıya ve bu ülkenin deniz tecimini durdurmaya koyulurlar. Âlemgir de bütün İngilizlerin yakalanmasını, tecim yerlerine el konulmasını ve onlarla her türlü tecimin durdurulmasını buyurur.

İki taraf biribirine epey zarar verdikten sonra eski durum üzere tecime devam edilmek, İngilizlerce ceza olarak 150,000

rupi ödenmek ve Hindistan gemilerinden alınmış mallar geri verilmek üzere bir anlaşmaya varılır (şubat 1690).

Korsanlık ve Hindistan'daki tepkileri.

Hindistan denizinde, çoğu İngiliz olmak üzere, birçok korsan gemisi de dolaşmakta ve Basra körfezine ve Kızılddeniz'e giden Hindistan gemilerini soymakta idi. Genc-i Savaî adlı devlete ait bir Hacı gemisinin soyulması ve Müslüman kadınlarına tarruz edilmesi üzerine (1695) Surat'taki İngiliz tecim yerlerine yeniden el konulur, içindekiler yakalanır ve bütün Avrupalı'ların tecimi durdurulur. Felemenk, Fransız ve İngilizlerin Hacı gemilerinin yanına koruyucu gemi vermelerine ve gidiş gelişin güvenini sağlamalarına kadar Avrupalı'ların teciminin durdurulmasına da karar verilir.

Felemenk'liler, eğer kendilerine gümrük ve vergisiz bütün devlet içinde tecim tekeli verilirse (öbür Avrupalı'ların tecimden men'i anlamında olmalı) denizleri korsanlardan temizliyeceklerini ve Hacı gemilerinin güvenini sağlayacaklarını bildirirler. Âlemgir bunu kabul etmez.

Bundan sonra İngilizler, kaçak olarak tecim yapanların (yani resmî şirket dışında mal alıp satanların) sınır dışı edilmesi ve Cancira Siddileri'ne korsanlara karşı gemileri korumak için, her yıl verilen 400,000 rupinin kendilerine verilmesi karşılığı olarak bu işi görmeyi üzerlerine almayı önerirler. Âlemgir bunu da kabul etmez.

Sonda 1696 başlarında İngilizler'le, verecekleri her koruyucu gemi için büyüklüğüne göre 40,000 ve 30,000 rupi ödenilmek üzere bir anlaşmaya varılır ve bu koruyucu gemiler Hindistan gemilerini korsanlardan korumayı üzerlerine alırlar.

1697 de kaptan Kid adında çok tehlikeli bir korsan Hint denizlerinde türer ve Madagaskar adasını üs yaparak korsanlık eder. Yeniden Surat'taki üç Avrupalı devletin tecimer ve tecim yerleri baskı altına alınır ve Âlemgir zararların onlarca ödenilmesini ister (1698 sonu).

Sonda İngiliz, Fransız ve Felemenkliler korsanlığı kaldırmak için işbirliği yapmayı ve bundan sonra korsanlık yüzünden gelecek zararları ödemeyi üstenirler.

İkinci bir İngiliz şirketinin kurulması

Hindistan tecimiyle uğraşmak üzere ikinci bir İngiliz şirketinin teşekkülü üzerine yeni ve eski şirket arasındaki önürdeşlik onları, biribirini Gurkanlı devleti nezdinde kötülemiye ve bu devletten rakip şirket ileri gelenlerinin hapsedilmesini istemiye kadar götürür. Yeni şirketin işlerini geliştirmek için İngiltere Âlemgir'e resmî bir elçi bile yollar (1701), ancak bir sonuç elde edilemez. İki şirket 1702 de birleştirilecektir. Bu yönler üçüncü ciltte görülecektir.

Korsanlık işleri ve en çok bu yüzden Surat'taki Avrupa tecimi üzerine Gurkanlı baskısı arasıra canlanaduracaktır.

XXIII. Âlemgir'in ölümü

Âlemgir'in Marata bölgesinde aldığı son kurgan Vakinkera [1] kurganıdır (nisan 1705), o buna Rahmanbahş adını verir ve ordunun önemli kısmiyle, yağmur mevsimini geçirmek için, Krişna (Kıstna) ırmağına yakın olan Deogano (Devapur) köy veya küçük kentine çekilir.

İlk hastalanma

Orada hastalanır ve her tarafında ağrılar duyar, bir süre iş görmek için kendini zorlarsa da sonda baygınlık geçirir ve orduda birçok dedikodu çıkar ve büyük korkular duyulur; çünkü yer ve yurtsuz olarak düşmanın dağlık ülkesi içinde bulunulmaktadır. Müntehab-ül-Lübab'a göre (II, 539) o anda padişaha bir şey olsaydı ordudan tek kişi kurtulamaz idi.

Çok geçmeden Âlemgir iyileşir ve yavaş yavaş tahtırevanla yoluna devam eder; Ramazanı geçirmek üzere Bahadurgarh denilen bir yerde (Bima suyu üzerinde) kırk gün kaldıktan sonra 1705 ekim ayında Ahmetnagar'a varır. Orada ölecektir.

Ölümden önceki olaylar

Orada yaşadığı dört aylık süre içinde oğullarının önürdeşliği (rekabeti), kendisinin de kuşkuları apaçık görülür.

[1] Krişna (Kistna) ırmağının batı Gat dağlarına yaklaştığı bölgede.

Ahmedabad'da (Gucerat) subedar olan şehzâde A'zam babasının hastalığını duyunca onu görmeye gelmek için izin istemiş ve Ahmetabad'ın havasının kendisine iyi gelmediğini bildirmişti. Âlemgir ona karşılık olarak kendisinin vaktiyle aynı şartlar altında babasından bu yolda bir dilekte bulunmuş ve şöyle bir karşılık almış olduğunu yazar: " Her yerin havası insana iyi gelir, yalnız nefsi emmare'ninki iyi gelmez[1]„. Bu karşılık oğluna: "Benim babama yaptığımı sen de bana yapmak istiyorsun„ demeye varıyordu.

Ancak bu şehzâde, arkası kesilmiyen sızlanmaları üzerine Malva'ya subedar yapılırsa da O, başkenti olan Ucceyn'e gideceği yerde babasını görmek için biteviye başvuradurur ve isteyerek istemiyerek (tav'en ve kerhen) kendisine peki denir, o da cabucak Ahmetnagar'a gelir.

Orada A'zam "kendi yürekliliğine (şecaat) ve cür'etine (tehevvür) ve Ahmetabad'da elde ettiği asker ve varlığın çokluğuna güvenerek gözünü devlet hazine ve ordusuna diker. Bir ağbeyi (Kâbil'de subedar olan şehzâde Muhammed Muazzam) yokmuş gibi davranır ve her işde kendini büyük bilir. Padişahzade Muhammed Kam Bahş'i de küçük görür (adam yerine koymaz). Babasının hastalığını ve onun duygularının tabii bir halde olmadığını görür. İlk düşüncesi Azimabad'da, yani Bihar'daki Patna'da bağımsız subedar (vali) olan ve pek çok varlık topladığı söylenilen şehzade Muhammed Azım'ı (şehzade Muhazzam'ın oğlu Azım-üş-Şan) oradan uzaklaştırmak olur; onu "huzura„ (Padişahın yanına) çağırttırmak ister. Bu amaçla padişaha olmuş ve olmamış birçok şeyler söyleyerek onu oradan çağırttırır.... [2].

"... Cümlet-ül-Mülk Esed Hanı (vezir) ve öbür beyleri kendi yanına çekmiş olan (şehzade) Muhammed A'zam Şah, Padişahzade Kâm-Bahş ile bir kavga bahanesi arar. O sırada Padişahın durumu az iyileşir ve o divan kurmak ve adalet dağıtmak gibi işlerle uğraşabilirse de yüzünde ahret yolculuğu görülmekte idi. Muhammed A'zam'ın ise, hafızı kur'an olan ve akıl

[1] Müntehab-ül-Lübab, II, 541; nefs-i emmare «Terbiye edilmemiş öz» veya «en az terbiye edilmiş öz» anlamındadır.

[2] Bu ve aşağıdaki bölek Müntehab-ül-Lübab II, 546-8 den alınmış geniş özetlerdir.

ve nakil'e dayanan bilgilerde bilgin bulnan Kam-Bahş'a karşı yakışık almıyan davranışları görülür. Babaların küçük oğullarına daha çok sevgileri olduğu için Pâdişah, yürekliliği ve fedakârlığı yüzünden anlaşılan Hasan Han'ı, Kam-Bahş'a bahşi yapar ve ona iyice dikkat etmesini buyurur; O da gece gündüz kendi adamları ile ve ayrıca seçilmiş adamlarla şehzâdeyi korur. A'zam bundan birkaç kere sızlanırsa da Âlemgir'den hiç karşılık almaz; kızkardeşi Nevab Zib-ün-Nisa'ya yazar, Hasan Han'ın aşırı saygısızlığını anar, onu cezalandırmak elinde ise de babasından çekindiğini bildirir. Bu yazıyı gören Âlemgir kendi eliyle şöyle yazar: Hasan Han da onun (A'zam'ın) yüzünden korku ve kuşku içindedir. Biz Muhammed Kam-Bahş'i başka bir yere göndereceğiz,,.

Hâfî Han'dan aldığımız bu iki parça, Âlemgir'in son haftalarının nasıl bir hava içinde geçtiğini göstermekte olduğu gibi, gelecek olayların da anlaşılmasını kolaylaştıracak özdedir.

Âlemgir, ölümünün yaklaştığını anlayınca, yine Müntehab-ul-Lübab'a göre (II, 548), kendisi ölünce zincirini koparmış olan bu iki arslanın ordu ve halk arasında büyük ayrılık ve fesat çıkaracaklarını bildiği için önce Kam-Bahş'ı büyük törenle ve nöbet çaldırarak Bicapur'a yollar, sonra da A'zam'ı subesi (vilâyeti) olon Malva'ya gönderir.

Âlemgir'in ölümü

Âlemgir 28 zilka'de 1118'de (3 - 3 - 1707) ölür; 90 yaşını az geçiyordu, hicrî 50 yıl $2^1/_2$ ay (49 güneş yılından bir buçuk ay kadar eksik) pâdişahlık etmişti; ölümünde, az duymaya başlıyan kulakları ayral, bütün hassaları yerinde idi.

Onun hakkında o devir adamlarının vermiş oldukları hüküm Hâfî Han'ın kaleminden şu biçimde çıkmıştır (Müntehab-ül-Lübab, II, 550).

"Timur evlâdı, belki de Delhi'nin geçmiş padişahları arasında, Onun (Âlemgir) gibi ibadet, riyazet ve adalet bakımdan seçkin bir padişah, güzel sıfatları ilk ciltte, yerinde geçmiş olan İskender padişah Ludi'den beri, çok az olarak Hindistan'da saltanat sürmüştür; yüreklilik (şecaat), tahammül ve isabetli görüş bakımından eşsiz idiler; ancak şeriata saygıları dolayısiyle ceza (siyaset) yoluna gitmezlerdi; ülkenin düzeni (bend-

ü best) ise "siyaset„ siz olamaz ve emîrler arasında önürdeşlik (hem-çeşmi, rekabet) yüzünden hep nifak çıkardı, yürütmek istedikleri her tedbir kısır kalırdı ve her giriştikleri iş uzar ve bir sonuca ermezdi„.

Âlemgir'in vasiyetleri

İşbu padişaha iki vasiyetnâme atfolunur.

Birincisi, son devirlerde Âlemgir'in en yakınlarından bulunan Hamid-üd-Dîn Han Bahadur'un "Ahkâmı Âlemgirî„ sinde bulunur (Ahkâm 8). Bu vasiyetnâme Âlemgir'in üslûbuna ve düşünüş biçimine daha uygundur; Âlemgir başta: "birkaç vasiyet vardır„ dedikten sonra: "birincisi o ki„ diye başlar ve 12 vasiyette bulunur; özetleri aşağıdadır:

1-5 inci vasiyetler kendisinin kefenlenmesi ve gömülmesi gibi işlerle ilgilidir. Beşinci vasiyetin sonunda cenazede: Şamiyeneden (padişahlara mahsus tente), türkücülerden (muganniyan) ve mevlût bid'atinden sakınılsın, der.

Altıncıda yerine geçecek olan şehzâdeden kendi adamlarına karşı iyi davranmasını ister.

Yedinci vasiyet şöyledir: "Mutasaddilik [1] için İranlı'dan iyisi olmaz. Şavaşta, tâ cennet Aşiyanı'nın (Hümayun) devrinden bugüne kadar bu fırkadan vuruşmada yüz çeviren olmadı ve kimse ayağını doğruluktan ayırmadı; bununla birlikte bunlar hiç bir vakit dik kafalılık ve ihanette (haram nemeki) bulunmadılar. Ancak çok izzet istediklerinden onlarla iş görmek güçtür; her halde bunu yapmak ve kurnazlık göstermek gerekir„ [2].

Sekizincisi şöyledir:

"Turani fırkası„ askerlik için yapılmıştır (sipahi-i mukarreri end). saldırı (tâht), yenmek ve boyun eğdirmek (târâc),

[1] Bir maliye işyarlığı; Defterdar.

[2] O devirde İran devletinin (Safevî devleti) ileri gelenleri ve ordusu baştan başa Türk ve çokluk bakımdan Türkmen idi. Bu yüzden Âlemgir'in bu yazıları, hiç olmazsa bunların askerlikle ilgili olanlar, ancak Türklere ait olabilir. Hümayun'un anılması da bunu gösterir, çünkü Hümayun İran'dan ora şehzadesi Murat Hanın «Atalığı» Budak Han Afşar veya Kacar'ın komutasında 10 veya 12,000 Türkmen atlısının yardımile Kandahar'a gelmişti. Hümayun da, tıpkı babası Babur gibi, İran'ı anarken Türkmen demektedir (Bk: Hümayunnâme, T. T. K. yayını s. 94 ve 181).

gece baskını (şebhun), ve tutmak ve yakalamak (bendi kerden) için iyidirler. Aynı vuruşma içinde geri dönmekten, yani oku geriye atmaktan vesvese (vesvas), korku (hiras) ve utanma ve şaşırma (hacalet) duymazlar (başbuğlarının buyruğu üzerine olmasını sözün gelişi gerektirmektedir). Baş veren fakat yer vermiyen (yani gerekince geri çekilmesini bilmeyen) Hindistanlı'ların cehli mürekkebinden yüz merhale uzaktırlar. Her suretle bu "cemaate„ saygılı yerler (mahal-i riayet) vermek gerekir, çünkü başkalarının iş göremiyeceği yerlerin çoğunda bu halk (merdüm) iş görür„.

Âlemgir vasiyetinin kalan maddelerinin (madde 9 - 12) özeti aşağıdadır:

Dokuzuncusu :

"Barha [1] seyyidlerine karşı, peygamber soyundan olmaları dolayısiyle, Kur'an ayetleri gereğince saygı gösterilmesi, ancak onlarla saknılı (ihtiyatlı) davranılması, içten onlarla sevişilmesi, fakat durumlarının yükseltilmemesi, çünkü üstün ortak olurlar, hatta ülkeyi isterler (şerik-i galip, belki talib-i mülk end). Eğer azıcık dizgin bırakılırsa pişman olunulur„.

Onuncusu:

Ülkenin sahibi, elinden geldiği kadar harekette bulunmalıdır, bir yerde oturmak görünüşte rahatlık ise de binlerce musibet ve kedere yol açar.

On birincisi:

Oğullarına hiç güvenme, onlarla içli dışlı olma, eğer babam Şah Cihan, Dara-Şükuh ile bilinen yola girmeseydi işleri böyle olmazdı.

On ikincisi:

Saltanatın ana direği ülkede olan bitenleri bilmektir. Bir anlık dalgınlık (gaflet) uzun yıllar için pişmanlık doğurur. Makhur Sıva (Sıvacı) 'nın kaçışı (Agra'da konuk olarak göz altında bulundurulurken) dalgınlıktan oldu ve son günlerime kadar bu yüzden çetin biçimde uğraşmak zorunda kaldım.

[1] Yukarı Düab'da (Gence-Cemne ortaklama vâdisinin yukarı kısmı) Muzafferpur bölgesinde yerleşmiş seyyidler ; kendilerini 1271'de Hindistan'a gelmiş olan Vasıt'lı Seyit Ebul-Ferah soyundan sayarlar. Âlemgir'den sonra çok önemli bir duruma geçer ve bir zamanlar devletin egemeni gibi olurlar.

Âlemgir vasiyetlerini şu beyitle bitirmektedir:

"Eğer anlarsan bilgin üzerine öpüş

Ve eğer dalgın olursan (gafil) eyvah, eyvah„.

İkinci vasiyetnamenin Âlemgir'in ölümünden sonra yastığının altında bulunmuş olduğu söylenilir, türlü biçimleri vardır, aşağıdaki biçim Serkar (V, 262-3) daki biçimdir, Hindistan nezaretinde bulunan yazmalardan alınmıştır. Bunun türlü kimselerce uydurulduğu ileri sürülmüştür, bizce de uydurma sayılmalıdır, aşağı konulmasındaki sebep o sırada hâkim olan birtakım düşünceleri göstermesidir:

" ... Oğullarımdan her hangisi padişahlığı elde etmek bahtiyarlığına mazhar olursa Kam-Bahş'a, O Bicapur ve Haydarabad subelerile yetinmeye razı oldukça ilişmemelidir. Esed Han 'dan iyi bir vezir yoktur, ve olamaz. Dekken Divanı Diyanet Han bütün öbür maiyetimden eyidir. Gerçek bir sevgi ile Muhammed A'zam Şah'dan dilerim ki, eğer hayatımda ileri sürmüş olduğum biçimde devletin yaplaşılmasına razı olursa ordular arasında çarpışmalar ve halkın öldürülmesi gibi olaylar olmaz. Benim hizmetkârlarımı işten çıkarmayın ve onları incitmeyin. Taht sahibi Agra ve Delhi subelerinden birine malik olmalıdır. Kimki birincisini almaya razı olursa eski ülkenin (Dekken'in fethinden önce elde bulunan ülkenin) dört subesine ve onlara bağlı yerlere malik olmalıdır. Agra, Malva, Gucerat ve Ecmir; bundan başka limanlariyle birlikte Dekken'in dört subesi de onun olmalıdır: Handiş, Berar, Evrengabad ve Bidar. Kimki ikincisini (Delhi) almaya razı olursa eski ülkenin 11 subesine malik olmalıdır: Delhi, Pencap, Kâbil, Multan, Tette (Sind), Keşmir, Bengal, Orisa, Bihar, Allahabad ve Eved (Oud)„.

Bu vasiyetin devleti bölüşme vasiyeti olduğu söylenmiştir. Ancak, metinde görüldüğü gibi, Âlemgir "Taht Sahibi„ tâbirini kullanmakla iki büyük oğlundan birinin "padişah„ olacağını ve öbürlerinin ona bağımlı kalacaklarını düşünmektedir. Fakat bu iki oğuldan hiç birinin kendisiyie denk güçte bir kardeşinin yanı başında bulunmasına tahammül edemiyeceği ve kuşku ve kaygısız yaşayamıyacağı için bu tasarının amelî değeri yoktu ve Âlemgir çapında bir kişinin bunun yürütülebileceğine inan-

mış olmasını kabul etmek güçtür ; en çok bu bakımdan bu vasiyeti uydurma saymak gerekir.

XXIV. Âlemgir devrine genel bakış

Âlemgir Hindistan Timur oğullarının son büyük padişahıdır, ondan sonra ne oğulları, ne de torunları arasında güçlü ve değerli bir kişi çıkmayacaktır; onun ölümünden sonra 13 yıl içinde bir sürü taht kavgası olacak ve bu süre içinde on şehzade taç giyecektir.

Bu çekişme ve savaşlar, bir yandan bazı bey ve valilerin, öbür yandan bazı yerli ulus ve hükümdarların bağımsızlığa kaçmak istemelerini ve bunda başarı sağlamalarını doğal (tabiî) bir iş yapacaktır. Bu durum sırasında İran'da Türk acununun eski kültür içinde yetiştirdiği birinci sınıf son büyük adam olan Nadir Şah Afşar ortaya çıkacak ve Hindistan istilâsına kalkışarak Gurkanlı devletinin toplanmasını büsbütün güçleştirecektir. Başta Maratalar ve daha ufak ölçüde Sihler olmak üzere Hindistan yerlileri de, yukarda birkaç kere anmış olduğumuz gibi, uyanıklık devrine girmiş, bazı yerlerde kast ayrı gayrılıklarını kaldırıp veya gevşetip ulusal birlikler kurmuş ve fütuhata girişmişlerdi.

Ahmet Şah Baba Aptalî'nin birleştirdiği Afganların arkası kesilmiyen akınları ve Batı tekniğinin Avrupalı'ları Hindistan'ı pek az asker ve emekle fethedebilecek bir duruma getirmiş bulunması da işi tamamlıyacaktır. Bu çöküntü amillerinin hiçbirini durdurmak ve hele bunların kendi ölümünden sonra işlemiye koyulan kısımlarını önlemek tabiatiyle Âlemgir'in elinde değildi.

Dolayısiyle Âlemgir'in Gurkanlı devletinin mezarını kazdırdığı yolundaki iddia garezkâranedir veya bazı özel amaçlarla ortaya atılmış sayılmalıdır; esasen bunu ortaya atanların, onun Hindu ve Sih mabetlerine karşı aldığı tedbirleri anarken "Measır-ı Âlemgirî" ve "Müntehab-ül-Lübab" gibi eserlerden yanıltıcı biçimde eksik parçalar nakletmeleri de bu iddiada içten olmadıklarını ve bir özel düşünce ile bu iddiayı ortaya attıklarını göstermektedir. Amaç, Müslüman-Hindu düşmanlık ve geçimsizliğinden Âlemgir'i suçlu göstermek, bütün sorumu

onun üzerine atmak, onun eylemlerini şişirerek ve bazen de özünü değiştirerek biteviye ileri sürmek ve istenilen propagandayı yürütmektedir.

İşin gerçeğine gidilirse görülür ki Âlemgir devri gerek Marata, gerekse Sih olayının gelişmesinde yalnızcana bir kademe olmuştur; ve bu gelişme tarihi bir seyrin tabii bir gidişi sayılmalıdır; onun güçlü eli bu gelişmeyi ancak geçiktirmiştir, daha güçsüz ve aldırışsız bir kişi zamanında bu olaylar daha çok çabuk gelişir ve belki de Nadir ve Ahmet Şahların istilâlarından çok önce güçlü yerli devletler kurulmuş bulunurdu; Avrupa istilâsı da karmakarışık bir Hindistan'la değil, yerleşmiş ve kök salmış büyük Hindu devletleriyle karşılaşırdı; Müslümanların sayısı da bugünkünden çok az olurdu. Bazı Hindu yazarları Âlemgir'i bu sebepler dolayısiyle af etmemekte iseler de bunu açıkça söylememektedirler.

Âlemgir'in dinî siyasası kütle halinde, hatta önemli denecek hiçbir Hindu ayaklanması doğurmamıştır, onun devrindeki Müslüman - Afgan ayaklanmaları Hindu ayaklanmalarından daha çok çetin ve tehlikeli olmuştur; onun zamanında Sihler'le olan çarpışmalar hiçbir vakit tehlikeli bir durum yaratmamıştır ve Âlemgir'in sonuna kadar Maratalar'a karşı Racputları kütle halinde kullanabilişi de göstermektedir ki O, genel bir Hindu düşmanlığı ile karşılaşmamıştır.

Yine bizce Âlemgir, Âdilşahlı ve Kutupşahlı devletlerini ortadan kaldırmakla Marata olayının gelişmesini kolaylaştırmış değildir; bu devletler ve başlarındaki hanedanlar çürümüşlerdi; eğer Âlemgir bu işe girişmeseydi Maratalar bu iki devleti ortadan kaldırır, ülkelerini ele geçirir ve daha çok önce güçlü bir büyük devlet haline girerlerdi.

Âlemgir'in ordu ve yönetim için dışardan, yani o vakitki tabirle Turan ve İran'dan Türk getirmek işini gevşetip gevşetmediğini kesin olarak söylemek güçtür; kendisi bunların üstünlüğünü yazılarında açıkca belirtmektedir; keza eğer bunları eskisine nisbeten daha az getirtmişse bu işte ne dereceye kadar kendi isteğiyle davranmış ve ne ölçüde işbu ülkelerdeki durum bunda müessir olmuştur? bunu, hele en önemli asker kaynağı olan Türkistan için, kestirmek de, eldeki bilgilere göre çok güçtür.

Ancak dışardan Türk getirme işinin gevşediğini kabul edenler vardır; örnek olarak Pringle Kennedy'nin "The History of The Great Moghuls„ adlı eserinden (II, 155) şu parçayı alıyoruz:

"Çok kere ileri sürülmüştür ki Evrengzib'in (Âlemgir) ana yanlışı, Bicapur (Âdilşahlı) ve Gülkende (Kutupşahlı) Müslüman devletlerini Maratalara karşı bir duvar gibi tutacağı yerde onları yıkması (yani kendi devletine katması) olmuştur. Ve bu şüphesiz bir yanlış olmuştur. Ancak ordu işleriyle ilgili olarak Evrengzib'in en temelli yanlışı batı-kuzey sınırından ve daha öteden (yani Türkistan'dan) yeter sayıda ehil (efficient) asker getirtmekte gevşek davranması olmuştur. Bu ülkelerden gelme askerler "Mogol„ların[1] parlak günlerinde büyük dayanakları idi. Ancak, bugün İngiliz'in yabancı olduğu gibi yabancı olan, bu gibi askerlerledir ki, gereken işi görecek yetenekte (kabiliyette), bir birine sımsıkı bağlı (compact) ordu kurulabilir. Evrengzip büyük bir din yayıcısı (proselytiser) olmakla birlikte yabancı müslümanları ayrıca Hindistan'a gelmeğe kışkırtmışa benzemez; böylelikle ordusu da çok aşağı güç ve erlikte olan Hindistan müslümanlariyle dolu idi.

İrvine gibi başka yazarlar [2] ise aksini ileri sürer ve Mavera-ün-Nehr'den getirilenlerin Hindistan işgal ordusunun bel kemiğini teşkil ettiklerini söyledikten sonra, Alemgir saltanatının son 27 yılında, 1680 le 1707 arasında, bunların sayısının arttırıldığını yazarlar.

Bizce, zaman kaynaklarında bu yolda hüküm verdirecek önemli bilgi ve hatta izler olmadığından kesin bir şey söylemek güçtür.

Bize göre Alemgir'in en büyük yanlışları, önce Hâfî Han'ın yukarda andığımız yazısındaki yanlış, yani onun birçok suçu bağışlamaya ve cezalndırmamaya eyginliği ve sonra da sonsuz savaşları olmuştur,

[1] Yazar burada «Moghul veya Moğol sözünü ancak batı'da moda olan bir göreneğe uymak için kullanmıştır, çünkü eserin başlarında (C. I, s. 11): «Türk, acun tarihinde kendisine büyük bir ad sağlamıştır. İstanbul Sultanlığı onundur; Delhi padişahlığı da onun idi» der.

[2] «The Later Mughals», I, 272.

Kolayca anlaşılır ki biteviye savaşmak ve daha uzun bir devre içinde görülmesi gereken işleri nisbeten kısa bir zamanda görmeye kalkışmak çok yıpratıcı ve zor bir iştir; buna kalkışılınca bu amacın gerektirdiği ölçüde sert davranmamak, hatta bazen de duyulan kuşkular dolayısiyle kendi adamları arasında karşınlıklar doğurmaya çalışmak, çok güç ve tehlikeli işlerdi. Âlemgir'in kudreti bu işleri yürütmüşse de bunlar kendisine ve devlete çok pahalıya mal olmuşlardır.

Âlemgir'in yukarıda andığımız bütün Hindistan'ı kendi buyruğu altında birleştirmek ve yerli özgürlükleri elden geldiği kadar ortadan kaldırmak gibi amaçları onu durmadan savaşmaya zorluyordu; Beylerine karşı yumuşaklığı ve bazı kuşkuları da bu savaşların uzamasını gerektiriyordu. Bu uzayış da esasen arkası gelmiyen savaşların, eğer tabir caizse, kesafetini arttırıyor ve onların doğurduğu mali ve ekonomik çöküntüleri daha da azdırıyordu.

Bu şartlar altında Âlemgir hiç durup dinlenmemiş ve devleti dinlendirmemiştir; eğer Hindu acununun geçirdiği değişiklik ve gelişmeler, Marata kuvvetini yaratıp Âlemgir'in karşısına çıkartmasaydı Gurkanlı devleti yine belki bu kadar yıpranmazdı ve 1690'dan sonra devlet biraz dinlenirdi; ancak bu mümkün olamadı ve Âlemgir kendisine kafa tutan bütün devletleri yıktıktan sonra ulusal Marata ayaklanmasiyle karşılaştı ve dinlenemedi.

Esasen onun dinlenmek isteyip istemediği de şüphelidir, " Ahkâm-ı Âlemgirî „ nin şu bölekleri (Ahkâm 46) bunu gösterir:

" Bicapur ve Haydarabad alındıktan sonra Umdet-ül-Mülk, Medar-ül-Mekam (Vezir Esed Han) şunu arzetti: "Elhamdülillâh! Allahın fadlı ve zevalsiz ikbalinizle iki büyük ülke fethedildi. Artık devletin iyiliği şu yöndedir ki, ulu bayraklarımız Hindistan'ı Cennet-Nişan'a (Delhi - Agra bölgesi anlamında) doğru çevrilsinler taki halk görsün ki artık iş kalmadı „.

" Kutsal elyazısı alındı „ (Âlemgir'in karşılığı).

"Her şeyi bilen Hanezad'ın (Hanedanın hizmetinde doğmuş) böyle bir arzda bulunmuş olmasına hayret. Eğer amaç halkın aıtık yapacak iş kalmadığını bilmesi ise bu gerçeğe uygun değildir. Bu fanî hayattan bir nefes kaldıkca iş ve güçten kurtuluş yoktur.

" Eğer Hazret-i A'lâ (Şah Cihan) Dar - ül - Hilâfet ve Müstakar-ül Hilâfet'te (Delhi ve Agra) oturmayı görenek edinmeyip daima seferde bulunsaydı işi, vardığı sonuca varmazdı (yani tahtını kaybetmezdi). Eğer O, (Esed Han), bu arzını nezaketen yapmıyorsa ve kal'e almak için gidip gelmelerdeki meşakkate dayanabilecekse bundan sonra kal'eleri kuşatma işine girişelim.

" Elhamdü-Lillâh her nereden ve ne yerden geçsem gönlümü onlarla (o yerlerle) olan ilgilerden ayırmaktayım ve ölmeyi kendim için kolay kıldım„ .

Burada Âlemgir'in biteviye savaşmasının bir sebebini görmekteyiz ; O, uzun zaman rahat oturursa babasının akibetine uğramaktan korkmaktadır; aynı zamanda bu da anlaşılmamaktadır ki ana ordunun başından ayrılmayı kendisi için tehlikeli saymaktadır.

Bu gibi düşünceler de onun biteviye seferde bulunmuş olmasını bir bakımdan açıklamaya yarar.

Bu sonu gelmiyen seferler Gurkanlı devletini en çok za'fa uğratan olaylardır ; pek çok müşahidin yazılarına göre Âlemgir'in son yıllarında Hindistan'da büyük bir yoksulluk ve perişanlık vardı ; Dekken'de durumun böyle olması doğal idi çünkü orada durup dinlenilmeden savaşılıyordu, ancak bu yoksulluk Kuzey Hindistan'a da yayılmıştı. Alınan vergilerdeden pek büyük bir kısmın yalnız savaş işlerine harcanması ve ülkenin kalkınmasında kullanılmaması, padişahın pek uzun zaman merkezden uzakta savaşmasının genel yönetimde doğurduğu gevşeklik ve aldırışsızlık ve çekindikleri bir kimsece denetlenmiyen vali ve beylerin bildiklerini yapmaları ve çok kere cezasız kalmaları bu kötü durumu yaratmıştır.

Devlet, aciz ve yeteneksiz olan Âlemgir'in oğul ve torunlarının eline, böyle bir siyasal ve ekonomik durumda geçecektir.

YEDİNCİ BÖLÜM

ÂLEMGİR'İN ÖLÜMÜNDEN NADİR ŞAH AFŞAR'IN AKININA KADAR

1707 - 1738

I. Âlemgir'in ölümü anında onun oğul ve torunlarının durumu

Âlemgir'in ölümünde iş başında bulunan oğul ve torunlarının durumu kısaca anılacaktır. Önemli bir nokta olarak şunu belirtmek gerekir ki, Âlemgir biteviye kendi oğullarından kuşkulandığı için onlara karşı torunlarını, yani onların kendi oğullarını, kullanmayı düşünmüş ve bu torunların bazılarına önemli subeler (vilâyet) vermişti. Böylelikle onların da, kendileri için saltanat hırsı besliyebilmeleri ve dolayısiyle kendi babalarını kuşkulandırmaları imkânı ortaya çıkarılmış oluyordu[1].

Bu işte Âlemgir o kadar başarı sağlamıştı ki (eğer böyle bir konuda başarı sözünün yeri olabilirse) şehzâde ˛Azam'ın oğlu Bidar - Baht, Âlemgir'in ölümü üzerine başlıyan taht savaşları sırasında babası galip geldikten sonra onu nasıl devirip kendisi tahta geçebileceğini iyiden iyiye incelemiş ve bu yolda birkaç tasarı da hazırlamıştı; bunu anlatan kendisinin bu iş için danıştığı ve akıl sorduğu İdaret Han'dır. Ancak şu da gözönünde tutulmalıdır ki, Âlemgir'den sonra başlıyan taht savaşında torunlar kendi hesaplarına davranmaya kalkışmayıp önce babalarını kazandırmaya çalışmışlardır.

Âlemgir'in ölümünde üç oğlu sağ idi: bunlar yaş sırasiyle Muhammed Muazzam (Şehzâdeliğinde Şah Âlem unvanını taşırdı), Muhammed A'zam (keza Şah Alicah unvanını taşır ve daha çok Şah A'zam diye anılırdı) ve Muhammed Kam - Bahş. Bu unvanlar kendilerine babaları tarafından verilmiştir.

[1] Tarih-i İradet Han'a göre (Elliyot, VII, 550).

Muhammed Muazzam (Şah Âlem) ve oğulları

Yukarda da anılmış olduğu gibi Gülkende kuşatması sırasında Kutupşahlı sultanı Ebul - Hasan'la haberleştiği için 1687'de hapsedilmiş ve yedi yıl kadar hapiste tutulmuştu, iki büyük oğlu Muiz-üd-Dîn ve Azim-üş-Şan'da aynı muameleyi görmüşlerdi.

1695'de Muazzam af edilir, önce Agra'ya, sonra Kâbil'e subedar yapılır (1696). Kendisine "divan„ olarak (maliye ve kısmen idare âmiri) Mün'im Han adında çok değerli bir kişi verilmişti; O, Muazzam'ın ordusunu ve malî işlerini çok iyi yöneltir. 1706'da Âlemgir'in hastalık haberleri çıkınca Mün'im Han'ın öğütleri üzerine Muazzam, her ihtimale karşı, babası ölürse taht kavgasına kalkışmayacağı ve kardeşi A'zam'ın elinden kurtulmak için İran'a sığınacağı söylentisini çıkarır ve herkesi buna inandırır (İradet Han; Elliot VII. 548).

Âlemgir'in sağlığında Mün'im Han, Muazzam'ın isteği üzerine, Lahor (Pencab) subedar naibi (vali vekili) yapılmıştı.

Muazzam'ın büyük oğlu Muiz - üd - Dîn (Cihandar Şah) Multan'da subedardı, ikinci oğlu Azim - üş - Şan, daha önce de gördük, doğuda Bengal, Bihar ve Orisa gibi üç önemli il'in başında iken Âlemgir'in ölümünden az önce geri çağrılmıştı; O, büyük varlıklar toplamıştı ve Pâdişah'ın ölümü anında Agra dolaylarına varmış bulunuyordu.

Âlemgir'in ölümü anında şehzâde Muazzam 64 yaşında idi (güneş yılı). Bu şehzâdenin genel durumuna bakılırsa, başlayacak olan taht savaşında şu üstünlüklere malik olduğu görülür : a) İran'a kaçacağına inanıldığı için kendisinden kuşkulanılmaması; b) iyi asker yetiştiren Afgan bölgesine egemen ve Türk bölgesine komşu bulunması; c) kendi subesine bitişik olan Multan ve Lahor (Pencap) subeler'inin kendi oğlu ve adamı elinde olması ve bu son ülke dolayısiyle kendisi Delhi'ye, yani başkente ve hazinelerin bulunduğu yere, çok yakın bulunması; d) bir oğlunun da (Azim - üş - Şan), iyi bir tali eseri ve taht rakibi şehzâde A'zam'ın bir oyununun sonucu olarak, Agra'nın çok yakınına gelmiş olması.

Muhammed A'zam (Şah Alicah) ve oğulları

Babasının ölümü sırasında 54 yaşında bulunan bu şehzâde, yukarıda da görüldüğü gibi, Ahmedabat (Gücerat) subesini bırakıp merkezi Ucceyn olan Malva subesine geçmiş, ancak oraya gitmeden babasının ölüm döşeğinde yattığı Ahmetnagar kentine gelmişti. Gucerat subesinde ise oğlu Bidar-Baht vekâleten bulunuyordu, bu son şehzâde daha önce Malva'da idi. Gerek A'zam'da, gerekse de daha az ölçüde oğlu Bidar-Baht'ta, büyük varlık vardı. Âlemgir bu son şehzâdeye karşı çok sevgi göstermekte ve ona değer vermekte idi, bu da, yukarıda da denildiği gibi, onunla babası A'zam arasına kuşku sokmuştu.

Muhammed Kam-Bahş

Babasının ölümünde 40 yaşında bulunan bu şehzâde bilgin ve yazar olarak tanınmıştı ve son oğlu olması dolayısiyle babası onu çok severdi; ancak deli denebilecek kadar hafif mizaçlı ve şimarık olup, İradet Han'ın dediğine göre, hiçbir ay geçmezdi ki Âlemgir onu şu veya bu biçimde cezalandırmasın. Babasının ölümünden az önce Bicapur subedarı yapılmıştı.

II. Devlet içinde beliren hızıplar (partiler)

Âlemgir'den ve hele Bahadur Şah'dan sonra bir sürü gücsüz kişiler tahta çıkacak ve hem bu yüzden, hem de sıklaşan şehzâde savaşları sırasında birçok beyin güc kazanması yüzünden, gitgide padişahın sözü az ve bazı beylerin sözü çok geçer olacaktır.

Böyle bir durumun ortaya çıkması, doğal (tabiî)olarak bazı hızıp ve partilerin doğmasına yol açacaktır; bunlar bir düşünce ve ülküden doğma olmayıp daha çok özel menfaatlerin korunulması için ülke, din, mezheb, ulus veya renk birliğinden doğma dayanışmalardı. Bu hızıplar üyelerinin biribirlerini kesin olarak tutmaları da beklenmemelidir, ancak genel gidişte, ayrıca bir menfaat görülmezse, böyle bir dayanışma sezilmektedir.

Bazı belirtiler, az aşağıda göreceğimiz gibi, bu hızıpların daha Âlemgir zamanında da varolduğunu açıklamaktadır; ancak Âlemgir devrinde ve ondan önceki devirlerde bunlar sonra

alacakları önemden çok uzaktırlar; çünkü padişahın nufuzu kesin olarak üstün bulundukça bu hızıplar gölgede kalmıya mahkûm idiler ve üyelerine pek belirli menfaatler sağlıyamazlardı.

Bu partilerin başlıcaları şunlardır:

« Turaniyan » veya « Ehli-Turan » Bunlar Türkistan'dan gelme Türklerdir; çok kere her sünnî Türk bu hızıptan sayılır. Bunlar dışarıdan Hindistan'a gelenlerin en kalabalığı idi ve gerek din ve mezhebleri, gerekse Timur oğullarının ana ülkesinden gelmeleri dolayısiyle en önemli yerler bunlarda idi.

«İraniyan» veya «Ehl-i İran» Bunlar İran'dan gelen Türkler'dir; ancak genel olarak, şiî veya o devirde en çok kullanılan tabire göre "Kızılbaş„ Türkler hep bu hızıptan sayılırdı; bunlardan Gurkanlı hizmetinde bulunanların sayısı "Turanî„ lerinkine nisbeten epey azdı.

Yukarda da, Cihangir devrinde işaret ettiğimiz gibi, birçok batı yazarları bunları İranlı diye gösterir; malî ve idarî işlerde kullanılanların bazıları ayral, büyük mevkilere geçenlerin hemen hepsinin İran Türklerinden veya daha doğrusu Türkmenlerden oldukları, hem pek çoklarının kullandıkları oymak adlarından belli olmaktadır, hem de o devirde İran'da büyük idare ve ordu hep Türklerin elinde olduğuna göre oradan Hindistan'a gelip bu gibi işlerde kullanılanların da Türk veya Türkmen olması doğal görülmelidir.

Türk'lerin genel durumu Hâfî Han gibi Dekken tesirleri altında bulunmuş veya onun izini takip etmiş son devir Hindistan yazarları bu iki hızıp hakkında "Mogliye-i Turan„ ve "Mogoliye-i İran„ sözünü kullanırlar. Bu Mogol tabiri üzerine bu cildin başında yeter bilgi verilmiştir.

Bu iki hızıp arasında önürdeşlik (rekabet) bulunmakla birlikte bunlar genel olarak öbür hızıplara karşı işbirliği yaparlardı.

Bugünkü sömürgelerde yapıldığı gibi renge de önem verildiği Fransız doktoru Bernier'nin (s. 213) yazılarından anla-

şılmaktadır; bu yazara göre beylerden birinin oğlu, eğer vücutça biçimli ve açık renkli, yani ak derili ise, beyler sınıfına daha kolay girebilmekte ve dolayısiyle Hindistan'da doğmuş olmasına rağmen kolay yükselebilmektedir. Bernier'nin bu yazısı doğru olarak kabul edilirse beylerin, çocukları açık renkte olsun diye, elden geldiği kadar yerlilerden kız almamaya çalışmaları ve aralarında evlenmeleri gerekirdi. Measır-ül-Umera gibi eserlerden bunun böyle olduğu da az çok sezilmektedir.

Yine Bernier'ye göre (s. 211) İran'a karşı savaşlarda işbu ülkeden gelme beylere pek güvenilmemektedir. Bu daha çok dini bakımdan böyle olmalıdır, çünkü Safevî hanedanı bütün kızılbaşlarca kutsal sayılırdı.

Afganlar Bunlar Sint ırmağı ile Hindu-Kuş'un arasındaki dağlıklardan ve kısmen de düzlüklerden gelip Gurkanlı devletinin hizmetine girerlerdi. Pişaver'in güney-batısındaki dağlıklardan gelenlere çok kere dağ adamı anlamında olan "Rohilla„ adı verilirdi. Orduda "Turaniyan„ dan sonra dışardan gelme en kalabalık kütle bunlardı; bunlardan pek çok da Bey vardı; ancak devlet içinde siyasal önemleri "Turaniyan„ ve "İraniyan„ ınkinden az idi.

Hindistaniyan Bunlara "Hindustan-Za„, yani Hindistan'da doğmuş olanlar, da denirdi; bunlar Müslüman veya Hindu yerliler ve arada birkaç göbek geçince yerlileşmiş sayılan dışardan gelmelerin çocuklarıdır. Tabii olarak Müslüman ve Hindu diye iki büyük kısma ayrılırlardı. Sonuncular arasında en makbul sayılanlar, vuruşkan kaldıkları için, Racput ve Catlar'dır; bunlar Hindudurlar; Sihlerin çokluğunu da Catlar teşkil eder.

Bunlardan Racputlar, öbür yerlileri, Catlar ve genel olarak Pencaplılar da, kalan yerlileri kendilerinden aşağı görürlerdi. Böyle bir duygu öbür yerli Müslümanlara karşı Pencap Müslümanlarında da az çok vardı.

III. Bazı ünlü beyler ve bey aileleri

Haydarabad Nizamları ailesi Turaniyan'dandır; Semerkant'lı Hoca Âdil adında biri, Hindistan yolu ile Hacca'a gittikten sonra dönüşünde, henüz şehzade olan Âlemgir'in hizmetine girer ve askerî ve ilmî işlerde kullanılır; kendisine Kılıç Han unvanı verilir; daha önce anıldığı gibi Gülkende kuşatmasının başlangıcında aldığı yaradan ölür.

Oğulları içinden çok ün ve önem kazanacak olanı büyük oğlu Şihab-üd-Din'dir; o da Semerkant'ta doğmuştur. Âlemgir devrinde anılmış olduğu gibi kendisine başarılı savaşları dolayısiyle Gazi-üd-Din Firuz Ceng unvanı verilmiştir. İşbu Padişahın ölümü anında o, Elliçpur'da Berar subedar'ıdır. O sıradaki şehzadeler kavgasına karışmaz ve Bahadur Şah tahta yerleşince Gucerat subedar'ı yapılır; 1710'da orada ölür. Ömrünün son yirmi yılında kör idi. 200,000 altın liraya yakın bir serveti vardı. "Turaniyan„ın en değerli ve ünlüsü idi; 7,000 atlı komutanı rütbesinde idi.

Oğlu Mir Kamer-üd-Din, Şah Cihan'ın ünlü veziri Sadullah Han'ın kızından doğmuştu; başarılı bir komutan ve yönetimci idi. Yirmi yaşında iken 1690-91 yılında Âlemgir ona Çin[1] Kılıç Han unvanını vermişti. İşbu padişahın ölümünde Bicapur subedar'ı idi. Babası gibi o da taht kavgasına karışmaz. Bahadur Şah zamanında "İraniyan„ dan olan Zülfikar Han'ın tensibiyle, babası ve hemen bütün öbür "Turaniyan„ gibi, Dekken'den alınır ve belki babasından uzak bulunması için Eved'e (Oud) subedar (vali) ve Gorakpur'a fevcdar (kaymakam) yapılır; kendisine Han Devran Bahadur unvanı ve 6.000 atlı komutanı rütbesi verilir. Kâh özel hayata çekilmiş olarak, kâh bir görevde kullanılarak birkaç yıl geçirdikten sonra Ferruh-Siyer'in padişahlığının başında, Cihandar Şahın ona karşı savaşı sırasında, işbu son padişahın ordusunda bulunmuşken "Turaniyan„ı onun uğrunda savaşmaktan alıkoymuş olmasına mükâfaten, bütün Dekken'in subedarı yapılır ve kendisine önce Han Hanan ve sonra Nizam-ül-Mülk Bahadur Feth Ceng unvanları verilir. Tarihlerde adı en çok önce Çin Kılıç Han

[1] « Çin » doğru dürüst anlamındadır (Süleyman Efendi Lügati).

ve daha sonra Nizam-ül-Mülk diye geçer. Kendisi ilk Haydar abad Nizam'i, yani gerçekten Dekken hükümdarı olacaktır.

Muhammed Emin Han Çin Bahadur Nusret Ceng

"Turaniyan„dan olup Semerkant'ta doğmuştur. Babası Mir Baha-üd-Din yukarda anmış olduğumuz Hoca Abid Kılıç Han'ın kardeşidir. İşbu Mir Baha-üd-Din Buhara'da bir ayaklanma işine karıştığından dolayı idam edilir ve oğlu Muhammed Emin Hindistan'a kaçıp Âlemgir'in hizmetine girer. Maratalar'a karşı kazandığı başarılar dolayısiyle kendisine Çin Bahadur Han unvanı verilir. Bahadur Şah devrinde öbür "Turaniyan„ gibi Dekken'den alınır ve Muradabad'a (yukarı Gence'nin doğusunda Sambal'in kuzeyinde) fevcdar yapılır; sonra merkeze çağrılır ve Sihler'e karşı yapılan savaşta önemli görevi olur. Cihandar Şah'la Ferruh - Siyer arasındaki savaşta birincisinin ordusunda bulunmakla birlikte öbür "Turaniyan„ gibi savaşa ciddî olarak katılmaz ve Ferruh-Siyer tahta çıkınca devletin ikinci "bahşi„ si[1] olur. Yukarda anılmış olan amcasının oğlu Gazi-üd-Din Firuz Ceng öldükten sonra genel olarak "Turaniyan„ ın başı sayılmıştır.

Gazi-üd-Din Han Galib Ceng (Köse Ahmed Bey)

Turaniyan'dandır. Cihandar Şah'ın kökeltaşlarından (süt kardeşi) olmakla birlikte onunla kavgalı olup Ferruh-Siyer'in hizmetine geçecek ve ona çok bağlılık gösterecektir.

Ubeyd-Ullah Han, Mir Cümle

Semerkantlı olup "Turaniyan„dandır. Cihandar Şah ordusundaki "Turaniyan„ı savaşta atıl tutmak için Ferruh-Siyer adına başarı ile çalıştığından onun devrinde ünlü mevki sahibi olacaktır.

Esed Han ve oğlu Zülfikar Han

Birincisi Âlemgir'in ünlü veziridir; Emir-ül-Umera, Asaf-üd-Devle, Cümlet-ül-Memalik unvanlarını taşırdı. Babası İran'dan gelmiş Zülfikar Han Karamanlu adında bir Türk beyi idi. Bu bey Gurkanlı devleti hizmetine girmiş ve Cihangir'in ünlü

[1] Orduda kısmen idare ve maliye âmirliği, kısmen de bir türlü kurmay başkanlığı.

karısı Nur Cihan'ın kardeşi Asaf Han'ın kızı Mihr-ün-Nisa Beyim'le evlenmiş ve bundan Esed Han doğmuştu.

Esed Han Türklüğü ile övünürdü[1]. Oğlunun adı da Zülfikar Handı; başarılı bir komutandı. Bu baba oğul "İraniyan„dan oldukları için onları kıskananlar "Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur„ yolundaki ünlü sözü yayıp[2] Âlemgir'i kuşkulandırmıya çalışırlar. Padişah, bu beylere olan güvenin azalmış olduğunu hiç göstermez, ancak "Turaniyan„ı daha büyük ölçüde yüksek mevkilere çıkarır.

Âlemgir'in ölümünden sonraki devrin ilk kısmında önemli roller oynamış olan başlıca Türk beyleri yukarıda anılmıştır. "Hindistaniyan„dan olan beyler sırası geldikçe anılacaktır. Ancak büyük önemleri dolayısiyle bunlardan Barha Seyyidleri'ni aşağıda ayrıca anmayı gerekli bulduk.

Barha Seyyidleri

Bunların İrak'ta Vasıt'tan geldiklerini ve yukarı Düab'da (Gence-Cemne ovasının üst kısmı) yerleşmiş bulunduklarını daha önce görmüştük (s. 317); orada birçok köyleri vardır ve binlerce kişidirler. Ekber devrinden beri yüreklilikleriyle ünlü küçük komutanlar yetiştirmişler ve ordularda daha çok Haravul (öncü) birliklerine komuta edegelmişlerdir.

Âlemgir devrinde bu Seyyidler'den Abdullah Han önce Bicapur ve sonra da Ecmir subedar'ı (vali) olmuştu. Yukarıda anılmış olan işbu pâdişahın vasiyetnâmesinin 9 uncu maddesindeki yazı bu kişi ve onun soy sopu dolayısiyle yazılmış olmalıdır. Ferruh-Siyer'i tutup tahta çıkaracak olanlar bu Abdullah Han'ın iki oğlu Seyyid Hasan Ali ve Seyyid Hüseyin Ali Han'lardır. Bunlar Âlemgir devrinde, Şah Âlem'in oğlu şehzâde Muiz-üd-Dîn (Cihandar Şah) Multan subedarı iken onun maiyetinde bulunmuş ve kafa tutan bir Beluç'a karşı yapılan bir seferde hizmetlerinin gerektiği gibi takdir edilmemesine güce-

[1] Measır-ı Âlemgirî'de bunu gösteren fıkra (s. 353-3) Belleten de (sayı 33, ocak 1945) sahife 56 da nakledilmiştir, ancak orada 12 inci satırdaki « Batı Dekken'de Konkan bölgesinde » cümlesi « Doğu Dekken'de Karnatik bölgesinde » olarak düzeltimelidir.

[2] لافتى الا على لاسيف الا ذوالفقار ; Zülfikar dördüncü halife Ali'nin kılıcıdır (bk. Measır-ül-Umera'da bu kişilerin adlarına)

nerek küskün bir durumda Lahor'a çekilmişlerdi. Âlemgir öldükten sonra Şah Âlem ve A'zam Şah'ın taht kavgası sırasında bunlar birinci şehzâdenin hizmetine girer, büyüğü 3.000 ve küçü 2.000 atlı komutanı olarak Cacav vuruşmasında bulunur ve orada çok yararlık gösterirler. Bunun üzerine her ikisi 4.000 atlı komutanı yapılır ve büyük kardeş Seyyit Hasan Ali Han'a babasının "Abdullah Han„ unvanı verilir; aşağıda onu bu adla anacağız. Bu iki kardeşin çok gurur göstermeleri ve sert konuşmaları birçok kişiyi ve bunlar arasında da şehzâde Muiz-üd-Dîn'i (Cihandar Şah) kırar ve kendilerinin bir zaman işsiz kalmalarını gerektirir. Sonda 1708 de şehzâde Azim-üş-Şan küçük kardeş Seyyit Hüseyin Ali Han'ı Bihar sube'sinde ve büyük kardeş Seyyid Abdullah Han'ı da (Hasan Ali Han) Allahabad sube'sinde kendine vekil yapar. Bunlar Ferruh - Siyer'in padişahlığında birinci derece rol oynayacaklardır.

IV. Taht için savaşlar

Muhammed A'zam'ın tahta çıkması

Âlemgir, Ahmednagar kentinde ölünce vezir Esed Han orduda bulunan bütün beyleri toplar ve onlara, birlik olacakları yolunda and içirir.

Babasınca az önce Ucceyn'e, yani subedar'ı bulunduğu Malva'nın merkezine, zorla gönderilmiş olan Muhammed A'zam, Âlemgir'in ölümü haberini duyunca derhal Ahmednagar'a geri gelir ve ana ordunun başındaki beyler ister istemez ona bağımlı olurlar; yukarda adları geçen Turaniyan'dan Gazi-üd-Dîn Firuz Ceng, Çin Kılıç ve Muhammed Emin Çin Bahadur Han'lar ayral olarak sakınlı bir durum alırlar, böylelikle tâ baştan ilerigelen "Turaniyanın„ yeni padişahla birlik olmıyacağı sezilir.

A'zam Şah 1118 kurban bayramında tahta çıkar (9/3/1707). Kendisi o âna kadar genel olarak beylerce sevilirdi, ancak tahta çıktıktan sonra gururlanır, beylerine karşı iyi davranmaz ve hasislik gösterir, birçok değersiz adamları da yüksek yerlere getirir; bunları yaparken Kâbil'de bulunan ağabeyi Şah Âlem'in taht için savaşmaya yüreklenemiyeceğini ve İran'a

kaçacağını sanıyordu ve küçük kardeşi Kam - Bahş'a ise değer vermiyordu; dolayısiyle kendisini tahtın önürdeşsiz (rakipsiz) sahibi sanıyordu.

Kam-Bahş'ın durumu

Âlemgir'in ölümü anında Muhammed Kam-Bahş subedar'ı yapıldığı Bicapur'a gitmek üzere yolda idi; ölüm haberi alınınca "Turaniyan„dan olan birtakım bey ve er ondan ayrılıp Ahmetnagar'a döner. O bölgede Marata çetelerine karşı savaşan Zülfikar Han, bir an için Kam-Bahş'ı yakalayıp Ahmetnagar'a götürmeyi düşünürse de bundan vazgeçer. Kam-Bahş, Bicapur kapılarını kendine güçlükle açtırabilir ve oraya yerleşir. Çok geçmeden o da padişahlığa kalkışacak, kendi adına para bastıracak, hutbe okutacak ve "Padişah-ı Dinpenah„ unvanını takınacaktır.

Delhi ve Agra'yı elde etmek için yarış

Âlemgir'in ilk hastalığı haberleri alınalıdan beri, Pencap'da naib subedar (vali vekili) olan Mün'im Han, bazı ayaklanmaları bastırmak bahanesiyle, önemli kuvvetleri Bias ve hattâ Sütlec ırmaklarının güneyinde bulunduruyordu ve uygun yerlerde köprüler kurmuş veya bunları çarçabuk kurabilmek için gereken gereçleri toplamıştı. Şehzâde Muazzam da subesinin güney-doğusunda Pişaver'den 30 km. kadar batıda bulunan Cemrud'a gelmiş ve orada kalmıştı.

O, babasının ölüm haberini alınca derhal Lahor ve Delhi üzerine yürür, Lahor'un kuzeyinde Puli-Şah-Devle'de tahta çıkar ve Bahadur Şah unvanını alır. Haziran 1707'de Delhi'ye girer; böylelikle devlet hazinelerinin önemli kısmı eline düşmüş olur. Mün'im Hanın yukarda anılmış olan hazırlıkları onun bu işini çok kolaylaştırmıştı.

Bunlar oladururken ağabeyinin İran'a kaçacağını sanan A'zam Şah gevşek davranmış ve bu yürüyüş karşısında şaşırmıştı. İşbu kişinin tahta oturduğu sıradaki davranışları şöyle toplanabilir :

O, önce Gucerat'taki oğlu Bidar-Baht'a asker toplayıp Agra üzerine gitmesini ve orayı ve oradaki hazineleri ele geçirmesini buyurur. Agra subedarı Muhtar Han, Bidar-Baht'ın kayınbabası ve erk komutanı Baki Han Kul da onun yanatı

olduğundan vaktinde yetişilseydi bu el konma işi kolay olacaktı.

Ancak A'zam Şah'la oğlu arasında yukarda anlattığımız gibi kuşku bulunduğundan yeni padişah az düşündükten sonra oğlunun Agra'daki hazinelere el koymasını istemez ve ona asker toplamadan Gvalyor'a gelmesi ve orada kendisiyle birleşmesi için yeni bir buyruk yollar.

Arada Şah Âlem'in oğlu Muhammed Azim-üş-Şan Agra dolaylarına gelir ve kısa bir karşıkoymadan sonra subedar Muhtar Han kendini ve kenti verinir; erk komutanı Baki Han Kul ise taht davacılarından biri (Şah Âlem veya A'zam Şah) gelip doğrudan doğruya kurganı istemedikçe onu kimseye vermiyeceğini bildirip karşı koyar ve Azim-üş-Şan o sırada orayı alamaz; ancak çok geçmeden Şah Âlem Bahadur Şah yetişir ve erk ve hazineye el koyar. Müntehab-ül-Lübab'a göre (II, 578) hazinede dokuz kurur (90 milyon) rupi değerinde eşrefi (altın) ve rupi (gümüş) para bulunur. Orada paraya çevrilmiş veya çevrilmemiş ve eşya halinde bulunan altın ve gümüşün toptan değeri bir deyişe göre 24 ve başka bir deyişe göre de 13 kurur rupi (240 ve 130 milyon) imiş.

Böylelikle başkentler ve hazineler yarışını Bahadur Şah kazanmış olur.

Kesin vuruşma Agra'yı aldıktan sonra Şah Âlem kardeşi A'zam Şah'a bir mektup gönderip, babalarının devletin bölünmesi düşüncesini beslemiş olduğunu hatırlatarak, Dekken'de dört sube'yi ona bırakacağını ve bu da yetmezse Gucerat ve Ecmir'i de kendisine vereceğini bildirir ve savaşmakta ayak direyerek asker ve halkın öldürülmesine ve ülkenin yoksullaşmasına sebep olmamasını diler. A'zam Şah buna yanaşmayınca savaşmak gerekir.

Kesin vuruşma haziran (1707) sonunda Dolpur'a yakın olan Cacav dolaylarında olur. Şehzâde A'zam ve iki oğlu vuruşma sırasında ölür ve ordusu kesin bir yenilgiye uğrar. Şah Âlem Bahadur Şah yenilenlerin sıkıştırılmamalarını ve gerekenlerinin kendi ordusuna alınmasını buyurur. Çok geçmeden vezir Esed Han ve oğlu Zülfikar Han elleri bağlı olarak gelirler; Bahadur Şah onları af eder ve babanın elindeki bağları kendi elile çözer.

V. Şah Âlem Bahadur Şah

Bazı tayinler

Yeni padişâhın ilk işlerinden biri güc ve nufuz sahibi bazı kişilere verilecek makamlar yüzünden doğan güçlükleri çözülemek olur.

Mün'im Han vezir yapılır ve Esed Han'ın gönlü alınmak için kendisine "vekil-i mutlak„ ünvanı verilir. Esed Han doğrudan doğruya vezirlik isterse de pâdişah Mün'im Han'ın kendisine olan hizmetleri dolayısiyle buna razı olmaz; ancak vekili-mutlaklık Esed Han'a resmî evraka mühür basma hakkını vererek onu üstün durumda gösterdiği için bu iş Mün'im Han'a ağır gelir ve sonda Esed Han'ın Delhi'de dinlenmesine ve oğlu Zülfikar Han'ın ona vekâleten evraka mühür basmasına karar verilir.

Şah Âlem'in zaferinden dört ay kadar sonra "Turaniyan„ dan olan ilerigelenler: Gazi-üd-Dîn Firuz Ceng, oğlu Çin Kılıç Han ve amcasının oğlu Muhammed Emin Han Çin Bahadur, Dekken'den gelirler; onlara karşı gerek pâdişah'da, gerekse vezir'de bazı eski olaylar dolayısiyle kuşku ve küskünlük, hatta kin vardı; Bununla birlikte kendilerine önemli makamlar verilir; yukarıda da denildiği gibi birincisi (o sırada gözleri görmemektedir) Ahmedabad'a, ikincisi Eved'e (Oud) subedar yapılır ve kendisine Han Devran unvanı verilir; üçüncüsü de Delhi sube'sinde Muradabad'a fevcdar (kaymakam) olur.

Racistan olayları

Âlemgir devrinde Cesvent Sing'in ölümünden sonra işbu pâdişahın onun ülkesini ve başkenti Codpur'u ne gibi şartlar altında ele geçirmiş olduğunu görmüştük. Âlemgir'in ölümüne kadar Cesvent Sing'in oğlu Acit Sing saklı kalmış ve ülkesinde az çok gevşek bir çete savaşı yapıladurmuştu. Âlemgir'in ölümünü öğrenince Acit Sing saklandığı yerden çıkar, başkenti Codpur'u geri alır ve yeni Gurkanlı pâdişahına hiç aldırış etmez.

Bunun üzerine Bahadur Şah, yağmur mevsimi geçer geçmez, ona karşı yürümeye karar verir. Bunu sezen Udeypur (Çitor) Maharanası Amar Sing kendini korumak ve komşu ülkede başlıyacak savaşın kendisini de tehlikeye düşürmesini önlemek için Bahadur Şah'a peşkeşlerle birlikte kardeşini yollar. Bilindiği gibi bu devlet Racput devletlerinin en büyüğü

olup onların hepsi üzerinde bir türlü üstünlük iddia etmektedir. 1707 sonbaharında Bahadur Şah Racistan'a girer; o sırada Amber tahtı için iki kardeş kavga etmekte olduğundan, padişah önce orayı Gurkanlı devletine katmaya karar verir; sonra tahta Mirza Raca unvaniyle küçük kardeş Bicai Sing'i oturtur.

Bahadur Şah, Amber'den Ecmir'e giderken, Maharana Amar Sing'in, kendisiyle bir dâva olmamasına rağmen, korkudan başkenti Udeypur'u bırakıp dağlık bölgeye kaçtığını öğrenir ye buna canı sıkılır; aynı zamanda küçük kardeşi Muhammed Kam-Bahş'ın kendini padişah ilân edip hutbe ve paraya kendi adını soktuğunu duyar; bunun üzerine Racistan işlerini bir an önce bitirip Dekken'e gitmeye karar verir.

Bahadur Şah'ın Codpur üzerine yürümesini önlemek için ora racası Acit Sing epey duruksadıktan sonra Padişahın yanına gelir (mart 1708) ve af diler; kendine Maharaca unvanı ve 3500 atlı komutanlığı verilir; bu, Codpur devletinin, Âlemgir'in istilâsından önce olduğu gibi, Gurkanlı devletine bağımlı bir devlet kalacak ve doayısiyle oranın, Âlemgir'in yapmış olduğu gibi, doğrudan doğruya yönetilmesinden vazgeçilecek demekti; ancak Bahadur Şah hem Codpur'da, hem de Amber'de birlikler bırakır ve Maharaca Acit Sing'i kendi yanında Dekken seferine götürür. Bu kişi bu sefer sırasında ordudan kaçacak ve Racistan'da yeni ayaklanma ve savaşlar olacaktır (1708-9). 1710'da ise ayaklanmış Racput racalariyle barışa varılacak ve bunların birkaçı yine hizmete alınacaktır.

Kam-Bahş'a karşı savaş

Bu şehzâde Bicapur'a yerleştikten sonra kendi sube'sinin birçok yerlerini âdeta fethetmek zorunda kalmıştı. Kendisi doğuşundan çok kuşkulu olduğu için yakınlarından ve kendisine çok hizmeti dokunmuş olanlardan birtakımını öldürtmüş ve kötü yönetimi dolayısiyle de pek çok kişiyi yanından kaçırmış veya kendisinden soğutmuştu. Bahadur Şah ordusu üzerine gelince pek az kişi ile ona karşı koyar; ağabeyinin bir barışma mektubuna atlatıcı karşılık vermişti. Haydarabat kuzeyinde yapılan çarpışmada yaralanan Kam-Bahş tutsak edilir ve Bahadur Şah ve doktorların çalışmasına rağmen yaralarından ölür (1709 başı).

Vuruşmadan önce bir zamanlar onun deniz yolu ile İran'a kaçmasından korkulmuş ve bütün limanlara dikkatli olunulması buyruğu gönderilmişti, hattâ Zülfikar Han, Madras'taki İngiliz valisi Pitt'e şehzâdeyi kaçırmaması için 200,000 rupi vermeyi ve şirketin imtiyazlarını arttırmayı adançlamıştı. Pitt kaçırmamak yolunda istenilen sözü verirse de parayı red eder [1].

Sihler'e karşı savaş

Sih "Guru„su Gobind Sing'in Bahadur Şah'a sığındığı ve onun hizmetinde iken ölmüş olduğu Âlemgir devri anlatılırken görülmüştü; o, Cacav vuruşmasında Bahadur Şah'ın ordusunda idi.

Gobind Sing'den sonra ne olduğu pek belli olmıyan Bende adında biri "Guru„ olur ve Bahadur Şah'ın Kam-Bahş'a karşı girişmiş olduğu Dekken seferi sırasında Gurkanlı'lara karşı bazı başarılar sağlar, Serhind fevcdarını (kaymakam) yener ve öldürür ve Cemne ve Sütlec ırmakları arasındaki bölgeye egemen olur. Daha sonra birkaç yenilgiye uğrarsa da Pencab'ın birçok yerlerini haraca kesedurur.

Bahadur Şah'ın ölümü

Bahadur Şah ona karşı savaşı yöneltmek için Lahor'a gelir; bazı başarılar sağlar, ancak çok geçmeden orada ölür (şubat 1712).

Beş yıla yakın olan saltanatı sırasında, görünüşte olsun, devletin büyüklüğü ve gücü korunulmuştur. Yatıştırıcı ve uysal bir kişi olduğu için babasının bıraktığı savaşları uysal biçimde bitirmeye uğraşmıştır. Az aşağıda anacağımız Kandahar olayları da Gurkanlı devletine kuzeyde önemli ümit kapıları açacak özde idi. İradet Han onu iyi ve yüksek bir kişi olarak gösterir ve debdebesinin Şah Cihan'ınkini bile geçtiğini ekler.

Ölümünden az önce pek büyük bir debdebe ile bir Felemenk elçisini kabul etmişti, ancak ölümü ve ondan sonraki iç savaşlar varılan anlaşmaları hükümsüz bırakacaktır.

[1] Duff I, 317. Bu kişi Lord Chatham'ın babası ve Napoleon'un ünlü düşmanı Pitt'in büyük babasıdır.

Bahadur Şah'ın Şiiliğe eyginliği

Bu padişah tahta çıktıktan az sonra hutbede adı anılırken ona "seyyid„ sözünün eklenmesini buyurur ve bu epey itirazı mucip olur. Müntehab-ül-Lübab (II, 604)'daki müphem yazılara göre Bahadur Şah'ın anası büyük Seyyit Abd-ül-Kadir Ceylânî soyundan Seyyid Şah Mir adında birinin kızı imiş; bu kişi Keşmir'e gelmiş, oradaki bir racanın kızını müslüman yapıp almış, ondan bir oğlu ve bir kızı olmuş, sonra Hacc'a gidip bir daha geri gelmemiş ve raca, torunu olan bu çocukları Hindu dininde büyütmüş ve kimin nesi olduklarını gizlemiş. Şah Cihan'ın, oğlu şehzâde Evrengzib'e racanın kızı diye aldığı kimse gerçekten racanın kendi kızı değil, bu kız imiş. Bahadur Şah, hutbede adına "seyyid„ sözünü katmak için bu efsaneye dayanmıştır.

Daha sonra 1708'de Ecmir'de iken Bahadur Şah hutbede Hülefayı Raşidin (ilk dört halife) arasında Ali'nin menakibi anılırken "Vasi„ ve "Vasi-i-Mustafa„, yani peygamberce kendisine vasiyet edilen kişi, sözünün eklenmesini buyurur. Bu buyruk bilhassa Turanlı ulemanın birçok itirazına uğrar; Bahadur Şah da bu yüzden Pencap ulemasiyle epey tartışma ve hatta atışmalarda bulunur; pâdişahın iddiası, bu tabirin birçok gerçek "hadis„ de bulunması ve dolayısiyle hutbeye konulmasının gerektiği yolundadır. Sünnî ulemanın (tartışma bilhassa Lahor ulemasiyle olmuştu) iddiası ise Peygamberin öbür eshabı (arkadaşı) ve öbür ilk üç halife için de türlü "hadisler„ de buna benzer veya bu kuvvette tabirlerin bulunduğu ve dolayısiyle onlara ait tabirler hutbeye alınmadıktan sonra Ali'ye ait olanlarının da alınmaması gerektiği merkezindedir.

İşi Lahor halkının ve orada bulunan Afgan birliklerinin ayaklanma tehdidi çözüler ve 1711 ekiminde hutbeden bu "Vasi„ sözü kaldırılır[1]. Bahadur Şah'ın bu iş üzerinde neden bu kadar durduğunu ve bir ayaklanma tehdidine kendini maruz bıraktığını anlamak güçtür; o devir Kandahar bölgesinde kendisinin de kışkırtması sonucunda Galzai (Galcai) oymaklar topluluğunun (Afganlaşmış Kalaç Türkleri) ayaklanıp İran devletine ağır darbeler indirdikleri devirdir. Akla gelen Bahadur

[1] Müntehab-ül-Lübab II, 661, 664 ve 681; Tezkiret-ül-Müluk, 115 b-116 b. Irvine, «Later Mughals» da bu işe dair epey ayrıntı verir.

Şah'ın Safevî hanedanının son derece zayıflamış ve çürümüş olduğunu görerek onun yerine geçmeyi, yani İran'ı fethetmeyi düşünmüş olmasıdır. Çok geçmeden Galzai başbuğlarından Mir Mahmud bu işi yapacağından ve İsfehan'ı alıp İran tacını giyeceğinden Bahadur Şah'ın bu gibi ümitler beslemiş olması hiç aykırı görülmemelidir. Böyle bir istek olunca, Seyyidlik iddiası ve hutbede Halife Ali'nin adına "Vasi„ sözünün eklenmesi bir yandan İran kızılbaşlarınca (şiîlerince) hoş görüneceği, öbür yandan da birçok "hadis„ de Ali hakkında geçen bu sözün sünnîleri fazla kuşkulandırmayacağı umulabilirdi. Ancak ne Hindistan'ın mutaassıp sünnî uleması susturulabilmiş, ne de Bahadur Şah'ın ömrü ve durumu İran işleri içine dalmasına (eğer böyle bir düşüncesi gerçekten olmuşsa) müsait bulunmuştur. Esasen Nadir Şah Afşar'ın az sonra İslâm'da dinî birlik kurmak için yapacağı uğraşlar da bir yandan İran'ın şiî ve öbür yandan da Osmanlının sünnî ulemasının taassubu karşısında sonuçsuz kalacaktır. Genel olarak doğru yazan İradet Han ise, bu gibi denemeler dolayısile Bahadur Şah'a yakıştırılmış olan "şiî„ lik isnadının dir iftira olduğunu yazmaktadır (Elliot, VII, 552).

Maratalar'la münasebetler

Sambuci'nin 1689'da ölümünden sonra, raca veya vasi olarak, pek belli olmuyor, Maratalar'ın başına geçmiş olan onun küçük kardeşi Raca Ram 1700 yılında Zülfikar Han'ın uzun bir kovalamasından sonra ölmüştü; Tara Bai adındaki karısından olan büyük oğlu Sıvacı on yaşında, Racis Bai adındaki karısından olan küçük oğlu Sambuci de üç yaşında idi.

Tara Bai kendi oğlunu tahta çıkartmış, kendisi ona vasi olmuş ve ortak ve önürdeşi Racis Bai'yi hapsettirmişti.

Ölen raca Sambuci'nin oğlu Sahu (Şahu) ise Gurkanlıların elinde tutsak idi.

Âlemgir ölüp A'zam Şah, kardeşi Şah Âlem Bahadur Şah'la savaşmaya gidince Maratalar fırsatı uygun bularak saldırılarını arttırır, bazı yerleri alır ve Puna fevcdarı (kaymakamı) Ludi Han'ı bozarlar.

Bunun üzerine A'zam Şah, Zülfikar Han'ın öğütleri üzerine, Maratalar arasında bir iç savaş doğurmak için Sahu'yu salıverir, ancak anası ve bütün soy sopunu tutu (rehine) olarak kendi

yanında alıkoyar; aynı zamanda Sahu'ya denilir ki, eğer kendisi Maratalar'ın başına geçme işini başarır ve Gurkanlı devletine bağlı kalırsa büyük babası Sıvacı'nın Bicapur devletinden fethetmiş olduğu yerler kendisine bırakılacak ve hattâ Bima ve Godavari ırmakları arasındaki bölgenin bir kısmı da buna eklenecektir.

Tara Bai, Gurkanlılar'ca salıverilen Sahu'nun eski raca Sambuci'nin oğlu değil, düzmece biri olduğu iddiasiyle ona karşı koyar ve her iki yan Gurkanlı tahtını ele geçirmiş olan Bahadur Şah'dan kendisini tanımasını ister, O da kimin kazanacağı belli oluncaya kadar beklemeyi daha uygun bulur.

Ancak 1709 yılında Dekken'de Zülfikar Han'ın vekili olan Davut Han, Sahu'yu başbuğ tanımış olan Marata beyleriyle bir anlaşma yapıp onlara "Çavs„ denilen ve yağmada bulunmamak karşılığında ödenen, gelirlerin dörtte biri nispetindeki meblâğları ödemeyi üstenir. Bu biçim ödeyişler Âlemgir zamanında bile ondan gizli olarak bazı beylerce kabul edilmekte idi. Davut Han'ın bu anlaşması ise açıkcana ve büyük yerler için yapılmışa benzer; garibi şu ki bu anlaşma daha taht savaşını kazanmamış olan biriyle yapılmıştır.

Tara Bai ve Sahu birbiriyle epey savaştıktan sonra, 1711 yılının başında, Tara Bai'nin oğlu Sıvacı ölür; bunun üzerine racalığın Raca Ram kolunda kalmasını istiyenler onun ikinci oğlu Sambuci'yi tahta çıkarır ve onun anası Racis Bai'yi vasi yaparlar. Ancak Gurkanlı devletinden yardım gören Sahu gitgide üstün duruma geçecektir.

Bahadur Şah'ın ölümünden sonraki şehzâde kavgaları Maratalar'a daha geniş imkânlar verecektir.

VI. Afganlar'ın bağımsızlaşmaları ve yayılmaları

Hindistan'daki Sur Afgan devleti 1556'da ikinci Panipat vuruşması sonucunda merkezde yıkıldıktan ve Gucerat'tan Bengal'a kadar giden ülkelerin türlü yerlerindeki Afgan devlet ve beylikleri Ekber zamanında ortadan kaldırıldıktan sonra Afganlar uzun zaman Sind ırmağının kuzeyindeki dağlık bölgede, Gurkanlı devletine bağımlı olarak, ancak dağların aşırı çetin oldukları

yerlerde gerçekten bağımsız oymaklar halinde yaşamış, Gurkanlı devletine er ve bey olarak hizmet etmiş ve ara sıra, sayıları çoğalıp işsiz ve geçimsiz kaldıkça çetin ve kanlı savaşlarla bastırılan akın ve ayaklanmalarda bulunmuşlardı.

İran şahı Birinci Abbas 1622'de Kandahar'ı aldıktan bir müddet sonra bazı kafa tutma ve ayaklanmalar üzerine Afganların Aptalı adını taşıyan oymaklar topluluğunun bir kısmını, daha kuzeye, Herat ili içine taşımıştı; böylelikle Galzai Afgan oymakları topluluğu (eski Kalaç Türkleri) Kandahar bölgesinde daha nufuzlu olmuşlardı.

Şah Âlem Bahadur Şah'ın Kâbil subedar'lığı ve sonra padişahlığı sırasında başta onun kışkırtmasının da tesiriyle Kandahar bölgesinde İran ve Hindistan tarihinin gidişi üzerinde çok büyük tepkileri olacak olan birtakım olaylar gelişir.

Şah Âlem, Kâbil'de bulunduğu sırada, bir yandan kendi bölgesindeki Afganları ordusunda kullanırken öbür yandan da dağlık bölgedeki bazı oymaklarla, gelenek olduğu gibi, birçok çarpışmalarda bulunmak zorunda idi; hatta 1702'de onun Afgan olan beylerinden Pürdil Han adında biri, Host'tan Kâbil'e giderken birçok kişisi ile birlikte oymaklarca öldürülmüştü ve Şah Âlem, yine görenek olduğu gibi, birtakım oymaklara, bazı geçit ve yolların güvenini sağlamaları, yani işin doğrusu oralardan gelip geçenlere sataşmamaları için, para vermekte idi.

Şah Âlem yine işbu Kâbil subedarlığı sırasında Kandahar'ı, çok güçsüz bir duruma düşmüş olan İran'dan geri alabilmek ümidiyle ora Galcailer'ini ayaklanmıya kışkırtmış ve tahta çıktıktan sonra da bu işe önem vermiye devam etmişti. O sırada Galcailer arasında, Hindistan'la önemli tecim işleri olan Mir Üveys adında biri çok nufuz sahibi idi.

1702-3'de İran'a karşı ayaklanmış, yenilmiş ve af edilmiş olan Gürcistan emir veya valisi Gürgin Han (Yorgi Han), Kandahar'ın korunulması için o bölgeye gönderilir; böylelikle oraya onunla birlikte bir kısım Gürcü askeri de gideceğinden İran hükümeti Gürcistan yönünden de rahat edebilecekti.

Gürgin Han güçlü bir ordu ile Kandahar'a geldikten az

sonra Mir Üveys'den kuşkulandığı ve onun nüfuzunu da çekemediği için onu yakalatır ve İsfahan'a yollar.

Mir Üveys İsfahan'da, hem Şah'ın, hem de biribirine karşın olup birinin başında İtimad-üt-Devle (başbakan) ve öbürünün başında Divan beyi olan Gürgin Han'ın kardeşi bulunan iki hızba ayrılmış İran ilerigelenlerinin hepsinin gözüne girer. Önce Hacc'a gitmek iznini alır, ora ulemasına Kandahar bölgesi halkının durumunu şu yolda anlatır ve onlardan fetva ister: bu halk İran'ın doğusunda Hindistan'a bitişik bir yerde oturan ve birçok oymağa ayrılan sünnilerdir. Rafızî (Şiî) İran şahları bunlara zulüm ediyorlar, camilerde ilk üç halifeye sövdürüyorlar, bu da yetmiyormuş gibi "kâfir„ bir Gürcü Hanını halkın başına musallat ettiler. Bu halkın ayaklanıp savaşması veya sünnî olan Hint padişahına verinmesi (teslim olması) şeriat bakımından caiz midir?

Mir Üveys bu ayaklanma ve verinmenin doğru olacağı yolunda fetvalar aldıktan sonra İsfahan'a geri döner. O, Türkistan ve Hindistan ulemasından da bu yolda fetvalar almıştı.

İsfahan'a vardıktan sonra Şah'ın ve oradaki her iki hızbın o kadar güvenini kazanır ki kendisini Kandahar bölgesine, ora Afganları üzerine "bey„ tayin ettirerek göndertir ve bir müddet sonra Gürgin Hanı pusuya düşürüp öldürtür, Kandahar'ı ele geçirir ve elindeki fetvaları gösterip Afganları ve Beluçları "rafızı„ İran devletine ve "kâfir„ Gürcülere karşı savaşa kışkırtır.

Kandahar alındıktan sonra toplanan "cirke„de (Afganların danışma toplantılarına verilen ad) bazıları kendi başlarına İran'a kafa tutamıyacakları için Hind padişahına verinmenin ve onun ordusunu Kandahar'a çağırmanın doğru olacağını ileri sürerlerse de Mir Uveys, İran devletinin çok çürük ve yıkılmak üzere olduğunu ve ondan korkulmaması gerektiğini söyleyerek buna karşı koyar ve şunu da ekler ki eğer İran'a karşı dayanamıyacak bir duruma düşersek Hind padişahını yardıma çağırmak daima mümkündür; ancak sıkışık bir duruma düşmeden kendi gayretimizle kazandığımız bu mal, mülk ve ganimetleri niçin hiç yoktan Hint padişahına verelim ve onun buyruğu altına girelim!

Mır Uveys, sözü geçen Afgan oymaklarından, o an için olsun, kimseden yarkım istemeyerek kendi başlarına İran'a karşı koyma kararını aldıktan sonra İran şahına ve Hint padişahına adam ve mektuplar gönderir; birincisine şunları bildirir:

Ben size sadıkım, halk Gürcü Han'ının zulmüne dayanamayıp ayaklandı ve beni başlarına geçirdi, size ihanet edecek biri • makama geçmesin diye bunu kabul ettim, sakın Kandahar üzerine büyük bir ordu göndermeyin, çünkü ayaklanmış olanlar dayanamıyacaklarını anlarlarsa ülkeyi Hint padişahının eline verirler.

Hint padişahına da şunları duyurur:

Afganların böyle bir işe yüreklenmiş olmaları, sırf güç bir duruma düşünce sizden yardım göreceklerine güvendikleri içindir ve gerekince sizden yardım dileyeceklerdir; ancak şimdiden para harcayıp ordu göndermeyin, çünkü Afganlar vahşî olur, yok yere kavga çıkabilir ve onların bir kısmı İran yanına geçebilir.

Bu gibi başvurmalarla Mir Uveys vakit kazanır ve Kandahar etrafında bağımsız küçük bir Afgan beyliği kurar (1706-1709).

İran hükümeti birkaç kere Kandahar'ı geri almak için ordu gönderirse de bunlar hep bozulurlar ve bu kent Galcailer'de kalı.

VI. Bahadur Şah'dan sonraki saltanat savaşları

Bahadur'un ölümünden önceki durum

Bahadur Şah'ın dört oğlu vardı ; yaş sırasiyle adları : Muiz - üd - Dîn Cihandar Şah, Azim-üş-Şan, Refi-üş-Şan ve Cihan Şah'dır.

Birincisi Multan'da ve ikincisi Bengal ve Bihar'da subedar'lık etmişti. Bu son kişi (Azim-üş-Şan) orada, daha önce de dediğimiz gibi, büyük servet edinmişti; bir zaman Âlemgir'in gözünde olduğu gibi ondan sonra da Bahadur Şah'ın gözüne girmiş olup, şehzadeler arasında en çok onun sözü geçerdi; bu da kendisi için ayrıca bir zenginleşme vesilesi olmuştu ve herkes onun teveccühünü kazanmaya önem verirdi, kendisi

de çok azametleşmişti; kendisine öz önemli bir ordusu vardı ve öbür kardeşlerinin hiçbirinin maiyet ve ordusu, pek uzaktan dahi, onunkiyle boy ölçüşebilecek güçte değildi.

Bu durum dolayısiyle Bahadur Şah'ın sağlığında beylerin en güçlülerinden olan, yukarda çok andığımız Zülfikar Han bile ona yanaşmak ve hizmetlerini sunmak istemiş, ancak onun adamlarından biri tarafından aksi bir karşılığa uğrayınca öbür şehzâdelere yanaşmıştı.

Öbür üç kardeş arasında da önürdeşlik ve geçimsizlik olmakla birlikte, Azim-üş-Şan'a karşı besledikleri kıskançlık onları biribirine yaklaştırmakta idi. Azim-üş-Şan'ın veya onun adamlarının aksi karşılığından sonra Zülfikar Han bu yakınlığı perçinleştirir ve arada bir anlaşma kurar; ihtiyar pâdişahın her an ölmesi ihtimali işi ciddî tutmayı ve geciktirmemeyi gerektiriyordu.

Şehzâde Cihandar Şah adına çalışan Zülfikar Han'ın aracılığıyle işbu şehzâde ve öbür iki kardeş, Azim-üş-Şan'a karşı bir anlaşma yapar ve buna bağlı kalacaklarına Kur'an üzerine yemin ederler. Buna göre Padişah ölünce en büyük oğul olması dolayısiyle Cihandar Şah onun yerine geçecek ve bütün Hindistan'da para ve hutbede onun adı anılacaktır; öbür iki kardeşten Refi-üş-Şan'a Kâbil, Keşmir, Multan, Tette ve Bekker ve Cihan Şah'a Narbada ırmağının güneyinden itibaren bütün Dekken tâ güneydeki uca kadar verilecektir. Azim-üş-Şan'a karşı yapılacak savaşta elde edilecek olcalar üç kardeş arasında eşitlik üzere bölüşülecektir. Zülfikar Han için de şöyle bir hüküm konulur: O, bütün Hindistan'ın tek veziri olacaktır, kendisi Delhi'de Cihandar Şah'ın yanında kalacak ve öbür iki şehzâdenin yanında da vekilleri bulunacaktır.

Her dört anlaşanı memnun etmek için konulan bu hükümler tabiî yürütülmiyecektir.

Bahadur'un ölümü ve kardeş savaşları

Padişah ölünce herkes tahtın Azim-üş-Şan'da kalacağına inandığı için ona biat'a koşar ve o da kendini padişah ilân eder: Zülfikar Han'dan başka ilerigelen bütün beyler onun yanında toplanırlar; bunlardan bazıları onun (Zülfikar Han'ın) o sırada

kolayca erişilebilecek bir yerde olduğunu söyleyerek yakalanmasını ileri sürerlerse de Azim-üş-Şan buna izin vermez.

Durumun anlaşılması için şunu bilmek gerekir ki padişah, büyük bir ordunun başında, Lahor'un dışında konaklamakta idi; kendisinin, şehzâdelerin ve en önemli beylerin doğrudan doğruya kendi buyrukları altında ayrıca ordu veya birlikleri vardı ve bunların çoğu etrafı kerpiçle çevrelenmiş birer ordugâh içinde idiler.

Zülfikar Han'ın uğraşları sayesinde onunla anlaşmış olan üç şehzâdenin, evvelce düşünülmüş olduğu gibi, işbirliği yapmaları ve kendisinin ve onların askeri dağılmadan ve Azim-üş-Şan tarafına geçmeden elde ve buyruk altında tutulması mümkün olur. Önce çok üstün gücde olan ve herkesçe kolaycana duruma eğemen olacağı sanılan Azim-üş-Şan kararsızlığı ve beylerinin her hareket önermesine: "az bekleyin„ diye karşılık vermesi yüzünden az sonra o, kendi ordugâhında, üç şehzadenin orduları tarafından kuşatılır, yenilir ve savaşta ölür.

Bundan senra Cihandar Şah'ın adına ve ondan yana davranan Zülfikar Han, Azim-üş-Şan'dan kalan hazine ve olcalardan öbür iki şehzâdenin payına düşmesi gereken kısmı onlara vermez ve bu şehzâdeler yavaş yavaş ağabeyleriyle savaşmaya kadar giderler, yenilirler ve vuruşmada ölürler (1712). Cıhandar Şah da önürdeşsiz padişah kalır.

Cihandar Şah'ın padişahlığı

Zülfikar Han vezir yapılır, ancak gitgide onun sözü dinlenilmez olur. Azim-üş-Şan'ın Bengal'da subedar olan ikinci oğlu Ferruh-Siyer'in taht davasında bulunmak üzere Patna'ya geldiği duyulunca padişahın büyük oğlu Aaz-üd-Din 50,000 kişilik bir ordu ve 90 milyon rupi ile[1] ona karşı gönderilir; bu genç henüz hiçbir savaşta denenmemiş olduğu gibi yanına katılan ve onu öğütleriyle yöneltecek olan iki bey de aynı durumdadır. Esasen bu iki kişi Zülflkâr Han'ın oyuna karşı seçilmişlerdi.

Kardeşlerinin yenilip ölmesinden sonra Delhi'ye gelen Cihandar Şah'ın oradaki yaşayışı delicesine sefahat, israf ve

[1] Müntehab - ül - Lübab II, 697; sayıda şişirme olmalıdır.

rezalet diye sıfatlandırılabilir. O, La'l Künver (veya Kumari) adında sevdiği bir Hindu kadın uğrunda akla gelmiyecek ölçüde paralar harcar, ona İmtiyaz Mahal unvanını ve Cihangir devrinde Nur Cihan'ın haiz olduğu nüfuzu verir ve çalgıcı ve türkücü olan onun kardeşlerini de büyük mevkilere çıkarır [1].

Onun ve adamlarının masrafı ve aldıkları armağanlar yılda yirmi milyon rupi'ye varır, onun eğlencesi için yapılan donanmalar yüzünden Delhi'de önce nebati yağ, sonra da sağ yağ biter v. s. v. s.

Padişahın bu kadınla meyhaneleri dolaşması ve apacık bin bir rezalet yapması yüzünden devlete arız olan za'fa bir de vezir Zülfikar Han'la padişahın süt kardeşi olup Emir-ül-Umera yapılan Ali Murad Han Cihan Kökeltaş (adı hemen hep Kökeltaş Han diye geçer) arasındaki karşınlıktan doğan za'fda eklenir.

Ferruh-Siyer'e karşı taht savaşına böyle bir maddî ve mânevî durumda girişilecektir.

Ferruh-Siyer'in durumu

Âlemgir'in saltanatının sonlarına doğru, Azim-üş-Şan subedar'ı bulunduğu Bengal ve Bihar dan geri çagrıldığı vakit büyük oğlu Muhammed Kerim'i Bihar'da ve ikinci oğlu Ferruh-Siyer'i de Bengal'de bırakmıştı; sonra bu iki şehzâdeyi de yanına çağırmış, ancak Ferruh-Siyer henüz o bölgeden uzaklaşmamıştı. O, büyük babası Bahadur Şah'ın ölümünü duyar duymaz, ayrıca bir haber beklemeden, babası Azim-üş-Şan adına hutbe okutur ve para bastırır. Babasının yenilip öldüğünü duyunca, bir duruksama müddeti geçirdikten sonra, kendini padişah ilân eder.

[1] Aşağıdaki hikâye durumu iyice anlatır. La'l Künver'in kardeşlerinden biri Multan'a Subedar (vali) yapılır; bu adam fermanını almak için Vezir Zülfikar Han'a gidince O, fermanı, almak için peşin bir ücret ödemesi gerektiğini, kendisine olan saygısı dolayısiyle bunu peşin istemiyeceğini ancak ihtiyacı olduğundan bin «tambur» (çalgı aleti) vermesini rica ettiğini söyler; yeni vali işi ciddiye alarak tambur aramaya koyulur ve yalnız 200 tane bulabilip vezire gönderir, o da bin tane olmadan fermanı vermiyeceğini söyler. Sonda yeni vali kızkardeşi yolu ile padişaha sızlanır, o da işi vezirden sorunca Zülfikar Han: «Madem ki çalgıcıları vali ve komutan yapıyorsunuz bari bizler silâhları bırakıp tambur çalalım der». Bunun üzerine padişah bu tayinden vazgeçer.

Ferruh-Siyer bu işe giriştiği sırada elinde hiçbir güc yoktu; Patna'ya 400 kişi ile gelmişti; Bengal'de bıraktığı Mürşid Kulu Han da ona bu işte yardımcı olmayı kabul etmemişti; keza mevkilerini babası Azim-üş-Şan'a borçlu olan ve o sırada doğu bölgesinde bulunan birçok bey de Ferruh-Siyer'le işbirliği yapmaktan kaçınmışlardı. O, bu ümitsiz durumda iken Barha Seyyidlerinden iki kardeş ona yardımcı olur ve onu kazandırırlar.

Ferruh-Siyer'in taht kavgasına girişmiye karar verdiği sırada Barha seyyidlerinden Hasan - Ali ve Hüseyin - Ali Han adında iki kardeşin onun amcası padişah Cihandar Şah'a kızgın ve ölmüş babası Azim-üş-Şan'ın vekilleri ve adamları olarak Bihar ve Allahabad subelerinin başında, yani orta Gence ovasının egemeni bulunmakta, olduklarını yukarıda görmüştük.

Bahadur Şah'ın ölümü üzerine Barha Seyyidlerinin durumu

Ferruh-Siyer, Bahadur Şah'ın ölümü üzerine Bihar'ın başkenti olan Patna'da (o sırada oraya Azimabad denilmekte idi) kendi babası Azim-üş-Şan adına hutbe okutup para bastırdığı sırada o anda bir seferde bulunan subedar vekili Seyyid Hüseyin Ali Han'ın bu yüzden canı sıkılmış ve O, taht savaşının sonunun beklenilmesini daha doğru bulmuştu. Az sonra Seyyid Hüseyin Ali Han, Azim-üş-Şan'ın ölümünü ve Cihandar Şah'ın padişahlığını öğrenince başta onu tanımaya eyginlik göstermişse de sonra, kısmen ona karşı olan eski gücenikliği ve Azim-üş-Şan'dan gördüğü iyilik dolayısiyle, kısmen de Ferruh-Siyer'in anasının kendi anasını ziyaret ve ondan dilemelerde bulunması üzerine, bu son şehzâdeyi tutmaya karar verir.

Allahabad'da subedar vekili bulunan öbür Seyyid Abdullah Han (Hasan Ali) ise başta Cihandar Şah'ın pâdişahlığını tanımıştı; ancak o, kendisinin yeni pâdişahca işten çıkarılıp yerine başkasının gönderilmekte olduğunu duyunca durumunu değiştirmişti. O sırada kendisi esasen paraca güç bir durumda olup paralarını vermemiş olduğu askerlerinin baskısı altında bulunmakta idi; fakat iyi bir tali eseri olarak Bengal vergisini merkeze götürmekte olan Mürşid Kulu Han'ın damadı, on milyon rupi ile Allahabad'a gelmişti ve bir kurnazlıkla bu parayı eline geçiren Seyyid Abdullah Han onunla askerini yatıştırmıştı.

Az sonra, yeni Padişah Cihandar Şah'ca gönderilen subedar'ın birliğiyle Seyyid Abdullah Han'ın adamları arasında bir çarpışma olur ve yeni subedar yenilip kaçmak zorunda kalır. Ferruh - Siyer ise Seyyid Abdullah Han'ı yerinde bırakan ve ona ele geçirdiği Bengal vergileriyle yeni asker toplama buyruğunu veren bir ferman yollar. Bu durum karşısında tabiatiyle Seyyid Abdullah Han da. kardeşi Seyyid Hüseyin Ali Han gibi Ferruh-Siyer yanına geçer ve yaptığı büyük yanlışı çok geç anlamış olup ona 6,000 atlı komutanı rütbesini ve asîl olarak Allahabad subedar'lığını veren Cihandar Şah'a ve onun önermelerine aldırış etmez.

Âlemgir'den ve hele Bahadur Şah'dan sonra ki devir, artık pâdişahların gerçek egemenliğinden çok onları desleklevyen ve daha sonra da birer kukla durumuna getiren beylerin egemenliği devridir. Bundan soura hemen hep bu gibi pâdişah ve beylerle karşılaşacağız.

Cihandar Şah la Ferruh - Siyer arasında savaş

Ferruh - Siyer bu iki güçlü yanatı kazandıktan sonra birçok kişi de ona katılır ve Gence'nin doğusunda kalan ülkelerin çoğu onun eline düşer.

Cihandar Şah'ın oğlu Aaz-üd-Dîn'in bir ordu başında Ferruh - Siyer'e karşı gönderilmiş olduğunu yukarda görmüştük. O, bir yandan babasının, Müntehab-ül-Lübab ve sair zaman tarihlerinde "Mahbube,, si olarak anılan La'l Kunver'le olan durumuna ve ordunun gerçek komutasının kendisinde bırakılmayıp başkalarına verilmiş olmasına (bunların da bir savaşta denenmiş kimseler olmadığını yukarda görmüştük) kızmaktadır; orduda da pek çok hoşnutsuzluk ve karşı tarafla haberleşmeler vardır. Bazı ele geçirilen mektuplardan yedi topçu subayının, daha birtakım subay ve 10.000 kadar erle, Ferruh - Siyer'in yanına geçmek için onun adamlariyle haberleştiği anlaşılır; dolayısiyle şehzâde Aaz-üd-Dîn'in 50,000 atlılık büyük ordusu gerçekten bir şey ifade etmiyordu ve komutanından sıra erine kadar büyük bir hoşnutsuzluk, kaygı ve kuşku içinde bulunuyordu.

Bu da yetmiyormuş gibi bu ordu ilerlerken, geçilmesi gereken yerlerde bulunan ve kiminle olmaları gerektiğinde

duruksayan birçok idare âmirlerinden geçmiş vergiler istenilmek veya onlar türlü biçimlerde sıkıştırılmakla bu gibi kişiler, ister istemez Ferruh-Siyer'e yanat yapılır. Genel olarak denilebilir ki, Cihandar Şah yenilmek için ne yapmak lâzımsa yapmıştır. Buna Türk beylerinin "Turanî„ ve "İranî„ diye biribirini kıskanan iki hızba ayrılmış olmasını da eklemek gerekir.

Bu şartlar altında ilerliyen şehzâde Aaz-üd-Dîn ordusu Hecve'ye (Âlemgir'in Şüca'ı yenmiş olduğu yer) gelince burasını uğurlu sayarak orada durur, kendine berkitilmiş bir mevzi yapar ve düşmanı bekler (kasım 1712). Ne şehzâde Aaz-üd-Dîn de ne de onu idare etmek için yanına katılmış olan Hoca Hüseyin Han Devran ve Lutfullah Han'da açıkta bir alân vuruşmasını yöneltecek bilgi, yetenek ve bu yüzden yürek yoktur ve onların ordusundan Ferruh - Siyer yanına kaçışlar olmaktadır.

Birkaç gün süren top ateşinden sonra Ferruh-Siyer'in bir saldırısının yaklaştığı anlaşılınca yukarda adı geçen iki han, Aaz-üd-Dîn'e kaçmak öğüdünü verirler; O da, Timur soyundan hiç kimsenin vuruşmadan kaçmadığını söyliyerek bunu reddeder; bunun üzerine Han Devran, güya İmtiyaz Mahal (La'l Künver) ve Kökeltaş Han'ca yazılmış uydurma mektuplar hazırlar ve Aaz-üd-Dîn'e gösterir. Bunlara göre Cihandar Şah ölmüş ve şehzade Aaz-üd-Dîn gelinceye kadar iş gizli tutulmakta imiş ve dolayısiyle şehzadenin çabucak başkente dönmesi gerekmekte imiş. Buna inanan Aaz-üd-Dîn o gece karısı ve pek az kişi ile gizlice ordudan ayrılır ve ertesi gün onun gittiği duyulunca ordu dağılır; birçok kişi de Ferruh-Siyer'in hizmetine girer (aralık 1712).

Oğlunun bu kaçışı üzerine Cihandar Şah doğrudan doğruya ordusunun başına geçip savaşmak zorunda kalır. İki ordu Agra yakınında Âlemgir'in Dara Şükûh'u bozmuş olduğu Samugarh'da, Cemne ırmağı arada olmak üzere, karşılaşır (ocak 1713).

Zülfikar-Han ayral, Turanlı veya İranlı olsun hemen bütün Türk beyleri, Cihandar Şah'tan, onun etrafındaki kimselerden ve onun "Mahbube„si İmtiyaz Mahal ile yaşayış biçiminden tiksinmektedirler ve içlerinden onun yenilmesini isteyenleri çoktur. Turanlı birliklerin komutanı Çin Kılıç Han ve onun büyük amcasının oğlu Muhammed Emin Han Çin

Bahadur karşı tarafla gizlice anlaşmışlardır. Cihandar Şah ordusunda, yine Zülfikar Han ayral, ona gerçekten bağlı değerli komutan yoktur; bundan başka bu son kişinin Kökeltaş Han'la düşmanlığı, alınacak tedbirleri karıştırmakta ve işlerin doğru yürütülmesini ve çabuk kararlara varılmasını imkânsız kılmaktadır. Savaşa bu şartlar altında girişilir.

Ferruh Siyer ordusu Cemne'de bir geçit bulup sağ kıyıya geçer ve Agra yakınlarında çarpışma başlar. Önce daha çok kalabalık ve erleri daha vuruşkan uluslardan mürekkep olan Cihandar Şah ordusu üstün gelir, seyyid Hüseyin Ali Han ağır yaralanır, Ferruh-Siyer'in birkaç birliği bozulur ve onun kesin olarak yenileceği sanılır; Kökeltaş Han da, birliğinin başında, onun bulundugu yere doğru ilerlemeye koyulur. Ancak başkomutanlık eden Zülfikar Han, Kökeltaş Han'a olan düşmanlığı yüzünden ona gereken yardımı vaktinde göndermez; Kökeltaş Han az sonra vurulunca birliğinde bozgun çıkar. Bunun üzerine seyyid Abdullah Han, Cihandar Şah'ın bulunduğu yere saldırmıya başlar; Turanlı'ların komutanı Çin Kılıç Han, daha önce karşıdakilerle gizlice anlaşmış olduğundan Seyyid'i karşılamak ve saldırısını durdurmak için birşey yapmaz. Seyyid'in saldırısı sırasında Cihandar Şah'ın fili yaralanır, azar ve o da çok güçlükle ondan inebilir; bunu yapıp daha yeni ata binmişken "Mahbube„si Mümtaz Mahal (La'l Künver) gelir onu kendi filine alır ve filcisine Agra'ya doğru kaçması buyruğunu verir; bu kaçış ordunun bozgununa sebep olur.

Yalnız Zülfikar Han'ın birliği bozguna uğramamış olarak el altında kalır ve bu kişi işbu birliğin savaş düzeni bozulmadan Cihandar Şah'ı veya oğlu Aaz-üd-Dîn'i aramak ve ordugâhına getirmek için etrafa adamlar yollar; bunlardan birini ele geçirirse onun adına vuruşmaya devam etmek azmindedir, ancak bu iki kişiden hiçbirini ele geçiremez; üç saat kadar geçtikten sonra (gece basmıştı) Ferruh-Siyer ona haber gönderip neden dayanadurduğunu sordurur ve eğer tahtı kendin için istiyorsan bu yaptığın makuldur, böyle bir isteğin yoksa Timur soyundan bu kişi olmazsa öbürüne biat edebilirsin dedirtir.

Ferruh-Siyer'in bu haberi üzerine Zülfikar Han yavaş yavaş çekilmeye koyulur, ancak yine Cihandar Şah için savaşa devam etmek amaciyle onu veya oğlunu hep arattıradurur.

Cihandar Şah ise Delhi'ye doğru kaçmış ve oraya gizlice girmişti. Orada Zülfikar Han'la buluşur. Bu kişi onu Multan'a veya Dekken'e götürüp yeniden savaşmayı düşünür, babası ihtiyar Esed Han ise oğluna onu Ferruh-Siyere teslim ederek yeni pâdişahla barışmak öğüdünü verir; baba - oğul bu yolda tartışa dururken Cihandar Şah da Esed Han'ın evinde beklemekte idi; sonda bu iki kişi böyle bir ihanette bulunmaya karar verirler ve işbu pâdişahı aldatarak evde gizlerler; ancak bilinen sebepler dolayısiyle ona candan düşman olan halk, onun Esed Han'ın evinde olduğunu duyunca bu kişinin onu koruduğunu sanarak evi sarar ve bir iş çıkar korkusiyle Cihandar Şah hapsedilmek üzere erk'e götürülür.

Cihandar Şah-Ferruh-Siyer savaşı kendi önemini aşan bir ölçüde ayrıntılı olarak anlatılmıştır; amaç, Gurkanlı devletinin ve beylerinin düşmüş oldukları ahlâkî seviyeyi göstermek ve çöküş sebeplerinden birini belirtmektir. Bu biçim davranış ve sonsuz ihanetler daha çok kere ve yabancılarla savaşırken de görülecektir.

VII. Barha Seyyidlerinin Egemenliği

Ferruh Siyer'in huyları ve pâdişahlığı'nın ana çizgileri

Yeni pâdişah korkak, çok kuşkulu, sinsi, bitteviye düşünce ve kararlarını değiştiren ve hiçbir bakımdan güvenilemiyecek bir kişidir. O âna kadar Gurkanlı pâdişahları şu veya bunun nufuzu altına girerlerdi, ancak bunu daha çok o kişiye olan güven ve inanları dolayısiyle yaparlardı. Ferruh-Siyer'se bunu korkusundan, başka türlü davranamamasından yapacak ve iki Seyyid kardeşin elinde aciz bir kukla olacaktır; bu duruma düşmemek için çok uğraşacaksa da başarı sağlıyamıyacak ve huyları belli oldukça ona güvenilemiyeceği her gün daha açıkca anlaşılacağından kimse onu tutmayacak ve sonda Seyyid kardeşler onu tahttan indirip öldürteceklerdir.

İlk mükâfat ve cezalar

Zaferden sonra Seyyid Abdullah vezirliği ister; yeni padişah bu makamı Gazi-üd-Dîn Han'a (Köse Ahmed Bey) vadetmiş olduğunu söyler ve Seyyid'e vekili - mutlaklığı önerir; o buna razı olmaz, vezir olmakta direnir ve olur. Kendisine türlü unvanlar

arasında Nevab Kutb-ül-Mülk Bahadur, Zafer Ceng, Sipahsalar unvanları da verilir. En çok Kutb-ül-Mülk diye anılır.

Küçük kardeşi seyyid Hüseyin Ali Han da baş bahşi olur (Orduda bir türlü genel kurmay başkanı ve yönetim ve para işlerinin başı). Kendisine Umdet-ül-Mülk, Emir-ül-Umera, Firuz Ceng, Sipah-Serdar unvanları verilir. En çok kendi adiyle anılmaktadır.

Cihandar Şah ordusunda bulundukları halde ciddî dövüşmemiş olan Turanlı beyler de mükâfatlandırılır. Muhammed Emin Han Çin Bahadur, İtimad üt-Devle Nusret Ceng unvaniyle ikinci bahşi olur, oğlu Kamer-üd-Dîn Han "Ahadi„ lerin (bir beyin değil doğrudan doğruya padişah hizmetinde bulunan erler) bahşisi yapılır. Çin Kılıç Han, Nizam-ül-Mülk Bahadur Feth Ceng unvaniyle ve pek geniş yetkilerle Dekken deki altı subenin başına geçirilir, yani onların topunun subedar'ı yapılır.

Zülfikar Han doğrudan doğruya padişahca aldatılarak bayağı bir biçimde öldürtülür. Daha birkaç kişi de idam edilir.

Marvar racasiyle savaş ve barış

Bu raca (Acit Sing), Bahadur Şah'ın ölümünden sonra da ayaklanmış, başkenti Codpur'dan Gurkanlı işyarlarını çıkarmış, orada ezan okunmasını yasak etmiş ve Gurkanlı ülkesine de girerek Ecmir'i almıştı.

Ona karşı seyyid Hüseyin Ali gönderilir. Padişah iki kardeş Barha Seyyid'inin baskı ve egemenliğinden kurtulmaya çalıştığı için bir yandan bu kişi Raca Acit Sing'e karşı gönderilirken öbür yandan da işbu raca'ya, seyyid Hüseyin Ali Han'ın hakkından gelebilirse onun bütün var yoğunun kendisine verileceği ve daha birçok mükâfatın da buna ekleneceği gizlice bildirilir. Böylelikle ilerde çok gelişecek olan, devletin kendi ordu komutanına karşı düşmanla veya ayaklanmış olanlarla gizlice işbirliği yapması siyasasına başlanılmış olur.

Ecmir geri alınır; güçlük, racanın ordusundan değil, çöllerden gelir; sonda raca Delhi'den almış olduğu kışkırtmalara rağmen seyyid Hüseyin Ali Han'dan barış dilemeyi daha uygun bulur ve onun ileri sürdüğü şartları kabul eder: bir kızını

padişaha vermek, oğlunu tutu olarak Delhi'ye yollamak ve çağrılınca kendisi de padişahın yanına gelmek (1713-14).

Padişahla Seyyid kardeşler arasındaki çekişmeler

Padişahla bu iki kişi arasındaki ana dâva nufuz dâvasıdır; vezir Seyyid Abdullah Kutbül-Mülk, Ferruh-Siyer'i tahta çıkarmış olmak dolayısiyle bütün nüfuzu elinde tutmayı kendisi için bir "hak„ bilmekte, padişah da doğal olarak buna içten razı olmamaktadır.

İş, tâ başta büyük makamlara atanacak kişilerin kimler olması gerektiği konusunda patlak verir. Vezir, Halise divanlığını (halise olan toprakların gelirleri ve genel işleriyle meşgul olan makam) ve Sadr-üs-Sudurluğu (din ve daha çok evkaf işlerinin başı) padişahla danışmadan iki kişiye vad eder, padişah ise bu adamları o yerlere atamaya razı olmaz; arada çetin çekişmeler olduktan sonra bu makamlardan birine vezirin ve öbürüne padişahın istediği adam geçirilir.

Zaman ilerledikçe şöyle bir durum ortaya çıkar: vezir'in esasen genel devlet işleri hakkında hiçbir bilgi ve görgüsü olmadığından o, bunları Ratan Çand adında hemşerisi olan bir Hinduya bırakmaktadır; kendisi daha çok eğlencelere dalmaya eygindir. Bu Ratan Çand ise, atama (ta'yin) fermanları verilirken resmen alınması gereken ve vezirin resmî gelirleri arasında yeri olan ücretten başka ilgililerden rüşvet özünde para da istemektedır.

Padişah da yukarda anılmış olan Mir Cümle'ye mührünü vermiştir, o da o mühürle birçok kişiyi birçok yere atamaktadır. Doğal olarak iş arayan veya ilerlemek istiyenler vezirden ve onun adamından çok Mir Cümle'ye başvurmayı daha uygun görmektedirler. Bu ise vezirin hem nufuzunu kırmakta, hem de gelirini azaltmaktadır; onun adamı Ratan Çand'ın da zenginleşmesini önlemektedir.

Bir yandan da Mir Cümle, padişahca vezirin nüfuzunu kırmak ve onu uygun zaman gelince vezaretten atmak için kullanılmak istenen başlıca adam gibi görünür. Böyle bir işle görevlendirilmek istenilen ikinci bir kişi de Badahşanlı bir aileden olan Hoca Asım adında biridir; Ferruh-Siyer'i daha şehzâdeliği zamanından beri tanırdı ve birçok askeri spor-

lardaki ustalığı dolayısiyle ona kendini sevdirmişti. Han Devran unvaniyle ünlüdür, Samsam-üd-Devle Mansur Ceng unvanlarını da taşır.

Bu iki kişi 7,000 atlı komutanı rütbesine çıkarılır, Mir Cümle'nin doğrudan doğruya buyruğu altına 5,000 Turanlı asker konulur ve ona ayrıca da kendi adına, masrafları hazineden ödemek üzere, 6,000 asker bulundurmak hakkı verilir. Bu askerlere görenek üstünde menfaatler sağlanır ve bunlar için 7 milyon rupi harcanır. Han Devran da "Vala-Şahî„ lerin (padişağın özel koruyucu birliği; sayıları 5,000 idi), komutanlığına getirilir. Bu iki beyin yakınları da önemli yerlere ve güçlü birliklerin başına geçirilir.

Padişah ve yakınlarının içten düşünceleri bu iki beyi iki Seyyit kardeşle çatıştırmak ve Barha Seyyidleri devrildikten sonra Mir Cümle ve Han Devran'ı da atlatıp durüma gerçekten egemen olmaktır.

Böylece güç kazandıktan sonra padişah ve adamlarının Seyyid kardeşleri öldürtecekleri veya onlara bir kötülük edileceği söylentisi de ortada dolaşadurur. Müntehab-ül-Lübab'a göre (II, 740) bu işi, Seyyid kardeşlere padişahın anası duyurmuştur; sebebi, oğlunu tahta çıkarmak için Seyyidler'le yapılan yeminleşme ile kendini bağlı bilmesidir.

Her ne ise içlerine giren kuşku üzerine her iki Seyyid kardeş padişaha ayrı ayrı birer mektup yazıp bütün unvan ve makamlarını bırakarak kendi yurtlarına dönmeye izin isterler ve bundan sonra evlerini berkitir, silâhlı adamlarını yanlarına toplar ve padişahın "Derbar„ ına (kapu yeri; padişahın iş ve kabul yeri ve oradaki toplantı) gelmez olurlar.

Ürken padişah onlarla müzakereye başlar; Seyyidler, kendi yurtlarına (Barha bölgesine) dönmek ve istenilirse, yalnız kendi adamları ve ordulariyle Belh ve Badahşan'ı Özbekler'den almak ve oraya padişaha bağımlı olarak yerleşmek gibi önermelerde bulunurlar. Ferruh-Siyer ise, bunlar başkentten çekilince, buyrukları altındaki büyük kuvvetlere dayanarak ayaklanırlar diye, korkmaktadır.

Bir ara Seyyid Abdullah Hanın Derbar'a gelmemesi dolayısiyle başka bir vezirin atanması düşünülür; böylelikle bilhassa makamı dolayısiyle kendisinden menfaat uman birçok kişi-

nin ondan ayrılacağı umulur. Ancak Seyyid kardeşlere karşı kullanılmak üzere yetiştirilmiş ve yükseltilmiş olan Mîr Cümle ve Han Devran'ın "meydan adamı„ değil, "kilim adamı„ - yani oda ve saray adamı oldukları anlaşılır; çünkü bunlardan hiç, biri vezirliği üzerine alıp Seyyid kardeşlerle savaşmaya yüreklenemez.

Bunun üzerine gerçekten bir savaşçıya başvurmak gerekir ve "Turaniyan„ ın başı sayılan Muhammed Emin Çin Bahadur Han düşünülür; bazı saray adamları: O, iş başına geçerse, Seyyid kardeşler gibi egemenlik kurar ve ilerde onu o yerden atmak daha da güç olur derler. Ancak başka çare görülmediği için bu iş ona önerilir. Öyle anlaşılıyor ki, Ferruh-Siyer ve yakınlarının düşüncesi, padişah pek ortaya atılmadan ve O, doğrudan doğruya işe karışıyor görünmeden Çin Bahadur Hanı vezir yapıp Seyyid kardeşlerle çatıştırmak ve ondan sonra elde edilecek sonuca göre ne yapılması gerektiğine karar vermekti.

Çin Bahadur Han bu oyuna gelmeye razı olmaz. O, zaten işin iç yüzünü ve padişahın güvenilir bir kimse olmadığını biliyordu; dolayısiyle kendisinin vezirlikte gözü olmadığını, bir asker olduğunu, eğer padişah başta olmak üzere Seyyidlere karşı savaşmaya karar verilirse kendisi de görevine düşen işi yapacağını, yoksa doğrudan doğruya kendi buyruğu altındaki birliğin Seyyidleri yenecek ölçüde kalabalık olmadığını, Mîr Cümle ve Han Devran'ın komuta ettikleri Vala-Şahî ve öbür saray birliklerinin ise savaş bakımından bir değerleri olmadığını ve onların da kendi komutası altına verilmesinden bir fayda çıkmıyacağını bildirir.

Bu karşılığı alan Ferruh-Siyer, kendisinde Seyyidler'e karşı yapılacak hareketin doğrudan doğruya sorumluluğunu üzerine almak yüreği olmadığından, onlarla anlaşmaktan başka çare görmez.

Uzun müzakereler olur, Seyyid kardeşler, Mîr Cümle ile Han Devran'ın saray ve başkent'ten ayrılmalarını isterler. Bu ikincisinin kardeşi, onun bir daha Seyyidler'e karşı bir kötülük etmiyeceğine ve hep onların iyiliklerine çalışacağına yemin eder, bunun üzerine onun uzaklaştırılmasından vazgeçilir ve Mîr Cümle, Bihar'a subedar yapılır. Buna karşılık, Seyyid

Hüseyin Ali Han'ın da birkaç ay evvel Çin Kılıç Han'ın yerine tayin edilip bir vekil ile idare etmekte olduğu Dekken'e gitmesi kararlaştırılır. Kendisine olağanüstü yetkiler verilmiştir: O, Dekken'in altı sube'sindeki bütün işyarları ve kurgan komutanlarına varıncaya kadar bütün komutanları değiştirip yerlerine dilediklerini geçirebilecektir.

Bu "barış„tan sonra Seyyid kardeşlerden herbiri saraya pâdişahı görmiye geldiklerinde baştan başa silâhlı adamlarını beraber getirirler ve küçük kardeş Seyyid Hüseyin Ali Han Dekken'e gitmek için saraya yaptığı veda ziyaretinde saray kapılarını kendi silâhlı birliklerine tutturur.

Bunlara resmen boyun eğen padişah, öbür yandan el altından Seyyidler'e karşı çalışmaktan geri durmaz. Daha önce Dekken'de Seyyid Hüseyin Ali Han'ın naibi (vekili) bulunmuş olup Gucerat'a subedar yapılmış olan Davut Han, işbu Seyyid yola çıkar çıkmaz Burhanpur'a gönderilir; orası Handiş subesinin merkezi olup Seyyid'in buyruğu altına verilmiş olan altı Dekken sube'sinden biridir; yani Seyyid'e verilmiş olan yetkiler, O daha yerine varmadan kırpılmaya başlanılır. Aynı zamanda işbu Davut Han'a verilen gizli yönergede Seyyid'e kafa tutması ve elinden gelirse onu öldürmesi bildirilir. Bu işi başarırsa kendisinin Seyyid'in yerine Dekken'deki altı sube'nin başına geçirileceği vadedilir ve bu makama atanıldığını açıklıyan bir ferman da gönderilir. Davut Han'a ulaştırılan bu yoldaki mektuplar Han Devran'ın ve ferman tabiî padişahındır. Buna göre davranan Davut Han Seyyid'le savaşır ve Burhanpur dolaylarında bir vuruşma sırasında yenilir ve ölür (eylül 1715). Ferruh-Siyer, Marvar racası işinde olduğu gibi, bir kere daha "fasık-ı mahrun„ durumuna düşer.

Sihler'le savaş Bahadur Şah'ın Lahor'da ölmesinden sonra Sihler'e karşı yapılan savaşa devam edilmişti. Ferruh-Siyer tahta çıktıktan sonra Pencab'a subedar yapılan Abd-üs-Samed Han (Turaniyan'dan; Semerkandlı olup Muhammed Emin Çin Bahadur Han'ın kayınıdır) önce Sihler'in kuşatılmakta olan Sadhaura adlı kurganlarını düşürür, ondan sonra bunların "Guru„ları Bende'nin dayanağı olan Lohgarh üzerine yürür, orada Bende ve adamları arasında bozgun çıkar, çok

berkitilmiş olan bu yer savaşsız alınır ve "Guru„ dağlık bölgeye kaçıp bulunulmaz olur (1713 sonbaharı).

Abd-üs-Samed Han oradan Racistan'a gittikten az sonra, 1714 yazında, Sihler'in dağlardan inip yağmalara koyuldukları görülür; işbu subedar yine gelir ve epey zarar ve uğraşlardan sonra Bende'yi sığnaklarından biri olan Gurdesp'te (Amritsar'ın 70 km kadar kuzey doğusunda) kuşatır (nisan 1715) ve bu yılın sonunda orayı açıkla alır ve Bende idam edilir.

Catlar'la savaş Bunların Âlemgir'in Dekken seferi sırasında ayaklanmış ve uzun savaşlardan sonra ezilmiş olduklarını görmüştük. Cat başbuğlarından Çoraman adında biri Bahadur ve A'zam Şah'ın taht savaşları sırasında Cacav vuruşma alanına yakın bir yerde bulunmuş ve her iki yanın ağırlıklarını elden geldiği kadar çok yağma etmişti. Bundan sonra Çoraman af diler, suçları bağışlanır ve kâh devlet hizmetinde (Sihler'e karşı Abd-üs-Samed Han'ın yanında savaşmıştı), kâh ayaklanmış bir durumda bulunur. 1716'da Amber racası Cey Sıng Sevaî, subedar'ı bulunduğu Malva'dan dönüşünde, kendi isteği üzerine, o sırada yine ayaklanmış bulunan Çoraman'a karşı sefer yapmakla görevlendirilir. Raca bu işe en çok Racputlar'ın başında girişir ve merkezle onun ordusu arasında gidiş gelişin güven altına alınması için ona yardımcı olarak Sancar ve Şimşir Hanlar'ın komutasında birtakım Vala-Şahî asker gönderilir.

Raca, Çoraman'ı Kanva'nın kuzey batısında Ton (Tun)adında bir kurganda kuşatırsa da orayı alamaz. 1718 başında, her vuruşmada Catlar'ı yenmiş olduğunu, ancak bunların saraydan sağladıkları manevi destek dolayısiyle 20 aydır kuşatıldıkları halde verinmediklerini, pâdişaha bildirir. Esasen o sırada Çoraman da vezir Seyyid Abdullah'a peşkeş va'diyle barış diler ve suçlarının affı şartiyle kendisini pâdişahın huzuruna çıkarmasını ondan ister. Vezir onu az çok korumakta idi; vezir'in baskısiyle Ferruh-Siyer bunu kabul eder ve Çoraman işi böylece kapatılmış olur.

Pâdişahla vezir arasında yeni çatışmalar

Yukarda bir yandan Seyyid Hüseyin Ali Han'ın altı Dekken sube'sinin başına gecirilmiş, öbür yandan da Burhanpur'a atanmış olan Davut Han'a, onu yener ve öldürürse onun makamı kendisine verileceğinin bildirilmiş olduğunu görmüştuk. Bu amaçla, işbu beye gönderilmiş olan Han Devran'ın mektubu ve pâdişahın fermanı savaştan sonra Seyyid Hüseyin Ali'nin eline düşer ve o da bunları kardeşi vezire gönderir. Bunun üzerine büsbütün kuşkusu artan vezir, kendi özel askerlerini arttırmaya ve daha da saknılı davranmaya koyulur.

1716 yılının başında Mîr Cümle, Patna'dan kalkıp Delhi'ye döner, yanında 7-8000 Türk askeri vardır ve bunların kendisinden alacakları bulunmaktadır. Vezir, Mîr Cümle'nin geldiğini öğrenince, aradaki anlaşmanın pâdişahca bozulmuş olduğunu ve dolayısiyle kardeşi Seyyid Hüseyin Ali'yi Dekken'den çağıracağını bildirir. Bundan ürken Ferruh-Siyer, Mîr Cümle'ye durmadan Delhi'den çıkmasını buyurursa da onun askeri, daha çok bir danışıklı dövüş sonucu olarak, alacakları verilmeden başbuğlarının bir yere gidemiyeceğini söyler, onun evini kuşatır ve başkenti karmakarışık bir duruma sokarlar. Bütün bu kargaşalığın kendisine karşı bir kötülüğü mümkün kılmak için düzenlendiğinden kuşkulanan vezir de evini berkitir ve özel askerlerini onun etrafında toplar. Bu acayip durumu epey sürdükten sonr askere bir milyon rupi dağıtılır ve Mîr Cümle bütün mevki ve unvanları geri alınmış olarak Lahor'a gönderilir.

Delhi içinde bu gibi patırdılar başka defa da tekerrür edeceği gibi, padişahın veziri bir biçimine getirip yakalatmak ve yok etmek istediği söylentisi de eksik olmıyacaktır. Ferruh-Siyer'in hemen her ava gidişinde de böyle bir amaç olduğu söylenileduracaktır.

Yönetim işlerinin bozulması

Vezir Seyyid Abdullah Han'ın yönetim işlerinden pek anlamadığını ve bunların, bilhassa malî işlerin, onun adamı (divan'ı) Ratan Çand adlı bir Hindu'nun elinde olduğunu ve bu kişinin apaçık rüşvet aldığını yukarıda görmüştük.

Ratan Çand malî işleri birkaç yönden altüst eder: a) birçok kişiye rüşvet karşılığında gerektiğinden pek çok

para getiren tuyul'lar (tımar, ziamet) verir ve dolayısiyle devleti o ölçüde güç duruma sokar; b) birçok tahsilâtı doğrudan doğruya yapacağına (buna *emanî* usulü denirdi) bu işi götürü olarak mültezimlere verir (*icare* usulü) ve hazineyi çok zarara sokar; c) bir amil (tahsildar) tayin ederken ondan, iltizam usulüne dayanarak, tahsilâttan götürü olarak hazineye vermeyi üstendiği para değerinde bir sened alıp işbu senedin bedelini amil'in iş yaptığı sarraftan derhal tahsil eder.

Son iki usul, doğal olarak, amilleri bölgelerinden hak ve kanuna bakmadan elden geldiği kadar çok para tahsile kışkırtan usullerdi ve bu yüzden genel bir yoksullaşma ve gelirlerde azalma görülmekte idi.

Bundan başka işbu Rata Çand'ın Hindu olmasına rağmen kadı'ların atanmasına kadar her şeye karışması birçok müslümana çok ağır gelmekte idi.

Yeni «Halise» ve «Ten» divanı

1717 yılında, daha önce Âlemgir zamanında güven mevkilerinde bulunmuş ve "Halise divanlığı" yapmış olan İnayetullah Han, Hac'dan geri gelir ve Ferruh-Siyer, onu yeniden Halise ve Ten [1] divanlarının başına geçirir ve Keşmir subedarı yapar. Bu kişi orasını bir vekil ile yönettirip kendisi başkentte bu iki divan işiyle uğraşacaktır.

Vezir önce bu kişinin atanmasına karşın olmuş, sonra onun kendisiyle iyi geçineceği yolunda verilen inancalar üzerine bunu kabul etmişti. İnayetullah Han iş başına geçtikten sonra yukarıda anılan kötülükleri kaldırmıya kalkışınca başta Ratan Çand, onun adamları, ortakları vesaire olmak üzere bir kıyamettir kopar; vezir de elinden geldiği kadar bu düzeltmeleri önlemiye ve kendi adamının kötülüklerini korumaya çalışır ve büyük ölçüde bunda başarı sağlar, yani yönetim düzeltilemez.

[1] Vücut anlamındaki kelime. «Vücudun istedikleri, muhtaç oldukları» anlamında olan «Tenhah» sözünün kısaltması «Divan-ı Ten» Tuyul'ların (tımar, ziamet) gelirleriyle uğraşan dairedir. «Divan-ı Halise» ise, önce de görüldüğü gibi, doğrudan doğruya devlete ait toprakların gelirleriyle uğraşmakta idi. Dolayısiyle İnayetullah Han devletin genel tahsilât işlerinin başına geçirilmiş demekti.

Cizyenin yeniden konması

Ratan Çand'ın malî işlere vermiş olduğu kötü gidiş yüzünden vergilerin gitgide az para getirmesine bir çare olmak üzere İnayetullah Han "cizye„yi yeniden koyar; bu da bir kıyamet koparır. Vezir buna karşı resmen ve açıktan açığa karşı koymazsa da el altından bunu tesirsiz bırakmıya ve bu verginin alınmasını engellemeye çalışır ve bunu da geniş ölçüde başarabilir.

Seyyid Kardeşler'e karşı yeni uğraşlar ve Muhammed Murad Han

Vezir Seyyid Abdullah Han'ın Mîr Cümle'nin Delhi'ye gelmesi üzerine kendi kardeşi Seyyid Hüseyin Ali Han'ı Dekken'den geri çağırmıya karar verdiğini ve bunu padişaha bildirdiğini yukarıda gördük. Buna açıktan açığa karşı koyamıyan Ferruh-Siyer "Turaniyan„ın başı sayılan Muhammed Emin Çin Bahadur Han'ı Malva'ya subedar yapar, tâ ki O, Seyyid Dekken'den gelirse onun yolunu kesebilecek bir durumda bulunsun. Çin Bahadur ise bu iş için pek istek göstermez ve yolculuk hazırlıklarını aşırı uzatır ve padişahın bu yüzden çok canı sıkılır.

O sırada üçüncü Mîr Tüzük (mabeyinci) olan Muhammed Murad Han adında bir Keşmirli bey, Çin Bahadur Han'ı yola çıkarmayı üzerine alır; bu amaçla onunla görüşürse de ondan bu yolda bir söz alamaz; ancak o sırada Ferruh-Siyer işbu Çin Bahadur Han'ı ikinci bahşilikten çıkarır ve büyük makamlarda bazı değişiklikler yapar; az sonra Çin Bahadur Han da, belki Malva subesi de kendisinden alınır düşüncesiyle, yola çıkar. Bu gidiş, Muhammed Murad Han'ın tesiriyle oldu sanılır ve pâdişah onu Seyyid kardeşlere karşı koymak için uzun zamandır aradığı güçlü adam sanarak ona sarılır, onu en büyük mevkilere çıkartır, 7,000 atlı komutanlığı rütbesine yükseltir, " herkâre„ yani her iş gören (casus, izci v. s.) örgütünün (teşkilât) başına geçirir ve ona sonsuz ihsanlarda bulunur; O, " herkâre„ lerin başı olmak dolayısiyle her istediği zaman pâdişahın yanına girebilmektedir ve İtikat Han Bahadur Ferruh-Şahî unvanlarını taşımaktadır; son unvan onun pâdişahın öz adamı olduğunu açıkca imlemektedir.

Doğal olarak yeniden bir şeyler döndügünü sezen vezir de çok saknılı davranmaktadır. 1717 sonlarında pâdişah büyük

bir av tertip eder ve herkesin ağzında bunun veziri yakalamak için bir vesile olacağı sözü dolaşır; ancak vezir de başkentten çıkıp kalabalık bir kuvvetin başında ordugâh kurar, kimse de ona karşı bir şey yapmaya yüreklenemez.

Seyyid kardeşlerle başa çıkacak bir adamın aranılması Muhammed Murad Han, yüksekten atıp tutmalarına ve pâdişahı boyuna kışkırtıp onu kendi gücüne inandırmış olmasına rağmen, kendinde Seyyid kardeşlerle başa çıkacak güç ve yürek görmemektedir; dolayısiyle bu işi görecek birini arar ve Refi Serbülend Han'ın bu adam olduğunu sanar.

Serbülend Han : bu kişi pâdişahın babası Âzim-üş-Şan'ın kaynı olup Bihar subedarlığından yeni çıkmıştı, eli altında da henüz önemli bir kuvvet vardı. O, başkente çağrılır ve 7-8000 atlıya varan birlikleri ve topçusu pâdişahın önünden bir geçit resmi yaparlar (temmuz 1718); kendisine 7.000 atlı komutanı rütbesi ve Mübariz-ül-Mülk, Namver Ceng unvanları verilir. Vezir de gitgide daha saknılı davranır, "Derbâr„ a gelirken daima 3-4,000 atlı korucuyu yanına alır ve saire.

Serbülend Han, kendisi vezir olmak ümidiyle Seyyid kardeşlere karşı hazırlıklarda bulunurken, padişahın ağzını aramayı da gerekli bulur ve bir gün ona: Seyyid kardeşleri işten çıkardıktan sonra elbet vezaret için birini düşünmüşsünüzdür, der. Padişah da: evet, İtikat Han (Muhammed Murad) var, der.

Bunun üzerine Serbülend Han, Seyyid kardeşlerle uğraşma işini gevşetir; esasen vezir, yapılagelen uğraşı kendisinin ve kardeşinin bir ölüm kalım uğraşı saydıklarını el altından ona duyurmuştu; Serbülend Han'ın işi gevşettiği sezilince O, Agra'ya subedar yapılır; yola çıkarsa da oraya varmadan istifa eder (1718 sonbaharı).

Daha önce 1130 yılı şeker bayramı töreni sırasında (ağustos 1718) veziri yakalayıp öldürmek işi düşünülmüşse de bunu öğrenen Seyyid Abdullah Han "Idgah„ denilen tören yerine geceden kendi dayısiyle adamlarını yollamış ve güneş doğmadan orasını kendi adamlariyle o kadar doldurmuştu ki, düşünülen işi yapmak imkânı kalmamıştı.

Raca Acit Sing: Serbülend Han'ın Seyyid kardeşleri deviremiyeceği anlaşılıp onun Agra subedar'lığına atanmasından sonra Ferruh-Siyer bu işi kendi kayınbabası olan Marvar racası Acit Sing'e yaptırabileceği ümidine düşer ve ona bu yolda haber gönderir; ancak bu haberini götüren kişi Seyyid kardeşleri daha çok tuttuğundan gizlice raca'ya bu işe atılmaması öğüdünü verir, padişahın herkesi aldattığını ve sözüne hiç güvenilemiyeceğini de söyler. Dolayısiyle raca Delhi'ye gelince kendi damadı olan padişahla değil, vezir ile sıkı fıkı olur ve padişahın bu ümidi de boşa çıkar.

Bunun üzerine her ümit bağladığı adamın çekindiğini gören Ferruh-Siyer, vezir ile yeniden barış arar ve bazı kişilerin aracılığı ile bir gösteriş barışına varılır.

Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk: Ancak Ferruh-Siyer, Seyyid Kardeşlerden kurtulmak isteğinden vazgeçmiş değildir; düşüne düşüne Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'ü kullanmaya karar verir; O, Dekken'den geri çağrıldıktan sonra Muradabad fevcdarlığına (kaymakam) atanmıştı, bütün Dekken'in altı sube'sinin (vilâyet) başından alınıp bir kaymakamlığa atanması ora işini görmesi için değil, ora gelirleri kendisi için bir türlü "mazuliyet maaşı„ olması içindi; dolayısiyle kendisinin Delhi'de oturması ve Muradabad'ı bir naib (vekil) ile yöneltmesi bekleniyordu. Halbuki O, gitmiş, doğrudan doğruya kaymakamlık etmeye koyulmuştu.

Padişahın bir fermaniyle Delhi'ye çağrılan Çin Kılıç Han, Ferruh-Siyer'le bir miktar temastan sonra onun ne derece ürkmüş bir durumda olduğunu görür ve ona güvenilemiyeceğini bir kere daha anlar, dolayısiyle işi önemle ele almaz; çok geçmeden padişah, Muradabad'ı sube yapıp orasını Muhammed Murad Han'a verince Çin Kılıç Han'la padişahın arası açılır.

Mîr Cümle: Ferruh-Siyer, Çin Kılıç Han'dan ümidini kestikten sonra yeniden Mîr Cümle'yi aklına getirir ve onu çağırttırır. Bunu duyunca vezir, kuşku ve kaygusunu padişaha açıkça bildirir ve ona çıkışır. Bu çıkışmadan ürken padişah da yola bir adam gönderip Mîr Cümle'ye nerede erişirse onu geri çevirmesini buyurur. Ancak Mîr Cümle buna aldırmıyarak Delhi'ye gelir ve padişahın kararsızlık ve dönekliğini bildiği

için doğru vezirin evine gidip ona sığınır. Bu, padişahı delirtecek derecede kızdırır; çünkü vezire karşı son koz olarak kullanmak istediği bir bey, kendisine uğramadan vezire sığınmıştı; derhal onun, vezirin evinden alınmasını buyurur.

Bunun üzerine vezir artık padişahla barış içinde geçinemiyeceğine kesin olarak hüküm eder ve Dekken'deki kardeşi Seyyid Hüseyin Ali Han'a Delhi'ye dönmesini yazar.

Bu yazışı öğrenince Ferruh-Siyer, korku ve telâş içinde vezirin gönlünü almıya çalışırsa da ne bunu elde edebilir, ne de veziri yok etmek için tertipler yaptığı yolundaki söylentiler sona erer.

Ferruh-Siyer kızgınlığı sırasında az önce geri verilmiş olan Mîr Cümle'nin bütün unvanlarını bir kere daha ondan almıştı. Ancak çok geçmeden onu yeniden af eder, unvanlarını yine ona verir ve bunlara "Tarhan„ unvanını da ekler; bundan sonra onun aracılığı ile Seyyid kardeşlere karşı girişilecek savaş için, öbür beylerin ve hele kendisi (Mîr Cümle) gibi "Turanıyan„dan olan beylerin yardımını sağlamıya kalkışır. Bu yoldaki uğraşlar da hiçbir iyi sonuç vermez; başlıca sebep, kötü diye tanınmış ve ahlâksızlığı ile ünlü olan İtikad Han'ın (Keşmirli Muhammed Murad) hiç yoktan en büyük makamlara geçirilmiş olması, padişaha kimsenin güvenmemesi ve vezir Seyyid Abdullah Han'ın daha iyi gönül almayı bilmesidir.

Seyyid Hüseyin Ali Han'ın Delhi'ye gelmek istemesi

Bu kişi Dekken ikliminin kendisine yaramadığını ileri sürerek Delhi'ye dönmek isteyince, Ferruh-Siyer ona, önce Gucerat iklimini denemesini ve o da iyi gelmezse merkeze dönmesini bildirmişti.

Az sonra Seyyid Hüseyin Ali Han, Âlemgir'in ayaklanıp sonda İran'a kaçmış olan oğlu şehzâde Ekber'in Mu'min-üd-Dîn[1] adında bir oğlunun Maratoların racası Sahu (Şahu) tara-

[1] Bazan adı Cihan Baht diye geçer; bir söylentiye göre o, babası Ekber İran'a kaçarken Marata ülkesinde kalmış; başka bir söylentiye göre de babası ölünce İran'dan Karnatik kıyısına (Doğu Dekken) gelmiş imiş. Şehzâde Kam-Bahş'ın oğlu olduğu da söylenilmiştir. Düzmece bir şehzâde olduğu, Seyyid Hüseyin Ali Han'ın işine geldiği için ortaya çıkarıldığı ve gerçekten Dekken'de bir kadı'nın oğlu bulunduğu inanı üstündür.

fından ele geçirildiğini ve Âlemgir devrinden beri (1689'dan beri) Gurkanlı'lar elinde bulunan Sahu'nun anası ve kardeşi ile değiştirilmek üzere kendisine (Seyyid Hüseyin Ali'ye) gönderildiğini bildirir.

Bunu yazarken Seyyid Hüseyin Ali Han, bu çocuğun düzmece bir şehzâde olduğunu bilmektedir, ancak ona karşı hanedan üyelerine yapılan bütün teşrifat ve merasimi yapmaktadır. Ferruh-Siyer, Hüseyin Ali Han'a çocuğu Delhi'ye göndermesini buyurursa da o, buna aldırış etmeden önemli bir ordu ve uydurma şehzâde ile birlikte Delhi'ye doğru yola çıkar.

Seyyid Hüseyin Ali Han'ın anlaşmaları ve ölçemleri

Bu kişi gerçekten padişahla savaşmaya gidiyordu, dolayısiyle hem elden geldiği kadar güclü bir orduya malik olması, hem de gerilerini güven içinde bulundurması gerekiyordu. Bu amaçla, Maratalar racası Sahu ile şu yolda bir anlaşma yapar ve ona şu adançlarda bulunur:

Dekken'in bütün gelirlerinin dörtte biri (Çavs) ona verilecek, tahsilâtın % 10 buna eklenecek (serdeşmuhi), hanedanının irsî toprakları (büyükbabası Sıvacı'nın elinde bulundurmuş olduğu yerler) ona bırakılacak, uydurma şehzâde öldürülmiyecek ve Sahu'nun anası ve kardeşi salıverilecektir. Buna karşılık olarak Maratalar da Seyyîd'e yardım edecekler ve ordusuna girecekler; her Marata eri Narbada ırmağının kuzeyinde hizmet ettiği müddetçe günde bir rupi alacaktır.

Bu yetmiyormuş gibi Seyyid Hüseyin Ali Han kendisine vekil olarak Dekken'de yiğeni ve evlâtlığı Âlem Han'ı bırakır ve raca Sahu'nun adamı Şankara Malhar'ı ona atalık (vasi) yapar. Bu, bütün Dekken'i Marata egemenliği altına koymak demekti.

Seyyid'in yanında kendi öz askerlerinden 8-9000 kişi, Maratalar'dan 10-11.000 kişi ve daha başka kuvvetler vardır; kuvvetinin topu 25,000 atlı, 10-11,000 yaya tüfekci ve bir miktar da topçudan mürekkeptir.

Padişahın korku ve uğraşları

Kolayca anlaşılabileceği gibi Seyyid Hüseyin Ali Han'ın bu kadar büyük bir kuvvetle uydurma bir şehzâde de yanında olarak Delhi üzerine yürümekte veya yürümek üzere olduğu haberi Ferruh-

ruh-Seyer'i son derece ürkütür ve Seyyid'e, onun yanında sözü geçer sandığı, Mîr Münşi İhlas Han'ı bir fermanla gönderip Delhi'ye gelmemesini ister. İhlas Han ise Delhi'deki durumu, kimsenin padişahı sevmediğini, kardeşi vezir'in karşılaştığı tehlikeleri Seyyid'e anlatıp onu Delhi üzerine yürümeğe daha çok kışkırtır. Onun Seyyid'e götürdüğü fermanda, yanında getirmek istediği genc şehzadeyi vermek karşılığında Marata'ların dileklerinin (onun öldürülmemesi ve Sahu'nun ana ve kardeşinin salıverilmesi) kabul edildiği, şehzadeyi İhlas Han'a teslim etmesi gerektiği, Dekken işlerinin önemi ve Marata tehlikesi dolayısiyle kendisinin işbu ülkeden ayrılmaması da yazılı idi.

Seyyid Hüseyin Ali Han verdiği karşılıkta izinsiz gelmenin yolsuzluğunu itiraf etmekle birlikte padişaha bildirmek zorunda bulunduğu bazı önemli şeyler olduğundan ve yanındaki şehzâdeyi kimseye emanet edemediğinden bu işe kalkıştığını bildirir; fermanı alır almaz geri dönmek istediğini, ancak büyük bir kuvvetin başında olarak yanında gelen Marata subaylarının, kendisi Delhi'ye kadar birlikte gelmezse racalarının ana ve kardeşini kurtarabileceklerine inanmadıklarını, dolayısiyle işin kötü bir biçim alabileceğini söylemeleri üzerine yoluna devam ettiğini ve başka çarenin de olmadığını ekler.

Ferruh-Siyer'in vezire yaranma gayretleri

Seyyid Hüseyin Ali Han'ın yürüyüşünü durduramayan padişah, onun kardeşi Vezirin gönlünü almak için elden gelen her şeyi yapar. Ve onun her isteğine peki der. vezir de onu (padişahı) öyle idare eder ki, başlıca beyleri ondan soğutur, onu işbu beyleri şu veya bu biçimde cezalandırmaya kışkırtır, sonra onları kendisi yatıştırıp iş ve makam sahibi eder, böylelikle her önemli bey, padişaha düşman ve vezire dost olur. Muhammed Emin Çin Bahadur ve Çin Kılıç Han'lar gibi "Turaniyan„ın en ünlü başbuğları bunlar arasındadır. Hatta Çin Bahadur Han Seyyid'in yaklaşmakta olan ordugâhına kadar gidip ona padişahı değiştirmeye kalkışırsa buna karşı koymayacağını bile bildirir.

Ferruh-Siyer'in kendini Seyyid kardeşlerin eline teslim etmesi

Seyyid Hüseyin Ali Han'ın ve kardeşi vezirin kuvvetleri ve herkesin onlarla birlik olması karşısında titriyen Ferruh-Siyer, Seyyid kardeşlerin bütün isteklerini kabul eder. Erkde (berkitilmiş saray) bulunan bütün Vala-Şahî askerleri, kendi adamlarını ve onların askerlerini dışarı çıkartır, saray içindeki bütün güven işlerinin başına Seyyid kardeşlerin gösterdikleri kimseleri geçirir. O sırada raca Cey Sing, padişahın gözünü açmak için amacın kendisini tahttan indirmek olduğunu ve henüz vakit varken saraydan çıkıp savaşmasını ve kendisinin 20,000 atlı ile onun hizmetinde olduğunu söylerse de Ferruh-Siyer yılmıştır ve Seyyid'leri yatıştırmaktan başka bir şey düşünememektedir, dolayısiyle racanın istediği yola girmez.

Vezir ve kardeşi Seyyid Hüseyin Ali Han'ın Ferruh-Siyer'ce kabul edilecekleri gün saraydaki bütün nöbetçiler değiştirilir ve yerlerine Seyyid'lerin adamları konur. Görüşme sırasında Hüseyin Ali Han padişaha Davud Han'ı kendi (Hüseyin Ali) aleyhine kışkırtan gizli fermanını gösterir ve hesap sorar; padişah bundan haberi olmadığını ve fermanın uydurma olduğunu söyler ve Dekken'den gelen şehzâde nerede diye sorar. Hüseyin Ali Han önce Marata tutsaklarının verilmesini ve bu yapılınca şehzâdeyi gelecek sefer saraya getireceğini bildirir.

Dört gün sonra bir görüşme daha olur, sarayın bütün odalarının anahtarları önceden Seyyid'lerin adamlarına verilmişti; onların 30-40,000 e varan atlıları da hep birden başkente girer; iki kardeş yeniden Ferruh-Siyer'in iki yüzlülüğünü açıklarlar ve ona çok ağır şeyler söylerler. Sonda acı sözlerle ayrılırlarsa da saray Seyyid'lerin elinde kalmış bulunur.

Maratalar'ın bozgunu

O sırada Çin Bahadur ve Çin Kılıç Hanlar gibi birkaç Türk beyi veziri görmeye gelirken dar bir sokağı tıkayan Maratalar arasından yol açmak için Türk erleri bunları itip kakmaya koyulurlar; birden bire Maratalar arasında bir bozgun çıkar ve kaçışma başlar, halk da bunlara saldırıp, onları vurmaya ve sormaya koyulur; 1,500-2,000 tane kadarı halkca öldürülür. Maratalar

kent ve sokak savaşlarına alışık bulunmadıkları için bu iş başlarına gelmiştir.

Ferruh-Siyer'in tahttan indirilmesi

Sonda birtakım halk ve beyler padişahı korumaya ve onu kurtarmaya çalışırlarsa da erk (berkitilmiş saray) baştan başa Seyyid kardeşlerin elinde bulunduğundan bir şey başaramazlar; esasen bu yoldaki denemeler çok gevşek olur ve Seyyidler güçlük çekmeden Ferruh-Siyer'i tahttan indirirler. Çok geçmeden onu öldürteceklerdir.

Seyyidler, saltanatı A'zam Şah koluna geçirmeyi düşünür ve onun oğlu Bidar-Baht'ın Bidar-Dil adlı oğlunu tahta çıkarmak isterler. Bu amaçla, onun evine karmakarışıklık içinde bulunan sokaklardan geçmek zorunda bulunan en güvenilir adamlarını gönderirler. Evdeki kadınlar bütün hanedanın öldürüleceği ve Seyyid'lerin tahta çıkacakları zan ve kaygusiyle kapıyı açmaz ve şehzâdeyi gizlerler; gelenler dışardan: onu tahta çıkaracağız, diye bağırırlarsa da içerdekiler buna inanmazlar; başkentteki tehlikeli durum dolayısiyle daha çok beklemek kabil olmadığından kapı baltalarla kırılır; Bidar Dil'in saklandığı yer bulunamaz; bunun üzerine gelenler orada bulunan iki başka şehzâdeden en zeki görünen birini alıp saraya götürürler ve Seyyid'ler bu genci tahta oturturlar. Bu kişi Bahadur Şah'ın üçüncü oğlu Refi-üş-Şan'ın en küçük oğlu Refi-üd-Derecat idi; böylelikle O, 20 yaşında iken: "Ebül-Berekât Sultan Şems-üd-Dîn Muhammed Refi-üd-Derecat Padişah Gazi„ unvaniyle Gurkanlı tahtına oturmuş olur (mart 1719). Hindistan tarihcileri Ebül-Berekât, batı tarihcileri ise Refi-üd-Derecat adını daha çok kullanırlar.

Ebul-Berekât (Refi-üd-Derecat) ilk ölçemler

Doğal olarak bu genç, iki Barha Seyyid'inin elinde bir kukladan başka birşey olamazdı. O, yanındakilerin elinde tam bir kukla olmayı, mücadelesiz kabul eden ilk Gurkanlı padişahıdır.

İlk işlerden biri olarak Seyyid'lerin Hindu yardımcılarının dileği üzerine "cizye„ kaldırılır. Türlü makamlarda hemen hiç değişiklik yapılmaz.

Seyyidler, Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'den kuşkulanmaktadırlar; küçük kardeş Seyyid Hüseyin Ali Han onun gizlice öldürülmesini ileri sürerse de ağabeyi olan vezir bunu doğru bulmaz, ona Malva subedarlığı verilir, o önce kabul etmek istemez, sonra oradan kaldırılmıyacağına dair yemin edilmesi üzerine buna razı olur ve başkentte soy sopundan kimseyi bırakmıyarak gider. İşsiz bulunan bütün "Turanlılar„ da onunla birlikte giderler.

Maratalar'ın sağladıkları menfaatler

Yeni padişah tahta çıktıktan birkaç gün sonra Maratalar, "Pişva„ları (başbakan) başta geri gönderilirler; bu kişiye üç ferman verilmiştir; bunlara göre:

a) Dekken'deki altı sube ile Gurkanlı devletine haraç veren Tancor, Triçinopoli ve Maysor devletleri gelirlerinin dörtte biri (Çavs); b) aynı yerlerin kalan gelirlerinin onda biri (serdeşmuhi, tahsil ücreti) onlara bırakılmakta; c) Sivacı'nın ölümünde (1681) onun elinde bulunan yerlerin (Sva-rac) torunu Sahu'ya ait oldukları kabul edilmektedir.

Maratalar buna karşılık olarak: İşbu Sva-rac için 600,000 rupilik bir peşkeş ödemeyi, Sahu'nun serdeşmuh'luğa (tahsildar) atanması dolayısiyle usulden olan ücreti vermesini, yağmaların durdurulmasını, bunu yapanlar olursa cezalandırılmalarını ve bu yüzden doğan zararların ödenilmesini üstenirler.

Ancak bu fermanlar kesin olarak yürütülmiyecektir; ezcümle Haydarabad'da subedar olan Mübariz Han (Turaniyan'dandır) bu paraları vermeyi kabul etmiyecektir. Marata akın ve yağmaları da pek durmayacaktır.

Türlü olaylar

Vezir Seyyid Abdullah Han saraya ilk el koyan kardeş olduğundan oradaki bütün hazine ve serveti almış ve işgal ettiği makam dolayısiyle de Ferruh-Siyer'in adamlarından pek çok kişinin caygırlerini alıp kendi adamlarına dağıtmıştı. Bu yüzden iki kardeş arasında kavga çıkar ve kılıç kılıca gelmeleri güçlükle önlenilir.

Halkta, genel olarak, öldürülen pâdişaha karşı sevgi ve Barha Seyyid'leriyle onlarla işbirliği yapanlara karşı da düşmanlık görülür. Hele Ferruh-Siyer'in kayınbabası raca Acit

Sing sokaklardan geçerken "Damat katili„ (damad-kuş) gibi seslerle karşılanır. Az sonra onun dul kalmış kızı kendisine verilir ve Codpur'a götürülür; O, para, elmas ve saire olarak on milyon rupi değerinde eşyasını birlikte götürür, Müslüman dinini bırakıp Hindu dinine döner ve kendi kurallarına göre bir türlü "temizlenme töreni„ yapar. Bu olay Müslümanlarca hem şeriata, hem de hanedanın namusuna aykırı görüldüğünden Seyyid kardeşlere karşı düşmanlığı arttırır.

Büyük kardeşin sarayda bulunan kadınlardan birkaçını kendi evine alması ve hatta yeni pâdişahın karısına da tutulup ona sevgi haberleri yolladığı söylentisinin dolaşması da iki kardeşe karşın propagandanın daha da artmasına yol açar.

Şehzâde Niku-Siyer

Bu kişi Âlemgir'e karşı ayaklanmış olan onun oğlu Ekber'in sağ kalan en büyük oğlu olup Agra'da mahpus idi; Ferruh-Siyer'in tahttan indirilmesinden az sonra Agra kurganındaki bazı ilerigelenler onu padişah ilân ederler; paralarına da Timur-u-Sanî unvanını koyarlar. Barha Seyyidler'ine karşınlıkları veya öldürülen padişaha sevgileri dolayısiyle bazı büyük beylerin Niku-Siyer'i tutacakları umulmuştu; bunlar arasında Malva subedarı olan Çin Kılç Han Nizam-ül-Mülk, Amber racası Cey Sing ve Allahabad subedarı raca Çabila Ram sayılmakta id. Bunların hiçbiri bu işe atılmayınca Niku-Siyer'in padişahlık iddiası yersel bir ayakianmadan ibaret kalır ve Seyyid Hüseyin Ali Han Agra'yı kuşatır ve alır; iki Seyyid kardeş orada pek büyük varlıklara el koyar ve onu aralarında bölüşürler. Niku-Siyer de Delhi'ye gönderilir (ağustos 1719).

Padişah değişmesi: Refi-üd-Devle

Padişah Refi-üd-Derecat'ın sağlık durumu çok kötü idi, ölümünün yaklaştığını anlayınca tahta ağabeyi Refi-üd-Devle'yi çıkarmalarını Seyyid kardeşlerden diler, bunlar da peki der ve bu kişiyi Şah Cihan Sanî unvaniyle padişah yaparlar; az sonra Refi-üd-Derecat ölür (haziran 1719); daha henüz Agra'da Niku-Siyer işi bitmemişti.

Yeni padişah da Seyyid kardeşlerin elinde bir kukladan başka bir şey olmaz.

Onun devrinde bazı beylerin Seyyidler'e karşınlığı artar ve açığa çıkar, ancak önemli bir sonuç vermez.

Birkaç ay sonra Refi-üd-Devle de vezir ile birlikte Agra ya giderken Fetihpur Sikri dolaylarında Bidyapur köyünde ölür (eylül 1719).

Ruşen Ahter'in Nasır - üd - Dîn Muhammed Şah adıyle padişah yapılması

Padişahın ölümü gizli tutulur ve Seyyid kardeşler çarçabuk Bidyapur köyüne Delhi'den bir şehzâde getirtirler. Seçilen kişi Bahadur Şah'ın dördüncü oğlu Cihan Şah'ın oğlu Ruşen Ahter'dir (parlak yıldız); "Ebul-Muzaffer Nasır-üd-Dîn Muhammed Şah, Padişah Gazi„ adıyle padişah ilân edilir. 18 yaşındadır ve, doğal olarak başlangıçta son iki selefi gibi, Seyyid kardeşlerin elinde tam bir kukladır. Seyyid kardeşler ölen son iki padişahın ağabeyi şehzâde İbrahim'in tahta çıkarılmasını istemişlerdi, ancak Delhi subedarı olan Seyyid Han Cihan (iki Seyyid kardeşin dayısıdır) bu şehzâde sert mizaclı olduğundan Ruşen Ahter'i daha uygun bulmuş ve onu, tahta çıkarılmak üzere Bidyapur köyüne göndermişti.

Türlü olaylar

Amber racası Cey Sing'in Ferruh-Siyer'in ölümünden beri merkeze karşın bir durum almış olduğunu yukarıda görmüştük. Raca Acit Sing'in aracılığı ile bir yatışma elde edilir; Cey Sing'e iki milyon rupi ve Sorat (Gucerat'a bağımlı) fevcdarlığı (kaymakamlık) verilir; onun yanına kaçmış birkaç bey de affedilir. Acit Sing de Gucerat ve Ecmir subedarı olur.

Allahabad'da subedar bulunan Çabila Ram yukarıda, da görüldüğü gibi, Seyyid kardeşlere karşın bir durum takınmıştı; onun üzerine bir ordu gönderilir, kendisi o sıralarda ölür ve yeğeni Girdar Bahadur, Allahabad'da hükümet kuvvetlerine karşı koyar (1719 sonbaharı — 1720 ilkbaharı). Sonda Eved (Oud) subedarlığına atanılmak, oradaki bütün işyarlıklara istediklerini atayabilmek ve kendisine bir defaya mahsus olmak üzere 3 milyon rupi verilmek şartiyle Allahabad sube'sini bırakır.

Padişahı kukla durumuna sokmuş olan Seyyid kardeşlerin subedar ve büyük beylere karşı ne kadar aciz oldukları bu örneklerden anlaşılmaktadır.

Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk' ün durumu

Bu kişi ile Seyyid kardeşlerin arasının iyi olmadığını yukarda birkaç kere görmüştük; O, Malva'ya gittikten sonra hükümet onun yönetimle ilgili bazı davranışlarından ve kendisince sevilmiyen bazı kimseleri korumasından ve kullanmasından kuşkulanır. Aynı zamanda "vakıa-nüvis,, ler onun bir subedar için pek fazla görülecek sayıda asker edindiğini merkeze bildirirler. Seyyid Hüseyin Ali Han bu yüzden Çin Kılıç Han'ın Delhi'deki vekiline çıkışınca, Çin Kılıç Han 15,000 Marata atlısının sube'sine saldırıp biteviye onu tehdit ettiğini ve bu yüzden fazla adama ihtiyacı olduğunu bildirir ve: eğer sanıldığı gibi kötü niyetlerim olsaydı bunları Niku-Siyer'in Agra'da tutunduğu sırada yürütmeye kalkışmam daha doğru olurdu, der.

Bunun üzerine Çin Kılıç Han'a Dekkenin korunulması işinin iyice görülebilmesi için Malva sube'sinin de Seyyid Hüseyin Ali Han'a verilmesi gerektiğini bildiren (bu kişi Delhi'de bulunmakla birlikte elan resmen altı Dekken sube'sinin başındadır) ve kendisinden Ekberabad (Agra), Allahabad, Multan ve Burhanpur (Handiş) subeleri'nden birini beğenmesini istiyen bir ferman gönderilir; aynı zamanda onun kuşkusunu çekecek bazı askerî hareketlere de başlanılır. Çin Kılıç Han'ın hısmı olan Muhammed Emin Han Çin Bahadur ise ona, daha önce, Agra'da Niku-Siyer olayı yatıştıktan ve Allahabad alındıktan sonra, sıranın kendisine geleceğini bildirmişti. Çin Bahadur Han, bu mektubiyle birlikte, yeni padişahın ve anasının da birer mektubunu göndermişti; bunlarda Seyyid kardeşlerin boyunduruğundan sızlanılmakta ve Çin Kılıç Han'dan işbirliği istenilmektedir.

Bu yazılar, yeni ve genç padişahın Turanlı beylere dayanarak Seyyid kardeşlerin boyunduruğundan kurtulmnk istek ve düşüncesinde olduğunu göstermekle Çin Kılıç Han için hem kışkırtıcı, hem de ümit verici özde idiler.

Seyyid kardeşler bir yandan da bazı ölçemler alırlar. Seyyid Hüseyin Ali Han'ın bahşi'si olan Seyyid Dilâver Ali Han, bu kişinin ailesini Dekken'den getirmek için bir kuvvetin başında Malva'dan geçip Dekken'e gitmek buyruğunu aldığını ortalığa yayar. Dekken'de Seyyid Hüseyin Ali Han'ın vekili bulunan Seyyid Âlem Han da savaşa hazır olmak buyruğunu

alır; böylelikle Çin Kılıç Han'ın iki ateş arasına alınması tasarlanılır.

Çin Kılıç Han'ın Seyyid kardeşlere karşı savaşı

Başlangıçta Çin Kılıç Han, aldığı buyruğa uyarak, Delhi'ye dönüyormuş gibi kuzey yolunu tutar ve düşmanlarını aldatır; ancak bir süre kuzeye doğru çıktıktan sonra geri döner ve sıkı yürüyüşlerle 5 - 6000 atlının başında Narbada ırmağının güneyine geçer, doğru Asırgarh kurganı üzerine yürür ve orasını kısmen para, kısmen de içinde yanatı bulunması sayesinde ele geçirir (mayıs 1720). Böylelikle Narbada ırmağının güneyinde ve Dekken'in kuzey batısında, o bölgenin en ünlü kurganını almış bulunur. Bunu yapmakla hükümete karşı açıktan açığa ayaklanmış bir duruma girmiş ve Seyyid Hüseyin Ali Han'ın bölgesine tecavüz etmiş olur. Bundan sonra 20 km. kadar ötede bulunan Burhanpur'u (Handiş'in başkenti) da kolaylıkla alır. Vezirin kardeşlerinden Seyyid Seyf-üd-Dîn Ali Han'ın anası ve çocukları Burhanpur'da bulunuyorlardı, Çin Kılıç Han onlara ilişmeyip Delhi'ye doğru yollarına devam etmelerine izin verir.

Evrengabad'da bulunan Seyyid Âlem Han, 30,000 atlı ile kuzeye yürümeye koyulur; Maratalar da onunla birliktirler; ancak Seyyid Dilâver Han kuzeyden daha önce yetiştiği için Çin Kılıç Han ilk onunla çarpışmaya karar verir, onu Asırgarh'a yakın bir yerde (Pandar'da) kesin olarak yener ve bu Seyyid, vuruşmada ölür.

Seyyid kardeşlerin barış denemeleri

Seyyidler uzun düşünce ve danışmalardan sonra işi güzellikle kapamayı daha uygun bulurlar; bahusus ki Seyyid Hüseyin Ali Han'ın soy sopu Dekken'de, Evrengabad'dadır ve bunların Çin Kılıç Han'ın eline düşmesi tehlikesi vardır.

Buna göre işbu kişiye gönül alıcı sözlerle dolu bir ferman gönderilir; onda: yapılan işe şaşıldığı, eğer kendisi av veya herhangi bir sebeple Dekken'e gitmek isteseydi, hattâ işbu ülkedeki altı sube'nin subedar'lığının kendisine verilmesi dileğini saraya duyurmuş olsaydı bu dileği hiç duruksanılmadan yerine getirilirdi, denilir ve şunlar eklenilir: esasen sizi o

makama atayan bir ferman hazırlanmaktadır; onu alınca Dekken'i Seyyid Âlem Han'dan teslim alır, onu ve Seyyid Hüseyin Ali Han'ın ailesini gereken bir koruyucu birlikle başkente gönderirsiniz.

Bu fermanla birlikte Çin Kılıç Han, Seyyid Hüseyin Ali Han'ın bir mektubunu da alır; bu son kişi savaşın bütün suçunu Seyyid Dilâver Ali Han'ın " şeytanat „ ına yüklemekte bütün Dekken sube'lerinin başına geçmiş olduğundan dolayı muhatabını kutlamakta ve kendi (Hüseyin Ali) ailesinin güven içinde geri gönderilmesini dilemektedir.

Seyyid kardeşler bir yandan Çin Kılıç Han'ı avutarak yatıştırmaya çalışır ve ona karşı bir çarpı hazırlarken, öbür yandan merkezde Muhammed Emin Han Çin Bahadur ve Lahor'da Abd-üs-Samed Han gibi " Turaniyan „ ın başları olan öbür beylere karşı da tasarılar yapmakta, hattâ suikastler düşünmekte idiler; ancak Türk askerlerinin korkusu ile bunların hiç birini gerçekleştirmeye yüreklenemiyeceklerdir.

Çin Kılıç Han, Delhi'den aldığı ferman ve mektuba verdiği karşılıklarda, önemli Marata kuvvetlerinin Evrengabad etrafında toplandığını duyduğu ve bunların yalnız Dekken'in değil, Malva'nın bile güvenini tehlikeye düşürebileceklerini düşündüğü için acele ve merkeze yazıp karşılık beklemeden bu işe atılmak zorunda kaldığını ve orada (Dekken'de) bir baş olmadığından bu gibi durumların ortaya çıktığını anlattıktan sonra Maratalar'ı ezer ezmez Hacc'a gitmeyi düşünmüş olduğunu, ancak padişah kendisini Dekken'in başına geçirdikten sonra orada kalıp çalışacağını ekler. Görüldüğü gibi Çin Kılıç Han, Seyyidlerin "incelik„lerini aynı cinsten "incelik„lerle karşılamaktadır.

Çin Kılıç Han-Seyyid Âlem Han savaşı

Seyyid Dilâver Han'ı yendikten sonra Çin Kılıç Han, Seyyid Âlem Han'a Hacc'a gitmek istediğini bildirmiş, ordusunu ilk işarette toplanmak yönergesiyle kısmen dağıtmış ve kendisi Surat'a doğru yola çıkmıştı.

Doğal olarak bu, bir gösteriş ve aldatmadan başka bir şey değildi; ancak Âlem Han'ın bunu duyunca onun yolunu kesmeğe kalkışması, Çin Kılıç Han'a güzel bir savaş vesilesi verir. Arada da kendisini Dekken'in başına geçiren ferman

gelmiş bulunur ve bu olay duyulunca Seyyid Âlem Han yanatlarını padişaha karşı ayaklanmış duruma düşürür ve onun birçok adamının mâneviyatını kırar.

İki ordu Berar'da Balapur kenti dolaylarında karşılaşırlar; Âlem Han ordusu, hele çok kalabalık olarak onun yardımına gelmiş olan Maratalar sayesinde, sayıca Çin Kılıç Han ordusuna çok üstündür. Buna rağmen kesin bir bozguna uğrar ve Seyyid'in kendisi de vuruşmada ölür (ağustos 1720). Bütün Dekken, Çin Kılıç Han'ın eline geçer ve Seyyid'in ordusundakilerin pek çoğu onun buyruğu altına girer.

Padişahın Çin Kılıç Hana karşı yürütülmesi

Bu yıkım haberi Delhi'ye gelince Seyyid kardeşler epey şaşkınlık geçirdikten sonra Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'e karşı şözde padişahın ve gerçekten Seyyid Hüseyin Ali Hanın komutasında büyük bir ordu yürütmeye karar verirler. Orduda Türk birliklerinin başında yine Çin Bahadur Han vardır; O, epey zamandır Seyyid kardeşlerin yanında hısmı Çin Kılıç Hanı çekiştiredurduğu için Seyyidler ona bir dereceye kadar güvenmektedirler; esasen ona bir şey yapmaya yüreklenemedikleri gibi onu geride, Delhi'de bırakmayı da tehlikeli bulmuşlardı. Genel topcu komutanı (Mir ateş) Haydar Kulu Han da bir Türkdür; birtakım Hindistanlı ve Afgan beyler Seyyid Hüseyin Ali Han'a bütün bu "Turaniyan,, la birlikte Çin Kılıç Han'a karşı savaşa gitmenin tehlikelerini göstermek isterlerse de bu kişi ters karşılıklar verir; O, Çin Bahadur Han'ı güzellikle kendine bağlı tutacağına inanmaktadır. Bu son kişi dahi işi savaşla değil, müzakere ile çözülemenin daha doğru olacağını ve bilhassa kendi birliklerinde uzun yıllar Çin Kılıç Han'ın buyruğu altında bulunmuş pek çok kişi olduğundan bu seferde onlara güvenilemiyeceğini ve kendisinin ve birliklerinin bu sefere gitmemelerinin daha doğru olacağını Seyyid Hüseyin Ali Han'a, hiçbir sonuç elde edemeden, söylemişti ve, bütün bunlara rağmen, seferde bulunmaya zorlanılmıştı.

Seyyid Hüseyin Ali Hanın öldürülmesi

Mânevi durumu ve teşekkülü bu biçimde olan orduda Agra'dan ayrıldıktan sonra (eylül 1720) Turanlı beyler arasında Seyyid Hüseyin Ali Hanı öldürmek düşüncesi doğar ve ter-

tipler alınmaya başlanılır. Bu işin başında Çin Bahadur Han, Haydar Kulu Han, Mîr Cümle ve Şah Abd-ül-Gaffur vardır; bu dördüncü kişi Hindistanlı'dır (Sind'de Tette'dendir).

Müntehab-ül-Lübab'daki anlatışa göre (II, 902-903) Çin Bahadur Han arkadaşlarına, Barha Seyyidlerinin Timur oğulları saltanatını ne derece bozduklarını, her yerin ilerigelenlerinin onlardan nefret ettiğini, merhum padişah Muhammed Ferruh-Siyer'i şehid ettiklerini ve kurtuluş çaresinin "Devlet-i Barha„ nın ortadan kalkması olduğunu ileri sürer. "İraniyan„ 'dan Saadet Han da bu yolda konuşur. Bunun üzerine "Çagata Kavminin ateş sahibi Türklerinden olan Kaşgarlı Mir Haydar Han„ [1], Seyyid Hüseyin Ali Han'ı öldürmeyi üzerine alır ve bu üç kişi (Çin Bahadur, Saadet ve Haydar Han'lar) işi aralarında gizli tutup kimseye açmazlar.

Başka eserlere göre, [2] iş daha geniş tutulmuş ve hatta padişaha ve anasına da duyurulmuştur. Bu cümleden olarak Çin Bahadur Han, işi ima yolu ile ve Türkçe konuşarak padişaha açmış, hazır bulunan ve Türkçe bilmiyen Seyyid Hüseyin Ali Han "ne konuşuyorsunuz„ diye sorunca padişah: Çin Bahadur Han'ın mide sancısı dolayısiyle gitmek iznini istediğini, söylemiş; padişahın, işi Seyyid'den gizlediğini ve kendisini ele vermediğini gören Çin Bahadur Han da onun bu işe karşın olmadığını anlamış.

Esasen Hüseyin Ali Han çok gururlanmıştır ve bir kere: her kimi istersem padişah yaparım, yolunda sözler de sarfetmiştir. Onun, bu demecinden bir gün sonra, padişahın yanından ayrıldığı sırada, taht-ı revan içinde iken, Mîr Haydar bir dilekçe vermek bahanesiyle ona yaklaşır ve onu bıçakla vurur; Seyyidıin yanındakiler de Mir Haydar'ı öldürürler.

Bu olay üzerine ordu karmakarışır. Çin Bahadur Han pâdişahı ordunun başına geçmeye çağırır; ancak o ürkmüş ve şaşkın bir durumdadır, anası onu çekip ordugâhın harem kısmına götürür; o sırada iki Seyyitle kardeş çocuğu olan Seyyid

[1] Aynı esere göre bu kişi Tarih-i Reşidî yazarı ve eski Keşmir hükümdarı Mirza Haydar'ın soyundan imiş. Babadan kalma lâkabı «Mîr Şimşir» imiş. Eserde «Cagata» sözü aynen yukarıdaki gibi yazılmıştır.

[2] Bunlar İrvine: «The Later Mughals» c. II, s. 57'de sayılmaktadır; Varid: Mir'et-ül-Varidat s. 42 v.s.

Gulam Ali Han, pâdişahı ele geçirmek için adamlariyle gelir. Çin Bahadur Han onları püskürtür ve Saadet Han onları tutsak ve hapseyler; işin daha uzun gecikmelere tahammülü olmadığından Saadet Han, başına bir şal örterek harem dairesine girer, pâdişahı zorla alıp dışarı çıkarır ve Çin Bahadur Han'la birlikte file bindirip orduya gösterir. Böylelikle pâdişah, Türklerin elinde kalır ve oldukça çetin vuruşmalardan sonra Seyyitlerin "Hindistaniyan" partisi yenilip üstünlük "Turaniyan" ve "İraniyan" da, yani Türklerde kalır; Seyyid Hüseyin Ali Han'ın ordugâhı da baştan başa yağma edilir, bu yağma işinde onun dostları düşmanlarından az gayret gostermişe benzemezler. (ekim 1720, olay Fetihpur Sikri'nin 70 km. kadar güney batısında, Toda Bim kenti yakınında geçmiştir).

IX. İtimad-üd-Devle Muhammed Emin Han Çin Bahadur'un egemenliği

Bu olaydan sonra Çin Bahadur Han, 8,000 atlı komutanı rütbesine yükseltilecek ve az sonra da vezir olacaktır; onun padişah üzerindnki tahakkümü de Seyyid kardeşlerinkinden az olmıyacaktır; esasen yapılan işin en çok onun eseri olması, pâdişahın bu işde hiçbir himmetinin bulunmaması ve Çin Bahadur Hanın "Turaniyan" ın, yani ordudaki en kalabalık ve vuruşkan kütlenin başı bulunması bunu az çok doğal kılmıştı. Çin Bahadur Han bundan sonra uzun yaşamıyacağı için onun yönetimi üzerinde kesin bir hüküm vermek mümkün olmıyacaktır.

Seyyid Abdullah Han'ın davranışları

Vezir, kardeşinin öldürüldüğünü öğrendiği sırada henüz Delhi'ye dönmemişti; doğal olarak ilk düşüncesi, bu öldürüş dolayısiyle öc almak ve bunu yapmakla aynı zamanda kendini de korumak olur.

Bu amaca ermek için de en önce aklına gelen yön, Delhi'deki şehzâdelerden birini tahta çıkarmak ve onu kukla gibi kullanarak onun adına Muhammed Şah'la savaşmak olur.

Vezir bir yandan Delhi'de bulunan kardeşlerinden Seyyid Necm-üd-Dîn Ali Han'a taht için yeni bir şehzade seçmesi ve

elden geldiği kadar çok asker toplaması için yönerge verirken, öbür yandan da Muhammed Şah'a mektup yazıp: eğer olan bitenler kendi buyruğu üzerine yapılmışsa, bir kul olması dolayısile, diyeceği bulunmadığını; yok, eğer işler kendi buyruğu üzerine yapılmamışsa "şeriat„ a göre davranılmasını, suçluların yakalattırılmasını ve kendisi (vezir) gelinceye kadar onların bırakılmamasını ve kaçmalarına mahal verilmemesini diler;

Padişah verdiği karşılıkta olaylarla hiçbir ilgisi ve bunlar hakkında önceden hiçbir bilgisi olmadığını, olan bitenlerin kendisine çok dokunduğunu, katilin öldürülmüş bulunduğunu, ortağı olup olmadığını kimsenin bilmediğini, kendisi (vezir) bu yolda bir şey biliyorsa söylemesini ve gerekenin derhal yapılacağını ve kendisinin ordugâha gelmesini sabırsızlıkla beklediğini yazar.

Vezirin seçtirdiği yeni padişah

Seyyid Necm-üd-Dîn Ali Han, kardeşi vezirin buyruğunu alınca, önce, Cihandar Şah'ın oğullarının evine adam gönderir; bunlar başta korkudan kapıyı açtırmak istemezlerse de, sonra, onu açtırırlar, fakat içlerinden hiçbirisi tahta çıkmayı kabul etmez; bundan sonra Niku-Siyer'e başvurulur, o da reddedince Muhammed Şah tahta çıkarılmadan önce akla gelmiş olan şehzade İbrahim'e gidilir ve o tahtı kabul eder.

Muhammed Şah bu olayları öğrenince Seyyid Abdullah Han'a bir ferman gönderip ona bu yüzden çıkışır; ordugâha gelmesini ister ve bütün dileklerinin yerine getirileceğini söyler. Vezir verdiği karşılıkta padişahların halkın ve maiyetlerinin güvenini sağlamakla görevli oldukları halde kendisinin (Muhammed Şahın) bunu ordugâhında bile yapamadığını söyler ve ben (vezir) bunu, aynı hanedandan olan İbrahim Şah'la sağlayacağım, der.

Bu karşılık bir savaş ilânı özünde idi ve, doğal olarak, işi savaş çözüliyecektir.

Eski vezirin yenilip yakalanması

Muhammed Şah, Seyyid Abdullah Hana ve onun tahta çıkardığı kukla padişah İbrahim'e karşı Delhi'ye doğru yürür; iki ordu başkentten 70 km. kadar güney-batıda Hasanpur dolaylarında karşılaşır; vezirin ordusu, padişahınkinden iki misli kalabalık

olmakla birlikte, genel bakımdan değersizdir; ilk vuruşma gününde padişah ordusu, hele topçu kuvveti bakımından, üstünlüğünü gösterir ve vezir ordusundan pek çok kişi, bilhassa karanlık bastıktan sonra, kaçar ve ertesi gün Seyyid Abdullah Han tutsak edilir (kasım 1720). Ocak 1713'den kasım 1720'ye kadar, yani sekiz yıla yakın bir müddet devletin gerçek egemeni olmuştu.

Başta iyi muamele görecekse de kendisine karşı biteviye kuşku beslenilecek ve 1722 ekiminde zehirlenerek öldürülecektir.

İbrahim Şah da yakalanır ve hapsedilir; 26 yıl sonra 1746 'da ölecektir.

Galiplere mükâfatlar Barha Seyyidlerini devirme işinin başında bulunmuş olan Çin Bahadur Han'ın vezir yapıldığını ve devletin kesin egemeni olduğunu yukarıda görmüştük. Multan sube'darlığı ve Muradabad fevcdarlığı, gelir sağlama bakımından, kendisine verilir; "Turanlı„ beylerden Mîr Ateş (topçu komutanı) Haydar Kulu Han, Gucerat'a, Lahor sube'darı Abd-üs-Samed Han'ın oğlu Zekerya Han Keşmir'e, "İranlı„ beylerden Saadet Han Agra'ya ve Seyyidlerden ayrılıp Türk partisi tarafına geçmiş olan Afgan beylerinden Muhammed Han Bangaş Allahabad'a subedar yapılır.

«Cizye» nin kaldırılması Bu savaş ve kargaşalıklar buğdayın başkente güçlükle gelmesine ve orada çok pahalılaşmasına yol açmıştı. Durumu uygun gören Hindu hububat tecimerleri sözbirliği ederek dükkânlarını hep birden kapar ve Muhammed Şah'ın saltanatının başlarında yeniden alınmaya başlanılmış olan "cizye„ den sızlanmaya koyulurlar. Seyyid kardeşlere karşı padişah yanını tutmuş olan Amber racası Cey Sing Sevaî, dindaşlık dolayısiyle onların sözcülüğünü eder ve Hinduların dilediklerini padişaha şu yolda sunar:

Hindular ülkenin eski sakinleridirler; Padişah, Hint padişahıdır ve her iki din mensupları ona sadık ve bağlıdırlar; hatta denilebilir ki, Hindular daha da sadıktırlar çünkü onlar, padişahın dindaşlarından korunulmak için padişaha muhtaçtırlar. Seyyid Abdullah Han'ın ayaklanması üzerine kendisi (Cey Sing) bütün Hindu'lardan Muhammed Şah'ın kazanması

uğrunda dua etmelerini istemişti; eğer bu dua müstecab olacak olursa, ilk iş olarak, padişahtan "cizye„ nin kaldırılmasını dilemeğe and içmişti.

Eved (Oud) subedarı Hindu Girdar Bahadur da bu yolda dilekte bulunur.

Bu dilekler ve bu durum karşısında "cizye„ bağışlanır. O sırada 40 milyon rupi kadar getirmekte idi (4 milyon altın liradan fazla). Bundan sonra "cizye„ nin yeniden konulması için denemeler olacaksa da bunlar hiçbir zaman gerçekleşmiyeceklerdir.

Yeni vezir Muhammed Emin Han Çin Bahadur'un ölümü

Bu kişi çetinliği ve aksiliği ile ünlü idi; ancak vezir olduktan sonra yumuşamıştı. bu makama geldikten üç ay kadar sonra ölür (1721 başları).

Zamanı anlamak için şu yönü belirtmek gerekir ki, oğlu Kamer-üd-Dîn Han "veraset hakkı„ olarak vezareti ister. Padişah bu yere en çok Han Devran'ı geçirmek isteğinde olmakla birlikte henüz yeter ölçüde yüreklenmediği için Turanlı beylerin en güclüsü olan Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'ü vezir yapmayı daha uygun bulur. Kamer-üd-Dîn Han'a da babasının İtimad-üd-Devle unvanı verilir.

X. Afganlar'ın İran'ı istilâ etmeleri

Galcaî (Galzaî) Afgan oymaklar topluluğunun Kandahar'ı ele geçirmiş ve üzerine gelen İran ordularını yenmiş olduğunu yukarda görmüştük. Hindistan içindeki olayları bir süre için bırakıp Afgan gelişmesini anlatacağız.

Galcailer Kandahar'a sahip olduktan sonra Aptali (Abdali) Afgan oymakları da, Abdullah Han Sadozai adında bir başbuğun komutası altında, Herat'a eğemen olurlar ve orayı geri almak istiyen İran ordusunu bozarlar.

Mîr Üveys öldükten sonra kardeşi Mîr Abdullah Galcailer'in başına geçer; ancak onun İran'la bir anlaşma yoluna girmek istediği görülünce, Mîr Üveys'in oğullarından en vuruşkanı diye tanınmış olan Mîr Mahmud onun yerine geçirilir.

Bu kişi de İran'a karşı savaşa, türlü tali'lerle, ancak hemen hep üstün durumda kalarak devam eder.

İran'ın Afganlarca istilâsı

Mîr Mahmud 1720'de İran'ın güney doğu ilinin başkenti olan Kirman'ı alır ve böylelikle bu ülkenin fethine başlanmış olur. 1721'de de Herat'taki Aptal'lar Meşhed'i alırlar. O sırada İran karmakarışık bir durumdadır. Şah Hüseyin acizdir ve ileri gelenler bir birine girmiştir.

1722 de Mîr Mahmud Kirman'dan, o zaman İran'ın başkenti olan İsfehan üzerine yürür; işbu kentin 20 km. kadar kuzey-doğusunda Gulnabad'da kalabalık bir İran ordusunu bozar ve başkentine kapanan Şah Hüseyin'i orada kuşatır. Başta İsfehan'ı baskı altına tutup elde edilen sayısız olcaları güvenle geriye taşımak ve kârlı akınlar yapmak düşünülmüş idi. Ancak Safevî devletinin güçsüzlüğü, bazı ilerigelenlerinin ihaneti, Şah Hüseyin'in değersizliği ve duruma egemen olabilecek bir kimse olmadığı gitgide apaçık görününce, Mir Mahmud ve Afganlar İsfehan'ı almayı ve İran'a yerleşmeyi kafalarına korlar.

İsfehan kuşatıldığı sırada Şah Hüseyin, oğlu Tahmasp'ı dışarda yardımcı ordular hazırlamak için başkentten çıkarmıştı; ancak bu şehzâde, bu yolda önemli bir iş başaramaz; hatta onun tahtı ele geçirmek için babasının İsfehan'da tutsak olmasını istediği ve onun için yardım işinde gevşek davrandığı sözü bile dolaşır; pek çok kişi de buna inanır.

İran tahtının Afganların eline geçmesi

Dışarıdan yardım görmiyen İsfehan açlıktan verinir ve Şah Hüseyin, tacını ve bir kızını Mahmud'a verip onu İran şahı tanır.

Safevî hanedanınca biriktirilmş olan büyük hazineler, ilerigelenlerin servetleri ve İsfehan'ın zenginlikleri hep Afganların eline düşer; hattâ İsfehan'daki yabancı elçiler bile Afganlara para vermek zorunda kalırlar.

Başlangıçta İsfehan'ın düşmesinin saldığı korku ve eski Şah Hüseyin Safevî'nin her yöne Mîr Mahmud'un şah tanınması için gönderdiği yazılar Afganların işini kolaylaştırır. 1723'de Kazvin alınır; fakat bazı zulûm ve yağmalar üzerine ora halkı

ayaklanıp işbu kentteki Afganların çoğunu öldürür ve kent İranlı'larda kalır; daha sonra orayı yeniden ele geçirmek için yapılan bir Afgan saldırısı da başarısızlığa uğrar. Bu Kazvin ayaklanması ve bazı karşı koymalar Afganları korkunç zulûmlerde bulunmaya kışkırtır ve onlar İsfehan'da pek çok kişiyi öldürürler. Keza o sırada veya az sonra Mîr Mahmud'un buyruğu altına girmiş birçok İran ilerigeleni ve Safevî hanedanı üyesi de öldürülür.

Ancak bütün karşı koymalara rağmen İran'ın Kuzey ve Kuzey-batıdaki Türk kısımları müstesna, öbür kısımlarının çoğu yavaş yavaş Afganlar'ın eline düşer.

Mîr Mahmud delirip yerine amcası Mîr Abdullah'ın oğlu Mîr Eşref'in geçtiği anda (1725) İran'ın Kirman, Şiraz, İsfehan ve Keşan bölgeleri az çok Galcaî Afgan'ların, Meşhed ise Aptali Afgan'ların elinde idi.

Afgan istilâsı üzerine İran işinin Uluslararası bir sorum olması

Safevî devletinin çökmesi, doğal olarak, birçok iştihayı kabartır. Rus hükümeti İran'da barınmıya çalışan ve kendini şah ilân etmiş olan Safevî şehzadesi Tahmasp'ı birçok ümitlere düşürüp kendisine az çok bağımlı kılar ve Hazar denizi kıyılarında Şirvan ilini ve Derbend ve Baku'yu ele geçirir. Bu Rus ilerlemesinden kuşkulanan ve kendisi de İran'dan yerler almak istiyen ve almış olan Osmanlı devleti ise Rus'lara karşı dikilir ve arada savaş tehlikesi belirir. Sonra Fransız hükümetinin de aracılığı ile bir Osmanlı-Rus anlaşmasına varılır.

Bu gerginlik sırasında Rus iddiası şu yolda idi: Şah Tahmasp, babasının Afgan'larca tutsak edilmesi üzerine, İran'ın meşru sahibi olmuştur. O, ülkenin istediği yerlerini istediklerine verebilir ve gördüğü yardım karşılığı olarak bazı bölgeleri Rusya'ya vermişse buna kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur.

Osmanlı iddiası ise: Kızılbaş mezhebi gereğince Şah Hüseyin ölmeden İran'da kimse onun yerine başkasını baş tanıyamaz, dolayısiyle Tahmasp hiçbir şey değildir ve uydurma bir şahdır; O, kimseye bir yer vermez, Rusya'nın ele geçirdiği yerler, hem Osmanlı padişahının "mülk-ü mevrusu„

dur, yani daha önce Osmanlı ülkesi içinde bulunmuştur, hem de Rus'ların oralara girmeleri Osmanlı ülkelerinin güvenini sarsar. Osmanlı devleti ise ancak "mülk-ü mevrus„ unu almak isteğindedir.

Uzun çekişmelerden sonra 23 haziran 1724'de bir Osmanlı-Rus antlaşması imzalanır. Buna göre Şirvan'da Şimahi bölgesi (Lezgiler'in başkenti) Osmanlı nufuzu altında olacak, Aras ve Kura sularının birleştikleri yerden başlayıp Erdebil, Hemedan ve Kermanşah'dan geçen bir çizginin batısındaki yerler (ilk kent İran'da, öbür ikisi Osmanlı'a kalmak üzere) Osmanlı ülkesine katılacaktır.

Bu yerler ise Osmanlılarca kolaylıkla ele geçirilir.

İşbu antlaşma ile Osmanlı hükümeti, İran'dan Gürcistan'ı, bazı Kafkas bölgelerini (Gence vesaire), Azerbeycan, Hemedan, Ardahan ve Kirmanşah illerini almakta, ancak Hazar kıyıları üzerinde ileri sürdüğü " mülk-ü mevrus „ iddiasından vazgeçmekte ve oraların Ruslar'da kalmasını kabul etmektedir.

O sıra İstanbul'da "lâle devri„ denilen devir yaşanılmakta idi: sadrâzam Damat İbrahim Paşa da bu alınan yerleri ve Ruslar'la yapılan antlaşmayı halka büyük başarılar gibi göstermişti.

Osmanlı-Afgan görüşmeleri

Mîr Eşref İran tahtına çıkıp işbu ülkenin güneyinde ve doğusunda bulunan, daha önce Afganlarca ele geçirilmiş olduğunu gördügümüz, kısımlarına egemen olunca Osmanlı hükümetine başvurup İran'dan almış olduğu yerleri bırakmasını ister; onun elçileri 1726 başlarında İstanbul'a gelirler ve görüşmeler başlar. Afganlar : biz de Türkler'le aynı mezhepteniz, sünnî'yiz; siz İran'dan aldığınız yerleri Kızılbaş elinden kurtarmak için aldınız, o vakit bu doğru sayılabildi; ancak bugün biz İran'ın başkentini ve en önemli kısımlarını aldık. Safevî hanedanının mirascısı olduk, aldığınız yerler İran'ın "harim„ indedir, onları biz sünnî'lere verin, derler.

Osmanlı hükümeti işe derhal şer'î bir renk verir; zaten İsmail Asım efendi tarihi, gelen Afgan elçisiyle adamlarının, başlarındaki sarık ayral, tıpkı rafızî'ler (şiî) gibi giyindiklerini yazmakta ve onların türlü eksikliklerini saymakla bitireme-

mektedir. Afgan iddialarını çürütmek için şeyh-ül-İslâm başta, birçok ulemanın imzasiyle iki kısmı kapsayan bir fetva çıkarılır [1].

Onun birinci kısmı şu yoldadır:

Aynı zamanda iki "İmam„ (halife) bulunamaz, ta ki ülkeleri biribirinden Hint denizi gibi bir mania ile ayrılmış buluna ve bu yüzden biri öbürünün ülkesinde koruyuculuk görevini yapamaz ola.

Bu, Osmanlı ulemasının Gurkanlı padişahlarının bağımsızlığını ve "İmam„lığını, yani Halifeliğini kabul ettiklerinin bir ifadesi sayılabilir.

Fetvanın ikinci kısmında şu soru vardır:

Eğer ataları padişah ve "imam„ olan Sultan Ahmed Hana (ikinci Ahmed) Müslümanlar biat edip onu "imam„ diye seçtikten ve O, bu kadar yıl "imam„lık ettikten sonra "Zeyd„ (yani burada Mir Eşref) "imam„lık davasına kalkışıp, bazı müslümanlar ona biat eder ve onu "imam„ seçerler, O da yukarda anılan sultana adam gönderip: İsfehan, ülkelerin (İran ülkelerinin) kürsüsüdür (tahtıdır), orası bugün benim elimdedir, siz daha önce "Revafiz-i Acem„ den feth ettiğiniz yerleri bana bırakın, der ve bunda direnirse şeriat bakımından ne yapılmalıdır?

Ulemanın karşılığında: Onun ayaklanmış (bağı) sayılıp hal'edilmesi gerektiği, eğer dâvasından vazgeçer ve Halifeye itaat ederse ne eyi, etmez ve dâvasında direnirse ona karşı savaşmak bütün müslümanlar için borç (vacip) olduğu yazılıdır.

Osmanlı-Afgan savaşı ve barışı

Mîr Eşref'le yapılan müzakereler böylece kesilir, onun elçileri geri gönderilir ve işin çözülenmesi savaşa bırakılır. Bağdad valisi Ahmed paşanın komuta ettiği Osmanlı ordusu Hemedan'la İsfehan arasında Afgan ordusu ile karşılaşır. Osmanlı ordusu, daha kalabalık ve daha iyi silâhlı olmakla birlikte, savaşa o kadar düzensiz bir biçimde sokulur ki, bazı Kürt oymaklarının kaçması bu kötü komutaya eklenince Afganlar önemli bir zafer kazanırlar (1727 sonları)

[1] Metin için bk. İsmail Asım tarihi s. 354-55.

Ancak Mîr Eşref, Osmanlı ile baş edemiyeceğini anlamıştır, dolayısiyle Osmanlı padişahının "imam„ lığını tanır ve Osmanlı-Rus antlaşmasiyle işbu devlete bırakılmış olan yerleri geri istemekten vazgeçer; Osmanlı hükümeti de onun şahlığını tanır ve barış yapılır (23. 10. 1727).

Afganların İran'dan çıkarılmaları

Şah Tahmasp Mazenderan'da Ferahabad kentinde şöyle böyle tutunabilmekte ve çok güçsüz bir durumda bulunmakta idi. İş ona kalsaydı İran'ın kendini toparlaması bir hayalden ibaret kalırdı. İşbu devleti toparlayıp ona yeniden büyük bir güc ve önem kazandıran Nadir Afşar olur.

Asıl adı Nezir Kulu olan Nadir, Türkmenlerin Afşar kısmının Kırıklu kolundan idi; bir sürü maceradan sonra O, Tahmasp'ın hizmetine ve onun sipehsaları Feth Ali Han Türkmen'in buyruğu altına girer; çok geçmeden de Feth Ali Han'ın yerine geçer ve 1725 sonlarında Meşhed'i Aptaliler'den geri alır. 1727'de Herat'ı elde tutan Aptaliler arasındaki iç kavgalara karışarak onlardan beğendiğini baş yapar ve böylelikle onların, dolayısiyle egemeni olur.

Nadir'in (Nezir Kulu'nun) bu başarıları üzerine Mîr Eşref ona karşı yürürse de Mihmandost deresi kıyısında ağır bir bozguna uğrar (kasım 1729). Nadir ise İsfehan'a doğru ilerler, Afganları Murçahor'da, İsfehan'dan 45 km. kadar ilerde bir daha bozar ve başkenti geri alır (kasım 1730). Mîr Eşref o kış Şiraz'dan 30 km. kadar ötede Zerkan'da yine yenildikten sonra İran'daki Afgan egemenliği sona ermiş bulunur. Eşref, Kandahar'a erişmeden yolda bir küçük oymak başkanınca öldürulecektir. Nadir'in Nezir Kulu adı, Mihmandost zaferinden sonra Tahmasp Kulu unvaniyle değiştirilmişti.

XI. Çin Kılıç Han'ın vezirliği

Hindistan içindeki olaylara dönelim:

Bir tarih dönümü

Çin Bahadur Han'ın ölümünden sonra Muhammed Şah artık gerçekten padişah olmuştur, yani devleti istediği gibi yöneltebilecektir ve minneti altında bulunduğu ve gücünden korktuğu bir vezirin elinde ister istemez kukla

olmaktan çıkacaktır. Ancak anlayışı ve bilgisi kıt, görgüsüz, eylencesine düşkün ve dalkavuklarla sefahat arkadaşlarına kolay uyan bir kişidir. Bu yüzden uzun süren saltanatı devleti yıkıma doğru götürecektir.

Bu bakımdan Çin Kılıç Han'ın iki yıl süren ilk vezirliği (1722 - başı 1724 başı) Gurkanlı devleti için bir tarih dönümü sayılmalıdır. Çin Kılıç Han, birçok kötülüğü ortadan kaldırdıktan sonra, yeniden bir düzenli yönetim kurup âciz veya şuursuz padişahlar ve haris beyler elinde yıkılma yoluna girmiş olan devleti güclü ve sayılır bir biçimde ayakta tutabilecek bir kişi idi ve o sırada bu işi görebilecek tek kişi idi.

Padişahın yukarıda anılan huyu, Çin Kılıç Han'ın ise Barha Seyyidleri ve Çin Bahadur Han'ın durumunda olmayışı, yani vezirliğe onlar gibi kendi gücile gelmemiş olması ve her istediğini, zorla da olsa, padişaha kabul ettirebilecek bir durumda bulunmaması, ona devleti kurtarmak imkânını vermiyecektir; dolayısiyle devlet yıkım yolunu tutacaktır.

Eğer Çin Kılıç Han gücünü, ordusunu ve var yoğunu tehlikeye düşürecek biçimde ortaya atılsaydı, belki, o da padişahı bir kukla haline getirir ve yönetimi dilediği gibi düzeltmeye koyulabilirdi; ancak o, başarı ile sonuçlanması çok şüpheli olan bu iş uğrunda var yoğunu tehlikeye atmayı doğru veya uygun bulmaz ve Dekken'e çekilip orada bağımsızlaşma yoluna girmeyi daha elverişli görür; böylelikle çökme yolunu tutmuş olan devletin dağılmasına yardım etmiş olur. Onun daha sonraki uğraşlarından Hayrabad devleti doğacaktır.

Çin Kılıç Han'ın vezir olmasından önceki durum

Çin Bahadur Han, üç ay kadar vezirlik ettikten sonra, şubat 1721 de, ölmüştü. Çin Kılıç Han'ın Delhi'ye gelmek üzere Dekken'in o sırada merkezi olan Evrengabad'dan yola çıkışı ekim 1721 de ve resmen vezir oluşu mart 1722 başındadır, yani Çin Bahadur Han'ın ölümünden bir yıl kadar sonradır; bu devrenin en önemli ve dikkate değer olayı, Ferruh-Siyer'in eski kayınbabası Acit Sing'in ayaklanmasıdır.

Marvar racası olan bu kişi hem Gucerat'ın, hem de Ecmir'in subedarı (vali) idi. Seyyid kardeşler'le hep işbirliği yapmış olduğundan onlar devrilince o, yeni durumu tanımak

istemez ve gerek kendi atalarından kalma ülkesi olan Marvar'da (Codpur), gerekse başında bulunduğu iki sube'de bağımsız hükümdarmış gibi davranmaya koyulur. Azledilir; Gucerat halkı onun kötü yönetimine o kadar karşın idi ki, o orada tutunmaya çalışmaz. Ancak Marvar'a bitişik olan Ecmir'de 30,000 kişilik bir kuvvetin başında tutunmaya kalkışır, camileri yıktırır, ezan okunmasını ve Hindu'larca günah sayılan inek kesilmesini yasak eder, vesaire.

Devletin durumunu göstermesi dolayısiyle aşağıdaki ayrıntılar dikkate değer.

Ecmir subedarlığı sıra ile Ekberabad subedarı Saadet Han'a (İraniyan'dandır), Han Devran Samsam-üd-Devle'ye (eskı bir Badahşan'lı aileden olduğu için Hindistaniyan'dan sayılmaktadır), Çin Bahadur Han'ın oğlu Kamer-üd-Dîn Han'a (Turaniyan'dandır) ve Haydar Kulu Han'a (keza) verilmek istenilir. Bunlar büyük ölçüde kendi para ve orduları ve buna ekliyebilecekleri askerlerle bu işe girişecekler, devlet hazinesinden nisbeten ufak ölçüde yardım görecekler ve Ecmir'i ele geçirince oraya mevcut görevlerine eklenilmek üzere subedar olup ora gelirleriyle masraflarını karşılamış olacaklardır. Doğaldır ki bu biçimde subedar olacak olan bir kişi kendini bir subedar'dan çok özgür (muhtar) bir hükümdar sayacaktı ve devletin, subedarlarına pek söz geçirmemesi de birçoğunun buna benzer durumlarda bulunması yüzündendi.

Yukarda adları sayılan kişilerden herbiri, bazen tek tük hazırlıktan sonra, türlü sebep veya bahanelerle, zararı kârından üstün görünen bu işden vazgeçerler.

Muzaffer Ali Han adında biri bu işi kabul ederse de kendi servet ve ordusu önemsizdi; hazineden kendisine 600,000 rupi vadedilr, ancak 200,000 rupi verilir, o da, toplıyabildiği askerle az ilerler, ancak bir iş başaramaz ve sonda Amber racası Cey Sing'in ülkesine sığınmak zorunda kalır.

Onun yerine Barha Seyyidlerinden olduğu halde Turanlı beylerle işbirliği yapmış olan Seyyid Nusret Yar Han atanılır; fakat o sırada raca Acit Sing'in Racputları ve bu kişinin bağlaşığı olan Çoraman'ın Catlar'ı her yöne akınlara koyulurlar; bazı akıncılar Delhi'ye 90 km. kadar yakın olan Saray Allah-

verdi Han bölgesinde bile görünürler ve hükümet sonsuz bir şaşkınlık içinde bocalar.

Bunlar Çin Kılıç Han'nın vezirliğe gelmesinden önce olmuştu. Onun Delhi'ye yaklaştığını duyunca güçlü ordusundan ürken Acit Sing boyun eğer ve suçlarının bağışlanılmasını diler ; bunun üzerine o, bir süre için, Ecmir'de bırakılır.

Çin Kılıç Han'ın vezirliği

Her şeyden önce hükümet nufuzunu yeniden kurmak gerekiyordu ve Çin Kılıç Han buna koyulur. Ancak o, işlerinde serbest bırakılmayacak ve biteviye pâdişahın yanını saran bir sürü kimse ile uğraşmak zorunda kalacaktır. Pâdişahın ve saray adamlarının bütün davranışlarından onların gizli düşüncelerinin şu olduğu anlaşılmaktadır :

Kendi kuvvetleriyle haklarından gelemedikleri güçlü kimseleri yeni vezirin gücü ve ordusu ile ezip ortadan kaldırmak ve sonra işbu veziri de bir suretle atlatarak devleti diledikleri gibi yöneltmek.

Cereyan edecek olaylar buna göre mütalâa edilmelidir.

İlk iş olarak raca Acit Sing'den sonra Gucerat subedarı olmuş olan Mîr Ateş Haydar Kulu Han'la uğraşmak gerekir. O, subesinde kendine bir türlü padişah teşrifatı yaptırmakta olduğu gibi birçok ilerigelenlerin Gucerat'ta bulunan tuyullarına el koymuş ve gelirlerini sahiplerine göndermez olmuştu. Buna karşılık hükümet de onun Delhi bölgesinde bulunan tuyullarına el koymuştu.

Gereken şey, onu subedarlıktan çıkarmaktı. Ancak bunu yapabilmek, yani Gucerat'ı onun elinden almak için, raca Acit Sing işinde yapıldığı gibi, güclü bir ordusu bulunan güclü bir kişiye başvurmak gerekiyordu; bu kişi ise o anda Çin Kılıç Han'dan başkası olamazdı ; dolayısiyle padişah ve etrafındakiler, yukarda anmış olduğumuz siyasaya uygun olarak, ona vezirliği ve bir vekili ile yönelttiği Dekken'deki altı sube'ye eklenilmek üzere bir de Gucerat sube'sini vermeyi uygun bulurlar ; esasen padişah ve saray adamları onu başkentten uzaklaştırmayı da istiyorlardı. Çin Kılıç Han, Gucerat üzerine yürüyünce ona karşı koyacak gücde olmayan Haydar Kulu Han, subesini bırakır ve başka bir yoldan Delhi'ye doğru

gelir. Çin Kılıç Han bunu duyunca Gucerat'a kadar gitmeyip oraya bir vekil yollar ve kendisi bir süre için Malva işleriyle uğraştıktan sonra Delhi'ye döner.

Vezir Çin Kılıç Han, Gucerat ve Malva işleri dolayısiyle Delhi'den uzakta iken Agra şubedar naibini bir Cat öldürür; bir müddetten beri Cat başbuğu Çoraman yine devleti saymaz olmuştu. Az önce kendisine Bürhan-ül-Mülk unvanı verilmiş olan Saadet Han (tarihte en çok bu yeni unvanile anılır) o sırada Agra subedarı idi; naibinin (vekil) öldürülmüş olmasından öc almaya hazırlanırken azledilir ve yerine Amber racası Cey Sing atanılır ve Catları ezmek görevi ona verilir O da bu işi başarır.

Çoraman kendine sığnak yapmış olduğu Tun kurganında kuşaltılmakta iken zehir alarak kendini öldürmüştü; yiğeni Beden'e, Delhi'ye haraç vermek şartiyle, Dig kurganı verilir ve bu kişi Baratpur (Agra batısı) Cat devletinin kurucusu olur.

Yukarda görülmüş olduğu gibi Marvar racası Acit Sing, Ecmir subedarı olarak kalmıştı, ancak merkezce artık ona güvenilmemekte idi; bundan başka Hindistan müslümanlığının en ünlü evliya ve şeyhlerinden bazılarının türbeleri (Muin-üd-Dîn Çiştî v. s.; bk, c. I. s. 357) orada bulunduğundan bir Hindu'nun Ecmir'i yöneltmesi hoş görülmemekte idi. Bu yüzden Gucerat'ı bırakıp Delhi'ye dönmekte olduğu yukarıda söylenilen Haydar Kulu Han, Ecmir subedarı yapılır ve O, Acit Sing'in adamlarını oradan çıkarıp işbu ülkeye yerleşir.

Kendi ülkesine çekilmiş olan Acit Sing, suçlarının bağışlanılmasını diler ve büyük oğlunu Delhi'ye gönderir. Çok geçmeden işbu raca küçük oğlunca öldürülecektir.

Yukarıda gösterildiği gibi vezir Çin Kılıç Han, Gucerat'a doğru gittikten sonra oraya varmadan Malva'da gerekli bulduğu kısa bir seferi bitirdikten sonra geri dönmüştü; O, temmuz 1723'de Delhi'ye varır.

Bundan sonra başlıca işi, devletin düzenini yeniden kurmaya çalışmak olacaktır; bunu başarmasına imkân verilmeyince de O, Dekken'e dönecektir.

Çin Kılıç Han'ın tasarıları ve çatıştığı kimseler

Bu kimselerin başında padişahın köki'si (süt kızkardeşi) ile harem ağalarından Hoca Hizmetkâr Han vardır; bunlar birtakım saray adamları ve padişahın dalkavuklariyle birlikte bir yandan vezirin her giriştiği iş üzerine padişahın kuşkusunu çekmekte ve onda bir kötü amaç olduğunu ileri sürmekte, öbür yandan da işlerini gördükleri birçok kişilerden hem padişah adına, hem de kendi hesaplarına rüşvet özünde peşkeşler aladurmaktadırlar.

Çin Kılıç Han birkaç kere pâdişaha kötülükleri kaldırmak, yönetimi düzeltmek ve onu Âlemgir devrindeki duruma getirmek için düşünceler sunarsa da bunların hepsi pâdişahın yakınları veya veziri kıskanan ilerigelenlerin bazılarınca pâdişahın kuşkusunu uyandıracak biçimde yorumlanır ve sonda vezir hiçbir iş göremez duruma getirilir.

Vezirin istedikleri şu konularda toplanılabilir :

1. Haliselerden "icare„ yolu ile vergi alınmayıp, yani vergi toplama işi mültezimlere verilmeyip, Barha Seyyidlerinden önce olduğu gibi, bunun memurlarca (emaneten) yapılması; ve ülkenin bu gibi mültezimlerce soyulmaktan ve harabîye sürüklenmekten kurtarılması.

2. Pâdişahlara yakışmadığı için Muhammed Şah hesabına "peşkeş„ adı altında rüşvet [1] alınmasından vazgeçilmesi.

3. Hanedan üyelerine ve bazı ileri gelenlere her türlü sınırı aşacak biçimde en yüksek gelir getiren toprakları "ṭuyul„ (tımar, ziamet) olarak vermekten ve böylelikle hazineyi git gide gelirsiz bırakmaktan vazgeçilmesi.

4. Birçok değerli ve denenmiş kimseler açıkta bırakılırken yüksek mevkilere değersiz kimseleri atamaktan vaz geçilmesi.

5. Bunlardan başka, belki gelir azalmalarını telâfi etmek için Çin Kılıç Han "cizye„ nin yeniden alınmasını da önerir.

6. Çin Kılıç Han'ın başka bir düşüncesi de, iki yüzyıla yakın bir zaman önce İran şahının, Şîr Şah ve Afganlar'ca tahtı elinden alınmış olan Muhammed Şah'ın yedinci göbekten atası Hümayun'a yapmış olduğu yardıma karşılık olarak o sırada ülkesi Mîr Mahmud Afgan'ca elinden alınmakta olan

[1] Bu tabir Müntehab-ül-Lübab'da aynen vardır (II, 948).

İran Şahına (Hüseyin Şah) yardım edilmesidir; Vezir bunun: "Hanedan-ı Timuriye'nin tarihte eyi adla anılmasını sağlayacağını„ söyler [1].

Padişah, yukarda anlatılan sebepler dolayısile, vezirin hiç bir önergisinin yürütülmesine eyginlik göstermez.

Bundan başka Çin Kılıç Hanı çekemeyenler onun eski moda giyinişi ile ve bütün tavurlarile alay etmekte idiler, padişah da bir kere bir derbar sırasında açıktan açığa ve onun önünde bu yüzden yüksek sesle gülmüştür.

Hindistan'ın kuzeyindeki ülkelerin durumuna bir bakış

Çin Kılıç Han'ın padişaha yapmış olduğu önergelerin altıncı ve sonuncusunu bir çok tarihçi manasızlık ve hatta bir türlü delilik saymış ve bunun, kendi durumu sağlam olmayan Gurkanlı devletini İran'ı fethetmeye kışkırtmak ve dolayısiyle Delhi padişahlığının yıkılışını çabuklaştırmak demek olacağı iddiası ileri sürülmüştür.

Gurkanlı devletinin tâ Ekber'den beri kuzeyde güttüğü siyasa gözönünde tutulursa Çin Kılıç Hanın düşüncelerinin manasız olmadığı görülür.

Bu siyasa, daha önce de belirtildiği gibi, Kuzeyde tehlikeli ve saldırgan ve bilhassa güneye doğru saldırgan bir kuvvet peyda olunca ona karşı bağlaşık aramaktan ve onu gücsüz bırakmaya çalışmaktan ibaretti.

Gurkanlılarca en çekinilen devlet Özbek devleti oldukça-ki Abdullah Han Özbek'in ölümüne kadar (1598) bu böyle idi-Timur oğulları işbu devlete karşı onun düşmanı olan İran'daki Safevî Türkmen devletiyle dost olmaya ve işbu son devleti zaafa uğratacak hareketleri önlemeye önem vermişlerdi. Bu yüzden de Safeviler'e düşman olan Osmanlı'ya karşı sevimsiz bir durumda kalmışlardı (Ekber devri).

Türkistan'daki Özbek devleti birliğini ve gücünü kaybettikten ve yeni deniz yolları bulunup Avrupa ile Uzakdoğu teciminin artık işbu ülkeden geçmemesi dolayısiyle orası gitgide daha yoksul ve güçsüz olduktan sonra, Timur oğul-

[1] Müntehab-ül-Lübab, II. 948, 1135 hicrî 1722-23 milâdî olayları.

ları için başlıca tehlike Safeviler'den gelmeye başlamış ve onlar da Osmanlı dostluğunu ve onunla dayanışmayı aramışlardı (Şah Cihan devri).

Safevî devleti de zaafa uğrayınca Timur oğulları kuzeye karşı genel olarak aldırışsızlık göstermişler ve daha çok Türkistan'daki türlü cereyan ve olayları gözetlemeye önem vermişlerdi (Âlemgir devri).

Çin Kılıç Han'ın yukardaki düşünceleri ileri sürdüğü devirde ise yepyeni bir durum gelişmekte idi: Kuzeyde, Kandahar'dan tâ Osmanlı sınırlarına kadar uzanan büyük bir Afgan devletinin kurulması.

Devlet adamı adına lâyık hiçbir Gurkanlı vezir veya ileri-geleninin böyle bir olayı aldırışsızlıkla karşılaması imkânı yoktu ve bunu ancak Muhammed Şah ve onun sarayındakiler gibi şuursuz kimseler yapabilirlerdi; çünkü kuzeyde kurulacak olan büyük Afgan devletinin, Hindu-Kuş'la Sint ırmağı arasındaki bütün Afgan bölgesini de ele geçireceği ve bunun arkasından Gazne ve Gur devletlerinin Hindistaan'a karşı akın, yağma ve fetih siyasasına koyulacağı gayet doğal olarak düşünülmeli idi. Nasıl ki 20 - 25 yıl sonra Ahmed Şah Baba Aptali, güclü bir Afgan devleti kurar kurmaz bu işe koyulacaktır.

Bundan başka böyle bir büyük Afgan devletinin kurulması ayrıca bir yönden de Gurkanlı'lar için tehlikeli idi. Bilindiği gibi bu devletin en iyi ve vuruşkan asker ve beyleri Türkler ve Afganlar'dı. Sözü geçen Afgan devleti kurulup Sind'e kadar yayılınca Gurkanlı'lar için Afgan askeri bulmak imkânsız olacağı gibi Türk askeri getirtmek de son derece güç olabilirdi.

Dolayısiyle vezir Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'ün kuzeyde güdülmesi gereken siyasa hakkındaki önermeleri uzağı gören ve doğru düşünen bir kişinin öğütleri sayılmalıdır.

Onun öne sürdüğü bu siyasa yürütülebilir miydi sorumuna gelince, Gurkalı devleti Muhammed Şah ve onun saray adamları ve dalkavukları elinde bir oyuncak olarak uçuruma sürüklendikce doğal olarak bu gibi büyük amaçlar arkasından gitmek saçma ve imkânsız olurdu; ancak yönetim, onu düzeltecek gücde bir kişinin, meselâ Çin Kılıç Han'ın elinde olsaydı

ve o, öbür düşüncelerini de yürütüp devletin durumunu eyileştirseydi onun ileri sürdüğü bu dış siyasaya pek güzel girişilebilirdi ve ona girişmek zarurî olurdu.

XII. Gurkanlı devletinin ikiye ayrılması ve Haydarabad devletinin kurulması

Çin Kılıç Han'ın Dekken'e dönüşü

Vezir Çin Kılıç Han, işleri gerçekten ve edimsel olarak ele alamamak, saray adamlariyle pâdişahın eğlence arkadaşlarının kendisinden daha çok nufuz sahibi olmalarına seyirci kalmak, düşüncelerini pâdişaha kabul ettirememek ve, yukarda söylenildiği gibi, kendisinden açıktan açığa alay edildiğini görmek gibi bir duruma bir süre için tahammül ederse de ekim 1723' den itibaren kızgınlığını Gurkanlı devletinde görenek olan yoldan gösterir, yani epey zaman pâdişahın "derbar„ ında görünmez; sonra sözde bir barış yapılır ve yeniden "derbar„ larda görünür.

Kasım 1723'de, av bahanesiyle, ancak vekil olarak Delhi'de bıraktığı oğlu Gazi-üd-Din Han ayral, soy sopunu birlikte götürerek, Sambal ve Muradabad bölgesine gider; sonra güneye doğru iner ve Maratalar'ın Malva ve Gucerat'a akın ettiklerini ileri sürerek işbu yönlere ve Dekken'e gitmesi gerektiğini ileri sürer ve bu yoldaki izin isteyişine padişahın karşılığı gelmeden Malva, Handiş ve daha sonra Dekken'e ulaşır; 1724 yazında bu son ülkenin başkenti olan Evrengabad'a varmış bulunur.

O oraya varmadan epey önce, hem vezirlik, hem de resmen olsun Dekken subedarlığı onun elinden alınmıştı.

Vezirlik onun hısımı olan Kamer-üd-Din Han İtimad-üt-Devle'ye (Çin Bahadur Han'ın oğlu) az önce verilmişti. Şubat 1724'de de Haydarabad subedarı Mübariz Han'a, kendisini, padişahın bir çocuk olan oğlu Şehriyar'ın naibi (vekili) olarak, Dekken'in altı subesinin başına geçiren bir ferman gönderilmiş, az sonra da, bu çocuk ölünce, Mübariz Han o makama asîl olarak atanmıştı.

Kamer-üd-Din ve Mübariz Han'lar Turanlı beylerdendiler (sonuncusu Belh'lidir) ve bu atamalar Turanlılar dayanışmasını gevşetmek için yapılmıştı.

Ancak Çin Kılıç Han'ın hiçbir karşı koyma olmadan Evrengabad'a vardığı duyulunca padişahı korku alır; O, eski vezire bir mektup yazıp vezirliğin ve Dekken'in yine kendisinde bırakıldığını bildirir, bin bir özür ileri sürer ve Mübariz Han'ı Patna (Bihar) subedarlığına atadığını söyler. Bu son kişiye de bu durum bildirilir.

Fakat bu yeni fermanlar alınmadan, Mübariz Han'ın, Çin Kılıç Hanca yapılan anlaşma önermelerini reddetmesi üzerine bu iki kişi savaşmış ve Mübariz Han yenilip vuruşmada ölmüştü (ekim 1724; Berar'da Şekerhalda veya Çin Kılıç Hanın o köye verdiği yeni ada göre Fethalda vuruşması).

Bundan böyle Çin Kılıç Han'ı Dekken'de resmen değilse de gerçekten bağımsız hükümdarı saymalıdır.

Çin Kılıç Han'ın yeni durumu

Mübariz Han'ın büyük oğlu Hoca Ahmed Han, Haydarabad dolaylarında Muhammed-Nagar kurganına kapanıp Dekken'deki işyarlara, pek yakında padişahtan kendisini (Hoca Ahmed) Dekken'in başına geçirecek bir ferman geleceğini bildirerek Çin Kılıç Han'a verinmemeleri için haberler yollar ve böylelikle Fethalda vuruşması galibine karşı geniş bir mukavemet hareketi doğurur. Ancak Çin Kılıç Han, Haydarabad'ı aldıktan sonra, işbu Hoca Ahmed Han'ı ve daha birçok kişiyi kendilerine, soy sop ve servetlerine ilişilmiyeceğini adançlıyarak ve bazı mevki ve unvanlar dağıtarak kendi tarafına çeker ve Dekken'e egemen olur. Haydarabad'ı da kendine başkent yapar.

Çin Kılıç Han'ın bu başarıları üzerine padişah, görünüşte olsun, onunla barışmayı daha uygun bulur. Haziran 1725'de Delhi'de bulunan bütün ilerigelenlerin imzaladıkları bir arize ile onun suçları bağışlanılır, tuyulları kendisine geri verilir; O, yeniden resmen de Dekken'in altı subesinin başına geçirilir ve taşımakta olduğu unvanlara (Nizam-ül-Mülk v.s.) Asaf Cah unvanı eklenilir; ancak Gucerat ve Malva subeleri ondan alınıp başkalarına verilir; birincisine Serbülend Han Mübariz-ül-Mülk ve ikincisine raca Gırdar Bahadur geçirilir. Gucerat yüzünden sarayla Çin Kılıç Han arasında savaş devam edecek ve bundan en büyük fayda sağlıyanlar Maratalar olacaktır.

Gurkanlı devletinin yeni durumu

Daha önce de dediğimiz gibi, Gurkanlı devletinin çaresiz olarak ve bir daha yükselme ümidi kalmadan çöküntü yoluna girmesi vezir Çin Kılıç Han'ın devlet işlerini düzeltmek için padişahın desteğini sağlıyamıyacağını anlayıp Dekken'e çekilmesiyle başlar (1723). Ancak, artık Gurkanlı devletinin kurtulamıyacağını anlıyan ve hiç olmazsa kendine Dekken'de bir pay sağlamak isteyen bu kişinin işbu tarihten itibaren çöküntüyü çabuklaştırmakta payı olduğu da saklanılamaz.

Çin Kılıç Han'ın Dekken'e çekilmesiyle ortaya çıkan yeni durum ayrıca incelenmeğe değer.

Artık görünüş ne olursa olsun ve Çin Kılıç Han resmen padişaha ne kadar bağımlı sayılırsa sayılsın Hindistan'da gerçekten, aşağı yukarı eş büyüklük ve gücde, iki büyük Müslüman - Türk devleti ortaya çıkmıştır: Delhi ve Haydarabad devletleri.

Narbada ırmağının kuzeyinde bulunan ve Delhi padişahlığına bağlı kalan kısmın yıllık geliri 170 milyon ve işbu ırmağın güneyinde bulunup yeni Haydarabad devletine bağlı olan yerlerin geliri de 160 milyon rupi oluşuna göre her iki devletin aşağı yukarı aynı zenginlikte bulunduğu anlaşılır. O sırada son yılların kötü yönetimi, arkası gelmiyen iç savaşlar ve Marata akınları yüzünden bu gelirler her iki tarafta epey düşmüş olmakla birlikte (Dekken'inkiler o sırada 130 milyon rupi'ye düşmüştü) bu düşüş güneyde kuzeyden daha çok az idi.

Delhi, Haydarabad ve Marata devletlerinin karşılıklı durumu

Bu iki büyük müslüman Türk devleti daima biribirine karşı kuşku ve kaygı içinde yaşayacaklar ve ara sıra Gucerat ve Malva için çatışacaklardır.

Her gün güclerini artıran ve Hindu'luğun kahramanlığı rollerini gitgide daha geniş kütlelere kabul ettiren Maratalar doğal olarak bu durumdan faydalanacaklardır. Delhi ve Haydarabad devletlerinin herbiri de bu belâyı öbürünün üzerine musallat etmeyi istiyecek ve bu amaçla tertipler alacaktır. Ancak Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk, devlet adamı, yönetimci ve komutan olarak Delhi'de iş başında bulunanlar-

dan çok üstündür; bu bakımdan O, Maratalar'ı kendisini az çok rahat bırakmıya ve hemen hep Delhi'ye bağlı olan yerlerle uğraşmaya sevketmek başarısını sağlıyabilecektir. Halbukı Maratalar'ın ülkesi Dekken'de bulunduğundan onların oraya saldırmaları ve önce oraya egemen olmayı istemeleri daha doğal idi.

Nadir Şah Afşar'ın Hindistan'a akın edişine kadar (1738) Hindistan siyasası en çok bu üç kuvvetin çatışmaları ve biribirine oyun etmeleri mihveri etrafında döner.

XIII. Çöküntüler ve Maratalar'ın yükselmesi

Maratalar'ın durumu

Maratalar'ın Ferruh-Siyer'in tahttan indirilmesi işinde Seyyid Hüseyin Han'ın yardımcısı oldukları, onun ordusunda kalabalık olarak bulundukları ve ondan sonra Dekken'in gelirlerinin dörtte birinin kendilerine verilmesi gibi birtakım menfaatler sağlıyarak geri döndükleri yukarda görülmüştü.

Bundan sonra Gurkanlı devletinin gucsüzlüğünün ve iç savaşlarının devam etmesi Maratalar'a yeni yeni fırsatlar vereceği gibi yukarda anılan Delhi anlaşmasının ve yapacakları bütün anlaşmaların yalnız kendilerinden yana olan kısımlarını yürütmek ve öbür kısımlarını gölgede bırakmak imkânını da sağlayacaktır.

O sırada iki Marata racası vardır : birincisi Sıvacı'nın büyük oğlu Sambuci'nin oğlu Sahu (veya Şahu) olup, O genel racadır ve ulusun en büyük ve atılgan kısmı onu tanımaktadır; öteki Sivacı'nın küçük oğlu Raca Ram'ın oğlu Sambucı II dir; O, Kolapur bölgesine egemendir ve Kolapur racası diye ünlüdür, maiyeti ve gücü azdır. Bunların her ikisi, fakat bilhassa ikincisi, silik ve değersiz kimselerdir. Ancak birincinin yanında pişva (başbakan) olarak Baci Rao denilen çok güçlü ve yetenekli bir kişi vardır; kendisi Brahman kastından olup hem yüksek bir devlet adamı, hem de iyi bir komutandır.

Bu kişi büyük amaçlar gütmektedir ; o sırada Marata ileri, gelenleri arasında iki türlü düşünce vardır : Bunların bir kısmı Dekken içinde güçleşmek, yayılmak ve her şeyden önce büyük Sıvacı'nın ele geçirmiş oldugu yerlerin topunu yeniden

ele geçirmek işini o an için yeter saymaktadır; bunlar Kuzey Hindistan'a girmenin tehlikeli olabileceğini, Gurkanlı devletinin bütün gücünü üzerlerine çekebileceğini, pâdişah orduları Dekken'deki Çin Kılıç Han ordularına eklenince durumlarının çok kötüleşebileceğini ileri sürmektedirler.

Pişva Baci Rao ise, ayrıntılarla değil, esasla uğraşmak düşüncesindedir; bir kere raca Sahu'ya: "kurumakta olan ağacın gövdesine vuralım, dallar kendiliklerinden dökülürler„ der; burada gövde, Gurkanlı devletinin ana ülkesi olan Kuzey Hindistan düzlüğüdür. Aynı kişi yine racaya şunları der:

"Hindu ülkelerinden yabancıları kovmak ve ölmez bir ün kazanmak zamanı geldi. Biz uğraşlarımızı Hindistan'a (Kuzeydeki düzlük ve daha çok Delhi-Agra bölgesi anlamında) doğru çevirmekle Marata bayrağı, sizin saltanatınız sırasında, Kiştna (Krişna), dan Etek'e (Sint ırmağı üzerinde Pişaver-Hayber yolu üstünde) kadar dalgalanacaktır„.

Coşan raca da: Onu Himalaya'dan da öteye dikmelisiniz„ der[1].

Gurkanlı devletindeki iç didişmeler ve Dekken'e egemen olan Çin Kılıç Han'ın, Kuzey Hindistan düzlüğüne egemen olan padişah ve onun yanındakilerden çok üstün bir kişi olması, kuzeyde macera arama işini Maratalar için daha kolay kılacak ve onları Baci Rao'nun önerdiği yola götürecektir.

Gucerat için savaşlar

Gucerat subedarlığının da, vezirliği sırasında, Çin Kılıç Han'a verilmiş olduğunu yukarda görmüştük. O, orasını kendi vekili olan amcası Hâmid Han'a yönelttiriyordu. Onun vezirlikten çekilip Dekken'e yerleşmesinden sonra Gucerat subedar'lığına Serbülend Han Mübariz-ül-Mülk atanılır ve o, kendisi gelinceye kadar, Şecaat Han adında birini vekili yapar. Bu kişi Gucerat'ın başkenti Ahmedabad'ı alırsa da Hâmid Han o yıl (1724) işbu sube'den çıkmaz, Dohad'da, Ahmedabat'tan 180 km. kadar doğuda, bir bekleme durumu alır ve Çin Kılıç Han'dan yönerge ister.

[1] Marata yazmanlarına göre Grant Duff, I, 361 - 2.

Şecaat Han ise Dekken'de Çin Kılıç Han'a saldırmak isteğinde olduğunu saraya bildirir ve padişah ona, bu amaçla yeni asker toplamasını kolaylaştırmak için, ayrıca para verir. Bunu duyunca Çin Kılıç Han, Marata başbuğlarından Kantacı'ya başvurup, eğer Hâmid Han'ın yeniden Gucerat'a yerleşmesine yardım eder ve bu sonucu sağlarsa kendisine işbu sube gelirlerinin dörtte birini (çavs) verdireceğini adançlar.

Böylelikle Maratalar'ın yardımını sağlamış olan Hâmid Han yeniden Ahmedabad'ı ele geçirir (1725). Şecaat Han, Maratalar'la yaptığı bir vuruşmada ölür; durumu düzeltmiye uğraşan kardeşleri Rüstem Ali ve İbrahim Kulu Hanlar da aynı akibete uğrarlar ve Maratalar büyük yağmalara koyulurlar; bunları paylaşma yüzünden onların iki başbuğu arasında çarpışmalar olur; sonda Hâmid Han'ın aracılığiyle bu iki başbuğdan birinin Mahi ırmağının doğusundaki ve öbürünün batısındaki yerlerden vergilerin dörtte birini alması esası üzerinde bir anlaşma yapılır.

Bu olayları öğrenince padişah, Serbülend Han'dan hemen Gucerat'a gitmesini ister, ona on milyon rupi verilir (yarısı peşin ve öbür yarısı ayda 300,000 rupi ödenerek tediye edilecektir) ve O, kalabalık bir ordu ile yola çıkar (nisan 1725).

Maratalar görenekleri olduğu gibi, yağmur mevsimini geçirmek için kendi ordugâhlarına çekilmiş ve Gucerat'ı boşaltmış olduklarından Hâmid Han yazı korku içinde geçirir ve bağlaşıklarını bir an önce dönmeleri için sıkıştırır; bunlar yağmurlar durduktan sonra Serbülend Han'ın ordusundan önce Gucerat'a gelirlerse de işbu hanın kocaman ordusu ile toplu olarak vuruşmayı uygun görmez ve küçük parçalara ayrılıp bir sürü yağma akınına koyulurlar; Hâmid Han da Dekken'e çekilir. Böylelikle Gucerat Padişahta kalır.

Çin Kılıç Han ve Maratalar Bu kişi Dekken'e yerleştikten ve Muhammed Şah'ın orada kendisine karşı birşey yapamıyacağına güven getirdikten sonra Maratalar sorumunu ele alır. Daha önce anlatılmış olduğu gibi Maratalar'a Dekken vergilerinin bir kısmını almak ve bunu kendileri doğrudan doğruya toplamak "hakkı„ padişahın bir buyrultusu ile tanınmıştı. Çin Kılıç Han bu "hakkı„ tanımamak yoluna gitmez, an-

cak kendine başkent olarak seçtiği Haydarabad bölgesine Marata tahsildarlarının gelmesini istemediğinden orası için toptan bir para vermek ve bazı caygir mübadelesi yapmak esası üzerinde onlarla anlaşır.

Ancak Marata pişvası (başbakan) Raci Rao esas bakımından aradaki anlaşmazlıkları kesin olarak ortadan kaldıracak ve kârlı akın kapılarını kapayacak antlaşmalara karşındır ve dolayısiyle o, bu antlaşmayı beğenmez, onun yürütülmesini istemez ve bu yüzden Marata ilerigelenleri arasında epi tartışmalar olur ve gerginlikler doğar.

Çin Kılıç Han bunlardan ve genel olarak Maratalar arasındaki ayrı gayrılıklardan faydalanmaya kalkışır; böylelikle bunların baskısından kurtulup Dekken'in tek ve gerçek egemeni olmak imkânını görür.

Bunu yapmak için iki yoldan yürüyebilirdi: birincisi, iki Marata racasından güçsüz ve sinmiş durumda olan Kolapur racası Sambuci'yi tutarak iki racayı çarpıştırmak ve aralarında hakem durumuna geçmek; ikincisi, kendisi için tehlikeli olan güclü raca Sahu'nun adamları arasındaki anlaşmamazlıkları körükliyerek kendisine karşı en çetin ve aksi davranan pişva Baci Rao'nun muhalifleriyle anlaşmak ve böylelikle işbu racanın kuvvetini ikiye bölmek yolu idi.

Çin Kılıç Han önce ilk yolu tutar; ancak bir yandan Kolapur'daki raca Sambuci'nin çok değersiz olması ve Maratalar arasında ciddi ve önemli yanatı olmaması, öbür yandan da pişva Baci Rao'nun çok değerli bir uzkişi bulunması yüzünden Çin Kılıç Han'ın bu denemesi tam bir başarısızlığa uğrar. Bundan sonra bu kişi ikinci yolu denerse de artık Sahu'nun kuşkusu o kadar uyanmıştır ki, bu yolda da bir başarı elde etmek mümkün olmaz. Sonda, ilerde göreceğimiz gibi, Çin Kılıç Han'la Baci Rao, biribirine ilişmemek üzere, bir anlaşma yaparlar; bu ise özleri bakımından saldırgal olan Maratalar'a Kuzey Hindistan'a saldırmayı daha kolay kılmak demekti; onlar da bu işe girişirler ve Gurkanlı devletini temelinden sarsarlar.

İki Marata racasını biribirile savaştırma denemesi

Çin Kılıç Han başlangıçta, Kolapur racası Sambuci'nin, Dekken vergilerinden Maratalar'a verilen payın yarısının kendisine verilmesi yolundaki iddiasını kabul edip, iki taraf arasındaki bu anlaşmazlık çözüleninceye kadar raca Sahu'nun tahsildarlarını para toplamaktan meneder ve kendisi bir türlü hakem durumunu alır. Bu davranış raca Sahu'yu son derece kızdırır ve onu tamamiyle Baci Rao'nun öğütlerine uymaya sevkeder; Çin Kılıç Han, Sahu'yu biraz yatıştırmak için, ona şu yolda bir mektup yollar: tahsildarları vergi toplamaktan menedişim onların sizin adamlarınız olduklarından değil, Konkanlı Brahman'ın[1] adamları olduklarından dolayıdır. Ancak bu mektup Sahu'yu hiç yatıştırmaz ve onunla savaşmak gerektir.

Bacı Rao, Marata ordusunun başında olarak Çin Kılıç Han'ın ülkesine girip büyük tahribat yapar, ancak Türk ordusu ile bir alan vuruşmasına tutuşmaktan hep kaçınır ve hafif atlılardan ibaret olan ordusiyle Türk ordusunun önünde biteviye çekilecek ağır zırhlı atlılar ve kalabalık bir topçudan ibaret olan bu orduyu çok yorar. Hatta Baci Rao, bir ara Gucerat sınırlarına yaklaşıp, Serbülend Han'a kendisinin Çin Kılıç Han'ın öncüsü ve dolayısiyle bağlaşığı gibi geldiğini duyurarak onu bir an tereddüde düşürüp telâşa verir.

Bu sonuçsuz kovalamalardan usanan Çin Kılıç Han, Baci Rao ordusunun arkasını bırakıp Maratlar ülkesinin göbeğine yürür, başta Türktaz Han'ın komutasında öncüleri ve arkada kendi ana kuvveti olmak üzere, orada birçok kent ve kurgan alır, hatta Puna kentini de ele geçirir ve o bölgeyi Raca Sambuci'nin buyruğu altına koyar. Raca Sahu kaçıp Purandar kurganına sığınır ve biteviye Baci Rao'ya haber göndererek anayurdu kurtarmak için yetişmesini diler.

Baci Rao ise oraya gideceği yerde o anlara kadar Dekken'in başkenti olmuş olan Evrengabad üzerine yürüyüp ona yakın iki kenti tahrıb eder. Çin Kılıç Han yine onu kovalamaya başlar; sonda Baci Rao, Maratalar'ın çok kere yaptık-

[1] Pişva Baci Rao'nun mensup olduğu Brahman grubu, bunların asıl adı Çitpavan Brahmanlar'dır.

ları gibi, onu kurak ve yoksul bir bölgeye çektikten sonra etrafında, otlara varıncıya kadar her şeyi yakar ve onu açlık yüzünden güç ve tehlikeli bir duruma düşürür.

Öbür yandan Raca Sambuci'nin Çin Kılıç Han'a yardımı hiç denecek kadar azdır; esasen bu raca kendi adamlarından (karkünan)[1] bazılarının Raca Sahu ile içten birlik olduklarını itiraf etmek zorunda kalmıştı. Bundan başka onun ordusunun masraflarını da Çin kılıç Han ödüyordu. Bu münasebetle raca işbu hana başvurup, askerin hakkını yiyecekleri için, parayı karkünanlar'a vermemesini ister; Racanın yanındaki Brahmanlar da, parayı türkücü ve oyuncu kadınlara ve içki ve eğlence âlemlerine sarfedip askerine harcamayacağından racaya vermemesini yine Çin Kılıç Han'dan dilerler.

Bu gibi bağlaşıklarla iş görmek zorunda bulunan ve bu kadar güç ve sıkışık duruma düşmüş olan Çin Kılıç Han, Bacı Rao ile barış görüşmelerine girişir, Maratalar'ın vergilerden eskisi gibi paylarını almaları ve onlara birkaç kurgan bırakılması karşılığında barış yapılır. Baci Rao, Raca Sambuci'nin kendine teslimini isterse de Çin Kılıç Han buna yanaşmaz (1727 - 28).

Gucerat işleri Serbülend Han işbu ülkeyi ele geçirdikten sonra biteviye Marata akınlarına karşı koymak zorunda kalır; daha birçok yönden güçlük içinde bocalayan ve çok kere vergi toplamak için sefer yapmak zorunda bulunan işbu yeni subedar Maratalar'a bazı iştisnalarla Gucerat vergilerinin "çavs„ ını (dörtte bir) ve "serdeşmuhi„ sini (onda bir) vermeye razı olur.

Bunun üzerine merkez ona her ay yolladığı 300,000 rupiyi keser; O da bu yardım olmadan kalabalık ordusunu besliyemez olur ve baskı ile halk ve zenginlerden fazla para toplamaya çalışır. Öbür yandan O, bazı ilerigelenlerin Gucerat'ta bulunan tuyullarına el koymuş ve gelirlerini harcayadurmuştu. Delhi'den bunları sahiplerine bırakması için gelen buyruklara aldırış etmediğinden onun kendine mahsus olup

[1] Karkünan, iş gören anlamında olup kâtipler ve hesap ve idare adamları için kullanılır.

subedarlığı ile ilgili olmayan (bilâ şart) Pencap'taki tuyulları hükümetce müsadere edilmişti.

Subedar'la hükümet arasındaki bu gerginlik sonucunda bu kişi (Serbülend Han) azledilir ve yerine Codpur racası Maharaca Abhay Sing atanır. Esasen o sırada vezir olan Han Devran bir yandan Maratalar'a karşı Racputlar'ı kullanmak, yani Hindular'ı aralarında çatıştırmak siyasasının en uygun siyasa olacağını düşünmüş, öbür yandan da kendisi "Hindistaniyan„ dan olduğu için işbu Maharaca'yı, dost olduğu "Turaniyan„ hızbından ayırmak ve kendine çekmek istemişti.

Serbülend Han ise yerini güzellikle bırakmaz, gelen Maharaca ile savaşır, başta üstün gelirse de sonda yenilir ve yerini ona bırakmayı daha uygun bulur (1730). Ancak işbu Maharaca da Marata akıncılarına karşı başarı ile kafa tutamaz ve hatta onların, kendi babalarından kalma ülkesi olan Marvar'a akınlara başlamaları üzerine O, Gucerat'ta bir vekil bırakıp Marvar'ı korumaya gider.

Maratalar'ın Gucerat'ta soygunculukları devam edegeldiği için 1735'de Maharaca Abhay Sing azledilip yerine Necm-üd-Devle Mu'min Han atanır; O da ili ele geçirmek için Maharaca'nın adamlariyle savaşmak, hatta Maratalar'ı yardımına çağırmak zorunda kalır. Böylelikle Maratalar dost kılınmamakla birlikte bir kısım Racputlar devlete karşın kılınmış olur (1735).

Çin Kılıç Han ve Marata ileri gelenleri

Maratalar'ın Gucerat vergilerinden kendilerine pay verilmesini sağladıklarını görmüştük. Bu payı bölüşmek işi üzerinde Marata pişvası (başbakanı) Baci Rao ile senapati'si (başkomutan) Trimbak Rao Dabaray arasında birtakım çekişmeler olur. Bu iki kişi ve onlardan herbirinin yanatları esasen öteden beri birbirlerini çekememekte idiler. Trimbak Rao ve onunla işbirliği yapan bazı Marata ilerigelenleri pişva Baci Rao'nun racayı bir kukla durumuna soktuğu ve buna bir son vermek gerektiği iddiasında idiler. Çin Kılıç Han da bunları el altından destekler ve elinden geldiği kadar da kışkırtır.

O sırada Malva subedarı olan Muhammed Han Bangeş adında bir Afgan beyi kendi bölgesinde Marata akınlarına başarı ile karşı koymakta idi. Çin Kılıç Han'ın ordusunda ise

adı geçen Malva subedarının Maratalar'ı püskürtüp onları Malva subesini rahat bırakmaya mecbur ettikten sonra Dekken'i Çin Kılıç Han'dan almak işine girişeceği ve pâdişahdan bu yolda bir buyrultu da almış olduğu sözü dolaşmakta idi.

Ancak Çin Kılıç Han önce mektupla ve sonra da onunla görüşerek (nisan 1731) Muhammed Han Bangaş'ı, Marata ileri gelenleri arasındaki düşmanlığı azdırmanın ve bunlar arasında bir iç savaş çıkarsa onların en tehlikeli kişileri olan pişva Baci Rao'ya karşın olan tarafı desteklemenin faydalı olacağına inandırır. Marata ilerigelenleri arasında beklenilen savaş çıkarsa ona, yukarıda söylenen esas dairesinde, katılmaya bu iki Müslüman komutanı aralarında karar verirler.

Baci Rao başlangıçta Marata ileri gelenleri arasında, kendisine karşı hazırlanan tertibe pek önem vermemişti: ancak işin içinde Çin Kılıç Han'ın parmağı olduğunu öğrenince hemen Trimbak Rao Darabay'a karşı yürür, onun ordusunu bozar ve bu son kişi vuruşmada ölür. Onun yerine senapati'liğe (başkomutanlık) onun oğlu geçirilir ve racanın hakemliğiyle iki taraf arasında bir anlaşma yapılır; buna göre Gucerat vergilerinden alınan pay senapati'ye ve Malva'nınkilerinden alınacak olanı da pişva'ya ait olacaktır ; ancak birinci kişi, topladığı paraların yarısını pişva Baci Rao yolu ile merkeze verecektir.

Çin Kılıç Han-Baci Rao anlaşması

Maratalar arasında desteklediği kimselerin, kendisi onlara edimsel (fili) bir yardımda bulunmaya vakit kalmadan, yenilmeleri üzerine Çin Kılıç Han'ın yenen tarafa karşı durumu güçleşir ve onunla pişva Baci Rao arasında kesin bir savaş ihtimali dahi belirir.

Öbür yandan, Gucerat'ı padişah hesabına büyük bir himmetle fethettikten sonra azledilip yerine bir Hindu racası atanmış olan Serbülend Han'a sarayca yapılan muamele ve genel olarak padişahın şuursuz ve kendisine (Çin Kılıç Han'a) düşman olan birtakım dalkavuğun sözlerine uyan bir kişi olması, Çin Kılıç Han'da birçok kuşku doğurur ve esasen var olan kuşkuları da arttırır; bunlar arasında padişahın bir buyrultu ile Maratalar pişva'sı Baci Rao'yu kendisinin (Çin Kılıç Han'ın) yerine, Dekken'in altı subesinin başına geçirmesi kuşkusu da vardır. Az

önce gördüğümüz gibi, Malva subedarı Muhammed Han Bangaş'ın Dekken'i Çin Kılıç Han'ın elinden almakla görevlendirildiği yolunda bir söz de ortada dolaşmakta idi.

Marata pişva'sının, bir yandan padişahın manevî nufuzuna ve hukukî durumuna, öbür yandan da Marata gücüne dayanarak, Dekken'i Çin Kılıç Han'ın elinden almak işini, sözü geçen Afgan beyinden daha kolaylıkla başarabilmesi pek mümkündü. Bu tesir, korku ve kuşkular içinde[1] Çin Kılıç Han pişva Baci Rao ile bir anlaşmaya varır, buna göre Maratalar Dekken'e hiçbir akın yapmıyacaklar, ora vergilerinden almakta oldukları paydan (dörttebir ve kalanın onda biri) başka para istemiyecekler, buna karşılık da Çin Kılıç Han, onların Kuzey Hindistan düzlüğüne karşı yapacakları akın veya seferler sırasında yansız kalacak ve onların kendine ait olan Handiş ülkesinden geçmelerine (orada yağma ve sairede bulunmamaları şartiyle) ses çıkarmıyacaktır (1732).

Bu anlaşma ve ona götüren olaylar zincirinin derin anlamı şu idi: Hindistan'daki iki büyük Müslüman-Türk kuvveti, Kuzey Hindistan düzlüğüne egemen olan pâdişahla Dekken'e sözde Pâdişaha bağımlı olarak egemen olan Çın Kılıç Han, Maratalar'a karşı birleşecekleri yerde biribirlerine karşı besledikleri kuşku yüzünden ikisinin de kuyusunu kazmakta olan Maratalar'ın dostluğunu aramaya ve onları öbür yana karşı kullanmaya kalkışmışlar ve bu oyunda Çin Kılıç Han padişahtan usta çıkıp yukardaki anlaşmayı yapmıştır.

Bu anlaşmanın sonucu olarak Maratalar birkaç yıl hep Kuzey Hindistan düzlüğüne saldıracaklar ve Dekken rahat edecektir.

Bu saldırıları anlatmadan önce Malva ve Bundelkent olaylarını anmak gerekir.

Malva'nın durumu

Çin Kılıç Han vezir iken Malva'yı amcasının oğlu Azimullah Han'a yöneltmekte idi. O vezirliği bırakıp Dekken'de gerçekten bağımsız olduktan bir müddet sonra padişah Malva'ya raca Girdar Bahadur'u subedar olarak gönderir (1725 yazı).

[1] Grant Duff'un (I, 379) Seyri Müteehhirin ve sair zaman yazarlarının ifadelerinden çıkardığı hükme göre.

Bu kışı biteviye Marata akıncı ve yağmacılariyle savaşmak zorunda kalır ve ülke harabolur. O, 1728 sonlarında Ucceyn dolaylarında bir vuruşmada ölür. Çin Kılıç Han'ın Dekken'de yaptığı gibi o da Malva'da bağımsızlaşmayı düşünmüştü; ancak ne durum buna uygundu ne de gücü buna yetecek ölçüdeydi.

Girdar Bahadur'un ölümündan sonra Malva olayları pek karışır, bunlar üzerindeki bilgiler de oldukça eksiktir. Bunlara göre orada sırasiyle Gırdar Bahadur'un oğlu Bavani Ram ve amcasının oğlu Daya Bahadur vali vekili olarak Maratalar'a karşı savaşırlar.

1730 ekiminde oraya subedar olarak az önce anılan ünlü Afgan beylerinden Muhammed Han Bangaş gönderilir. Bu gönderiş Maratalar'a karşı öbür Hinduları kullanmaktansa Afganları geniş ölçüde kullanmak denemesi sayılabilir. Bu kişi başlangıçta Marata akınlarına başarı ile karşı koyar ve birkaç kurganı geri alır.

Ancak merkezden para ve adamca gereken yardımı göremeyince ve başka her yönden rahat bırakılan Maratalar'ın bütün gücü onun üzerine yüklenince o dayanamıyacak bir duruma gelir ve Malva'ya kendi yerine başkasının gönderilmesini ister.

Bunun üzerine oraya Amber racası Cey Sing atanır ve böylelikle bir kere daha Racputlar Maratalar'a karşı kullanılmak istenilir. Yeni gelen kişi de başarılı bir karşı koymada bulunamaz ve Maratalar, işi azıtarak ve Malva'yı da aşarak her yıl daha büyük ölçüde Kuzey Hindistan düzlüğüne akınlar yapar ve Agra bölgesini de soymaya koyulurlar.

Sonda onlarla anlaşmak zoru duyulur ve Malva subedar'ı Raca Cey Sing, Marata pişva'sı Baci Rao'yu işbu sube'de kendine "vekil„ yapar; böylelikle Maratalar gerçekten Malva'yı almış olurlar. Ancak Gurkanlı devleti de oradan güya vazgeçmemiş olup yalınızca orayı kendi subedarı'nın "vekil„ine yönelttirmiş olur!

Bu anlaşma üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır.

Maratalar'ın Bundelkente Yerleşmeleri

Yukarda Âlemgir devrini anarken (s. 262) Bundela racalarından Çattar Sal'in (Çatra Sal) Gurkanlı devletinin başına epey gaile çıkardığını söylemiştik. Bu kişi birkaç kere Alemgir'in ve haleflerinin hizmetine girmiş ve birkaç kere de kendi dağlık bölgesinde devlete karşı ayaklanmış bir duruma geçmiştir. O, 1720 yılından bu yana merkezce düşman bilinmektedir.

Yukarda adı geçen Muhammed Han Bangaş, bilgisi az, ancak başarılı bir komutan olarak Ferruh-Siyer zamanında yukarı Gence bölgesine yerleşmiş ve kendine orada Ferruhabad adında (Gence üzerinde Kanevc'den az yukarda) güçlü bir kurgan yapmıştı. 1725'de Allahabad'a subedar olarak gönderilir. Bundela'lar (Bundelkent bölgesinin egemen unsuru olup kendilerini C. I s. 255-257 de anılan Gaharvarlar'ın bir kolundan gelme Racput sayarlar) o sırada Gence'nin güneyinde epey güçlü bir devlet kurmuş bulunuyorlardı ve Delhi'yi tanımamakta idiler. Muhammed Han Bangaş'ın kendi özel tuyulları da onların bölgesinde idi.

Bu yüzden hem devletin, hem de kendisinin menfaati uğrunda Muhammed Han Bangaş, Cattar Sal ve onun Bundelalar'ına karşı sefere girişir, 1727-28 yıllarında onlara karşı önemli başarılar sağlar ve çetin ve uzun vuruşmalardan sonra Ceytpur (Kalincar batısı) kent ve kurganını alır.

Ancak Çattar Sal, yardımına Maratalar'ı çağırınca durum değişir; bu sefer Muhammed Han Bangaş çok güç ve tehlikeli bir duruma düşüp Ceytpur'a kapanmak zorunda kalır (1729). Pişva Baci Rao onu orada kuşatır ve Afgan beyinin bir sürü başvurmasına rağmen onu kurtarmaya uğraşan oğlu Kaim Han, ne Delhi'de padişahdan, ne de Eved subedarı Bürhan-ül-Mülk'den (Saadet Han) ciddî bir yardım görmez ve ancak Bangarh'daki (Badaun kuzeyi) Rohillalar (dağ adamı anlamında, bir kısım Afganlar'ın adı) arasından yardımcı bulur.

Yağmur mevsimi gelip Maratalar görenekleri olduğu gibi çekilince Çattar Sal, Muhammed Han Bangaş'ın Ceytpur kurganından çıkıp Cemne ırmağının öbür kıyısına çekilmesine izin verir veya daha doğrusu kendisinne bunu önlemek gücünü

görmez. Bunun üzerine Afgan beyi de Bundelkent ülkesinden çekilir.

Bu savaşlar Maratalar'ı Gence ovası yakınlarına kadar sokmuş olur. Onlar, yardımlarına mükâfat olarak Bundelkent'in yılda üç milyon rupiden artık gelir getiren üçte birini alırlar.

Muhammed Han Bangaş da, yukarda gördüğümüz gibi Malva'ya subedar yapılır.

Maratalar'ın Kuzey Hindistan üzerine akınları

Bu akınlar 1733 sonbaharından itibaren genişler ve önem kazanır. Genel olarak bunlar, yağmur mevsimi geçtikten sonra ekim ayında başlar ve işbu mevsim girmeden haziran içinde sona ererdi. Bunları hemen hep pişva Baci Rao yöneltirdi. Bu işlerde en ünlü yardımcıları Malhar Rao Holkar ve Ranuci Sindia idi. Bu iki kişi İndor ve Gvalyor devletlerini kuracaklardır. Doğal olarak bu akınlar onlara uğrayan bölgeleri çok yoksul ve perişan bırakıyordu.

Gurkanlı devletinin bu akınlar karşısındaki tepkisi genel olarak pâdişahın veya devletin bir ilerigeleninin sefere gidecekmiş gibi çadırlarını başkent dışına diktirmesi, bir kaç ayı hazırlık gösterileriyle geçirmesi, yavaş yavaş bir ordunun başında yola çıkması ve bazen de böylelikle Maratalar'ın çekilme zamanına kadar vakit geçirip Delhi'ye dönmesi biçimindedir. Vuruşmalar olsa da önemsiz bir çapta kalırlardı.

Kuzey Hindistan düzlüğüne ilk büyük ve önemli Marata, akını yukarda da dediğimiz gibi, 1733 sonbaharında olur ve Agra dolaylarından tâ Ecmir'e kadar 350 km. genişliğinde bir bölgeyi kaplar. Han Devran Samsam-üd-Devle onlara karşı gönderilir ise de yukarda anlatılan biçimde davranır ve hiçbir ciddî çarpışma olmaz.

1734 sonbaharında başlayan Marata akını daha da geniş olur. Bu sefer akın alanının doğu kısmına vezir Kamer-üd-Din bütün "Turanlı" beylerle ve batı kısmına da Han Devran gönderilir. Birincisi birkaç başarılı, ancak önemsiz çarpışmadan sonra, Maratalar mevsim dolayısiyle çekilince Delhi'ye döner.

İkincisi, Amber racası ve Malva subedarı Cey Sing ve onun ordusiyle birleştikten sonra Ecmir'e doğru yürür, ancak Maratalar'la savaşmaz ve Racauın öğütlerine uyarak onlarla anlaşma yolunu tutar ve Malva vergilerinden onlara yilda iki milyon iki yüz bin rupi verdirmeyi vadeder.

Bu gibi vaat ve anlaşmalara rağmen 1735 sonbaharı Marata akınlarında hiçbir gevşeme olmaz; yine vezir tek tük çarpışmalarda başarı sağlarsa da geniş ölçüde yağmaların önüne geçemez, Racistan'a yapılan akınları durdurmakla görevlendirilen Han Devran da ordusunun etrafı Maratalar'ca tahribedilerek çok güç bir duruma düşürülür ve ancak yağmur mevsiminin yaklaşması üzerine Maratalar'ın çekilmeleri dolayısiyle bu durumdan kurtulabilir.

Maratalar'la anlaşma denemesi

Bu seferki (1735-36) akının sonlarına doğru Gurkanlı hükümeti Maratalar'la birtakım görüşmelerde bulunur ve esaslı bir anlaşma arar. Baci Rao da para sıkıntısı çekmekte olduğundan anlaşmaya eygindir. Padişah adına Amber racası ve Malva subedarı olan Cey Sing ve Maratalar adına pişva (başbakan) Baci Rao temmuz 1736' da buluşur ve görüşürler. Birinci kişinin, daha önce anılmış olduğu gibi, ikincisini Malva'da kendisine "vekil„ yapması, yani işbu subenin gerçekten Maratalar'a verilmesi bu sırada kararlaştırılan maddeler arasındadır.

Genel olarak Han Devran'ca yöneltilen bu görüşmelerin gelişme biçimi iki yanın durumunu belirttiği için incelenmeye değer. Başlangıçta padişah şunları vermeyi kabule hazırdır: a) Çambal ırmağı güneyindeki bölgenin gelecek yılki gelirlerinden 1,300,000 rupinin Bacı Rao'ya üç taksitte ödenmesi; b) aynı kişiye bir kısım Racput devletlerinden yılda 1,060,000 rupiyi aşmamak üzere haraç almak hakkının tanınması.

Bu yönler, görüşmelere katılmak için giden Yadigâr Han'a son anda yapılacak bir fedakârlık olmak üzere bildirilir. Ancak Baci Rao bu işi merkezde bulunan kendi adamından öğrenir ve padişahın çok yılgın ve güç bir durumda olduğunu anlıyarak isteklerini her türlü ölçü dışında artırır.

Bu yüzden Baci Rao görüşmelerin türlü safhalarında şunları ister:

a) Bütün Malva subesinin kendisine özel tuyul (ziamet) olarak verilmesi; b) oraya yerleşmiş olan Afganların oradan çıkarılması; c) Mandu, Dar ve Raysin kurganlarının kendisine verilmesi; d) Çambal ırmağının güneyindeki yerlerin kendisine tuyul olarak verilmesi ve kendisinin oranın fevcdarı (kaymakam) yapılması; e) kendisine beş milyon rupinin ödenmesi; f) Allahabad, Benares, Gaya ve Matura (Mutra) nın kendisine tuyul olarak verilmesi; g) Dekken'deki altı subenin gelirlerinin ayrıca yüzde beşininin kendisine verilmesi ve ölümünden sonra bu hakkın çocuklarına geçmesi.

Uzun tartışmalardan sonra yalnız Baci Rao'nun Malva'da subedar vekili olması ve ona "g„ faslındaki son isteğinin verilmesiyle yetinilir. Bu ise "Hindistaniyan„dan olan Han Devran'ın "Turaniyan„dan olan Çin Kılıç Han'a karşı bir oyunu idi. Doğal olarak Baci Rao bu paraları elde etmek için kendisiyle dört yıl önce anlaşmış olduğu Çin Kılıç Han'la yeniden çarpışması gerekecektir. Bu iş de bu son kişinin Maratalara karşın durum almasına yol açacak ve padişahla barışmasını kolaylaştıracaktır[1].

1736-37 Marata akınları ve Delhi'ye karşı baskın

Bu anlaşma 1736 sonbaharında yeniden Marata akınlarının başlamasına mani olmaz; bunlar Agra'nın doğu ve güney-doğusunda birçok soygunculuk yapar ve ora zenginlerinden, ileri-gelenlerinden ve memurlarından yüksek baclar alırlar. Düab'da, Agra'nın 16-17 km. doğusunda bulunan İtimadpur kentini de yağma ederlar.

Maratalar'ın işbu bölgeye girmiş olan kolu Eved subedarı Saadet Han Bürhan-ül-Mülk'ce ağır bir yenilgiye uğratılır ve canlarını kurtarabilen Maratalar Cemne ırmağının batısına kaçarlar (nisan 1737).

Bundan sonra büyük bir zafer kazanmış olduğunu saraya bildiren Burhan-ül-Mülk, batıya doğru ilerliyerek Matura (Mutra) da Han Devran'la ve ordusu ile buluşur.

[1] Marata yazmanlarına göre: Grant Duff, I, 391.

Baci Rao hem bu yenilgi ile kalmak istemediğinden, hem de padişaha "elan Hindistan'da (kuzey düzlükte) bulunduğunu duyurmaya ve Marata atlılarını Delhi kapılarında göstermeye„ önem verdiğinden geceyi gündüze katarak on günlük yolu iki günde alır, Matura hizasından geçerken Han Devran ve vezir Kamer-üd-Din Hanlar'ın ordularının ortasından ve bunların her birinden bir günlük mesafe ile ayrılmış olarak geçer, Delhi önüne gelir ve dolaylarda birkaç yağmada bulunur. Gurkanlı devletinin ve ordusunun haber alma işleri o kadar kötü gitmektedir ki, Marata ordusu devletin göbeğinde 250 km. kadar yürüdüğü halde ne merkez, ne de arada birer günlük mesafe bırakarak yanlarından geçtiği iki ordu bu yürüyüşden hiç haber alamamıştır; hatta Marata atlıları Delhi dolaylarını, yağmaya koyulunca sarayda vezirin ve Han Devran'ın ordularının bozulmuş ve yok edilmiş oldukları bile sanılır ve bu böyle ise padişah için artık barış dilemek veya Cemne ırmağı boyunca gemi ile kaçmaktan başka yapacak iş kalmadığı söylenilir. Sonda bunların ayıp olacağına ve başkentte el altında 10 - 12 000 atlı ve 20,000 kadar yaya asker bulunduğundan bunların savaşa sürülmesine karar verilir.

Padişahın dalkavuklarından Umdet - ül - Mülk Mümtaz - üs Saltana Emir Han adında biri bu kuvvetin başına geçirilir; Ağır Han ve Mübariz Han (Dekken'de ölen aynı adı taşıyan kişinin oğlu) adında az çok tanınmış iki Türk komutanı ve kısmen onlara bağlı Türk, Kalmuk, Kırgız bir takım kullar ve birkaç bin Racput bu kuvvete katılır ve güneş battıktan az sonra başkentin dışarısına çıkılıp mevzi alınır. Ne olur ne olmaz diye Delhi'de, Cemme ırmağı üzerinde, ne kadar gemi, mavna ve sandal varsa hepsi saray rıhtımına yanaştırılır, tâki iş ters giderse saray kadınları ve gerekenler o yoldan kaçırılabilsin.

Ertesi gün Maratalar'ın saldırısı beklenilirse de kimse görünmez. Bu durum karşısında genç, şımarık ve hiçbir savaş bilgi ve denemesi olmayan ve Çin Kılıç Han'ın kendilerine yüz verilmemesi için uğraşmış olduğu saray yetiştirmelerinden bulunan Han Cihan Bahadur Kökeldaş Zafer Ceng (asıl adı Mîr Hasan Han Köke'dir) bu bekleme durumunu ayıp sayar ve kendine uyan birkaç genç beyle iki bin kişiyi alıp mevziden

çıkar ve ilerler; bunların birliklerini yürütüşlerinden de hiçbir savaş bilgileri olmadığı anlaşılmakta idi. Bunu gören pişva Baci Rao onların önünden çekilir ve onları 3-4 km. uzağa çekip tamamiyle bozar.

Bu olay ordunun, sarayın ve kent halkının maneviyatını altüst eder, her tarafı büyük korku kaplar ve her an Maratalar'ın Dehli'ye girip orayı yağma etmeleri beklenilir. Delhi'yi ancak vezir ordusunun çabuk bir yürüyüşle yaklaşması kurtarır; bunu ögrenince Baci Rao başkenti bırakıp bu orduya karşı koymaya gider ve onunla yaptığı önemsiz ve başarısız bir çarpışmadan sonra kaçarcasına çekilir (nisan 1737).

O günlerde İran Şahı Nadir Şah Afşar da Kandahar'ı kuşatma işine başlamıştı.

Çin Kılıç Han'ın Delhi'ye çağrılması

Delhi saray çevenleri İran Şah'ının Kandahar'ı kuşatmasına pek önem vermişe benzemezler, ancak Maratalar'ın bu sonu gelmeyen akınları ve onları durdurma çaresinin bulunmaması Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'e başvurup bu işi ona gördürmek düşüncesini doğurur ve git gide yayar.

O da bu çağrıyı kabul edip Delhi'ye gelir (temmuz 1737). O, daha başkente 100 km. uzakta iken vezir Kamer-üd-Din Han (bu iki kişi hem hısım, hem de dünür'dürler), bütün Türk birlikleri, vezirin damadı olan Çin Kılıç Han'ın oğlu Gazi-üd-Din Han ve bu kişinin karısı ve onun kadın maiyetince karşılanır ve kendisine ancak bir padişah için yapılan törenler yapılır. Padişahın bulunduğu yerden bir saatlik mesafeden itibaren kimse trampet çalarak ilerliyemezken, Muhammed Şah'ın özel buyruğu üzerine, Çin Kılıç Han için bu yapılır ve o ilerlerken vezir daima onun gerisinde kalır; "görünüş„ sırasında pâdişah, yalnız Timur oğullarının giyebildikleri „çarkab„ denilen bir elbiseyi ona verdirir ve saire.

O çarçabuk Malva üzerine yürür; 34,000 kişisi ve o sırada Hindistan'ın en eyisi sayılan önemli bir topcu kuvveti vardır. Pişva Baci Rao da 80,000 kişi ile Narbada ırmağını geçip ona karşı yürür ve 1738 yılı başlarında iki ordu Malva'da Bopal dolaylarında karşılaşır.

Öyle anlaşılıyor ki [1] kendi ordusu Çin Kılıç Han'ın ordusunun iki mislini aşdığı halde Baci Rao, onun saldırısından korkmuş ve o Bopal kurganına dayanarak savgal bir durum alınca çok sevinmiştir.

Bunun sonucu olarak Maratalar, Çin Kılıç Han'ın Türk ve Racput ordusunu uzaktan kuşatmaya ve onun geri ile gidip gelişini keserek onu aç bırakmaya koyulur ve bunu önemli ölçüde başarırlar.

Bundan sonra Çin Kılıç Han için açık bir alan vuruşması yapmak, hatta güvenle çekilmek mümkün olmaz. O Delhi'den ve kendi Dekken'inden yardım ister; ancak merkezde Han Devran onun bu başarısızlığına içinden memnundur; Padişah da yardım ordusunun başına kendisi geçeceğini söyleyerek ve bir türlü davranamayarak bu ordunun yola çıkmasını biteviye geciktirir. Çin Kılıç Han'ın ikinci oğlu ve Dekken'de vekili olan Nasır Ceng, kuzeye doğru ilerlemeye başlarsa da o yetişmeden Çin Kılıç Han daha çok beklemiyerek çekilmeye koyulur ve arkası kesılmeyen Marata saldırıları altında günde 5-6 km. giderek geriler.

Bu sırada Maratalar da top ateşinden ve çekilen orduya karşı yaptıkları saldırılarda belirli bir başarı sağlayamadıklarından savaştan bıkmıştırlar. Bu yüzden Çin Kılıç Han'la Baci Rao arasında bir anlaşmaya varılır (Ocak 1738 sonu). Buna göre Çin Kılıç Han pâdişahdan şu yönleri istemeyi üstenir: a) Malva'nın; b) Narmada ve Çambal ırmakları arasındaki yerlerin; c) beş milyon rupi'nin Baci Rao'ya verilmesi. Çin Kılıç Han kendi hesabına Dekken'den bir şey vermeyi ve hiçbir fedakârlıkta bulunmayı kabul etmez.

Az sonra, Nadir Şah Afşar'ın istilâsı üzerine, Gurkanlı devleti temelinden sarsılacağından onun Maratalar karşısındaki durumu büsbütün gevşeyecektir.

XIV. Yeni bir devrin açılması

Bu âna kadar anılan olaylar: Gurkanlı devletinin iç düzen ve yönetiminin bozulması, vali ve komutanların merkezle

[1] Baci Rao'nun bir mektubuna göre (Grant Duff, I, 397, Serkar ve İrvine II, 303).

ilgilerini kesme yoluna girmeleri ve Hinduluğun bağımsızlık ve egemenlik isteklerinin temsilcisi olarak Maratalar'ın, en çok yağmacılık yolu ile de olsa, Müslüman - Türk egemenliğini sarsmak ve hatta yıkmak işinde büyük başarı sağlamaları gibi, nihayet Hindistan'ın içinde olup biten olaylardır.

Bundan sonra sıra ile büyük Türkmen (Nadir Şah Afşar) ve Afgan (Ahmed Şah Baba Aptalî) akınları başlayacak ve Hindistan'ın tarihine zaman zaman yeni bir gidiş veren ve her birkaç yüzyılda bir tekrarlanmaları dolayısiyle akla "mukadder„ sıfatını getiren kuzeyden gelme istilâlar devri açılacaktır.

Ancak o sırada Avrupa kültür ve hele tekniği o kadar ilerlemiştir ki, Avrupalı'lar Asya'da yaşayan uluslara kozlarını aralarında paylaşmak imkânını vermeyeceklerdir.

Coğrafî durumu dolayısiyle Türkistan, Rusya'nın ve Hindistan da, bir ada olması yüzünden var güciyle bilhassa denizciliğe sarılıp denizlere egemen olmuş olan ,İngiltere'nin eline düşecektir.

Bu olaylar zincirinin Hindistan'a ait kısmı bu eserin üçüncü cildinde anlatılacaktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DELHİ TÜRK PADİŞAHLIĞINDA DEVLET, KÜLTÜR VE TUTUM HAYATI

I. Padişah

Gurkanlı padişahları, zamanın hemen bütün padişahları gibi mutlaktırlar; bu hukukî mutlaklık, tabiî olarak, durumun gerekliklerine ve padişahın özel huy ve kabiliyetine göre türlü dereceler göstermiştir.

Gurkanlı devletinin kuruluşundan I. Âlemgir'in ölüm tarihi olan 1707 ye kadar giden ve altı padişahın saltanat devresini kapsayan 183 yıl içinde, saltanatlarının toplamı 47 yıl tutan Hümayun'la Cihangir bir dereceye kadar ayral tutulursa, öbür padişahlar son derece değerli, çalışkan ve görevlerine bağlı kimselerdi ve dolayısiyle mutlaklıkları gerçekti.

Ancak Babur, kısmen esaslı danışmaları sevdiği, kısmen de uzun zaman Orta Asya'daki durumunun böyle gerektirmiş olduğu için beyleriyle danışarak, onların oy'una büyük değer vererek ve onları, kendi buyruğuna uymaya mecbur etmekten çok yapmayı düşündüğü işin isabetine inandırarak iş görmüş bir padişahtır.

Ekber'den bu yana Gurkanlı padişahların adları anılırken bunlara "Halife-i Zaman„ gibi unvanlar eklenilmektedir; başkentleri için de (en çok Agra için) "Dar-ül-Hilâfe„ denilmektedir.

Bu padişahların birçok ünvanları olmakla birlikte herbiri için bu unvanlardan biri tarihçilerce tercihen kullanılmıştır. Bunlar : Babur, Hümâyun, Cihangir ve Âlemgir için *padişah*, Ekber için *şehinşah*, Şah Cihan için de *hâkan*'dır.

Bunların bir seferde bulunmadıkları zaman vakitlerini nasıl geçirdikleri aşağıda anlatılacaktır. Sefer sırasınca da bu tertibe elden geldiği kadar uymaya ve konaklanıldığı sıralarda, az sonra anılacak olan toplantıları yapmaya gayret edilirdi.

Padişahın günlük yaşama ve çalışma tarzı[1]

Ayin-i Ekberî, Ekber'in çok az uyuduğunu ve biteviye çalışmak, düşünmek, gerekenlerle görüşmek ve Yaratıcıya tapmakla meşgul olduğunu yazar. Bu padişah gecenin en büyük kısmını bilginleri, hâkimleri ve tarihçileri dinlemek ve onlarla tartışmalarda bulunmakla geçirirmiş. Bu sırada devlet işleriyle de meşgul olduğu olurmuş.

Günün doğmasından üç saat kadar önce, çalgıcı ve türkücüler gelip hazır olanları eğlendirirler ve böylece bir buçuk saat kadar geçtikten sonra Ekber ibadet etmek ve gündüz hazırlığında bulunmak için hareme çekilirmiş.

O, sabah namazından sonra kendini bir pencereden halka gösterirmiş. Buna Sanskrit dilinde ulu veya kutsal bir kişiyi veya şeyi görmek anlamında olan *Darsan* (darşan) denilirdi. Bu sırada Ekber devlet işlerine de bakarmış ve pencereden aşağı sarkıtılan bir zenbille halktan dilekçe toplattırırmış. Böylelikle halk istek ve şikâyetlerini, doğrudan doğruya ve kimsnin aracılığı olmadan, padişaha sunabilirmiş. *Darşanî* denilen birtakım Brahmanlar varmış ki, sabah onun yüzünü görmeden ne bir işe bakar, ne de ağızlarına bir şey koyarlarmış.

Bundan sonra, güneşin doğuşundan üç saat kadar geçince Ekber, *Devlethane-i İkbal*'inde bir genel kabul töreni yaparmış; buna *bar* denilmektedir; ancak bu bazen akşam veya gece de yapılırmış; bu toplantı davul ile ilân edilirmiş.

Bu tören sırasında şehzadeler ve ilerigelenler *görünüş'de* bulunurlarmış. Hindistan Türkleri bu kelimeyi padişahı görmek veya onun tarafından görülmek, yani huzura çıkmak anlamında kulanmalktadırlar.

Yine bu sırada *Daroga* (az çok bir daire müdürü karşılığı), *Bitikçiler* (kâtip karşılığı olmakla birlikte burada önemli durumda memurlara verilen ad olmalı) ve türlü memurlar işleri ve

[1] Bunlar Ekber için: Ebul Fadl Allâmî'nin «Ayin-i Ekbirî"sinin birinci defterinin 72, 73, 74, ve 75 inci ayınlerinde (Ayin-i Şebaruzı-i-i Efser-ı Hidiv, Ayini- Bar, Ayin-i Görünüş ve Teslim ve Ayin-i İstad ve Nişest ve Şah Cihan için: Abdül-Hamid'ın "Padişahnâme„sinin C. I. K. I, s. 144 vesaire, 211 ve C. I, K. II, s. 235 vesairesinden alınmıştır. Bk. keza: J. Sarkar'ın şu iki eserine: " Studies in Mughal India„ s. 3-15 ve "Mughal Administration„ s. 19-21.

bunlara dair dilek ve ihtiyaçları kendisine sunarlar ve onun buyruklarını alırlarmış.

Ekber, gerek bu toplantıda, gerekse ayrı zamanlarda, adalet işleriyle de uğraşıp dâvacıları kabul eder ve hükümler verirmiş.

Keza Ekber, ayrıntıların (teferruat) bazen çok büyük gerçeklerin anlaşılmasına yardım ettikleri için, bunlarla uğraşmayı gereksiz bulmazmış.

Bazı günler *Encümen-i Dad-ü Dihiş* (makam ve para verme encümeni) toplanırmış, bunun başlıca işi orduya veya hizmete girenlerin kabulü ve kendilerine verilecek paranın tesbiti imiş; bununla birlikte bu sırada Ekber'den Din-i İlâhiye kabullerini dilemek, hastalıklarına ilâç istemek, bazı dinî şüpheler üzerinde akıl danışmak veya her türlü dünyevî iş hakkında öğüt istemek için gelenler de olurmuş.

Ekber günde bir defa yemek yermiş (belki esaslı surette bir defa), ancak bunun için belirli saati olmayıp canı istediğinden bir saat sonra, "Ayin-i Matbah„ (defter I, ayin 23) deki tabire göre, yüz "kab„ yemeğin hazır olması gerekirmiş (bk. resim. 126 daki yemek yeyiş tarzına).

Padişahnâme'ye göre, Ekber'ce kurulmuş olan bu yaşama biçimi, öbür padişahlar zamanında da ana çizgileri bakımından devam etmiştir.

İşbu eserin Şah Cihan'ın yaşayışı hakkında verdiği ayrıntılar, bu padişahın daha düzenli bir biçimde yaşadığını göstermektedir. Ancak bu son kişinin Ekber kadar çalışkan ve her an kafa veya vücudunu çalıştıran bir kimse olmadığı bilinmektedir.

Buna göre padişah güneş doğmadan iki saat önce kalkıp türlü hazırlıklarını yapar ve giyinirmiş, ondan sonra dua eder, sabah namazının sünnet-i müekkedesini eda eyler ve sabah namazı zamanına kadar vaktini dua ve tazarrula geçirirmiş; sabah namazının farzını kıldıktan sonra, Ekber gibi, *darşan* merasimini yapar ve bundan sonra çok sevdiği fil döğüşleri yaptırır, yeni yakalanmış filleri görür ve bazı askerî hareketleri seyredermiş. Bu *darşan* merasiminin yapıldığı yerler, genel olarak "Müsemmen Bürc„ lerdir. Bunlar elân Agra, Delhi ve Lahor kalelerinde görünürler (bk. resim 97, 99, 107'ye ve resim 84 deki 7 numaralı yapının ırmak tarafındaki kubbeli yere).

Güneşin doğuşundan 2 1/2-3 saat kadar sonra padişah *Devlethane-i âm* veya *Divan-ı âm*'da (bk. resim 88, 89 ve 100 e ve r. 84'de 11 numaraya) *bar*'a başlar ve *görünüş* yapılırmış. Bu toplantının yapıldığı yerler elân vardır. İşbu yerlerden meselâ Delhi'de bulunanı Şah Cihan devrinde kırmızı kum taşından yapılmış olup 33×67 metre büyüklüğündedir. Bir yanında duvar vardır; öbür üç yanı açıktır ve o yanlarda tavanı tutan direkler bulunmaktadır. Padişahın, tahtı duvarlı tarafa bitişik yüksek bir yerdedir; oraya bu duvardan açılmış bir kapıdan girilir.

Devletin büyüklük devrinde öbür üç yan gümüşten bir parmaklıkla çevrilmiş olup, buraya 200 atlı komutanı rütbesinde ve daha yukarı rütbede olan memur ve subaylar girebilirlermiş; daha aşağı rütbede olanlar ve öbür kimseler dışardaki büyük avluda (bk. resim 84'de 12 numarayı taşıyan büyük avluya) bu avlunun yarısına yakın bir kısmını kaplıyan bir tente veya çadırın altında dururlarmış. Divan-ı Âm'ın yeri çok değerli ve pek büyük ipek halılarla örtülü olduğu gibi direkleri ve bazı kısımlarının tavanı da altınla dokunmuş pek değerli kumaşlarla süslü imiş.

Yukarıda anılan resimde görülen ve 12 numaralı avluyu çevreliyen direkli hücrelerin herbirini beylerden biri bu gibi değerli kumaşlarla süslermiş ve yerini halılarla örtermiş. Dolayısiyle o koca avlu baştanbaşa son derece süslü, güzel ve zengin görünürmüş.

Bu toplantıda "mülkî ve malî işler", mansabdarların (memur ve subay), veya seyyid, şeyh vesairenin dilekleri, ihtiyaçları veya onlar hakkındaki iltimaslar, taşrada bulunan şehzadelerden, *subedar*'lardan (vali) ve taşra memurlarından gelen yazılar ve peşkeşler (armağan) padişaha bildirilir ve sunulur ve ondan gereken buyruklar alınırmış. Padişah gereken tayinleri yapar, *tuyul*'lar (tımar, ziamet) dağıtır, *hılat*'lar verirmiş ve saire.

Padişah şehzadelerden ve en büyüklerden gelen mektupları kendisi okurmuş ve öbür yazıların yalnız özeti kendisine bildirilirmiş. Padişahın bu işler hakkındaki buyrukları başka bir *Divan-ı Âm*'da kendisine yeniden *Daroga-ı arz-ı mukarrer* denilen memur tarafından sunulup buyruğu tekit ettirildikten sonra gerekeni yapılırmış.

Bu ayrıntılardan anlaşıldığına göre padişah, ayrıca gizli olmıyan bütün işleri, başkentteki ileri memur ve subayların ve aşağı yukarı herkesin önünde görürdü ve bunların hepsi işlerin genel gidişinin şahidi idiler ve her an tutulan yolun ana çizgilerini takip ederlerdi.

Bundan sonra birtakım savaş fil ve atları, besli ve eyi bakımlı olup olmadıklarının anlaşılması için padişahın önünden geçirilir ve gereken durumda olmıyan hayvanların sahip veya bakıcıları cezalandırılırmış.

Bu işler iki saat kadar sürdükten sonra padişah *Devlethane-i has'a* (özel toplantı yeri anlamında) geçermiş. Bu toplantının yapıldığı yer Delhi ve Agra saraylarında *Divan-ı has* adı verilen ve ilerde anıtlar bahsinde ayrıca anılacak olan yerdir (bk. resim 85, 86, 97 ve 98'e ve r. 84'deki 6 numaraya).

Buraya ancak işi olan ilerigelenler girebilmektedir; orada padişah en önemli mektuplara kendi eliyle karşılık yazarmış. Orada vezir, veya taşradaki ilerigelenlerin başkentte bulunan vekilleri (bir türlü kapı çuhadarı) veyahut görevleri subedarların dilekçelerini padişaha sunmak olan *mutasaddi*'ler bazı mektupları kendisine sunarlar, verilecek karşılıklar hakkında onun buyruklarını alırlar ve bunlar kâtiplerce ferman biçiminde yazılıp padişah'ca görüldükten sonra "Hazret-i Mehd-i Ulya Mümtaz-üz-Zamanî„ nin (Şah Cihan'ın karısı Mümtaz Mahal) sakladığı *üzük*'le (yüzük) mühürlenmek üzere ona götürülürmüş.

İşbu *üzük* padişahın üç mühüründen biri olup onunla *ferman-ı sebti*'ler [1] mühürlenirmiş.

Yine aynı toplantıda daha önce *Divan-ı âm*'da sunulanlardan daha gizli veya önemli iş veya yönler padişaha sunulur ve buyrukları alınırmış.

Bunlar bittikten sonra padişaha kuyumcu ve mineci işleri gibi bazı güzel eserler gösterilir ve saray vesaire gibi yapılara ait tasarılar üzerinde buyrukları alınırmış.

Bundan sonra padişah bazı av için kullanılan hayvanları, şahin, peleng v. s. ve güzel atları seyredermiş.

[1] فرمان ثبتی lügat anlamı: kaydedilmiş fermandır; daha aşağıda bunlar hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

Bu toplantı da iki saat kadar sürermiş. Bundan sonra padişah Delhi kalesinde elân görülen *Şah bürc* denilen yere gider ve oraya şehzadelerden ve padişahın birkaç yakınından başka kimse izinsiz giremezmiş, Orada en gizli ve önemli işler konuşulur ve bir karara bağlanırmış (bk. resim 84'de 3 sayılı yapıya).

Buradaki toplantı, genel olarak yarım saatle bir saat arasında sürermiş; bu bitince padişah harem dairesine girer, öğle namazını kılar, yemek yer ve bir saat kadar uyurmuş. Ondan sonra ikindi namazına kadar haremde dilekleri olan kadınların dilekçelerini alır ve gerekeni buyururmuş.

İkindi namazından sonra padişah, bazen yeniden *Divan-ı âm*'a gider ve orada azıcık devlet işleriyle meşgul olurmuş.

Akşam namazını cemaatle *Devlethane-i has*'da kıldıktan sonra elmasla süslenmiş şamdanlarda yanan mumların ışığı altında aynı yerde birbuçuk saat kadar devlet işleriyle meşgul olurmuş.

Bundan sonra yine orada çalgıcı ve türkücüleri dinlermiş; kendi sesi de çok güzelmiş. Bu bitince hareme çekilip orada da bir iki saat kadın çalgıcı ve türkücüleri dinledikten sonra yatağa girer ve uyuyuncaya kadar bazı okuyucular bir perde arkasından ona, daha çok tarihî eserler okurlarmış. Büyük Timur'a ait "Zafernâme" ve "Vakıat-ı Babur'ı", dinlemesini en çok sevdiği kitaplar imiş.

Şah Cihan her çarşamba sabahı dâva dinler ve gereken ulema ile danıştıktan sonra hüküm verirmiş. Birçok padişah gibi Gurkanlı padişahları da bir türlü yargıtay durumunda görünürler.

Delhi'de bulundukları sırada Şah Cihan'dan itibaren padişahlar cuma namazını Cami Mescit denilen büyük camide kılarlardı (bk. res. 93-95).

Bernier, I. Âlemgir'in selâmlık resmini şu yolda anlatır (s. 280):

"Onun geçeceği sokaklar tozu dindirmek ve sıcağı azaltmak için önceden sulanır. Birkaç yüz tüfekçi kale kapısı önüne dizilir ve bunların daha kalabalık bir kütlesi bu kapıdan camiye götüren geniş caddenin iki yanı boyunca sıralanır. Bu

askerlerin tüfekleri (mousquet) küçüktür; fakat iyi yapılmıştır, tepesinde küçük bir flâma bulunan al kılıfları vardır. Güzel atlara binmiş beş altı atlı kalenin kapısında hazır durmaktadırlar; görevleri, yolu padişah için açık tutmakdır, ancak padişah, kaldırdıkları tozdan rahatsız olmasın diye çok ilerde giderler. Bu hazırlıklar bittikten sonra padişah kaleden çıkar. O bazan zengin takımlarla süslü bir file biner; üstünde boyalı ve yaldızlı direklere dayanan bir tente vardır (res. 9'da bunun bir örneği görülür). Bazan padişah gök renginde ve altınla parıldayan bir tahta oturur; bu taht altınla işlenmiş kumaşlarla (zerbeft) örtülü bir tahtıravan üzerindedir; güzel giyinmiş seçme sekiz kişi tahtırevanı omuzlarında taşırlar (bk. res. 5'teki takribi örneğe). Birtakım emîrler onun arkasından gitmektedirler; bazıları at üzerinde ve bazıları "palki„dedirler (bir türlü tahtırevan; bk. res. 116'daki örneğe). Emîrlerle birlikte birçok mansabdar ve ayrıca anlatmış olduğum gümüş gürzberdar (topuz taşıyıcı; padişahın buyruklarını götüren ve bildiren kimseler) da bulunmaktadır (bk. res. 83'e). Bu tertip gidişin "Grand Seigneur„ un (Osmanlı padişahı) debdebeli alayına veya- ki bu tabir daha uygundur- "mascarades„ larına (maskaraca gösterişlerine) veya Avrupalı hükümdarların savaşgil gidişlerine benziyor diyemem; bunun şaşaası başka türlüdür; ancak en az şahane olanı bu değildir„.

Mühürler Âyin-i Ekberî'nin "Âyin-i Nigin-i Şahinşahî„ adlı bölümünde (defter I, âyin 20) üç türlü devlet mühürünün bulunduğu görülmektedir. Birincisinde, padişahın adı bir daire içinde olup, onun etrafında daha küçük daireler içinde Büyük Timur'a kadar atalarının adları yazılı bulunmaktadır. Bunun Şah Cihan'a ait bir örneği resim 81'de görünmektedir.

Bu biçim mühür Cihangir tarafından İngiltere kralı Ceyms'e (James) gönderilen mektupta bulunduğuna göre (Bak. Foster: The Embassy of Sir Thomas Roe to India'ya) daha çok yabancı hükümdarlarla yazışmalarda ve devletin en büyük işlerinde kullanılıyordu, demektir.

İkinci mühür adalet işlerinde (dadhahi) kullanılırdı, üzerinde şu beyit kazılmış bulunuyordu [1] :

Doğruluk Allahın rızasını sağlar.

Doğru yolda kimsenin kaybolduğunu görmedim.

Üçüncü mühür *üzük* (yüzük) adını taşımakta olup yukarda anıldığı gibi *ferman-ı sebti*'lere basılırdı.

Ferman-ı sebti'ler

Ayin-i Ekberî'nin : " Ayin-i serencami esnad „ bölümünde (defter II, ayin 11), *ferman-ı sebti*'lerin üç şey için çıkarıldığı bildirilmektedir :

a) Yüksek mansablara : *vekâlet* (başbakanlık), *sipehsalar*'lık (valilik ve vilâyet ordusu komutanlığı, özet olarak subedar'lık), şehzadelerin *atalık*'lığı (mürebbiliği), *emirül-ümera*'lık (daha çok unvandır), *nahiyeti* (bir bölge amirliği ?), *vezirlik* (bazan malî işlerin başı için kullanılır), *bahşilik* (orduda idare ve maliye işleri başı), *sadr*'lık (din ve evkaf işlerinin başı) gibi yerlere tayinler için.

b) Askerî bir hizmet karşılığı olmıyarak veya yeni ele geçirilmiş yerlere memur edilenlere verilen *tuyul*'lar için.

c) *Süyürgal*'lar, yani ulema, şeyh, derviş ve saireye geçimlerini sağlamak üzere verilen yerler için.

Bu ayrıntılardan görüldüğü gibi en önemli işlere ait kâğıtları mühürlemek için kullanılan *üzük*'ü Şah Cihan'ın karısı Mümtaz Mahal saklamaktadır.

Padişahlık alâmetleri

Âyin-i Ekberî'nin "Âyin-i Şükuh-u saltanat„ bölümünde (Defter I, âyin 19) sayılan bu alâmetlerin başlıcaları şunlardır :

1. *Şemse-i Çihartak-ı Fermanrevaî* : Ebul Fadl, bunun Allah tarafından doğrudan doğruya padişahlara ihsan edilmiş bir ilâhî ışık olduğunu yazar. *Şemse*, sarayın duvar ve kapıları üzerine resmedilmiş bir güneş olup gece donatılmaktadır.

2. *Çatr* : Kırmızı ve çok büyük bir şemsiye olup padişahın başı üzerinde tutulmaktadır, üzerinde, yediden az olmamak üzere, çok değerli taşlar vardır (sapında mı, kendisinde mi pek belli olmuyor).

[1] راستی موجب رضای خداست   کسی ندیدم که گم شد از ره راست

3. *Evreng* (taht): Birkaç türlüsü olup bazılarına değerli taşlar kakılmıştır; bazıları sadece altın veya gümüştendir.

4. *Sayeban* veya *Afitabgîr* (gölge edici): Bir arşın kadar uzunlukta ve yaprak veya mızrak ucu biçimindedir, sapı zerbeftle (altın ve gümüş işlemeli kumaş) ve değerli taşlarla süslüdür. Padişahın başı üzerinde tutulur (bk. resim 10'a).

5. *Kevkebe*: Padişahın bulunduğu yerin önüne asılan yuvarlaklardır.

Yukarıda anılan alâmetler yalnız padişahlara özdür.

6. *Alemler* (sancak): Padişah ata binince bunlardan en aşağı beş tanesi, *kur* ile birlikte, kırmızı kılıflar içinde padişahla beraber götürülür; tören veya savaş sırasında bunlar kılıflarından çıkarılıp açılırlar.

Kur, daima padişah ile birlikte götürülen, sancak, silâh ve bazı alâmetlerin topuna verilen addır.

7. *Çatrtuk* (çatrtuğ): Alem'den az kısa olup üzerinde bir kaç kutas[1] veya iyak (yak) kuyruğu bulunmaktadır.

8. *Tümentuk* (tümentuğ): *Çatrtuk*'a benzeyip ondan uzundur.

Gerek çatrtuk, gerekse tümentuk en yüksek derecede sancaklar olup sonuncusu ancak en büyük beylere tahsis edilebilir.

9. *Cende*: Hindî sancaktır. Üçgen biçiminde olup ortasında, yarısı oturmuş bir arslan tarafından örtülmüş, bir güneş bulunmaktadır (bk. resim 82'ye).

Saray, harem dairesi ve padişahla hanedanın yaşayış biçimi

Gurkanlı padişahlarının Delhi ve Agra'daki sarayları, Osmanlı padişahlarının Topkapı sarayı gibi berkitilmiş ve gayet güclü duvarlala çevrilmiş kalabalık birliklerle korunulan (*kullar*, *ahadî*'ler, *valaşahî*'ler v. s.) küçük bir kent halindedir. Yukarda anılan divanlar hep bu berkitilmiş yerin içinde bulunmakta idi.

Harem dairesinde türlü durum ve işde bulunan binlerce kadın yaşardı; orada kadın muhafızlar da bulunurdu ve bunların başındaki kadın *Ordu beyi* (bk. resim 77'ye) unvanını

[1] Orta Asya'ya öz at kuyruklu ve çok tüylü bir türlü boğa ve inek.

taşırdı. Osmanlı sarayında olduğu gibi Gurkanlı sarayında da birçok haremağası (*hace saray*) bulunurdu ve bunlardan pek büyük nufuz sahibi olanları da vardı. Ancak bunların başının, Osmanlı kızlarağası gibi, devletin resmen üçüncü rücülü sayıldığına veya ona yakın bir durumda bulunduğuna dair bilgi yoktur.

Padişahların gezileri, kendileriyle birlikte giden pek kalabalık asker ve hizmetçi kütlesi ve gezi sırasında gösterilen debdebe dolayısiyle, herkes üzerinde olağanüstü bir tesir yapmakta idi.

Cihangir'in gezilerini görmüş olan Havkins, padişah maiyetiyle birlikte konakladığı vakit ordugâhının (camp) Londra kentinden daha büyük bir yer kapladığını yazar [1].

Bernier, Âlemgir'in *Ahta* beyi Danişmend Han'ın doktoru olarak (Bernier, onu hep *Ağa*'m diye anar) işbu padişahla birlikte Keşmir'e gitmiştir. Onun anlatışına göre, 35,000 atlı ve 10,000 yaya asker, 70 ağır ve 50-60 hafif top birlikte götürülmüştür; tunçtan olan ağır topların herbirini 20 çift öküz çekmekte imiş.

İki tertip çadırlar varmış, bunlardan biri daima padişah ve ordudan bir günlük yol ilerde gider ve gece konulacak yerde önceden kurulmuş ve hazırlanmış olarak yolcuları beklermiş, böylelikle konak yerine varılınca derhal işbu hazır çadırlara girip dinlenmek mümkün olurmuş. Bunlara *pişhane*, yani önden giden ev denilmektedir.

Padişah ve saray halkına mahsus türlü cinsten çadırların taşınması için 60 fil, 200 deve, 1000 katır ve 1000 adam kullanılırmış. Bu çadırlar konaklanılacak yerde 300 × 300 adım (10,000 m² kadar eder) büyüklüğünde düzleştirilmiş bir yere dikilir ve bu kocaman alan, *kanat* adı verilen 7-8 ayak yükseklikte paravanlarla [2] çevrilip etraftan ayrılırmış.

Padişahın öz çadırları ve harem çadırları da ayrıca *kanat*'larla çevrilirmiş. Padişah, konakladığı yerde ve konakladığı müddetçe, *divan-ı âm*, *divan-ı has* ve sair toplantıları, başkentinde imiş gibi yaparmış ve bu toplantılar için de gere-

[1] Foster, Early Travels, 104. X VII inci yüzyılın ilk yarısı.

[2] Türkçe "kanat"ı fransızca „paravent„ ile izah mecburiyeti oldukça gariptir.

ken büyüklükte çadırlar dikilirmiş. Bu gibi konaklamalarla padişahın, yakınlarının ve doğrudan doğruya kendi maiyetinde bulunanların çadırlarının nasıl tertiplendiğini "Ayin-i Ekberî„ den alınmış olan resim 60'da görünür.

Padişahla birlikte giden büyük beylerin ve racaların da iki *pişhane*'leri varmış ve onlar da padişahın konduğu yerin etrafına konarlarmış.

Ordugâhın bir de "pazar„ı, yani çarşısı varmış. Öbür beyler, erler ve saire de çadırlarını "pazar„ ile padişah, büyük beyler ve racaların çadırları arasına dikerlermiş.

Bernier, ordugâhın çevresini iki "lieue„, yani 9 kilometreye yakın göstermektedir, bu 5 km^2 kadar bir yer kaplar ve orta boyda bir kentin büyüklüğüdür.

Aynı yazar, pâdişahla birlikte gidenlerin sayısını şöyle tahmin etmektedir:

At üzerinde giden ve padişahla beylerin maiyetini ve askerleri ihtiva eden grup: 100.000 kişi; bunlara ait hayvanlar (at, katır, fil): 750.000 baş. Hizmetçiler, ordu ile birlikte giden pazara mensup kimseler ve onların çoluk çocukları: 2-300.000 kişi. Bu gibileri, çoluk, çocuklarını, yiyeceklerini vesair eşyayı taşımak için en aşağı 50.000 deve ve bir o kadar da at ve öküz.

Genel olarak padişah büyük bir geziye çıkınca Delhi'nin başlıca tecimerleri yukarıda anılan "pazar„da adam ve kendi sattıkları eşyadan gerektiği kadarını bulundururlarmış. Dolayısiyle bu gibi büyük gezilerin, Delhi kentinin önemli bir kısmının yola çıkması demek olduğunu kabul etmek yanlış olmaz.

Padişah yola çıkmak üzere file veya başka bir taşıta bineceği sırada onun koruyucu atlı erlerine "atlan„, yani "ata bin„ diye buyruk verilirmiş.

Şehzadeler Epey zaman Gurkanlı hanedanının hizmetinde bulunmuş, Âlemgir'in oğlu Şah Âlem'e doktorluk etmiş ve dolayısiyle sarayın içinde olan bitenleri de öğrenecek bir durumda bulunmuş olan Manuççi, Gurkanlı şehzadelerinin yetiştirilme tarzını şöyle anlatır (II, 346 - 7):

"Yukarda anmış olduğum küçük şehzadeler, 5 yaşına girince kendilerine baba dilleri olan Tatarca'da, yani Türkle-

rin eski dilinde okumak ve yazmak öğretilir. Bundan sonra bu şehzadeler, bilgin kimselere ve terbiyeli haremağalarına teslim edilirler. Onlar da şehzâdeleri çok sıkı bir surette yetiştirir (şımartmadan anlamında) ve onlara mülkî ve askerî bilgileri öğretirler. Öğretmenler şehzâdelerin kötü huylar edinmelerini önlemek için çok büyük bir dikkat sarfederler. Onları eğlendirmek için önlerinde birçok oyunlar (comedies) tertip ederler; veyahut onların yanında şer'i ve kanunî tartışmalar yapar ve bulmacalar çözülemeye çalışırlar; bunlardan sonra gereken hükümler verilir. Öğretmenler onlara döğüş ve savaş örnekleri gösterirler. Bütün bunlardaki amaç, şehzâdelerin, tahta çıkacak olurlarsa, dünya işleri hakkında bir miktar bilgiye sahip olmaları ve her konuda hissî olarak değil, anlayışla hüküm verebilecek bir duruma gelmeleridir,,.

Manuççi, eski Türkçe dediği Tatarca'yı Gurkanlı hanedanının baba dili diye göstermek ve şehzâdelerin 5 yaşında bu dili değil, o dilde okumak yazmayı öğrettiklerini söylemekle, 17'inci yüzyılın ikinci yarısında sarayın elân Türkçe konuştuğunu ifade etmiş oluyor.

Gurkanlı'ların Türklüğünü örtbas etmek istenilmesinin bir örneği olarak Prof. J. Sarkar'ın Evrengzib tarihinde (c. I, 4) Manuççi'nin bu şahadetini hiç kale almıyarak şöyle bir cümleyi koymasını şaşmadan karşılamak elden gelmez: "O (Âlemgir), Belh ve Kandahar'da hizmet etmiş olduğu ve Moğol ordusu Orta Asya'dan gelmiş birçok kişiyi kapsadığı için Çagatai Türkçeyi iyice öğrenmişti. Tıpkı tıpkısına ayni şartlar altında (Anber racası) Cey Sing de bu yabancı dili öğrenmişti,,.

Büyüklük devrinde şehzâdeler, büyük illerin ve önemli orduların başında yetiştirilmekte idiler. Kendilerine pek çok para da verilmekte idi.

Meselâ Âlemgir şehzâdeliğinde, daha bir çocuk iken, 16 yaşına kadar günde 500 rupi, yani 60 altın liradan fazla alırmış; bunun ne gibi masraflar karşılığı bulunduğu veya şehzâdenin yalnız cep harçlığı mı olduğu anlaşılmamaktadır. Şu yön hep hatırda olmalıdır ki, o zaman altının satın alma kudreti şimdikinin 9 - 10 misli olduğundan bu para bugüne nazaran günde 600 altın liranın karşılığı sayılabilir.

Bu kişi 16, yaşına yaklaşınca 10.000 atlı komutanı yapılmış ve denenmiş beylerin yanında Bundala seferine memur edilmişti. Onun büyük ağabeyi şehzâde Dara-Şükuh, Şah Cihan'ın saltanatının sonlarında 60.000 atlı komutanı yapılmıştı; yıllık ödeneği yirmi milyon rupi'ye yakındı, yani iki milyon altın liramızı geçiyordu. Ancak bu şehzade, tarihî kısmında görüldüğü gibi, bütün ömrü boyunca hep babasının sarayında yaşamış olup başına geçirildiği subeler'i (vilâyet) naipler (vekiller) ile yöneltmişti.

Şehzade ve padişah evlenmeleri

Bunlar pek büyük debdebe içinde yapılmakta ve bu vesile ile pek ağır hediyeler verilmektedir.

Padişahnâme (c. I, k. II, s. 266-270), şehzade Evrengzib' in evlenmesi münasebetiyle kızın evine "saçık„ olarak 160.000 rupi (20.000 bin altın liraya yakın) değerinde mücevher, kumaş ve para gönderilmiş olduğunu, mihr-i müeccel'in 400.000 rupi, 45-50.000 altın lira kadar) olduğunu yazar. Az önce de dediğimiz gibi o zaman altının satın alma kudreti bugünkünün 9-10 misli olduğu düşünülürse bu paranın ne ifade ettiği daha iyi anlaşılır.

Padişah Ferruh-Siyer, 1715'de Narvar (Codpur) maharacası Acit Sing'in kızı ile evlenirken mihir 100.000 altın olarak tesbit edilmiştir. İki devir arasında altının satın alma kudretinin nasıl değişikliklere uğradığını kestirmek imkânsız olduğundan yapacağımız karşılaştırmanın kesin bir şey ifade etmediğini bilmekle birlikte sadece genel bir fikir vermek için şunu hatırlatacağız ki, Gazne devletinin en parlak devrinde sultan Mesut I, Karahanlılar'dan kız istediği vakit kendi alacağı kızın mihrini 50.000 ve oğluna alacağınınkini 30.000 altın dinar olarak tesbit etmişti (Dinar'ın 4,25 gr. ağırlığında olduğu hatırdadır. Bk. c. I, s. 232).

Hindistan'da o devirde kızın babasının evlenme merasimi sırasında bulunmaması gelenekten imiş.

Hindistan Türkleri "saçık„ tâbirini, Padişahnâme'nin yukarda andığımız yazısından da anlaşılacağı gibi, yalnız evlenme sırasında saçılan para için değil, geline verilen armağanların topu için kullanmaktadırlar.

Hoşruz (hoş gün) Bunları Ekber çıkarmış ve ondan sonra bunlar hiç olmazsa Âlemgir devrine kadar (o dahil) devam etmişlerdir. Âyin-i Ekberî, " Âyin-i Hoşruz „ bölümünde (Defter II, âyin 23) bunlar hakkında şu bilgileri verir:

Ekber, ayda bir defa, saray içinde veya özel bir yerde kadınlar için bir pazar veya çarşı kurdurur, kendisi, saray kadınları ve ilerigelenlerin veya istiyenlerin eşleri, kızları vesaire oraya gelip alışveriş yaparlardı ; Bernier'nin Âlemgir devri için verdiği ayrıntılara göre burada mal sattıran dükkâncı ve tecimerler o sırada kadın satıcı kullanırlarmış. Ondan sonra bir de erkekler pazarı toplanırmış. Âyin-i Ekberî, bu iş için başlıca şu gerekçeleri vermektedir :

Ekber o gün satın almak istediği eşyayı alır, bilgisini arttırır ve eşya fiyatlarını tesbit edermiş ; orada ülkenin gizli şeyleri (nihüftegi-i mülk), insanların huyları, her imalâthanenin iyilik ve kötülüğü meydana çıkar, tecimer ve dükkâncılar kimsenin aracılığı olmadan dilek ve sızlanmalarını sunarlar ve pâdişah onların işlerini denetliyebilirmiş.

Müntehab-üt-Tevarih'te ise, kadınlara mahsus pazarlar, dini bozmak için düzenlenmiş gibi gösterilmekte ve birçok nişanlanmalara ve evlenmelere orada karar verildiği yazılmaktadır. Bundan, Ekber devrinde olsun, kaç göçe pek aldırış edilmeden bu toplantılarda ilerigelenlerin ve oğullarının da bulundukları anlamını çıkarmak mümkündür, ancak bize öyle geliyor ki, bu nişanlanma ve evlenmeler iki yanın hısımları arasında işbu toplanmalar sırasında kararlaştırılmakta idi.

Bernier (s. 272), Âlemgir devrine ait olmak üzere, bu pazarlar hakkında epey ayrıntı vermektedir. Tabii onun başkalarından duymuş olması gereken bu ayrıntılara göre padişah ve saray kadınları (Beyim'ler) orada yaptıkları alışverişlerde son derece hasiscesine pazarlık etmekte ve bu yüzden satıcı kadınlarla onlar arasında acı ve ağır sözler teati edilmekte imiş ; ancak bu bir şaka ve eğlence vesilesi olup sonda fiyat üzerinde anlaşılınca Beyim'ler ödeyecekleri fiyatı gümüş rupi ile öderken, dalgınlık eseri imiş gibi bazı altın parayı bunlara karıştırarak verirlermiş ve dolayısiyle satıcılar hesap dışı çok kazanırlarmış.

Eğlence kadınları ve saray

Yine Bernier'ye göre (s. 73-4) Şah Cihan, yaldızlı ve çiçekli anlamında olan "kençen„ denilen ve düğün vesairede zengin evlerine çağrılan türkücü ve oyuncu kadınları, bazı beylerin bundan hoşlanmamasına rağmen, bu gibi pazarlara çağırtırmış.

Bu kadınlar, eski bir gelenek gerekince, çarşambaları padişahın Divan-ı âm'ına gelince Şah Cihan onları o gün ve gece sarayda alıkoyarmış.

Bu padişahın karısı Mümtaz Mahal'e bağlılığı ünlü olduğundan bu olay gerçek ise bu son kişinin ölümünden sonraki devreye ait olmalıdır. Esasen Bernier, Hindistan'a Âlemgir devrinin başında geldiğinden onun Şah Cihan devrine ait duydukları bu padişahın saltanatının sonlarına ait olması daha muhtemeldir.

Âlemgir tahta çıktıktan sonra bu kadınların divan'a gelmeleri geleneğini bozmamış, ancak onun devrinde bunlar oraya gelip pâdişahı selâmlar selâmlamaz hemen çekilirlermiş.

II. Resmî daireler ve onların başları

Hindistan'da Gurkanlı devrinde devlet makinesinin işleme tarzı yukarda *pâdişahın* ve az aşağıda *vekil* ve *vezirin* çalışma tarzlarını anlatan yazılardan çıkarılabilir.

Bu konular üzerindeki bilgiler, en çok Ekber devrinden itibaren bollaşır. Bilhassa Ebul Fadl Allamî'nin " Ekbernâme „ sinde görülen idarî işlerle ilgili yenilik ve değişiklikler yukarıda tarihî kısımda anlatılmıştı.

Bu yazar " Ayin-i Ekberî „ nin başına koyduğu " Allah-ü Ekber „ başlıklı " giriş „ de devletin Ekber devrindeki örgütü (teşkilâtı) hakkında ayrıntılı bilgiler verir ; aynı zamanda orada, Ekber ve Ebul Fadl Allamî'nin anlayışına göre, zamanın siyasal felsefesinin ana çizgileri de görülmektedir. Önce bu " giriş „ in özetini vereceğiz :

I. Ekber devrindeki makamlar

Yazar, "Pâdişahlık„ makamı'nın büyüklük ve faydalarını, o zamanın bilinen mantığına göre anlattıktan sonra, gerçek hükümdar (fermanreva-yı hakikî) ile yalnız kendini düşünerek

öne atılanları? (pişi-cuy-u hudkâm), yani tahta lâyık olmadan ona sahip olanları ayırt etmek gerektiğini söyler. Böylelikle de gerçek pâdişahlığı, ancak bir türlü seçilmiş, veya seçilmiş olması gereken kişilere lâyık gördüğünü anlatır.

Ebul Fadl, padişahlarda dört başlıca sıfatın bulunması gerektiği düşüncesindedir :

a) Pederi-i Merdümzad, yani halka karşı babacasına davranış ve sevgi.

b) Ferahi-i havsala, yani geniş havsala (anlayış, iktidar tahammül vesaire).

c) Tevekkül-ü ruzefsun, yani Allah'a her gün artan bir güven ve uygunluk.

d) Izdî niyaziş, yani Allah'a yalvarmak.

Ebul Fadl insanları dört sınıfa (güruh) ayırır:

a) Savaşçılar (mübarizan); b) sanatkâr ve tüccarlar (pişeveran ve bazergânan); c) bilginler ve yazarlar (ehl-i kalem) d) çiftçi ve toprak işçileri (berzegerân ve keşaverzan).

Ebul Fadl saltanatın, yani devletin, aşağıdaki dört tabaka sayesinde intizam bulduğunu yazar:

A. *Nuinan-ı Devlet,* yani beyler, emîrler tabakası. Yazar, bunların başı (sadrnişin'i) olarak "*vekil*„ i (başbakan) gösterir ve onun mülkî ve malî işlerde padişahın naibi olduğunu söyler. Ebul Fadl, *vekil*'in ne gibi vasıfları taşıması gerektiğini anlattıktan sonra onun "*defter*„ in, yani malî işlerin doğrudan doğruya başı olmadığını, ancak malî işler başlarının ona durumu daima bildirdiklerini, o da bu bilgilerin özetini yanında alıkoyduğunu ekler.

Ebul Fadl bu tabaka arasında birkaç makam zikreder. Kısmen saray, kısmen devlet işlerinin başları olan bu kişilerin listesi aşağıdadır:

1. *Mir mal*: Başta gelişine göre saray nazırı veya başka bir ad ile Han-ı Saman'ın karşılığı olması mümkündür;
2. *Mühürdar*: Padişahın mührünü taşıyan;
3. *Mir Bahşi*: Ordunun idarî ve malî başı

[1] Blochmann, Ayin-i Ekberî çevirmesinde bunu sarayın bir maliye memuru gibi göstermektedir; ancak Ebul Fadl'ın listesi devletin ilerigelenlerinden bahsettiği ve ilerde göstereceğimiz tabakaların hiç birisinde asil Mir Bahşî'nin, yani ordunun idarî ve malî amiri'nin adı geçmediği için

4. *Bar Beyi:* Saray baş teşrifatçısı, dilekçeleri alan ve saraya gelenleri padişaha takdim eden kişi.

5. *Kor* veya *Kur Beyi:* padişahlık alâmetlerini muhafaza eden kişi.

6. *Mir Tüzük:* saray teşrifatçısı; burada tüzük saraydaki kurallara ait görünmektedir.

7. *Mir Bahr:* deniz, ırmak ve liman işlerinin başı.

8. *Mir Ber:* tarım ve orman işlerinin başı.

9. *Mir Menzil:* saray nazırı? veya padişahın sefer ve gezilerini düzenliyen kişi ?

10. *Hansalar:* sofracıbaşı.

11. *Münşi:* padişahın baş kâtibi.

12. *Kuş Beyi:* daha çok av için kullanılan kuşlara bakanların başı

13. *Ahta Bey:* ahır beyi.

Bu listeyi veren Ebul Fadl, bunlardan her birinin az çok öbürlerinin işinden de anlaması gerektiğini ekler.

B. *Evliyay-ı Nusret,* yani zaferin veya başarının yardımcıları. Ebul-Fadl bu adı *vezir*'e ve maliye örgütü içinde çalışanlara vermektedir. Onun verdiği ayrıntılara göre bu dairenin başı *vezir*'dir ve bu kişiye *divan* dahi denilmektedir. O kendi yetkisini aşan işler için *vekil* ile danışmalıdır. Bu anlamda olan vezirin buyruğu altında çalışanların başlıcalarını Ebul Fadl şöyle sıralar:

1. *Müstevfi:* maliye müsteşarı; 2. *Sahib-i tevcih:* ordu muhasebecisi?; 3. *Avvarice nüvis* (avvar defter ve hesap anlamındadır) saray masraflarını kaydeden memur; 4. *Mir Sanan:* saray için alışveriş yapan memur; 5. *Nazır-ı Büyütat*, devlet imalâthanelerinin (dokuma, kuyumculuk vesaire gibi işlerin görüldüğü yerler) başı; 6. *Divan-ı Buyutat:* Devlet imalâthanelerinin muhasebecisi ; 7. *Müşrif-i Gencver:* Hazine kâtibi; 8. *Vakıa nüvis:* olan bitenleri yazan; 9. *Âmil-i Halise:* halise olan topraklardaki tahsildarların başı.

Ebul Fadl, bazı pâdişahların *vezir*'in görevlerini *vekil*'in görevlerinin bir kısmı saydıklarından bu iki yeri birden doldu-

burada anılan makamın bizim savunma bakanlığımızın karşılığı olan kişiye ait olduğunu kabul etmeği daha doğru bulduk.

racak bir tek adam bulmıya çalışırlarmış. Bu pâdişahlar *vekil* olacak vasıfta bir adam bulamazlarsa onca taşınması gereken vasıflardan bazılarını taşıyan bir kimseyi *Müşrif-i Divan* yaparlarmış; bu kişi *vekil*'den aşağı, ancak *divan*'dan üstün sayılırmış.

C. *Eshab-ı sohbet,* yani pâdişahın daima görüştüğü kimseler: Bunlar hakîmlikleri ve bilgileri ile tanınmış kimseler olmalı imiş.

Ebul Fadl bunlar arasında şunları sayar:

1. *Sadr*: din ve evkaf işlerinin başı; 2. *Mir Adl*: adalet işlerinin başı; 3. *Kadı*: yani hâkim; 4. *Tabib*: doktor; 5. *Müneccim*: astronomi ile uğraşan ve yıldızlara bakarak hükümler çıkaran adam; 6. *Şair*; 7. *Remmal*: yani falcı.

Müneccim ve *remmal,* bugün saçma sayılan, ancak o devirde (16'ıncı yüzyıl) bütün dünyanın inandığı işleri gören kimselerdi.

D. *Erbab-ı hizmet,* yani pâdişaha hizmet edenler. Ebul Fadl bunlardan:

1. *Havas*: sofracı?; 2. *Kurçi* veya *korçi*: pâdişahın zırhlariyle meşgul olan; 3. *Şerbettar*: şerbetçi; 4. *Abdar*: sucu; 5. *Töşekçi*: pâdişahın yatak, minder ve giyim eşyasiyle uğraşan; 6. *Kürkrak* veya *kürkyerak* (کرکیراق ،کرکراق): pâdişahın kürkleriyle meşgul olan kişi (?). Bu tâbir üzerinde daha aşağıda ayrıca durulacaktır.

Âyin-i Ekberî'de zikredilmiş olan türlü makamlarla onlar üzerindeki bilgilerin başlıcaları bunlardır. Daha önce tarihî kısımda (s. 126-7) Ekbernâme'deki yazılara göre birer bakanlık özünde olan 12 makam ayrıca anılmıştı.

Aşağıda Gurkanlı devletinin büyüklük devrinin en uzun kısmında var olduğu anlaşılan makamlar ve daireler ve bunların çalışma tarzları üzerinde türlü kaynaklardan alınmış bilgiler vereceğiz.

Devleti yönelten başlıca kişiler şunlardır:

1. *Vekil*: başbakan; 2. *Vezir*: malî işlerin başı ve eğer *vekil* yoksa başbakan; 3. *Han-ı Saman*: saray ve ona bağlı pek geniş örgüt'ün (teşkilât) başı; 4. *Mir Bahşi*: askerî işlerin idarî ve malî bakımdan başı; 5. *Sadr-ı kül*: din ve evkaf işlerinin başı; 6. *Kadı-ül-Kuzzat:* adalet işlerinin başı; 7.

Mühtesip: dinî, ahlâkî ve genel olarak onlarla ilgili işlerin denetleyicisi; 8. *Mîr Ateş veya Daroga-i Tophane*: topçuluk işlerinin başı; 9. *Daroga-i Dek Çevki*: istihbarat ve haberleşme işlerinin başı.

Bu biçim Şah Cihan devrinde ve ondan sonra yazılan eserlerin (Abd-ül-Hamid'in Padişahnâmesi vesaire) yazışlarından çıkarılabilen biçimidir. Bu, Ayin-i Ekberî'deki biçime, birçok yönde intibak etmektedir.

Yukarda anılan makamlardaki kişilerin ve onlara bağlı dairelerin çalışmalarını aşağıda anlatacağız.

2. "Vekil„ veya "Vekil-i Mutlak„

Böyle bir makam daima mevcut değildi. Ekber zamanında başbakan makamında olan kişiye *vekil* ve maliye bakanı makamıdda olana da *vezir* denilirdi. Ancak Ekber, her önemli işle kendisi uğraştığından *vekil*'inin görevleri pek az idi.

Şah Cihan zamanında onun kayın babası olan ve kendisinin tahta çıkmasını sağlama işinde önemli hizmeti görülmüş bulunan Asaf Han Yemin-üd-Devle, *vekil-i mutlak* unvanını taşırdı, başbakanlık ederdi ve 9,000 atlı komutanı rütbesini haizdi.

Görevleri şunlardı :

Akşam namazından sonra Şah Bürc'de yapılan toplantıda hazır bulunur, gereken işleri pâdişaha bildirir, onun buyruklarını alır ve ertesi sabah kendi "*Divan*„ına (dairesine) gelirdi. Orada gereken memurlar, ona bilhassa şu işleri sunarlar ve onlar hakkındaki buyruklarını alırlardı :

Subedar (vali), *fevcdar* (kaymakam) ve *divan* (muhasebeci, defterdar) ların atanması (nasbı) ve azli; gereken kimselere tuyul (timar, ziamet) verilmesi ve gerekenlerden tuyulların geri alınması.

Vekil-i mutlak bu yoldaki buyrultuları imzalar ve evine dönerdi; bu kâğıtlar gereken memur tarafından pâdişah'a, daha çok Divan-ı Âm sırasında, sunulur ve onun tarafından tasvip edilince uygulanırdı.

Bundan başka *vekil-i mutlak*'ta devletin mührü bulunmakta idi; subelerden gelen raporlarla *Divan-ı alâ* tarafından

yazılmış bütün evrakın bir suretleri ona da gelirdi; her tayin buyrultusunda onun mühür ve imzası bulunur ve her gün, her önemli haber, padişah'a olduğu gibi ona da bildirilirdi.

Bahadur Şah zamanında, Âlemgir'in veziri Esed Han, *vekil-i mutlak* yapılmıştı, kendisine 8000 atlı komutanlığı rütbesi ve bir tümentuğ verilmişti; ona keza pâdişahın derbarı sırasında oturmak, şehazelerinkinden sonra kendi nakkarelerini çaldırmak, pâdişahın bulunduğu yerin yakınına kadar (palki) tahtırevanla gelmek (bk. r. 116'ya) ve bir manii olunca kendi oğlu Zülfikar Han'ı vekil bırakmak hakkı verilmişti.

Vekil-i *mutlak*'la, gerçek iktidarı elinde bulundurmak istiyen bir *vezir*'in karşılıklı durumu bu vesile ile belirir ve çatışmalar doğurur. Tarihî kısımda görüldüğü gibi (s. 334) Bahadur Şah'ın tahta çıkmasında Mün'im Han'ın çok tesir ve hizmeti olmuştu, vezirlik ve gerçek iktidar ona verilmiş ve Esed Hanın yaşına ve Âlemgir'in vasiyetine saygı gösterilmek amaciyle işbu eski vezire, daha çok teşrifatî özde olmak üzere, vekil-i mutlak unvanı ve bazı teşrifatî imtiyazlar bağışlanmıştı.

Bu durum ise, derhal Esed ve Mün'im Hanlar arasında çatışmalara yol açar; bir yandan Esed Hanın gerçekten nüfuz sahibi olmak istemesi, öbür yandan da Mün'im Hanın, Esed Han kâğıtları imzalarken, teşrifat gereğince ayakta durmak mecburiyetinde bulunması ve bu işin kendisine ağır gelmesi bu ikiliğin uzun sürmesine mani olur. Çok geçmeden Esed Han'ın yaşlılığı dolayısiyle dinlenmesine ve oğlu Zülfikâr Han'ın onun vekili gibi gereken evrakı mühürlemesine karar verilir. Ancak bu son kişi, işbu devirde genel işlerde daha çok bir "mühürleyici" durumunda kalmakla yetindiği için vezir Mün'im Han'a gölge etmez ve başbakanlık rolü hem gerçektem hem de teşrifatı bakımından *vezir*'de kalır.

Esad Han'ın *vekil*-i *mutlak*'lığı iyi bir intiba bırakmamış olmalı ki, 1713'de Ferruh-Siyer tahta çıkınca onu bu makama getiren başlıca kişi olan Barha Seyyidlerinden Abdullah Han, *vezir* olmakta direnmiş ve *vekil-i mutlak*'lığı reddetmişti.

Hatıra olarak şunu da anmak gerekir ki, Babur zamanında *vekil* veya *vezir* yerine *halife* tâbiri kullanılmakta idi.

3. Vezir, Vezir-i a'zam

Vekil veya *vekil-i mutlak* unvanını taşıyan biri bulunmadıkça *vezir*, başbakandır. Bazen bu durumda bulununca ona *vezir-i âzam* veya *vezir-i kül* de denilir. Şah Cihan zamanında vezirlik etmiş olan Sadullah Han için bu tabirler kullanılır; ancak bu, sırf bir unvandır ve Osmanlı'da olduğu gibi onun birkaç vezirin başı olduğunu ifade etmez, çünkü vezir tektir.

Bazen ordu komutanlığı da etmekle birlikte *vezir*, daha çok sivil işlerle meşguldür ve yönetimi genel surette denetlemektedir. Bu bakımdan kendi imzası altında padişah adına "*hasb-el-hükm*„ yani "buyruk üzerine„ tebligat yapmakta, padişahla bütün resmî daireler arasında mutavassıtlık etmekte, pek önemsizleri ayral, bütün resmî evrakı gözden geçirmekte ve onları saklamakta (hazine-i evrak muhafızlığı), yine pek önemsizleri ayral, bütün tayinler için onun yazılı tasvibi gerekmekte, bütün memurların görevlerini tesbit etmekte ve önemli resmî kâğıtların tevsiki onun imzasına bağlı bulunmaktadır. Keza O, pek önemlileri ayral, hangi işlerin padişahın izniyle görülmesi ve hangileri için kendi buyruklarının yettiği konusunda geniş bir taktir hakkına maliktir.

Ancak *vezir*'in başlıca görevi, maliye bakanlığıdır; aşağıda bu daire üzerinde bilgi vereceğiz.

4. Divan-ı a'la ve maliye işleri

Vezir, maliye bakanı karşılığı olan *divan-ı a'la* unvanını da taşımaktadır ve yanında iki yardımcısı vardır: *Divan-ı Tenhah* ve *Divan-ı Halise.*

Tenhah farsça "vücudün istekleri„ anlamında olup bu kişi geçim için veya hizmet karşılığı verilen tuyul'lar veya maaşlarla meşgul olurdu; *divan-ı halise* de "halise„denilen ve kimseye tuyul olarak verilmeyip doğrudan doğruya merkezden idare edilen ve gelirleri merkeze gönderilen toprakların işleriyle meşgul olurdu.

Vezir'in, *vezir* olarak görevleri yukarda anılmıştı, onun *divan-ı a'la* olarak görevleri aşağıda anlatılacaktır, ancak şunu hatırda tutmalıdır ki, bu iki türlü görevi kesin olarak biribirinden ayırmak çok güçtür.

Divan-ı a'la'nın[1] başlıca işleri bütün dairelerin genel masraflarını denetlemek, büyükçene meblâğların ödenmesi için gereken yazılı tasvibi vermek, devletin bütün gelir ve giderlerinin defterini tutmak ve her an padişahı bu konu üzerinde aydınlatabilecek durumda olmak; subelerdeki divanların (defterdar) amirliğini yapmak (onlara gereken buyrukları vermek, onlardan hesap sormak v. s.).

Devletin genel geliri

Az sonra türlü vergiler üzerinde durulacaktır; burada ölçüsüz olarak devletin en büyük gelir kaynağı olan toprak veya daha doğrusu toprak mahsulleri vergisinin sağladığı gelirleri anacağız. Bu vergi: Ayin-i Ekberî'ye göre, Ekber devrinde 90,000,000 rupi; Padişahnâmeye göre, Şah Cihan devrinde daha büyük bir ülkede 220,000,000 rupi ve hemen bütün Hindistan'ı kaplayan Âlemgir devrinin sonunda (James Frazer, Nadir Şah s. 34-35) 300,000,000 rupi getirirdi.

Bir rupi 12 1/2 altın kuruş veya daha doğrusu 1914' den önceki gümüş kuruş eder.

Buna göre bu paraların kaç altın lira ettiğini hesap etmek kolaydır. Ancak şu yön unutulmamalıdır ki, Ekber (16 ncı yüzyılın ikinci yarısı) ve Âlemgir (17 inci yüzyılın son yarısı) devirleri arasında gümüşün altına nisbeten değeri epey değişiklikler geçirmiştir.

Bu değişiklikler belki aynı ölçüde olmamakla birlikte Âlemgir devriyle 20'inci yüzyılın başları arasında da vaki olmuştur.

Aşağıdaki karşılaştırma bu mülâhazalar akılda olarak okunmalı ve bunun pek nisbî bir şey ifade ettiği unutulmamalıdır.

Hemen bütün Hindistan'ın birleşmiş bulunduğu Âlemgir saltanatının sonunda Gurkanlı devletinin bu yönden geliri 36 milyon altın liramız değerindedir. O zaman altının satın alma kudreti bugünkü 9-10 misli[2] olduğundan bu para 360 milyon

[1] « Divan » kelimesi çok kere hem daire hem de onun başı olan kişi için kullanılmaktadır.

[2] Tabiî bu da çok tahminlidir.

altın liramıza muadil veya yakındır; bu meblağ kâğıt para ile (1 altın 30 kâğıt karşılığı olarak) ve demin de dediğimiz gibi, satın alma kabiliyeti bakımından 10 milyarı aşan bizim kâğıt paramızın karşılığıdır.

Hiç olmazsa Şah Cihan devrine ait rakkam yalnız "tuyul„ olan toprakların gelirini göstermektedir. Pâdişahname (c. II, s. 713), 1057 hicri yılında (1647) "halise„ olan toprakların ayrıca üç milyon rupi getirdiğini tasrih eder. Her devirde "halise„ ve "tuyul„lardan alınan pararaların nisbetini ayrıca hesaplamak imkânsızdır. Süyürgal toprakların paraları da bu hesaba dahil değildir. Dolayisiyle işin gerçeğine gidilirse toprak mahsülleri vergisinin sağladığı gelir yukarda görünenleri çok aşmaktadır.

Gelir kaynakları

Merkezî hükümetin başlıca gelir kaynakları şunlardır:

a) Para basma işi; b) peşkeşler; c) tuz; d) gümrük; e) tecim ve tekel; f) cizye; g) toprak veya toprak mahsulleri vergisi.

Taşralarda bir sürü mahallî vergiler de vardı. Merkeze ait gelir kaynakları üzerinde bazı bilgiler vereceğiz:

a. *Para basma işi* (darphanelerin sağladıkları gelirler): Bu, her devlet için az çok gelir kaynağı olmakla birlikte Gurkanlı devletinde dışardan gelen her gümüş ve altından % 2 gümrük alındıktan sonra bunlar, ister nakit, ister külçe olsun, bir bedel alınarak darphanede yerli paraya tahvil edildiğinden devlet bu yönden ayrıca bir kâr sağlamakta idi. Hindistan o devirde dışarıya çok mal satan ve en çok, değerli maden satın alan bir ülke olduğundan bu işin o bakımdan önemi vardı. Darphaneler çok kere mültezimlere verilirdi.

b. *Peşkeşler* (armağanlar): Belirli törenlerde ve bazı sıralarda Beylerin ve ilerigelenlerin padişaha peşkeş denilen armağanlar sunmaları görenekten idi; padişah da karşılık olarak onlara armağanlar verirdi, ancak bu ikincilerin değeri birincilerinkinden oldukça az idi. Şah Cihan devrinde bu peşkeşlerin yıllık değeri birle üç milyon rupi arasında idi.

Bunlara bazı yarı bağımsız devletlerin ödemek zorunda bulundukları meblâğlar eklenmelidir; bunların türlü değerleri hakkında tarihî kısımda bazı bilgiler vardır.

c. *Tuz:* Nisbeten önemsiz gelir sağlardi: en çok Pencap' daki kaya tuz kaynaklarından ve Racistan'daki Sambar tuzlu gölünden çıkarılan tuz para getirirdi; bu gelir yılda bir milyon rupi kadar tahmin olunur.

d. *Gümrükler:* Bunlar da nisbeten önemsiz bir gelir kaynağı idiler. En çok gelir sağlıyan kaynak Surat gümrükleri idi; bunlardan, işbu limanın masrafları çıktıktan sonra, sağlam gelir olarak elde yarım milyon rupi kalırdı.

Gümrük resmi zaman zaman değişmiştir. Genel olarak yabancı özel kişi ve tecimerlerden % 4-5 alınırdı. Âlemgir'in 1665 tarihli bir buyrultusu ile Müslümanlardan $^{0}/_{0}$ $2^{1}/_{2}$ ve Hindu'lardan $^{0}/_{0}$ 5 alınması kararlaştırılmıştı. Surat'taki İngiliz ve Felemenk şirketleri $^{0}/_{0}$ 2,5 verirlerdi, ancak padişah ve bazı ilerigelenlere armağanlar vermeleri de gerekmekteydi. 1664'de Sivacı'nın akını sırasında bunların ona karşı koymaları dolayısiyle gümrükleri $^{0}/_{0}$ 2'ye indirilir. Bu durum 1679'a kadar sürer.

Müslüman olmıyanlardan yeniden cizye alınmasına karar verilince Avrupalı'lar ve Ermeniler bunun kendilerinden alınmasına itiraz ederler; bu verginin bunlardan teker teker alınması güç addedildiği için olacak, bundan vazgeçilir ve yukarda anılan gümrük % 2,5 dan % 3,5 a çıkarılır (1680).

Bazı yerlerde meselâ Bengal'de İngiliz'ler uzun zaman yılda 3.000 rupi gibi hiç denecek kadar az bir para vererek serbest tecimde bulunmuşlardır.

e. *Tecim ve tekel:* Gurkanlı devleti veya daha doğrusu pâdişahları, bilhassa deniz ticaretiyle doğrudan doğruya ilgilenmiş, yani kendileri de tecim ve taşıtcılık işlerine girişmişlerdi. Birçok korsanlık olaylarından kendilerinin de doğrudan doğruya zarar gördükleri olurdu. Bu, onların korsanlık işlerine ayrıca kızmaları için ek bir sebepti.

Tecim ve taşıtcılık yolu ile sağlanılan gelirlerin muntazam olmaması tabiidir; bunların miktarı hakkında da birşey demek güçtür.

Kurşun ve küherçele gibi bazı savaş gereçleri tekel idi ve bilhassa ikincisi Avrupalılarca çok aranmaktaydı. Şah Cihan 1633'de bir çivit tekeli kurmak istemiş idiyse de Avrupalı alıcıların bu nesneyi yeni fiyatlara almaktan kaçınmaları üzerine

bundan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Tekellerin sağladıkları gelirler üzerinde birşey demek kabil değildir.

f. *Cizye:* Bu konu üzerinde tarihî kısımda epey durulmuştur; türlü devirlerde hazineye kaç para sağladığı pek bilinmemekle birlikte 1720 'de kaldırıldığı sırada 40 milyon rupi getirdiği tahmin edilmektedir. Dolayısiyle, toprak veya toprak mahsulleri vergisi ayral, cizye şimdiye kadar andığımız vergiler arasında en çok gelir sağlıyanıydı.

g. *Toprak ve toprak mahsuller vergisi:* Yukardaki yazılara binaen bu verginin devletin merkezî idaresinin başlıca, hattâ hemen tek, önemli nakdi gelir kaynağı olduğu söylenebilir.

Bu verginin alınması, bu eserin ilk cildinde (s. 345-7) anlatıldığı gibi, türlü biçimde olmuştur. Gurkanlı devrinde topraklar yine başlıca iki türlüdür : *Halise,* yani doğrudan doğruya pâdişaha veya hazineye ait ve *tuyul* veya *caygir,* yani gelir sağlamak için hizmet karşılığı olarak türlü kişilerin idaresine verilmiş topraklar. Bu sonuncular için bu devirde *ikta* tabiri kalkmış gibidir ve yerine kâh türkçe *tuyul,* kâh farsça *caygir* tâbirleri kullanılmaktadır.

Her iki türlü toprakta da başlıca iki türlü vergi toplama usulü vardı :

1. Doğrudan doğruya memurlar, veya toprak *tuyul* ise *tuyul* sahibinin kendi adamları tarafından vergi toplanması.

2. Bu işin mültezimlere verilmesi.

Merkezî idarenin güçlü ve şuurlu olduğu ölçüde *halise*'ler çoğalmış ve *tuyul*'lar azalmıştır; keza yine bu ölçüye göre *halise*'lerde memur kullanma usulü genişlemiş ve mültezim usulü azalmıştır. Tarihî kısımda bu yönler hakkında epeyi işaret vardır.

Ekber devrinin birçok ıslâhatı arasında şu da vardır: Az çok aynı toprak ve iklim şartlarını havi birer bölge olmasına itina edilmiş olan *pergene*'lerin (nahiye) herbiri için vergiler ayrıcana ve oranın özel şartlarına göre takdir ettirilmiştir. Her *pergene*'de bu işi yapan memurlara *Kanungu* (kanûnu söyleyen) denilmiştir. Özet olarak her bölgenin mahsulünden ne nisbette vergi alınacağı, o bölgenin toprağının az veya çok verimli ve ikliminin az veya çok yağışlı oluşuna göre tesbit edilmiştir.

Ekber devrinin başlarında vergi aynen alınırken, veya belki daha doğrusu, vergi ayniyat olarak takdir ve sonra gerekirse paraya tahvil edilirken daha sonra "biga„ veya "cirib„ denilen ve 2,500 m² kadar eden her yüz ölçümü için mahsulüne göre alınması gereken vergi nakit olarak tesbit edilir; mahsul olmazsa veya çok bozuk çıkarsa vergi alınmazdı.

Tesbit edilen para miktarı mahsule veya bölgesine göre çok değişmekte idi; aşağıya bir iki örnek koyduk:

Darı ekilen tarlalardan biga başına	25-30	dam [1]
Arpa „ „ „	40	„
Buğday „ „ „	60	„
Şeker kamışı ve çivit „	120	„
Betel [2] „ „ „	220	„

Alınan verginin, ister aynen, ister nakten alınsın, mahsulün kaçta birine vardığı konusu oldukça karışıktır. Bu hususta bir fikir edinilmesi için Ayin-i Ekberî'den (defter III. bölüm 13) alınmış bazı ayrıntıları vermekle yetineceğiz.

Buna göre *pulec*, yani herhangi mahsul olursa olsun hiç dinlendirilmeden ekilen (yılda iki defa) topraklar ve *perevti*, yani az dinlendirilen topraklar üçer sınıfa ayrılmaktadır: *güzide* yani seçilmis, *miyane* yani *orta* ve *zebun* yani *zaif*.

Her *pergene*'de bu üç sınıf topraktan herbirine ekilen ekinlerin *biga* başına ortalama ne miktar mahsul verdiği ayrı ayrı rakkamlarla tesbit edilmiştir. Vergi için şöyle davranılmaktadır. Bu üç rakkamın vasatisi alınmakta ve bu vasatının üçte biri vergi olarak müstahsilden istenilmektedir (zamanına göre mal veya para olarak).

Ayin-i Ekberî'deki cetvelden öyle anlaşılıyor ki, *güzide* bir toprağın vergisi mahsulün aşağı yukarı dörtte birine *miyane*'*nin* ki üçte birine ve *zebun*'unki yarımına tekabül etmektedir.

Bu kural elden geldiği kadar iyi toprakları ekmeye kışkırtan özdedir. O devirde nufus kesafeti daha az olduğundan bunu yapmak şimdiye göre daha kolaydı.

Bu vesile ile şunu da belirtmek gerektir ki, bu vergi nisbeti ve halk refahı konusu, yani bunların büyük Gurkanlı

[1] Dam, rupi'nin kırkda biridir; yukardaki rakamlar her yer için aynı değildir ve sırf örnek mahiyetindedirler.

[2] Hintlilerin çiğnedikleri bir nebat.

padişahlari devrinde ve bugün nasıl oldukları sorumu açıkca söylenmese de siyasal bir öz alan çok çetin tartışmalara yol açmış bulunmaktadır. Dolayısiyle bu iş, anlaşılması ve içinden çıkılması güç bir durum almıştır.

Ekber'in vergi ıslahatına bir bakış

Ekber malî işleri, idarî ve askerî işlerden ayırmıştır; birincilere *divanî* ve öbürlerine *fevcdarî* işler adı verilmiş ve *divan*'ların yani defterdarların *subedar* ve *fevcdar*'larla (vali ve kaymakamlar) ilgileri hemen kâmilen kesilerek bunlar doğrudan doğruya merkeze bağlanılmışlardır.

Tuyul veya *caygir*'lerin pek geniş ölçüde ortadan kaldırılıp toprakların "halise,,ye çevrilmesi ve iltizam usulü (*icare*) keza pek geniş ölçüde kaldırılarak doğrudan doğruya memurlar yolu ile vergi toplama (*emane*) usulünün konulması, işlerin *divanî* ve *fevcdarîye* ayrılması keyfiyetile birlikte Ekber'in başlıca idarî ve malî ıslâhatını teşkil eder.

Bu ölçemler merkezin, yani devletin ülke üzerinde kesin egemenliğini temelleştirmiş ve vali ve komutanların derebeyliğe yeltenmeleri imkânını kısmışdır.

Tarihî kısımda görüldüğü gibi bu usuller, Barha Seyyid'lerinin egemenliği devrinde bozulacak ve Çin Kılıç Hân Nizam-ül-Mülk'ün vezirliği sırasında, onun bütün uğraşlarına rağmen, pâdişahın ve yanındakilerin muhalefeti yüzünden, yeniden kurulamıyacaklardır. Böylelikle devleti dağıtmıya çalışan unsurlar için kolaylıklar hasıl olmuş olacak ve valilere bağımsızlaşma yolu açılmış bulunacaktır.

Ancak *halise* ve *tuyul* olan topraklar arasındaki nisbetlerde Ekber'den bu yana çok değişiklikler olmuştur.

Ekber vergi toplama işi bakımından ülkeyi birer kurur (on milyon) dam, yani 250,000 rupi getiren bölgelere ayırmış ve herbirinin başına tarımı ve ekonomiyi geliştirmek ve vergileri toplamak üzere "âmil„ ve "amelgüzar„ adı verilen amirler atamıştır. Bunlar halk dilinde daha çok "kruri„ diye anılmışlardır.

Süyürgal topraklar

Halise ve *tuyullar* dışında özel durumda iki türlü toprak daha görülmektedir. Bunların birincisi *süyürgal* topraklardır, bu resmî ad olmakla birlikte bunlara bazan meded-i maaş da denilmektedir.

Âyin-i Ekberi'ye göre (defter II, âyin 19) bu gibi topraklar şu kimselere verilmekte imiş: 1. büyük ulemaya; 2. dünyadan elini çekmiş olanlara (şeyh, kalender derviş v. s.); 3. yoksullara; 4. büyük âilelerin yoksullaşmış olan ve "kıt anlayış ve yersiz bir utanma yüzünden„ çalışmak istemiyen çocuklarına.

Yine bu eserden bu gibi toprakların kötüye kullanılmaması için birçok ölçemlerin alındığı ve bu işlerde İraniyan ve Turaniyan'a, yani şiî ve sunnî Türklere, azçok iltimas edildiği anlaşılmaktadır.

Bu türlü toprakları birine vermek, *tuyul* topraklar için olduğu gibi, oradaki köylülerden, resmi nisbet ve kurallara uyularak, vergi toplamak hakkını o kişiye vermek demekti. Bazen *süyürgal*'ların yarısı köylülerce ekilen yer ve yarısı da boş toprak olarak verilirdi, tâki orayı alan kişi kendi gelirini arttırmak için boş yeri ekecek köylüler bulup onları o kısma yerleştirsin.

Bu türlü topraklara ait işlerle *divan*'lar değil, aşağıda anılacak olan *sadr*'lar meşgul olmakta idiler.

Altamga topraklar Türkistan'dan gelen bir âdet olarak bu ad altında toprak verilmesine Cihangir devrinde başlanır; bunun *tuyul*'dan farkı, muvakkat bir hizmetle mukayyed olmayıp daimî olmasıdır; bu gibi toprak verişleri tabii olarak bir *derebeyi* sınıfı yaratmıya götürecek özde idi.

Maliye işyarları Bunlar hakkında ve bunlara ait Ekber devri için Ayin-i Ekberî'de ve Âlemgir devri için de az sonra adı geçecek bazı belgelerde Gurkanlı devletinin ana düşüncelerini açıklayan birçok buyruklar, öğütler ve yönergeler vardır; birkaç tanesini aşağıda anacağız.

Amelgüzarlar (amil) hakkında: Ayin-i Ekberî'nin "Ayin-i Amelgüzar„ adlı bölümünde (defter III, ayin 6) Ekber'in bu işyarlara verdiği buyruklar şöyle toplanmaktadır (geniş özet):

"O, çiftçinin dostu, doğru sözlü ve çalışkan olmalıdır; o, kendisini ***herkesin*** veya ***bütün ulusun bekçisinin*** (pasiban-ı kül, pâdişah) vekili saymalıdır. O, öyle bir yerde iş görmelidir ki, kerkes oraya kolayca ve bir aracıya başvur-

maya mecbur olmadan girebilsin. O, temerrüd edenleri ve hile yapanları önce ihtar ve tekdirle yola getirmeye çalışmalı ve sonra ceza vermelidir . . . sıkıntıda bulunan çifçtiye borç para vererek yardım etmelidir ve ondan alacağını uzun ve uygun va'delere bağlamalıdır. Eğer bir köyün tarlaları oranın başkanının iyi yönetimi yüzünden çok iyi ekilmişse, bu kişiye ekilen yerler nisbetinde bir mükâfat vermelidir. O, her çiftçinin huyunu bilip, bizim (padişahın) bu sınıf uyruklarımızın en yakın koruyucusu olmalıdır. O, boş toprakların işlenmesini sağlamaya çalışmalıdır. Genel olarak faydalı mahsullerin ekilmesini sağlamak için bazı vergi indirmeleri yapmak gerekiyorsa o, bunu yapmalıdır... O, vergileri yalınız para ile almakta direnmemeli ve gerekirse ayniyat olarak da almayı kabul etmelidir... Eğer bir çiftçi tarlasına en iyi tohumları ekerse ona ilk yıl vergisinin dörtte birini bağışlamalıdır... O, mahsul ölçü ve tahminlerini köy başkanına yaptırmamalıdır, çünkü bu, çiftçiye karşı baskı ve zulüm yapılmasına yol açarak memnuniyetsizlik ve bu yüzden tenbellik ve işe aldırışsızlık doğurur (zorbalar köyden toptan alınacak vergide kendi paylarını azaltıp bunu sessizlere yükliyecekleri için); O bu işleri her çiftçi ile ayrı ayrı görmelidir ve vergilerin sevgi ve istekle verilmelerine dikkat etmelidir... O, cizye veya kaldırılmış hiçbir verginin halktan alınmamasına da dikkat etmelidir... O, ayda bir, merkeze genel bir rapor göndermelidir; eğer bölgesinde bir kutval (emniyet âmiri), yoksa amelgüzar bu işi de kendisi görmelidir„.

Bitikçiler hakkında: Aynı eserde "Ayin-i Bitikçi„ adlı bölümde (defter III, ayin 7) Ekber'in bu işyarlara verdiği buyrukların özeti toplanılmıştır; başta şöyle denilmektedir:

"O, doğru huylu, doğru kalemli, iyi hesabçı ve becerikli olmalıdır, çünkü amelgüzar ancak onun yolu ile iyi ve doğru haber alabilir„. Bundan sonra bitikçilerin görevleri sayılmaktadır. Bunlar maliye kâtip ve hesap memurlarının görevleridir.

Âlemgir'in iki malî fermanı Prof. J. Sarkar'ın: "Studies in Mughal India„ adlı eserinde (s. 169-197), Berlin kırallık kitapevinde bulunan işbu padişahın iki fermanının İngilizceye çevrilmeleri vardır.

Bunların birincisi, Gücerat *divanı* (defterdarı) Muhammed Haşim'e gönderilmiş olup 1079 Hicrî (1668-69) tarihlidir, türlü maddelerin kenarlarında tefsirler ve ayrıntılar da bulunmaktadır. İkinci ferman. Rasık Das adında bir *kruri*'ye gönderilmiştir.

Gurkanlı yönetiminin Türk özlülüğü ve onun birçok yerde Türkçe ıstılâhlar kullandığı bu gibi resmî belgelerde, tarih kitaplarından daha iyi görülmektedir. Meselâ bu fermanlardan, Âlemgir devrinde eski Türk takviminin kullanıldığı anlaşılmaktadır; verilen buyrukta "Tavuşkan„ yani tavşan yılında yayınlanmış buyrultular anılmakta ve caygirler için Türkçe *tuyul* veya *toyul* tâbiri kullanılmaktadır. Bu fermanlardan özet olarak veya aynen aldığımız aşağıdaki parçalar, durum üzerine epey ışık saçmaktadır.

Birincisinden şunları alıyoruz:

Amil'ler çiftçilere karşı iyi davranmalıdırlar, onların durumlarını iyice incelemelidirler, tâki onlar seve seve ekinlerini artırsınlar ve işe yarar her toprak sürülsün (m. 1).

Her yılın başında elden geldiği kadar her *raiyyet*'in durumu hakkında bilgi edin; onlar eğer toprağı çalışıyorlarsa, kendilerine karşı teşvik edici ve teveccühkâr ol. Eğer onlar toprağı işliyebilecek durumda bulunmalarına ve yağmur da yağmış olmasına rağmen bunu yapmıyorlarsa o vakit, baskıya zora ve hatta dayağa kadar git. Eğer o toprak "harac-ı muvazzaf„ a tâbi ise (mahsul versin vermesin vergi veren bir toprak ise) çiftçilere hatırlat ki toprağı işlemeseler de vergi vereceklerdir. Eğer çiftçilerin yoksulluk dolayısiyle toprağı sürüp ekemediklerine inan getirirsen, gereken güveni sağladıktan onlara hazineden *takavvi* yolu ile (kuvvetlendirmek) borç para ver (m. 2).

Bu maddeye ait tefsirde toprağın gerçekten padişahın malı olması ve onun da bunun işletilmesini istemesi dolayısiyle *takkavi* yolu ile para verildiği belirtilmektedir.

Boş kalan topraklara ekici bulunması için birtakım buyrukları kapsayan ayrıca birkaç madde vardır.

Harac-ı muvazzaf (önceden kesilmiş vergi) veren topraklar ancak *raiyyet*, yani çiftçi isterse *harac-ı mukassama* (mahsulü çiftçi ile devlet arasında paylaşılan) ödiyen toprak haline sokulabilir (m. 7).

Herhangi bir topraktan *harac-ı muvazzaf*'ı alma zamanı orada ekilmiş olan mahsulün toplama zamanıdır (m. 8).

Bir felâket yüzünden mahsul tamamen veya kısmen harabolursa ne yapılması gerektiği hakkında yönergeler vardır. Eğer toprak *harac-ı muvazzaf*'a tâbi ise vergi felâkete göre azaltılacak veya bağışlanacaktır; herhalde mahsulün en az yarısı çiftçiye bırakılacaktır (m. 9).

Harac-ı muvazzaf'a tâbi bir toprağı bir Hindu bir Müslümana satsa harac işbu Müslümandan alınacaktır, çünkü mülk onun değildir (işde muvazaa vardır anlamında olmalı: m. 14 ve tefsiri).

Mezarlık, türbe, saray (kervansaray) gibi işlere vakfedilmiş topraklardan vergi alınmıyacaktır (m. 15).

İkinci ferman da aynı zihniyeti taşımaktadır; orada:

Amil'leri ve bazı memurları özel surette, yani yalınız başına kabul etmemek ve onlarla genel derbarda, yani herkesin önünde görüşmek; raiyyet ve yoksullarla doğrudan doğruya görüşmek, onları herkesin önünde veya gerekirse yalnız kabul etmek ve onları kendisiyle görüşebilmek için aracılara başvurmaya muhtaç bırakmamak buyruğu vardır (m. 1).

Bu iki fermanın yukarıya koyduğumuz maddelerinden şu hükümler de çıkarılabilir ki: a) Hiç olmazsa Âlemgir devrinde Hindu ve Müslümanlardan alınan toprak, veya toprak mahsulleri, vergisinde ayrılıklar vardı; b) daha önce alınan vergi usullerinden az çok başka ve onlara ancak kısmen intibak eden, *harac-ı muvazzaf* ve *harac-ı mukassama* gibi vergi biçimleri de bulunmakta idi; c) hükûmet memurlara, halkı elden geldiği kadar hoş tutmak buyruklarını esirgememekte idi; d) toprakların elden geldiği kadar büyük ölçüde ekilmesine önem veriliyordu.

Devlet hazineleri Gurkanlı devletinde ayrı ayrı birçok hazine ve, orada kullanılan tabir veçhile, birçok da "kazancı„ yani hazinedar, bulunmakta idi. Bu yön Ayin-i Ekberî'nin, "Ayin-i Hazineabadî„ sinde (defter I, bölüm 2) bir övüntü konusudur; orada denilmektedir ki:

"İran ve Turan'da bir *kazancı* vardır. Bu yüzden oralarda *muhasebe* işleri karışıktır; (Hindistan'da) mal ve işin çoklu-

ğundan ve türlülüğünden toplanan para ve malların *yatakdarlığını* etmek için 12 *kazançı* memur edilmiştir„.

Bu kazançı ve hazineler Ayin'de az çok karışık olarak mezkûrdur, türlü eserlerde türlü ad ve sayılar vardır; aşağıda birkaç tanesi sayılmıştır:

1. *Hazine-i Kül* (veya *Hazine-i Amire*): Genel devlet hazinesi.

2. *Enderun-ı Mahal:* Berkitilmiş sarayda, harem dairesinde bulunan ve padişahca sıkışık anlarda kullanılması için saklanan yedek hazine.

3. *Hazine-i Bakaya:* devlet alacaklarının (geçmiş vergi, verilmiş borç, ilerigelenlerce alınmış avans para) tahsil edildikçe konuldukları hazine

4. *Ceb-i Has:* Padişahın kendi eliyle ettiği masraflar için olan hazine.

5. *Ceb-i Feyz:* Padişahın sadakalarına yarıyan hazine.

" Ayin-i Ekberî'deki " Ayin-i Vezn-i Mukaddes„e göre (defter II, b. 18) Ekber yılda iki defa şu gibi eşya karşılığında tartılmakta ve bunları sadaka olarak yoksullara dağıtılmaktadır.

İlk tartılış Ekber'in güneş takvimine göre (ilâhî takvim) doğum günü olan bir "aban„ da (15 ekim) yapılmaktadır. O gün padişah sıra ile on iki defa işbu maddelerle tartılır ve bunlar yoksullara dağıtılırdı: 1. altın; 2. civa; 3. ibrişim (ipek) 4. kokular; 5. bakır; 6. tutya ruhu; 7. mükeyyif (haşhaş, afyon?) 8. sarı yağ; 9. demir; 10. sütlaç (şirpirinç); 11. yedi türlü hububut; 12 tuz.

Ayin-i Ekberî'de bu maddeler o zamanki değerlerine göre sıralanmışlardır. Padişah kaç yaşına girmiş ise o kadar, koyun, keçi ve kuş (tavuk) bunları besliyenlere veya yetiştirenlere (sarayda?) verilirmiş.

5 recepte (Hicrî takvime göre doğum günü) Ekber sekiz defa şu maddelerle tartılırmış: 1. gümüş; 2. kalay; 3. kumaş; 4. kurşun; 5. yemiş; 6. şeker veya tatlı; 7. hardal yağı; 8. sebze.

Bu tartılma ve sadaka göreneği uzun zaman yaşıyacaktır. Ekber'in sadakaları, onun özel siyasasının geregi olarak geniş ölçüde Brahmanlara da giderdi.

6. *Hazine-i Rikab:* Yolculuk sırasında padişahla birlikte giden hazine.

7. *Hazine-i Nezir* ve *pişkeş* (bunlar bazan ayrı ayrı zikredilir). Birincisi padişahın sağlığı vesaire için yapılan nezirleri, ikincisi ona sunulan armağanları kapsardı.

8. *Hazine-i Sarf-ı Has*: Padişahın özü ve sarayı vesaire için yaptığı masraflara ait hazine; bunun sarfı Han-ı Saman'a aittir.

9. *Beyt-ül-Mal*: Mirasçı bırakmadan ölen kimselerden kalıp sadaka ve yardım için harcanması gereken paranın konulduğu hazine.

10. *Hazine-i Cevahir* : Mücevherlerin konuldukları hazine.

11. *Hazine-i Tila*: Altınların konuldukları hazine.

12. *Hazine-i Murassa*: Mücevherli eşyanın konulduğu hazine.

Zevabit-i Âlemgirî'de 24 hazine mezkûrdur[1]; bunlar türlü cins paraların ayrı ayrı konulmasına veyahut türlü devlet daireleri ve ordu kısımlarına (topçu, ahadi v.s.) mahsus hazinelerdir.

Gurkanlı padişahlarının mücevherleri

Bu padişahlar, devletlerinin büyüklük devrinde dünyanın en zengin hazinelerine ve en değerli mücevherlerine sahip idiler. Bu bakımdan en parlak devir Şah Cihan devridir. Onun hazinesindeki mücevherler üzerinde az duracağız. Bunlar hakkında en çok bilgi veren Padişahnâme'dir (c. II, s. 391-393).

Şah Cihan'ın serpiç'inde (sorguç, sarık veya başlığın üzerine ve ön tarafına konulan değerli taşlarla yapılmış bir süs) 5 büyük lâl ve 24 inci varmış. Ortadaki lâl 252 kıratlık imiş[2]. Bu taşın değeri hazine defterinde 200.000 rupi olarak görülmekte ise de piyasada bunun iki misli edermiş. Hazinede bundan büyük lâl'ler de varmış, ancak bu en güzelleri imiş ve bunu babası Cihangir, Dekken fethi dolayısiyle, Şah Cihan'a vermiş imiş. Serpiç'in değeri 1.200.000 rupi imiş.

[1] Bk. J. Sarkar: «Mughal Administration» s. 184.

[2] Padişahnâme: 12 tang, ve bir tang 24 rati ettiğine göre, 288 rati der. Rati ile kırat'ın nisbetleri takriben 8'le 7 gibi olduğundan yukardaki 252 kırat rakkamı çıkar. Kırat'ın az çok değiştiği unutulmamalıdır. Burada lâl'i çok güzel kırmızı renkte yakut anlamında almalıdır.

Şah Cihan'ın 5 lâl ve 30 incili bir tesbihinin değeri 800,000 rupi imiş (100.000 altın lira). Bundan başka daha iki tesbih varmış ki, onlarda 125 iri lâl ve her iki lâlden sonra bir yakut bulurmuş. Bu iki tesbihin herbirinin ortasındaki taş 28 kıratlık olup 40.000 rupi değerinde imiş. İki tesbihin değerinin toplamı 2 milyon rupi imiş [1].

Padişahnâme, Şah Cihan'a ait mücevherlerin değerini 50 milyon rupi, şehzadelere ait olanların değerini de 20 milyon rupi olarak göstermektedir. Şah Cihan'ın kendi üzerinde taşımak âdetinde olduğu mücevherlerin değeri 20 milyon rupi imiş.

Taht-ı Tavus Bu taht hakkında birbirini tutmıyan birçok tarifler yapılmıştır. Burada Padişahnâme'dekini (c. I, k. II, s. 78-81) anmakla yetineceğiz.

Bu esere göre "cevahirhâne-i vala„ da pek çok değerli taş birikmiş olduğundan Şah Cihan bunları saklı tutmaktansa herkesçe görülmelerini daha doğru bulur ve bir kısımlarını bir taht üzerine yerleştirmeğe karar verir. Bu amaçla "cevahirhane-i mişki minu misal„ da bulunan lâl, yakut, elmas, inci ve zümrütlerden 50.000 miskal ağırlığında [2] ve 8.600.000 rupi değerinde taş seçer ve yapılacak tahtın bunlarla süslenmesini buyurur ; yine bu taht için yüzbin, tola [3] yani 250.000 miskal ağırlığında ve 1.400.000 rupi değerinde altın kullanılır.

[1] Tesbihler için verilen rakkamlar bizim alışık olduğumuz rakkamları tutmamaktadır. Meselâ bu iki tesbihde 125 lâl ve 62 veya 63 yakut bulunuşuna göre 187 veya 188 tane var demektir. Halbuki bu, en az 99+99=198 olmalıdır. Bunlara göre ya Padişahnâme'de rakkam yanlışları vardır veyahut tesbihlerde biri 99 ve öbürü 33'lük olarak kabul edilmelidir. Bu şık kabul edilirse artık kalan taşlar imame ve saire gibi süs teşkil ediyorlar demektir.

[2] Çok değişen bir ölçü ; genel olarak 20 kırat eder. Böylelikle eğer verilen rakkamda bir yanlış yoksa bir milyon kıratlık mücevher kullanılmış demektir.

[3] Bir tola, kâh 12 gr. , kâh 16 gr. kadar eder, dolayısile verilen altının ağırlığı 1200 veya 1600 kilodur. Padişahnâme'nin metninde değerli taşlar için 50 bin ve altın için 250 bin miskal denilmesinden ilk rakkamda büyük bir yanlış bulunduğuna hükmolunabilir veyahut o devirde elmas ağırlığını ölçmek için kullanılan miskal ile maden ağırlığını ölçmek için kullanılan miskal'in başka başka şeyler olması gerekir ki bunu gösteren delil yoktur.

Bu altınla 3 1/4 gez uzunluğunda, 2 1/2 gez genişliğinde ve 5 gez yüksekliğinde bir taht yapılır. Burada yükseklikten maksat, tahtın üzerindeki tavanın (metinde sakaf denilmektedir) yüksekliğidir. Bu sayıları metroya çevirirsek ve oldukça değişmiş olan gez'in uzunluğu 70 santime yakın alırsak bu boylar 2,27; 1,75 ve 3,5 m. eder.

Yukarda anılan mücevherler bu taht üzerine konur. Tavanın alt kısmı mineli olup orada az mücevher vardır; üst kısımda ise pek çok mücevher bulunmaktadır. Bu tavanı zümrütle süslü (metinde "zümrüdin„ tabiri vardır) 12 direk taşımaktadır. Tavanın üstünde mücevherlerle kaplı iki tavus kuşu resmi ve onlar arasında yine mücevherlerle kaplı bir ağaç resmi bulunmaktadır. Tahta oturmak için üç basamaklı ve yine mücevherlerle süslü bir merdiven vardır. Tahtın kendisi oniki kenarlı olup bunlardan biri girilip çıkılması için açıktır.

Öbür onbir kenarda, görenek olduğu gibi, dayanılacak yerler vardır; bunlar da mücevherlerle kaplıdırlar; bunların en süslü olanı tam arkaya, yani merdivenin karşısına gelenidir. Bir milyon rupiye çıkmıştır; onun merkezindeki lâl 100.000 rupi değerinde olup İran şahı I. Abbas tarafından elçi Zenbil (?) Bey vasıtasiyle Cihangir'e gönderilmiş ve Dekken fethi dolayısiyle de onun tarafından oğlu Şah Cihan'a verilmiştir. Önce bu lâl üzerinde büyük Timur'unkiyle Şah Ruh ve Uluğ Bey Mirzaların adları kazılı bulunuyormuş; Şah Abbas'ın eline geçince o da kendi adını onun üzerine kazdırmış; taş Cihangir'e gelince o da üzerine kendisinin ve babası Ekber'in adını kazdırır; Şah Cihan da aynı şeyi yapar. Bütün bunlar taşın büyüklüğünü göstermektedir.

Fransız kuyumcusu Tavernier bu tahtı Âlemgir zamanında uzaktan görmüştür; orada 108 büyük yakut bulunduğunu, bunların en ufağının 100 kırat ve en büyüklerinin 200 kırattan fazla olduklarını yazar (c. II, 306-5).

Pâdişahnâme'de anılan büyük lâl bunlardan biri olmalıdır. Keza Tavernier 116 çok güzel renkte zümrüt saydığını, bunların en küçüğünün 30 ve en büyüğünün 60 kıratlık olduğunu ekler; aynı kişi onun üzerinde bulunan 50 kıratlık armut biçiminde bir inciyi ve 80-90 kıratlık bir pırlantayı anar. Tavanı

tutan 12 direğin 6-10 kırat arasında çok güzel bir sürü inci ile süslü bulunduğunu da söyler. Burada Padişahnâme'nin yazdığı ile Tavernier'nin yazdığı arasında tezat vardır, çünkü birincisi direkler zümrüt, öteki ise inci ile süslü demektedir. Ancak arada 30-40 yıl geçtiği için Âlemgir tahtta bazı değişiklikler yaptırmış olabilir.

Tahtın içinde yeşil mine ile Hacı Muhammed Can Kudsî' nin 20 beyitlik bir mesnevisi yazılıdır. Son iki beytin son mısraları yapılması yedi yıl süren tahtın bittiği tarih olan 1044 hicrî yılını (1634-35) göstermektedir [1]. Bu tarih Şah Cihan'ın işbu tahta oturmıya vakit bulmadığı ve onu ilk kullananın oğlu Âlemgir olduğu hakkındaki iddiaları çürütür; çünkü Âlemgir bundan ancak 24 yıl sonra 1658 'de babasını tahttan indirip kendisi oraya çıkacaktır.

Padişahnâme, yukardaki rakamlardan görüldüğü gibi, tahtın altın ve mücevher bakımından 10 milyon rupi değerinde olduğunu bildirmektedir; taht resmî kuyumcular tarafından yapıldığı için olacak işçilik bu hesaba katılmamıştır. Yine pâdişahnâme bu paranın 333.000 İran Tümen'ine ve Mavera-ün-Nehr'in (Türkistan) 40 milyon Hani'sine denk olduğunu yazmaktadır.

Hindistan'ın Türk padişahlarının zevk ve haşmetlerinin eseri olan bu ünlü taht üzerinde biribirini tutmıyan pek çok şey yazılmıştır; bu yüzden onun hakkında anakaynak olan eserde var olan bilgileri ayrıntılı olarak yukarıya koyduk. Bunu tutmıyan tarih ve iddialar tahtın daha sonra uğratılmış olduğu değişikliklerin veya başka tahtların ona benzetilmiş olmasının sonucudur.

Tarihler, bu tahtın Nadir Şah Afşar tarafından Tahran'a götürüldüğünü yazarlar; orada bulunan bir tahtın da işbu taht-ı tavus'un bir bozuntu ve kalıntısı olduğu iddia edilmiştir. Ancak onu görmüş olan Lord Körzon (Curzon) onun büsbütün başka bir şey olduğunu iddia etmiştir. Gurkanlı padişahlarının öbür tahtları üzerinde durmıyacağız. R. 74'de görülen 12 direkli taht Padişahnâme'deki tarife en yakın olan tahttır; ancak iki tavus ve ağaç resmi onda görülmemektedir.

[1] Bunlar : اورنك شاهنشاه عادل ve سریر همایون صاحب قرانی dir. Harfler Ebced hesabile değerlendirilince 1044 sayısını vermektedirler.

5. Han-ı Saman

Bu kişi bir türlü saray nazırıdır. Padişah'ın sarayının ve ona bağlı yerlerin, padişahın ve hanedanının maiyetindeki adamların ve dokuma evleri gibi türlü devlet imalâthanelerinin başıdır. Padişah sarayı ve onunla ilgili daireler için kullanılması en doğru olan tabir bizce Ayin-i Ekberî'nin başlarında bulunan "Menzil„ tabiridir.

Han-ı Saman vezirden sonra devletin en büyük kişisidir.

Hindistan nezaretinde bulunan yazma bir "düstur-ül-amel„e göre[1] onun görevlerinin başlıcaları şöyle toplanılabilir:

a) Saraya ait bütün işler.

b) Yukarıda anılan imalâthanelere ait bütün işler.

c) Devlete ait binaların bazı beylere mükâfat olarak verilmesi veya onların bir süre için orada oturmalarına izin verilmesi.

d) Pâdişahın vereceği armağanlar ve yapacağı sadakalar.

e) Pâdişahın matbahından yemek dağıtımı.

f) Ölen (beylerin) miras işleri.

h) Pâdişahın buyruğu üzerine vilâyetlerde yapılmış işlerin takibi.

i) Devlete ait, bahçe, dükkân ve beylerin oturmalarına tahsis edilmiş evlerin gelirlerinin alınması.

j) Memurların (pâdişaha sunulacak?) dilekçeleri.

k) Pâdişaha sunulan peşkeşlere ve ölen beylerin "emval„ ine (mallarına) değer biçilmesi.

l) Bazı komutanlara verilen para mükâfatlarının tasdiki.

m) Şehzadelerin evlenmeleriyle ilgili işlerin görülmesi.

n) Bazı muhasebe işleri.

o) Devlet binalarının yapılması ve idaresiyle ilgili işler.

p) Ölen kimselerin miras işlerinin denetlenmesi.

Depo, imalâthane ve saire Han-ı Samanın buyruğu altında saraya ait birçok depolar, imalâthaneler vesaire vardır; bunlar ülkenin türlü yönlerine dağılmış olmakla birlikte başlıcaları Delhi ve Agrada'dır.

[1] Sarkar: Mughal Administration s. 50 v. s.

Ayin-i Ekberî ve Zevabit-i Âlemgirî'de anılanların birkaçı aşağıda zikredilmiştir:

A. *Hayvanlarla ilgili yerler :* Estabil (at ahırları), filhane, şütürhane (deve), kuşhane (daha çok doğan gibi avlayıcı kuşlar) vesaire.

Ayin-i Ekberî, "Ayin-i Estabil„ de Ekber'in ahırlarında 12.000 atı bulunduğunu, bunların birçoğunun Turan ve Irak'-tan geldiğini yazar. Yine aynı esere göre, Ekber'in " hassa „ yani yalnız kendi binmesine mahsus 101 fili varmış. İyi yetiş tirilmiş ve terbiye edilmiş fillerin 100.000, hatta 125.000 rupi ettikleri de olurmuş [1]. Savaşta bir filin 500 atlı değerinde olduğu da kabul edilmiş bir yöndür.

Cihangir devrinde devletin 12.000? fili olduğunu William Hawkins yazar [2]. Her filin dört ve padişaha mahsus fillerin yedi bakıcısı vardır.

B. *İstif yerleri*: Kurhane (Padişahlık alâmetlerinin bulunduruldığu yer), silâhhane, hıl'athane, çinihane vesaire.

C. *İmalât yerleri*: Bunların birçoğu o zamana göre birer fabrika mesabesindedir; Hindistan'a ün kazandırmış olan kumaşların ve süslü eşyanın önemli bir kısmı bunlardan çıkmadır. Birkaçı aşağıda anılmıştır.

Farraşhane: anlaşılan çadır ve *kilim*, yani halı ve daha geniş anlamda döşeme kumaşı yapan imalâthanedir.

Ayin-i Ekberî'nin "Ayin-i Ferraşhane„ sinde (defter I, ayin 21) bargâh denilen büyük çadırın 10.000 kişiye gölge ettiği, onun kurulması için bin ferraş'ın "cer âletlerinin„ de yardımiyle bir hafta çalışmaları gerektiğini, zerbeft (altın tel kullanılarak işlenilmiş kumaş, diba) kadife veya altın süs kullanılmadan sade kumaşla yapıldığı takdirde 10.000 rupiye mal olduğunu yazar. Eserde bazen 18 direği ve 6 gez [3] yüksekliği olan türlü çadırlar tarif edilmektedir.

[1] Ayin-i Ekberî, Ayin-i Filhane ve Tüzük-ü Cihangirî, s. 198; 15.000 altın lira kadar eder.

[2] W. Foster, «Early Travels». s. 104

[3] Ekber devrinde 78 s. m. kadar uzunlukta olan «İlâhî Gez» kullanılırdı. Genel olarak 70 s. m. etrafında oynar.

Yine aynı esere göre Hindistan'da ve bilhassa Agra, Fetihpur Sikri ve Lahor'da İran ve Turan *kilimlerine* eş güzellikte kilimler yapılmaya başlanılmıştır. Bunların 20½ gez uzunluk ve 7 gez kadar genişlikte (15 X 5,5) olanları da varmış. (Ekber'in "ilahigez„i 78 santimetre idi).

Kürkrakhane (veya Kürkyarakhane) ve *Töşekhane* : İlk kelime üzerinde çok tartışılmıştır, arap harfleriyle kâh کرکراق, kâh کرکیراق diye yazılmaktadır. Giyim ve yatak eşyası yapan veya bunların saklanılmasına yarayan yer anlamında olan *töşekhane* kelimesiyle yanyana kullanılışına göre "kürk„ ile ilgili bir anlamda olması akla gelmektedir, Hindistan'ın Keşmir ve o sırada Gurkanlı'lara tâbi bulunan bugünkü Güney Afganistan gibi çok soğuk kışları olan yerleri kapsadığı ve kışın Delhi bölgesinde bazı geceler don olduğu düşünülürse orada kürk üzerinde çalışılması tabiî görülür. Bugün dahi Kuzey Hindistan'da kürkçülük gelişmiş bir sanat halindedir.

Kumaş ve kilim gibi eşyaları yapan başlıca devlet imalâthaneleri[1] Agra, Fetihpur Sikri, Lahor, Ahmedabad ve Gücerat'tadır.

Zinhane, rathane : Saraç eşyası, at takımları vesaire yapan imalâthanelerdir.

Bunlardan başka, *zergerhane, cevahirhane* gibi birçok altın, elmas, gümüş, fildişi vesaire üzerine çalışan, *nakşhane* ve *tasvirhane* gibi nakış ve resim işleri yapan, *koşbuhane, gülabhane, ruganhane* gibi kokulu ve yağlı maddeler yapan, *devahane* ve *şifahane* gibi ilâç yapan ve dağıtan müesseseler zikre değer.

Büyütat Bu adla anılan memur Han-ı Saman'ın buyruğu altında olarak türlü görevler görmektedir. Bunların başlıcaları aşağıdadır:

a. Yukarda anılan imalâthanelerin türlü işleri (malî işler, ham madde tedariki, denetleme vesaire).

b. Eşya fiyatlarının tesbiti.

c. Ölen kimselerin miras işleri.

d. Bunlardan başka ve hatta bunlardan önce, büyütat'ın başlıca görevlerinden biri, ölen kimselerin miras işlerini denet-

[1] Ayin-i Ekberî'nin «Ayin-i Kürkrakhane ve töşekhane» sine göre (defter I. ayin 31).

lemek, ve mirasçısız kalan mal ve nakdi beyt-ül-mal'a devretmek idi.

Ayin-i Ekberî, "Ayin-i Menzilabadî'de (defter I, ayin 1) saray ve ona bağlı daireler (imalâthane vesaire) masrafının 309.186.795 *dam*, yani 40 *dam* bir rupi oluşuna göre 7.729.670 rupi olarak gösterir; bunun, bu daireye bağlı kimselerin çoğunun ulûfelerini ordudan aldıkları halde böyle olduğunuda ekler.

6. "*Bahşi*„ ve ordu

Emir-ül-Umera, *Bahşi-ül-Memalik* veya *Mir Bahşi* diye anılan birinci bahşi ordunun idarî ve malî amiridir; O, ilk ciltde Gazne devletinde veya birinci Delhi Türk sultanlığında *Âriz* ve *Âriz-ül-Memalik* unvanını taşıdığı söylenilmiş olan kişinin görevlerini görmektedir.

Gurkanlı devletinde her memur muayyen miktarda askerin komutanı olarak gösterildiği ve ona göre devletten para aldığı için sivil özde iş gören ve hiç kimseye komuta etmiyen birtakım işyarlar vardı ki, paralarını *bahşilik* dairesinden alırlardı; bunlar bugün bizde yüzbaşı, binbaşı gibi askerî rütbe taşıyan, fakat genel olarak gerçekten kimseye komuta etmiyen askerî doktorlar ve benzerleri durumunda idiler.

Bu yüzden *bahşi*'nin önemi daha da büyümüş bulunuyordu. Ordu işleri ayrıca anılacağından bahşilik hakkında orada daha çok ayrıntı verilecektir.

Mir Bahr'ın meşgul olduğu deniz ve ırmak üzerinde savaş ve taşıt işleri hakkında ordu anılırken bilgi verilecektir.

7. Sadr: Din, vakıf, yardım ve sadaka işleri

Sadr, genel olarak din işlerinin başıdır; aynı zamanda vakıfların ve süyürgal toprakların âmiri olması dolayısiyle türlü yardım ve sadaka işlerinin de başıdır. Merkezdeki *sadr*: *sadr-ı cihan*, *sadr-ı kül*, *sadr-us sudur* gibi unvanlar taşımakta ve Osmanlı teşkilâtında şeyhül-islâm, fetva emini ve evkaf nazırının işlerini görmektedir. Ancak kadı-ül kuzat bazan ona karşı bağımsiz gibi görünmektedir; fakat bu yön daima kesin olarak anlaşılmamakta ve çok kere kadıların, sadrların buyruğu altında oldukları zannını verecek yazılara raslanılmaktadır.

Sadr-us-sudurun görevleri arasında padişahın *cülûs*'unu (tahta çıkışını) meşru kılan "fetva„ yı çıkarmak, yani bu kişinin şeriat bakımından meşru ve hak sahibi padişah olduğunu ilân etmek de vardır. Bir adamın *mülhid*, *rafızî* gibi yönlerden, yani din bakımından doğru yoldan ayrılmakla suçlandırılıp ceza görmesi ve idam edilmesi yine onların fetvasiyle olurdu.

Her subede (vilâyet) resmen *sadr-ı cüz* ve genel olarak *sadr* denilen ve *sadr-üs sudur* veya *sadr-ı kül*'e bağlı bulunan bir *sadr* vardır.

Bunlar genel olarak imam, vaiz, şeyh, derviş gibi dinî işlerle veya dini yayma işiyle uğraşan kimselerle meşgul olurlardı.

Yukarda türlü toprakları anarken süyürgal toprakları da anmış ve bunların en çok bu gibi kişilerin geçimlerine ayrılmış olduğunu söylemiştik. *Sadr-ı kül* ve onun buyruğu altında bulunan *sadr-ı cüz*'ler, süyürgal toprakların dağıtımı ve denetlemesiyle de meşgul olmaktadırlar; bu bakımdan Müslüman halkın dinî duyguları üzerinde tesiri olan kişilerin az çok başı ve denetleyicisidirler; önemleri de en çok bu bakımdandır.

Ekber'in sadr'lara karşı ve süyürgal işlerinde son derece hassas ve kuşkulu olması da başlıca bu yüzlerdendi.

8. Kadı ve Adalet işleri.

Başkentte adalet işlerinin başında *kadı-ül-kuzzat* (kadılar kadısı) vardır; her sube (vilâyet) merkezinde ve bir fevcdar (kaymakam) bulunan her kentte bir kadı bulunmakta ve şeriat'a göre dâva görmektedir.

Ancak bazı metinler *mir adl* denilen bir memuru anmaktadırlar; bu, bazan illerde *kadı*'dan üstün görünür ve genel olarak *kadı*'nın hükümlerini icra ettirir.

Daha önce de gördüğümüz gibi padişah belirli günlerde bir kadı gibi dâvalara bakmakta ve yanındaki müftü ve kadılarla danışarak kükümler vermektedir.

Ayin-i Ekberî'nin "Ayin-i Mir Adl ve Kadı„ bölümünde (defter III, ayin 4) bunlara verilen yönergeler bulunmaktadır. Bu yönergelere göre bu kişilerin şahit ve yemin dinlemekle yetinmemeleri, fakat işleri derinden derine incelemeleri gerek-

mektedir. *Kadı* hüküm vermekte ve *mir adl* onu icra ettirmektedir.

Âlemgir devrini anlatırken onun kadıların işlerini kolaylaştırmak ve hele onlarca verilen hükümlerde birlik ve benzerlik olmasını sağlayıp aynı suçun türlü kimseler tarafından biri birinden çok aykırı biçim ve ölçülerde cezalandırılmasını önlemek için "Fetaviyi Âlemgirî„ adlı eseri yazdırttığını söylemiştik.

Âlemgir'in adalet işlerine ait olarak gönderdiği bazı buyruklar zamanımıza kadar muhafaza edilebilmiştir.

Bunlardaki genel amaç bu işlerle görevli memurların keyfî davranışlarını önlemek ve şer'i hüküm ve cezaları imkân derecesinde hafifletmek ve bilhassa ilk defa suç işlemiş olanlar için daha yumuşak davranılmasını sağlamaktır [1].

9. Muhtesip

Bütün müslüman devletlerde olduğu gibi dinî kurallara ve dinin buyrukların içine giren birçok idarî, ahlâkî vesaire kurallara saygı gösterilip gösterilmediğini denetliyen kişidir. Bazan çarşı fiyatlarının denetlenmesi de ona düşer.

10. Daroga-i Dek Çevki

Bu kişinin işlerinde taşra örgütleri anılırken bahsedilecektir.

III. Sube'lerin (vilâyet) yönetimi

Âlemgir hemen bütün Hindistan'ı birleştirdikten sonra Gurkanlı devleti aşağıdaki 20 (veya 21) subeyi kapsamakta idi; batı-kuzeydeki dağlık bölgede 2 sube: *Kâbil* ve *Keşmir*, kuzeydeki düzlükte batıdan doğuya giderek 10 sube: *Tette* (Sind) *Multan, Pencab, Delhi, Agra, Eved* (Oud), *Allahabad, Bihar, Bengal* ve *Orisa.* Delhi başkent olduğundan bazan ayrıca bir sube olarak sayılmamaktadır.

Kuzeydeki düzlüğün güney-batısında 3 sube: *Gücerat, Malva* ve *Ecmir.*

[1] Âlemgir'in böyle bir fermanının çevirmesi : J. Sarkar: « Mughal Administiration » s. 122 - 130 da vardır.

Dekken'de 6 sube: *Handiş, Berar, Evrengabad, Bidar, Bicapur* ve *Haydarabad.*

Görüldüğü gibi bunların hemen herbiri birer devlettir.

Bunların başlarında hem vali, hem komutan olan bir *subedar* bulunmaktadır; buna *sahib-i sube, hâkim, nâzım* veya *sipehsalar* dahi denilir. Bazan yalnızcana *sube* denildiği de olur.

Ondan sonra başlıca memurlar şunlardır: *Divan* (maliye işlerinin başı), *bahşi* (subedar ordusunun maliye ve yönetim işlerinin başı), *mir adl* (adliye işlerinin başı), *sadr* (din ve evkaf işlerinin başı), *kadı* (hâkim), *kutval* (en çok subenin başkentinde güven işlerinin başı), *mir bahr* (deniz ve ırmak işlerinin başı), *vak'a nüvis* (subedara bağımlı olmıyarak subede olan bitenleri merkeze bildiren).

Bu son işi gören birkaç türlü işyar vardır, bunlar daha aşağıda anılacaktır.

Bu işyarlardan hangi birinin hangi devirlerde merkezden atandığını veya subedar'ca seçildiğini kestirmek güçtür. Ancak yukarda (s. 119) da anmış olduğumuz işyarların doğrudan doğruya merkezden atandıkları, dolayısiyle yalnız iş bakımından ve işin gerektirdiği ölçüde subedar'a tâbi bulundukları anlaşılmaktadır. Fakat bazı devirlerde bunların birçoğunun subedar'ca seçildikleri ve dolayısiyle onun birer alet ve adamı oldukları ve sube'de merkeze karşı tek mesulün *subedar* olduğu da görülmektedir.

İllerdeki işyarların bazıları hakkında aşağıda verilecek ayrıntılar, bunların durumunun zaman zaman değiştiği keyfiyeti gözönünde tutularak okunmalıdır.

Subedar Nâzım ve Sipehsalar dahi denilen bu kişinin nasıl olması ve nasıl çalışması gerektiği yolunda Ayin-i Ekberî'nin Ayin-i Sipehsalar adlı bölümünde (defter III, ayin 2) epey bilgi vardır; bunlar Ekber'in bir genelgesinden veya herhangi bir buyrultusundan alınmışa benzerler. Bu bilgilerin bazılarını aşağıya alıyoruz (geniş özet):

"Sipehsalar, Hidiv-i Alem'in (pâdişah) vekilidir, *sube*'deki asker ve halk onun buyruğu altındadır, *sube*'nin mamurluğu onun adaletine bağlıdır, o her göreceği işin Allahın rızasına uygun olmasına önem vermelidir, halkın hayrına çalışmayı hiç

gözönünden ayırmamalıdır ve işde aldırışsızlık göstermemelidir; mülâzımlarının (maiyetinin) yapabilecekleri bir işi kendi oğullarına gördürmemelidir ve oğullarının yapabilecekleri bir işi de kendisi görmemelidir, işler için daima bilginlerle (danayan) danışmalıdır; O, *serdarlığı, bekçilik* bilmelidir (yani kendisini halkın bekçisi ve koruyucusu saymalıdır), dürbinliği (uzağı görmeyi) esas tutmalı ve insanların mizacını tanımayı gücünün temeli bilmelidir; lütûf ve kahrına, aklı ve mantığı hâkim olmalıdır, kafa tutanları veya dik kafalıları (serkeşan) önce güzellikle yola getirmeye çalışmalı, ancak böylelikle başarı elde edemezse şiddete başvurmalıdır; idam işinde çok düşünmelidir; O, kimseye sövmemeli, ağzı bozuk olmamalı ve her ikide birde yemin etmemelidir.

" O, adalet işlerinde şahitlere ve yeminlere bel bağlamamalıdır, tekrar tekrar incelemelerde bulunmalıdır, bir adamın yüz ve tavırlarından onun içini anlıyabilmelidir ve her kararında bunu da gözönünde tutmalıdır; O, bu gibi işlerin incelenmesini tamamiyle başkalarına (kadılara olacak) bırakıp kendini hiç sorumsuz saymamalıdır. Adalet istiyenleri (aşırı) bekletmemelidir.

" O kimseye dini ve mezhebi dolayısiyle ilişmemelidir; *sube*'sinin türlü kısımlarını doğru ve çalışkan kimselere emanet etmelidir (bundan *fevcdar*, yani kaymakamları *subedarın* seçtiği anlaşılır), yolların güvenini sağlamalıdır, işleri doğru ve güvenli kimselerin eline vermelidir, eğer böylelerinden yeter sayıda adam bulamazsa aynı işde biribiriyle ilgi ve yakınlığı olmıyan kimseleri kullanmalıdır ve herbirinin ayrı ayrı yollıyacağı yazılardan gerçeği anlamıya çalışmalıdır„.

"Onun gideri daima gelirinden az olmalıdır ve O, aradaki farkla yoksullara, bilhassa yoksulluğunu açığa vurmayanlara yardım etmelidir.

"Kendisi ve askerleri sık sık talim etmelidirler, o güvendiği adamları iyi seçmiş olmalıdır, tarımın ve sürülmüş yerlerin genişlemesine ve köylünün iyi bir durumda bulunmasına çok dikkat etmelidir; amelgüzarları (tahsildar) insaflı adamlar arasından seçmeli ve onların yapıp ettiklerini sıkı surette denetlemelidir. O havuz (sulama için), kuyu, bahçe, kervansaray yaptırmağa ve bozulanları onarmaya önem vermelidir.

"O, ne insanlardan kaçmalı ve ne de herkesle teklifsiz olmalıdır, O, ömürlerini dua ve ibadete hasretmiş olanlara saygı göstermelidir, O, duada kusur etmemelidir, O dünya ve ibadet işlerinden vakit buldukça edeb, hüner ve marifet kitapları (ferhengnameha) okumalıdır ve onlarda gördüklerine göre davranmalıdır, bunları okumayı canı istemezse "Mesnevi-i Manevi„yi[1] okumalı ve ondaki görünüşe değil, maksada önem vermelidir, keza Kelile ve Dimne[2] destanlarını okuyup geçmişlerin tecrübelerinden istifade etmelidir. O, hakîm kimselerden dost edinmelidir ve bunlardan biri ona yaptığı yanlış ve fenalıkları, baş başa kalınca, ihtar edebilmelidir. O, dalkavuklara kapılmamalıdır, kinci olmamalıdır, vesaire... „

18 inci yüzyılın başlarında yazılmış bir esere göre[3] yeni atanmış olan bir *subedar*, *Divan-ı A'la'ya* veda ziyaretini yaparken bu kişi ona şu yolda yönergeler ve öğütler vermiş (özet):

" . . . her türlü insanların gönlünü iyi davranışlarınızla kazanmalısınız, güçsüzü güçlüye ezdirmemelisiniz, zalimleri ezik tutmalısınız . . .

"Bir *sübedar*'ın kendi buyruğu altında çalışacak işyarların (mansabdar) atanılması için padişaha adlar sunduğu vakit padişah bunu kabul etmektedir, bu yüzden *subedar* da ancak değerli kişilerin adlarını sunmalıdır.

"O, kafa tutan zemindarları (derebeyi, büyük arazi sahibi, yarı bağımsız hükümdarcık) ve buyruk dinlemiyen herkesi cezalandırmalıdır.

"O, ayda iki defa sube'nin durumu hakkında merkeze rapor göndermelidir.

"O hiçbir vakit para karşılığında hırsızları salıvermemelidir, çünkü bu, zulmün tohumlarını ekmeye varır; zenginler para ve rüşvet ile her kötülüğü rahatça yapabileceklerini anlarlar ve *sube*'yi el altında tutmak imkânsız olur„.

[1] Hangi eserin kastedildiği ve Celâl-üd-Din Rumi'ninki mi düşünüldüğü pek belli olmuyor.

[2] Millî Eğitim Bakanlığınca klâsikler arasında dilimize çevirttirilmiştir.

[3] Adsızdır. Sarkar ona «Manual of Officers Duties» adını verir. Bk J. Sarkar: «Mughal Administration» s. 57-58.

Sube divan'ı Bu kişi yukarda gördüğümüz gibi subenin maliye ve onunla ilgili olduğu ölçüde yönetim işlerinin başıdır. Aynı zamanda subedar'ı gözetlemekle görevlidir ve sube'nin ondan sonra gelen en büyük işyarıdır; o' padişahın bir buyrultusu üzerine vezir tarafından atanılmaktadır, bu biçim tayinlere "hasb-el-hükm„ denir.

O, doğrudan doğru *Divan-ı A'la*'nın, yani genel olarak vezirin buyruğu altındadır, onun tarafından seçilmiştir ve hep onunla yazışmaktadır. O, ayda iki defa *Divan-ı A'la*'ya subede olan bitenleri ve kasa mevcudunu bildirmekle görevlidir. Ona verilen yönergelerde: tarım ve ekimi geliştirmeye çalışması, *emin*, *kruri* ve *tahsildar* olarak hep güvenli adamları ve köylüyü kendiliğinden ve zor kullanılmasına lüzum kalmadan vergi ödemiye kandırabilecek kabiliyette kimseleri seçmesi gibi yönler vardır.

Sube'lerin bölümleri *Sube*'ler *serkar*'lara (kaza) ve bunlar da mahal veya *pergene*'lere (nahiye) ayrılmaktadır. Meselâ Ayin-i Ekberî'ye göre Delhi merkez *sube*'sinde 8 *serkar* ve 237 *pergene* vardır.

Fevcdar Kaymakam karşılığı bir işyardır, aynı zamanda da askerî komutandır; ancak başbuğluk ettiği birliğinin görevi daha çok jandarma ve polislik yapmaktır. O, bölgesinin malî işlerine karışmamakta, ancak gerekince ve vergi tahsiline memur olanlar isteyince onlara askeriyle yardım etmektedir.

Her *serkar*'da bir *fevcdar*'ın bulunduğu kesin olarak metinlerden anlaşılmamaktadır, *fevcdar*'ın altında ve daha küçük bölgelerin başında *sanedar* (nahiye müdürü) denilen ve görevi fevcdar'ınkine eş olan işyarlar vardır, ancak her *pergene*'de bir *sanedar* bulunduğunu kestirmek de güçtür.

Kutval Kentlerde güven işlerinin başıdır (emniyet müdürü veya amiri).

Ayin-i Kutval'da (Ayin-i Ekberî, defter III, ayin 5) onun görevleri sayılmaktadır; bunlar, devrin kent hayatı üzerine epey ışık serptikleri için, aşağıya geniş bir özet halinde konulmuşlardır:

"... O (kutval), bilhassa gece devriyelerine önem vermelidir, tâki herkes korkusuz uyuyabilsin, onda her evin ve sokağın listesi bulunmalıdır, o halkı biri birine yardım etmeye sevketmelidir, kenti *mahalle*'lere ayırmalı, onların herbirinin başına birini geçirmeli ve ondan orada olan bitenler hakkında rapor almalıdır ; ayrıca kendi casuslarından da hem mahallelerde olan bitenleri, hem de onların başına geçirdiği adamlar hakkında raporlar almalıdır. Kim oldukları bilinmeyen yolcuları ayrıca bir kervansaraya yerleştirip ne olduklarını anlamaya çalışmalıdır. Herkesin gelir ve giderlerini öğrenmelidir. Her ticarî işden haberi olmalıdır, her türlü iş sahiplerinden ve esnaftan birini o gibilerin başı ve başka birini de *dellal*'ı yapmalıdır ve bunların raporları sayesinde bu sınıf usta, esnaf veya tüccarın işlerini denetlemelidir. Dar sokaklarda gelip gidişi imkânsız kılacak manialar bulunmamasına ve sokakların temiz olmasına dikkat etmelidir. Gece halkın kente girip çıkmasını yasak etmelidir; hırsızları yakalamalı ve çalınan malları bulmalı, yoksa onların değerini ödemelidir. Kimsenin bac ve tamga (vergisi) alınmasına izin vermemelidir, silâh, at, fil, öküz, deve, koyun, bez ve kumaş müstesnadır. Paraların tam gereken ağırlıkta olmasına ve eski silik paraların darphaneye gönderilmesine dikkat etmelidir. Fiyat ve ölçüleri denetlemeli, kimsenin kentler dışına gidip hububat satın almasını ve zenginlerin ihtiyaçlarından fazla mal almalarını men etmelidir (istifciliğe karşı), O, içkilerin yapılmasını, içilmesini ve satılmasını yasak etmelidir; ancak bu işleri gizli olarak yapanlarla uğraşmamalıdır. Mirasçısız ölenlerin mallarını korumalıdır. Dere ve kuyulara giden yolların erkek ve kadınlar için başka başka olmalarına dikkat etmelidir. Dolap çevirenlerin (su haznelerini dolduranların) temiz olmalarına keza dikkat etmelidir. Kadınların atla gezmelerini bırakmamalıdır. Öküz, manda, at ve develerin kesilmesine mani olmalıdır. Esir alım satımını ve dileklerine karşı kadınların yakılmasını (dul kalan Hindu kadınların yakılmasına dair olan gelenek) önlemelidir. 12 yaşından aşağı kimse sünnet edilmemelidir. Riyakâr derviş vesaireyi kentlerden dışarı kovmalıdır, ancak gerçek Allaha tapıcılara ilişmemelidir. Kasap, sayyad (avcı), gassal (ölü yıkayıcı) ve kennas (sürücü?) gibi taşyüreklilerin öbür kimselerden ayrı oturmalarına

dikkat etmeli. Eğer biri cellât ile "hemkase" olursa onun elini ve eğer o onun "göçü" karısı ise yalnız parmağını kesmeli?[1]. Mezarlıkların kentin dışında ve batısında olmasına dikkat edilmeli. "İradet güzinan"ın (mürid, derviş v. s. ?) yas dolayısiyle mavi giymelerini yasak etmeli ve onlara kırmızı giydirmeli.

"Bazı günlerde (bunlar yılda 60'ı geçmektedir) hayvan kesilmesini yasak etmelidir, avda kullanılan hayvanları beslemek için kesişler müstesnadır. İdam yerleri kentler dışında olmalıdır; İlâhî takvime ve bayramlara saygı gösterilmesini sağlamalıdır. Gereken günlerde donanma yapılmalı ve kös çalınmalıdır. Fars ve Hindî dillerindeki takvimlerde tarihî İlâhi kullanılmasını sağlamalıdır..."

Haber alma ve hafiyelik işleri

Bu işlerle meşgul olanlara genel olarak ahbar-nuvis (haberleri yazanlar) denilmekte olup bunlar dört kısma ayrılmaktadır: 1. vekayi'-nuvis; 2. sevanih nigar; 3. hufiye-nuvis; 4. herkare.

1. *Vekayi'-nüvisler.* Bunlara vekayi-nigar da (olan bitenleri resmeden) denirdi; her sube'de, her önemli kentte ve seferdeki her orduda bunlardan biri bulunur ve mahallindeki idari, mali veya askerî amirlerle ilgisi olmıyarak merkeze rapor gönderirdi. Ancak bunlar mahalli amirlerce ve herkesce tanınmış resmî işyarlardı. Bunlar bölgelerinin gereken her yerinde kendilerine atanmış adamlar bulundurur ve onlardan haberler alırlardı. *Subedar*'ın, *Divan*'ın, *fevcdar*'ın, *kadı*'nın, *kutval*'ın vesairenin dairelerinde de vakayi-nuvis'in adamları bulunurdu.

Vakayi-nüvis muntazaman *subedar*'ın derbar'ında hazır olurdu ve merkeze gönderdiği raporun bir suretini *subedar*'a da verirdi, seferdeki ordu *vekayi'-nüvis*'i de ordu komutanına böyle bir suret verirdi. O, muntazaman haftada bir merkeze rapor göndermekle görevli idi.

Bazı *sube*lerde ve hemen bütün küçük ordularda *bahşî* aynı zamanda *vekayi nüvis* idi. Bundan şu çıkar ki *sube*lerde ora ordusunun idari ve mali amiri, subedarı ve küçük seferi

[1] Tam mana dumanlı kalıyor.

ordularda da onların *bahşi*'si komutanı gözetlemek ve ne yapıp ettiğini merkeze bildirmekle görevli idi.

Vekayi-nüvislere, yani hüviyetleri herkesçe bilinen türlüden olan hafiyelere verilen yönerge veya öğütler arasında dikkate değer birkaçı aşağıya konulmuştur[1]:

"Doğruyu bildir; çünkü padişah haberleri başka bir kaynaktan öğrenip sizi cezalandırabilir. Göreviniz naziktir: her iki yana hizmet etmek gerekir, tâki hem "şeyh„ hem de "kitap„ yerini bulsun. Yüksek işyarların dairelerinde birçok yasak işler görülmektedir. Bunları doğrucana merkeze bildirirseniz onlar işden çıkarılabilirler; bildirmezseniz siz kendiniz zarar görürsünüz. Dolayısiyle siz ilgili dairenin başında bulunan kişiye: "dairenizde yasak olan şeyler yapılmaktadır, bunu durdurun„ demelisiniz; eğer o size ters bir karşılıkta bulunursa işi Kutval'a bildirmelisiniz. Böyle davrandınız mıydı eğer o işi başka biri padişaha bildirirse de siz: "ben o işi üzerine gerekenlerin dikkatini çektim„ diye bilirsiniz.

" Her işde doğruyu yazın, ancak emirleri (beyleri) gücendirmek ve kızdırmaktan sakının. Bildireceğiniz şeyler üzerinde derin incelemelerde bulunduktan sonra yazın„.

2. *Sevanih - nigar'lar*[2]. Bu işyarlar epey zaman gizli hafiyelerdi, yani *vekayi' nüvislerin* aksine olarak, mahalli işyar veya komutanlar ve resmî *vekayi'-nüvisler* bunların kim ve neci olduklarını bilmezlerdi, dolayısiyle bunlar aynı zamanda *vakayi nüvis*'leri de denetler ve onların merkeze tam ve doğru bilgi verip vermediklerinin ve mahalli büyük işyarlara alet olmaya başlayıp başlamadıklarının meydana çıkmasını sağlarlardı.

Sevanih-nigar'lar, gerektikçe gereken yerlere gönderilirdi ve dolayısiyle hiç olmazs çokluk bakımından daimi memurlar değillerdi; merkeze ayda sekiz defa rapor göndermeleri görenekten idi. Bunlar posta işlerini de denetlemekle görevlendirildikten sonradır ki herkesce tanınmaya başlanıldılar.

3. *Hufye*[3] *-nigar*'lar. Bu ad başlarda *sevanih-nigar*'lara verilirdi, onların hüviyeti yukarda anlatılan biçimde meydana

[1] «Manua l of Officers Duties» den; bk. Sarkar: Mughal Administration» s. 74.

[2] İyi biçimde hatıra gelen anlamında olup (ح) ile yazılmaktadır.

[3] «Hafiye» değil, gizlenmek, saklanmak anlamında olan «hufye».

çıktıktan sonra olacak, bu ad ayrı bir memurlar sınıfına verilmişti, dolayısıyiyle durumları *sevanih-nigar*'ların eski durumunun aynıdır.

4. *Herkare'ler*[1]. Bunlar bazen *hufye -nuvis*'lerle karıştırılmaktadırlar ve çok kere aynı işi görürler; aradaki başkalık herkare'lerin hem yazı, hem de doğrudan doğruya ağızdan gizli haber getiren kimseler olmalarıdır.

Ahbar-nüvis adı altında toplanan bu dört türlü memurun ve posta işlerinin başkentte bulunan başına *Doraga-i Dek Çevki* denilmektedir. O, bunlardan aldığı raporları açıp okumadan padişaha sunulmak üzere vezir'e verirdi.

Bazen bir subedar veya büyük bir komutan kendi aleyhine yazılmış bir rapor dolayısiyle bu memurlardan birini tahkir eder veya dövdürürse *Daroga-i Dek Çevki* onun cezalandırılmasını padişahdan isterdi.

Vak'a-nüvis. Ayin-i Ekberî'nin Ayin-i Vaki'anüvis'inde anılan vak'a-nüvisler (defter II, ayın 10) Ekber'in yapıp ettiklerini, oturmasını, yatmasını, kitap okumasını ve her türlü icraat ve buyruklarını bütün ayrıntılariyle yazan kimseler olup, daha çok Osmanlı vak'anuvislerine benzemektedirler. Bunların yazdıkları kâğıda *yad-daşt* (muhtıra) denilmekte ve bu kâğıt her gün *pervaneci* (padişahın mabeyincisi veya özel kâtibi) ve *mir arz* tarafından imzalanmaktadır. Bunun *ta'lika* adı verilen bir de özeti yapılmaktadır.

Bu *vak'a-nüvis* yukarda anılan *vekayi-nüvis* ile aynı şey olmamakla birlikte aynı özde görülebilir, çünkü *vekayi-nüvisler* herkesçe tanınmış resmî işyarlar olup subedar veya öbür işyarların yapıp ettiklerini yazmaktadırlar; belki Ekber böylelikle, subedar ve büyük komutanları, onların izzet-i nefislerini incitmeden, yani kendi yanındaki işyarlar gibi onların yanına da yapıp ettiklerini yazan kimseler koyarak, onları her hareketleri saraya bildirileceği için doğru ve iyi çalışmaya sevketmek istemiştir.

Esasen haber alma işlerinde kullanılan yukarda andığımız memurlarla aynı unvanı taşıyan, fakat türlü dairelerde çalışan memurlar da vardı. Belki unvan benzerlikleri, haber alma

[1] هركاره her işe karışan adam anlamındadır.

işinde kullanılanların daha az dikkat nazarını çekmelerine yardım ediyordu.

Posta işleri Bu işler de, genel olarak gizli haber alma işleri gibi, *Daroga-i Dek Çevki*'ye bağlıdır. Posta işi denildiği vakit, resmî belgeleri ve belki de onları gönderenlerin, bu işlerle ilgili olanların ve bazı memurların özel mektuplarını götürüp getirmek işi anlaşılmalıdır. İlk ciltte görülmüş olduğu gibi (s. 348) bu gibi kâğıtları çabuk yerlerine ulaştırmak için hem atlı, hem de yaya koşuculardan mürekkep önemli tertibat vardır.

Tavernier (I, 233) yaya postacıların daha çabuk gittiklerini çünkü yollar üzerinde her iki "lieue„ de bir (8.888 m. eder) bir posta kulübesi olduğunu ve her an oraya ulaşan postacının elinden kâğıtları alıp öbür kulübeye koşmaya hazır adamlar bulunduğunu yazar.

Aynı yazara göre başlıca yolların kenarlarında ağaçlar vardır ; yazış tarzından Avrupa'da durumun öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Tavernier bunun postacıların gece koşarken yolu şaşırmamalarına yaradığını ve ağaç olmıyan yerlerde her 500 adımda bir işaret taşının bulunduğunu ekler.

IV. Dış münasebetler ve elçiler

Ekber'in Kuzey Hindistan'a egemen olmasından itibaren Gurkanlı pâdişahları, öbür Hindistan hükümdarlarını, ve hattâ Dekken'in Bicapur ve Gülkende'deki büyük sultanlarını kendi eşleri saymamıya koyulurlar ; onlara bir türlü kendi uyrukları gibi muamele etmeğe ve buyruklar göndermiye kalkışırlar. Genel olarak onlara "Şah„ değil, "Han„ unvanını vermektedirler ve "Adilşah„ yerine Adilhan„ ve "Adaletpenah„ ve "Kutupşah„ yerine "Kutuphan„ diye hitabetmektedirler. Şah Cihan yalnız Muhammed Adilşah'a (1627-1657) *Şah* demişti (1648). Ancak çok geçmeden ona da kızıp tekdir haberleri ve savaş tehditleri gönderecektir.

Bu kızma sebepleri, Gurkanlıların üstünlük iddialarının biçim ve derecesini gösterir. Adilşah, Bicapur kalesi dışında açık bir yerde yüksek bir sarayda "derbar„ kurmuş, yani kabul töreni

yapmış; keza kale dışında açıkta fil döğuştürmüş ve bunu seyretmiş, beylerinden birine "Han-ı Hanan„ unvanını vermiş vesaire; halbuki Hindistan içinde bütün bunlar yalnız Delhi padişahlarının hak ve selâhiyetleri cümlesindenmiş.

Gurkanlılar Hindistan dışında kendileriyle eş durumda üç büyük devlet tanımaktadırlar: Turan'daki Özbek, İran'daki Türkmen ve daha batıdaki Rum, yani Osmanlı devletleri. İlk andığımız devletin bu durumu da Abdullah Han Özbek in ölümünden az sonra (1598) tanımaz olur, çünkü devlet biteviye zayıflar ve sonra da dağılır.

Aradaki siyasal münasebetler, tarihî kısımda sırasiyle anlatılmıştı, burada elçi gönderilmesi ve elçi kabulü hakkında bazı bilgiler vereceğiz.

Elçiler Bunlar genel olarak önemli mevki sahibi kişilerdir; meselâ Âlemgir 1663'de İran şahına Multan subedar'ı (vali) olan ve 4.000 atlı komutanı unvanını haiz bulunan Terbiyet Hanı gönderir.

Elçiler mukim elçi olmayıp belirli bir amaçla ve iş için gönderilen ve sonra geri dönen kimselerdir. Genel olarak geri giden elçi ile birlikte bir elçi göndermek nezaket gereğidir.

Saray'da önemli bir kişi de elçilerle gönderilen yazıları yazmakla görevlidir. Âlemgir'in Ahta beyi ve Delhi subedarı Danişmend Han bir zamanlar bu işi görürdü. Fransız doktoru Bernier onun hizmetinde bulunduğundan bu kişi Avrupa'da ün kazanmıştır. Bernier onun için "Mon Agha„ yani "Ağam„ der ve onu Batı bilgilerini öğrenmiye çok meraklı gösterir (s. 324 ve 355).

Elçiler çok ağırlanmakta ve sınırdan veya oraya en yakın ilk kentten itibaren padişahın konuğu sayılmaktadırlar. Örnek olarak 1661'de Âlemgir'e gelen İran elçisi "Tüfenkçi Akası Budak Bey„ hakkında Âlemgirnâme'de bulunan bilgileri vereceğiz.

Elçinin bazı adamları öncü ve haberci olarak gelir ve yemişler getirirler, kendilerine 2,500 rupi verilir. Onlardan sonra elçinin kendisi gelir; O, her sube'nin başkentinde ağırlanır ve kendisine para ve armağanlar verilir.

Multan subedar'ı Terbiyet Han, Budak Bey'e bir ziyafet çeker 5000 rupi ve Âlemgirnâme'deki tabire göre (s. 615) "nuh

tokuz„ yani dokuz kere dokuz parça nefis Hint kumaşı verir; dokuz sayısının Türklerde uğurlu sayıldığı için çok kere armağanlar bu sayının misillerinden biri kadardır ve Farsça metinlerde de Türkçe "tokuz„ sözü kullanılmaktadır.

Lahor subedar'ı Halilullah Han da ona verdiği ziyafette 400 "kab„ yemek 700 tepsi mütenakkilât (?) ve ıtriyat (koku) çıkarır, 20,000 rupi, mine ile işlenmiş bir hançer ve bir kılıç ve "heft tokuz„ yani 63 parça, Hint eşyası verir. Oradan Budak Bey, adamları ve doğan ve şahın gibi birtakım av kuşlariyle Delhi'ye gelir. İran Türklerinden ve büyük beylerden Esed Han Karamanlu (ilerde vezir olacaktır), Seyf Han ve Mir Tüzük (teşrifatçı) Mültefit Han onu alıp padişahın yanına getirmiye memur edilirler. Manuççi'ye göre (II, 49, 53) onun geçtiği yol boyunca asker sıralanır, sokaklardaki dükkân ve evler süslenir ve donatılır ve elçi maiyetindeki gayet güzel giyinmiş ve binmiş 500 atlı ile saraya gelir; çalgılar çalınır ve toplar atılır.

Âlemgir onu Divan-ı Âm'da büyük merasimle kabul eder, orada "görünüş ve teslim„ törenleri yapıldıktan sonra (Âlemgirnâme 621), elçi İran şahının mektubunu verir. Âlemgirce ona hıl'at, murassa hançer ve daha birtakım armağanlar verilir. Ona bir mihmandar (konuk ağırlayıcısı) tâyin edilir ve o kendisi için hazırlanmış bir eve konuk edilir.

Ertesi gün elçi yine "görünüş„ e getirilir, kendisine murassa bir kılıç ve adamlarından Nazar Kulu'na ve birkaç kişiye de hıl'at ve armağanlar verilir ve akşam şehzadelerin ve ilerigelenlerin de bulundukları bir ziyafet tertibedilir.

Başka bir gün elçi Budak Bey yine "görünüş„ e getirilir ve İran Şahının gönderdiği armağanları padişaha sunar. Bunların başlıcaları 66 Arap atı ve 60.000 rupi değerinde 37 kıratlık bir incidir; tümünün değeri 422.000 rupidir. Budak Beyin kendisi de padişaha bazı Arap atları, develer ve başka armağanlar sunar. Âlemgir de ona 60.000 rupi ve birçok armağanlar verir; maiyetine de derecelerine göre para ve armağanlar verilir.

Budak Bey, Delhi'de bir müddet kaldıktan sonra oradan ayrılırken yine padişahı görür, Âlemgir ona 100.000 rupi ve birçok armağanlar verir (hançer, at, fil v. s.). Bu elçinin aldığı

para ve armağanların topu 500.000 ve maiyetindekilerinki de 35.000 rupi tutmuşdur.

Âlemgir'in karşılık elçisi 1663'te gider ve 700.000 rupiyi aşan değerde armağanlar götürür.

Bu anlattığımız elçinin gelişi en debdebelilerden biridir; daha küçük devlet elçilerine bu ölçüde törenler yapılmaması tabiidir.

Yukarda tarihî kısımda (s. 244 v. s.) bu gibi elçilerin gelip gidişleri ve karşılanışları hakkında bazı bilgiler verilmişti.

Avrupalı elçiler için de bukadar büyük törenler yapılmamaktadır; esasen Gurkanlı'ların tarihçileri onları anmazlar bile.

Hindistan tecimine iştirak etmek istiyen Fransız kıralı XIV üncü Lui (Louis) ve onun nazırı Kolber (Colbert) "La Compagnie des Indes Orientales„ adlı bir şirket kurmuş ve İran ve Hindistan'a elçiler göndermişlerdi (Tavernier, bunlar için *deputez*, yani o vakitki istilaha göre murahhas demektedir).

O sırada (1666) Âlemgir'in veziri, anası Mümtaz Mahal'in hısımlarından Cafer Han'dır. Fransız elçileri, sarayda hizmet eden F. dö la Palis (François de la Palisse) adında bir Fransız cerrahı sayesinde vezirle görüşür ondan padişahın yanına çıkarılmak vadini alırlar ve misafir edilirler. Ancak bunlar kimse için armağan getirmediklerinden aradan bir ay geçer ve vezir bunları hiç arattırmaz. Sonda bunlar yakında Surat'a Fransız gemileri geleceği için Agra'da fazla kalamıyacaklarını söylerler ve bunun üzerine vezir onları çağırtır ve Fransız kıralının mektubunu ister. Bunlar bunu padişaha kendimiz vereceğiz derler ve arada anlaşamamazlık çıkar [1].

Tavernier'ye göre Büyük Moğol, yani Gurkanlı padişahı "hiçbir mektubu doğrudan doğruya elçilerin elinden almamaktadır. Yalnız Osmanlı padişahınınkiler müstesnadır. Bütün öbür mektuplar saraydaki büyük beylerin eline verilmekte ve onlar tarafından padişaha sunulmaktadır. Mektubu gönderen hükümdar ne kadar büyük ve güçlü ise mektup o kadar az elden geçerek Gurkanlı padişahının eline gelmektedir. Onun sarayında,

[1] Bu ayrıntılar «Recueil de plusieurs Relations et Traitez singuliers et curieux de J. B. Tavernier, Paris 1712» den alınmıştır ; s. 94 v. s.

Avrupa ve Asya'nın o andaki durumu ve hükümdarlar arasında büyüklük ve güç bakımından ne gibi farklar olduğu pek iyi bilinmektedir. Keza eski dünyanın üç kıtasındaki hükümetlerde gizli nelerin yapıldığı da pek iyi bilinmektedir. Bu yüzden hiçbir yabancı Gurkanlı ülkesine giremez ki sınır ilinin valisi derhal işi Nabab'a (Nevab), yani vezire bildirmesin; eğer o yabancının akıllı olduğuna hükmedilirse saraya gitmesi gerekir, orada o okşanır (yani taltif edilir) tâki geldiği ülkeler hakkında ondan yeni bilgiler elde edilsin.„

Fransız murahhasları kıral XIV. Lui'nin mektubunu doğrudan doğruya Âlemgir'in eline verebilmek için direnirler ve hatta Agra'dan gider gibi yaparlarsa da mektup vezirce ellerinden bir bahane ile alınır, bir beye verilir, o da onu başka bir beye verir ve böylece mektup üç beyin elinden geçtikten sonra vezire geri gelir ve o da onu pâdişaha murahhas'ın huzurunda olmamak üzere verir. Fransızlara tecim hakkı verilecektir.

Tavernier'nin vezir Cafer Hanla bir konuşması dikkate değer. Vezir ondan Fransa hakkında birçok şey sorar ve Tavernier o devirde Batı Avrupa'nın en güçlü devleti olan Fransa'nın gücünü ve zenginliğini çok över. Bunun üzerine vezir ona : " bukadar güzel ve bolluk içinde gösterdiği Fransa'nın neden bukadar uzaklarda tecim aradığını „ sonrar.

Bu soru açığa vurduğu dünyayı anlayış tarzı bakımından önemlidir.

V. Ordu

Gurkanlı ordusunua hemen bütünü, doğrudan doğruya padişahın hizmetine giren kimselerden değil, Beylerin hizmetine girenlerden mürekkepdi ; yani hükümet bir beye belirli sayıda asker bulundurması için belirli bir para veya toprak verir ve o Bey de adamlarını bazı belirli şartları haiz olanlar arasından seçip silâhlandırır, besler, talim ettirir ve onlara bir ücret verirdi. Dolayısiyle her şeyden önce beyler hakkında bilgi vermek gerekir, çünkü Gürkanlı ordusu birçok beyin özel ordularının topundan başka bir şey değildi.

Burada bey tabirini bizim tarihimizde çok geçen bir kelime olması dolayısiyle kullandık. Gurkanlı devletinde başta,

Babur ve Hümayun devirlerinde "Bey„lik bir rütbe veya bir görev gibi görünür ve Babur "Vekayi„ inde "Bey„ yaptığı kimseleri arasıra anar. Ancak aşağıda anlatacağımız örgütün (teşkilât) en büyük kısmı Ekber devrinde gelişmiş ve son biçimini almış ve az değişiklikle devletin yıkılmasına kadar devam etmiştir. O devirde "Bey„ tabiri "Ahta Beyi, Kur Beyi, Kuş Beyi„ gibi bazı makamlar için kullanılmakta ise de orada (amiriyeti) ifade eden hususî bir kelime gibi görünmektedir. Keza bazı kimselerin adının sonunda bizde bundan on yıl önce olduğu gibi "Bey„ kelimesi bulunmaktadır, fakat bu ayrıca bir derece ve sınıfı ifade etmekten çok henüz "Han„ unvanını kazanmamış bir Türk komutanının adına eklenilmiş bir unvana benzemektedir ve her halde ne ifade ettiği belirsizdir.

1. Mansabdar veya Tabinbaşılar

Gurkanlı devletinde Bey'in karşılığı olarak en çok kullanılan resmî tabir "mansabdar„ yani "mansab„[1] sahibidir.

Öyle görülüyor ki *süyürgal* veya *meded-i maaş* alan ulema ve o çeşit işyarlar dışında bütün memurlar *mansıbdar*'dırlar.

Bu, en çok kullanılan resmî ıstılahtır. Onun yanında farsça yazılmış tarihî eserlerde az geçen, fakat ihtimal ki amelî olarak *tuyul* ve *caygir* kelimelerinin yukarıda anılan karşılıklı durumu gibi her günkü hayatta ve buyrultularda daha çok kullanılan *tabin başı* tabiri vardır. *Tabin*, Orta Asya Türkçesinde askerî bölük veya birlik demek olup Hindistan Türkçesinde daha çok bu ikinci anlamda, yani her hangi bir askerî birlik anlamında, kullanılmaktadır.

Bazen *tabin*'in farsça cemi olan *tabinan* sözü "erler„ anlamındadır ve bu takdirde *tabin* er demektir. Hindistan'daki *tabin başı* tabiri bugün bizdeki komutanın karşılığıdır[2]. Bazen bu *tabin başı* kelimesi bir büyük komutanın *bahşi*'si için de kullanılır.

[1] Doğrusu «mansıb» ise de Doğu okuyuşuna göre «mansab» ve «mansabdar» denilmektedir,

[2] *Tabin* تابين kelimesinin arapça *tabi'* تابع kelimesinin cemi olan *tabi'* in تابعين den bozma olduğu da söylenilir; bu böyle olsa da bozuş ameliyesi Hindistan'da yapılmayıp, Hindistan Türkleri Türkistan'da var olan bir ta-

Pek seyrek olarak Mansabdar'lara arapça "ta'yin„den bozma olan "tain„ kelimesinin iki kere cemi yapılarak *tainatiyan* dahi denilir.

Rütbeler *Mansabdar*'ların sayı ve dereceleri devir devir değişmiştir; önce Ekber devrini anacağız [1].

Ekber'in *mansabdar*'ları 66 derece üzerine sıralanmıştır [2]; en alt derecede Dehbaşı'lar (deh farsça on demek olduğundan bu fars-türk terkibi onbaşı demektir); en üst derecede de *dehhezari*, yani on binlik (onbin kişi komutanı) bulunurdu.

Onbin kişi komutanı büyük şehzade Selim (Cihangir), sekiz bin kişi komutanı şehzade Murad ve yedi bin kişi komutanı da şehzade Danyal idi.

O devirde hanedandan olmıyan bir kimse ençok 5,000 kişi komutanı rütbesine çıkabilirlerdi.

Farsça yazılmış tarihî eserlerde *dehbaşı*, *yüzbaşı* ve *minbaşı* veya mingbaşı (binbaşı) gibi tabirler, Türkçe veya yarı Türkçe yarı farsçadır; ara rütbeler için hemen hep Farsça kullanılır; düsadi (ıki yüzlük); sehezari (üç binlik) gibi, ancak zamanın resmî evrakında bu rütbeler için de Türkçe kelimelerin kullanılmış olması mümkündür.

Dehbaşı ile Dehhezari arasında 64 rütbe vardır, başlangıçta dereceler onar, sonra yirmişer, ellişer, yüzer artarak pençhezari'ye (beş binlik) kadar çıkar.

Bir Dehhezari'nin (onbinlik) birliğinde ve onun komutası altında minbaşılardan, bir heştbezari'nin (sekiz binlik) birliğinde heşsadi'lerden (sekiz yüzlük), bir pençhezari'nin (beş binlik) birliğinde pansadi'lerden (beş yüzlük) ve ilâahirihi ve bir pansadi'nin birliğinde yüzbaşılardan yüksek rütbede mansabdar bulunamazmış. Yüzbaşılardan küçük rütbeli mansabdarlar da büyük mansabdarların birliklerinde hizmet edemezlermiş. Bu son hükmü doğrudan doğruya ona bağlı olarak mı hizmet

biri yeni yurtlarında kullanmakta devam etmişlerdir. Ancak gerek Pavet de Courteille, gerekse şeyh Süleyman Efendi lügatleri «tabin» kelimesini Doğu Türkçesine mal ederler ve Arapça'dan geldiğine işaret etmezler.

[1] Bak: Ayin-i Mansabdar'a (d. II. a. 3).

[2] «Allah» kelimesi (الله) ebcet hesabiyle $1+30+30+5=66$ ettiği için.

edemezler, yoksa hiç mi hizmet edemezler (yani meselâ o birlikteki yüzbaşıların buyruğu altında dehbaşi vesaire bulunamaz mı) anlamında almak gerektiği pek anlaşılamamaktadır; bize ilk şık daha doğru görünmektedir.

Her rütbe üç dereceye veya sınıfa ayrılmaktadır; eğer bir mansabdar'ın rütbesinde gösterildiği kadar eri varsa o birinci sınıftan, eğer er sayısı bundan az, fakat bunun yarısından fazla ise o mansabdar ikinci sınıftan ve yarısından az ise üçüncü sınıftan sayılırdı ve bu sınıflara göre para alırdı.

Müstesna olarak *yüzbaşı*'lar 11 sınıfa ayrılmaktadırlar. Birinci sınıftan olanların, yani filen 100 eri bulunanların, aylıkları 700 rupi'dir; buyrukları altındaki erler azaldıkça aylıkları da azalmaktadır (her on kişi azalmasının karşılığı olarak aylıktan 20 rupi kesilmektedir). 11 inci sınıfın hiç eri yoktur ve bu sınıftan olan yüzbaşılar ayda 500 rupi almaktadır; bunlar savaş dışı hizmetlerde kullanılıyor demektir.

Daha sonra mansabdarlar'ın rütbeleri anılırken iki tabir kullanılmıştır: *zat* ve *suvar*. Meselâ bir mansabdar için: "penc hezariyi zat, sehezar suvar„ denilir, bu " beşbinlik zat, üç bin atlı „ demektir. Bunu anlamakta ihtilâf çıkmıştır. Bazıları *zat* kelimesinden önce gelen rakkamın mücerret bir rütbe ifade ettiğini ve *suvar*'dan önce gelen rakkamın da o kişinin fîlen komuta ettiği atlı sayısını gösterdiğini iddia etmişlerdir (Blochmann, Ayin-i Ekber çevirmesinde "The Mansabdars„ bölümünde). Bazıları da *suvar* kelimesinden önce gelen rakkamın yalnızcana aynı mansab içinde derece veya sınıfları gösterdiğini, yani bu *suvar* kelimesinin bir ıstılah olup fîlen hazır bulundurulması gereken atlı sayısiyle bir ilgisi olmadığını iddia etmişlerdir (W. Irvine: The Army of the Indian Moghuls s. 6). Bizce Blochman'ın anlayışı (ilk biçim) doğrudur.

Çok kere komutanların rütbe ve o rütbe içinde derece veya sınıfını gösteren kelimeden sonra *dü espe*, veya *se espe* tabirleri gelir, bunlar her atlının *iki atı* veya *üç atı* olduğunu ifade eder. Fazla atlar yedektir ve Hindistan Türklerince kullanılan tabire göre *ilgar yürüş*, yani çabuk ve zorlama yürüyüşlerde, at değiştirmiye yarar.

Pâdişahnâme'nin verdiği ayrıntılardan (c. II, s. 506 - 7) Şah Cihan devrinde türlü rütbedeki mansabdarların gerçekten

kaç atlıyı savaş veya hizmete hazır bulundurmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Bunlara göre : a) eğer bir mansabdar'ın görevi *tuyul*'unun (tımar, ziamet) bulunduğu *sube*'de (vilâyet) ise o kişi rütbe ve sınıfının gösterdiği er sayısının üçte biri kadar atlıyı *dağ* için getircektir (o erlerin atlarını dağlattıracaktır) yani okadar atlı besliyecek ve savaş veya hizmete hazır bulunduracaktır; meselâ işbu eserin verdiği örneğe göre böyle bir mansabdar "sehezari-yi zat, sehezar suvar„ ise (üç binlik zat, üç bin suvar) ancak dağ için bin *tabin* (er) getirecektir; b) eğer o mansabdar'ın görevi tuyul'unun bulunduğu sube dışında ise rütbe ve sınıfının gösterdiği sayının dörtte biri kadar atlıyı *dağ* için getirecektir; c) Belh ve Badahşan seferine giden mansabdarlar için Şah Cihan işbu nisbetin beşte bire inmesi *yasak*'ını (buyruk anlamında kullanılmış) çıkarmış imiş. Meselâ "Pençhezari-yi zat, pençhezar suvar„ rütbesinde olan bir mansabdar'ın (beşbinlik zat, beş bin suvar) işbu sefere bin atlı ile gitmesi gerekirmiş.

Birliklerde er ve binek atı nisbeti hakkında türlü ayrıntılara raslanır. Ayın-i Ebkerî'nin "Ayin-i Diğer Suvaran„ adlı bölümünde (defter II, ayin 5) bir dehbaşının buyruğu altındaki on erden ikisinin dört atlı, üçünün üç atlı, üçünün iki atlı ve ikisinin tek atlı olması gerektiği yazılıdır. Bu, 10 er için 25 at eder. Öbür mansabdarlar'ın da aynı nisbeti muhafaza etmeleri gerektiği bu eserde bildirilmektedir. Yine aynı eser daha sonra bu nisbetin 10 er için 20 at'a indirildiğini bildirir (3 atlı 3 er, 2 atlı 4 er ve tek atlı 3 er).

Padişahnâme (c II, s. 507) ordudaki er ve binek atları nisbeti üzerinde o zamanın okuyucularınca anlaşılması mümkün olan, ancak bazı bilgilerin kaybolmuş alması dolayısiyle bugün iyi anlaşılmıyan (her halde bunun tam anlaşıldığını gösteren bir esere rastlamadık) bazı ayrıntılar vermektedir.

Bunlara göre mansabdarların *tuyul*'larının *hasıl*'ları (gelirleri) birkaç dereceye ayrılmaktadır; en yüksek derece *hasıl* yılda 12 aylık olanıdır (?); ay sayısı azaldıkça derece de düşmektedir.

Eğer bin er beslemek mecburiyetinde olan bir mansabdarın *tuyul*'unun hasılı 12 aylık ise O, üçer atlı 300 kişi, ikişer

atlı 600 kişi ve teker atlı 100 kişiyi sefere götürmek mecburiyetinde imiş. *Tuyul*'un, *hasıl*'ının ay sayısı azaldıkça üç ve iki ata sahip erlerin sayısı azalmakta ve tek atlı er sayısı çoğalmaktadır.

Şah Cihan devrinde er'e nisbeten en çok binek atı bulundurulduğu şık için 10 er'e 22 at nisbetini görüyoruz.

Herhalde en büyük kısmı atlı olan Gurkanlı ordusunda, aşağı yukarı bir er için iki binek atı nisbeti kabul edilmekte demektir; bu da orduyu çok müteharrik yapmaktadır.

Yukarda Pâdişahnâme'den naklen "dağ için getirmek„ tâbirini kullanmıştık; bu, Gurkanlı ordusunun bir tâbiri olup "o kadar eri savaşa veya hizmete hazır tutmak„ demektir.

Unvanlar

Mansabdarlar'a verilen unvanlar bunların rütbelerine göre değişmektedir. Beşyüz kişilikten aşağı olanlara yalnızcana *mansabdar* denilmekte, yani onlar hakkında genel tâbir kullanılmakla yetinilmektedir.

Beşyüz kişilikten üçbin kişiliğe kadar olanlara (üçbin hariç) *emîr* ve cemi şekli daha çok kullanıldığından *ümera*; devrine göre bazan bin ve bazan üçbin ve daha yukarı kişi komutanlarına *ümeray-ı kibar*, *uzzam*, *emir-i a'zam*, *umde* denilmektedir; ancak rütbesi ne olursa olsun herkes esas itibariyle bir mansabdardır.

Mansabdarların durumları

Bütün mansabdarların adları şu iki listeden birinde bulunurdu : *hazır-ı rikâb*, yani başkentte pâdişahın yanında bulunanlar (rikâb = üzengi) ve *ta'yinat*, yani başka yere tayin edilmiş olanlar listesi.

Türlü biçimde ödenekler

Mansablar ve onların gerektirdiği aylık veya yıllık, ya *meşrut behizmet*, yani bir şarta, bir hizmetin, bir görevin ifasına bağlı olurdu veya *bilâ şart*, yani o kişinin şahsına mahsus bulunurdu.

Öyle tahmin edilebilir ki bir kişi kendi rütbesinden üstün bir göreve atanıldımıydı o görevin karşılığı olan parayı alır ve o işten çıkınca kendi rütbesine göre para alırdı. Bazı büyük subedar veya seferî ordu komutanlarının, rütbelerinin gösterdiği rakkamdan çok fazla kişiye komuta ettiklerine tarihî eserlerde çok raslanılmaktadır.

Mansabdarlara verilen ödenek, ya *nakit,* yani para biçiminde, veya *tuyul, caygir* biçiminde olurdu. Bu ödeneğe genel olarak *tenhah* (ten=vücut ve hah=istek), yani vücudün istek veya ihtiyacı denirdi.

Hemen daima yaya ve topçu birlikleri ve onların mansabdarları, bu gibi birliklerin çoğu doğrudan doğruya padişahın buyruğu altında olduğundan, *nakit* alırlardı. Öbur *mansabdar*'ların çoğu atlı birliklere komuta ederlerdi. Bunlar devre göre daha çok veya daha az ölçüde kâh *nakit,* kâh *tuyul* alırlardı. Ekber, *tuyul* dağıtma işini en çok azaltan ve en büyük ölçüde *nakit* veren hükümdar olmuştu. Ondan sonra *tuyul* verme usulü yeniden gelişir. Ancak Ekber bile devletin uzak veya yeni ele geçirilmiş kısımlarında *tuyul* verme usulünü tercih ederdi; çünkü henüz yeter derecede ve güçte idarî ve malî örgüt (teşkilât) kurulmıyan yerlerde askerî güce dayanan mansabdar'ın kendisine ve birliğine gerekli olan parayı *tuyul*'dan alması daha akla yakındı ve devlet için büyük bir kolaylıktı.

Genel olarak merkezî idare ne kadar güçlü ve faal olursa *nakit* ödenek o kadar artar ve *tuyul* verme işi o kadar azalırdı.

Mansabdar'ların çoğu *tuyul* almayı tercih ederlerdi, çünkü böylelikle bilhassa uzak ve merkezin denetlemesi az olan yerlerde az baskı ile köylüden biraz fazla para almak, ister hatır için, ister rüşvet karşılığı olarak geliri resmî kayıtlardan az üstün bulunan veya arttırılmaya müsait bir tuyul elde etmek, ve bazen de, bilhassa karışık devirlerde, merkezden para gelmesini beklemeye muhtaç olmamak, ümit ve imkânları sağlanılmış olurdu.

Bunlardan başka bir tuyul sahibi, hele başkentten uzakta bulunursa karışık devirlerde bir gün bir derebeyi olmayı umabilirdi.

Genel olarak büyük mansabdarlar büyük tuyul'ları doğrudan doğruya kendi adamları vasıtasiyle yöneltirlerdi; küçük tuyul sahipleri ise bu işi fevcdar'a (kaymakama) havale ederlerdi, yani onu resmî devlet memurlarına yönelttirirlerdi.

Mansabdar ödeneklerinin tutarı

Mansabdarların aldıkları para devir devir çok değişmiştir. Ayin-i Ekberî'deki cetvellerden anlaşıldığına göre en yüksek ödenekler Ekber zamanındakilerdir. İşbu eserde 66 rütbe

sahiplerinin aldıkları aylık ve beslemeğe ve hizmete hazır bulundurmıya mecbur oldukları hayvanların ve taşıt gereçlerinin bir listesi vardır (Erlerin binek atları ve onlara ait hayvanların geçimi ve sairesi için ödenmesi gereken paralar bu listede gösterilenlerden hariçtir). Bu listede, atlar altı ve filler beş cinse ayrılmış olup her cinsten ne kadar hayvan bulundurulması gerektiği de ayrıca tasrih edilmiştir.

Aynı eserin “Ayin-i Candaran„ bölümünde sayılan at cinsleri, kendilerine verilen değer sırasiyle şunlardır: 1) Arap; 2) Irakî (Irak-i Acem); 3) mücenmes (Iraki’ye benzer, çokluk bakımından Irakî ve Türkî iğdişlerdirler; 4) Türk (Turan’dan gelme); 5) Yabu (Türkî azmanı yerli); 6) Tazi (eyi yerli); 7) Cengele (orta yerli); 8) Tatu (değersiz yerli).

Yukarda andığımız listede 1 ve 8 dereceli atlar bulunmamaktadır.

Fil cinsleri üzerinde durmıyacağız. Anılan hayvan katarları beşer hayvanlıktır; arabayı Ebul-Fadl عربه diye yazmaktadır.

Ayin-i Ekberî’deki listeden yalnız birkaç rütbeye ait rakkamları aşağıya koyduk. Mansabdarın bizzat kendisinin beslemiye ve hizmete hazır bulundurmaya mecbur olduğu hayvan ve taşıt vasıtaları (erlerin atları hariç) ayrı sütunlardadır; at ve filleri cins cins değil, toptan gösterdik. Aylıklar türlü sütunlarda gösterilen hayvan ve taşıt gereçlerinin masrafını da kapsa makta, ancak erlerin aylıklarını ve onların at ve hayvanlarının masraflarını kapsamamaktadır.

Rütbe	Kaç kişiye komuta ettiği	At	Fil	Barberdar (yük hayvanları ve arabalar)			Aylıklar (rupi)		
				Deve (katar)	Katır (katar)	Araba	1 inci sınıf	2 inci sınıf	3 üncü sınıf
Dehhezari	10.000	680	200	160	40	320	60.000	—	—
Heşthezari	8.000	540	170	130	34	260	50.000	—	—
Hefthezari	7.000	490	140	110	27	220	45.000	—	—
Pençhezari	5.000	340	100	80	20	160	30.000	29.000	28.000
Çarhezari	4.000	220	80	65	17	130	22.000	21.800	21.600
Se hezari	3.000	200	70	50	14	100	17.000	16.800	16.700
Dühezari	2.000	150	40	30	7	60	12.000	11.900	11.800
Hezari (minbaşı)	1.000	104	31	21	$4\frac{3}{5}$	42	8.200	8.100	8.000
Pençsadi	500	30	12	10	2	15	2.500	2.300	2.100
Yüzbaşı	100	10	3	2	—	5	700	600	500
Pencahi	50	8	2	$1\frac{2}{5}$	—	2	250	240	230
Dehbaşı	10	4	—	—	—	—	100	$82\frac{1}{2}$	75

Yukarıda andığımız "Ayin-i Candaran„ da her hayvanın tayını ve buna göre de masrafı açıklanmaktadır, arabaların öküzler tarafından çekildikleri de anlaşılmaktadır. Bu rakamlara göre türlü rütbedeki mansabdarların bu yüzden mecburi masrafları hesab edilebilir. Aşağıdaki rakkamlar Blochmann'ın yaptığı hesaba göredir.

Aylığı 30.000 rupi olan 5.000 lik mansabdarın mecburi masrafı 10.637 rupidir.

Aylığı 8.200 rupi olan 1 000 lik mansabdarın mecburi masrafı 3.015 $^1/_2$ rupidir.

Aylığı 700 rupi olan 100 lik mansabdarın mecburi masrafı 313 rupidir.

Dolayısiyle bunların kendilerine ayda takriben 19.400, 5.200 ve 390 rupi kalmaktadır. Bir rupi'yi 12 $^1/_2$ altın kuruş ad ve o vakit altının satınalma kudretini şimdikinin 9-10 misli diye kabul edersek bu aylıkların çok yüksek olduklarını görürüz.

Tabinan'a (erlere) verilen aylıklar mansabdar yolu ile ödenmektedir, o bunun yüzde beşini kendisi için alıkoyarmış.

Padişahnâme'nin sonunda Şah Cihan devri mansabdarlarının 500 kişi komutanlarına kadar listesi vardır. Orada rütbelerin büyümüş olduğu görülür; hanedan dışında en büyük rütbe 5.000 likten 7.000 liğe çıkmıştır.

Şehzade Dara-Şükuh 20.000, şehzade Şüca ve Evrengzib'in herbiri 15.000 ve şehzade Muradbahş 12.000 kişi komutanıdırlar.

Şah Cihan'ın kayınbabası ve ona tahtı sağlamakta çok hizmeti olan Yemin-üd-Devle Asaf Han da 9.000 kişi komutanıdır. Ondan sonra 7.000 lik mansabdarlar gelir.

Padişahname (II, 715) Dara-Şükuh'un yıllık *tenhah*'*ını*, yani aldığı parayı, on milyon, ikinci ve üçüncü şehzadelerinkini altışar milyon ve son şehzadeninkini üç milyon rupi olarak gösterir. Bu eser 9.000 kişi komutanı olan Asaf Hanı atlar, 7.000 kişi komutanı olan vezir-i a'zam Sadullah Han ile emir-ül-umera Ali Merdan Hanın *tenhah*'larının şehzade Muradbahş'inki gibi üç milyon rupi olduğunu yazar ve kıyas yolu ile öbür mansabdarların tenhahlarının bulunabileceğini ekler.

Ancak bu rakamların aşırı yüksekliği er'lere ait *tenhah'*ların da bu paraların içinde olduğuna hükmettirmektedir [1].

Âlemgir ve ondan sonraki devre ait rakamlar türlü "Düstur-ül Amel,, lerde vardır [2]. Ekber ve Âlemgir devirleri ödeneklerinin karşılaştırılması için aşağıya bu son padişah devrine ait bir cetvel konulmuştur. Buradaki ödenekler yıllıktır; Ekber devrininkilerden epey az tutmaktadırlar; ancak bu devir mansabdarları daha da az at vesaire beslemek mecburiyetindedirler. Meselâ Ekber devri yüzbaşısı on at beslemiye mecbur iken Âlemgir devrinde bu, üç ata inmiştir.

			Yıllık ödenek	
Mansab		1 inci sınıf	2 inci sınıf	3 üncü sınıf
7.000	kişi komutanı	350.000	—	—
6.000	„ „	300.000	—	—
5.000	„ „	250.000	242.500	235.000
4.000	„ „	200.000	192.500	. 185.000
3.000	„ „	150.000	142.500	135.000
2.000	„ „	100.000	92.500	85.000
1.000	„ „	50.000	47.500	45.000
500	„ „	20.000	18.750	17.500
100	„ „	5.000	4.500	4.000
50	„ „	2.125	2.000	1.875
20	„ „	1.000	875	750

Bunlardan başka yüksek rütbeli mansabdarlar, masrafları kendilerine ait olmak üzere, belirli sayıda bazı sanat erbabı kullanmak mecburiyetindedirler. Bunların başlıcaları *cerrah*, *nalbant* ve *demirci*'lerdir.

Âlemgir devrine ait birkaç sayı aşağıdaki cetvelde görülür:

[1] Blockmann, Ayin-i Ekberî çevirmesinde (1939 basımı, I, 251) 7.000 lik komutan'lar için Padişahnamenin farsça metnindeki rakkamın 12 de birini vermektedir.

[2] Aşağıda verilen rakkamlar Biritiş Muzeum yazmaları arasında bulunan 1118 hicri (1706 - 1707) tarihli ve 1641 sayılı bir yazmadan alınmıştır. Irvine «The Army of the Indian Moghuls» s. 8 den naklen.

Rütbe	Cerrah	Nalbant	Demirci dükkânı
4.000	2	8	2
3.000	2	6	2
2.000	2	4	1
1.000	1	2	—

Bazı ulusal kayıtlar

Genel olarak *tabin başılar* (mansabdarlar) *tabin'* lerini kendi ulus veya oymaklarından seçmeğe eygindirler; ancak bu işde bazı kayıtlar vardır; birkaçını aşağıya koyduk.

Eğer bir mansabdar Mavera-ün-Nehir'den, yani *Turaniyan'* dan ise (sünni Türk ise) erlerinin hepsini *Turaniyan*'dan seçebilir.

Eğer O, *İraniyan*'dan ise, yani genel olarak şii Türk ise *tabin*'inin üçte biri Türk'lerden ve kalanı Seyyid veya Şeyh'lerden olmalıdır [1]. Amaç, şii bir büyük Türk *tabinbaşı*'nın buyruğu altında, devletin resmî dininden başka bir dine bağlı ve güclü bir komşu devletin başındakilerle aynı din ve ulustan kimselerin, önemli ve tek bir kütle halinde toplanmasını önlemek olmalıdır. Eğer *İraniyan*'dan olan *tabinbaşı* tabinleri arasına Afgan ve Racput alacaksa erlerinin altıda biri Afgan ve yedide biri Racput olmalıdır.

Eğer tabinbaşı *Seyyid* veya *Şeyh* ise tabinlerini kendi oymağından seçebilir; eğer buyruğu altına Afgan'lardan da almak isterse bunlar genel kuvvetinin altıda bir kadar olmalıdır.

Eğer *tabinbaşı* Afgan ise *tabin*'lerinin yarısı Afgan ve öbür yarısı Türk ve Şeyhzade olmalıdır.

Racput olan tabinbaşılar bütün birliklerini Racputlardan teşkil edebilirler. Esasen bunların çoğu Racistan'ın yarı bağımlı hükümdar veya hükümdarcıklarıdırlar, dolayısiyle kendi devletlerinin ordusiyle hizmete geliyorlar demektir.

Bahşiler

Bunlar ordunun ve türlü ordu ve birliklerin idarî ve malî amirleridirler.

[1] Seyyid Peygamber'id küçük torunu Hüseyin soyundan olduklarını iddia edenlere denir, Şeyh ulus veya oymak olarak belirsiz bir tabirdir, genel olarak Arap aslından olduklarını iddia eden Hindistan'lılar diye kabul edilebilir. Her halde ora müslümanlarının yüksek bir tabakası sayılırlar.

Birinci Bahşi : Merkezde, bütün ordunun idarî ve malî bakımdan başı olan *birinci bahşi* bulunmaktadır. Buna *bahşi-ül -memalik, mir bahşi* ve bazan de *emir-ül-ümera* denilmekte olup, görevi genel bakımdan bizim Savunma bakınmızınkine az çok benzetilebilir ; aradaki benzerlik ve ayrılıklar aşağıdaki görevlerden anlaşılır.

Bu kişinin görevlerinin başlıcaları şunlardır :

1. Barışta: a) orduya girecek olanların kayıt ve kabulü; b) mansabdarların herbirinin her an bulunduğu yeri gösteren bir listesinin tutulması; c) saray nöbetinin düzenlenmesi; d) ordunun bütün malî işlerinin görülmesi; e) mansabdarlara borç verilmesi ve bunların takibi; f) mansabdarların sicilinin tutulması; g) dağ kanununun uygunlanması ve mansabdarların buyrukları altındaki erlerin ve onların atlarının denetlenmesi.

2. Savaşta: a) Bir büyük vuruşmanın ön gününde türlü birliklerin mevzilerinin tayini ve ordunun birlik birlik genel kuvvetini bildiren bir cetvelin padişaha sunulması. Bu son yönler dolayısiyle birinci bahşi bir türlü genelkurmay başkanı da sayılabilir.

İkinci Bahşi: Kendisine *bahşi-i -mülk* ve *bahşi-i ten* dahi denilir. Başlıca görevleri: birinci bahşiye yardım etmek, yani nazari olarak ona ait görünen yukardaki işlerin bir kısmını görmek ve birçok kâğıda birlikte imza koymaktır; belirli bir rütbeden aşağı olan mansabdarların atanılması işleriyle bilhassa üğraşmak (daha yukarı rütbedekilerin bu işleri birinci bahşiye aittir); mansabdarlara borç vermek ve bu borçları takip etmek ve, adının da gösterdiği gibi, *tenhah,* yani para işlerile uğraşmaktır.

Üçüncü ve Dördüncü bahşiler: Bunların birincisine *Vala-Şahi*'ler ve ikincisine *Ahadi*'ler bahşisi de denir; genel olarak üst derecedeki bahşilerin onlar için ayıldıkları işlere bakarlardı.

Her subenin, her ordunun ve türlü birliklerin ayrıca *bahşi*'leri vardı.

2. Erler

Daha önce de dediğimiz gibi zamanın türlü eserleri, durumu az çok bilenlere hitabettiklerinden zaten biliniyor diye

birçok yönü gölgede bırakmaktadırlar; bu ise bugün işbu eserlerin anlaşılmasını güçleştirmektedir; aşağıdaki eksiklikler ve duruksamalar bu yüzdendir.

Ahadi'ler Bunların adı arapçada "bir„ demek olan *ahad*'dan gelmektedir; teker teker devletçe hizmete alınırlardı, yani bir mansabdarın birliğinin bir eri olmayıp doğrudan doğruya padişahın hizmetine girerlerdi, mansabdarlar sınıfı ile erler sınıfı arasında sayılırlardı ve Ayin-i Sipehabadi'ye göre bazıları bir müddet sonra mansabdarlığa geçerlerdi; *Ahadi*'ler seçilirken çok titiz davranılırdı ve en seçme asker sayılırlardı, 500 rupiden fazla aylık alanları olurdu; Bahadur Şah devrinde ortalama aylıkları 40 rupi olarak görülür. Sayıları birkaç bin olup komutanları padişahın güvendiği adamlardandı. Atlı bir birlik idi.

Padişahın ve sarayın koruyucuları Başta *Vala-şahi* denilen birkaç bin kişilik birlik gelir; bunların erleri *kul*'lar diye anılan kimseler olduğu da sanılır; kısmen olsun çocukluğudanberi padişahla birlikte bulunan kimselerden seçilirlerdi. Bu birlik Ayin-i Ekberi'de anılmaz, dolayısiyle sonra teşkil edilmiş olmalıdır.

Yasavul'lar, hem sarayın koruyucuları, hem de az çok teşrifatçıları gibi görünürler.

Atlılar Bunlar ordunun ana gücünü teşkil ederler; *ahadi*'ler ve padişahın öz birlikleri bir yana bırakılırsa "Ayin-i Sipahabadi„ ve "Ayin-i Diğer Suvaran„a bakılınca iki turlü atlı askerin bulunduğuna hükmolunabilir. Dağ kanununa (atların dağlatmak mecburiyetine) tâbi olmıyanlar ve olanlar.

Birinci türlüden olanlar *Turani* ve *İranı* iseler (sünni ve şii Türk) ayda 25 rupi. *Hindistanı* iseler 20 rupi ve eğer *halise*'lerde vergi toplama işinde kullanılıyorlarsa (yani savaşçı bir birlikte değillerse) 15 rupi alırlardı; bu gibilere *beraverdi* denilirdi.

Atlarını dağlattırmak mecburiyetinde olan ve ordunun asıl gücünü teşkil eden atlılar hakkında "Ayin-i Diğer Suvaran„da (defter II, ayin 3) şöyle denilmektedir:

"*Aka* (mansabdar ?) alınacak atların cinsini tesbit eder; *bahşiler* bunları dikkatle muayene ederler. Er'in yüz (ve vücu-

dındaki) hususiyetler de yazılır (çehre nuvisi). Birden fazla atı olan erlere bir de deve veya öküz ilâve edilebilir„.

Dağ kanununa tâbi tek atlı erler, eğer atları Irakî ise ayda 30, mücennes ise 25, Türkî ise 20, Yabu ise 18, Tazı ise 15 ve Cengele ise 12 rupi alırlardı.

Şah Cihan devrinde at cinsi hakkında ayrıntı verilmeden bu gibi atlıların ayda 20 rupi aldıkları, bir zaman bunun 17, hattâ 15 rupiye indirildiği, Dekken'de subedar olan şehzade Evrengzib'in bu paranın yetişmiyeceği hususunda ayak diremesi üzerine yine aylığın 20 rupiye çıkarıldığı anlaşılmaktadır [1].

Bu türlü erler üzerinde verdiğimiz bilgiler daha sonra hayvanlar vesair masraflar üzerine vereceğimiz bilgilerle tamamlanacaktır.

Ahşam Aarpca haşem (حشم) den gelme olup, hizmetkâr, maiyet gibi anlamlardadır. Genel olarak *mansabdar*, *tabinan* (burada bu kelime mansabdarların atlı maiyetleri anlamında kullanılmıştır) ve *ahadi*'lerden başka askere verilen addır. Aşağıda bunları anacağız.

Yayalar Bunların savaşlarda yerleri yok gibidir; bunlar daha çok bekçilik, eşya koruyuculuğu vesaire gibi işler görürlerdi; sube'lerde pek kalabalık olarak görünürler ve toptan sayıları milyonları bulur, ancak orada yersel asayiş için kullanılırlardı.

Bendukci [2] ve tüfenkçiler *Bendukci*'lerin kütle halinde savaşta kullanılanlarına *Bendukci-i cengi* veya *tüfenkçi* denilmektedir. Ayin-i Ekberî bunların sayısını 12,000 olarak gösterir, yaya olanların aylıkları $6^1/_4$ le $2^3/_4$ rupi arasındadır; daha sonraki devirlerde bunların atlıları, eğer tek atlı ise 22 ile 17 $^1/_2$ ve iki atlı ise 45 le 32 rupi arasında aylık alırlar.

Ekber'in *benduk* yapma işine ve onun yapıldığı maddenin mukavim ve ateş edilince patlamaz güçte olmasına çok önem

[1] Adab-ı Âlemgirî'ye göre; (33 a ve 172 a); Sarkar: History of Aurangzib c. I, II, s. 174-5 den.

[2] Benduk, fitilli tüfektir.

verdiği ve kendisinin de bu işte icatları olduğu Ayin-i Benduk'ta (defter I, ayin 37) yazılıdır.

Bu *ahşam* sınıfı içinde demirci, marangoz, dokumacı gibi işçilerin de adı geçer.

Topçular da *ahşam*'dandırlar, ancak onları ayrıca anacağız.

Özel birlikler Ayin-i Ekberî, *piyade* ve *bendukci*'lerden sonra piyade sınıfından saydığı birlik veya sınıfları anar ve haklarında bilgiler verir. Başlıcaları şunlardır:

Darban'lar (kapucu): saray kapucularıdırlar, sayıları 1000 kadardır.

Hizmetiyye'ler: sarayın etrafını gözetlerler ve korurlar ve bazı buyrukların iyice icrasına nezaret ederler; önce eşkiyalıkla ünlü bir Hindu *kast*'ından imişler, Ekber bunları doğru yola getirip en güvenilir adamlar yapmış.

Mivre'ler: Mevat'lıdırlar (Delhi güneyi); çok çabuk gidip geldikleri için haberleşme ve casusluk işlerinde kullanılırlar; sayıları bin kadardır.

Şimşirbaz'lar: kılıç ve türlü silâhlarla oynar ve gösteriş için dövüşürler; sayıları 200,000 imiş; sarayda (mültezim-i huzur) 1000 kadarı bulunurmuş.

Pehlivan'lar, *kuştî-gîr*'ler (güreşçi) *müşt-zen*'ler (yumruk vurucu, boksör); bunların çoğu Turan ve İran'dan gelmedir *senk-endaz*'lar (taş atan), *ten-aver*'ler (canbaz pehlivan) bunların çoğu merkezî Hindistan'lıdır; *nadirekar*'lar (marifet yapıcı ve hokkabaz): bunların çoğu Gucerat'lıdır.

Kuhar'lar: yük, tahtırevan vesaire taşıyıcılar.

Piyade-i dahililer: bunların bir kısmı mansabdarlar hizmetine verilir, ancak *ulûfe*'lerini *Dergâh*'dan (saray veya hükümet anlamında) alırlarmış, bunların dörtte biri *bendukci* imiş. Demirci, marangoz, su taşıyıcı gibi kimseler de *dahili*'lerden sayılırmış (*dahili*'lerin, Ekber'den sonraki devirlerde yukarıda anılan *ahşam* adı altında toplanan sınıflar arasında oldukları anlaşılmaktadır).

Çile'ler: bunlar için daha önce *kul* veya *bende* tabiri kullanılırdı; Ekber bu kelimeleri beğenmediği için bunun yerine Hindî dilinde *mürid* anlamında olan *çile* tabirini çıkarmıştır.

Ancak ondan sonraki devirlerde yine *kul* kelimesine ve bu lâkabı taşıyan komutanlara rastgelinmektedir.

Kul, çile veya herhangi adla anılırsa anılsın bu gibi kimseler padişahın veya büyük bir kimsenin kendisinin beslediği, saray veya evinde yetiştirdiği ve silâhlandırdığı kimselerdi; yani bu adla anılanlar o büyük kişiye, daha küçük rütbede bir mansabdar yolu ile değil, doğrudan doğruya bağlı idiler, onun gücünün çekirdeğini teşkil ederlerdi ve en çok güvendiği ve son dayanağı saydığı adamlardı.

Bunlar bazan o kişinin hemşerileri veya uzaktaki oymağının mensupları idiler, bazan esir edilmiş ve müslüman olarak büyütülmüş Hindu çocuklardı.

3. Toplar ve topçular

Babur'un Ludi hanedanını devirmesinde ve Kuzey Hindistan'a yerleşmesinde toplarının yardımı ve önemi çok olmuştu. Ekber de toplara çok önem vermiş görünür; "Ayin-i top„ta (defter I, ayin 36) *Rumistan*'dan, yani Osmanlı devletinden, sonra hiçbir devletin topçulukta Hind padişahlığı kadar güclü olmadığını anlatmak istiyen bir cümle vardır.

Bu bölümdeki bilgilere göre 12 man ($12 \times 13 = 156$ kl kadar eder) ağırlığında gülle atan toplar varmış, bunları birkaç fil veya yüz öküz çekermiş. Ekber'in top yapma işinde de birkaç icadı varmış; bunlar arasında: a) taşınmak için birkaç parçaya ayrılıp ateş etmek için birleştirilen; b) bir tek filce taşınabilen, toplar varmış. Keza yine Ekber 17 topu birden bir fitille ateşlemek usulünü bulmuşmuş. O devirde Gurkanlı topları arasında bir tek adamın taşıyabileceği toplar da varmış.

Genel olarak Gurkanlı devleti, belki Ekber'in bir iki icadı ayral, topçulukta Osmanlı'dan ve Avrupa'lılardan geride bulunmuştur. Biteviye Gurkanlı ordularında Osmanlı topçularının bulunması, topçu uzman veya komutanları arasında "Rumî Han„ unvanını taşıyan kişilere sık sık raslanılması bunu göstermektedir. İşbu orduda Avrupalı topçular da bulunurdu ve öyle görülüyor ki, Osmanlı devletinin gerileme devrinde, artık Osmanlı topçusu hemen hiç kullanılmaz olur ve Avrupa topçuları onların yerini alır.

Topçu subayları için genel olarak *minkbaşı* tabiri kullanılır.

Topçu kuvvetlerin başında *Mir ateş* denilen ve devletin en büyük ricalinden sayılan bir kişi bulunurdu. Bu kişi top ve topçuların başıdır; topları yapan imalâthaneler öbür devlet imalâthaneleri gibi *Han-ı Saman*'ın buyruğu altındadır.

4. Kurhane (Korhane)

Silâh ve zırh gibi şeyler yapan bu daireye ve ona bağlı imalâthanelere Ekber'in çok önem verdiği ve bu işleri çok ilerlettiği Ayin-i Kurhane'de yazılıdır.

Silâhlar genel olarak devrin silâhlarıdır; kalkanlar üzerinde bir hilâl ve at zırhları üzerinde yıldızı çok dişli olmak üzere ay yıldız bulunmaktadır (bk. r. 61 e).

5. Ordu hayvanları

Atlar Yukarda mansabdarlar anılırken orduda kullanılan türlü cins atlar da anılmıştı. " Ayin-i Candaran „ da her cins atın masrafı ve onun için sahibine, yani *tabin*'lere (erlere) verilen aylığın ayrıntıları vardır.

En yüksek para, doğal olarak, birinci sınıftan sayılan arap atları için verilenidir ve atın sınıfı indikçe verilen para da azalmaktadır.

Arap atları için ayda 720 dam, yani 18 rupi verilmektedir. Bu paranın içinde atın yiyeceği, koşum takımı, nal, mıh, tımar aletleri ve saire gibi bütün eşyasının satın alınması ve yenilenmesi masrafı ve seyis aylığı (63 dam) bulunmaktadır. Yiyecek fiatlarına ait ayrıntılardan anlaşıldığına göre atlara tane olarak buğday verilmektedir ; keza atların günde bir miktar sarı yağ (ghi), şeker ve ot istihkakları vardır. Seyis aylığı dahil bütün bunlar ayda 479 dam etmektedir; dolayısile ayda 241 dam, yani 6 rupiden az üstün bir para ere kalmaktadır; bu bir yandan onun için ayrıca bir kazanç, atına iyi bakması için bir teşvik, beklenilmedik zararlara karşı bir sigorta ve hepsinin üstünde, at erin malı olduğu için, onun bedelinin ödeme (itfa) akçesidir.

Aşağıdaki cetvelde türlü cins ata göre onun türlü masrafları, onun için verilen aylık ve er'e kalması gereken para gösterilmiştir.

Atın cinsi	Masrafların tutarı (dam) (40 dam=bir rupi)	Verilen aylık (dam)	Er'in kârı (dam)
Arap	479	720	241
Irak-ı Acem	458	680	222
Mücennes	358	560	182
Türkî	298	480	182
Yabu	239	400	161
Tazı	188	320	142
Cengele	145 1/2	240	94 1/2

Bu cetvel aynı zamanda şu iki yönü açıklamaktadır: 1. atın cinsi ne kadar iyi olursa; 2. ne kadar çok at beslerse, er o kadar kâr etmektedir.

Filler Bir filin aylık masrafı, cinsine göre 1.320 dam'la 280 dam arasında oynamaktadır. En yüksek cinslerin üçer en aşağıların birer bakıcısı vardır.

Ateşli silâhlar çoğaldıktan sonra filin savaş değeri hiçe inmiş denecek kadar azalmıştır; çünkü filler, bilhassa top ateşi karşısında, hemen daima bozgun çıkarmakta ve hele yaralanırlarsa delicesine kaçıp kendi gerilerindeki, yani kendi ordularındaki kimseleri ezmekte idiler.

Bu yüzden Ekber devrinden sonra vuruşmalarda filleri kütle halinde kullanmak, onlarla düşman saflarını yarmak gibi tabiyeler bırakılır. Bu hayvanlar topları ve türlü yükleri taşımak veya çekmek, gezilerde ve gösterilerde üzerlerine binilmek gibi işlerde kullanılırlar.

Savaşlarda vuruşma sıralarında padişah ve komutanlar fil üzerinde bulunurlardı. Bunun faydası onların hem yüksek, hem istenilen yöne gidebilen bir yerden vuruşmayı gözetleyip gereken buyrukları verebilmeleri ve uzaklardan görülen bayraklariyle kendi askerleri için bir teşvik ve yüreklendirme vesilesi olmalarıdır. Bunun zararı düşmanın bütün veya başlıca gayretini kendi üzerlerine çekmeleri ve her ne sebeple olursa

olsun onlara gelecek bir kazanın derhal herkesce görülmesi ve bozguna yol açmasıdır.

Vuruşmalarda padişah veya herhangi bir komutanın böyle tile binmesi işi, ancak Nadir Şah Afşar'ın akınından sonra, onun fenkitleri üzerine, bırakılmıştır.

Develer ve öküzler Birincilerin aylık giderleri 240 ve ikincilerininki 120 dam'dır.

Arabalar Aylık giderleri 600 dam'dır. 480 dam'ı dört öküz ve 120 dam'ı da yağlama, onarma vesaire karşılığıdır.

Deve ve öküzler için de bir kâr payı bırakılmaktadır; iki ve daha çok atlı erlere deve veya öküz ödeneği de verilmekte olduğundan bu, erleri bir iki ve daha çok at sahibi olmaya teşvik eden ayrıca bir yöndür.

6. Denetlemeler

Gurkanlı ordusunun teşekkül tarzı, er ve at bakımından, pek çok suiistimal yapılmasına müsait idi.

Erleri, mansabdar'ın kendisi doğrudan doğruya hizmetine alıyordu ve aylıklarını yine kendisi hazineden alıp onlara dağıtıyordu. Uzak ve hattâ yakın yerlerde bir yüzbaşının hizmete hazır tutmaya mecbur olduğu adamlardan daha az sayıda adam bulundurması ve teftiş sırasında çarşı ve pazardan birtakım kimseler toplayıp onları silâhlandırması ve er diye göstermesi kolaydı ve olagandı. Keza atlar için de aynı şeyi yapabilirdi; erlerin atlarını iyi cinsten gösterip ona göre ödenek alınması ve yine teftiş sırasında ödünç alınmış atların sıralanması keza kolaydı ve olagandı.

Daha önceleri orduları aynı biçimde teşekkül etmekte olan Ala-üd-Din Kalaç ve Şir Şah Sur, bu gibi kötülükleri önlemek için, birçok ölçemlere baş vurmuşlardı. Ekber de onlar gibi yapar ve bu işi çok ciddî tutar.

"Ayin-i nakş peziri-i çarva„ (defter II, âyin 7), yani "binek hayvanlarının dağlanması„ ve Âyin-i dağ-i mükerrer„ (defter II, âyin 8) de bu denetleme kuralları anlatılmaktadır.

Bunlara göre güvenilir, veya iyi huylu bitikçi yani kâtipler (bitikciyan-ı saadet meniş) erlerin yüzlerindeki özellikleri,

onların bütün nişan ve hassalarını, yaşlarını, babalarının adlarını, nereli olduklarını, asıllarını (ırklarını) yazmaktadırlar. Böylelikle teftişlerde şuradan buradan adam toplayıp gösterme imkânı kalkmış veya çok güçleşmiş olur.

Ordu atları dağlanılır ve muayyen zamanlarda dağın yenilenmesi şart koşulur (ihtiyarlık derecesini denetlemek için olmalı). Muayyen zamanda atlarını ve birliklerinin atlarını dağlatmak için getirmiyen mansabdarların tuyulları otomatik olarak onda bir nisbetinde azaltılır ; keza ilerletilen mansabdar, eğer atlarını dağlatalı üç yıl geçmişse bu ilerlemenin gerektiği ödeneği alabilmek için atlarını yeniden dağlatmaya getirmelidir, vesaire.

7. Ordunun kalabalığı

Ordunun kalabalığı devir devir çok değişmiştir. Pâdişahnâme (II, 715), Şah Cihan devri için bazı rakamlar verir.

Bunlara göre, orduda 200,000 atlı varmış, bunların 8,000 i mansabdar ve 7,000 'i *ahadi* ve atlı *berkendaz* (fitilli tüfekçi) ve kalan 185,000 'i şehzadelerin ve mansabdarların *tabin*'leri imiş.

40.000 yaya *tüfengçi*, *topendaz* (topçu) ve *gülleendaz* (gülle atan) da varmış. Bunların 10.000 'i padişahın yanında (rikab'da) ve kalanı sube'lerde ve kurganlarda bulunurmuş.

Yukarıda anılan 240.000 kişi savaş ordusudur ; yoksa vergi toplama ve baysallığı koruma işinde kullanılan, koca ülke içine dağılmış, herhalde birkaç milyon silâhlı kişi bulunmakta idi.

8. Orduda örgüt (teşkilât) ve savaş usulleri

Yukarıda görülen ayrıntılardan, Gurkanlı ordusunun şu suretle teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

Birtakım erler bir dehbaşı (onbaşı) veya yüzbaşı gibi bir kişinin, yani küçük veya nisbeten küçük bir *tabinbaşı*'nın, doğrudan doğruya buyruğu altına girmekte ve kendilerini onun adamı saymakta idiler. Bu gibi küçük *tabinbaşı*'lar işbu erleriyle birlikte daha büyük bir tabinbaşı'nın buyruğu altına girmekle ve bu zincirleme devam etmekle, büyük birlikler teşekkül etmekte idi.

Fakat her er, kendini doğrudan doğruya hizmetine almış olan küçük tabinbaşı'nın adamı kalmakta idi ve daha büyük komutanlara ancak onun yolu ile bağlı bulunurdu; bu yüzden tümen gibi büyük bir askerî birlik gerçekten, onun içinde bulunan teker teker ele alınacak binlerce kişiden değil, küçük *tabinbaşı*'ların ufak birliklerinden teşekkül etmiş sayılmalıdır. Meselâ bir yüzbaşı veya dehbaşı tümenden ayrılacak olsa tek başına değil, kendi yüz veya on kişisiyle birlikte ayrılırdı.

Dolayısiyle Gurkanlı ordusu gerek bugünkü ordulardan gerekse Osmanlı'nın eski yeniçeri ve sipahi teşkilâtından büsbir bütün başka bir özde idi.

Ancak en son devirlerde, 18 inci yüzyılda Avrupalı'larla çarpışmalar başladığı sıralarda bugün bildiğimiz özde alay ve tümen gibi teşkilât ortaya çıkacaktır. Eski devirlerde tümen sözü kullanılmakta ise de bu, belirli bir birlikten çok, kalabalık asker kütlesi anlamında görünmektedir.

Ordunun ana gücü ağır zırhlı Türk atlıları idi. Bunlar manevra etmelerine, daha doğrusu atlarını serbest koşturmalarına ve toplu saldırılarda bulunmamalarına müsait az çok düzümsü bir alan bulundukça yerli orduları kolaylıkla yenmişlerdir; toplu atlı saldırılarına uygun olmıyan dağlık ve ormanlık bölgelerde bunları üstünlüklerini kaybetmekte idiler. Bu gibi bölgelerde savaşlar daima uzun sürer ve başarı çok güç olurdu.

Başlangıçta Hindistan'ı fetih sıralarında Gurkanlı orduları ilk düşman saldırısını berkitilmiş bir mevzide beklemek onu top, tüfek ve ok atışı ile hırpalamak, sonra karşı saldırıya geçmek tabiyesini (Hindistan'da buna Rum, yani Osmanlı savaş usulü denilmekte idi) kullanmışlardı (1 inci ve 2 inci Panipat ve Kanva vuruşmaları; 2 inci Panipa'ta top ya kullanılmamış veya önemli rol oynamamıştır, ancak hele merkezdeki tabiye az önce dediğimiz gibi olmuştu).

Bu ilk vuruşmalarda Gurkanlılar kendilerinden çok üstün sayıda ordularla çarpışmış ve dolayısiyle elden geldiği kadar ustalıklı ve ince bir savaş tekniği kullanmak lüzumunu hissetmişlerdi.

Bundan başka yukarda andığımız üç büyük alan vuruşması Gurkanlı ordularının Orta Asya'daki Özbek, İran'daki Türkmen ve daha Batıdaki Osmanlı ordularının tabiyeleri ve

savaş kurallariyle ilgil ikaldıkları devirlere raslar. Ekber devrinin başlarından bu yana Gurkanlı devletinin askerlik bakımından dış acunla ve bilhassa her gün yeni bir ilerleme kaydeden dış acunla hemen hiçbir ilgisi kalmaz. Ondan sonra savaş ve uğraşlar hep daha geri, daha güçsüz ve daha az vuruşkan devlet ve kütlelerle olur. Bu yüzden silâhlarda ilerlemeler olursa da gerçek askerî teknikte ve tabiyede hemen hiç ilerleme olmaz, belki gerileme olur.

Vuruşmalarda zırhlı ağır Türk atlılarının önden veya yandan toplu saldırışı ve karşıdaki atlı veya yayaları dağıtıp ezmesi, hemen tek zafer âmili sayılır, çünkü karşılaşılan yerli orduları yenmek için bu tek usul bol bol yetmekte idi.

Sayaş tabiyesi, Babur'un veya Bayram Hanın yukarda andığımız vuruşmalardaki usullerinden çok, Büyük Timur'un usulüne döner ve ordular vuruşma sabahı onun kurallarına göre düzenlenirler ve hareket ettirilirler [1]. Bu biçim düzen ve hareket, bir yandan top ve tüfeğin olmadığı devreye aittir, öbür yandan da hareket kabiliyeti ve erlerinin yetiştirilmesi ve vuruşkanlığı bakımından karşısındakilerden üstün olan ordular için faydalı ve kâfi olabilirdi. Uzun zamanlar Gurkanlı orduları yerli ordulara karşı bu türlü üstünlükleri muhafaza edecekleri için, bu yolun tutulması bir zarar vermez, bilâkis az zahmetle kolay zaferler sağlar. Bu devirlerde ordudaki topçu ve tüfekçiler daha çok ürkütücü ve okçuların işini az çok tamamlayıcı sayılırlar ve bir alan vuruşması sırasında bir tabiyenin esasını teşkil etmekten çıkarlar. Bunlara en büyük önem, kurgan alma işinde verilir.

Gurkanlı ordusu, ikinci Panipat'ta kazandığı zaferle (1556) Nadir Şah Afşar tarafından Karnal'da uğratıldığı yenilgi (1739) arasında hemen hep tali önemde düşmanlarla savaştığı için çok geri kalmıştı ve yeni silâhlara göre yeni tabiye ve savaş usulleri olduğunu ancak bu son bozgun vesilesiyle ve yeter sayılamıyacak bir ölçüde öğrenmişti. Fakat artık o sırada hem

[1] Timur ve Cengiz'in genel savaş düzen ve kuralları bu eserler zincirinin başka ciltlerinde görüleceğinden onlar üzerinde durmayı gerekli bulmadık. Hindistan tarihçileri bir vuruşmada ordu «düstur-u yasamış» üzere düzenlendi dedikleri vakit hemen hep bu kuralları kastetmektedirler.

devlet çok karışık bir durumda idi, hem de Nadir Afşar'ın darbesi, var olan azıcık gücü de yıkmıştı; esasen değersiz kişilerin elinde bulunan bir devletin tek bir darbe üzerine kısa bir zamanda düzelmesi varit değildi.

Özet olarak Gurkanlı ordusu ve genel olarak Hindistan'daki yerli ordular, bütün Doğu ordularından da daha büyük ölçüde zaman ve dünya ordularından geri kalırlar; çünkü çok uzun bir devre boyunca bu ordularla birlikte ilerlemek lüzumundan vareste yaşarlar.

Hindistan orduları yayaların, topçuların ve ateş kesafetinin gitgide olaganüstü önem kazandığının, askerin buna göre talim ve terbiye ve birliklerin de ona göre tertip ve teşkil edilmesi gerektiğinin farkında olmadan ve teşkilâtlarını ve tabiyelerini ona göre değiştirmeden 18 inci yüzyıla gireceklerdir.

Osmanlı ordusu gibi, birçok yeniligiye uğraya uğraya ve ülkeler kaybede ede, karşı tarafın silâh, tabiye vesairesini kullanmak ve öğrenmek lüzumu ile de 18 inci yüz yılın ortalarına kadar karşılaşmıyacaklardır.

Dolayısiyle Gurkanlı, Haydarabat ve sair yerli devletler birçok yönden güçsüzleşmiş ve bir sürü sebeple anarşi içine düşmüş oldukları bir sırada birdenbire Avrupalıların askerî tekniği karşısında kalacaklar ve onu öğrenmiye vakit bulmadan çok kolaylıkla ezileceklerdir.

Gurkanlı ordularını 17 inci yüzyılın ortasında görmüş ve onların arasında uzun bir süre yaşamış olan Fransız doktoru "Bernier„ nin aşağıdaki yazısı (s. 55) o devirde Avrupa ve Hindistan ordularının karşılıklı durumlarını iyice anlatır:

"Bu kocaman ordular çok kere büyük işler görürler; ancak bir kere karışık bir duruma düştüler miydi onları düzenli bir duruma sokmak imkânsızdır. Onlar kenarlarını yıkıp aşmış coşkun bir ırmağa benziyorlar; öyle bir ırmak ki zaptedilemiyen suyu, tahribatını önleme çaresi kalmamış olarak etrafa yayılmıştır. Bu askerleri düzensiz ve bir hayvan sürüsü gibi darmadağınık olarak yürürken gördüğüm vakit, Pren-Konde[1] veya Mareşal Türen'in[2] komutasında bulunan (Frans

[1] Ünlü Fransız komutanlarından «Louis de Bourbon, Prince de Condé» daha çok «Büyük Konde» diye anılır (1621-1681).

[2] Keza ünlü Fransız komutanlarından «Henri de la Tour d'Auvergne, Maréchal Vicomte de Turenne ; (1611-1675).

sa'nın) Flandr ordusundan 25.000 kişisinin bu orduları, her ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, nasıl kolaylıkla yenebileceğini düşünmekten kendimi alamamaktayım....... Saldırısını bilinen metanetleriyle karşılıyacak olan Fransız birlikleri, herhangi bir Hint ordusuna dehşet salarlar; veya (Büyük) İskender'in yaptığı gibi başlıca gayretlerini hattın bir noktası üzerinde toplayabilirler, böyle bir hareketten doğacak olan başarı düşmanı korku içine düşürür ve derhal bir genel dağılmayı mucip olur„.

Bernier'nin bu yazısının verdiği genel intiba şudur: Gurkanlı ordularının zaptı raptı gevşektir, türlü birlikleri biri birine karışmaya çok meyyaldir ve vuruşma başlayınca bunları ayrı ayrı sevk ve idare etmek imkânsız gibidir. Bir kere "hücum„ buyruğunu aldıktan sonra ordu, artık komutanın elinden çıkmakta ve manevra ettirilmez bir sürü durumuna düşmektedirler. Karşı taraf ilk saldırıda bozulmaz ve manevra kabiliyetini muhafaza ederse onları behemahal sonda yener.

Bu durum, özet olarak, birinci Panipat ve Kanva vuruşmalarında Babur'a ve ikinci Panipat vuruşmasında da Bayram Hana karşı yenilen yerli ve yerlileşmiş Hint ordularının durumu idi. Bu da gösteriyor ki, yüzyıl içinde Gurkanlı orduları yendikleri ordulara benzemişlerdir. 17 inci yüzyılın ortasında, askerlik bilgisi ve inzibatı bakımından bukadar gerilemiş olan Gürkanlı ordularının arkasında henüz kocaman ve zengin bir devlet bulunmaktadır; bu devlet 18 inci yüzyıl içinde çökme yolunu tutunca koca Hindistan'ın nasıl pek az emekle Avrupa'lılarca fethedildiğ kolaylıkla anlaşılır.

Ordunun seferlerde beslenmesi

Sefer sırasında ordu, onunla birlikte giden büyük bir satıcılar kütlesi tarafından para karşılığında beslenirdi. Dolayısiyle bazı durumlarda çok sıkıntı çekilirdi.

9. Deniz ve ırmak taşıtları

Bu işlerin başında bulunan kişiye "*Mir Bahr*„ denilmektedir.

Yukarıda görülmüş sebepler dolayısiyle Gurkanlı devleti, hiçbir vakit denizlerde Avrupa'lılarla boy ölçüşecek, hattâ açık

deniz korsanlığı ile başarılı bir uğraşta bulunabilecek bir durumda olmamıştır.

Mir Bahr'lığın genel görevleri, Ayin-i Ekber'in "Ayin-i Mir Bahr„ ında (defter II, ayin 26) dört kalem olarak gösterilmektedir.

1. File varıncıya kadar ağır yükler taşıyacak ve kurgan kuşatmalarında kullanılabilecek gemiler yapmak ve bunlara bakmak ; deniz ve ırmak limanları ile meşgul olmak.

2. Denizlerin ve kıyılarının derinliğini, akıntılarını, yellerini vesaireyi bilen adamlar ve genel olarak bilgin denizciler bulmak ve bunları gereken işlere koymak.

3. Irmaklarla da bu yolda uğraşmak.

4. Irmak taşıtlarından gereken vergileri almak.

VI. Eğitim işleri ve kültürel durum

Genel düşünceler

Genel olarak Gurkanlı devletinde eğitimi, ve hiç olmazsa müslüman eğitimini, o devrin öbür müslüman ülkelerindeki eğitimle aynı seviyede saymalıdır. Bazan Ekber gibi bir devrimci veya Âlemgir gibi bir islâmcı padişahın şu veya bu yönde bir hamle yaparak sağladığı ilerleyişler tabiatiyle müstesnadır.

Bazı Avrupalı yazarlar sanki 16 ıncı yüzyılda Avrupa daha ileride imiş gibi Hindistan'ın eğitim bakımından eksiklikleri üzerinde dururlar; meselâ bunlardan biri, Ekber devri için şöyle bir cümle yazar: "bir halk eğitim usulünden hiçbir iz bulamadım„ [1]. Bu gibi eserler ihtiyatla okunmalıdır.

Firuz Tuğluk'un ölümündenberi (1388) Kuzey Hindistan'ın çok karışık bir durumda kalmış bulunduğu, Ludî'ler devrinde işlerin biraz düzelir gibi olduğu, ancak son Ludî sultanı İbrahim zamanında karışıklığın arttığı görülmüştü; bu devirde eğitim işlerinin de bozuk ve yüksek öğretimin pek geniş ölçüde azalmış olduğunu kabul etmek gerekir. Buna Babur'un "Vekayi„ inde [2] bulunan şu cümleden hükmolunur: "... Hindistan'ın

[1] Moreland: India at the Death of Akbar s. 278.

[2] Rahmeti Arat çevirmesi c. II. s. 329.

pazarlarında iyi yemek ve iyi ekmek, hamam, *medrese*, mum, meşale ve şamdan, bunlardan hiçbiri yoktur„.

Bu yazı, Babur'un Hindistan'ı (Delhi-Agra bölgesini) yeni almış olduğu ve henüz oraya ısınmadığı bir devreye aittir; medrese olmaması da belki bir şişirmedir, belki de son Ludi sultanının kargaşalık ve ayaklanmalarla geçen saltanatının bir sonucudur.

Andığımız devirde genel olarak *mektep* tabiri, ilk ve belki de orta derecedeki okullar, *medrese* tabiri de üniversite karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Babur ve Hümâyun devirleri

Babur'un Hindistan padişahlığı çokaz sürmüş ve hemen hep savaşlar içinde geçmiştir; bu yüzden O, kültür ve eğitim alânlarında büyük eserler vücude getirmiye vakit bulamamıştır. Ancak Seyyid Makber Ali'nin "Tevarih„ine göre [1] "Şöhret-i Âm„ adını taşıyan ve üstendiği işler bakımından Bayındırlık Bakanlığının karşılığı olan bir devlet dairesinin görevleri arasında posta işleri, bir türlü resmî gazetenin yayınlanması ve mektep ve medrese yapılması da bulunmakta imiş.

Tâ Babur devrindenberi bir resmî dairenin bu işlerle görevlendirilmiş olması, Gurkanlı devletinin mektep ve medreseye, yani eğitime verdiği önemin bir belirtisi olarak kabul edilebilir.

Hümâyun'un Delhi'de bir medrese yaptırdığı, bundan başka onun işbu kentteki türbesinde de (Ekber devrine ait) bir medrese bulunduğu; onun devrinde Şeyh Zeyn-üd-Din Hâfî'nin Çınar'da bir medrese yaptırmış olduğu türlü yazarlarca naklolunur.

Babur ve Hümâyun etraflarına bilgin, şair, edip gibi kimseleri toplamayı ve onları korumayı severlerdi. Habib-üs-Siyer yazarı Handmir bu suretle Delhi'ye gelmiş, çok iltifat görmüş ve ölünce Delhi'de Şeyh Nizam-üd-Din Evliya ve şair Emir Hüsrev'in yanına defnedilmişti. Andığımız her iki padişah da büyük kitap meraklıları idiler.

[1] Narendra Nath Law: Promotion of Learning in India s. 126 dan alınmıştır.

Babur'un bir yazar ve şair olarak değeri, onun devri anılırken ayrıca belirtilmişti.

Bu kişi Türkistan'dan Kâbil'e ve oradan Hindistan'a gelirken Türkistan'da bulunan en güzel resim ve minyatülerin birçoğunu birlikte getirmişti; bunlar Hindistan'da bu sanatın gelişmesine çok tesir etmişlerdir. İki yüzyıl sonra Nadir Şah Afşar, Delhi'den dönerken bunların bir kısmını alıp İran'a götürecektir [1].

Ekber devrinde Eğitim

Ekber, eğitim işlerinde de devrimci bir hükümdar olmuştur. Ayin-i Ekberî'nin "Ayin-i Amuzeş„ine (defter II, ayin 25) ve Badaunlu'nun Müntehab-üt-Tevarih'ine göre (II, 363) Ekber, hem mekteplerde öğretme usullerinde, hem de medreselerde öğretilen derslerde ve onlardan herbirine verilen önemde değişiklikler yapmıştır.

Öğretme usullerindeki değişiklikler, bir çocuğun önce yıllarca okuyarak öğrendiklerini ona birkaç ay içinde öğretmek amacını gütmekte idi.

Öğretilen derslerin sırası şöyle gösterilmektedir: ahlâk, hesap (aritmetik), siyak (kitabet), felahat (tarım), mesahat (ölçme bilgisi), hendese, nucum (yıldızlar bilgisi ve müneccimlik), reml (kum anlamında olup bir türlü falcılık olduğu gibi insanın yüzünden ve dış görünüşünden ahlâkını anlamıya yarayan bilgilere de denir), tedbir-i menzil (ev idaresi ve genel olarak idarecilik), siyaset-i meden (yurt ve siyasa bilgisi), tıb, mantık; tabii, riyazî, ilâhi (bilgiler) ve tarih.

Ebul Fadl Allamî'nin bu yazısı bazı Batı tarihçileri için bir alay konusu olmuştur. Bunlardan V. A. Smith [2] şöyle demektedir: "Besbellidir ki tavsiye edilen ders programının olaylarla hiçbir münasebeti yoktur; ne Hindistan'da, ne de başka bir yerde hiçbir okul böyle bir programı yürütmeye kalkışmamıştır„.

Bu iddianın yanlışlığını göstermek kolaydır; bir kere şunu gözönünde tutmalıdır ki, Ebul Fadl yukarıdaki ayrıntıları verdikten sonra: "bu yeni öğretiş tarzından *mektep*'ler yeni bir

[1] Martin: Miniature Painting and Painters of India, Persia and Turkey I, 76.

[2] Akbar the Great Moğul s. 387.

parlaklık kazandılar ve *medreseler* taze bir ışık buldular„ demektedir.

Buna göre Ebul Fadl'ın öğretim usullerine dair verdiği bilgilerin mekteplere, yani okullara ne okutulduğunu sonda bildirdiği dersler listesinin medreselere, yani üniversitelere ait olduğu apaçıktır. İslâm âleminde ise oldukça yakın zamanlara kadar medreselerde herkes her dersi görürdü ve bunu görünce "dersam„ olurdu' Bu, bilgilerin az ve sathî oldukları devirlerde az çok mümkündü ve makûl sayılabilirdi; bilgilerin çoğalıp derinleşmesinden sonra muhafazakârlık zihniyetinin tesiriyle bu tarzın devam etmesi, İslâm âleminin gerçek modern ihtisastan mahrum kalmasının, Batıdaki ilerlemeyi takip edememesinin ve bilginlerinin birçok bakımdan kıt bilgili kalmalarının sebeplerinden biri olabilir; ancak Ekber devrinde İslâm medreselerinde her şey okutulduğu için V. A. Smith'in iddiası yersizdir.

Ekber'in programında dikkate değer yön, birkaç ameli ve hayata yarar bilginin medrese programlarına eklenmiş olması ve yeni öğretim usullerinin kullandırmasıdır. Bu eklenen dersler dolayısiyle Ebul Fadl: "zamanın gerektirdiği bu şeyleri kimse ihmal etmemelidir„ der.

Yine Ayin-i Amuzeş'e göre Ekber, Hindu öğretimini de düzenlemiş ve Hindularca behemahal öğrenilmesi gereken bazı şeyleri tespit etmiştir.

Badaunlu Abd-ül-Kadir 995 yılına (1587) ait olaylar arasında Arabi bilgilerin (Ulum-u Arabiye) bırakılıp nucum, riyaziye ve tıp gibi gerçekten faydalı bilgilerin öğrenilmesi gerektiği yolunda bir buyrultu çıkarıldığını yazar (II, 363) ve buna: "kesad-ı fadl„ sözü ile tarih düşürür[1].

Bizce yalnız Badaunlu'da bulunan bu iddiayı, onun bu biçim birçok iddiası gibi, bir yandan şişirilmiş ve öbür yandan mahdut bir şeyin genelleştirilmişi saymalıdır.

Ekber zamanında birçok medrese açılmıştır. Bunların bir kısmı özel kişilerin eseridir, onun sütnesi Mahim Enege'nin (Anaga) Delhi'de yaptırmış olduğu medresenin kalıntıları elan görülmektedir.

[1] كساد فضل ; ebcet hesabile 995 eder.

Ekber devrinin bilginleri

Ekber devri, Osmanlı'daki Kanunî Süleyman devri gibi her alanda yetiştirmiş olduğu değerli kişilerle ünlüdür. Ekber'in şahsiyeti, değeri olan herkesi yanına çağırıp aynı değerde kişilerle birlikte yaşatması ve biteviye tartışmalar yaptırıp zekâları biri biriyle karşılaştırarak hepsinin keskinleşmesine yardım etmesi, bu sonucun elde edilmesinde önemli bir âmil olmuştur.

Ekber'in dinî, felsefî ve sosyal konular üzerinde yaptırdığı uzun tartışmaları tarihî kısımda gördük. Padişah bu tartışmalarda karşısındakini bilgi ve mantıkiyle yenmiş olanlara avuç dolusu altın verirdi.

Ebul Fadl Allamî, az aşağıda göreceğimiz gibi, Ayin-i Ekberî'de Ekber devrinin ünlü bilginlerini beş kısma ayırmakta ve 140 kişinin adını vermektedir.

Ekber, büyük bir devrimci olduğu için kendi devrimlerine karşın durum almış olan bilginler üzerinde türlü baskılarda bulunmuş, ancak buna rağmen genel olarak değerliye değerini vermekten geri kalmamıştır. Ayin-i Ekberî bu baskı işlerini belirtmez ve bu gibi muamelelere uğramış olanların da adlarını eserinde anar ; türlü baskılar daha çok Badaunlu Abd-ül-Kadir'in Müntehab-üt-Tevarih'inde, belki, şişirilmiş olarak görülür. Keza Ebul Fadl, Hindistan'da bir iki yıl dahi kalmış olsa, birinci derecede bilginleri anarken onların daimî olarak Ekber'in yanında veya hizmetinde kalmış oldukları zannını verecek biçimde kalem kullanır, bu yön de Müntehab - üt - Tevarih'in 3 üncü cildinden anlaşılır ; nisbeten yansız bir yazar olan Hoca Nizam-üd-Din Ahmed'in Tabakat-ı Ekberî'si de bu bapta gerçek durumu anlamak için bir yardımcıdır. Şu da hatırda tutulmalıdır ki, Ekber, Hac'ca gitmek için veya herhangi bir sebeple Hindistan'a gelen veya oradan geçen ünlü bilginleri tanımaya önem vermiş ve onları yanında alıkoymak için çalışmıştır.

Demin dediğimiz gibi Ebul Fadl Allamî devrin bilginlerini [1] beş sınıfa ayırır.

[1] Kendi tabirince دانش اندوزان جاوید دولت . Ayin-i Ekberî (defter II, ayin 30).

Birincisine Hidiv-i Neş'eteyn (her iki alanda peyda olanların efendisi) der; bunlar iç ve dış sırları bilirlermiş ve yüksek yaradılışlı ve geniş anlayışlı imişler ve Ekber'in tahtından feyz aldıklarını kabul ederlermiş. Ebul Fadl'ın verdiği listede, bunlardan müslüman olanlarının çoğunun adının başında şeyh unvanı vardır. 22 müslüman ve 9 hindu zikredilmektedir. Bunları Ekber'in dinî ve sosyal devrimlerinde ona yardım etmiş veya ona karşı dostçana bir yansızlık göstererek onun işini dolayısiyle kolaylaştırmış, zamanın ünlü bilginleri ve sufi'leri saymalıdır.

Başta *Şeyh Mübarek Nagori* gelir; bu kişinin Ekber'in dinî devrimlerinde oynamış olduğu rolü tarihî kısımda gördük. Dost ve düşmanları dinî bilgisini, tasavvufa vukufunu ve müderrislik kudretini teslimde müttefiktirler, ancak aşırı zaman adamı olduğu için ona göre inan veya mezhep değiştirmiştir. Kendisi Nagor'da yerleşmiş olan Şeyh Aten عطن adında ünlü bir Türk bilgininin müridi ve yetiştirmesidir. Gençliğinde *Mehdevî* idi, yani bir Mehdî'nin yakında geleceğine inanmaktaydı; Ekber'in saltanatının başlarında, o vakit moda olduğu için, *nakşbendi* olur, daha sonra Abd-ül-Cebbar Hemedanî'nin düşünceleri Ekber'ce beğenilirken (bk. S. 106) bunlara ve genel olarak şiiliğe eygintik gösterir, sonra Ekber'in *Din-i İlâhi*'sine girecektir. "Menba-ı Nefais-il-Uyun" adında dört ciltlik değerli bir Kuran tefsiri vardır; buna yazdığı girişte bazı yeni dinî esaslara işaret etmiştir; bunlar daha sonra Ekber'in dinî devrimlerinde yer alacaklardır. 1593 de ölür. Bilindiği gibi Ebul-Fadl Allami'nin babasıdır.

Ebul-Fadl ikinci sınıfa Hüdavend-i Bâtın (içerde olanların efendisi) der. Bunlar dış aleme pek önem vermezlermiş, ancak gönüllerinin parlaklığı ile çok büyük bilgi toplarlarmış. Bunları Ekber'in devrimci işlerine karışmamış zamanın ünlü şeyh, sufi ve bilginleri saymalıdır. Bunlar arasında Türkistanlı ünlü hoca Ahrar'ın torunu Hoca Abd-üş-Şehid, Ekber'in çok sevdiği onun yüzünden Fetihpur Sikri'yi başkent yaptığı ve adını büyük oğlu Selim'e (Cihangir) verdiği Şeyh Selim Çiştî ve Gvalyor'da çok güzel türbesi bulunan Şeyh Muhammed Gavs da vardır. Bu sınıftan 11 müslüman (ikisi *Baba* lâkabını taşır) ve 2 Hindu'nun adı verilmektedir.

Hoca Abd - üş - Şehid Semerkant'ta doğmuş, 20 yıl kadar Hindistan'da yaşamış ve yine ölmek için Semerkand'a dönmüştür; büyük bir din bilgini ve kutsal yaşayışta örnek olarak tanınmıştır. 2000 yoksula bakar ve onları yaşatırdı. Hindistan' dan Semerkant'a dönerken Badahşan'a egemen olan Mirza Şahruh'un (Mirza Süleyman'ın torunu) tutsak ettiği birçok kişiyi, işbu Mirza üzerinde haiz olduğu manevî nüfuz sayesinde, kurtarır.

Şeyh Selim Çiştî Ekber zamanında Çiştiye tarikatinin en ünlü şeyhlerinden biridir; birinci ciltte (s. 359) anılmış olan Şeyh Ferid-üd-Din Mesud Genç Şeker soyundandır (12 inci yüzyılın ikinci kısmı). Bu son kişi Firişte'ye göre (II, 383) Kâbil hükümdarı Ferruh'un soyundandır (akla Gazne sultanı Ferruhzad'dan başka bir kimse gelmemektedir).

Şeyh Selim Çeşti, şeyh İbrahim'in müridlerinden olması dolayısiyle, arada beş kişi bulunmak üzere, onun manevî ve ilmî nesebi Abiverdli veya Semerkantlı ünlü şeyh Fuzeyl ibni Iyaz-üt-Talakani'ye kadar çıkmaktadır (bu son kişi evliya veya kutsal bir şahsiyet olmadan önce eşkiyalık etmiştir).

Selim Çeştî iki kere Hindistan'dan Hacca gitmiş, birinci defa 14 ve ikinci defa da 8 yıl Hindistan dışında kalmıştır; O, hac zamanında Hicaza gider ve arada Anadolu, Suriye, Bağdad, Necef ve Batı İslâm ülkelerinin sair yerlerinde bulunurmuş. Ekber'in ona karşı gösterdiği bağlılık ve saygı kısmen onun kutsal bir kişi olmasından ve dinî devrimleri için onunla görüşmelerinde bilgiler edinmesinden olabileceği gibi Batı acununu iyi bilen bir Hindistanlı ile görüşmekten dış ülkeler hakkında her türlü bilgiler elde edebilmesinden de olabilir.

Şeyh Muhammed Gavs, kutsal yaşayışı, El-Cevahir-ül-Hams (beş cevherler) adlı eseri, "davet-i esma„ daki (nefes etmek) kudreti, 12 yıl mağralarda riyazet ve vecd içinde yaşamış olmasiyle ünlüdür.

Üçüncü sınıfa Ebul Fadl, *Danende-i Ma'kul* ve *Menkul* (aklî ve naklî bilgileri bilenler) der. Bunlar zamanın büyük bilgin ve müderrisleridirler. Yazar 12 kişinin adını vermektedir. Bunlar arasında Ecmir'de gömülü bulunan ünlü şeyh Muin-üd-Din Sancar Çişti'ni (bk. c. I, s. 357 ye) torunu ve türbesinin mütevellisi Ecmir'li Mevlâna şeyh Hüseyin, Taşkent'li Ha-

fız Kümeki, Ekber'in hocalarından Mevlâna Ala-üd-Din Lari, Ekber'in kardeşi Abd-ül-Hakîm'in hocalarından Semerkant'lı Hoca Sadık bulunmaktadır.

Bunlardan Mevlâna şeyh Hüseyin, Ekber'in dinî devrimlerine karşın durum aldığı için Mekke'ye gönderilmiştir, oradan döndükten sonra bir müddet Bakkar (Sind) kurganında oturtulmuş, daha sonra salıverilmiştir (Müntehab-üt-Tevarih III, 87-91).

Taşkentli Hafız Kûmeki, arapçada büyük bir bilgin sayılırdı ve Türkistan'da çok ünlü idi. Kuran'ın *Kıtal* veya *Muhammed* suresi hakkında yazmış olduğu sufilik vecdile meşbu tefsire çok değer verilir. Müntehab-üt-Tevarih'e göre (III, 152-3) "Türk usulüne göre geziye çıktığı vakit oklarını taşıyan kutusunu kuşağına bağlarmış„. Aynı esere göre 1569-70'de Hindistan'a gelip Ekber'in hizmetine girer ve ondan ve beylerinden çok inam alır; sonra Hac'ca oradan da İstanbul'a gider. Osmanlı padişahına takdim edilir ve ondan Ekber'den gördüğünden on kat fazla iltifat görür, hatta kendisine vezir-i a'zam'lık teklif edilir; O bunu kabul etmez ve Türkistan'a döner. Badaunlu onu ve Mevlâna Said'i zamanın en büyük müderrisleri arasında sayar ve bu sonuncusu için Hindistan'da takdir edilmediği için orada çok kalmadığını yazar (II, 40). Ebul Fadl ise onu Ekber devrinin bilginleri arasında bu üçüncü sınıfta göstermektedir.

Mevlâna Ala-üd-Din Lari en çok Ekber'in bir derbarında çıkardığı bir mesele ile ünlüdür. İşbu derbar sırasında Mevlâna, en büyük beylerden Han A'zam Aziz Han Kökeldaş'ın (veliaht Cihangir'in dünürüdür) önünde durur; Mir Tüzük (teşrifatçı) ona geride durmasını söyleyince O: "neden bir bilgin bilgisizlerin önünde duramazmış„ der ve çıkıp gider; bir daha hiçbir derbar'a gelmez. Hafız-üd-Din-i Nesefi'nin *Akaid-i Nesefî*'si hakkında bir şerh (açıklama) yazmıştır.

Semerkant'lı Molla Sadık hem bilgin, hem şair diye ünlüdür.

Dördüncü sınıfa Ebul Fadl *Şinasay-ı Aklî Kelam*, شناسای عقلی کلام demektedir. Yazar bu tabirle "akl„ a dayanan bilgilerde usta olanları kastetmektedir, doktorları da bunlar

arasına koymuştur; bilgin olarak 7 müslüman ve 15 hindu'nun ve doktor olarak da 25 müslüman ve 4 hindu'nun adını vermektedir.

Beşinci sınıfa yazar Hanay-i Naklî Makal خوانای نقلی مقال yani kuran, hadis gibi nakl'a dayanan bilgilerde bilgin olanları koymakta ve 41 ünlü kişinin adını vermektedir.

Bunlar arasında şu kimseler bulunmaktadır:

Hümâyunca kendisine verilmiş olan Mahdum-ül-Mülk ve şeyh-ül-islâm unvanlarını taşıyan Sultanpur'lu Mevlâna Abdullah; Ekber devrinde, tarihî kısımda adı çok geçmiştir. İşbu padişahca sevilmiyen mutaassıp bir sünnidir; şu iki eseri ünlüdür: "İsmet-i Enbiya„ (peygamberlerin ismeti yani namusluğu) ve "Şerh-i Şemail-ün-Nebi„ (peygamberin ahlâkının açıklanması).

Mevlâna Abd-üs-Selâm Hindistan'da çok ünlü bir fakıh olup Beyzavi'nin "Envar-üt-Tenzil ve Esrar-üt-Te'vil„ine bir şerh yazmıştır.

Kâbil'li Molla Âlem bilgin ve rind bir adam diye tanınmıştır; "Fevatih-ül-Vilâye„ (veliliğin veya evliyalığın anahtar veya başlangıçları) adlı eseri vardır.

Lahor'lu şeyh Münevver; Ekber'in dinî devrimlerine karşın olmuş ve Gvalyor kurganında hapsedilmiştir. "Meşarih-ül-Enver„ adlı hadis kitabına ve "Bedi-ül-Beyan„ ve "İrşad-ı Kâdî„ adlı eserlere şerhler yazmıştır.

Ekber devrinin şairleri

Ebul Fadl saraya girip çıkan 59 ve uzak yerlerde yaşayıp Ekber'e şiirlerini gönderen 15 şairin adını anmaktadır (defter II, ayin 30 da *Kafiyesencan bahsi*).

Bu devrin en ünlü ve feyizli şairi Ebul Fadl Allâmî'nin kendi ağabeyi Feyzi'dir; asıl adı Ebul-Feyz'dir; bu kişi, şair ve yazarlar, halk sayesinde değil büyükler sayesinde geçinmek mecburiyetinde oldukları zamanlarda yaşamış kalem sahiplerinin birçoğu gibi, bir yandan Ekber'in kasidecisidir, öbür yandan da onun yaptığı devrimlerin övücüsü ve hatta şişiricisidir. Onun bazı şiirleri vardır ki, Ekber'in yaptıklarından ve söylediklerinden çok ileri gitmektedir; bunlar, Ekber'i, kendisinden daha aşırı gidenler bulunduğunu açıklayarak mutedil göstermiye yarıyabileceği gibi, ona yaranmak için yapılmış coşkunluklar da sayılabilir.

Her ne ise şairler arasında da, bilginler arasında olduğu gibi Ekber en çok kendi devrimlerinden yana olan kimseleri tutmuştur. Gerek bu bakımdan gerekse kendini övdürme bakımından devrimci bir padişah olan Ekber'le, herhangi başka bir padişahı, aynı ölçülere göre yargılamamalıdır.

Devletini babalarından aldığı gibi yönelten bir hükümdar, övülmeye üzenir ve tenkide kızarken, insanlığın tabii duygularına kapılmakta ve tesadüfün kendisine verdiği pek büyük yetkileri insanlık zaaflarını tatmin için kötüye kullanmakta demektir. Ekber gibi çok büyük, çok zor ve muhit için yepyeni ve havsalalarca kabulü pek güç devrimlere kalkışan bir kişi, aynı şeyleri yaparsa bunu insanlık zaafları dolayısiyle değil, erişmek istediği amaçlara varmayı kolaylaştırmak veya yolu üzerinde rasladığı engelleri yıkmak için yapıyor demektir. Aradaki pek büyük fark gözlerden kaçmamalıdır.

Şu yön de unutulmamalıdır ki, Hindistan'da farsça şiir ve edebiyat, tıpkı Osmanlının divan edebiyatı gibi, kütleye değil, mahdut bir zümreye hitabetmekte idi. Ekber de devrimleri için her şeyden önce bir zümreyi, yüz bin kişiyi bile bulmayan bir zümreyi kazanmak ve bunlar arasında kazanamadıklarını sindirmek isteğinde idi. Feyzi gibi şairler daha çok bu zümre için yazmışlardır.

Şiirlerinin bolluğu yüzünden olacak, kendisine Feyyâzî dahi denilen bu kişi, Hüsrev'den sonra Hindistan'ın en büyük şairi sayılır.

Aşağıya Feyzi'nin bir rübai ve bir gazelini koyduk; bunlar, Ekber devrinde en çok makbule geçen propaganda şiirlerinin birer örneği sayılabilirler.

Rübai

Bir şah ki aklı dolayısiyle ona bilgi sahibi diyoruz
Tanrı yolunda kılavuz diyoruz
Her ne kadar şahlar Tanrı'nın gölgesi iseler de
O Tanrı'nın ışığıdır, (ona) nasıl gölge diyoruz [1].

Şu yöne dikkat edilmelidir ki buradaki Ekber'i övüş, birçok Osmanlı şairinin, anlamca kof, aşırı tontıraklı cümlelerle

[1] شاهی‌که بعقل ذو فنون خوانیمش — در راه خدای رهنمون خوانیمش
هر چندکه سایهٔ خدایند شهان — او نور خداست سایه چون خوانیمش

Osmanlı padişahlarını övüşlerinden daha anlamlı ve yüksek bir özdedir.

Feyzi'nin Tevhid-i İlâhiyi öven bir gazeli:

Gel ışıklı mihrab yerine (tarafına) yüz çevirelim
Tur (u Sina) taşiyle yeni bir Kâbe yapalım
Kâbe'nin duvarı yıkıldı ve kıble'nin esası (temeli) aktı (yokoldu)
Yeni bir temel üzerine kusursuz bir kasr yapalım [1]

Ekber devrinin ünlü şairlerinin çoğu İran veya Turan'dan gelmedir. İranlı'ların bir kısmı da Türk'tür. Bazılarının adları aşağıdadır.

Meşhetli Hoca Hüseyin Senaî (ثنائى): İran şahı Tahmasp'ın oğlu Mirza İbrahim'in hizmetinde bulunduktan sonra, şah İsmail II tahta çıkınca Hindistan'a kaçar. "Sikendernâme„ ve "Sâkî-nâme) adlı iki eseri vardır.

Kasım-ı Kâhî (كاهى): otlak anlamında olan "kâhi„ şairin tahallüsüdür; bilgin olarak da ünlüdür, "Gül-Efşan„ adlı bir mesnevi'si, "Bostan„a bir Cevab'ı ve bir Divan'ı vardır. Türktür ve kendisine Semerkant'la Buhara arasındaki Miyankal dağlarına atfen Miyankali dahi denir. Bir beytini aşağıya koyduk:

O kimse kısa himmetlidir ki (ülüvvü himmetten makrundur ki) iki âlemin hasılatını elde etmek için
Tama elini keyfiyetten münezzeh olan Tanrıya açar (uzatır) [2]

Meşhetli Gazalî: İran'dan kaçıp Hindistan'a sığınmıştır. Şiraz'lı Ürfi de İran'dan gelmedir. Türk şairlerden Herat'lı Meyli (asıl adı Mirza Kulu'dur), Kazvin'li Cafer Bey, Merv'li Hoca Hüseyin, Enisi Şamlu (asıl adı Yol Kulu olup Türkmen' lerin Şamlu oymağındandır), Derviş Behram (Beyatlı oymağındandır) zikre değer.

Bu son kişi çok zevkli bir yaşayıştan sonra Hızır Peygamber kendisine rüyada görünür ve o, eğlenceleri bırakıp saka (sucu) olur. Kendisi evliyadan sayıldığı için Kalküta dolaylarında Bardvan'da bulunan türbesi bir ziyaret yeridir. Şu üç beyti kendisini tasvir eder ve evliyalığa erişmeden önce nasıl yollardan geçtiğini gösterir (maalen çevirme):

[1] بیا كه روى بمحراب‌گاه نور نهيم بناى كعبهٔ ديكر ز سنك طور نهيم
حطيم كعبه شكست و اساس قبله بريخت بتازه طرح يكى قصر بى‌قصور نهيم
[2] كوتاه همتى كه پى حاصل دوكون دست طمع بحضرت بى‌چون كند دراز

Sofuluğun esasını kırdım ne çıkacağını görmek için
Rusvalık pazarının başında oturdum ne çıkacağını görmek için
Zahitlerin yolunda beyhude ömür geçirdim
Şimdi rind, meyhanelik ve sarhoşum ne çıkacağını görmek için
Bazıları beni ibadet edici ve bazıları fâsık saydılar
Her ne diyorlarsa ben oyum ne çıkacağını görmek için [1].

Yine Türk şairlerinden şunları anacağız:

Sabuhi-i Cagatayi; aslen Semerkantlı, Heratlı ve Badahşanlı olduğunda ihtilâf vardır.

Buharalı Müşfiki; Buharalı ve Mervli olduğu hakkında ihtilâf vardır. Kasideleri dolayısiyle kendisine "Selman-ı Zaman" denilir.

Kaşanlı Sancar

Narenli (Bağdad dolayları) Padişah Kulu Cezbi

Meşhetlı Kasım Arslan, Gazneli Mahmud'un ünlü komutanlarından Arslan Cazib'in soyundan olmak iddiasında idi; ailesi Tus'a yerleşmiş bulunuyordu, ancak kendisi Türkistan'da büyümüştür.

Ekber devrinin tarihçileri

Bunların en ünlüleri bilhassa üç kişidir. Birincisi Ebul-Fadl Allâmî'dir. Ekber adına ve hatta onun ağzından yazmıştır. İkincisi Hoca Nizam-üd-Din Ahmed'dir; o devirde mümkün olduğu kadar yansız yazmıştır. Üçüncüsü, Badaunlu Abd-ül-Kadir'dir, Ekber'in dinî ve sosyal devrimlerinin düşmanı olup ona karşın yazmıştır.

Ebul Fadl Allâmî'nin üslûbu o devir ve bölgenin yazarlariyle karşılaştırılınca dahi fazla dalkavukçanadır; ancak daha yukarda da dediğimiz gibi Ekber'i övmek, bir kişinin insanlık zaafını tatminden çok bir devrimi ve onun doğurduğu fikir ve inanları övmek olduğu için bu iş ayrıca bir telâkkiye tâbi tutulmalıdır. Bundan başka Ebul Fadl'da çok derin felsefî düşüncelere, yapılan işlerin gerekçelerinin bir devlet adamı kaleminden açıklanılmasına raslanılır ki, bu yön, dalkavukça üslûbu bu bakımdan da örter. Kendisi 4000 atlı komutanlığı gibi çok yüksek mertebelere çıkmış, devlet adamı ve komutan olarak da hizmet etmiş ve başarılar sağlamıştır.

1 اساس پارسائی‌را شکستم تاچه پیش آید — سر بازار رسوائی نشستم تاچه پیش آید
بکوی زاهدان بیهوده عمری دربدر گشتم — کنون رندو خرابانی و مستم تاچه پیش آید
کهی زاهل عبادت میشمارندم کهی فاسق — بهر طوری که میکویند هستم تاچه پیش آید

Nasıl öldürüldüğü tarihî kısımda görülmüştür (s. 156). Daha aşağıda bibliografya'da anılacak olan çok değerli ve pek büyük himmet mahsulü bulunan *Ekbernâme* ve *Ayin-i Ekberî* adlı iki esaslı tarihî eserinden başka gerek Ekber, gerekse kendi adına yazmış olduğu birçoğu siyasal işlere ait mektupları vardır; bunlar, *Mektubat-ı Allamî* veya *İnşa-yı Ebul-Fadl*, adile basılmıştır. Tarihî özde olmayan şu eserleri de vardır: 1. Kuran'daki *Ayet-el-Kursi*'nin tefsiri; 2. *Risale-i Münacat* (bir dua kitabı); 3. *Cami-ül-Lügat;* 4. *Keşkül.* Türlü çevirmeleri ayrıca, çevrilmiş eserler sırasında anılacaktır.

Tabakatı Ekberî yazarı Hoca Nizam-üd-Din Ahmed'in babası Heratlı Hoca Mukîm, Babur'la birlikte Hindistan'a gelmiştir. Hoca Nizam-üd-Din Ahmet, Gücerat'ın Ekber'ce ele geçirilmesinden sonra oraya *bahşi* yapılmıştır; savaşlarda da başarıları olmuştur. Eseri, Hindistan tarihlerinin en değerlilerinden biri sayılır.

Müntehab-üt-Tevarih yazarı Badaunlu Molla Abd-ül-Kadir; zamanın en ünlü ulemasının yanında yetişmiş olup dinî bilgilerden başka, müzik, tarih ve astronomi'de üstad sayılırdı; güzel sesi dolayısiyle Celal Han Kurçi'nin tavsiyesi üzerine Ekber'in cuma imamı olur (her gün için ayrıca bir imam vardı). Taassubu dolayısiyle Ekber'in bütün yeniliklerine ve devrimlerine karşın olmuş, ancak hep onun sarayında kalmıştır. Gizli kalmış ve Cihangir devrinde ortaya çıkmış olan *Müntehab-üt-Tevarih* adlı eseri yüzünden oğulları baskı görmüşlerdır. Badaunlu'nun ilerde anılacak olan birçok çevirmeleri de vardır.

Andığımız üç tarihçi de Ekber devrinin önemli eserlerinden sayılan *Tarih-i Elfî*'de (birinci bin yılın tarihi; Hicretin bininci yılı münasebetiyle yazılmıştır. Peygamberden itibaren olan bitenleri anlatan bir islâm tarihidir) hisseleri vardır. Ancak bu son eserin yazılmasına Nakib Han başlamıştır (İran'dan gelmiş bir beydir, Ekber devrinde 1000 ve Cihangir devrinde 1500 atlı komutanlığı etmiştir); esere en çok Tatta'lı Molla Ahmed adında biri himmet sarfetmiş ve uzun zaman tarihçiler heyetine başkanlık etmiştir. Kendisi İran'a gitmiş gelmiş bir şiî idi. Eseri Cafer bey bitirmiştir (İran'dan gelmiş bir kişi olup Asaf Han unvaniyle 2000 atlı komutanlığına kadar

yükselmiş ve Cihangir devrinde onun oğlu şehzade Perviz'in Atalığı olmuştur). Eserin girişi Ebul Fadl Allamî'nindir.

Ekber devrinin güzel sanatları

Mimarlık ayrıca anılacaktır; Ekber bir minyatür meraklısı olup saray ressamlarının eserlerini sık sık görür ve herbirini değerine göre mükâfatlandırırdı.

Devrinde çalgı ve türkü de çok ileri gitmiştir.

Ekber keza süsleyici sanatlara ve hattatlara karşı da büyük ilgi göstermiştir.

Ekber'in kitap merakı

Ekber hiç okumak yazmak bilmez diye gösterilmiştir; bu şişirilmiş bir iddiadır, ancak muhakkak olan şudur ki, O, çocukluğunda pek hevessiz bir öğrenci imiş. Fakat sonra dünyada var olan hemen bütün önemli eserleri okutturup dinlemiş bir kişidir. Çok zengin bir kütüphanesi de varmış. En çok dinlemesini sevdiği eserler: Ahlâk-ı Nasırı, Kimya-yı saadet, Kâbusnâme, Mektubat-ı Şeref-i Müneyri [1], Gülistan, Hakîm Senaî'nin Hadika'sı, Ma'nevî'nin Mesnevi'si, Cam-ı Cem, Bostan, Şehnâme, Şeyh Nizamî'nin Hamsa'sı, Hüsrev ve Mevlâna Camî'nin külliyatı, Hakânî ve Enverî'nin divanları ve genel olarak da tarih kitapları imiş (Ayin-i Ekberî'deki Ayin-i tasvirhane'ye göre; defter I, ayin 34). Bu eserler Ekber'in geniş öğrenme merakını ve en çok neler üzerinde durduğunu açıklarlar.

Ekber'in devrinde ve onun buyruğile yapılmış başlıca çevirmeler

Ekber pek çok eseri farsçaya çevirtmiştir; bunların bir kısmı aşağıda anılmıştır:

Zeyc-i Cedid-i Mirzaî (Uluğ Bey Mirza'nın Semerkant'ta yaptırdığı eser).

Mahabarata: Ekber, çevirmeye Rezmname (savaş kitabı) adını vermiştir (bk. c. I, s. 116).

Ramayana: bunu çeviren Badaunlu Abd-ül-Kadir 24,000 beyit için 150 eşrefi (altın) ve 10,000 tenge almıştır (bk. c. I. s. 113).

Atharvan Veda (bk. c. I, s. 25); bunu çeviren yine Badaunlu Abd-ül-Kadir'dir; O, bu iş dolayısiyle Müntehab-üt-Tevarih'te (II, 212-13) şunları der:

[1] Müneyr, Bihar'da bir kenttir.

"Bu yılda (Hicri 893, M. 1575-76), padişahın bana Atharvan-Veda'yı çevirmek buyruğunu verdiği sırada, şeyh Bavan adında bilgin bir Brahman Dekken'den gelmiş ve müslüman olmuştu... Atharvan'daki kurallar arasında bir adamın *selâmete* ermesi için behemehal işbu kitapta zikredilen muayyen bir parçayı okuması gerektiği iddiası bulunmaktadır. Bu parçada *lam* harfi (L) çok sık olarak geçmektedir ve bu bizim *La İlahe İllahllah*'ımıza çok benzemektedir. Bundan başka orada gördük ki bir Hindu, bazı şartlar altında, inek eti yiyebilir ve Hindular ölülerini yakmayıp gömmektedirler. Bu gibi parçaların yardımiyle (yukarda anılan mühtedi) şeyh, başka Brahmanları dinî tartışmalarda yenmiş ve bu yüzden bunlar müslüman olmuşlardır, El-Hamdü Lillah„.

Bu çevirmeye şair Feyzi de yardım etmiştir. Ebul Fadl bu işi Serhind'li Hacı İbrahim'in yaptığını yazarsa da Badaunlu onun bir sey yazmadığını iddia eder.

Lilavatı adlı sanskrit dilinde yazılmış ünlü matematik eseri.

Tacek adlı sanskrit dilinde yazılmış ünlü astronomi eseri.

Babur'un *Vekayi*'i Bayram Hanın oğlu Han Hanan Mirza Abd-ür-Rahim tarafından Türkçeden Farsçaya çevrilmiştir.

Keşmir tarihi (Kalhana'nın *Racatarangini*'si olacak, bk. c. I, s. 72 ye) Badaunlu tarafından ikinci defa olarak çevrilmiştir.

Haribas: Mabud-Kahraman Krişna'nın (bk. c. I, s. 110-112 ve 117-118) yaşayışını anlatır.

Kelile ve Dimne'nin (bk. c. I, s. 239) yeni bir çevirmesi, *Ayâr-ı Danış* adile, Ebul Fadl Allamî tarafından yapılmıştır.

Nal ve Danan'ın sevgilerini anlatan sanskrit eser Leylâ ve Mecnun vezninde şiir olarak Feyzi tarafından çevrilmiştir.

Bu ve anmadığımız daha birçok çevirmeler Ekber devrindeki kültürel çalışmaların ve Hindu düşünce ve duygularını Müslüman ilerigelenelerine öğretmek isteğinin belirtileridir.

Cihangir ve Şah Cihan devirleri

Bu devirlerde, bilgiyi ve kültürü geliştirme bakımından, Ekber devrindeki canlılık yoktur. Ancak medrese yapımı ve bakımı devam etmiştir. Yukarda tarihî kısımda (s. 226) Şah

Cihan ve oğlu Dara Şükuh'un Hindu yazarlara yardımları anılmıştır. Şehzade Dara Şükuh[1], hiç olmazsa kültürel alanda, Müslüman-Hindu yakınlaştırma siyasasına ve İslâm ve Hindu dinlerinde benzerlik arama işine önem vermiş ve bu yollarda çalışmıştır. O, *Upanişatlar'ı* farsçaya çevirmekle büyük bir hizmette bulunmuştur.

Şah Cihan devrinin ünlü tarihçisi, Padişahnâme yazarı Lahver'li Abd-ül-Hamid'dir. Şah Cihan kendi devri tarihinin Ekbernâme ve Ayin-i Ekberî üslûbunda yazılmasını ve onlar ayarında bir eserin vücude getirilmesini istemiştir. Ancak iki eser karşılaştırılırsa aynı seviyede olmadıkları ve Abd-ül-Hamid'in, Ebul Fadl Allamî ayarında bir yazar olmadığı kolaylıkla görülür; esasen o devlet adamı da değildir.

Cihangir ve hele Şah Cihan devrinde en çok ilerliyen resimcilik, mimarlık ve süsleme sanatlarıdır (kuyumculuk gibi) Şah Cihan devrinin en ünlü ressamı Semerkantlı Muhammed Nadir'dir.

Mimarlık konusu ilerde ayrıca ele alınacaktır.

Âlemgir devri Bu padişah, tarihî kısımda görülmüş olduğu gibi, islâmcı bir padişahdı, en çok dine ve bilhassa fıkh'a ait bilgilere önem vermiştir. Fetvi-yi Âlemgir'î adlı eser üzerine yukarda bilgi verilmişti (s. 239). O, birçok medreseler yaptırmıştır; bütün medrese öğrencilerine, derecelerine, yani öğretimde ilerleyişlerine göre 2 ana ile 8 ana arasında gündelik verirdi (1 ana, rupinin kırkta biridir).

Âlemgir pek anlaşılmıyan sebepler dolayısiyle tarihinin yazılmasını yasak etmiştir ve onun tarihçisi Münşî Muhammed Kâzım, *Âlemgirnâme*'yi onuncu yılda durdurmuştur. Üslûbu aşırı dalkavukcadır ve hemen günü gününe olayları kaydetmekle yetinmiştir. Hâfî Han'ın *Müntehab-ül-Lübab*'ı gizlice yazılmıştır. *Measir-i Âlemgirî* ise Âlemgir'in ölümünden sonra kaleme alınacaktır.

[1] Bu kişinin eserleri ve düşünceleri hakkında, ocak 1945 tarih ve 33 numaralı Belleten'e yazdığımız: «Evrengzib Âlemgir ve dinî siyasası üzerinde bir inceleme» adlı makalede ayrıntılar vermiştik.

VII. Mimarlık ve Minyatürcülük

Genel olarak Hindistan'daki Gurkanlı anıtları Türkistan ve Horasan'daki Timur ve Timur oğulları devirleri anıtlarının veya daha eski anıtların üslûbuna uygundur.

Önce Babur'la ve sonra da ikinci defa Hümâyun'la Hindistan'a giren Türkler, genel çizgileri bakımından ana yurtlarındaki zevklerini muhafaza etmişler ve ona göre anıtlar yapmışlardır. Tabii bazı yeni biçimler bulunmuş, bazı biçimler az çok değiştirilmiş, bazen anayurt tarzında iş görebilecek usta ve işçi bulunmayınca bunlardan ele geçenlerin kendi bölgeleri üslâplarına göre iş görmeleri zaruretine katlanılmış, Hindistan' ın imkânlarına göre yeni yeni yollardan gidilmiş, ancak, ne de olsa, başlıca anıtlar, anayurt anıtlariyle genel benzerliklerini muhafaza etmişlerdir. Bu yönleri aşağıda belirteceğiz.

Kubbeler Kubbelerin dışardan görünüşü Türkistan'dakilerinkine çok benzer. Her iki ülkede de kubbe başlangıçta şakuliye yakın bir surette yükselir. Penceresiz veya pek seyrek pencereli uzunca bir boyun üzerine oturur, kubbelerin kaidesi onu taşıyan boyundan az daha geniştir ve bu boyun üzerine "stalaktit„ lerle (mukarnesat) oturur (dışardan görünüş). Hindistan'da bunlar bazen küçük kavisler haline girerler.

Türkistan kentindeki (eski Yesi) Ahmet Yesevî camisinin (r. 20) ve Semerkant'taki büyük Timur türbesinin (r. 21) kubbeleri, Delhi'deki Hümâyun ve Ataka Han türbelerinin (r. 29 ve 31) ve az şişkin de olsa Agra'daki Tac Mahal'in (r. 101) ve onun camisi gibi birçok Gurkanlı anıtının kubbeleriyle karşılaştırılırsa bu benzerlik daha kolay görülür.

Başlıca farklardan biri Hindistan'daki Gurkanlı kubbeleri altındaki boyunların az kısalmış olmasıdır.

Hindistan'da, Ekber devrinden itibaren, birçok anıtta, içerde daha basık bir ikinci kubbe yapmak görenek olmuştur. Böylelikle Gurkanlı kubbeleri dışardan Türkistan kubbelerine ve içerden az çok Osmanlı kubbelerine benzerler.

Anıtların yüzleri Genel vasıfları şunlardır: gayet yüksek bir kapu ve onun iki yanında sıralanan pencereler. Gerek kapı gerek pencerelerin üstü sivri

kemer (ogive) biçimindedir ve her ikisinin dışarda bulunan kısmından daha içerde ve geride, daha ufak ve gerçekten kapu veya pencere vazifesini gören menfezler vardır.

Buhara'daki Namazgâh (r. 24), Semerkant'ta Şah Zinde'de bulunan Uluğ Bey kapusu (r. 22), bu kişinin aynı kentteki camisi (r. 23) bu tarz yüzlerden örneklerdir. Keza Herat'taki büyük cami (r. 26) ve aynı kentteki Hacı Ansari ziyareti (r. 25), Türkistan ve Horasan anıtlarının yüzleri hakkında yeter bilgi vermektedir. Bunlar Hindistan anıtlariyle karşılaştırılınca aradaki benzerlikler derhal görülür. Ezcümle Hümâyun türbesi Ataka Han türbesi, Ekber türbesinin girişi, Tac Mahal vesaire buna delildir (r. 29, 31, 55, 57, 58 ve 101).

Bu yüz benzeyişlerini tabii her anıtta kesin olarak aramak doğru olmaz; çok yerde değişiklikler yapılmıştır, meselâ bazan sivri kemer tam yuvarlak kemer olmuş, bu biçim kemerler daha küçük kavisçiklerden teşekkül etmiş (ezcümle Delhi, Agra ve Lahor saraylarının türlü kısımlarında ve Delhi'deki Cami Mescit'te, resim 93) vesaire; ancak genel benzeyiş, çok kere devam etmiştir.

Hindistan anıtlarında, Seyyid ve Ludi hanedanları zamanında gelişmiş olan büyük kubbe etrafında çatr veya çeter denilen kubbecikler yapmak usulü devam edecektir (bk. c. I, s. 364'e).

Yüzlerdeki değişiklikler en çok süslerde görünür. Türkistan ve Horasan anıtlarının yüzleri en çok çinilerle, Hindistan'ınkiler ise kakılmış taşlarla süslüdür (ezcümle resim 57, 58 ve 71'de görülen Ekber Türbesi bahçesinin girişi ve İtimad-üd-Devle Türbesi). Bazan da bunlar kabartma taştan yazı ve süsler taşımaktadırlar.

Yapı gereçleri En büyük başkalık buradadır; Türkistan ve Horasan'da hemen hep tuğla veya olagan taş kullanılmıştır; Gurkanlı devrinde Hindistan Türkleri ise işbu ülkenin sağladığı kolaylık ve imkânlar, oradaki zenginlik ve usta ve işçi bolluğu dolayısiyle, daha çok sağlam veya daha çok güzel olan önce düzenli biçimde kesilmiş ve yontulmamış kırmızı kum taşını, sonra da (en çok Şah Cihan devrinde) yine öylece yontulmuş ve kesilmiş ak mermer kullanmışlardır.

Büyük Hindistan anıtlarını Türkistan ve Horasan'dakilerden ayıran başka bir özellik de onların ve bilhassa türbelerin duvarlarla çevrilmiş ağaçlı ve çiçekli geniş bahçe ve avlular içinde bulunmalarıdır. Ancak anılan öbür ülkelerde de, anıtların bazılarının olsun, aynı durumda bulunmuş olmaları ve zamanla bahçe ve avlu duvarlarının yıkılmış olması muhtemeldir.

Birtakım Gurkanlı anıtına ayrıca bir özellik ve mahabet veren yön de çok kere onların etraflarında yerden epey yüksek bir türlü taraçanın bulunmasıdır; böylelikle anıt doğrudan doğruya yerin üzerinde değil, ayrıca bir tepsinin üzerinde imiş gibi görünmektedir. Tac Mahal (r. 101) bunun en güzel ve ünlü örneğidir.

Bazı yazarlar genel olarak Hindistan'daki Müslüman-Türk mimarlığını ve bu arada Gurkanlı mimarlığını da yerli, yani Hindu, mimarlığının bir taklidi ve devamı saymak isterler; yukarıdaki yazılar ve işaret edilen resimler bunun yanlışlığını ispata yeter.

Gurkanlı mimarlığının Hindu eserlerden ilham aldığı istisnai yönler ayrıca belirtilecektir.

Keza bazı yazarlar Gurkanlı mimarlığının İran Safevî mimarlığından ilham aldığını yazmışlardır; bu ayrıca bir şey ifade etmez, çünkü Safevî Türkmen mimarlığı çok geniş ölçüde Türkistan ve Horasan'daki Timur oğulları anıtlarından ilham almıştır.

1. Babur ve Hümâyun devirleri

Babur, Hindistan'da geçirdiği, arasız savaşlarla dolu 4-5 yıl içinde önemli ve uzun yaşıyabilecek biçimde sağlam yapılmış anıtlar yaptıramamıştır. Ona ait veya öyle sanılan camilerden üç tanesi elan ayaktadır; bunların biri Panipat'ta Kâbili Bağ'da, öbürü Sambal'da (Cami Mescit) ve üçüncüsü Agra'da eski kurganın içindedir.

Babur'un Sinan'ın çıraklarından birkaç kişi getirtmek teşebbüsünde bulunduğu söylenilmişse de onun zamanında Sinan'ın ünü o derece, hele Hindistan'a kadar yayılmamış olduğu için buna inanmak pek doğru olmaz[1].

[1] Bunu Saladin'in « Manuel d'Art Musluman» ı yolu ile Montani'nin Architecture Ottomane'ından nakleden « Cambridge » Hindistan tarihi Sinan için « ünlü Arnavut mimarı » demektedir (c. IV, s. 524).

Hümâyun devrinden kalmış başlıca anıtlar, Agra'da yıkık durumda bulunan bir cami ile Fethabad'da (Hisar) başka bir camidir. İkisi de kesilip yontulmuş taşlarla değil, moloz özünde gereçle yapılmış ve duvarlar alçı ile örtülmüştür; bu alçı üzerine, o daha katılaşmadan "arabesk„ ler çizilmiştir.

Habib-üs-Siyer yazarı Handmir, Hümâyunnâme'sinde, işbu padişahın "Dinpenah„ adında bir kent kurduğunu yazar. Bu kent şimdiki Delhi'nin az güneyinde idi. Mevlâna Şihab-üd-Din Ahmet Muamma'inin "Şehr-i Padişah-i Dinpenah„[1] cümlesile tarih düşürmesi üzerine ivedilikle 940 hicri muharreminde işe başlanılmış (temmuz-ağustos 1533) ve aynı yılın şevval'inde (nisan-mayıs 1534) duvarlar ve kapıların çoğu bitirilmiştir.

Bu kadar çabuk yapılmış olan duvarların moloz veya ona yakın gereçlerle yapılmış olması muhtemeldir. Şir Şah Sur, Hümâyun'u Hindistan'dan çıkarıp Kuzey Hindistan sultanı olduktan sonra Dinpenah'ı yıktırmış ve oraya yeni ve daha sağlam yapılar yaptırmıştır.

2. Sur Sultanları devri

Bu devrin en değerli anıtları Şir Şah'ın yaptırdıklarıdır. Bu kişinin ilk işlerinden biri, Hümâyun'un "Dinpenah„ ının duvarlarını yıktırıp onun yerine kendine yeni bir başkent yaptırmak olmuştur. Saltanatı az sürdüğü için (1539-1545) bu başkent bitirilememiş ve yalnız Purana Kale denilen "erk„ i bitirmiştir. Oradaki nisbeten küçük Kale-i Köhne Mescit adlı cami, mermer kakmaları ve genel tenasüp ve zerafetile ünlüdür. Bihar'da Sasaram'da bir havuz içinde bulunan Şir Şahın mezarı (r. 14) ve onun dolaylarındaki mezarlar topluluğu da çok zarif yapılardır.

3. Ekber devri

Genel bakış Ekber 50 yıl süren saltanatı sırasında çok yapı ve anıt yaptırmıştır; O, bu işe yönetimi kendi eline aldıktan az sonra başlamıştır. Tarihî kısımda görüldüğü gibi Babur, Kuzey Hindistan'ı, orayı yoksullaştırmış

[1] شهر پادشاه دینپناه ; Ebced hesabiyle 940 eder (hicri).

uzun bir kargaşalık devrinden sonra fethetmiş idi; Ekber veya onun atalığı Bayram Han da böyle yapmıştı.

Dolayısiyle Ekber pek çok yapı işini birden ve çabuk görmeye kalkıştığı sırada şöyle bir durumla karşılaşmıştır. Daha önceki devirlerde onun giriştiği çapta iş görülmesi esasen görenek değildi; bundan başka Şir Şah Sur'un ölümünden sonra (1545) Kuzey Hindistan'ın gitgide karışan durumu büyük anıtlar yapılmasına uygun olmadığı için tabiatiyle usta ve işçi sayısı epy azalmış bulunuyordu.

Bu şartlar altında çabuk ve çok geniş ölçüde yapı işlerine atılan Ekber, yetişmiş usta ve işçi bakımından büyük bir kıtlıkla karşılaştı; bunun altından kalkmak için de en çok yapı yaptırılan bilhassa Agra ve Fetihpur Sikri bölgelerine, Hindistan'ın türlü yönlerinden ve bu bakımdan en zengin bulunan Gucerat ve Bengal'dan pek çok usta ve işçi getirtti. Bunların Türkistan ve Horasan tarzında iş görmeğe alıştırılmaları çok uzun sürebileceği ve vakit kaybedilmek istenilmediği için de herbiri kendi bildiği biçimde çalıştırıldı.

Ekber devri anıtlarının bir kısmında Türk ülkeleri mimarlık usullerinden ayrılınmış olmasının başlıca maddî sebebi budur; bu işde Ekber'in Müslüman'larla Hindu'ları yakınlaştırmak ve Hinduları kazanmak siyasasının da manevi tesiri olmuş olmalıdır.

Yerli üslûplar, bazan Türkistan üslûplariyle karışık olarak, daire, oturma evi vesaire gibi yapılarda daha çok kullanılmış ve cami ve medreselerin genel olarak Orta Asya üslûbunda olmasına veya ona çok yaklaşmasına dikkat edilmiştir; belki de o üslûp üzere çalışmasını bilen ustalar bu gibi işlere tahsis edilmiştir.

Ezcümle Ebul Fadl, Ayin-i Ekberî'de (Sube-i Darül Hilâfet-i Agra faslında) Ekber'in orada kale içinde Bengal ve Gucerat üslûpları üzere 500 den fazla köşk yaptırdığını yazarken daire, ev vesaireyi kastetmektedir. Burada "kale,, , sarayların bulunduğu ve padişah'ın yakınlarından birçoğunun oturduğu berkitilmiş bölge anlamındadır ve İstanbul'daki Topkapu sarayının ve onu kuşatan duvarların içinde kalan bölgenin karşılığıdır.

Agra "kale„ sinin yapılmasına nezaret etmiş olan kişi Kasım Han adında biri olup, o sırada Mir Bahr'dir, r. 28 'de anılan kişi budur. Montani efendinin "Architecture Ottomane„ adlı eserinden (s. 6) naklen türlü Avrupa eserlerinde yer almış olan[1] bir söylentiye göre de "İmparator Babur'un daveti üzerine Sinan'ın birkaç yetiştirmesi Hindistan'da Delhi, Agra, Lahor ve Keşmir kalelerini yapmışlardır; bunlardan biri olan Yusuf da Moğol imparatorlarına mahsus saraylar ve türbeler yapmıştır„.

Yukarda da demiş olduğumuz gibi Babur devrinde Sinan ne o kadar çok kişi yetiştirmiş, ne de ünü Hindistan'lara kadar yayılmıştı. Bundan başka Agra ve Lahor kalelerini yaptıran Ekber olduğu için, eğer bu söylenti gerçek ise, gelen Osmanlı mimarları onun devrinde gelmiş olmalıdırlar.

Ekber devrine ait Hindistan kaynaklarında Osmanlı mimarlarının geldiğini bildiren bir kayda raslamadık; bundan başka bu devrin anıtları arasında Osmanlı anıtlarına benzeyiş de görülmez. Dolayısiyle eğer denilen mimarlar gelmişlerse bunlar üslûp üzerinde müessir olmayıp padişahın dileğine uygun biçimde yapılar yapmışlar ve bizce en muhtemel olarak yapıların teknik işleriyle uğraşmışlarıdır (sağlamlık v. s. gibi).

Gurkanlı anıtlarının, o zaman Hindistan'da bulunmuş yabancıların da dikkatini çeken bir özelliği de, yapı taşlarının anıtın bulunduğu yere önceden hazırlanmış bir plân gereğince istenilen biçim ve büyüklükte kesilmiş ve yontulmuş olarak gelmesidir. Bu işler taş ocakları civarında yapılmakta ve anıt yerine gelince taşlar yalnızcana yerli yerlerine konulmaktadırlar; bu yüzden orada genel olarak her yapı yerindeki gürültüler duyulmamakta ve taş kırıntılarına raslanılmamaktadır.

Kırmızı kum taşı Agra ve Fetihpur Sikri dolaylarında boldur.

Ekber devrinde başlıyan, Cihangir devrinde gelişen ve Şah Cihan devrinde en parlak örneklerini veren bir süsleme usulü anıtların iç veya dışını tamamen veya kısmen türlü renk ve değerde kakma taşlarla süslemek ve bunlarla türlü resim ve şekiller husule getirmek olmuştur.

[1] Ezcümle Saladin : Manuel d'Art Musluman, I Architecture (s. 509, h 3); Cambridge History of India c. IV, s. 524 v. s.; Montani efendinin kaynağını bilmiyoruz.

Anıtlar için bunun ne kadar büyük emekler sarfını gerektirdiği ve ne kadar çok sayıda değerli ustanın çalışmasına lüzum gösterdiği düşünülürse bu işin, ancak her bakımdan çok zengin bir devletçe yaptırılabileceği anlaşılır.

Bilhassa Şah Cihan, kakma işlerini, firuze, akik, lâcivert taş gibi nadir, başlı başına değerli ve o zamana kadar yüzük, gerdanlık ve benzerleri yerlerde kullanılmış taşlarla yaptırmış ve böylelikle muazzam duvarları kaplattırmıştır. Yine bu pâdişah kırmızı kum taşını bırakmış ve en büyük anıtlarını baştan başa ak mermerle yaptırmıştır. Bunlar, tabiî o devir için aklın almadığı ölçüde pahalıya çıkmıştır ; ancak böylelikle dünyada her bakımdan eşine raslanılmıyacak güzellik ve azamette anıtlar husule gelmiştir.

Ekber devrinin başlıca anıtlarına geçelim.

Hümâyun türbesi Ekber devrinin ilk büyük anıtlarından biri Delhi yakınında bulunan Hümâyun türbesidir; yapı, bu pâdişahın Hacı Bige Beyim [1] adlı dul karısı tarafından yaptırılmıştır ; mermerle süslü kırmızı kum taşındandır. Yapılması 8-9 yıl sürmüş ve 1570'de bitmiştir. Mimarı, Mirek Mirza Giyas'dır. 1.500.000 rupiye çıkmıştır. R. 29 da görüldüğü gibi, damındaki çeterler ayral, Türkistan ve Horasan anıtlarının genel üslûbuna uygun olarak yapılmıştır.

Türbe 281×273 metre [2] uzunluğunda duvarlarla çevrilmiş bir bahçenin içinde ve bir taş tepsi üzerindedir; türbenin her bir kenarı 55 m. uzunluğundadır.

Bu anıt biri iç, biri dış olmak üzere çift kubbeli olarak yapılmış ilk Hindistan anıtıdır. İç kubbenin basıklığı anıtı içerden ve dış kubbenin yüksekliği de anıtı dışardan daha güzel göstermek için olmalıdır. Dış kubbenin çapı 25 ve yüksekliği 47 m. dir. Onun etrafında çeter'ler bulunmaktadır.

Dünyanın sayılı büyük ve güzel türbelerindendir. Türkistan ve Horasan'daki çini süsler bunda yoktur ve henüz

[1] Çok kere yanlış olarak Ekber'in anası Hamide Banu Beyim'le karıştırılır.

[2] Bu ve bundan sonraki bu gibi rakkamlarda ayağı 1/3 metro diye aldık ve küsurları bıraktık. Bir çok anıtlar için olduğu gibi, Hindistan anıtları için de, türlü yazarlar az çok farklı sayılar verirler ; dolayısiyle bu sayıları takribi ve ancak genel bir fikir edinmeye yarar özde saymalıdır.

kakma süsler devri başlamamıştır. Bu bakımdan aşırı mahabetli ve ciddi bir anıt olduğu ileri sürülmüştür. Hümâyun türbesi, Hindistan'da muazzam türbeler devrini açmıştır.

Ataka Han türbesi

Ekber'in sütninelerinden Cici Enege'nin kocası Şems-üd-Din Ataka (Eteke) Hanın, Üstad Hüda Kulu tarafından 1566-67' de bitirilmiş olan mermerle süslü kırmızı kum taşından yapılmış Delhi'deki türbesi, işbu kentin güzel anıtları arasındadır (r. 31).

Agra kalesi

Yukarda da anmış olduğumuz kale yeryüzünde var olan bu gibi anıtların en güçlü ve en azametlilerinden biri, belki de en güclü ve azametlisidir.

İç içe iki duvarı vardır; dış duvar 13 ve iç duvar 21 metre yüksekliktedir. Genel olarak bunların herbirinin iki yanı gayet iri, kesme ve biribirine demir pençelerle bağlı kırmızı kum taşından olup ortası olagan taştandır. Her duvarın önünde yamaçları taşla örülmüş bir hendek vardır; bunlardan biri 10 ve öbürü 8 metre genişliktedir. Yarım daire biçiminde olan kale duvarlarının uzunluğu iki buçuk kilometredir. Bu kalenin Delhi kapusu diye anılan başlıca kapusu da bu gibi yapıların en azametlilerinden biridir.

Bu kapının dışının iki yanında nöbetçi durumunda ve tabii büyüklükte taştan iki fil bulunmakta idi. Âlemgir bunları tahrip ettirecektir.

Kaleye 1566'da başlanılmış ve yapı 8-9 yıl sürmüştür.

Topkapu'da olduğu gibi Agra'daki Gurkanlı sarayları ve bir kısım anıtlar bu kalenin içinde bulunmaktadır.

Yukarda da demiş olduğumuz gibi Ekber orada 500 kadar köşk yaptırmıştır; bunlar kırmızı kum taşından idi. Daha sonra Şah Cihan, bunların birçoğunu yıktırıp yerlerine ak mermerden yapılar yaptırmıştır. Bu kale içinde kalmış olan Ekber anıtlarının veya ona atfedilen anıtların en ünlüleri olan Divan-ı Âm ile Cihangiri Mahal'i anacağız.

Divan-ı Âm (r. 100), 66 x 22 m. büyüklüğünde kırmızı kum taşından bir yapı olup padişahın umumu kabul ettiği yerdi. Bu gibi yapılarda ne gibi işlerin görüldüğü yukarıda s. 418 de anlatılmıştı.

Cihangiri Mahal adını taşıyan yapı veliaht Selim'in (Cihangir) oturmasına mahsus bir saray addolunur. Murabba'a yakın bir mustatil teşkil eden (87 x 96) ve ortasında bir avlu bulunan dört kanatlı ve iki katlı bir yapıdır. Kırmızı kum taşından yapılmış ve birçok mermerle süslenmiştir.

Ekber devrinin yukarda anılmış olan Cihangiri Mahal adlı sarayı Türkistan ve Hindistan üslûplarının karışık olarak kullanıldığı büyük anıtlardan biridir. R. 33, 34, 35 ve 37 de görüleceği gibi dış cephede Türkistan üslûbuna az çok yakın kalmış ise de içerde ve süslerde Hindistan usulü galiptir, taşlar çok oyulmuş ve işlenmiştir ve kemer yerine kiriş kullanılmıştır. Bunlardan R. 37 görülen kuzey sofa, kârgir taklidi ahşap hissini vermektedir.

Lahor kalesi Agra kalesiyle aşağı yukarı aynı zamanda yaptırılmıştır; ancak yerin uygunluğu dolayısiyle müstatil biçimindedir ve içi ve dışı daha düzenlidir. İçerdeki, Ekber devri anıtları Cihangiri Mahal üslûbuna yakındır. Şah Cihan devrinde ve daha sonra Sih'lerin egemenliği sırasında pek çok değişikliğe uğramıştır. R. 107 de Lahor kalesi bugünkü oldukça bakımsız halinde görünmektedir.

Fetihpur-Sikri Tarihî kısımda (s. 91-92) ünlü Çiştiye şeyhlerinden Şeyh Selim Çiştî'nin yaşadığı Sikri'nin nasıl kent ve bir zamanlar başkent olduğunu anmıştık. Burası Agra'dan 40 km. kadar batıda yüksekçene bir yerde bulunmaktadır. Ekber oraya Fetihpur Sikri (pur=kent) adını verir ve 14-15 yıl içinde orada her türlü ihtiyacı karşılıyabilecek bir kent yaptırır. Orasını parlaklık devrinde görmüş olan Fitç onu Londra'dan çok büyük bulmuştur[1].

Burada da dinî anıtlarda Türkistan üslûbnna yakın kalınılmış ve öbürlerinde yerli üslûpların kullanılmış olduğu görülür. R. 39 ve 40 da Fetihpur Sikri'deki Cami Mescid'in yüzü ve mihrabı görünmektedir, bunlar yüzdeki çeterler ayral Türkistan'daki üslûplara uygundur; ancak içerde tavan (r. 41) genel olarak kemerle değil, kirişle tutturulmuştur ve sütunlar daha çok yerli üslûplara göre yontulmuştur.

[1] V. A. Smith: «Akbar the Great Mogul» s. 108 den naklen.

Bu cami Gurkanlı ülkelerinin birçoğunda görülen camilere örnek teşkil etmiştir.

Bu camiye yakın olarak şeyh Selim Çiştî'nin büsbütün özel bir üslûba malik türbesi bulunmaktadır (r. 42).

Bu anıtlar topluluğuna bağlı olarak Bülend Dervaze (yüksek kapu) vardır; yüzü Türkistan anıtlarının yüzlerine uygundur (r. 48). Bu, kendi başına bir anıt olup Ekber'in Dekken zaferlerini ve Handiş devletinin fethini kutlamak için 1602'de yaptırılmıştır. Kendi sahanlığından itibaren 45 ve yerden itibaren 59 m. yüksekliktedir; dünyada bu biçim anıtlarının en büyüklerinden biridir.

Fetihpur Sikride'ki öbür anıtların hemen hepsinde yerli üslûplar, daha çok geniş ölçüde kullanılmıştır. Bunların birkaçı üzerinde duracağız.

R. 43' te görülen Divan-ı Has, tarihı kısmında anılan İbadethanedir (veya öyle farzolunur); Ekber devrinin başlıca dinî tartışmaları orada olmuştur, dışardan iki katlı bir yapıya benzerse de gerçekten bir tek odadır. Dışardaki balkonun hizasında içerde de balkon vardır. Ortada bir direğin üstünde Ekber'in oturduğu bir türlü balkon veya taht bulunmaktadır. O, oradan dört duvar boyunca uzanan balkonda oturan din bilginleri vesair kimselerle konuşur, onları ve onların tartışmalarını dinlermiş.

Cihangir'in Racput karısına atfen Cod Bay sarayı diye ünlü olan yapının gerçekten Ekber'in ilk ve baş karısı ve amcası Hindal'in kızı Rukiye Beyim'in sarayı olduğu sanılır. R. 46 ve 47 de bu anıtın dışı ve içi görünmektedir. Onda yerli üslûplar galiptir.

R. 50, 51 ve 52'de Ekber'in karılarından? olup Osmanlı Türklerinden bulunması dolayısiyle "Rumî Sultane„ denilen bir kadının dairesinin girişi ve duvarlarındaki oyma ve kabartma süsleri görünür.

R. 45'te Ekber'in yakınlarında Raca Birbal'ın sarayı görünmektedir.

R. 50'de görülen Pencmahal adlı beş katlı yapının neye yaradığı pek bllinmemektedir. Saray kadınlarının hava almalarına mahsus bir yer olduğu sanılır. Direkleri çok güzel biçimde oyulmuştur.

Skandara'da Ekber'in türbesi

Agra'nın yakınında (10 km. kadar) Skandara'da, Ekber'in gitmesini çok sevdiği büyük bir bahçe bulunmakta idi. Ekber orada kendi türbesini başlattırmıştır; anıt, Cihangir zamanında bitmiş ve sanıldığına göre o, ilk tasarıda oldukça değişiklikler yapmıştır; böylelikle anıtın ilk ahenginin kaybolduğu ve azametinin azaldığı iddia edilmiştir.

Bahçenin giriş kapusu çok azametlidir ve kakma taşlarla süslüdür (r 57 ve 58). Kapunun ve türbenin yüzü az çok Türkistan anıtlarına benzemekte ise de asıl türbe büsbütün başka ve kendine öz bir biçim ve üslûptadır. Dördü kırmızı kum taşından ve sonuncusu ak mermerden olmak üzere beş katlıdır. Alt kat 107 x 107 m. büyüklükte ve 10 m. yüksekliktedir. Anıtın topu 25 m. yüksekliktedir (r. 55). Sanduka en üst katta açık havadadır (r. 56); üzerinde Allah'ın 99 adı veya unvanı yazılıdır (tabii daima olduğu gibi asıl ceset şakulî olarak onun altında yerde gömülüdür). Üst katta, sandukanın baş tarafındaki sütunda, "Kuh-i Nur" adını taşıyan ünlü pırlantanın yerleşmiş bulunduğu söylenilen bir delik vardır. Türbenin yapılması 14 yıl sürmüş ve o 1614 de bitmiştir.

Kocaman bir bahçenin içinde bulunan bu kocaman anıt bir büyüklük ve azamet örneğidir.

Muhammed Gavs türbesi

Gvalyor'da bulunan Hindistan'ın ünlü evliyasından Muhammed Gavs'ın türbesinde (r. 30) Türkistan ve yerli üslûplar karışmıştır (1564). Bunda Gvalyor'un Delhi, Agra, Fetihpur Sikri ve Lahor gibi kentlerden ayrı olarak, hemen kâmilen Hindu bir kent olması ve Hindu bir bölge içinde bulunmasıdır. Bu türbenin oyulmuş mermerden kafesleri şaheser sayılabilir.

Cevnpur köprüsü

İşbu köprü Gumti ırmağı üzerinde bulunur. Sağlam bir bayındırlık işinin nasıl süslenebileceğini gösterir; ayaklar üzerindeki cumbalı ve kafesli köşkler bu köprüye başka yerde bulunmıyan bir özellik verir. 1564-68 yılları arasında yapılmıştır.

4. Cihangir devri

Cihangir'in mimarlık alanındaki himmeti nisbeten azdır.

Mirza Gıyas Bey türbesi

— Devrinin en ünlü anıtı kayın babası ve veziri Mirza Gıyas Bey İtimad-üd-Devle'nin ve karısının Agra yakınlarındaki türbesidir. Anıt, Cihangir'in karısı ve Gıyas Beyin kızı ünlü Nur Cihan tarafından ve onun beğendiği biçimde yapılmıştır. Çok güzel bir ak mermerdendir ve içi ve dışı kakma taşlarla yapılmış şekil ve resimlerle süslüdür. Ufak (23 m. boyundadır), fakat bir mücevheri andıran bir anıttır (R. 70, 71 ve 72), 1623-28 yıllarında yapılmıştır. Gurkanlı anıtları arasında tamamiyle ak mermerden yapılmış ilk türbedir. İçeriye ışık, oyulmuş mermerden yapılmış kafeslerle kapalı pencerelerden girmektedir.

Cihangir'in türbesi

Cihangir'in Lahor yakınında Şah - Dere'de bulunan türbesi, Gıyas Bey'in türbesiyle aynı örnek üzerine yapılmıştır, ancak ondan çok büyüktür. Bundan, işbu anıtın da Nur Cihan'ın beğenişine göre yapılmış olduğu hükmü çıkarılır; bu yüzdendir ki onu Cihangir devri anıtları arasında andık. Sanduka ve bazı kısımlara kakma taşlarla şekiller yapılmıştır, dört köşesinde 32' şer metre yükseklikte minareler vardır, türbenin kendisi 7 metre yüksekliktedir. Gıyas Bey türbesindeki gibi bunun da ortada ikinci katı teşkil eden bir köşkü varmış; Sih egemenliği devrinde yıkılmış olduğundan bu gün anıt esas biçimini kaybetmiş bir durumdadır.

Bu türbe Nur Cihan'ın Dilküşa adlı bahçesi içine yapılmıştır.

Cihangir en çok minyatüre ve bahçelere meraklı idi ve onun devrinde bu yolda güzel eserler vücude getirilmiştir.

5. Şah Cihan devri

Gurkanlı mimarlığının en parlak ve devletin en zengin devri bu devirdir. Bundan başka Şah Cihan, anıtlar için çok para harcamayı göze almış bir padişahtır.

Onun devri anıtlarının başlıca vasıfları şunlardır:

Genel olarak Türkistan ve Horasan üslûplarına bağlı kalınılmıştır. Bu, hem Şah Cihan'ın zevkinin icabı, hem de Ek-

ber devrindenberi o üslûpta yapı yapacak ve iş görecek ustaların çoğalmış bulunmasının sonucu olabilir.

Şah Cihan anıtları baştan başa en güzel cinsten ak mermerle yapılmıştır. Bu mermer Racistan'da Sambar gölünün batısında bulunan Makrana'dan, yani Delhi ve Agra'ya 300-350 km. kadar uzakta bulunan bir yerden getiriliyordu.

Ak mermer'e kakılan değerli taşlarla türlü resim ve şekiller husule getirilmek suretiyle anıtlar süslenilmiştir. Bu taşlar bazen ve nadiren inci, elmas, zümrüt ve yakut gibi en değerli taşlardı; çok kere süsler kakılmış orta değerde taşlarla yapılırlardı; bunların başlıcaları aşağıdadır:

Akik, firuze, mercan, lâcivert taş (lapis lazuli), süleymani (onix), tilai (altın taşı?), ruham (albatr), yeşim (jaspr), nilam (safir), yemeni (Yemen akiki), billûr, somaki, sedef ve zeberced (topaz).

Kullanılan bu çok değerli ve nadir gereçlerden başka, yapılarda çok yüksek bir mimarî zevk ve üstün bir bilgi, keza süslerde çok büyük bir zerafet ve incelik, Şah Cihan devri eserlerinin ana vasfıdır.

Bu biçim ve çapta anıtların en ünlüleri Agra ve Delhi kaleleri içindeki saraylar ve anıtlar topluluğu ile Tac Mahal denilen türbe ve Lahor kalesindeki bazı yapılardır.

Agra ve Lahor kaleleri içindeki yapılar çok kere daha önce oralarda var olan yapılar yıkılarak onların yerine yapılmıştır. Delhi'de Şah Cihan, kendi adına atfen Şahcihanabad denilen kenti ve onun yakınında da içinde türlü saray ve anıtlar bulunan kaleyi yaptırmıştır.

Bu üç kentteki en büyük ve güzel camilerin çoğu Şah Cihan devrine aittir, Ekber'in Fetihpur Sikri'deki Cuma camii bunlar için genel bir örnek olmuştur.

Gurkanlı ve belki de dünya anıtlarının en güzel ve ünlüsü olan ve Türk mimarlığının ve sanatının en ünlü şahserlerinden biri bulunan Agra'daki Tac Mahal adlı türbe üzerinde ayrıca duracağız.

Tac Mahal [1] 1630 haziranında Şah Cihan Dekken'de Bürhanpur kentinde bir seferde bulunurken çok

[1] Bu anıt üzerindeki en esaslı inceleme Mevlevî Muin-üd-Din Ahmed'in «The Tac» adlı eseridir; en çok ondan faydalanılmıştır.

sevdiği karısı Mümtaz Mahal[1], 14 üncü çoğu Cevher-Ara'yı doğururken ölür. Şah Cihan çok kederlenir ve Padişahneme'ye göre, o sırada başında birkaç kır saç varken pek az zamanda bütün başı kır olur.

Padişah, Mümtaz Mahal için o ana kadar görülmemiş bir türbe yapmaya derhal karar verir ve bu işe çok geçmeden başlanılır. Başlama ve tam bitme tarihlerinde ihtilâf vardır; yukarda, tarihî kısımda, buna biz de işaret etmiştik (s. 217).

Öyle anlaşılıyor ki yerli, Osmanlı ve hatta Avrupalı bir çok mimar tasarılar yapmışlar ve sonda Osmanlı mimarlarından Üstad Mehmet İsa Efendinin tasarısı beğenilip uygulanmıştır[2]. Yine öyle anlaşılıyor ki bu yapı için bütün islâm acunu ustalarından istifade edilmiştir.

Üstad İsa Efendinin tasarısı beğenildikten sonra o, önce tahtadan yapılmış ve bu da beğenilince 22 yılda bitirilen bugün var olan anıtın ve onu tamamlayan anıtların yapısına girişilmiştir (R. 101 ve 102).

Tac Mahal, pek çok olaganüstü özelliği bir arada toplayan bir anıttır. Kubbesi dünyanın en yüksek kubbelerinden biri olup yerden 82 m. ve anıtın üzerinde bulunduğu mermer tepsiden 75 m. yüksektedir. Bu muazzam anıtın içi dışı baştan başa eşine pek az raslanılır güzellikte ak mermerdendir. Anıt, etrafındaki dört minare (bunlar da ak mermerdendir) ile birlikte biri biri üzerine konmuş biri (alttaki) kırmızı kum taşından ve öbürü (üstteki) ak mermerden yapılmış iki tepsi üzerine oturmuştur. Alt tepsi yerden 1 1/3 m. yüksekliktedir; onun üstündeki ak mermerden tepsi 6 metre yüksekliktedir, ve her bir kenarı 109 m. uzunluğunda olan bir dik dörtgen (kare) biçimindedir.

[1] Mümtaz Mahal, yaşadığı müddetçe Şah Cihan'ın tek karısı olmuş olmakla da ünlüdür. Ancak bu, sevilen, devlet işlerine karıştırılan, Şah Cihan'ın mühürünü bazı fermanlara basan karısı diye tashih edilmelidir; ondan başka Şah Cihan'ın Padişahnâme'de (c. I, k. I, s. 389-390) iki eşi daha anılmaktadır; biri Şah İsmail Safevî'nin dördüncü göbekten, öbürü de Bayram Hanın üçüncü göbekten torunudur. Pâdişahnâme bu son evlenme için « be iktizay-ı maslahat » yani « gerektiği için » tabirini kullanır.

[2] Bugün Agra'daki mimarların çoğu onun soyundan olmak iddiasındadırlar.

Mermer tepsiden itibaren 39 ve yerden itibaren 46 m. yüksekliğinde olan dört minaresiyle birlikte o muazzam mermer anıt bu mermer tepsi üzerinde görülünce insana tarifi imkânsız eşsiz bir mücevher gibi gelmektedir; onun her şeyi son derece mütenasiptir ve göz alıcıdır. Dört yüzü Türkistan üslûbuna uygundur; kapu ve pencereleri Türkistan'da olduğu gibi dışarda bir kocaman ve onun içinde daha çok ufak içiçe yapılmış kapu ve pencerelerdir. Bu tarz birtakım gölge oyunlarının husulüne müsait olduğundan anıtı daha da güzelleştirmektedir.

Havadaki ışık derecesi, güneşin anıta şu veya bu yönden vurması, onun ay ışığında görünmesi, hep başka başka, şaşırtıcı ve hayret verici manzaralar husule getirmektedir. Keza anıtın içinde bulunduğu muazzam bahçenin ağaç ve çiçekleri, anıtın Cemne ırmağına veya kendi bahçesindeki havuza aksetmiş olarak görünmesi de ayrı ayrı güzellikler taşımaktadır.

Anıt yükseklik itibariyle az çok biri birine eş boyda iki kısma ayrılmıştır. Mermer tepsiden kubbenin boynunun başladığı yere kadar 39 m. ve oradan kubbenin tepesine kadar da 36 m. vardır.

Kubbe, İstanbul'dan gelmiş olan İsmail Efendi adında birinin eseridir. Resimde görüldüğü gibi kubbe uzun bir boyun üzerine oturtulmuş olup ondan sonra bir sarık biçimine yaklaşırcasına az genişler ve sonra sivrilerek yükselir; bu kubbe çok yüksek teknik bilgilerin mahsulü sayılır.

Hindistan'da birçok anıtta olduğu gibi içerde dış kubbeden ayrı ve ondan daha basık başka dir kubbe bulunmamaktadır.

Anıtın dört yanındaki kocaman kapuların mermer tepsiden itibaren yükseklikleri 32 şer metredir.

Bunların herbirinin sağ kenarında, mermer tepsiden az yukardan başlamak üzere önce kapu boyunca yükselen, sonra kapunun üzerinde ufkî giden ve kapunun solunda inmeye koyulan gayet iri ve çok güzel yazıyle Kur'an'ın Ya-Sin suresi yazılıdır. Sure, güneydeki kapudan başlamakta ve sıra ile batı, kuzey ve doğudaki kapularda devap edip bu sonuncusunda bitmektedir. Bunu yazmak için mermer oyulmuş ve yazı bir kabartma olarak ortaya çıkmıştır. Kapuların yüksekliği 30

metreyi, yani 8-9 katlı bir apartman yüksekliğini aştığı halde yere yakın olan harflerle tepedeki harfler hep aynı büyüklükte ve kalınlıkta görünmekte ve aynı kolaylıkla okunabilmektedir. Bu olay yazıların ne kadar ince bir hesapla ve ne büyük bir hendesî bilgiye dayanılarak mermerde yontulduklarını göstermektedir.

İçerde duvarlar daha önce anılmış olan mermere kakılmış değerli taşlarla yapılmış çok güzel-çiçek resimleri ve bu çiçeklerin teşkil ettikleri çok güzel demetlerle kaplıdır. Bunların her biri bir mücevher takımı duygusunu uyandırmakta ve türbeyi eşsiz bir mücevher tabloları müzesine benzetmektedir. Bununla birlikte türbe ve hele içi derin bir huşu ve saygı duygusu ilka etmektedir. Kendisine öz bir ses aksettirişi ve kuvvetleştirişi vardır; bunun, orada kur'an okuyan ve dua edenler ve bunları dinleyenler üzerinde ürpertici, okudukları duaların tesirini arttırıcı ve onları ruhun en derinliklerine kadar sokup duyurucu bir tesiri olması gerekir ve bu söylenilir. Böyle bir okuyuş ve dua ediş sırasında orada bulunmadığımız için bunu nakletmekle yetiniyoruz.

Ortada, "muhaccer„ denilen, mermer içinde oyulmuş bir kafes, sandukanın etrafını kuşatmaktadır (R. 102). Onun da oymalı olmayan kısımları kakılmış değerli taşlardan yapılmış çiçek demetleri resimleriyle süslüdür. Sandukalar da aynı surette süslüdürler.

Muhaccer, 2 m. yükseklikte bir sekizgendir, her kenar 4 m. uzunluğunda olup, genel olarak oyulmuş mermerden üç kafesi kapsamaktadır.

Muhaccer'in ortasında Mümtaz Mahal unvanını taşıyan Ercümend Banu Beyim'in sandukası vardır. Şah Cihan kendisi için de Cemne ırmağının öbür yanında Tac Mahal'a mütenazır bir türbe yaptırmayı tasarlamış olduğu, fakat bilindiği biçimde oğlu Evrengzib (Âlemgir I) tarafından tahttan indirildiği için bu tasarısını gerçekleştiremediği söylenilmiştir. O ölünce, Âlemgir onu da aynı yere gömdürmüştür. Onun sandukası karısınınkinden daha büyüktür, fakat muhaccer'in bir kenarına düşmektedir.

Mevlevî Muin-üd-Din Ahmed mermerlere kakılmış değerli taşların sayısını vermektedir; ona göre, bunlar 42 zümrüt, 142

yakut, 625 elmas ve 50 inciden ibaretmiş. Bunlar türlü istilâ ve yağmalarda çalınmış olduklarından bugün yokturlar. Sayıları on binleri bulunan öbür daha az değerli taşlar yerlerinde durmaktadırlar.

Aynı yazar, Tac Mahal yapısında çalışmış olan başlıca kimselerin adlarını vermektedir. Ayda biner rupi alan beş kişinin adı, geldikleri yer ve meslekleri aşağıya, eserdeki sıraya göre, konulmuştur:

Ad	Nereli olduğu	İşi
Mehmet İsa Efendi	Türkiye	Mimar ve plân yapıcı
Settar Han	"	Hattat
Muhammed Şerif	Semerkant	Plân yapıcı
Muhammed Hanif	Ekberabad (Agra)	Taşçı ve duvarcıların başı
Emanet Han	Şiraz	Tuğracı

Bunlardan başka Türkiye'li olarak İsmail Efendi adında biri kubbe yapıcısı diye gösterilmekte ve ayda 500 rupi aldığı bildirilmektedir.

Tac Mahal'in çok güzel bir bahçesi ve onun da kocaman bir kapusu vardır; anıta yakın bir cami ve türlü ekler de bulunmaktadır; bunların herbiri de birer şaheserdir ve asıl anıta uygun bir muhit yaratarak onu daha güzel göstermek amaciyle yapılmışlardır. Bunlar üzerinde durmayacağız.

Padişahnâme (II, 330) anıtın 50 lek yani beş milyon rupiye çıktığını yazar. 625,000 altın lira kadar eder; bu para çok azdır. Mevlevî Muin-üd-Din Ahmed ise (s. 77-78) birçok Gurkanlı anıtları için olduğu gibi bu rakkamın yalnız ödenen ücretleri kapsadığını açıklamakta, eline geçen belgelere dayanarak Tac Mahal'in ve ona ek anıtların genel yapılış masrafının üç kror, yani 30 milyon rupi olduğunu iddia etmektedir. 3. 750.000 altın lira kadar eder. Ancak belgedeki rakkamlar (s. 79-82) 16 milyon rupi civarındadır; iki milyon altın lira kadar eder.

Ortaya çıkan eseri çok beğenmiş olan Şah Cihan onun için şu beyiti yazmıştır. [1]:

نمود این عمارت بنا روزگار   ه ظاهر شود صنعت کردگار

"Zaman, Tanrı'nın sanat ve kudretinin zahir olması için bu yapıyı (imareti) vücude getirdi."

Agra kalesindeki Şah Cihan anıtları. Daha önce demiş olduğumuz gibi Şah Cihan, Agra kalesinde Ekber devrinin veya daha eski devirlerin bazı yapılarını yıktırıp yerlerine ak mermerden yapılmış, kakma değerli taşlarla süslü, mermer içinde oyulmuş kafesleri olan birtakım saray, daire ve bir ufak cami yaptırmıştır. Bunlarda Tac Mahal'daki eşsiz büyüklük ve azamet olmamakla birlikte başka yerde görülmeyen bir güzellik, tatlılık, tenasüp ve zenginlik vardır.

Bunların başlıcaları: *Divan-ı Âm* (r. 100), *Divan-ı Has* ve *Müsemmen Bürc*, yani sekiz kenarlı kule (r. 97, 98, 99) ve padişahın dinlenme yeri olan *Has Mahal* (r. 96), sedef gibi güzel bir mermerden yapılmış *Moti Mescit*, yani İnci cami dir.

Lahor kalesi Şah Cihan burada da birkaç mermer anıt yaptırmıştır. *Çilsutun* yani kırk direk, denilen *Divan-ı Âm*, *Musemmen Bürc* ve onun içindeki *Şiş Mahal* bunlar arasındadır (r. 107).

Şahcihanabad. Bu eserin birinci cildinde (s. 362-3) Delhi kentinin büyümelerini ve yer değiştirmelerini anlatmış ve Eski Delhi, Siri, Cihanpenah, Tuğlukabat ve Firuzabad kentlerini anmıştık. Harta IV de bu kentlerin yerleri görünmektedir. İlk üç kent, eski Delhi'nin büyüyüp yayılmasından başka bir şey sayılamaz; Tuğlukabad ayrı bir kenttir; ancak Gıyas-üd-Din Tuğluk'un çabuk ölmesiyle bu kent gelişmemiştir. Firuz Tuğluk, Firuzabad'ı kurmakla Delhi'yi, epey kuzeye ve Cemne ırmağının yanına taşımıştır; kent bundan sonra ırmağın kenarından ayrılmıyacaktır. Bütün bunlar birinci Delhi Türk sultanlığı devrine aittir.

Gurkanlı devleti kurulunca Babur, kısa süren ve hep savaşlar içinde geçen saltanatı sırasında Delhi kentiyle uğraşmaya pek vakit bulamamıştır.

Hümâyun tahta çıktıktan az sonra, yukarda da demiş olduğumuz gibi, Indrapat adlı mevkide, Dinpenah adiyle bir kent kurmaya başlamış ve oranın kale ve sarayını epey ilerletmiştir.

O tahtını kaybettikten sonra Kuzey Hindistan'ın en büyük kısmına egemen olan Şir Şah Sur, yine yukarda dediğimiz gibi, Dinpenah'ı yıktırmış ve yerine duvarlarla çevrilmiş bir kent ve Purana kale adını taşıyan bir kale yaptırmıştır (Bu yerler harita IV de Dinpenah, Şir Şah kenti ve Purana kale adları altında görülmektedir. Şir Şah da çok yaşamadığı için bu iş yarım kalmıştır; Purana kale elân ayaktadır.

Gerek Hümâyun'un bitirilmemiş Dinpenah'ı, gerekse Şir Şahın keza bitirilmemiş kenti Firuzabad'ın yerindedirler. Bundan şuna hükmolunabilir ki, Gurkanlı fethi sırasında Firuzabad az çok boştu ve halk Eski Delhi, Siri, Cihanpenah topluluğunda yaşamakta idi.

Ekber ve Cihangir devrinde Delhi ile ayrıca uğraşıldığı görülmez.

Şah Cihan, Firuzabad'ın kuzey kısmını da içine alan ve Dinpenah veya Şir Şah kentinin kısmen az kuzeyinde bulunan bir kent yapmış ve buna Şahcihanabad adını vermiştir. Bugün Delhi denilen yer burasıdır; harita IV de görülen ve Şah Cihan'ın saraylarını kapsayan kale (Kale-i Muallâ) buna bitişiktir.

Andığımız tarihî devirle ilgisi olmamakla birlikte Şahcihannbad'ın güney batısında, bugün Yeni Delhi diye anılan ve kamutayla devlet dairelerini kapsayan, hendesi biçimde çizilmiş sokaklarında Ankara'nın Yeni-Şehir'ini andıran evleri bulunan kent kurulmuş olup 15-20 yıldır genişlemektedir.

Şahcihanabad'a ve onun kalesine dönelim. Avrupalı gezmenler, bundan böyle Delhi diye anacağımız Şahcihanabad'ın çok geniş düz ve düzenli bir iki caddesinden bahsederler. Kale-i Muallâ'nın Delhi ve Lahor kapısı denilen iki kapısından çıkıp Şahcihanabad kentinin içine giren iki büyük caddenin kesiştikleri noktada Cami Mescit adını taşıyan Delhi'nin en büyük camisi bulunmaktadır. Padişah çokluk bakımından cuma namazını orada kılarmış, oraya gidiş gelişi de olağanüstü debdebeli olurmuş.

Delhi kalesi (Kale-i Muallâ) İstanbul'daki Topkapu Saraylar topluluğunun bir türlü karşılığı olan bu kale'nin iki başlıca uzunluğu 1070 ve 533 m. dir. Agra

kalesi gibi kırmızı kum taşından yapılmış çok düzenli ve güçlü bir duvarı vardır; ancak Agra kalesi gibi yüksek bir yerde olmayıp düzlükte bulunduğu için o kadar gösterişli değildir. Duvarların bir yanı Cemne ırmağı boyunca uzanır, ancak sudan az geride bulunur; öbür üç yan, suyu Cemne'den alınmış hendeklerle çevrilmiştir.

Kembriç Hindistan tarihinden alınmış olan r. 84 Kale-i Muallâ ve onun içindeki saraylar hakkında oldukça bilgi vermektedir. Kale ve içindeki yapılar 1638-1648 yılları arasında bütünlenmişlerdir.

I. Âlemgir'den sonraki gerileme devrinde, kale ve saraylar topluluğunun eski düzen ve azametini bozan bir çok yapılar yapılmış ve İngilizler kaleyi bir korunak ve barınak gibi kullandıkları için, onlar da orada epey yapılar yapmışlardır. Dolayısiyle ne planı, ne de aşağıda verdiğimiz uzunluklar vesaire hakkındaki sayıları kesin saymamak ve sırf genel bir fikir vermiye matuf addetmek gerekir.

Plânda görüldüğü gibi Delhi sarayı, Agra sarayı ve Osmanlı padişahlarının Topkapu Sarayları gibi nisbeten ufak birçok köşkten mürekkeptir. Delhi kalesinin plânından şu da anlaşılmaktadır ki Gürkanlı saraylar topluluğunun hemen her dairesi dört tarafı duvarla cevrilmiş ayrı bir avluya veya bahçeye maliktir.

İklimin sıcaklığı dolayısiyle bura anıtları da, bir çok Hindistan anıtları gibi, etrafları kısmen olsun açık, direkli yapılardır. Plânda görüldüğü gibi kalenin Lahor kapusundan girildikten sonra sağ ve solda ve yine kalenin selimgarh denilen adaya bakan yanında birtakım karmakarışık yapılar vardır, bunlar korucu erlere ve türlü memurlara aittirler. Bu yerleri asıl saraylar topluluğundan ayıran duvarlar resimde görülmektedir [1].

Asıl merasim kapusu resimde 20 ile işaret edilmiş olan Lahor kapusudur. Buradan girildikten sonra 100 m. ka-

[1] Bu rakkamlar ve Kale-i Mualla ile ilgili yazıda muterize içindeki sayılar resim 84 deki türlü yerleri gösteren sayılardır.

dar uzunlukta üstü örtülü bir geçit gelir (21), bu bir çarşı imiş ve *bazar-ı musakkaf* diye anılırmış.

Bu çarşıdan geçilince *Nöbethane* denilen yapıya [1] götüren avluya girilir, *Nöbethane'ye*, *Nekkarhane* dahi denilmektedir (nekkare = davul, kös), Orada saray korucuları nöbet beklemekte ve daha içeri giriş ve çıkışları düzenlenmekte idiler; keza orada belirli saatlerde *nöbet* çalınmakta idi. *Nöbethane* ile üstü örtülü geçit arasındaki avlu 180 x 120 m. büyüklüğünde olup onun yanlarındaki direkli dairelerde sarayda nöbetçi olan beyler nöbet zamanlarında kalırlardı. Yine burada Han-ı Saman'ın dairesi bulunurmuş. Bu avlunun iki yanında uzanan ve direkleri resimde görülen kuzey ve güneye doğru giden iki uzun sokak vardır; bu direkli dairelerde (14 ve 22) daha ufak rütbede nöbetçi beyler kalırlardı.

Daha yukarda (s 428) bazı günler saray halkının, bilhassa kadınlarının, alış verişte bulunmaları için, saray içinde çarşı kurulduğunu görmüştük. Bu çarşının üstü örtülü geçitte kurulduğu en kuvvetli söylentidir. Bunun, kısmen de, küçük rütbeli nöbetçi beylerin bulundukları direkli yerlerde kurulduğu dahi sanılır.

Nöbethane'den sonra, daha da büyük bir ikinci avlu gelir. Buradan geçerek padişahın *derbar*'larını yaptığı *Divan-ı Âm„a* (11) gidilir. Bu yapının büyüklüğü 67 x 33 m. dir. R. 88 ve 89 da içi ve taht yeri görünmektedir; tahtın önündeki dört ayaklı mermer sırada vezir durur ve dilekçe veya öbür kâğıtları padişaha sunarmış. Buradaki şolenler ve görülen işler de yukarda s. 418-20 de anlatılmıştı.

Divan-î Âm'a sığmayan kimseler yukarıda anılan avluda yer alırlardı.

Yine yukarıda anlatılan daha özel toplantıların yapıldığı *Divan-ı Has*, Cemne ırmağına bakan yüzdedir, plânda (6) sayısiyle gösterilmiştir. *Divan-ı Has*'ın r. 85 ve 86 da dışı ve içi görünür. İçi kakma değerli taşlarla süslüdür. Oradaki şu beyit çok anılır. [1]

1 اگر فردوس بر روی زمین‌ست — همین ست وهمین ست وهمین ست

«Eğer yer yüzünde cennet varsa
İşte budur ve işte budur ve işte budur».

Divan-ı Has'da yapılan toplantılarda padişah çok kere Taht-ı Tavus diye ünlü olan tahta otururmuş. Bu taht hakkında yukarda bilgi verilmişti

Yine yukarda s. 420 de anılmış olan en gizli devlet işlerinin görüşülmesi için toplanılan *Şah Bürc* plânda 3 rakkamiyle gösterilmiş olup, Cemne ırmağı kıyısında Selimgarh adasına bakan köşededir.

Buraya kadar anılan yerler sarayın resmî kısımlarını teşkil ederler. Öbür kısımlar padişahın, karılarının, çocuklarının ve saray halkının özel yerleridir.

Divan'ı Âm'ın gerisinde (doğusunda) ondan bir avlu veya bahçe ile ayrılmış olarak "*İmtiyaz Mahal*„denilen daire vardır. oraya götüren avluda 3, 5 x 3 m. büyüklüğünde ve tâ Racistan'da Mahrana'dan, yani 300 ve küsur km. den getirtilmiş tek taştan yapılmış bir havuz bulunmaktadır. *İmtiyaz Mahal* dairesi 51 x 33 m. büyüklüktedir. Ona, eskiden çok güzel renklerle boyalı olması dolayısiyle, *Reng Mahal*„ da derler, plânda (8) rakkamiyle gösterilmektedir; r. 87'de içi, r. 90'da da oyulmuş mermerden kafesli bir pençeresi görünür, süsler yine kakılmış değerli taşlarladır; pencerenin üst tarafında adalet terazisi resmedilmiştir.

İmtiyaz Mahal'in *Habgâh*, yani uyku yeri denilen yapıya bitişik bulunması onun patişahın özel salon ve dairesi olması ihtimalini kuvvetleştirmektedir.

Habgâh (plânda 7 rakkamını taşır), adına göre padişahın yatak dairesi olmalıdır; kendine öz, duvarlarla çevrilmiş bir ufak avlusu vardır. Onun önünde Cemne ırmağı tarafında *Tila Bürc*, yani altın kule veya *Müsemmen Bürc*, yani 8 kenarlı kule denilen yapının kubbesi görünmektedir. Padişah yukarda anılmış olan *Darşan*, yani kendini halka göstermek merasimini buradan yapmakta idi. Onu görmek istiyenler sarayla Cemne arasındaki yerde toplanmakta idiler. İngiltere kıralı V. Corc ile kraliçe Meri 1911 'de aynı merasimi yapmışlardır. Agra ve Lahor kalelerinde de birer *Müsemmen Bürc* vardı ve sanıldığına göre aynı işe yarardı.

Habgâh'ın yanında *Töşekhane* ve *Tesbihhane* denilen iki yer vardır. Bu üç yere birden *Has Mahal* dahi denilir; bazen üçü birden *Habgâh* diye anılır.

Habgâh grupunun kuzeyinde *Divan-ı Has* (6) ve onun da kuzeyinde aynı avlu üzerinde *hamam* (5) bulunur.

Hamam'ın batısında, aynı sırada ve aynı avluya çıkan *Moti Mescid*, yani İnci Cami (25) vardır; I. Âlemgir tarafından yaptırılmıştır; sedef gibi ak ve temiz bir mermerdendir, r. 91 ve 92'de dışı ve içi görünür. Padişahın ve harem halkının özel camileridir.

İmtiyaz Mahal veya *Reng Mahal* denilen yapının güneyinde *Derya Mahal* ve daha güneyde *mümtaz Mahal* veya *Hurd* (küçük) *Reng Mahal* denilen daire vardır. Bu son daire 29 x 27 m. büyüklükte olup *Reng Mahal'e* benzer.

Bu daire ve daha plânda görülüp anmadığımız daireler padişah karılarının, çocuklarının ve saraya mensup türlü kimselerin daireleri sayılmalıdır.

Kalenin güney ucunda Cemne'ye bakan *Esed Bürc*, yani *arslan kulesi* vardır.

Bu sarayların güzelliğine bir de akar suların ve bahçelerin güzelliği eklenilmelidir.

Nehr-i Bihişt (Cennet ırmağı) denilen çok güzel tertiplenmiş ve çerçevelenmiş bir akar su *Şah Bürc*, *Hamam*, *Divan-ı Has*, *Habgâh* ve *Reng mahal*'den geçer.

Bu akar sular 110 km. kadar yukardan Cemne ırmağından ayrılan bir su yolu ile sağlanılmıştır.

Moti mescid'in kuzeyinde bulunan *Hayat-Bahş* bahçesi içindeki büyük mermer havuzu ve onun ortasındaki küçük mermer köşk ile ünlüdür.

Delhi kalesini bütünliyen Selimgarh adasındaki surlar Şir Şah'ın oğlu Selim Şah tarafından yapılmıştır ve ad ondan gelmektedir. Ekber zamanında orası Buharalı Ferid Murtaza Hana verilmişti, Cihangir aradaki köprüyü yaptırır. I. Âlemgir orasını bir şehzadeler hapishanesi gibi kullanır ve kardeşi Murat Bahş ile yiğeni Süleyman Şükuh'u orada hapseder.

Şah Cihan devrinin camileri

Hindistan Türkleri büyük kubbeler yapmayı öğrendikten ve bunu türbelerde kullanmaya koyulduktan sonra dahi, birkaç nisbeten küçük kubesi olan, derinliği az, aşırı uzunlukta, yayık cami yapmak tarzını bırakmamışlardır. Dolayısiyle orada İstanbul ve Edirnede olduğu gibi 20-30,000 ve daha fazla kişiyi bir tek kubbe altında namaz kıldırmaya uygun cami yapılmamıştır. Ancak orada, yağmur mevsimi dışında pek az yağmur yağdığı için, bu kadar ve daha da fazla kişi, büyük camilerin kocaman ve taş döşeli avlularında, hep birlikte, Osmanlı camilerinin içinde yapıldığı gibi, namaz kılabilmektedirler. Yine çok kere bu avlu, camii uzatan ve öbür üç yanı kuşatan direkli bir yapı ile çevrilmiştir. R. 93 de Delhi'deki Cami Mescid veya Mescid-i Cami'in yüzü görünmektedir, Hindistan'da "Mescid„ secde edilen, namaz kılınan yer ve cami, toplayan veya toplanılan yer anlamında, yani arapçadaki anlamlara daha uygun olarak kullanılmaktadır. Resimde, halkın avluda namaz kıldığı ve caminin yanında bulunan ve avluyu kuşatan kemerli yapılar görülmektedir. R. 94 de aynı caminin avluya götüren ve 35 basamaklı merdiveni olan doğu kapusu ve keza avluyu kuşatan kemerli yapılar görünmektedir. Bu kapu cuma namazları için padişahın giriş kapusudur.

Avlu 108 x 108 m. büyüklüktedir, caminin yüzü 67 m. ve derinliği 30 m. dir. Minarelerin yüksekliği 43 m. dir.

Bu, Hindistan'ın en büyük ve en azametli camiidir. Daha önce de dediğimiz gibi Fetihpur Sikri de Ekberce yaptırılmış olan cami örnek alınmış ve Türkistan üslûbu genel olarak tatbik edilmiştir.

Agra'daki Cami Mescid genel olarak aynı biçimdedir, fakat daha ufaktır (43 x 33 m).

Lahor Anıtları

Lahor anıt ve camileri üzerinde ayrıca durmıyacağız; orada taş ocaklarının fazla uzaklığı dolayısiyle birçok yapı tuğladandır ve süs olarak çini tercih edilmiştir. Oranın *Vezir Han* Camii ünlüdür (r. 109).

Şah Cihan'ın yapılara harcadığı para

Şah Cihan'ın büyük anıtlar için yapmış olduğu masraflar türlü eserlerde görülür. Profesör J. Sarkar, "Studies in Mughal India„ adlı eserinde bunları toplamıştır (s. 16-17); aşağıya koyduk:

Agra kalesi içindeki yapılar	6,000,000	rupi
Tac - Mahal	5,000,000	„
Delhi kalesi içindeki saraylar	5,000,000	„
Delhi'de Cami Mescid	1,000,000	„
Şahcihanabad surları (şimdiki Delhi kenti)	400,000	„
Delhi dışında Idgah	50,000	„
Lahor'da saraylar, bahçeler ve sulama cetveli	5,000,000	„
Kâbil'de cami, saray, kale ve kentin surları	1,000,000	„
Keşmir'de köşk ve bahçeler	800,000	„
Kandahar bölgesinde bu kentin ve Büst ve Zemin-Daver kentlerinin kaleleri	800,000	„
Ecmir, Ahmedabad v. s. de türlü yapılar	1,200,000	„
Muhlispur'da saraylar	600,000	„
„ "Dara Şükuh„ sarayı	200,000	„
Toplam	27,250,000	

Üç buçuk milyon altın liramıza yakın bir para eder.

Bu sayılara pek güvenilemez; çünkü meselâ, Tac Mahal için verilmiş olan rakamın, daha önce de gördüğümüz gibi, çok az olduğu, yalnız işçilik masrafını karşıladığı ve kullanılan malzemenin değerinin ayrıca hesap edilmesi lâzım geldiği anlaşılmaktadır. Yine yukarda dediğimiz gibi Mevlevi Muin-üd-Din Amed'in verdiği rakamlardan Tac Mahal masrafının yukarıda gösterilenin üç buçuk misli kadar olması gerekir.

Buna göre Şah Cihan'ın yapı, su yolu vesaire için yaptığı masrafların yukardaki 27 ve küsur milyon rupinin en aşağı 2-2 $^1/_2$ misli olduğu kabul olunabilir.

6. Âlemgir devri

Âlemgir devri, bir yandan bu padişahın bütün Hindistan'ı kendi egemenliği altında birleştirmek isteği, öbür yandan da yeniden baş kaldıran Hinduluğun önderleri olan Marataların saldırıları yüzünden, hemen hep savaşlar içinde geçmiştir. Onun devrinin en güzel eseri daha yukarda anılmış olan Delhi kalesindeki Moti Mescid'dir. Lahor'daki Padişahî Mescid güzel ve azametli bir eserdir. 1840 depreminde minareleri yıkıldığı için görünüşünden çok kaybetmiştir (r. 108). Dekken'de Evrengabad'da, karısı Rebiat-üt-Devranî için yaptırmış olduğu türbede Tac Mahal'in taklid edilmek istenildiği apaçıktır, ancak bu anıt Tac Mahal'in yarı boyundadır ve tenasüb ve zenginlik bakımından ondan çok geridir. Bazı iç süsleri ve muhaccer Tac-Mahal'deki kadar güzeldir.

7. Gurkanlı bahçeleri

Bunlar güzellikleriyle ünlüdürler ve Babur'dan itibaren bunlardan pek çok yapılmıştır; çok kere de bir padişahın, onun karısının veya bir ilerigelenin türbesi, onun sevdiği ve çok kaldığı bu gibi bahçelerden birinin içinde yapılmıştır.

Bu bahçeler hemen daima az yokuş bir toprakta yapılır; bu, bir yandan havuzlarda ve su yollarındaki suyun boyuna akmasını ve şelâleler husule getirmesini kolaylaştırır, öbür yandan da birer küçük sedle ayrılmış, biri birinden az yüksek veya alçak kısımlar teşkilini mümkün kılar. R. 80 de görülen Cihangir'in Keşmir'de Srinagar dolaylarında yaptırılmış olan Şalemar bahçesi bu yolda bir fikir vermeye yeter. Bu gibi bahçelerde, oralardaki su yollarında, havuzlarda ve çiçek topluluklarında, hiç veya hemen hiç, eğri çizgiler kullanılmaz ve daima düz çizgiler kullanılır; şekiller hemen hep dik dörtgen biçimindedir.

8. Minyatürcülük

İslâm acununun öbür ülkelerindeki seviyededir; daha önce görmüş olduğumuz gibi Babur'un Türkistan'dan getirmiş olduğu birçok minyatür Hindistan ressamları için örnek olmuştur. Hintlilerin eli, ince işe çok iyi yattığı için bu sanat orada çok gelişmiştir.

Bazı padişah ve Beyim'in resimleri; sosyal yaşayışı gösteren bazı resimler ve tablo mahiyetinde olan bir iki örnek bu eser içinde serpilmiş bulunmaktadır.

Minyatürler incelenirken şu yönler gözönünde tutulmalıdır :

Minyatür, üzerinde çok işlenilmiş ve inceden inceye çalışılmış küçük bir resimdir. Hem gerektirdiği emek ve masraf dolayısiyle (altın suyu çok kullanılır), hem bazen fildişi gibi küçük kalması zaruri olan maddeler üzerine yapıldığından, hem de belki bu yüzlerden görenek olmuş olduğundan, az yer kaplamalıdır. Böyle olunca fuzuli yerler orada gösterilmez. Meselâ padişah derbarları küçük bir odada yapılıyormuş gibi resmedilmiştir; halbuki bunlar kocaman divanlarda olmaktadır.

Bazen başlıca şahsiyet, padişah veya her kim ise ötekilerden büyük gösterilmektedir.

Bu yönler gözde olmadıkça minyatürler şaşırtıcı olabilirler.

Bu eserde görülen minyatürler boyasız oldukları için aslındaki ihtişamı ve göz kamaştırıcı güzelliği ifade edemezler.

Bazı kişilerin başları etrafında bir hale vardır; bu, hıristiyan azizlerini gösteren resimlerden taklit olup Ekber zamanında yayılmış bir modaya benziyor.

Esere konulmuş olan resimlerin en önemlileri için kaynak gösterilmiştir, bu kaynakların başlıcaları üzerinde bazı bilgi vermeyi faydalı bulduk.

Tarih-i Hanedan-ı Timuriye: Patna'da (Bihar), Hüda Bahş kitapevinde bulunan bir yazma eserdir; r. 78 de eserin ilk sahifesinde bulunan Şah Cihan'ın el yazısına göre eser, Ekber devrinde yazılmıştır. Resimler Şah Cihan devrinde yapılmışlardır ve çok değerlidirler; bu padişahın bunlar için 8.000 rupi (1000 altın lira kadar) verdiği söylentisini Bayan A. S. Beveridge Hümâyunnâme çevirmesine koyduğu girişte nakleder. Resimler oradan alınmıştır. Bunların daha eski devirlerde yaşamış kişilere ait olanları elde bulunan, meselâ Baburca Türkistan'dan getirilmiş olan resimlerden de istifade edilerek yapılmış oldukları kabul edilebilir ve en büyük değerleri de bundadır.

Manuççi : Bu kaydı taşıyan resimler işbu yazar tarafından bir cilt içinde toplanmış resimlerdir. Kendinin anlattığına göre bunları Âlemgir'in oğlu şehzade Şah Alem'in hizmetinde bulunan, yani Manuççi ile kapu yoldaşı olan Mir Muhammed adında bir ressam, saraylardaki resimlerden suret çıkararak yapmıştır. Buna göre bunlar güvenilir kaynaklar sayılabilir. 'Manuççi'nin cildi Paris'te "Bibliothèque Nationale„ dadir.

Mehta : Bu işareti taşıyan resimler, N. C. Mehta'nın "Studies in Indian Painting„ adlı ünlü eserinde bulunanlardır. Eser de içindeki resimler de kaynak özündedir

VII. Tutum işleri

Hindistan'ın genel ekonomik durumu incelenirken en çok göze çarpan yön, onun Ekber zamanından, yani 16 ıncı yüzyılın ikinci yarısından beri, nisbetten az değişmiş olmasıdır. Tarım işleri aşağı yukarı eski iptidailiğini, köylünün ödediği vergiler eski ağırlıklarını, kentler eski büyüklük ve kalabalıkların, arazi mülkiyeti de çok kere, amelî bakımdan olsun, eski biçimi muhafaza etmiştir.

Gurkanlı devletinin büyüklük devrinde, yani 16 ıncı yüz yılın ortalarından 18 inci yüz yılın başlarına kadar giden 150 ve küsur yıllık devirde, köylünün durumu devletin rahat veya aşırı uzayan iç ve dış savaşlarla meşgul bulunuşuna, padişahın ve sukedarın (vali) iyi veya kotü yönetimci olmasına göre daha iyi veya daha kötü durumlar göstermiştir, ancak 18 inci yüzyılın başında her ne denilirse denilsin bunun o zamanın Avrupa köylüsünün çoğunun durumundan çok kötü olduğu yolundaki iddiaları kabul etmek güçtür. Ünlü Fransız yazarı La Brüyer'in Fransa köylüsünün hayvandan farklı bir durumda bulunmadığını gösteren bilinen yazısı bu işte en belli başlı şahittir [1]. Fransız köylüsünün kırala, asilzadeye ve kiliseye ödemiye mecbur olduğu paraların kazancının % 75 ini bulduğu ve kazandığının ancak $^1/_4$'ünün kendisine kaldığı hesabedilmiştir [2].

[1] La Bruyère, Les Caractères, «de l'Homme» bölümü, f. 129.
[2] Albert Malet: Histoire Moderne, s. 663.

Bugün Avrupa köylüsü bu durumdan çoktan çıkmış bulunuyor, Hindistan köylüsünün durumu ise 16 ve 17 inci yüz yıllarındakinden pek farklı değildir [1].

Bu yüzyıllardaki Avrupalı gezmenler Delhi, Agra ve Lahor ve bir zamanlar için Fetihpur Sikri gibi büyük Hindistan kentlerini ve hatta Bicapur, Gülkende, Ahmedabat, Ucceyn, Patna gibi daha birtakım kentleri, o zamanın en büyük Avrupa kentleri olan İstanbul, Paris ve Londra ile aşağı yukarı bir büyüklük ve kalabalıkta göstermektedirler. Bugün hiçbir Hindistan kenti büyük Avrupa başkentleri ile boy ölçüşecek bir durumda değildir. Delhi, Lahor ve Agra aşağı yukarı eski durumlarındadırlar. En büyük Hindistan kenti olan Kalküta'da ise nüfus bir buçuk milyonu bulmaktadır. Genel nüfusu 400 milyona yaklaşan bu koca ülkede ancak iki kent vardı ki nüfusları bir milyondan fazla olsun: Kalküta ve Bombay. Sanayi bakımından eskiden kendi kendine yeten ve hatta dışarı kumaş satan bir ülke olan Hindistan henüz böyle bir durumdan uzaktır.

Gurkanlı devleti zamanında Hindistan'ın büyük bir kısmında ve her halde Bicapur-Gülkende çizgisinin kuzeyindeki kısımlarında ağaçlanmış birçok araba yolları bulunmakta ve başlıca konaklarda iyi ve mazbut kervansaraylarda kalınabilmekte idi. Ordulara hareketleri sırasında, tabii, eğer kendi ülkelerinde iseler, yağma kesin ve başarılı olarak yasak edilmiş bulunmakta idi [2].

Bütün bu bakımlardan, Gurkanlıların büyüklük devrinde, Hindistan, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırma yapılmasından çekinmiyecek bir durumda idi.

Bazı fiyatlar Hindistan'ın coğrafya ve ikliminin sonucu olan tutumsal durumunun ana çizgileri birinci ciltte (s. 366 v. s.) gösterilmişti; bunlar Gurkanlı devrinde de devam edecektir.

[1] Bu yön herhangi bir esaslı inceleme ile belirdiği gibi Moreland'ın «India at the Death of Akbar» ve «From Akbar to Aurangzib» adlı eserlerinde açıkça ifade edilmektedir.

[2] Bernier 354.

Ucuzluk yine devam etmiştir. Ayin-i Ekberî'deki fiyatlar bunu göstermektedir. Pirinç ve şeker gibi bazı maddelerde, malın cinsine göre, pek büyük fark bulunmaktadır.

Aşağıda ki fiyatlar, müstahsilin malını sattığı fiyatlar değil, kentlerde veya daha çok Delhi-Agra bölgesinde, yani hayatın en pahalı bulunduğu bölgelerin birinde, perakende satış fiyatlarıdır. Bu bölge geniş ölçüde müstehlik olup yiyeceğinin önemli bir kısmını ırmaklar yolu ile Bengal ve Bihar bölgelerinden getirtmektedir.

Yiyecek fiyatları üzerinde Ayin-i Ekberî'den alınmış birkaç örnek veriyoruz[1]:

Nesne	Ağırlık	Fiyat		
Buğday	1 men	12	dam	(kilosu 9 kâğıt kuruşumuza yakındır).
İyi buğyay unu	„	22	„	(kilosu 15 kâğıt kuruş kadar)
Adi buğday unu	„	15	„	(kilosu 10 kâğıt kuruş kadar).
Mercimek	„	12	„	(buğday gibi)
Arpa	„	8	„	(kilosu 5 $^1/_2$ kâğıt kuruş kadar)
Darı	„	6	dam	
Pirinç	„			Cinsine göre 20 dam'la 100 dam arasında oynamaktadır (kilosu 15 kâğıt kuruşla 70 kâğıt kuruş arasında demektir).

[1] Aşağıdaki rakkamları bizim paramızla fiyatlandırmak çok güçtür ve bu ancak bir fikir verebilmek için takribî birşey olabilir. Yuvarlak hesap olarak 1 men = 13-14 kilo, 1 rupi = 12,5 altın kuruş, bir dam = $\frac{1}{40}$ rupi, yani 0,31 altın kuruştur. 1947'deki kâğıt kuruşumuzla yuvarlak hesap olarak 1 dam = 10 kuruş diyebiliriz (altın lirayı 30 kâğıt lira civarında saymak şartiyle).

Nohut	„	16 1/2 dam	
Soğan	„	6 „	
Koyun eti	„	65 „	(kilosu 45 kâğıt kuruş kadar)
Keçi eti	„	54 “	(kilosu 38 kâğıt kuruş kadar)
yağ	„	80 le 105 dam arasında (kilosu 57 ile 75 kâğıt kuruş	
	„	kadar)	
Beyaz şeker	„	128 dam	(kilosu 90 kâğıt kuruş)
Esmer şeker	„	56 „	(kilosu 40 kâğıt kuruş)

Ücretler Er ve türlü komutanların aldıklarını yukarıda görmüştük; bu fiyatlara göre onların geçimleri hakkında bir fikir edinilebilir.

Bazı işçi ücretleri hakkında Ayin-i Ekberî'de "Dest müzd„ دست مزد adlı ücretler bahsinde (defter 1, ayın 87) birtakım rakkamlar verilmektedir; işe göre verilen ücretler üzerinde düşünce yürütmek güçtür; gündelikler 7 dam'la 2 dam arasındadır. Bu son fiyat ikinci sınıf su taşıyıcılar, yani hiçbir ihtisası olmayan ve hamallık gibi işlerde kullanılan işçilerin en geri veya güçsüzlerine aittir. Birinci sınıf su taşıyıcılar günde 3 dam almaktadırlar. Dolaysiyle işci gündelikleri, yukardaki hesaba göre, bizim kâğıt para ile 70 le 20 kuruş arasında oynamaktadır. Ufak bir hesapla görülür ki iyi bir işçinin gündeliği şu ağırlıktaki maddelerden birinin karşılığı idi. 8 kilo buğday, veya 6 kilo adi un ,4 1/2 kilo adi pirinç ve 1 1/2 kilo koyun eti

Aşağıda türlü çalışma alanlarını özet olarak gözden geçireceğiz.

1. Tarım

Bunun ne gibi şartlar altında yapıldığını yukarda toprak mahsulleri vergisi anılırken görmüştük.

Hindistan'da pek çok dolaşmış olan Tavernier (I, 23) bütün toprakların iyi işlenilmiş olduğunu, tarlaların iyi yapılmış

hendeklerle çevrilmiş bulunduğunu ve herbirinin sulanılması için bir havuzu bulunduğunu yazmaktadır.

Önemli ihracat maddesi olan bazı özel ekinler üzerinde az duralım.

Baharlı maddeler ve biber

Hindistan'ın Avrupa'ya ihraç ettiği başlıca tarım mahsulleri arasında baharat gelir. Avrupa'da bir yandan aşçılık bilgisinin geriliği yüzünden yemeklere tat vermek, öbür yandan yazdan kışa saklamak zarureti olan büyük miktarda et vesair yiyeceğin bozulmamasını sağlamak için baharlı maddelere ve bilhassa bibere çok ihtiyaç vardı. 16 ıncı yüzyılın ortasında Avrupa Hindistan'dan yılda 2000 tona yakın biber satın alırdı.

Uyuşturucu maddeler

Afyon ve öbür uyuşturucu maddeler, daha az ölçüde de olsa, önemli bir ihracat konusu teşkil ediyorlardı.

Çivit

İhracat bakımından büyük önemi olan başka bir tarım maddesi de çivittir. O, 17 inci yüzyılın başlarında en önemli ihracat maddeleri arasındadır. Moreland'a göre 1618-19 da Surat limanından kalkan "Royal Anne„ gemisinin taşıdığı 720,000 mahumdi (288,000 rupi) değerinde maldan 630,300 mahumdi'liği çivit idi [1]. Bu nesne en çok Gence ovasında, Agra bölgesinde, Sintte, Gucerat'ta ve Dekken'in doğu kıyısında yetişirdi. 17 inci yüzyılın ortalarında yılda Avrupa'ya 400 tona kadar çivit ihraç edildiği olmuştur.

1633 de Şah Cihan devrinde hükümet çivit tekeli yapmak ister; bu, işbu mal üzerine % 33 nisbetinde bir vergi konulmasına muadil olur. Avrupalı alıcıların alış verişi kısmaları üzerine bundan vaz geçilir.

2. Madenler

Gurkanlı devrinde Hindistan, alelâde madenlerin birçoğu bakımından, genel olarak kendi kendine yeter bir durumda idi. Altın ve gümüş gibi değerli madenler ise, ilk ciltte görüldüğü

[1] From Akbar to Aurangzib, s. 99.

gibi, o zamana göre çok önemli ölçüde yapılan mal ihracatı karşılığında elde edilirdi; altın yok denecek kadar azdı ve gümüş de yeter ölçüde yoktu; bakır da az çok kıttı. Elmas madenleri Dekken'de ve biraz da Çota Nagpur bölgesinde bulunurdu.

Küherçele 17 inci yüzyılda ihracat bakımından Hindistan'ın en önemli madenî malı küherçele idi. O devirde barut yapmaya yarayan bu madde Avrupa'da yeter bollukta bulunmadığından ve Hindistan'da çok bulunduğundan onu elde etmek için Avrupa'lılar arasında büyük bir yarışma olurdu.

İlk ihracat Koromandel kıyısından (güney-doğu kıyısı, Madras bölgesi) başlar; sonra Gucerat'ta ve ora limanları yolu ile Agra bölgesindeki küherçeleler ihracedilir. Ancak çok geçmeden en önemli küherçele maddelerini kapsayan bölgenin Bihar bölgesi olduğu anlaşılır. 17 inci yüzyılın ortalarında Bengal ve Orisa limanlarından yılda 100,000 rupi değerinde 2-3000 ton küherçele taşınırdı.

Şah Cihan devrinde, 1646 yılında, Gucerat subedarı bulunan şehzade Evrengzib (Âlemgir), bu küherçele ile yapılan barut'un hıristiyanlarca müslüman devletlere karşı kullanılabileceği için, bunun çıkarılmasını yasak eder. O, oradan çekildikten sonra ihracat yine başlar. Ancak onun padişahlığı zamanında böyle bir yasakta bulunduğu görülmiyecektir. 1655 de küherçele tekel yapılır ve bu madde üzerindeki çok ağır vergiler daha da arttırılır.

3. Sanayi

Gurkanlı devrinde Hindistan önemli bir sanayı ülkesi idi.

Zirai sanayiin başında şeker ve yağ sanayii gelirdi.

Kuyumculuk, altın, gümüş, fil dişi ve ince tahta işleri, oymaları vesaire çok ilerlemiş bir durumda idi.

Pamuk sanayii Hindistan'ın en önemli ve gelişmiş sanayii pamuklu sanayii idi. 17 inci yüzyılının başında Avrupalıların genel müşahedeleri şöyle toplanılabilir: "Ümit Burnun'dan Çin'e kadar, kadın erkek herkes baştan aşağı

Hind tezgâhlarından çıkan mallarla giyinirdi„ [20]. Moreland bu ifadenin kuvvetini kısmaya çalışmakta ise de, bunu genel olarak doğru diye kabul etmek gerekir.

17 inci yüzyıl içinde Avrupa'ya Hint bezi ihracı büyük bir gelişme gösterir, yalnız İngilizlerce yapılan ihracat bazı yıllar 200,000 parçayı bulurdu (1 parça 10 m. dan az uzun sayılmalıdır).

Gemi yapımı

Hindistan'da gemi yapımı işi de gelişmiş bir durumda idi ve ülkenin önemli sanayii arasında yer tutmakta idi.

4. Tecim

Irmak taşıt yolları

Saray mensupları, ordu ve kalabalık kentlerin halkı gibi büyük müstehlik unsurları kapsayan başkentler bölgesine doğru (Delhi, Agra Fetihpur Sikri) kara ve su yollariyle birçok mal gelirdi. Bengal ve Bihardan, yükte ağır ve pahada hafif olan birçok yiyecek maddeleri (buğday, pirinç, şeker) Gence ve Cemme Irmakları üzerinde işliyen gemilerle bu bölgeye gönderilirdi.

Bu ırmaklar ve batıda Sint ırmağı, büyükce gemilerin işlemesine müsait olduklarından başlıca ulaştırma yolları idiler. Akıntıya karşı gitmek güçlüğü dolayısiyle, onun nisbeten hafif olduğu ve uygun yellerin en çok estikleri devirlerde gidiş gelişin daha sık olması tabii idi.

Kara taşıtları

Kara taşıtları en çok öküz sırtında yapılırdı. Tavernier (I, 33) 10-12,000 öküzlü muazzam kervanların buğday, pirinç, tuz gibi nesneleri taşıdıklarını, bunların sürücülerinin başka işleri olmadığını ve yaşayışları boyunca bunu yaptıklarını, hiç evlerde kalmadıklarını, çoluk çocuklarını hep yanlarında götürdüklerini yazar.

Tabii olarak bu taşıt işi de geniş ölçüde mevsime tabi idi. Yağmur mevsiminden evvelki aylarda, her yer ve her şey kupkuru iken, görenek olduğu gibi, 10-12,000 öküzlük büyük kervanların yol alması imkânsızdı, çünkü yolda beslenemez-

[20] Moreland, India at the Death of Akbar, s. 179.

lerdi; keza yağmur mevsiminde sular kovadan boşanırcasına dökülüp her yer çamur iken de bu yapılamazdı; dolayısiyle bu gibi kervanların kolay ve sık işledikleri zaman yılda 5-6 ayı geçmezdi. Her öküze 150 kg. kadar yüklenilirdi.

Delhi-Agra bölgesiyle Kuzey batı Hindistan arasındaki kervan tecimi için en uygun yol Racistan'dan geçen yol idi; çünkü kumluktu, çabuk kururdu, geçilmesi güç ve taşan nisbeten az ırmağı vardı; ancak bir sürü küçük devletçiğe ayrılmış bulunuyordu ve bunlar, Gurkanlı egemenliği altında olmakla birlikte, gümrük ve saire almak gibi işlerde aşırı aç gözlülük gösterdikleri ve kervanların güvenini pek iyi sağlıyamadıkları için uygun mevsimlerde daha güneyden, Malva'dan geçıp batı limanlarına ulaşmak, bu kervanların daha çok işine gelirdi; ancak bu yol boyunca ortalık yeter ölçüde kurumadan ve ırmak suları geçişleri mümkün kılacak ölçüde azalmadan Racistan yolunu kullanmak zoru vardı.

Hindistan'da mevsim yağmurlarına, onlar yüzünden ortalığın yeşillenmesine ve aynı zamanda yeter ölçüde kurumasına tabi olan kara iç taşıt işlerini, dış tecim için limanlardan kalkacak gemilerin mevsim yellerine tabi olan kalkış zamanlariyle ayarlamak da epey güç bir işdi ve bazen çok yorucu himmet sarfını gerektirmekte idi. Birtakım kervanların Malva yolunun açılmasını beklemeden bir sürü sunî güçlükler ve tehlikelerle karşılaştıkları Racistan yolunu tercih etmeleri de bu yüzdendi.

Türlü bölgelerin başlıca yetiştirip sattıkları nesneler

Burada bunu daha çok iç tecim ve iç taşıt işleri bakımından ele alıyoruz.

Racistan, Hindistan'ın birçok yerine tuz; Sind dokuma ve çivit, Bengal hububat ve hele pirinç ve şeker gönderdi (Bengal bu maddeleri ihraç da ederdi). Gücerat, en çok sanayi ve tecim ülkesi olduğu için, yiyeceğinin önemli kısmını öbür bölgelerden; pirinci Dekken'den ve birtakım hububatı da Malva'dan getirtirdi. Merkezî Hindistan da türlü yiyecek maddesini öbür bölgelere satardı.

Deniz taşıt yolları

Hindistan'ın kıyı kısımları, bilhassa batıda, pek sarp olduğundan oralarda yollar çok kere patika durumunda idiler. Bu yüzden kıyılara nisbeten yakın olan bölgeler arasında tecim daha çok denizden olurdu.

En çok batı kıyı boyunca korsanlık çok gelişmiş olduğundan gemiler korunmak için toplu olarak, yerli tabire göre, "kafile„ halinde gidip gelmek zorunda idiler. Açıktan gelen ve kıyı boyunca gidecek gemileri kıyıya atabilecek olan mevsim rüzgârlarının esmedikleri veya hafif oldukları sırada eylülden mayısa kadar (bu iki ay da az çok dahil) 2-300 gemilik kafileler Gücerat limanlariyle Dekken limanları arasında gidip gelirlerdi. Çok kere bunları Portekiz savaş gemileri korurlardı.

5. Dış tecim

Kara yolu

Türkistan, Horasan ve bir kısım İran'la olan tecim Lahor-Kâbil ve Multan-Kandahar yollarından, deve sırtında yapılırdı. Avrupa'dan Uzak Doğu'ya gemiyle Ümit Burnun'dan doğrudan doğruya gidilelidenberi Türkistan yoksullaşmış olduğundan, 17 inci yüzyılda ve ondan sonra, orasiyle Hindistan arasındaki tecim önemsizdir ve İran teciminin önemli bir kısmı da denizden işlemektedir. Lahor'dan yılda 3000 kadar devenin geçtiği tahmin edilir. Ancak 1615' de Hind denizlerinde İngiliz ve Portekiz gemileri arasındaki çarpışmalar dolayısiyle İran'la Hindistan arasında deniz yolu kapalı kalınca Lahor'dan 12-14000 deve geçer.

Bu yoldan Hindistan'a geniş ölçüde Türkistan'dan ve kısmen de İran'dan at ithal edilirdi.

Hindistan'ın dışardan aldığı nesneler

Bunlar nisbeten az sayı ve önemdedir. Bu ülkede Türk egemenliği kurulduktan sonra ordunun başlıca vuruşan kısmı atlılar olduğundan ve birçok erin iki ve daha da fazla atı bulunduğundan az yukarda andığımız ülkelerden ve Arabistan'dan çok sayıda at getirtilirdi; yerli atlar cinsi hiçbir vakit sürekli olarak ıslah edilememiştir; bilhassa Güney Hindistan hemen tamamile dışardan gelecek atlara bakmakta idi, bunlar oraya deniz yolu ile getirilirdi.

Hindistan vuruşkan insana da muhtaçtı; bunların en çoğu, devletin egemen unsurunu teşkil etmeleri ve bu işe yaramaları dolayısiyle, Türkistan ve daha azı İran Türklerindendi. Ancak Gurkanlı devrinde bunlar, ilk Delhi Türk sultanlığı devrinde olduğu gibi, satın alınmış kullar değil, kendi istekleri ile gelmiş kimselerdi. Dolayısiyle bunları bir tecim malı saymak doğru olmaz; ancak bunların geldikleri yerlere para gönderdikleri düşünülürse bu gelişe karışık para veya mal çıktığı kabul edilebilir.

Türklerden başka dışardan en çok getirilen insanlar Habeş'lerdi; bunlar, satın alınmış köleler olduklarından gelişleri doğrudan doğruya ticari özde bir olaydı.

Bunlardan başka dışardan getirtilen nesneler ham ipek, bakır gibi az sayı ve miktarda bazı madenler ve altın ve gümüş gibi Hindistan'ın ihraç ettiği malları satın almaya yarayan değerli madenlerdi.

İthal konusu olan başka bir nesneler takımı da Hindistan için yeni sayılabilen Avrupa eşyaları; bazı kumaşlar, süsler vesairedir. Bunlar bir an için heves edilen, moda mahiyeti alan, ancak çabuk bıkılıp yenisi aranan nesnelerdi. Ekonomik bakımdan önemleri çok azdı, pek az sayıda bir sınıf bu gibi heveslere kapılırdı.

Hindistan'ın ihraç ettiği başlıca nesneleri yukarda tarım ve sanayi işlerini anarken saymıştık.

Hindistan'ın dış tecimini yöneltenler

Deniz yolu ile yapılan dış tecim pek eski zamamlardan beri en çok Arap olan, veya yine çokluk bakımından arapça konuşan, dışardan gelme müslüman kimselerin elinde idi, bunlar Hindistan limanlarına ve tâ Çin'e kadar Çin Hindistan'ı Sumatra ve Cava ve onların dolaylarındaki adaları kuşatan denizlerin başlıca limanlarına yerleşmişlerdi. Portekizler bu denizlere gelinciye kadar bunlar Hindistan'ın dış tecimine geniş ölçüde egemen idiler. Avrupa'ya gidecek malları Kızıl Deniz yolu ile Sueş'e, oradan deve ile Nil'e ve oradan da İskenderiye'ye gönderirlerdi. Ondan ötede bu mallar en çok Venedik ve Ceneviz'li gemici ve tecimerlerce taşınır ve Avrupa'ya satılırdı.

Portekiz'lerin Ümit Burnu deniz yolunu bulmaları ve üstün denizcilik bilgi ve teknikleri yüzünden Hint denizlerine egemen olmaları bu tecimi geniş ölçüde baltalamış ve hem bu müslümanları, hem de Venedik ve Ceneviz'lileri çok zarara sokmuştur.

Bir zamanlar bu tecim bir Portekiz tekeli olduktan ve her tecimer ancak Portekiz kâğıtlariyle gemi işletebildikten ve mal taşıyabildikten sonra Felemenk, İngiliz, Fransız ve daha bir kaç ulus da bu tecime katılacaklardır.

Devrin başlıca Hindistan limanları ve taşıt vasıtaları. — Bu limanların en önemlilerini aşağıda anıyoruz. Kuzey batıda Sint bölgesinde: Lahari-Bender. Gücerat'ta (Avrupalılar daha çok körfezin adı olan Kambey kelimesini kullanırlar) Bender-i Dev (Diu), Goga, Kambey, Broç, Surat ve Daman. Bender-i Dev ve Damen limanları, Portekizlerde idi; böylelikle bunlar Kambey körfezinin ağzına egemen olmuşlardı ve gerekince bu iki limanda üsledikleri savaş gemileriyle Gurkanlı elinde olan Kambey körfezinin öbür limanlarını az zahmetle abluka edebiliyorlardı.

Az daha güneyde Portekizlerin elinde olan Basseyn limanı önemli bir gemi yapma yeri idi; Çavl limanı da Portekiz'lerde idi.

Dekken'de Goa limanı Portekizlerin genel valilik merkezi idi. Güney batı Dekken'de Kalikut limanı, Zamorin denilen yerli hükümdarlar elinde bulunup Portekizlere karşı koyanların bir üssü olmuştu. Onun az güneyinde Koçin limanı önce Portekiz'lerin eline geçmişti (1502), 17 inci yüzyılın ikinci yarısında İngilizler, daha sonra Felemenk'liler oraya yerleşecekler ve 1806'da orası kesin olarak İngilizlerin eline düşecektir.

Seylan adasında Kolombo limanı Portekizlerin elinde idi.

Güney-Doğu Dekken'de yerlilerin elinde Negapatam limanı, daha kuzeyde Gülkende devletine ait Mazulipatam limanı vardı.

Bengal bölgesinin o zamanki başlıca limanları: Satgaon, Hugli, Sripur ve Çittagong'dur.

Başlıca gemi cinsleri şunlardır: 900 le 1200 ton arasında olan karaklar, 300 le 900 ton arasında olan hacı gemileri ve genel olarak 200-250 tondan ufak olan yük gemileri.

Deniz taşıtlarının tabi oldukları şartlar

Mevsim yellerinin çetinliği ve kaldırdıkları dalgaların büyüklüğü yelkenle yürüyen, genel olarak birkaç yüz tonu aşmayan ve nadiren 1000-1200 tonu bulan gemilerin Hindistan'ın seyrek limanlarına girip çıkmalarını ve istedikleri yönlere doğru yol almalarını, yalnız belirli zamanlarda mümkün kılmakta idi. Meselâ mayısla eylül ayları arasında güney-batıdan esen yaz mevsim yelleri varken, hiçbir gemi yele karşı yürüyemiyeceği için, Hindistan'ın batı limanlarının birinden dışarı dahi çıkamazdı; keza dışardan gelen bir gemi de limana girmeden kıyıda parçalanmak tehlikesiyle karşılaşmakta idi. Dolayısiyle mayısın sonlarından eylülün başlarına kadar Batı Hindistan'ın bütün limanları o zamanki deniz taşıtlarına kapalı kalmaktaydı.

Keza son baharda kuzeyden ve kuzey-doğudan esmeye başlayan kış mevsim yelleri gemilerin bu kıyıdaki limanlara yaklaşmalarını çok güç ve hatta en kuzeydeki limanlar için imkânsız kılardı.

Bu kıyıdaki limanları eylûl ile mayıs arasında terkedebilen gemiler, eğer meselâ Avrupa'ya gidiyordıysalar, eylül veya ekimde yola çıkmış olmalıydılar; çünkü çok gecikirlerse Ümit Burnuna varmadan mayıs sonunda başlayan ve güney batıdan esmeleri dolayısiyle tamamiyle yollarını kesen yaz mevsim yellerile karşılaşabilirlerdi.

Limanlara gidip çıkmak ve denizlerde gidip gelmek bu kadar güçlüklerle karşılaşırken gemilerin yükliyecekleri malların karadan taşınması da aynı sebeplerden doğan güçlüklerle karşılaşıyordu. Meselâ ancak eylülde limana girebilen gemi çabuk yüklenip ters yeller esmeye başlamadan Ümit Burnunu aşabilmeliydi. Fakat, onu Eylülden önce limana sokmayan yeller, Hindistan üzerine öyle sağnak halinde yağmurlar boşaltıyorlardı ki, onlar durup ortalık kurumadan kervan ve arabaların gidip gelişi imkânsız oluyordu, bu imkânsızlık mevsim yağmurlarından önceki kuru devre için de vardı (bunları yukarda da anmıştık); dolayısiyle gemi yük almak için içerden kervanların gelebilmelerine müsait zamanı beklemeliydi ve bu bekleme uzarsa onun o yıl içinde Avrupa'ya geri dönebilmesi şüpheli olurdu.

Bu durum Avrupalıları limanlarda istif yapmak, dolayısiyle oralarda birer tecim bölgesi elde edip önceden mal biriktirmek zorunda bırakıyordu, tâki gelen gemi yükünü boşaltır boşaltmaz derhal mal alabilip yola çıksın. Bu yerlere Fransızcada "comptoir„, İngilizcede "factory„ denilir. Bu gibi bölgelerin bir faydası da malları yerli tecimerlerden sıkışık bir anda ateş pahasına almak zorundan kurtulmaktı.

Bir geminin Avrupa'dan Hindistan'a gelip yerine dönmesi aşağı yukarı bir yıllık bir işdi.

Bu gibi güçlükler Hindistan'ın doğu limanları için de, belki daha az ölçüde, vardı. Keza doğuya veya Kızıl Denize giden gemiler de böyle güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Hac mevsimini tesbit eden arabî ayların, güneş üzerine ayarlanan aylara ve dolayısiyle mevsim rüzgârlarına uymamaları ve Hac mevsiminin güneşten doğma mevsimlere nisbeten daimî surette değişmesi, Hac işini de son derece güçleştirmekte ve bazen Türkistan ve Hindistan hacılarını Hicaz'a aylarca önce gitmek ve geri dönmek için de bazan orada aylarca beklemek zorunda bırakmakta idi. Bu olay, bu gibilerden pek çoğunun oralara yerleşip kalmış olmasını da az çok anlatmaya yarıyabilir. Bütün bunlara rağmen, hem kara yolculuğunun güçlükleri, hem de İran'daki Kızılbaş idaresinin sünnilere karşı çok çetin davranması, hacılara deniz yolunu tercih ettirmekte idi.

Hindistan'ın dış teciminin hacmi

Moreland, "India at the Death of Akbar„ adlı eserinde 16 ıncı yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'ın dış tecimi hakkında bazı tahminî hesaplar yapmaktadır (s. 233-37). Bunların ton olarak takribî sonuçları aşağıdadır:

Portekiz gemileriyle Avrupa'ya giden mallar:	3,600	ton
Afrika'ya	600	„
Kızıl Deniz limanlarına (hacı gemileri dahil)	5 400	„
Hürmüz, İran ve Doğu Arabistan'a	6 000	
Batıdaki ülkelere (toplam)	15. 600	„
Çin Hindistan'ına (en çok Pegu ve Tenasserin limanları yolu ile)	3.000	„
Malaka limanına (Singapur bolgesinde. Bu		

ve bundan sonra anılan iki limana gidip gelen mallar Çin, Japon vesaireye satılan ve oralardan getirilen malları da kapsar . .	10.200	„
Açin limanına (Sumatra adasında)	1 800	„
Bantam limanına (Cava adasında)	1 200	„
Doğudaki ülkelerle (toplam)	16. 200	„

Bu hesaplara göre Hindistan'ın o devirdeki deniz yolu ile yaptığı dış tecimin hacmi 30.000 ton civarındadır. 17 inci ve 18 inci yüzyıllarda bunun epey artmış olduğu kabul edilebilir, çünkü geniş ölçüde pamuklu ihracatı da başlamış ve gemiler büyümüş ve çoğalmıştır.

Fiyatlar, kazançlar ve kayıplar

16 ıncı yüzyılın sonlarında ve 17 inci yüzyılın başlarında Avrupa'nın baharat, çivit ve ham ipek gibi nesnelere olan ihtiyacı 511.000 İngiliz lirası değerinde tahmin edilir [1]; bunlar Hindistan ve Malaka gibi yerlerde satın alma fiyatlarıdır; aynı malların Halep'teki fiyatları 1,465,000 İngiliz lirası, yani aşağı yukarı üç mislidir. Dolayısiyle bunları Ümit Burnu yolu ile getirmek taşıyıcılara pek büyük kazançlar sağlamaktadır.

Keza Hindistan'da 100.000 İngiliz lirasına alınmış olan mallar Londra'da 492,000 lira, yani beş misline yakın bir değere varmaktadır.

Avrupa ile Hindistan arasında gidip geliş gezisinde gemi kayıplarını yarı yarıya yakın saymak yanlış olmaz; bu nisbet Hindistan'la Japonya arasında yüzde altmışı bulmakta ve geçmektedir.

6. Paralar ve Ölçüler

Ekber'den itibaren Gurkanlı devletinin genel alış veriş ölçüsü 11,2 gram ağırlığında olan ve *rupi* denilen gümüş paradır. Bunun $^{1}/20$ sine kadar giden gümüş ufaklıklar vardır.

Bakır para, rupinin kırkta biri değerinde ve 21 gram kadar ağırlıkta olan *dam*'dır; $^{1}/8$ *dam* değerinde olan bakır ufaklıklar da vardır.

[1] Tabii altın lira ; o vakit altının satın alma kudretini şimdikinin on misli kadar saymalıdır. Bu konular için Bk. Mün, «Discourse of Trade» ve Moreland «India at the Death of Akbar» a.

Gerçekten var olmayan, fakat hesap yapmak için nazari olarak kullanılan *caytal* adında bir para daha vardı, değeri *dam*'ın 25'de biri, yani *rupi*'nin binde biri idi.

Rupi ile *dam*'ın resmî nisbetleri, yukarda dediğimiz gibi olmakla birlikte, gümüş ve bakırın maden olarak piyasa değerine göre bu nisbet ufak ölçüde değişirdi.

Bu iki paradan başka Gücerat'ta bu ülkenin bağımsızlık devrinden kalmış olup elan geçen ve Avrupa'da yapılan tecimde çok kullanılan *mahmudi* adlı bir gümüş para vardı. Bir rupi 2 $^{1}/_{2}$ *mahmudi* kadar ederdi.

Devletin ve özel kişilerin hesapları hep rupi ve dam iledir. Altın para ile daha çok az ölçüde hesap görülürdü. Bir çok altın para vardı. Bunların başlıcası *altın rupi* veya *altın yuvarlak mühür* adını taşıyan paradır; gümüş *rupi*'den az daha hafif olup ağırlık nisbetleri 22 ile 23 gibi idi. Ekber devrinde bir altın mühür 9 gümüş *rupi* ederdi. Daha sonraları altın ve gümüşün nisbi değerlerinin değişmesi üzerine altın mühür 14 hatta 14 $^{1}/2$ gümüş *rupi* kadar edecektir.

Ayin-i Ekberî, Gurkanlı ülkelerinde, alış verişin hemen hep bu üç türlü para ile: *mühür* (altın), *rupi* (gümüş) ve *dam* (bakır), yapıldığını yazar.

Dekken'de en çok geçen ve hesaplara temel teşkil eden para *hun* adını taşıyan altın paradır; Avrupa'lılar ona daha çok *pagoda* derler , $3^{1}/_{2}$ Ekber *rupi*'si değerinde idi.

Rupi o zamanki İngiliz parasiyle 2 *şilin,* 3 *pens* ederdi. Portekiz'lerin *pardao* adı verilen yerli, yani Hindistan ve Doğuya mahsus, bir paraları vardı; gümüş *pardao* 2 *rupi* ve altın *pardao* (çok ufaktı) $2^{1}/_{4}$ *rupi* ederdi.

Bütün bu rakkam ve nisbetler türlü amillerin tesiriyle az çok değişikliklere uğradıkları için bunlar takribî sayılmalıdırlar.

Tartılar Aynı adı taşıyan birçok tartı vardı ki yer yer değer değiştirirdi.

En çok, bilhassa Kuzey Hindistan'da, kullanılan tartı *man* veya *maund* denilenidir; 13-14 kilo kadar ederdi; bu eserin türlü kısımlarında *man* 14 kilo olarak hesap edilmiştir; 40 *sir*'e ayrılırdı.

Ekber bir *sir*'i 30 *dam*'ın ağırlığına çıkarır ve böylelikle onun man'ı 21 x 30 x 40=25.200 gram, yani yuvarlak hesapla 25 kilo eder. Ancak 13 kilo kadar eden eski *man* yine en çok kullanılanı kalır.

Ölçüler Tartılar gibi, aynı adı taşıyan ölçüler yer yer başka başka boyda idiler. En çok kullanılanına *gez* denir; Ekber bunun türlü boylarını birleştirip *ilahi gez* diye bir ölçü ortaya çıkarır, 78 santimetre kadar ederdi. Ancak yer yer türlü boylarda birtakım gezler kullanılmakta devam edilegelmiştir. En çok kullanılan 70 sm. kadar ederdi.

VIII. Sosyal yaşayış ve bazı özellikler

Din Dinî durum ve gelişme, tarihî kısımda, bilhassa Ekber ve Âlemgir devirleri anılırken gösterilmişti.

İslâmın Hindistan'a yerleşmesinden sonra bu dinle Hindu dininin karşılıklı tepkileri ilk ciltte (s. 351-59) ve bu cildin yukarıda sözü geçen kısımlarında anlatılmıştı.

Hıristiyan dininin ve Avrupa egemenliğinin doğuracakları tepkiler üçüncü ciltte görülecektir.

Dil Resmî dil Farsçadır, hanedan ve ordunun dili Türkçedir ve bu yukarıda türlü vesilelerle gösterilmiştir. Başkentte en çok konuşulan dil *ordu dili* veya *Hindistanî*'dir. Bu dil ayrı ayrı dil konuşan yerli müslümanların kültür ve biribirini anlama dili olmak yolunu tutmuştur.

Giyimler Padişah, hanedan kadın ve erkekleri ve beyler genel olarak Orta Asya ve İslâm acunundaki giyim tarzını alıkoymuşlardır. Ancak bazan etek son derece, şeffaf bir tüldendir (bk. r. 62'de Cihangir'in giyimine). Keza beyler bazan düz beyaz ve ince bir kumaş kullanmaktadırlar.

Hanedan kadınlarının minyatürlerinden öyle anlaşılıyor ki, bunlar genel olarak kendi eski giyimlerini alıkoymuşlardır. Meselâ Racput olan Ekber'in bir karısı ve keza Racput olan Cihangir'in Cod Bay adlı bir karısı minyatürlerde "sarı„ deni-

len ve vücude sarılan bir tek kumaştan yapılmış olan yerli giyimi kullanmaktadırlar; halbuki Cihangir'in ünlü karısı Nur Cihan ve Şah Cihan'ın keza ünlü karısı Mümtaz Mahal minyatürlerde Orta Asya'da ve genel olarak İslâm acunundaki biçimde giyinmiş görünmektedirler (r. 63 ve 75).

Bunun bir istisnası vardır o da Ekber'in anası Hamide Banu Beyimdır. Kendisi Timur soyundan olmakla birlikte bir minyatüründe (r. 4) yerli "sarı„ giymiş görünmektedir; halbuki kocası Hümâyun'un sağlığı devrine ait minyatürlerde üzerinde Orta Asya giyimi bulunmaktadır (r. 8). Bundan hükmolunabilir ki Ekber Hindularla yakınlık devrini açınca anasını ona göre giydirmiş veya öyle bir giyimde resmini yaptırmıştır.

Bazı miras işleri

Bazı Avrupalı gezmen ve yazarlar ve ezcümle Hawkins ile Bernier, gözlerine takılan bir olay üzerinde durmuşlardır. Gurkanlı padişahının, beylerin mirasını gereken kimselere bırakacağı yerde kendisi almaktadır.

Bu işde iki yönü ayırt etmek gerekir. Topraklar ve öbür mülk ve mallar. Topraklar türkçe tuyul ve farsça caygir adile Osmanlı'nın tımar ve ziamet gibi hizmet karşılığında ve o hizmetin gerekliklerinin yerine getirilebilmesi için süreli olarak verilmiş topraklardır, daha doğrusu bunlar aylık karşılığıdırlar. Bu yüzden bir bey işinden çıkınca veya ölünce o toprağın kendisinden veya soy sopundan alınması ve aynı işi görecek olan yeni kimseye verilmesi tabii idi. Hindistan'da Türkler, bir iki göbekte çetinlik ve vuruşkanlıklarından çok kaybettikleri için, bir beyin yerine oğlunu geçirmeyi kural yapmak idareyi ve orduyu yozlaşma yoluna sokmaktan başka bir şey ifade edemezdi. Bundan başka uzun bir hizmet hayatından sonra bir mevkie gelmiş olan bir babanın genç bir oğlunun o yere geçmesi de ne doğru, ne de tabii idi.

Gurkanlı beylerini Avrupa'nın "baron„, "kont„ ve "marki„ leri gibi "asîl„ adı verilen kişilerin karşılığı sanan veya sayan ve Avrupa'da bu gibi kimselerin ellerindeki toprakların büsbütün başka özde olduklarını bilmeyen ve alışık oldukları biçimlerden ayrılan her şeyi olagan dışı gören bu yazarlar Gur-

kanlı beyleri ölünçe *tuyul* topraklarının geri alınmasına şaşmaktadırlar.

İkinci yön öbür mülk ve mallara aittir. Öyle anlaşılıyor ki birçok beyler, bilhassa savaşların sık olduğu zamanlarda, hazineden istihkaklarından fazla para almış veya aldıkları paraların birçoğunun hesaplarını verip kendilerini ibra ettirmemiş durumundadırlar ve hazinenin alacağı kaybolmasın diye var yoklarına el konulmakta ve bunlar beyt-ül-mal'a yatırılmaktadır. Hesaplar görüldükten sonra ne kalırsa mirasçılara dağıtılmaktadır.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

1. Babur için

O devirde yazılmış yerli eserler :

Babur : *Vekayi'*. Babur'un hatıratı olup gayet doğru ve içten yazılmış olduğunda tarihçiler arasında birlik vardır. Eserin aslı Doğu Türkçesinde yazılıdır. Batı Türkçesine Prof. Reşit Rahmeti Arat tarafından 2 cilt olarak çevrilmiştir. Türk Tarih Kurumu (T. T. K.) yayınlarından (1943 - 46) Eserin kayıp kısımları vesair özellikleri için bk. işbu çevirmedeki önsözümüze (s. 05 - 021) ve Bay R. R. Arat'ın girişine (s. 0139 - 0143).

Gülbeden Beyim : *Hümâyunnâme*. Hümâyun devrinde anılacaktır.

Babur'un Orta Asya'daki eylemleri hakkında onun zamanında yazılmış yerli eserler :

Mirza Muhammed Haydar Duğlat : *Tarihi Reşidî* (farsça). Yazar Babur'la teyze çocuğudur ve hem babası Mirza Hüseyin Duğlat, hem de kendisi birçok olayın doğrudan doğruya şahididirler. En esaslı kaynaklar arasındadır. (N. Elias ve E. Denison Ross tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Londra 1895).

Hand Mir : *Habib-üs-Siyer*; ünlü genel tarihtir (Bombay 1857).

Daha sonra yazılmış yerli eski eserler : (daha çok geniş ölçüde Hindistan olaylarına aittirler) :

Ebul - Fadl Allami : *Ekbernâme*, Hoca Nizam -ü d-Din Ahmed : *Tabakat-ı Ekberî*, Abd - ül - Kadir El - Badaunî : *Müntehab-üt-Tevarih* ve Tarih - i Elfi için bk. Ekber devrine. *Tarih-i Firişte* için bk. c. I. s. 480 e.

Muhammed Haşim : *Müntehab-ül-Lübab* (farsça). Yazara Hâşim Ali Han ve Hâfî Han Nizam Mülkî dahi denir ve o en çok Hâfî Han unvaniyle anılır. Eser 2214 sayfalık 3 cilt halindedir, " Yafes Oğlan„ diye anılan Nuh peygamber'in oğlu Yafes'in oğlu Türk'den haşlar ve çabucak Babur'a geçip onun

Hint seferlerini ayrıntılı olarak anar. İlk cilt bu soyun 5 inci Hint padişahı olan Şah Cihan'ın saltanatının sonuna, 2 inci cilt ayrıntılı olarak 1135 hicrî yılına (1722-23) ve özet olarakta Muhammed Şah'ın (1719-1748) saltanatının 14 üncü yılına kadar gelir. Âlemgir, saltanatının onuncu yılından sonra kendi devrinin tarihinin yazılmasını yasak ettiğinden Muhammed Hâşim ona ait kısmı gizli yazmış ve onun ölümünden çok sonra eserini Nâsır-üd-Din Muhammed Şah'a gösterince bu padişah ona Hâfî (gizliyen) Han unvanını vermiştir. Cihangir devrinden itibaren en iyi tarihî eserlerden biridir ve Âlemgir I 'in bütün hayatını ayrıntılı olarak anlatan tek önemli tarihî ana kaynaktır. Keza yazarın "yüksek nesepli Türkler'in övünme sebebi olan yüksek asıllı bu hanedan„ [1] dediği Timur oğullarının Hindistan'daki saltanatının büyüklük devresini kâmilen kapsayan tek eski eserdir. 3 üncü cilt Dekken müslüman devletlerinin tarihini kapsar. Yazar Haydarabad devletinin kurucusu Çin Kılıç Han Nizam-ül-Mülk'ün Divan'lığını (maliye işlerinin başı) etmiş olduğundan eserinde ona karşı çok teveccühkârdır (Asiatic Socity of Bengal (A. S. B) in farsça yayınlarından 1869-1874-1925).

Ahmed Yadigâr: *Tarih-i Selâtin-i Efagine* (bk. C. I, s. 481).

Nimet-Ullah: *Tarih-i Han Cihan Ludi* (bk. C. I, s. 481).

Yeni eserler :

Bunlar arasında Türklüğe pek teveccühkâr olmamakla biklikte en anlayışlı olarak yazılmışı

Grenard (Fernand): *Baber*'dir (Paris, 1930).

2. Hümâyun için

Zamanında yazılmış yerli eserler :

Babur: *Vekayi*; Hümâyun'un şehzadelik devri için (bk. Babur devrine).

Gülbeden Beyim: *Hümâyunnâme* (farsca). Yazar Babur'un kızı ve Hümâyun'un kızkardeşidir. Hümâyun ve kısmen de Babur devrinin daha çok iç ve harem tarihini yazmıştır.

[1] این خاندان عالی نژاد که باعث فخر ترکان والانسب:

Bay Abdürrap Yelgar tarafından T. T. K. yayınları arasında Türkçeye çevrilmiştir (1945). Eser ve yazar hakkında bu yayında epey ayrıntı vardır.

Handmir: *Hümâyunnâme*: ünlü tarihçinin Hindistan'da geçirdiği son yıllarında yazdığı son eserdir; Hümâyunu aşırı övücü özdedir (Elliot and Dowson).

Mirza Muhammed Haydar Duğlat: *Tarih-i Reşidî* Yazar, Hümâyun'un Hindistan tahtını kaybettiği devrede onun yanında bulunmuş olduğundan eserin o kısmı önemlidir (bk. Babur devrine).

Cevher: *Tezkiret-ül Vakiat* (farsca). Yazar Hümâyun'un "aftabcı„ sı, yani ibrikçisidir ve gördüklerini Hümâyun'un ölümünden 30 yıl kadar sonra yazmıştır (Stewart İngilizce çevirmesi 1832).

Bayezid Bey *hatıratı*. Bu esere *Muhtasar* ve *Tarih-i Hümâyun* da denir (farsça). Yazar Beyat oymağından olup Babur ve Hümâyun'un hizmetinde bulunmuştur; bu son padişahın "Bakavul Beyi„ idi (yemeklere nezaret eden, vekil harç, teşrifatçı). (Journal of the Asiatic Society of Bengal'da İngilizce'ye çeyrilmiş özetleri vardır 1898 s. 296...)

Abd-Ullah Muhammed: *Tarih-i Gucerat* (farsça). Hümâyun'un Gucerat seferleri bakımından önemlidir (Denison Ross yayını 1910).

Zamanında yazılmış yabancı eserler:

Seydi Reis (Galatalı): *Mir'et-ül-Memalik* (Türkçe). Yazar, Kanunî Sultan Süleyman'ın Mısır kaptanı (amirali) olup Piri Reis tarafından Basra'da bırakılmış olan donanmayı Kızıl denize götürürken, fırtınalar ve Portekiz'lerle karşılaşmalar yüzünden gemilerinin bir kısmını kaybetmiş ve kalanlariyle Gucerat kıyılarına gelip oradan Sint yolu ile Delhi'ye ve Türkistan ve İran yolu ile de Osmanlı ülkesine dönmüştür. Delhi'de, orayı daha yeni geri almış olan Hümâyun'un konuğu olmuştur (1555). Geçtiği yerlerin genel durumu ve Hümâyun'un hali kısa, fakat çok anlayışlı olarak, eserde iyicene gösterilmektedir (İstanbul, İkdam matbaası 1313; 1895-96).

Daha sonra yazılmış eski eserler:

Abbas Servanî: *Tarih-i Şir Şahî* bk. Şir Şah devrine).

Ekbernâme, Tabakat-ı Ekberî, Müntehab-üt-Tevarih ve *Tarih-i Elifî* için bk. Ekber devrine; *Tarih-i Firişte, Tarih-i Selâtin-i Efaigne* ve *Tarih-i Han Cihan Ludi* için bk. C. I, s. 480 - 81 e; *Müntehab-ül Lübab* için bk. Babur devrine.

Yeni eserler:

Daha sonra anılacak olan genel eserler ve Şir Şah devrine ait eserler.

3. Şir Şah ve Sur sultanları için

Zamanında yazılmış yerli eserler.

Genel olarak Hümâyun devrine ait eserler.

Daha sonra yazılmış yerli eski eserler.

Abbas Servanî: *Tarih-i Şir Şah* (farsça). Yazarın Şir Şah soyu ile sıhriyeti vardır. Ekber'in Servanî oymağından bir Afgan Beyi olup eserini Ekber'in buyruğu üzerine Şir Şah'ın ölümünden 40 yıl kadar sonra yazmıştır; var olan öbür eserlere ve o devri yaşamış olanların hatıralarına dayanılarak yazılmış bir eserdir.

Mahzen-i Efagine ve *Tarih-i Han Cihan Ludi* için bk. C. I, s. 481 e.

Yeni eserler:

Qanungo (Kalikaranjan): *Şir Şah.* Hem bu sultan, hem de Hümâyun hakkında esaslı bir incelemidir (Kalküta 1921);

4. Ekber için

Zamanında yazılmış yerli eserler:

Şeyh Ebul-Fadl Allami: *Ekbernâme* (farsça). Yazar, Ekber'in en yakın adamı ve devrim işlerinde bir yardımcısıdır; 4000 atlı komutanlığına kadar yükselmiş ve bilhassa Dekken seferleri sırasında çok temayüz etmiştir. Veliaht Selim (Cihangir) tarafından 1602 'de nasıl ve neden öldürtülmüş olduğu tarihî kısmında görülmüştü, değerli bir bilgin olduğu da kültürel kısımda görülmüştü. Ebul-Fadl'ın üslûbu çok dalkavukçana olmakla birlikte eserlerinde siyasal olaylar hakkında derin bir anlayış görülmekte ve verdiği gerekçeler, durumu ve

Ekber'in düşünce ve amaçlarını iyiden iyiye aydınlatmaktadır. Bu bakımdan ona olağan bir dalkavuk demek haksızlık ve çok kere de anlayışsızlıktır. Eser 3 cilt olup bazı efsanevî kısımlardan sonra Babur devrinden başlar ve Ekber devrinin 46 ncı yılının sonuna kadar gider (mart 1602) ; kitap "*Tekmil-i Ekbernâme*„ adile İnayetullah Muhib Ali Han tarafından Ekber'in ölümüne kadar devam ettirilmiştir. *Ekbernâme* bu padişah devrinin en ayrıntılı ve en tamam tarihidir. Farsça metni Asiatic Society of Bengal tarafından yayınlanmıştır (Kalküta 1877-1887). H. Beveridge tarafından yapılmış ve aynı kurul tarafından yayınlanmış iyi bir İngilizce çevirmesi vardır(1897.).

Şeyh Ebul-Fadl Allami: *Àyin-i Ekberî* (farsça). Ekber devrinin teşkilâtı, devletin genel durumu, gelir-giderleri vesaire hakkında çok ayrıntılı bilgiler verir ve Ekber'in türlü memurlara yönergeleri olması gereken birçok buyruk ve öğütleri kapsar. Eşine nadir raslanılır çap ve önemde bir eserdir. Sonda (defter 5) "Şahinşah'ın gönül avlayan sözleri„ adını taşıyan bir bölüm vardır. Ekber'in vecize kabilinden 200 kadar sözü orada toplamıştır; her bir söz میفرمودند " buyururlardı ki„ kelimesiyle başlar (Asiatic Society of Bengal yayınlarından (Kalküta 1872). Yukarda metinde "Ayin-i . . . „ gibi tabirler hep bu eserin bölümlerine işarettir.

H. Blochmann tarafından Farsçadan İngilizceye cevrilmiştir; yazar esere, bilhassa orada anılan beyler hakkında çokluk bakımından Measir-ül-Umera'dan alınmış bilgiler eklenmiş ve onun faydasını arttırmıştır. Ancak bazen şaşırtıcı biçimde çevirmeler yapmıştır ; "Hatai„yi خطائی "Mongolian„ yapması gibi (Farsça metinde C. I, s. 101 İngilizcesinde C. I, s. 93 ; defter I, ayin 31). Aynı kurulca yayınlanmıştır (2 inci basım 1939).

Inşa-i Ebul-Fadl; bu kişi tarafından Ekber için hazırlanan mektup müsveddelerini kapsar (Laknov taş basması 1862).

Abd-ül-Kadir El Badauni; *Müntehab-üt-Tevarih* (Farsça) Yazar değerli bir din bilgini olup Ekber'in cuma imamıdır (cuma günü nöbete giren imam ; her gün için ayrı bir imam varmış) ; son derece mütaassıp ve bilgisine rağmen dar düşüncelidir ; koyu sünnîdir. Ekber'in bütün devrimlerine ve yeniliklerine candan düşmandır ve eserini bu zihniyetin altında

yazmıştır; dolayısiyle düşman olduğu Ebul-Fadl'ın Ekbernâme'siyle onun Müntehab-üt-Tevarihi'nin karşılaştırılması çok faydalıdır ve aradaki zıdiyyet bazı noktaların aydınlanmasına yaramaktadır. İlk cilt, Sevüktekin'den (Gazne) Hümâyun'un ölümüne kadar gider; ikinci cilt, Ekber devrini kapsar ve sefer 1004'de (ekim 1895) durur; üçünü cilt, zamanın ve yakın zamanların ulema, şeyh sufi, şair ve sairesi hakkında bilgiler verir. Eser uzun zaman gizli kalmış ve Cihangir devrinde meydana çıkınca elden geldiği kadar toplattırılmış ve yazarın oğulları baskı görmüşlerdir. Asiatic Society of Bengal tarafından yayınlanmıştır, aynı kurul onun Farsçadan İngilizceye çevrilmesini de yayınlamıştır (C. I, Yarbay Ranking, C. II, W. H. Lowe ve C. III, Yarbay Haig tarafından).

Hoca Nizam-üd-Din Ahmed: *Tabakat-i Ekberî* (Farsça). Yazar, türlü memuriyetlerde bulunmuş ve Gucerat ordusunda *bahş'ilik* etmiştir, eserinin ora seferlerine ait olan kısmı daha önemlidir. Dürüst ve mutedil bir yazardır, Ekber'in dinî devrimlerini hiç anmaz. İlk cilt, Sevütekin'den (Gazne) başlar ve Ludi'ler saltanatının sonuna kadar gelir. İkinci cilt Babur, Hümâyun ve 1593'e kadar Ekber devrini anlatır. Farsçası ve B. De tarafından yapılmış bir İngilizce çevirmesi Asiatic Society of Bengal tarafından yayınlanmıştır (1913 - 1936).

Nakib Han, Tattali Molla Ahmed, Cafer Bey ve daha birçok tarihçi ve bunlar arasında bundan önce andığımız üç kişi: *Tarih-i Elfî* (Farsça). İslâmın çıkışından başlar, Hicretin 1000 inci yılı dolayısiyle Ekber'in buyruğu üzerine yazılmıştır.

Firişte için bk. C. I. s. 480 e.

Zamanında yazılmış yabancı eserler:

İki İngiliz gezmeni: Ralph Fitch (1583 - 91) ve John Mildenhall (1599 - 1606)'un gezilerine ait not ve bilgiler 1921'de W. Foster tarafından "*Early Travels in India*" eserler zincirinde yayınlanmıştır (İngilizce).

Yeni eserler:

Sir V. A. Smith: *Akbar the Great Mogul* (İngilizce). Ekber üzerinde en esaslı yeni incelemedir, ancak bazen bu

kişiyi küçültücü ve çok kere esassız, tenkitleri çoktur (Oxford 1919).

W. H. Moreland: *India at the death of Akbar* (London 1920).

W. H. Moreland: *The Agrarian system of Moslem India* (Cambridge 1929). Bu iki eser de ekonomik incelemeler olup çok esaslıdırlar. Ancak bazen eski durumu 19 uncu ve 20 inci yıllardaki durumdan daha fena göstermek için gayret sarfedildiği sezilmektedir (İngilizce).

Goldie (Francis): *The Frist Christian Mission to the Great Mogul* (İngilizce). Ekber'in dileği üzerine kendisine gönderilmiş olan ilk cezvit misyonerlerinin başkanı Rudolf Acquaviva'nın hal tercümesini ve onun ve arkadaşlarının sonunu anlatır. Hıristiyanlık duyguları çok kuvvetli olan bir eserdir (Dublin 1897).

Sir E. Maclagen: *The Jesuites and the Great Mogul* (İngilizce). Ekber devrinden itibaren cezvitlerin Hindistan'daki çalışmalarını ve bu işlerdeki hıristiyan görüşünü anlatır ve açıklar; esaslı bir incelemedir (London 1932).

Hikmet Bayur: *16 ıncı asırda dinî ve sosyal bir inkılâp teşebbüsü*; *Ekber Gurkan* 1556 - 1605 (türkçe); 5 - 6 sayılı Belleten (T. T. K. yayınlarından Ankara 1938).

5. Cihangir için

Zamanında yazılmış yerli eserler :

Cihangir: *Tüzük-ü Cihangirî*; işbu padişah'ın kendisi tarafından yazılmış hatıratıdır. Saltanatının 17 'inci yılının ortasına kadar (1622-23) kendisi tarafından ve 19 uncu yılına kadar kendi buyruğu altında Mutemed Han tarafından yazılmış ve ondan ötesi, yani Cihangir'in ölümü ve Şehzâde kavgaları Mirza Muhammed Hâdi Han tarafından tamamlanmıştır; bu son kısma *Tetimme-i Vahiat-ı Cihangirî* dahi denir (*Tüzük*'ün bir adı da *Vahiat-ı Cihangirî* olduğu için). *Dibaçe* de bu son zatındır. Genel olarak doğru yazılmış bir eserdir ve birçok yabancı hükümdarlara gönderilen ve onlardan alınan mektupların metnini kapsamaktadır. Farsça metin Aligarh'da Sir Seyyid Ahmed tarafından yayınlanmıştır (1864). İngilizceye iki cilt olarak A. Rogers tarafından çevrilmiştir (1909-14).

Mutemed Han: *İkbalnâme-i Cihangirî* (Farsça). Yazar, Cihangir'in bahşi'si ve yakını idi. Eser, yukardakinin az çok özetidir (A. S. B. yayınlarından, Kalküta 1865).

Hoca Gayret Han: *Measir-i Cihangiri*; yukardaki eserlerden az farklı olmakla birlikte anılan padişah'ın ölümünden az sonra yazılmış olduğundan onda "İkbalnâme„ deki dalkavukluk ve aşırı uysallık görülmez.

Zamnında yazılmış yabancı eserler:

Sir Thomas Roe'nin günü gününe tuttuğu hatırat defteri. Cihangir nezdine İngiliz elçisi olarak gönderilen bu kişi, hem göreviyle ilgili işleri, hem de Hindistan, padişah, saray vesaire hakkında birçok gördüklerini not etmiştir. Sir William Foster tarafından: *The Embasey of Sir Thomas Roe to India* (1615-1619) adile yayınlanmıştır (Oxford ve Londra 1926).

Francisco Pelsaert'in *rapor*'u. *Jahangir's India* adı altında Moreland ve Geyl tarafından Felemenkçeden İngilizceye çevrilmiştir (Cambridge 1925). Yazar, 1620-27 yılları arasında Felemenk Doğu Hindistan Şirketi'nin büyük işyarlarından biri olarak Hindistan'da bulunmuştur. Anılan eser şirkete sunduğu rapordur; Cihangir'in âciz yönetimi yüzünden kargaşalık içinde geçen devrinde Hindistan'ın durumu ve tecimi hakkında az çok karamsar bilgileri kapsar.

Foster: *Early Travels in India*'da: W. Hawkins (1608-13), W. Finch (1608-11), N. Withington (1612-16), T. Coryat (1612-17), E. Terry (1616-19) nin gezi hatıraları vesaire bulunur (1921).

De Laet (Joannes): *De Imperio Magni Mogolis, sive India vera, Commentarius ex variis Auctoribus Congestis* (Büyük Mogol'un İmparatorluğu, Hindistan'ın tarifi ve ora tarihinin bir parçası). Yazar, Doğu Hindistan - Felemenk şirketinin müdürlerinden olup, yukarda anılan eserlerden ve daha başka eserlerden özetler çıkararak veya geniş iktibaslar yaparak 1631'de anılan eseri bastırmıştır. İ. S. Hoyland tarafından *The Empire of the Great Mogol* adile İngilizceye çevrilmiştir. Çok mütekâsif bir eserdir (Bombay 1928).

Daha sonra yazılmış eski eserler:

Müntehab-ül-Lübab için bk. Babur devrine.

Yeni eserler:

Prasad (Beni): *History of Jahangir* (İngilizce; 1922).

W. H. Moreland: *From Akbar to Aurangzab* (İngilizce). Çok esaslı bir ekonomik incelemedir; bu yazarın genel eyginliği Ekber devrinde anılmış olan eserleri dolayısile belirtilmişti (Londra 1923).

6. Şah Cihan için

Zamanında yazılmış yerli eserler:

Abd-ül-Hamid Lahveri: *Padişahnâme* (Farsça); yazar güzel üslûbu ile ünlüdür, Ebul-Fadl Allami'yi taklit etmiş ve Şah Cihan da bunu istemiştir; ancak ne kendisi Ebul Fadl çapında idi, ne de eseri Ekbernâme ve Ayin-i Ekberî seviyesinde bir eserdir, onun üslûbu da çok dalkavukcanadır. Bununla birlikte Padişahnâme, Şah Cihan'ın saltanatının ilk 20 yılı için ana kaynaktır ve orada bulunan birçok ayrıntı, devir üzerine önemli ışıklar serper, aynı zamanda türlü olaylar üzerindeki mütalâalar az çok Şah Cihan'ın görüşü diye kabul edilebilir (A. S. B. yayınlarından 1662 sahifelik 2 büyük cilt; 1867-68). Yukarda metinlerde yalnızcana "Padişahnâme„ denildimiydi hep bu esere işarettir.

Muhammed Varis: *Padişahnâme* (Farsça); yukardaki eserin yazarı Abd-ül-Hamid yaşlılık dolayısiyle eserine devam edemez olunca onun yetiştırmesi ve yardımcısı Muhammed Varis bu işe devam eder ve Şah Cihan'ın son 10 yıllık tarihini yazar. Eserin son kısmı Fazıl Han tarafından bitirilmiştir (Elliot and Dowson).

Muhammed Tahir İnayet Han (şair olarak mahlası Âşina): *Şah Cihannâme* (Farsça); yazar türlü memuriyetlerde bulunmuştur. Eser, Şah Cihan'ın bütün saltanatını anlatır; ilk 20 yıl Pâdişahnâme'den alınmıştır, fakat üslûp daha makuldür (Elliot and Davvson).

Muhammed Salih Kambu (şair olarak mahlasi farsçada Keşfî ve Hindicede de Subhan): *A'mal-ı Salih*; (*Şah cihannâme* de denir Farsçadır). Yazar 500 atlı komutanlığı et-

miştir; eser, Şah Cihan'ın doğumundan ölümüne kadar gider; Abdül Hamid'in Padişahnâmesi kadar ayrintılı olmamakla birlikte değerlidir (A. S. A. yayınlarından).

Zamanında yazılmış yabancı eserler:

Peter Mundy gezileri (1628-34), Hakluyt Society yayınlarından (1914); İngilizcedir.

Sebastien Manrique gezileri (1629-43). Hakluyt Society yayınlarından (1926-27); İngilizcedir.

Sonradan yazılmış eski eserler :

Müntehab-ül Lübab (bk. Babur devrine).

Yeni eserler :

Banarsi Prasad Saksena: *History of Şah Jahan of Dihli* (Allahabad 1932); İngilizcedir.

Moreland: *From Akber to Aurengzeb* (bk. Cihangir devrine).

7. Âlemgir için

Zamanında yazılmış yerli eserler :

Mirza Muhammed Kâzım: *Âlemgirnâme*(Farsça).Alemgir devrinin ilk 10 yılının resmî belgelere dayanan resmî tarihidir; 1100 sahifelik çok ayrıntılı fakat cansız ve o devir için bile fazla dalkavukcanadır. Âlemgir, devrinin tarihinin yazılmasını bilinmiyen sebepler dolayısıyle yasak edince eser durmuştur (A. S. B. yayınlarından 1868).

Muhammed Sâkî Müstaid Han: *Measır-ı Âlemgirî* (Farsça). Yazar Âlemgir'in oğlu ve halefi Şah Âlem Bahadur Şah'ın veziri İnayetullah Han'ın münşisi (kâtibi) olup hemen bütün ömrünü saray ve orduda geçirmiş ve birçok olayın şahidi bulunmuştur. Âlemgir'in bütün saltanatının yıl yıl özet olarak yazılmış tarihidir. İlk 10 yıl Âlemgirnâme'den özetlenmiştir. Kalan 40 yıllık devir, kısmen yazarın hatırat ve notlarına göre, fakat en çok resmî defter ve belgelerden özetler yapılarak yazılmış (A. S. B. yayınlarından 1871).

Hamid-üd-Din Bahadır Han(?): *Ahkâm-ı Âlemgirî*; eserin yazarı sanılan kişi Âlemgir'in yakınlarındandır. Eser bu padişahın huyunu, düşünme ve çalışma biçimlerini çok iyi belirten birçok hikâyeyi kapsamaktadır. Prof. J.

Sarkar tarafından Farsça metni yayınlanmış (Kalküta 1926) ve *Anecdotes of Aurangzib* adile İngilizceye çevrilmiştir (Kalküta 1925).

Hâfî Han'ın *Müntehab-ül-Lübab'ı* bu devir için anakaynaklar arasındadır (bk. Babur devrine).

Az sonra yazılmış yerli eski eserler:

Şahnüvaz Han Samsam-üd-Devle ve oğlu Abd-ül-Hay Han: *Measir-ıl-Umera* (Farsça); ilk yazar Haydarabad devletinde önemli mevkiler işgal etmiştir. Eser, Ekber devrinden 1780 yılına kadar Gurkanlı devletinde önemli mevki sahibi olmuş olan 731 kişinin hal tercümesini verir ve pek önemli bilgileri kapsar (A. S. B. yayınlarından 1887-95; H. Beveridge tarafından Farsçadan İngilizceye çerilmiştir (1912).

Zamanında yazılmış yabancı eserler:

Manucci (Niccolao): *Storia do Mogor.* Yazar bir Venedikli olup Hindistan'da türlü işlerde bulunmuştur (Şah Cihan'ın oğlu Dara Şükuh'un yanında topçu, türlü Racput hükümdarlar yanında topçu veya doktor, Âlemgir'in oğlu şehzâde Şah Âlem'in maiyetinde doktor, Goa'da Portekızlerin ve Madras'da İngilizlerin türlü hizmetlerinde v. s.). Eserde tarihî kısımlar da varsa da asıl önemli olan, yazarın birtakım olaylar üzerindeki hatıraları ve birçok çevenlerde, sarayda, orduda v.s. gördükleridir (İngilizceye çevrilmesi A. S. B. tarafından 4 büyük cilt olarak yayınlanmıştır 1907-8).

Bernier (François)' nın türlü hatıra ve raporları, Fransa kıralı XIV. Lui'ye (Louis), onun bakanlarından Kolber'e (Colbert) mektup ve raporları, *Travels in the Mogul Empire* (1656-1668) adiyle toplu olarak İngilizce yayınlanmıştır (Oxford, London v.s. 1916); yazar Fransa'da Montpellier Tıp Fakültesinden doktor olup uzun zaman Âlemgir'in Ahta Bey (Ahır Beyi), Delhi subedarı ve dışişleriyle uğraşan güven adamı Danışmend Han'ın doktorluğunu etmiştir. İyi bir inceleyici olmakla birlikte XIV üncü Lui'nin son yıllarında Fransa'daki harabiyi görmediği için olacak Hindistan'ı fazla kötü görmektedir.

Tavernier (J. B.): *Les six Voyages de Jean Baptiste. Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse et*

aux Indes. Yazar ünlü bir kuyumcudur. Eserin ilk kısmı (cildi) Osmanlı ve İran ülkelerini, ikinci kısmı da en çok Hindistan'a ait olmak üzere Uzak Doğu'yu anar. Hindistan'ın genel ve ekonomik durumu, mücevherleri vesairesi hakkında epey bilgi ve müşahedeyi kapsar (Paris 1712). V. Ball tarafından yapılmış olan İngilizce çevirme yeni olduğundan ve iyi bir dizini kapsadığından daha fayda ile okunabilmektedir (Oxford, London v. s. 1925).

Tavernier (J. B.): *Recueil de plusieurs relations et traitez singuliers et curieux de J. B. Tavernier Baron d'Aubonne*. Eser 5 kısma ayrılıp 2 inci ve 3 üncü kısımlar Hindistan'a aittir (Paris 1712).

Yeni eserler ;

Prof. Sarkar (Jadunath) : *History of Aurangzib*. Bu padişah üzerinde yazılmış en esaslı incelemelere dayanan yeni eserdir; ancak yazar. bu cildin birkaç yerinde gösterildiği gibi Müslüman-Hindu karşıtlığında Âlemgir'i baş âmil ve suçlu göstermek ve Türklerin tarihî rolünü kısmak için bazen metinleri yanıltıcı biçimde kısaltmaktan ve eksik nakletmekten dahi çekinmemiştir. (5 cilt. Kalküta 1925).

Hikmet Bayur: *Evrengzib Âlemgir ve din-î siyasi üzerinde bir inceleme* (Türkçe) 33 sayılı Belleten T. T. K. yayınlarından Ankara 1945)

8. Âlemgir'in ölümünden Nadir Şah Afşar'ın akınına kadar

Zamanında yazılmış yerli eserler :

Hâfî Han: *Müntehab-ül-Lübab* . (Farsça). Nâsır-üd-Din Muhammed Şah saltanatının 14 üncü yılına kadar (1723) en iyi ana kaynaktır (eser ve yazar için bk. Babur devrine).

Yar Muhammed: *Düstur-ül İnşa* (Farsça); (Kalküta 1253).

Yeni eserler:

W. Irvine: *Later Mughals*. (İngilizce); 1707-1739 devrelerini kapsayan esaslı bir incelemedir (Kalküta 1921-22).

9. Güzel sanatlar için

Sir Seyyid Ahmed: *Asar-üs-Sanadid* (orduca) Delhi'deki anıtların hemen bütün kitabelerini vermesi bakımından çok önemlidir (Kavnpor 1904).

Fergusson (J.): *History of Indian and Eastern Architecture.* Bu konu üzerinde en ünlü eserdir (İngilizce, London 1910).

Sir Gordon Hearn (Albay) : *The Seven cities of Delhi*; faydalı bir kılavuzdur (İngilizce, Kalküta 1928).

Mevlevî Muin-üd-Din Ahmed: *The Taj and its environments* (İngilizce). Tac Mahal için en esaslı incelemedir; Agra'nın öbür anıtları için de esaslı bilgiler verir. Keza birçok kitabeleri İngilizce'ye cevirmeleriyle birlikte verir.

10. Gurkanlılarla ilgili türlü konular için

Sarkar (Jadunath): *Mughal Administration* (İngilizce); yazarın yukarıda açıklanan zihniyetiyle yazılmış olmakla birlikte çok esaslı bir incelemedir (Kalküta 1924).

Sir Ram Sharma: *The Religious Policy of the Mughal Emperors* (İngilizce; Oxford 1940).

W. Irvine: *The Army of the Indian Moghuls*; esaslı bir inceleme (İngilizce, London 1903).

Narendra Nath Law: *Pronotion of Learning in India During Muhammedan Rule* (*By muhammedans*); çok geniş bir tarama ve inceleme mahsulü olup müslümanlara eygin bir zihniyetle yazılmıştı (Bombay, Kalküta ve Madras 1916).

D. Pant: *The Commercial Policy of the Moguls* (İngilizce); esaslı bir incelemedir (Bombay 1930).

S. N. Bhattacharyya: *A. History of Mughal North-East Frontier Policy* (İngilizce) esaslı bir inceleme (Kalküta 1929).

11. Dekken devletleri için

Zamanında yazılmış eserler :

16 ıncı yüzyılın sonuna kadar *Tarih-i Firişte* (bk. C. I. s. 480 e), ondan sonrası için Dekken devletlerinin Âlemgir

tarafından fethine kadar (1687) *Müntehab-ül Lübab* C. III (bk. Babur devrine).

Mirza İbrahim: *Besatin-üs-Selâtin* (Farsca); Bicapur sultanları tarihi (Haydarabad).

12. Maratalar için

Grant Duff (James Cuningham): *A History of the Mahratas* (İngilizce). Çok geniş ölçüde Marata resmî belgelerine dayanılarak yazılmıştır. Eskimiş olmakla birlikte (1826' da yayınlanmıştır) elân anakaynak sayılabilir. 1000 yılından 1819 yılına kadar gider, ancak 1637' den itibaren önemlidir (Oxford, London v. s. 1921).

Sarkar (Jadunath): *Shivaci and his Times* (İngilizce); esaslı bir incelemedir, ancak yukarıda anılan "History of Aurengzib„ deki zihniyetle yazılmıştır (Kalküta 1929).

Prof. N. S. Takakhav: *The Life of Shivaci Maharaj.* K. A. *Keluskar* tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Sivaci'yı mabutlaştırmaya varan bir eserdir (Bombay 1921).

Sen (Surendranath): *Administrative System of the Marathas* (İngilizce) esaslı bir incelemedir (Kalküta 1925).

Sen (Surendranath): *military System of the marathas* (İngilizce; Kalküta 1928).

13. Sihler için

Dorothy Field: *The Religion of the Sikhs* (İngilizce; Londra 1914).

Cunningham (Joseph Davey): *A History of the Sikhs* (İngilizce). Dinin ve cemaatin kurulmasından İngiliz fethine kadar gider; 1849 'da yazılmıştır (Oxford, London v. s. 1918).

14. Yeni genel tarihler

The Cambridge History of India, C. IV, Mughal Period, (London 1937). Mütekâmil, ancak baştakilerin Türklüğünü saklayan bir eserdir.

Ishwari Prasad: *A Short History of muslim Rule in India* (Allahabad 1930). Yazar bazı yönlerde Prof. J. Sarkar'ın yukarda anılan "History of Aurangzib" adlı eserinin tesiri altında kalmış ve onun gibi eksik metinler kullanmıştır.

Pringle Kennedy: *A History of the Great Moghuls.* Mogol adının yanıltıcı olup bunların gerçekten Türk olduklarını yazar (Kalküta 1905).

15. Eski kaynakları toplıyan yeni eser

Sir H. M. Elliot ve Prof J. Dowson: *The History of India as Told by its own Historians* (bk. C. I. s. 483 e).

DİZİN

A

B

C

Ç

D

F

G

H

L

O

Ö

P

R

S

T

U

Ü

V

Y

Z

DÜZELTMELER [1]

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
X	6	İlk devre	İlk evre
X	9	İkinci devre	İkinci evre
XVII	1	VI	VII
„	6	VII	VIII
„	27	VIII	IX
„	33	IX	X
„	38	X	XI
XVIII	4	XI	XII
„	9	XII	XIII
„	18	XIII	XIV
1	Haşiye	افر	افسر
11	20	Vays	Veys
14	5	Hezere	Hezare
58	17	Hak	Han
68	19	Mahın	Mahım
93	5, 6 ve 8	İtiyar-ül Mülk	İhtiyar-ül Mülk
112	Haşiye 2	Demektir	Demektedir
145	19	Eber	Ekber
149	11	raca Ali Han	Râcî Ali Han
153	3 (sondan)	Dekkeniyen	Dekkeniyan
154	12	Bucapur	Bicapur
154	15 ve 32	raca Ali Han	Râcî Ali Han
155	5 (sondan)	Ricapur	Bicapur
158	15	Hüsrey	Hüsrev
180	10	V	VI
187	10	VI	VII
189	3	VII	VIII
197	20	Cadu Bey	Cadu Ray
211	6	Andhu'ya	Andhuy'a
245	Haşiye 2	ağırlığı 11 gr	ağırlığı; 11 gr

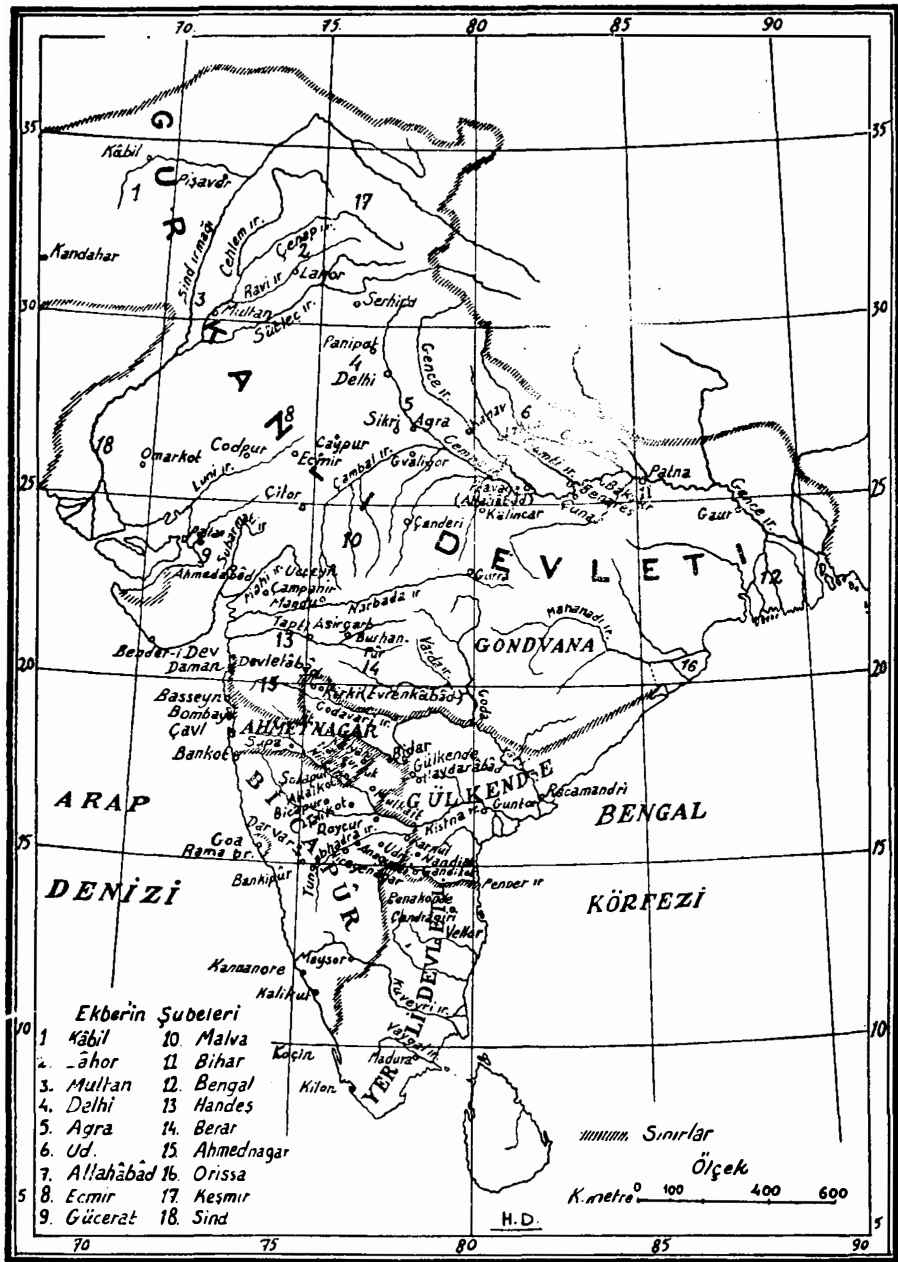
[1] Manayı değiştirecek özde olan s. 296, 330, 383, ve 437 deki yanlışlar üzerine okuyucuların dikkatini çekeriz.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
270	11(sondan)	Jat	Cat
283	8	Çemşit	Çemşid
288	son	Muhammed Rac	Muhammedî Rac
293	16 - 17	adacağını	adacığını
296	4 - 5	Çin Timur Han	Çin Kılıç Han
300	19	Âlegir	Âlemgir
303	13	Seh	Sih
303	18	Nabak	Nanak
308	4	Pahu	Pahul
330	1	Hoca Âdil	Hoca Âbid
334	25	VI	VII
352	19	VII	VIII
360	13	Rata Çand	Ratan Çand
376	2	Şah Abd-ül Gaffur.	Şah Abd-ül Gafur
383	15	Ardahan	Ardalan
389	5	Şubedar	Subedar
399	5	Raci Rao	Baci Rao
402	5	Vezir	bahşi
404	Haşiye	Sevri-Müteehhirin	Siyer-i Müteehhirin
427	21	Narvar	Marvar
431	9 (sondan)	Mir Sanan	Mir Saman
437	8	Üç milyon	otuz milyon
469	26	Başlık siyah harfle	yazılacaktır.
525	Haşiye	2 inci beyitte	ك iyi çıkmamış
536	11	VII	VIII
551	12	VIII	IX
561	7 ve 8 (sondan)	Vahiat-i Cihangiri	Vakiat-i Cihangiri

İlk ciltte kâh Yinal kâh Niyal diye geçen adların hep Yinal olması gerekir.

İlk ciltte s. 44'de "Buda'nın felsefesi„ başlığından sonra gelen ikinci fıkranın ikinci satırında "ifrat vardır„ kelimelerinden sonra şu kelimeler unutulmuştur:

bunların biri zevk ve sefahat içinde yaşayıştır.

Harita: I — Ekber'in ölümünde Hindistan.

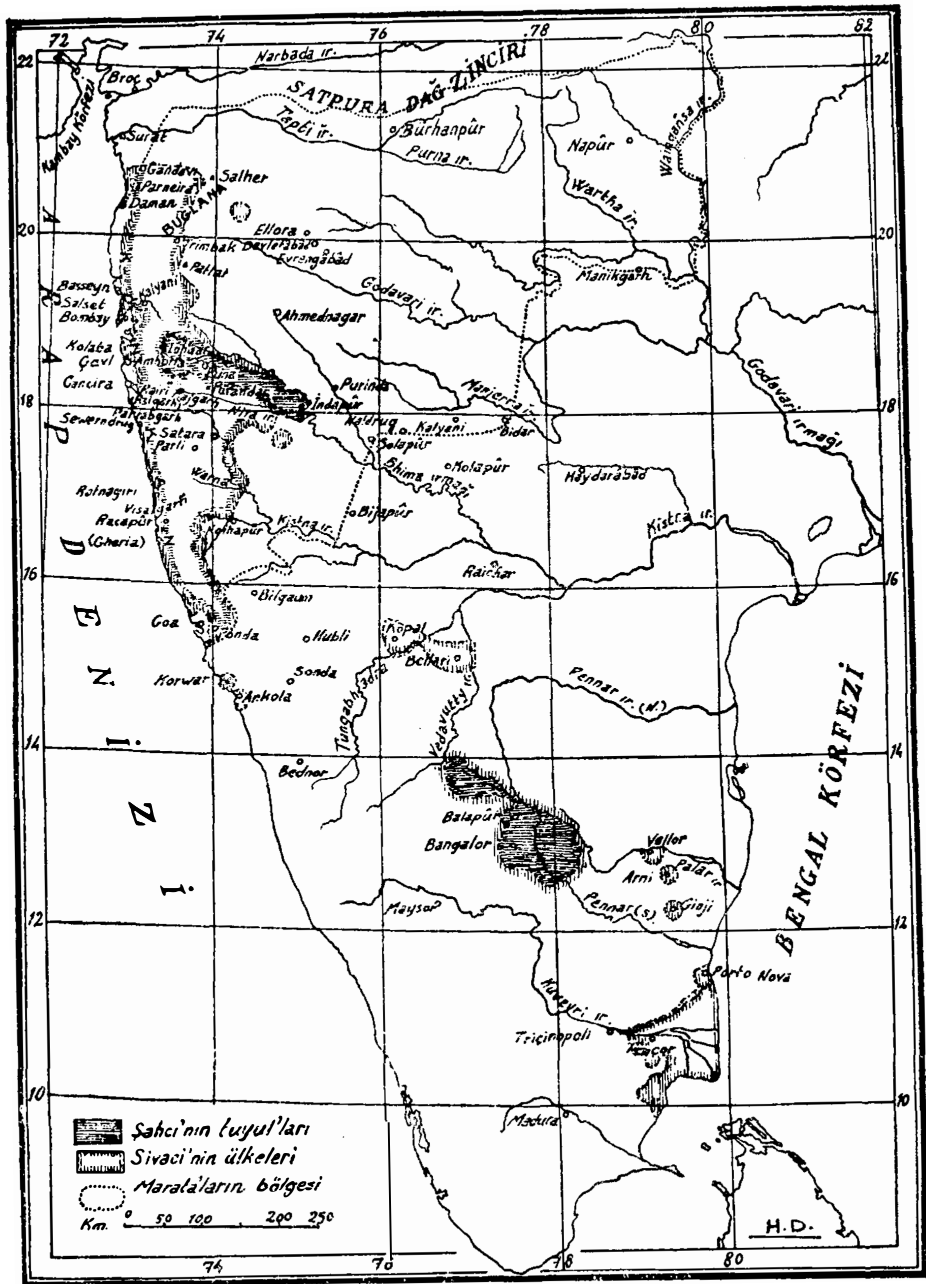
Portekiz P.
İngiliz İ.
Fransız Fr.
Felemenk Fe.
Danimarka D.

Sınırlar

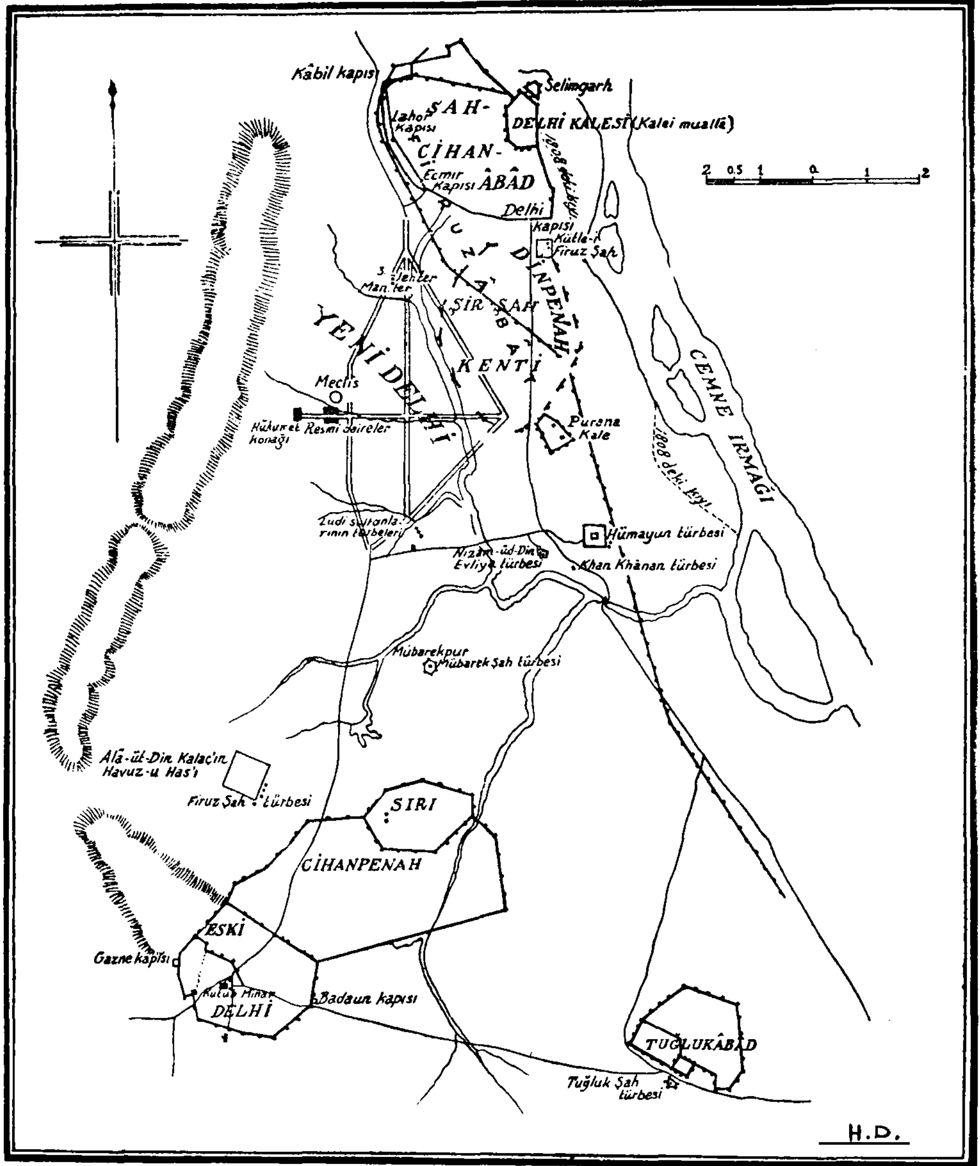
Ölçek
K. metre 0 100 400 600

H. D.

Harita: II — Âlemgir'in son yıllarında Hindistan.

Harita : III — Marata ülkeleri.

Harita: IV— Delhi kentinin yer değiştirmeleri (9 kent).

Lev. I

Büyük Timur

(Tarih-i Hanedan-ı Timuriye)

Resimdeki kayıtlara göre, saltanat adı: Emir Timur Sahibkiran Gurkanî. Babasının adı : Emir Taragan. Anasının adı : Tekine Hatun. Kavmi: Cagataî (Türkistan türkü anlamında). Doğum yılı : Salı gecesi, 27 şaban 736 (hicri). Cülûs yeri: Belh.

Lev. II

Büyük Timur avda
(*Manuççi)*

Res. 1 — Babur
(Topkapı sarayı müzesi,

Lev. IV

Res. 2 — Babur Kandahar üzerine yürümek üzere.
(Bibliotegue Nationale, Paris).

Res. 3 — Hümayun.
(Topkapı Sarayı Müzesi).

Res. 4 — Hamide Banu Beyim.
Hümayu'nun Karısı ve Ekber'in anası.
(Bahadur Singci Koleksiyonu, Kalküta).

Res. 5 — Hümayun tahtırevan üstünde.
(Manuççi).

Resim. 6

Ekber'in doğumu : çocuk sütnenenin kucağındadır ; annesi Hamide Banu Beyim bir döşeğe uzanmıştır; sağda salıncaklı beşik görünür; solda çalgı ve oyunla şenlik yapılmaktadır. Kadınların giyiminden zamanın kadın modaları görülmektedir, (beli sıkı, dar ve bacakları belli eden entari, başta külah) Bu giyimin merasim dışındaki giyim olduğunu sanıyoruz, çünkü sekizinci resimde büsbütün başka ve Osmanlıda ayni devirlerdekine benziyen bir giyim vardır.

Şayet Hamide Banu Beyim'in entarisi ötekilerine benzemeseydi, öbür kadınların kılığı çalgıcı ve oyuncu Türk kadınlarının kılığı sanılabilirdi, Oyncuların durumundan çalgı ve oyunun çok canlı ve çabuk bir oyun olduğu görülmektedir.

Aşağıda bir kadın doğum ânını müneccimlere bildirmektedir ; saçlarının gözükmesinden o devirde örtünmenin pek sıkı olmadığı anlaşılmaktadır.

(Tarih-i Hanedan-ı Timuriye)

Lev. VIII

Resim. 7

Hümayun taht üzerinde oturmuş olup Turdu Bey ona oğlu Ekber'in doğumunu bildirmektedir. Turdu Beyin selamı bizde eskiden «pata çakmak» dedikleri biçimdedir. Hükümdar ve beylerin giyimi ile hizmet edenlerin giyimi arasındaki fark bu resimde görünmektedir. Çalgıcıların ve oynıyan çocuğun durumu erkek oyunlarının da kadın oyunları gibi çok canlı ve çabuk olduğunu göstermektedir. Çocuğun ayaklarının durumu bu günki «balet» lerdeki gibidir.

(Tarih-i Hanedandı Timuriye)

Res. 8

Ekber'in doğumu dolayısiyle yapılan bir şenlik; yüzü örtülü kimse çocuğun anası Hamîde Banu Beyim olmalıdır. Resimde onun, ileri gelen kadınların (sağındaki 5 kadın), sütnene, hizmetçi ve türkücülerin (ağızları açık olarak önde oturanlar) giyimleri görünmektedir. Türkücülerin dördü Hindistan yerlilerinin bu güne kadar giye geldikleri elbiseleri ve biri Türk elbisesi giymektedir.

Res. 9 — Babur fil üzerinde.
Üstü örtülü taht örneği ; arkada sinek kovan adam ; (Manuççi).

Res. 10 — Cihangir fil üzerinde.
Üstü açık taht örneği; arkada «sâyeban» veya «âfitabgir» (güneşlik) tutan adım; (Manuççi)

Res. 11 — Babur'un derbar'ında güreş ve dövüşler,
(Victoria and Albert müzesi, Londra).

Res. 12 — Şah Cihan'ın derbar'ında fil döğüşleri.

Res. 13 — Şir Şah Sur.
(Tarih-i Hanedan-ı Timuriye).

Res. 14 — Şir Şah Sur türbesi.
Bir havuzun ortasında, Sasaram, Bihar.

Res. 15 — Kebir, dini önder.

Res. 16 — Guru Baba Nanak
Sih dininin kurucusu.

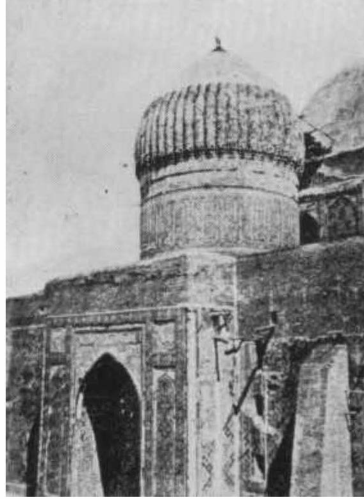
Res. 17 — Ekber bir Toplantıda.

Res. 18 — Ekber mızrakla av avlarken.

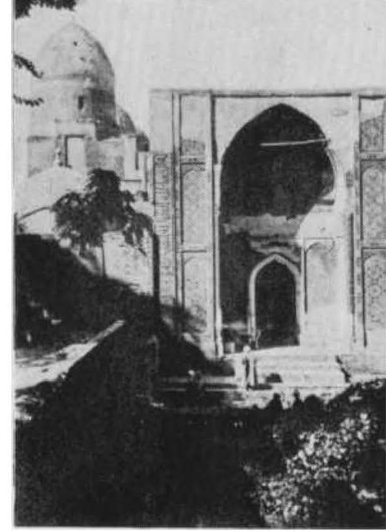
Res. 19 — Ekber Çita (peleng) ile av avlarken.

Res. 20 — Türkistan (Kenti) : Ahmet Yesevi camii.

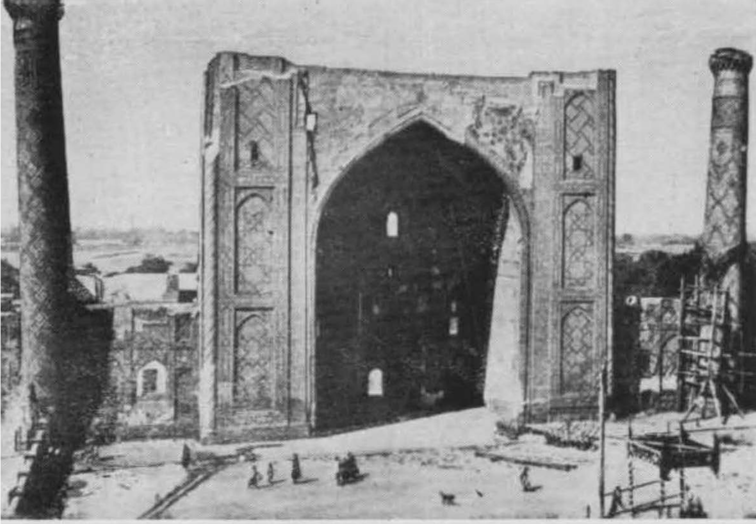

Res. 21 — Semerkan, Gur-i Mir. (Timur türbesi).

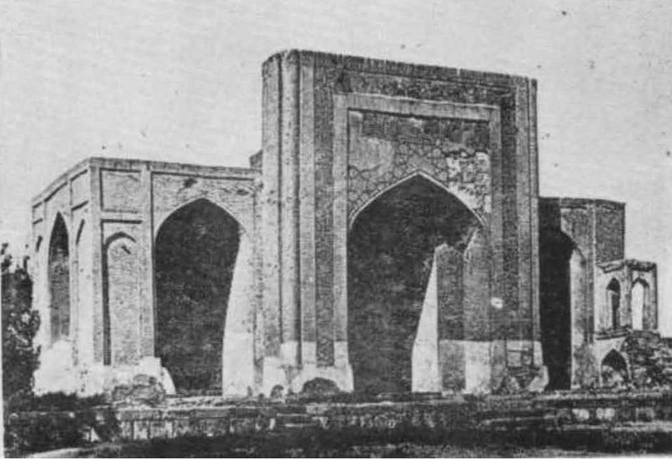

Res. 22 — Semerkant, Şah Zinde, Uluğ Bey Kapısı.

Gurkanlı yapılarına örnek sayılabilecek anıtlardan

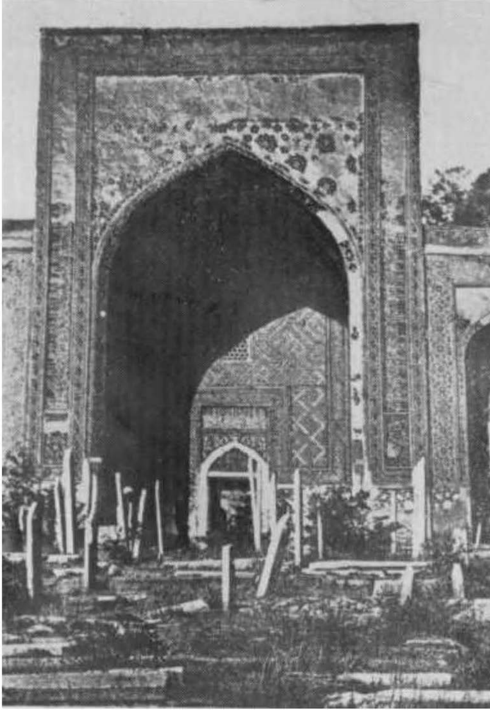

Res. 23 — Semerkant'ta Uluğ Bey camii.

Res. 24 — Buhara'da Namazgah (1119).

Gurkanlı yapılarına örnek sayılabilecek anıtlardan

Res. 25 — Herat'ta Haci Ansarî ziyaretgâhı.

Res. 26 — Herat'ta Büyük Cami.

Res. 27 — Agra Kalesindeki fil kapısının yapılışı (1580).
(Victoria and Albert Müzesi, Londra).

Lev. XX

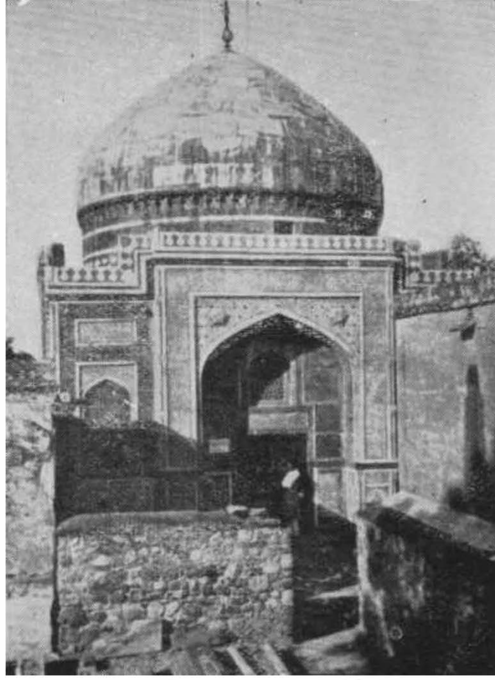
Res- 28 — Mir-i Ber ve Bahr Kasım Han'ın yaptırdığı
bir yapı (1580).
Yapı yapma usullerini göstermesi bakımından önemlidir.
(Victoria and Albert Müzesi, Londra).

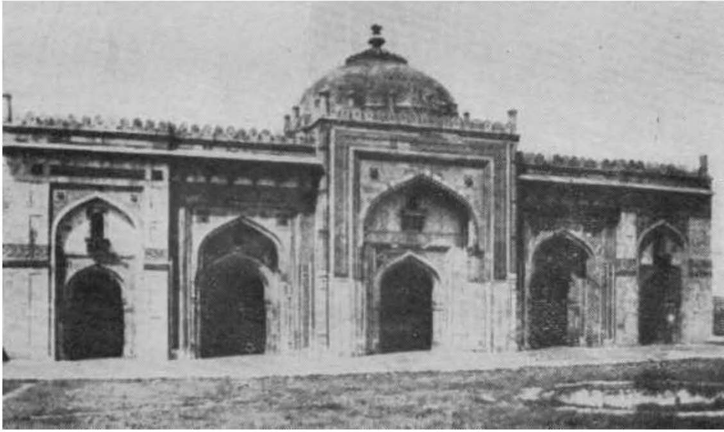
Res. 29 — Delhi'de Hümayun'un türbesi.
Ortadaki büyük kapının arkasında kubbeyi taşıyan
boyun görünmektedir.

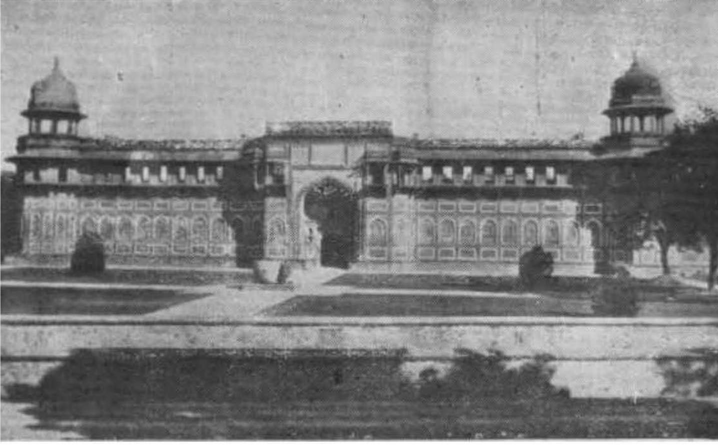
Res. 30 — Gvalyor'da Muhammed Gavs türbesi-

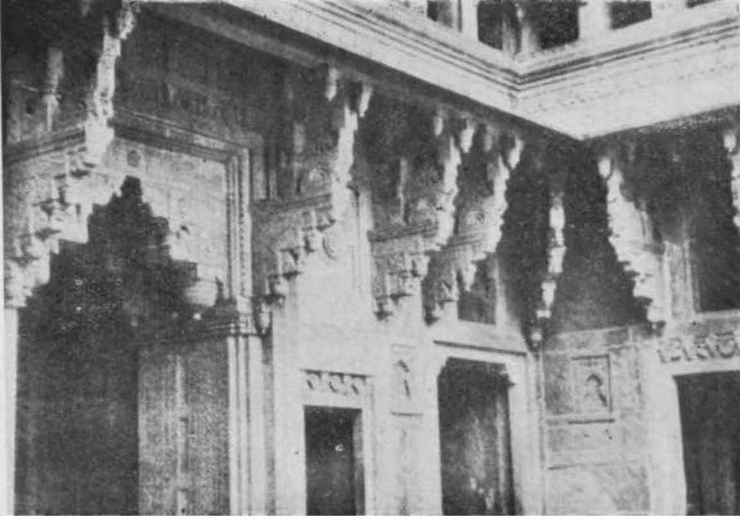
Res. 31 — Delhi'de Ataka Han türbesi.

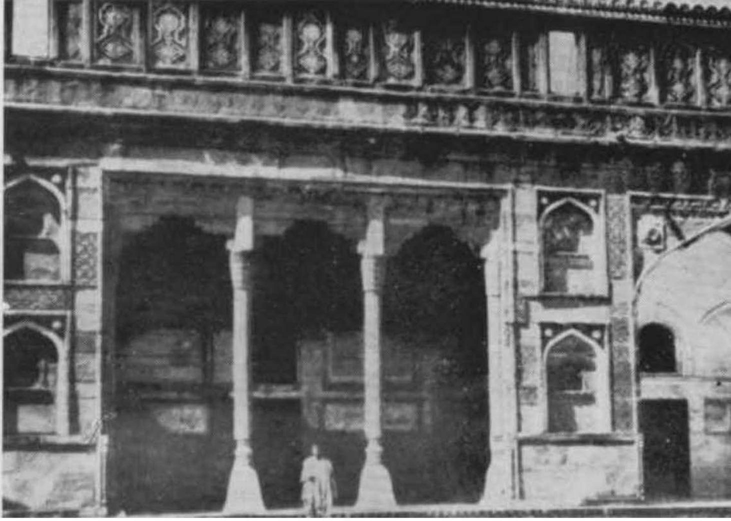
Res. 32 — Kale-i Köhne Mescit.
(Şir Şah Sur yapısı).

Res. 33 — Agra Kalesinde Cihangiri Mahal.

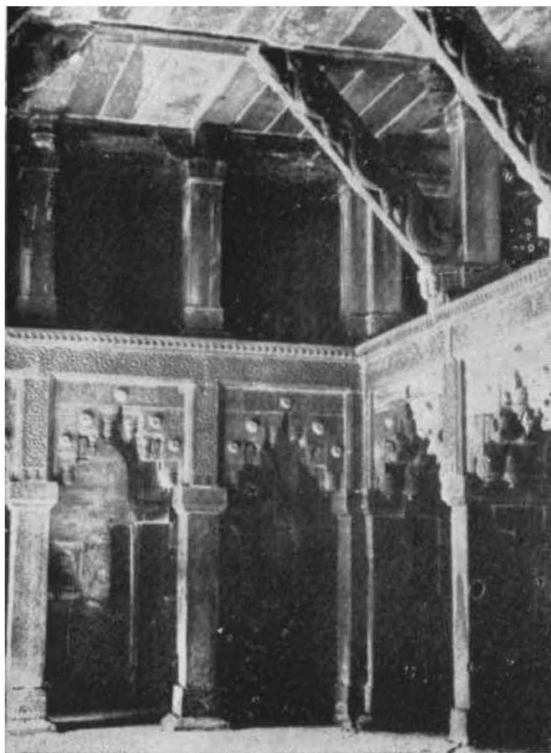
Res. 34 — Cihangiri Mahal'in Avluya bakan yüzü (yerli üslûp).

Res. 35 — Cihangiri Mahal'in dokuya bakan yüzü.
Türkistan üsluplarile yerli üsluplar karışık olarak kullanılmıştır.

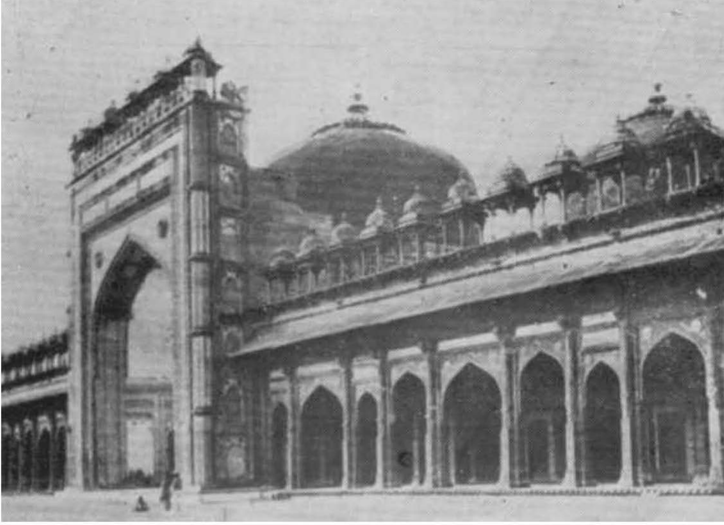
Res. 36 — Cevnpur'da Gumti üzerinde Köprü (Ekber devri).

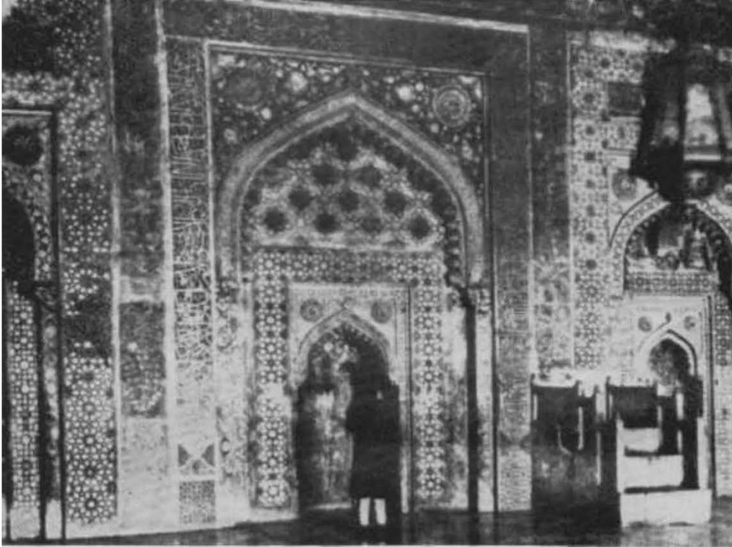
Res, 37— Cihangiri Mahal'in Kuzey Sofası,
(yerli üslup).

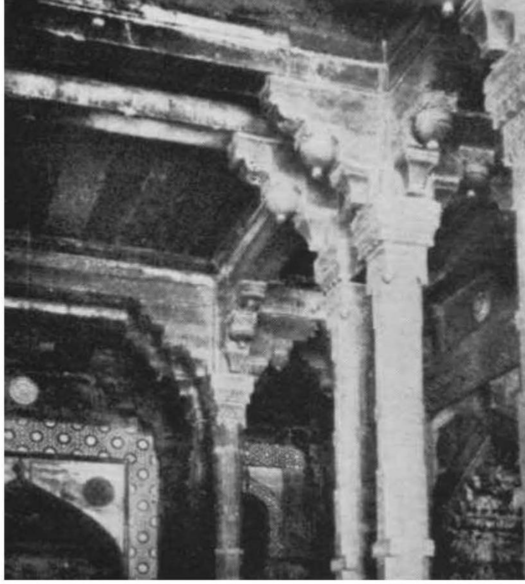
Res. 38— Şeyh Ebul-Fadl Veziri Hakan.
(Tarihçi Ebul-Fadl Allamî).

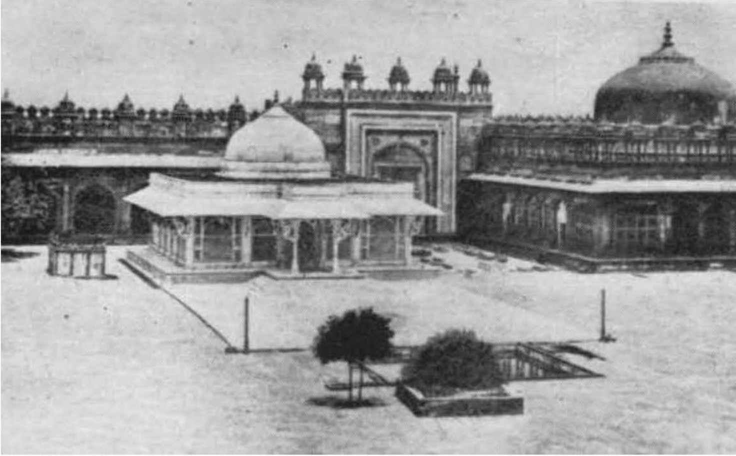
Res. 39 — Fetihpur Sikri'de Cami Mescit.
(Türkistan üslubunda yüz).

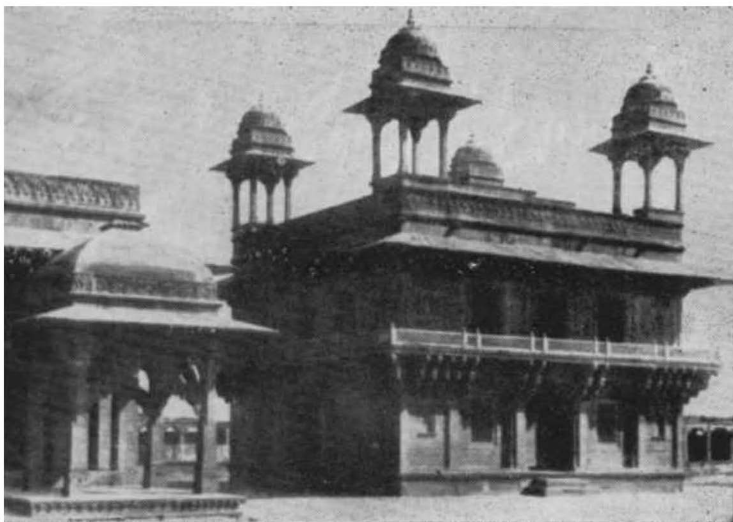
Res. 40— Fetihpur Sikrî'deki Cami Mescit'in mihrabı.
(Türkistan üslubu).

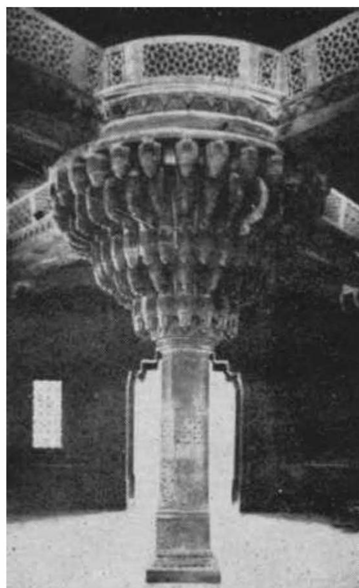
Res. 41 — Fetihpur Sikri'deki Cami Mescit'in içi.
(Yerli üslupta direk ve kirişler, Bk.r. 39 ve 40'a).

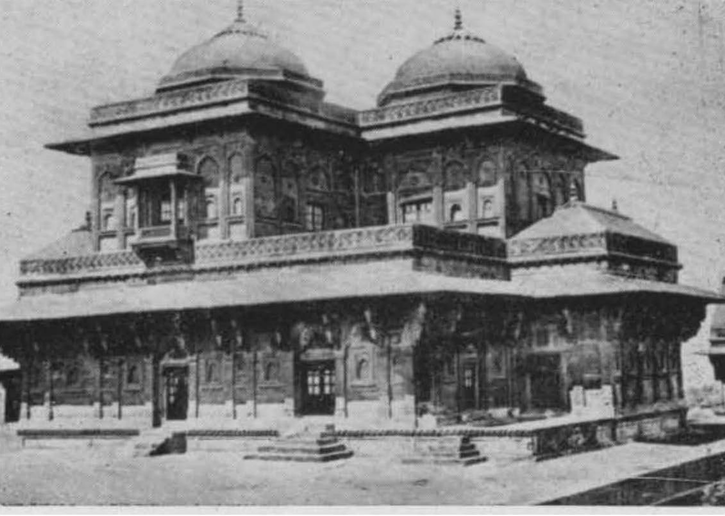
Res. 42— Fetihpur Sikri'de Şeyh Selim Çişti Türbesi.

Res. 43 — Fetihpur Sikri'de Divan-ı Has.

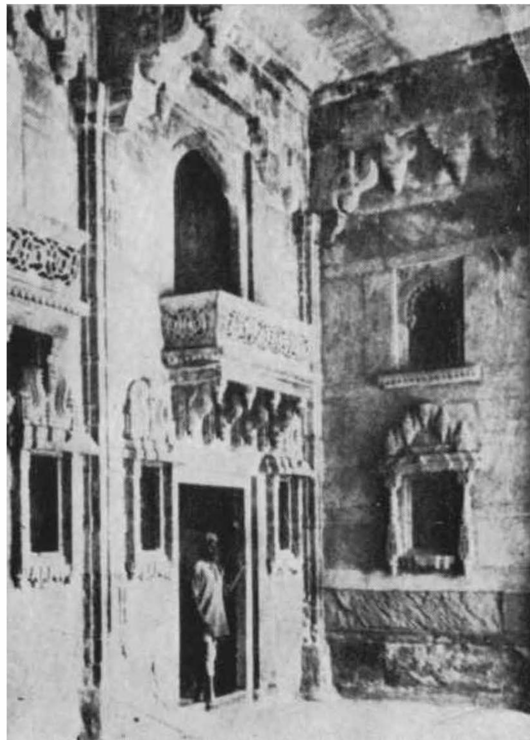
Res. 44 — Fetihpur Sikri'deki Divan-ı Has'ta Ekber'in tahtı.

Res. 45 — Fetihpur Sikri'de Raca Pirbal evî.
(Türkistan ve yerli üsluplar karışık).

Res. 46— Fetihpur Sikri'de Cod Bay Sarayı'nın dış görünüşü
(Yerli üslup) .

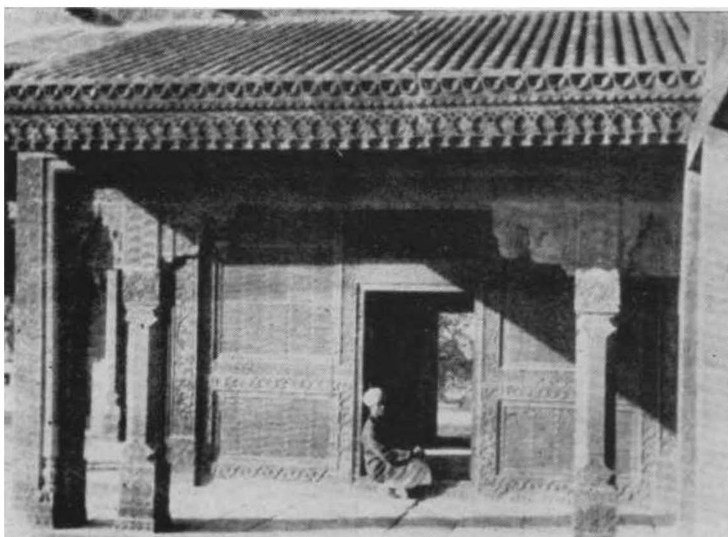
Res. 47 — Cod Boy Sarayının Kuzey sofası.
Türkistan ve yerli üsluplar karışık olarak kullanılmıştır.
(Bk. r. 46'ya).

Res .48 — Fetihpur Sikri'de Bülend Dervaze,
(yüksek kapı).
(Türkistan üslubu).

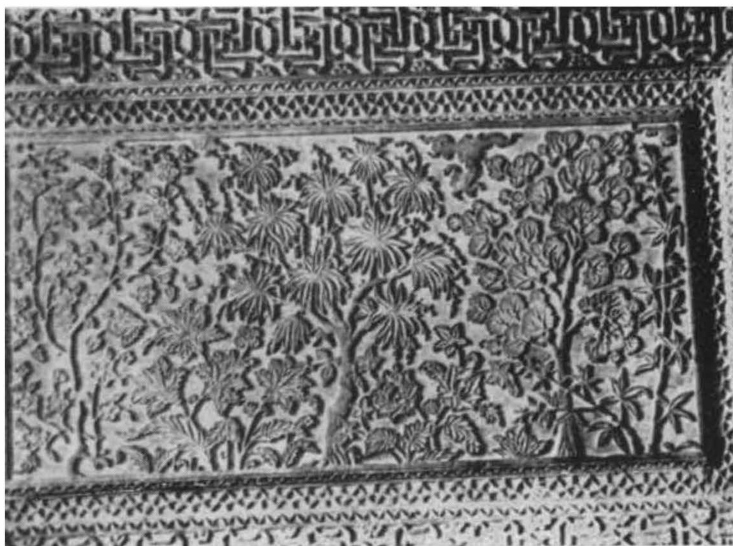

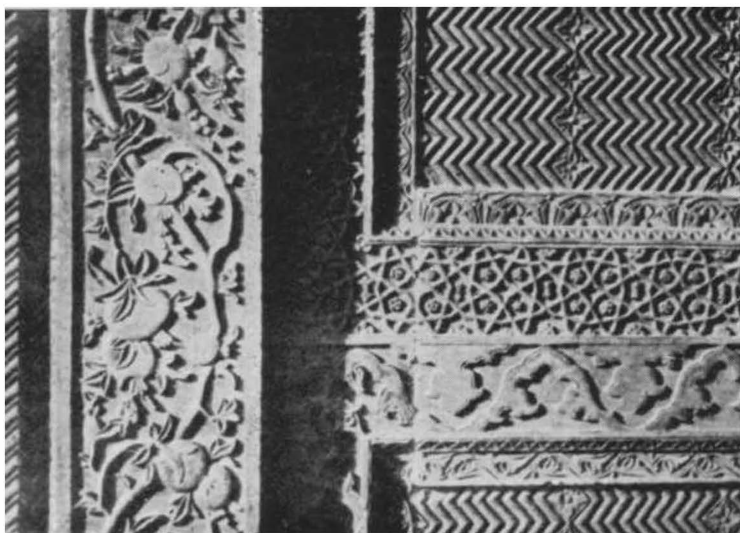
Res. 49 — Fetihpur Sikri'de Penç Mahal.

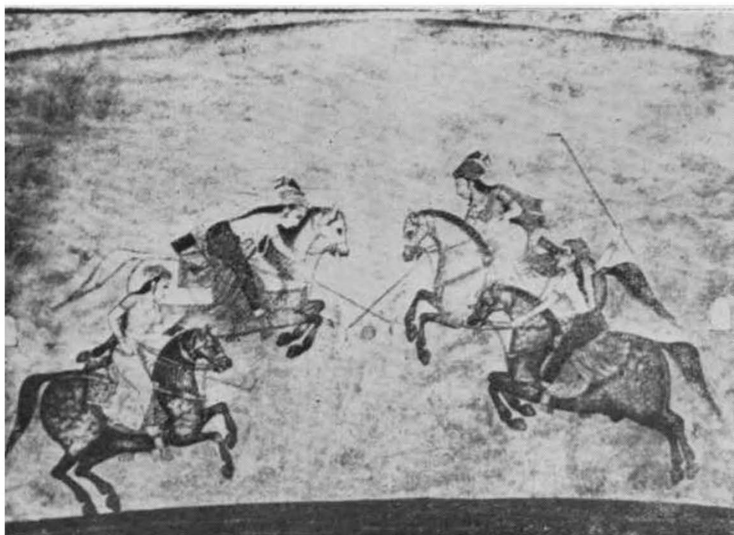
Reg. 50 — Fetihpur Sikri'de Rûmî (Osmanlı) Sultane'nin evi.

Lev XXXII

Res. 51, 52 — Rumî Sultane'nin evi.
(Kabartma taştan süs örnekleri, Bk. r. 50'ye).

Res. 53 — Gurkanlı kadınları Çûkân oynarken.
(Prince of Wales Müzesi, Bombay).

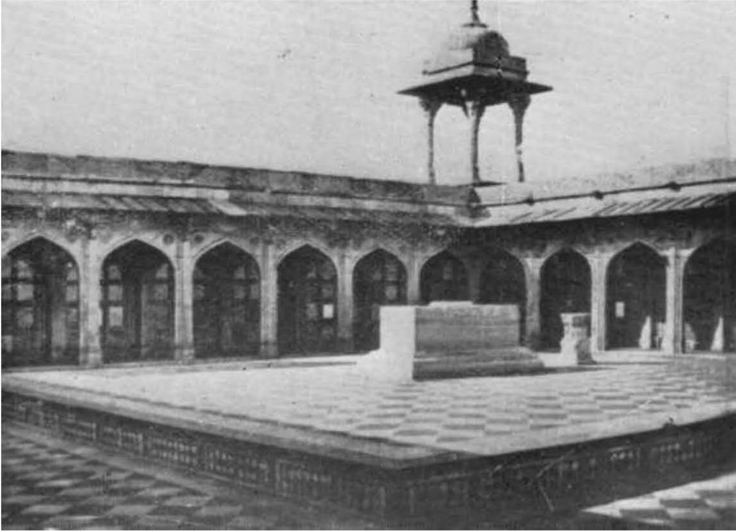

Res. 54 — Çûkân oyunu.
(18 inci yüzyıl, Devlet Müzesi, Berlin).

Lev. XXXIV

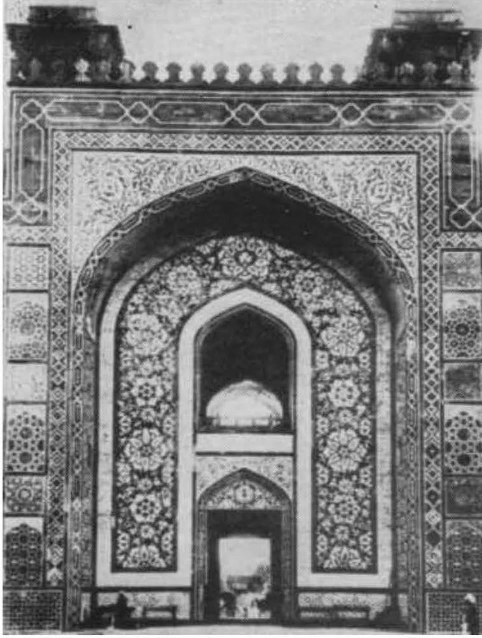
Res. 55 — Sikandara'da Ekber Türbesi.

Res. 56 — Ekberi'n sandukasının bulunduğu son kat.
(Baş taraftaki dikilitaşta ünlü elmas «Kuh-i Nur» u kapsadığı
söylenen bir delik vardır).

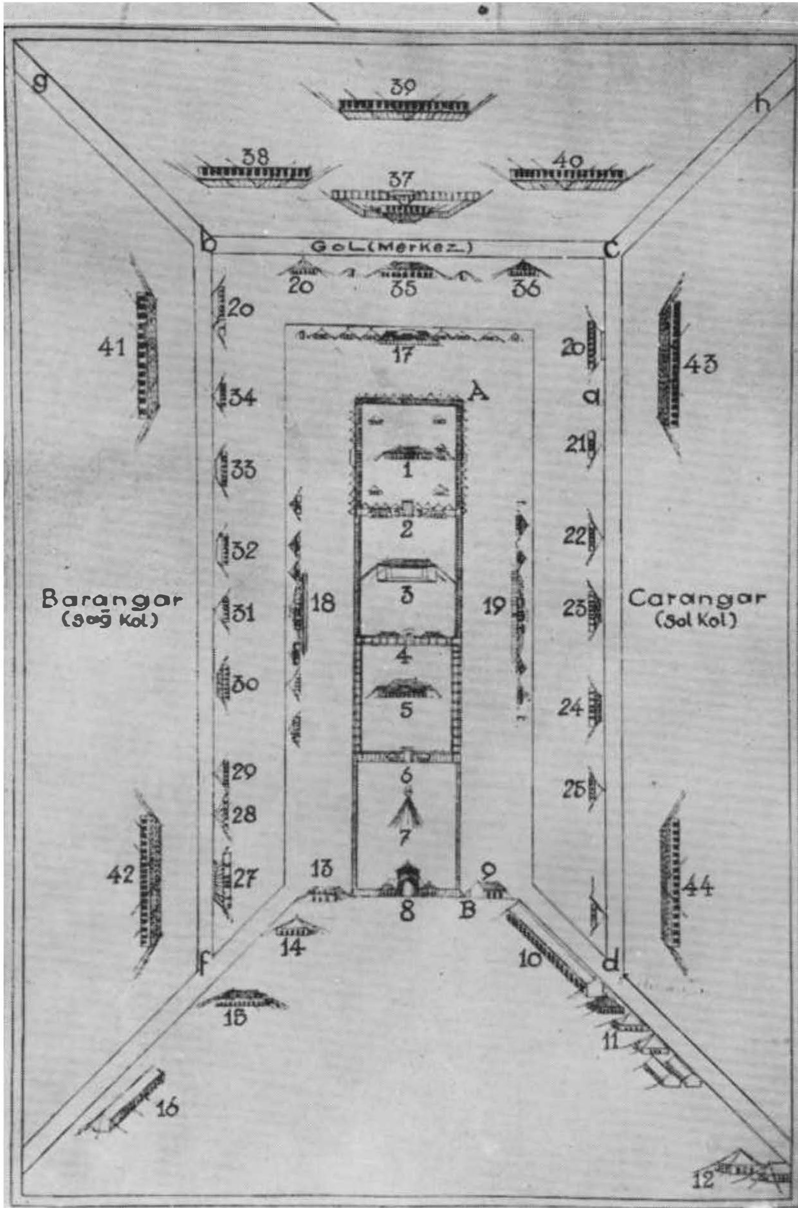

Res. 57 — Ekber Türbesinin bahçe girişi.

Res. 58 — Bahçe girişinin kapısı.

Lev. XXXVI

Res. 59 — Gurkanlı padişahlarının sefer ve gezide konaklama tarzı.
(Ayin-i Ekberi'den).
izahat karşı sayfada.

Res. 59'un izahı

I. Sebistan-ı İkbal : Padişahın harem çadırı. Ona bitişik olan iki katlı çadır « Dü Aşiyane Mensil » dir. — 2, 4, 6. Bölmeler. — 3, Şamyane : etrafı açık çadır. — 5. Divan-ı Has. — 7. Akas-Diya : gök-ışığı anlamında. Işık. — 8. Nakkarehane. — 9. Zinhane. — 10. Estabil (Hasahir). — II. Fil ahırlarına bakanların çadırları. — 13. Defter : resmî daire. — 14. Palki ve arabalara ait çadır. — 15. Tophane çadırı. — 16. Çitahane (av pelengleri için). 17. Ekber'in anası Hamide Banu, halası Gülbeden Beyimlerin ve şehzade Danyal'in çadırları. — 18. Veliaht Sultan Selim'in (Cihangir) çadırları. — 19. Şehzade Sultan Murad'ın çadırları. — 20. Büyütat : eşya anbarı. — 21. Aftabçıhane : liğen, ibrik v. s. için. — 22. Hoşbuhane : kokular için. — 23. Töşekhane: şilte, minder v. s. — 24. Terziler v. s. için. — 25. Kürkyarakhane: giyim eşyası ve kürkler için. — 27. Abdarhane: su için. — 28. — Şerbethane. — 29. Panhane (çiğnenen bir nesne). — 30. Meyvehane. — 31. Rikabhane : üzengi ve binek eşyası için. — 32. Mutbak. — 33. Nanhane: ekmek v. s. için. — 34. Ravechane : baharlı nesneler için. — 35. Korucular çadırı. — 36. Kurhane. — 37. Kadınlar çadırı (?). — 38. – 44. Korucuların çadırları (muhafızlar)

A — B uzunluğu, yani padişaha ve kendi haremine mahsus yerin uzunluğu 1.100 m. kadardır. Dolayısiyle bu yeri teşkil eden birer dörtgene yakın dört bölümün 300'er m. kadar uzunlukta kenarları var demektir. Bu, çadırların, daha doğrusu kurma evlerin büyüklüğü hakkında bir fikir verebilir. Bu yer etrafı «kanat» denilen insan boyunda bir türlü paravan'larla çevrilmiştir.

g — b — c — h, b — c, b — f,c — d. yol ve çarşılardır.

Görülen çadırların etrafında beylerin ve onların adamlarının resimde gösterilmeyen çadırları vardır.

Res. 60,— Atlı - yaya vuruşması.
(Berlin Devlet Müzesi).

Res. 61 — Ay - yıldızlı at zırhı, at yüzlüğü,
eğer ve sancak.
(Ayin-i Ekberi'den).

Res. 62 — Cihangir şeffaf etekle.
(*Mehta*)

Res. 63 — Cihangir'in Karısı Nur Cihan.
(*Prince of Wales Müzesi, Bombay*)-

Res. 64 — Kadı Abd-ül-Vahhab ve yargılama işinin türlü safhaları.
(*Manuççi*).

Res. 65 — Bir Bey'in bir Hindu dinî önderini ziyareti.
(*Manuççi*).

Res.66 — Gurkanlı hanedanından bir kadın.
(Berlin Devlet Müzesi).

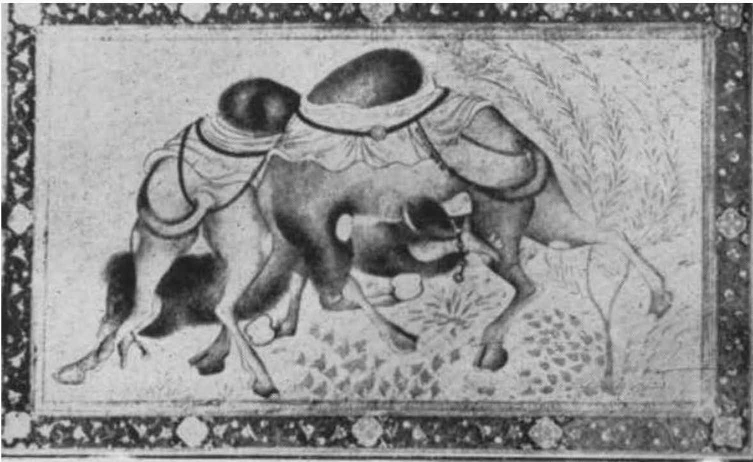

Res. 67 — Kadınlar.
(Manuççi).

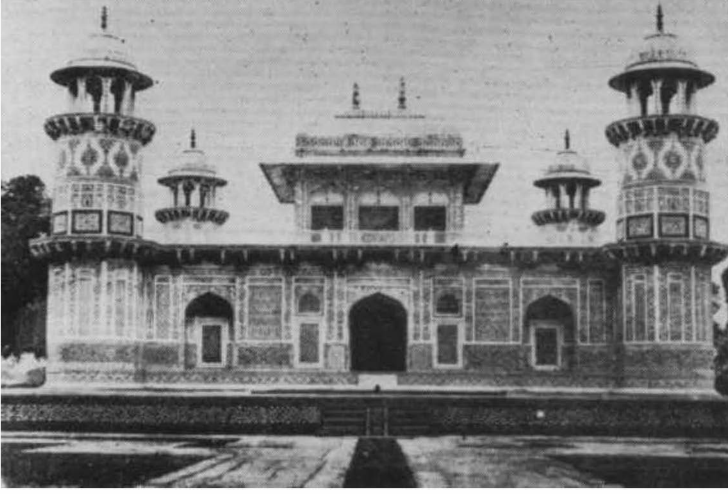
Lev. XLI

Res. 68 — Üstat Mansur imzasını taşıyan bir sülün resmi.
(Victoria and Albert Müzesi, Londra).

Res. 69 — Deve güreşi.
(Prince of Wales Müzesi, Bombay).

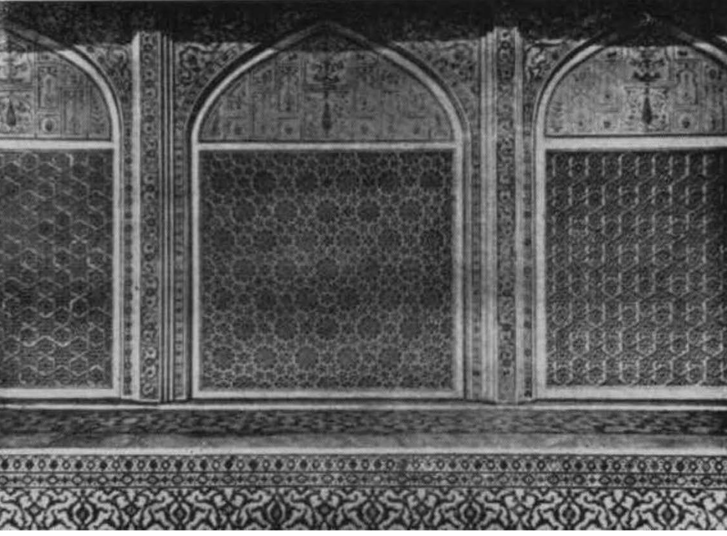

Res. 70 — Agra'da Gıyas Bey îtimad-üd-Devle Türbesinin genel görünüşü.

Res. 71 — Agra'da Gıyas Bey İtimad-üd-Devle Türbesinde Kakılmış taşlarla yapılmış süsler.

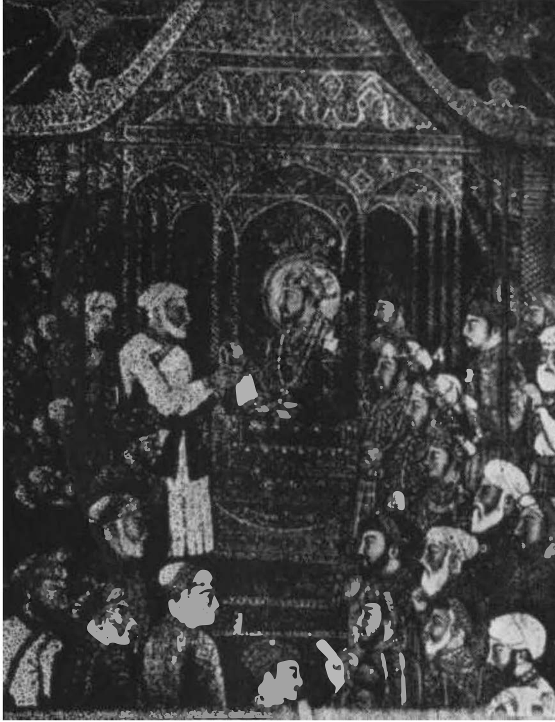
Lev. XLIII

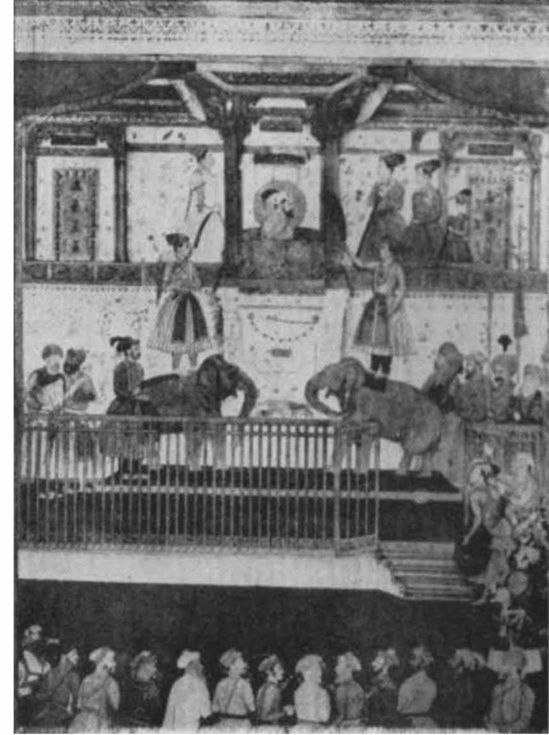
Kes. 72 — Ağrı'da Gıyas Bey İtimad-üd-Devle Türbesinde oyulmuş mermerden kafesler.

Res. 73 — Ebû Hasan imzalı bir araba resmi.

Res. 74 — Şah Cihan Taht-ı Tavus (?) üstünde.
Tavus resimleri görülmemekle birlikte bu resim var
olanlar içinde bu tahtın Padişahnâme'deki
tarifine en uygun olanıdır.
(Bahadur Singci kolleksiyonu, Kalküta).

Res. 75 — Şah Cihan Derbar'da.
(Bodleian Kütüphanesindeki bir yazmadan).

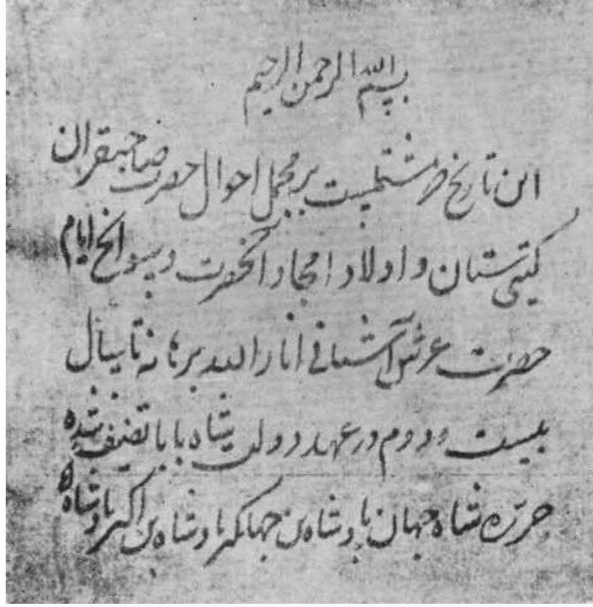

Res. 76 — Şah Cihan'ın Karısı Mümtaz Mahal.

Res. 77 — Ordu Beyi

Sarayın harem dairesindeki kadın koruyucuların başı.

بسم الله الرحمن الرحیم
این تاریخ که مشتملست بر مجمل احوال حضرت صاحبقران
گیتی ستان و اولاد امجاد آنحضرت و بسوانح ایام
حضرت عرش آشیانی انار الله برهانه تا سال
بیست و دوم در عهد دولت شاه بابا تصنیف شده
حرره شاه جهان بادشاه بن جهانگیر بادشاه بن اکبر بادشاه

Res. 78 — Tarih-i Hanedan-ı Timuriye adlı eserin başında bulunan Şah Cihan'ın el yazısı.
(Patnada Mevlevi Hüda Bahş Han Bahadar kitabevi).

Yazının tercümesi.

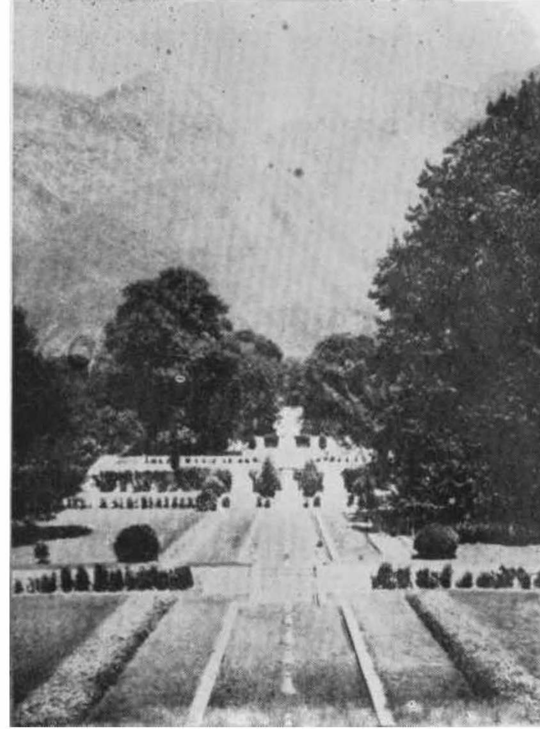
Bismillah-ir Rahman-ür-Rahim

Sahibikran, Gitistan Hazretlerinin (Timur) ve onun ünlü çocuklarının hallerini ve Arşaşyani Hazretleri (Ekber) — Allah onun delillerini açık etsin — Saltanatının 22 inci yılına kadar giden günlerindeki olayları toplayan bu tarih «Şah Baba» nın (Ekber) saltanatı zamanında tasnif edildi.

İmza
Ekber Padişahın oğlu Cihangir Padişahın
oğlu Sah Cihan Padişah yazdı.

Res. 79 — Şah Cihan
İran Elçisini kabul ederken.
(Atlar Armağanların bir kısmıdır).

Res. 80 — Keşmir'de Srinager dolaylarında Cihangir'in
Şalemar Bahçesi.
(Gurkanlı bahçelerinden bir örnektir : biri birini takip
eden setlerle alçalan bahçe kısımları; ortada biri
birine şellalelerle boşalan havuzlar).

Res. 81 — Şah Cihanın büyük mührü. Ortada : Ebul Muzaffer Şihab-üd-Din Muhammed Sahibkiran-ı Sani Şah Cihan Padişah-ı Gazi. 1 : İbni Cihangir Padişah (Cihangir Padişahın oğlu). — 2 : İbn-i Ekber Padişah.— 3 : İbn-i Hümayun Padişah. — 4 : İbni Babur Padişah. — 5 : İbni Ömer Şeyh Mirza. — 6 : İbni Sultan Ebu Sait. — 7 : İbni Sultan Muhammed Mirza. — 8 i İbni Miranşah. — 9 : İbni Emir Timur Sahibkiran.

Res : 82 — Cende ; Gurkanlıların Hint bayrağı.

Lev. XLIX

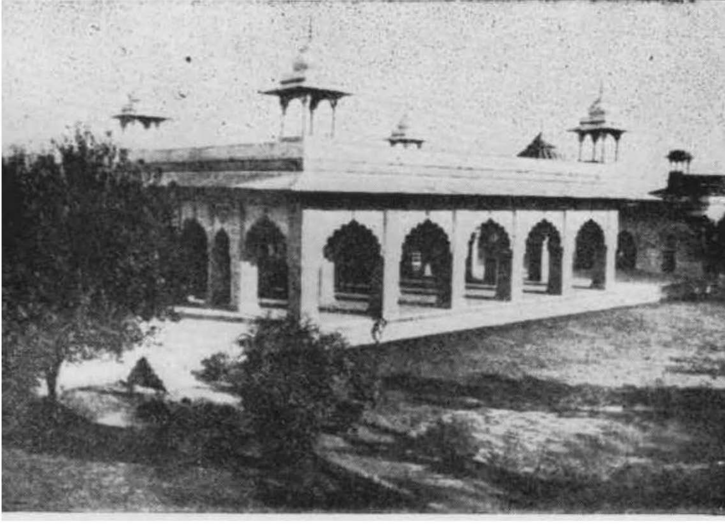
Res. 83 — Şah Cihan'ın bir Avrupa Elçisini kabul edişi.
(Altta sağda topuzlarile «Gürzberdar» lar, onların karşısında armağanlarile elçilik heyeti

(Mehta)

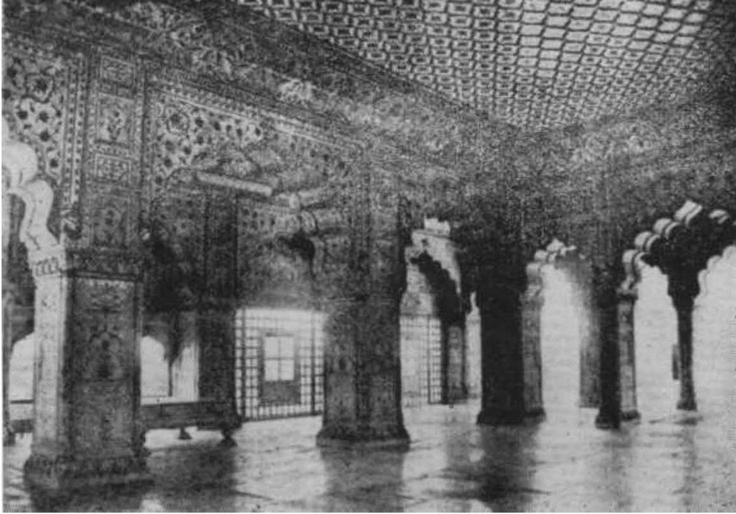

Res. 84 — Delhi saraylarını kapsayan Kale-i Mualla.

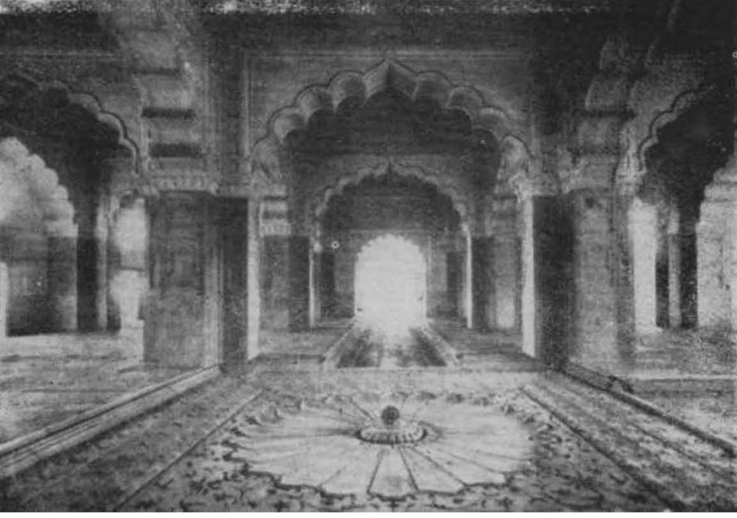
1 — Selimgarh adası, 2 — Cihangir köprüsü, 3 — Şah Bürc, 4 — Moti Mahal, 5 — Hamam, 6 — Divan-ı Has, 7 — Habgâh, 8 — Reng Mahal, 9 — Cemne ırmağı, 10 — Mümtaz Mahal, 11 — Divan-ı Am, 12 — Nöbethane, 13 — Havuz, 14 — Direkli yol, 15 — Esed Bürc, 16 — Şahcihanabad'ın surları, 17 — Kale-i Mualla'nın hendekleri, 18 — Delhi kapusu, 19 — Kapının dış müdafaası (Alemgir tarafından yaptırılmış), 20 — Lahor kapusu, 21 — Bazar-ı musakkaf, 22 — Direkli sokak, 23 — Badon köşkü, 24 — Svan köşkü, 25 — Moti Mescid, 26 — Hayat Bahş Bağı (bahçesi), 27 — Mehtab Bağı (bahçesi).

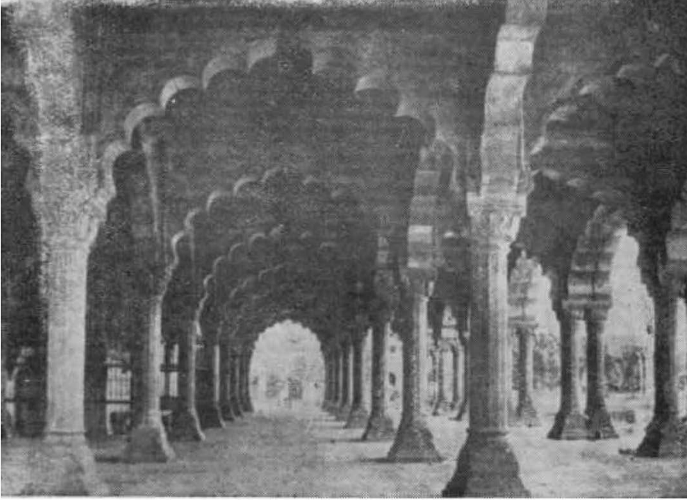
Res. 85 — Delhi; Kale-i Muallâ'da Divan-ı Has.

Res. 86 — Delhi, Divan-ı Has'ın içinde kakılmış değerli taşlarlı süsler

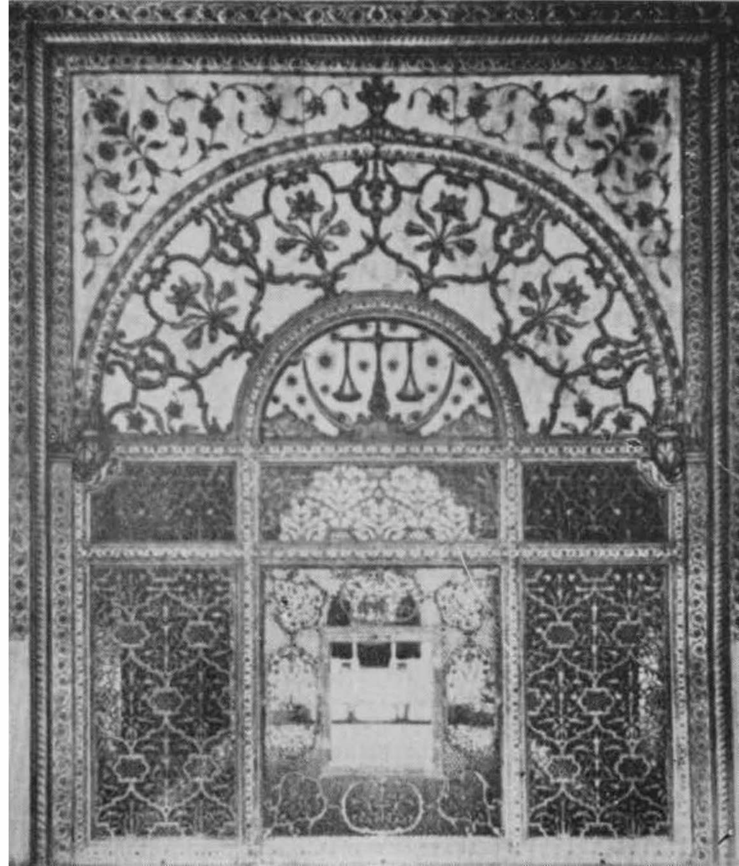
Res. 87 — Delhi : Kale-i Mualla'da Reng Mahal

Res. 88 — Delhi , Kale-i Mualla'da Divan-ı Am'ın içi.
(Solda taht yeri görünmektedir).

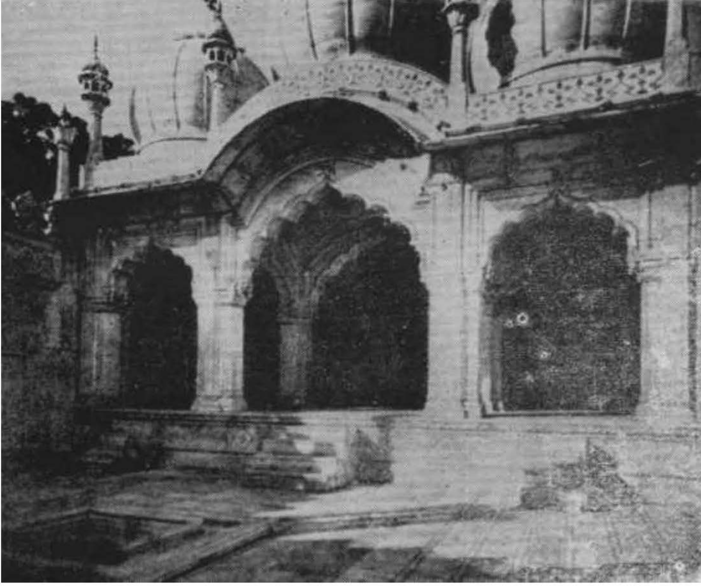

Res. 89 — Delhi : Diyan-ı Âm'da taht yeri

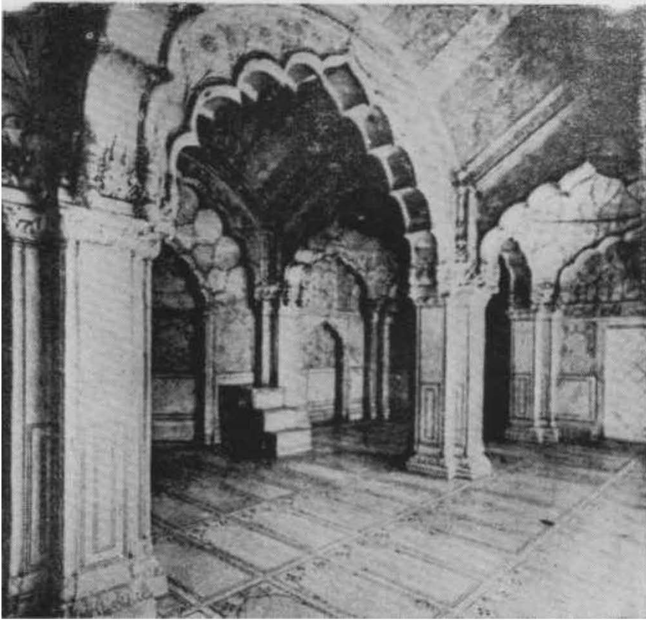

Res. 90 — Reng Mahal'de bir pencere

(Ovulmuş mermerden kafesler ve kakılmış defrerli taşlardan

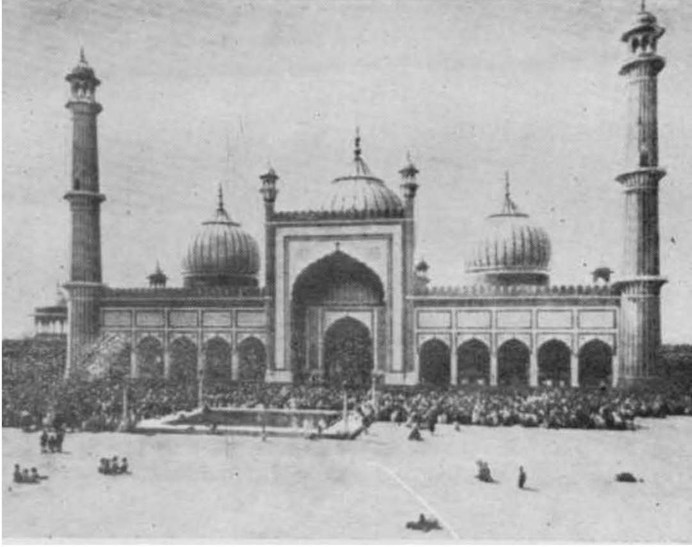

Res. 91 — Delhi : Kale-i Muallâ'da Moti Mescit (İnci cami).

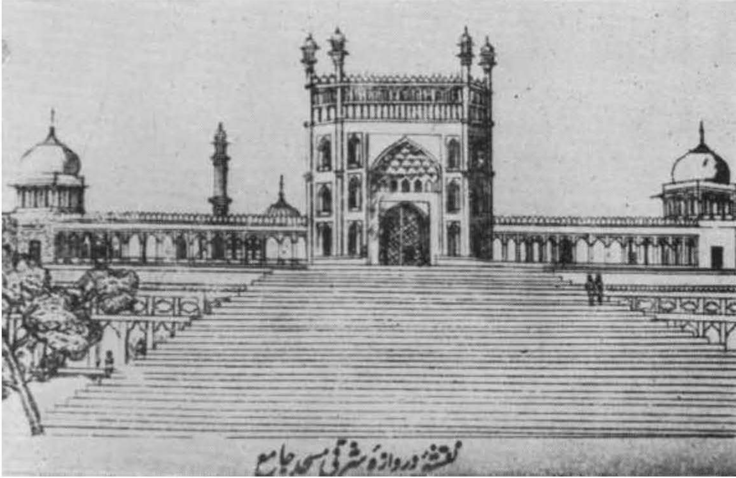

Res. 92 — Moti Mescid'in içi.

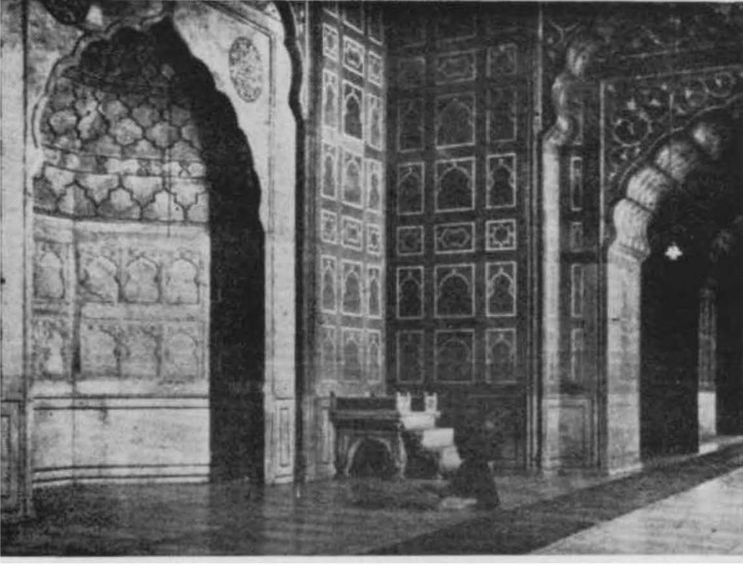
Lev. LV

Res. 93 — Delhi; Cami Mescid.
(Cemaatin bir kısmı avlu'ya taşmıştır)

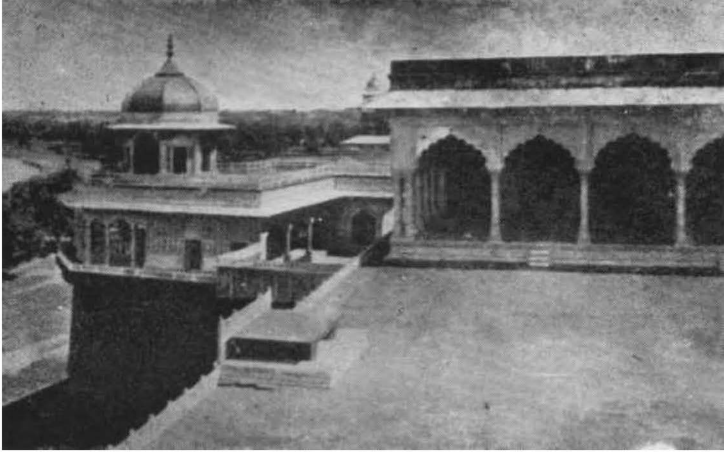
Res. 94 — Cami Mescid'in avlu'suna götüren doğu merdiveni (35 ayak)
ve kapı. Padişah cuma namazı için bu kapıdan girerdi.

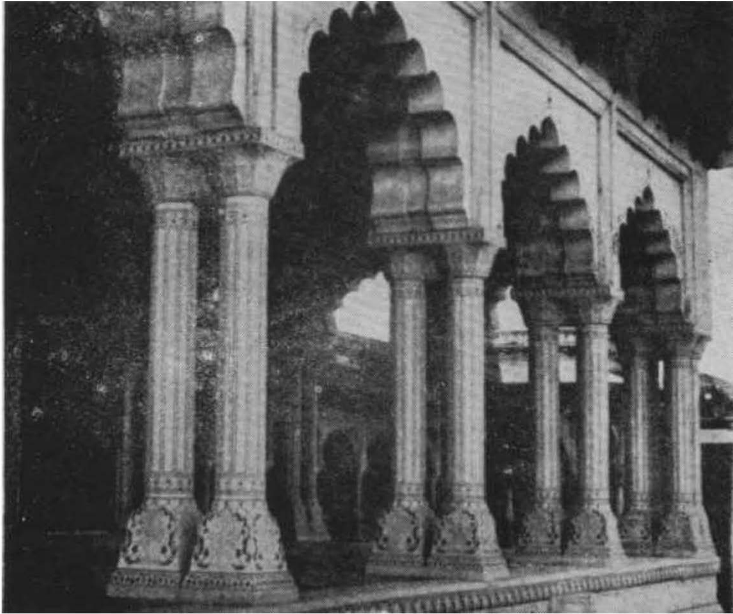
Res. 95 — Delhi: Cami Mescid'in mihrabı.

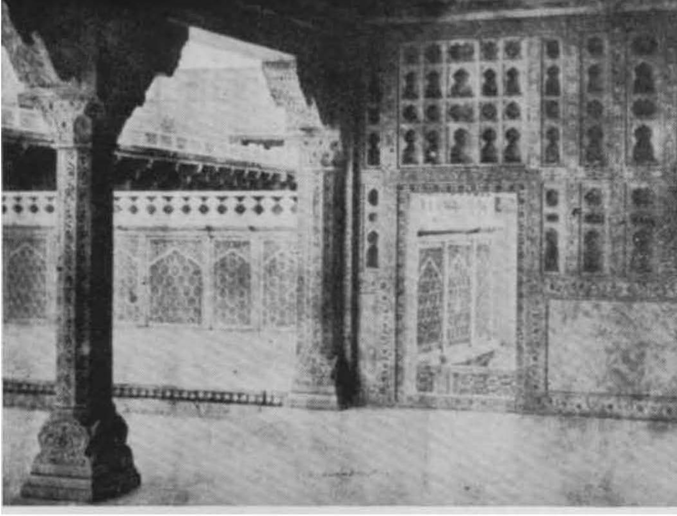
Res. 96 — Ağra kalesi: Has Mahal

Res. 97 — Agra kalesi: Divan-ı Has ve Müsemmen (8 kenarlı) Bürc.
(Avlunun solunda bir taht yeri görünmektedir).

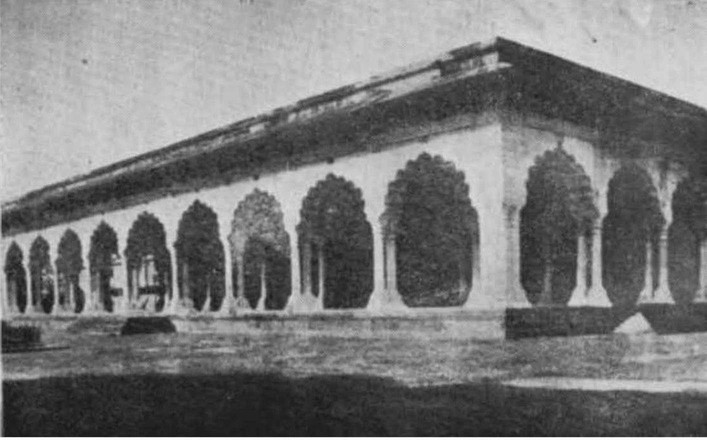

Res. 98 — Divan-ı Has'ın direkleri.

Res. 99 — Aara kalesi : Müsemmen Bürc'ün içi.

(Oyulmuş mermerden kafesler, kakılmış değerli taştan süsler).

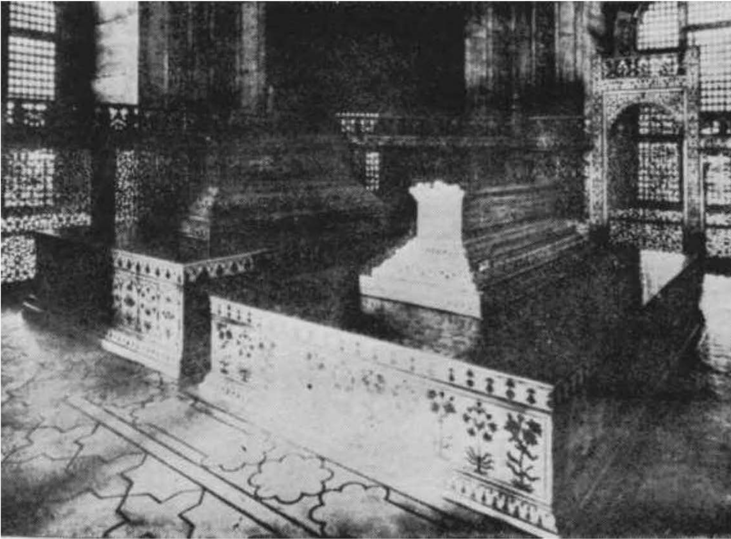

Res. 100 — Agra kalesi : Divan-ı Am.

Lev. LIX

Res. 101 — Agra : Tac Mahal ve minareleri mermer tepsileri üzerinde.

Res. 102 — Tac Mahal'in içinden bir görünüş.
(Oyulmuş mermerden yapılmış «Muhaccer» in içinde Mümtaz Mahal'in (ortada) ve Şah Cihan'ın (kenarda) sandukaları ve bunlar üzerinde ve duvarlarda kakılmış değerli taşlarla yapılmış süsler görünmektedir).

Res. 103 — Âlemhir I.
(Bahadur Singci koleksiyona, Kalküta).

Res. 104 — A'zam Şah (Muhammed A'zam).
(Topkapı Sarayı Müzesi)

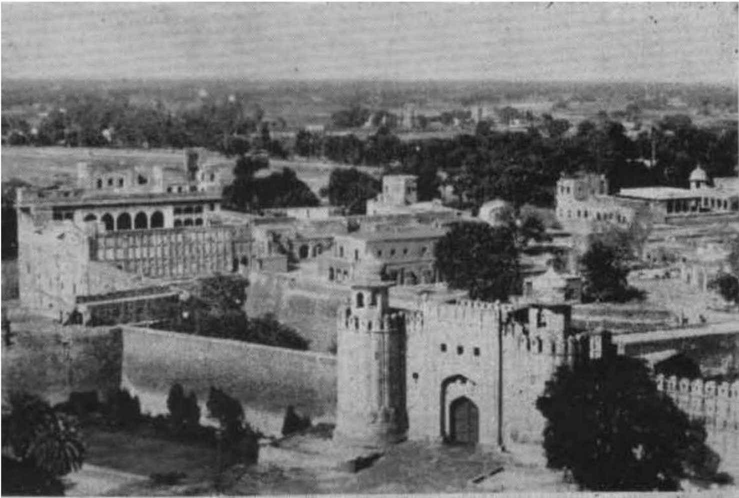

Res. 105 — Nâsir-üd-Din Muhammed Şah.
(Topkapı Sarayı Müzesi).

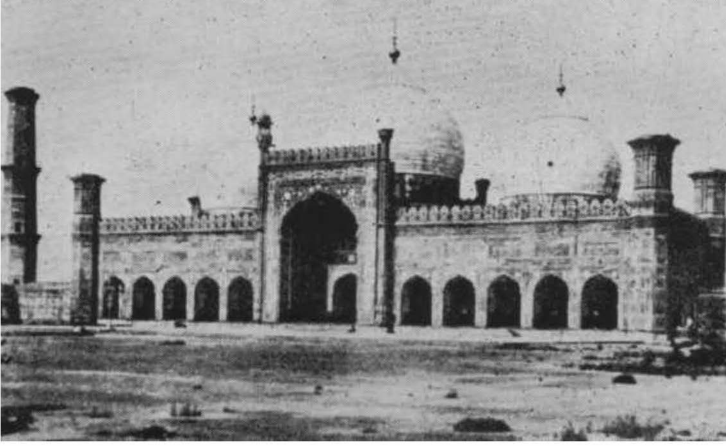
Lev. LXI

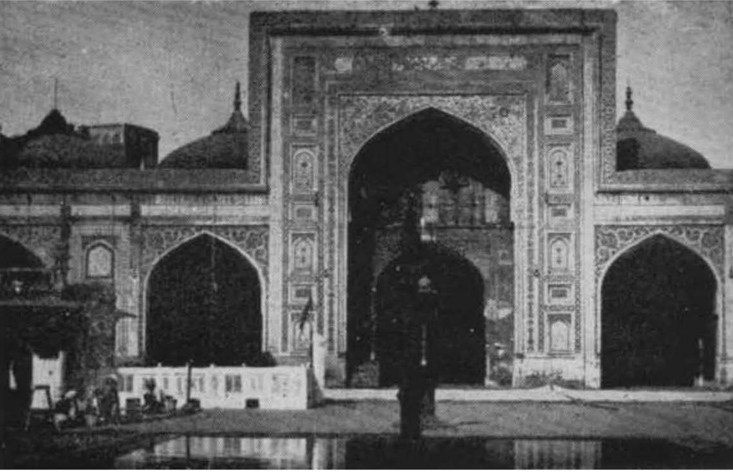
Res. 106 — Lahor: Cihangir türbesi.

Res. 107 — Lahor kalesi.
(İçerde sağda Şah Cihan'ın Divan-ı Has'ı ve Masemmen Bürc'ü görünüyor).

Res. 108 — Lahor: Padişahı Mescit (1674)
(Minareler bir depremde yıkılmıştır).

Res. 109 — Lahor : Vezir Han Camii (1634)

Res. 110 — Ferruh - Siyer.
(*Lahor Müzesi*).

Res. 111 — Şehzade Murad - Bahş
(Şah Cihan'ın oğlu).
(Fil üzerinden atlılarla savaş örneği)
(*Manuççi*).

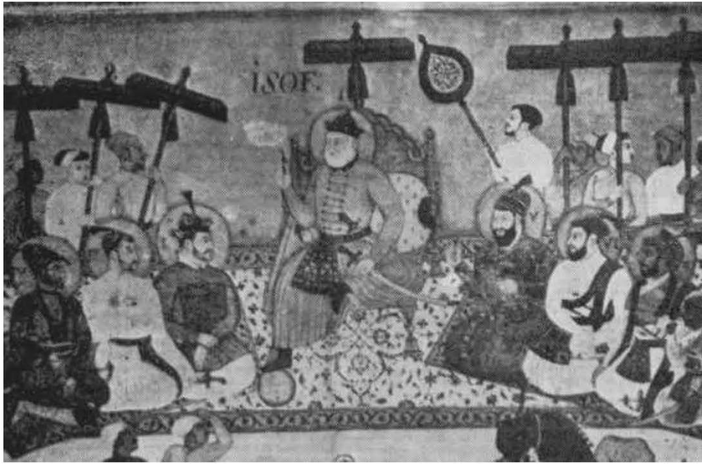

Res. 112 — Bahadur Şah (Şehzade Muhammed Muazzam Şah Alem iken).
Avda kullanılan çite veya yüz (peleng) görünmektedir.

Res. 113 — Sıvacı

Lev. LXV

Res. 114 — Bicapur Sultanları (Adilşahlar). Ortada : Yusuf Adilşah (Fatih Sultan Mehmed'in küçük kardeşi ?); onun sağında sıra ile İsmail, İbrahim I, Ali I; solunda sıra ile İbrahim II, Muhammed, Ali II, Sikender (İskender).

Res. 115 — Gülkende Sultanlar (Kutupşahlar). Ortada: Sultan Kulu; onun solunda sıra ile Cemşid, İbrahim, Muhammed Kulu; sağında sıra ile Muhammed, Abdullah, Ebül-Hasan,

Res. 116 — Esed Han Karamanlu (Alemgir'in veziri) açık «palki» de.
(Manuççi).

Res. 117 — Şihab-üd-Din Han. (Sonra Gazi-üd-Din Han Firuz Ceng, Alemgir'in beylerinden. Haydarabad devletinin kurucusu Çin Kılıç Han'ın babası).
(Manuççi).

Res. 118 — Mir Cümle.
(Alemgir'in beylerinden).
(Manuççi).

Res. 119 — Muhammed Emin Hin.
(Mir Cümle'nin oğlu).
File ata biner gibi binilişten örnek.
(Manuççi)

Res. 120 — Şehzade Daver Bahş (Bulaki).
Cihangir'in büyük oğlu Hiisrevin oğlu.
(Eğlence âlemlerinden örnek).
(Manuççi).

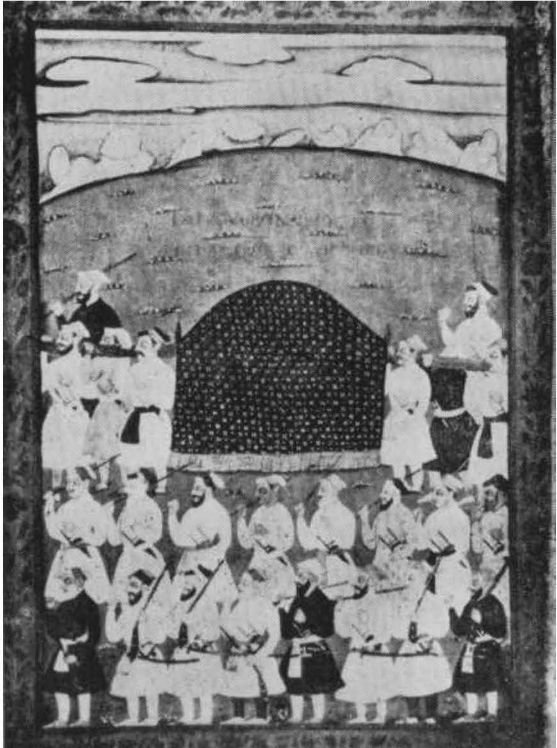
Res. 121 — Şerze Han : Bicapur Beylerinden.
(Manuççi).

Res. 122 — Çandal * Hanedan kadınları için.
(Manuççi).

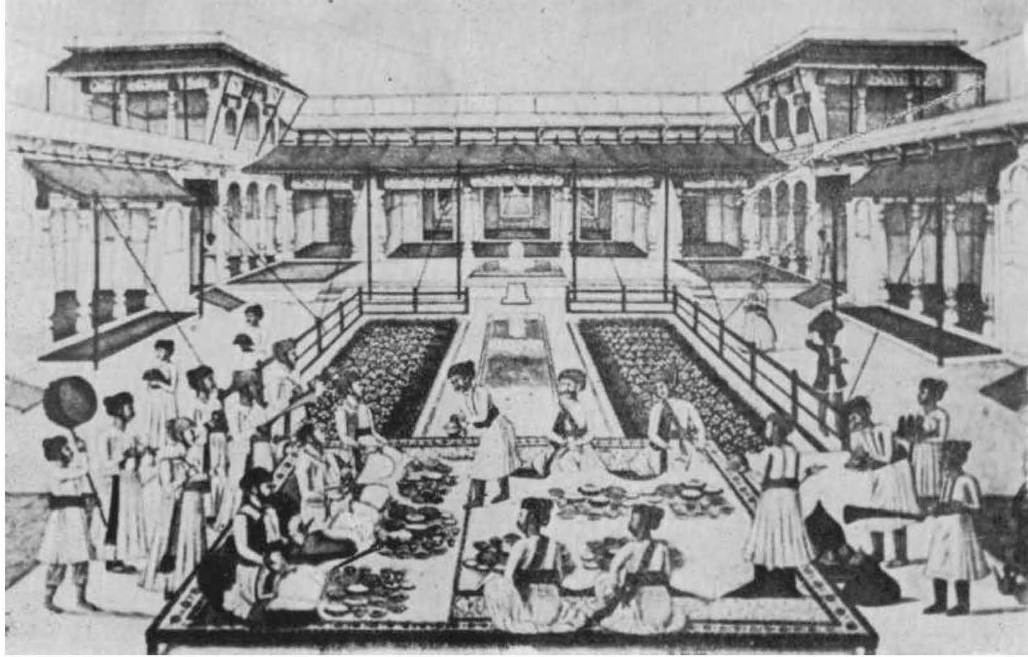
Res. 123 — Ambarî : Hanedan kadınları için.
(Manuççi).

Res. 124 — Kadınlar için örtülü palki.
(*Manuççi*).

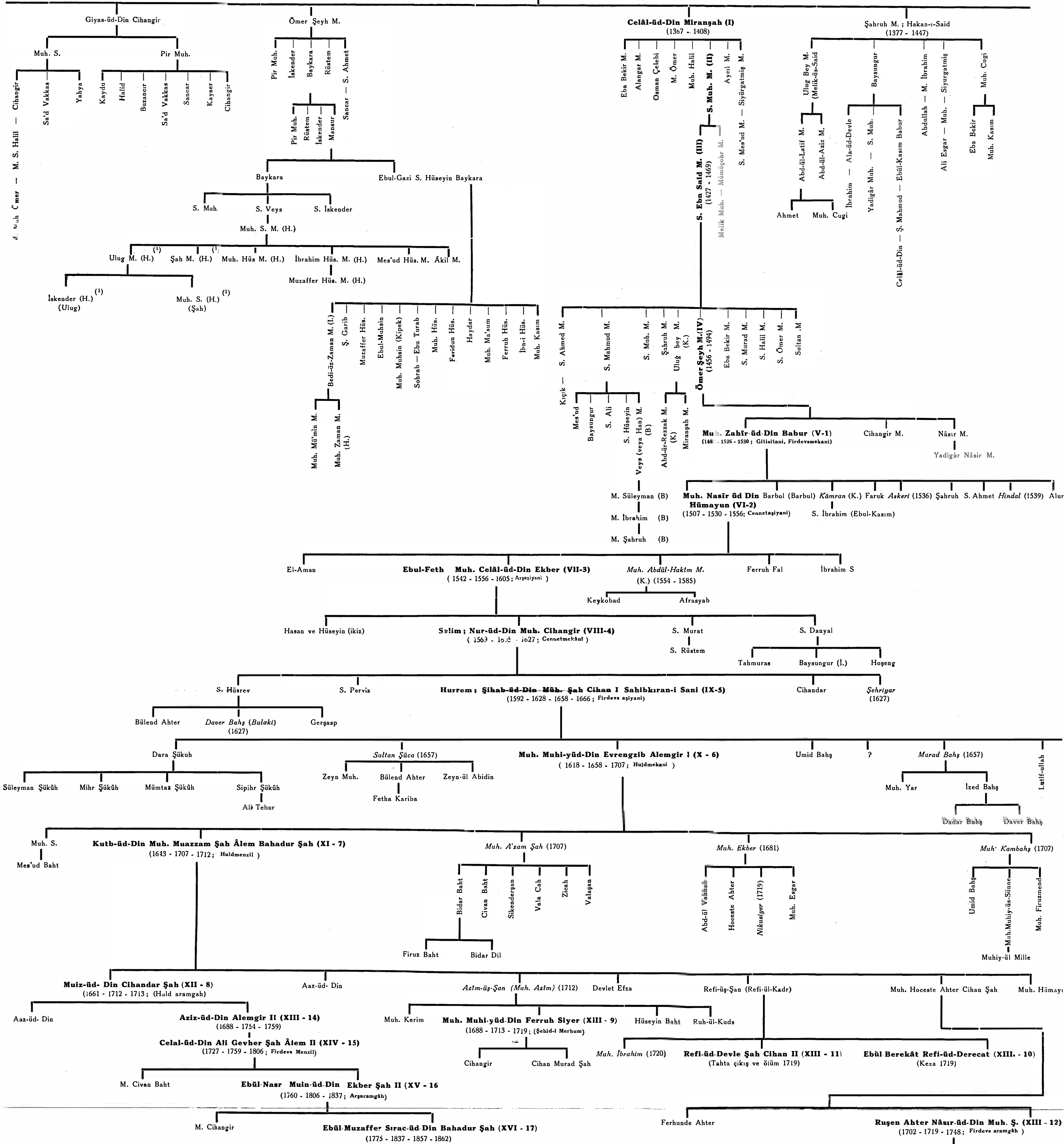
Res. 125 — Kadınlar için mahfe.
(*Manuççi*).

Res. 126 — Sarayda bir ziyafet. (*Berlin Devlet Müzesi*).
Minyatür, yapının bütün yüzlerinde tenteler bulunduğunu, bunların altına ve hatta avlunun üstü açık bazı kısımlarına da halılar serildiğini göstermektedir. Sıcak zamanlarda hep buralarda oturulduğu sanılabilir. Yedi kişinin yemek yediği sofra yere konulmuştur. Bütün yemekler veya onların büyük bir kısmı hep birden yiyenlerin önüne ve beyaz bir örtü üzerine konulmuşa benziyor.

BÜYÜK TİMUR SOYUNUN KÜTÜĞÜ

Sahibkıran-i A'zam, Salis-ül Kütbin, Kütb-ül-Dünya Ved-Din
Emir Timur Gurkan
(1336 - 1405, Cennetmekân)

Kısaltmalar:

Muh. = Muhammed ; Hüs. = Hüseyin ; M. = Mirza ; S. = Sultan ; Ş. = Şah
(H.): Baykara ve Sultan Hüseyin Baykara kolundan olup Hindistan'da kargaşalık çıkarmış olan Mirzalar.
(İ.); İstanbul'a gitmiş veya sığınmış olan Mirzalar.
(K.): Kâbil hükümdarları (Babur devrinden itibaren)
(B.); Badahşan hükümdarları (,, ,, ,,)

Büyük Timur'un ünvanları Hindistan'da kullanılmış olanlarıdır. Onun yalnız yetişmiş ve adları tarihe geçmiş dört oğlunun zürriyeti kaydedilmiştir.

Siyah harfle yazılmış adlar Babur'dan önce ise onun Timur'a kadar giden baba ve atalarının adlarıdır. Babur'dan itibaren de fîlen padişahlık etmiş olanların adlarıdır.

Bu gibi adların altında muterize içindeki tarihler, Babur'a kadar, doğum ve ölüm tarihleridir (bunlar miladi yıllara çevrilmiş olduğundan bilhassa doğum yılları için doğum gün ve ayı bilinmiyorsa bir yıllık bir hatayı kapsayabilirler). Babur'dan sonraki padişahlar için üç tarih verilmişse bunlar doğum, tahta çıkış ve ölüm tarihleridirler; eğer dört tarih verilmişse üçüncüsü tahttan indiriliş ve dördüncüsü ölüm tarihidir.

Yukarda anılan tarihlerden sonra gelen ünvanlar padişahlara ölümlerinden sonra verilmiş olup Hindistan tarihlerinde anılmaları görenek olan ünvanlardır.

Siyah harfle yazılmış öz adlardan sonra muterize içinde bulunan romen rakkamlarile yazılmış sayılar o kişinin Timur'un kaçıncı göbekten torunu olduğunu, öbür rakkamlar da onun Delhi tahtına oturan kaçıncı padişah olduğunu gösterir.

İtalikle yazılmış öz adlar, velevki bir iki gün için olsun, padişahlık iddiasında bulunmuş ve adına hutbe okutmuş şehzadelere aittir.

Bilhassa Babur'dan önceki batınlara mensup türlü koldan Mirza'ların kütükte gösterilen sıralarının tamamile yaş sırası olduğuna güvenilemez.

[1] Uluğ ve Şah Mirza'larla, adları İskender ve Muhammed Sultan olup Babur trrafından kendilerine Uluğ M. ve Şah M. ünvanı verilmiş olan Mirza'ları tarihciler çok kere biri birlerile karıştırırlar. Gülbeden, Hümayunnamede ilk ikisini, Hoca Nizam-üd-Din Ahmed ise Tabakatı Ekberi'de iki sonnucusunu kargaşalık âmili olarak gösterir.